શેઠ નગીનભાઇ મછુભાઇ જૈનસાહિત્યોદ્ધારે ગ્રન્થાંક ૫

શ્રીમદ્ વિજયલબ્ધિસૂરીશ્વર વિરચિત

વૈરાગ્યરસમંજરી.

— અનુવાદક અને વિવેચક —

પ્રો હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા એમ એ,
સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા, તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર, ઋષભ-પંચાશિકા
વગેરેના અનુવાદક

પ્રકાશક
શેઠ નગીનભાઇ મછુભાઇ જૈન સાહિત્યોદ્ધાર ફંડ માટે
ભાઈચંદ નગીનભાઈ ઝવેરી
સુરત.

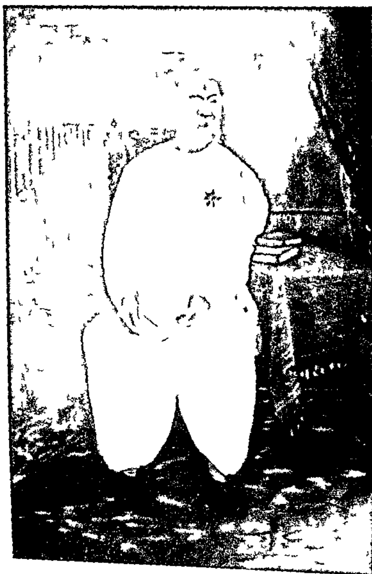
સ ૧૯૮૬] વીર સવત્ ૨૪૫૬ [ઇ સ ૧૯૩૦
પ્રથમ આવૃત્તિ પ્રત ૧૦૦૦

મૂલ્ય રૂ. ૧-૪-૦

Published by —
Bhaichand Naginbhai Javeri
Anandabhuvan Gopipura Surat
For Sheth Naginbhai Manchhubhai Javeri
Sahityoddhar Fund, Surat

Printed by Chimanlal Ishwarlal Mehta, Vasant P Press
Ghee Kanta Road Ahmedabad

શેઠ નગીનભાઈ મછુભાઈ ઝવેરી, સુરત

જન્મ વિક્રમ ૧૯૧૪
વૈશાખ કૃષ્ણ ૩

સ્વર્ગવાસ વિક્રમ ૧૯૭૭
કાર્તિક શુક્લ ૧૦

ઉપોદ્ઘાત

પ્રારભમા પૂર્વાચાર્યોની કૃતિઓ પૈકી ઉપાધ્યાય **શ્રીમદ્ ચદ્રતિલક** વિરચિત સસ્કૃત મહાકાવ્ય **શ્રીઅભયકુમારનું** ભાષાતર જનસમૂહ સન્મુખ રજુ કર્યા બાદ વિદ્યમાન આચાર્યની કૃતિનુ ભાષાતર રજુ કરવાનો આ પ્રથમ પ્રસગ છે **ન્યાયામ્ભોનિધિ જૈનાચાર્ય શ્રી ૧૦૦૮ શ્રીમદ્ વિજયાનન્દ સૂરીશ્વર પટ્ટપ્રભાવક જૈનાચાર્ય શ્રી ૧૦૦૮ શ્રીમદ્ વિજયકમળસૂરીશ્વર મહારાજના શિષ્યરત્ન આચાર્યશ્રી ૧૦૦૮ શ્રીમદ્ વિજયલબ્ધિ સૂરીશ્વરજીના** મુબાઇના ચાતુર્માસ વખતે તેઓ પાસે અમારા ફડ માટે કોઇ ગ્રથ તૈયાર કરાવવાની વિનતિ થતા તેઓ તરફથી તૈયાર થએલા સસ્કૃત **વૈરાગ્યરસમજરીના** પુસ્તક તરફ અમારૂ ધ્યાન ખેચવામા આવ્યુ અને તેનુ ભાષાતર કરવાથી સામાન્ય વર્ગ પણ લાભ લઇ શકે એવા હેતુથી આ ગ્રથનુ ભાષાતર કરાવવા નક્કી કર્યું અને તે માટે જાણીતા પ્રોફેસર **હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા** એમ એ પાસે ભાષાતર તથા વિવેચન તૈયાર કરાવવામા આવ્યા છે

આ ગ્રથમા વૈરાગ્યનો વિષય ઘણો સારી રીતે ચર્ચવામા આવ્યો છે, જે વાચકોને ખાસ ઉપયોગી થઈ પડશે એવી આશા રાખીએ છીએ ગ્રથ તૈયાર થયા બાદ ગ્રથકર્તા આચાર્યશ્રીને કેટલોક ભાગ વચાવવામા આવ્યો હતો તેમજ સમગ્ર ગ્રથનુ શુદ્ધિપત્ર તેમની પાસે તૈયાર કરાવવામા આવ્યુ છે જેથી શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિએ ભૂલ રહે નહિં તે છતા જે કાઇ ન્યૂનતા રહી જતી હોય તે તરફ વિદ્વાન વાચક વર્ગ અમારૂ ધ્યાન ખેચવા કૃપા કરશે તો બીજી આવૃત્તિ વખતે સુધારો કરવામા આવશે આશા છે કે જાહેર પ્રજા અમારા આ પ્રયાસને ટેકો આપશે અને તેમ કરી બીજા પુસ્તકોનો અડધી કીમતે પ્રચાર કરવામા મદદ કરશે

અત્રે આ ફડનો ટુક ઇતિહાસ રજુ કરવો યોગ્ય ધારીએ છીએ **મર્હુમ શેઠ નગીનભાઇ મછુભાઈ ઝવેરીએ** પોતાની પાછળ રૂા ૨૫૦૦૦) અકે પચ્ચીસ હજારની રકમ કાઢી **જૈન ધર્મનાં પુસ્તકો** પ્રસિદ્ધ કરવા માટે એક

ફડ સ્થાપવા પોતાના પુત્રો તથા બધુઓને જણાવ્યુ હતું તેમા તેઓશ્રીના વડીલ પુત્ર મર્હુમ શેઠ મોતીચદ નગીનભાઈ ઝવેરીએ રૂા ૫૦૦૦) એકે પાચ હજારની રકમ અપી છે તે ઉમેરતા આ ફડ કુલ્લે રૂા ૩૦૦૦૦) નુ થયું છે તેનો મુખ્ય હેતુ જૈન શ્વેતાબર મૂર્તિપૂજક સાહિત્યના પ્રાચીન તથા અર્વાચિન ગ્રન્થો મુખ્યત્વે ગુજરાતી તથા હિંદી ભાષામા પ્રસિદ્ધ કરી સસ્તી કીંમતે વેચવાનો છે

આ સ્થળે પરમ પૂજ્ય આગમોદ્ધારક સાક્ષરશિરોમણિ આચાર્ય ૧૦૦૮ શ્રીમદ્ સાગરાનદ સૂરીશ્વરજીનો આભાર માનતા અમોને અત્યત હર્ષ થાય છે તેઓશ્રીની સલાહથી જ આ ફડ સ્થાપવામા આવ્યુ છે અને મર્હુમ શેઠ નગીનભાઈ મછુભાઇનો તેઓશ્રી તરફ સપૂર્ણ ભાવ હોવાથી તેઓશ્રીના ઉપદેશનુ જ આ પરિણામ છે

વિ. સં ૧૯૮૬ }
ગોપીપુરા–સુરત }

ભાગ્યચદભાઈ નગીનભાઈ ઝવેરી
અને બીજાઓ

કિંચિદ્ વક્તવ્ય

જૈન દર્શનમા વૈરાગ્યની સામગ્રી—

જૈન દર્શન એ વીતરાગે પ્રરૂપેલો માર્ગ છે એટલે એમા વૈરાગ્યને પ્રધાન પદ આપેલુ જણાય તે સ્વાભાવિક છે સાચી કે કાલ્પનિક જૈન કથાઓનુ ધ્યેય પ્રાય અશુભ કર્મના કટુ વિપાકોનુ આબેહુબ ચિત્ર આલેખવાનુ હોઇ વાર્તાઓમા છેવટે પૂર્વ ભવના વૃત્તાન્તનો ઉલ્લેખ નજરે પડે છે આ રજુ કરવામા ચેતન ચેતીને ચાલે અને તેમ થતા તે સાસારિક ઉપાધિઓથી મુક્ત થાય એવો ઉદ્દેશ કથાકારોનો હોય એવુ અનુમાન કરાય છે આવી પરિસ્થિતિમા વૈરાગ્યની ભાવનાને પુષ્ટ કરનારી—અધ્યાત્મ-દશાને વિકસિત કરનારી સામગ્રીની જૈન સાહિત્યમા સુલભતા જણાય તો તેમા શુ આશ્ચર્ય? કિન્તુ અધ્યાત્મ-વિષયક ગ્રન્થોને બાજુ ઉપર રાખીએ અને જેમના નામમા પણ 'વૈરાગ્ય' પદ શુ થાયેલુ હોય એવા ગ્રન્થોની તપાસ કરીએ તો તેની સખ્યા અતિશય અલ્પ નજરે પડે છે વૈરાગ્યકુલક, શતાર્થિક શ્રીસોમપ્રભસૂરિકૃત [1]શૃગારવૈરાગ્ય તરગિણી તેમજ શ્રીદિવાકરમુનિકૃત શૃગારવૈરાગ્યતરગિણી તો નાની નાની કૃતિઓ છે પ્રૌઢ અને પાણ્ડિત્યપૂર્ણ કૃતિ તરીકે તો ન્યાયાચાર્ય ન્યાયવિશારદ મહામહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયગણિએ રચેલી વૈરાગ્યકલ્પલતાનો જ નિર્દેશ કરી શકાય તેમ ભાસે છે મુનિવર શ્રીસિદ્ધર્ષિકૃત ઉપમિતિભવપ્રપચા કથાની રૂપક-પદ્ધતિ આમા દૃષ્ટિગોચર થાય છે ભાષાતર સહિત આનો પૂર્વાર્ધ ઇ સ ૧૯૦૧ મા બહાર પડ્યો હતો તેને આજે આટલા બધા વર્ષ થઇ ગયા તોપણ તેનો અપૂર્ણ વિભાગ પ્રસિદ્ધ થયો નથી એ ખેદકારક કથની છે આ દિશામા પ્રયાસ કરવાની મારી પૂરેપુરી ઉમેદ હતી અને છે, છતા તે માટે સુયોગ નહિ મળવાથી તે પાર પડી નથી પ્રસ્તુત વૈરાગ્યરસમજરીના અનુવાદાદિનું કાર્ય હાથ ધરતા પૂર્વે એ સબધમા શ્રીવિજયલબ્ધિસૂરિનુ તેમજ આ પુસ્તકના પ્રકાશકનુ ખાસ ધ્યાન મેં ખેંચ્યુ હતુ, પરતુ પ્રસિદ્ધિ માટે દ્રવ્યાદિની યથેષ્ટ અનુકૂલતા નહિ હોવાથી એ વિચાર સક્રિય થતો અટક્યો

---

૧ આ મૂળ અનુવાદ અને સ્પષ્ટીકરણ પૂર્વક 'જૈન સ્વયસેવક મડળ' દ્વારા તરફથી ઇ સ ૧૯૨૩ મા પ્રસિદ્ધ થયેલ છે

વૈરાગ્યરસમઞ્જરી માટે પ્રસ્તાવ--

સ્વોપજ્ઞ ભાષ્ય અને બૃહદ્વૃત્તિ સાથે પ્રસિદ્ધ થના તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર ના દ્વિતીય વિભાગની પ્રસ્તાવના માટે સાક્ષરરત્ન જૈનાચાર્ય શ્રીવિજયનેમિ સૂરિ પાસેથી વિશિષ્ટ સામગ્રી મેળવી મારી સંપાદક તરીકેની ફરજ બજાવવા હું અમદાવાદ જવા નીકળ્યો હતો તેવામાં માર્ગમાં હું મારી જન્મ-ભૂમિ સુરતમાં સહજ રોકાયો આ વખતે મને વૈરાગ્યરસમઞ્જરીનું પુસ્તક એના પ્રણેતા તરફથી પ્રથમ સમાગમે ભેટ મળ્યું ત્યાર બાદ એ સૂરિજીનું (મુંબઈના પરા) અંધેરીમાં આગમન થતાં હું તેમના દર્શનાર્થ ગયો તે સમયે મારા હાથમાં શ્રીશોભન મુનિવર્યકૃત સ્તુતિચતુર્વિંશતિકાનું દળદાર પુસ્તક જોઈ તેમણે વૈરાગ્યરસમઞ્જરીને આવી રીતે તૈયાર કરાવવાની અભિલાષા પ્રદર્શિત કરી મેં તો વૈરાગ્યકલ્પલતાનું સૂચન કર્યું અને વાત એટલેથી પડતી મૂકી સૂરિજીની મોહમયી નગરીમાં ચાતુર્માસ માટે પધરામણી થતાં ફરીથી આ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થયો અને ગ્રંથકાર તેમજ પ્રકાશક સાથેના વાટાઘાટ પછી આ કામ આરંભાયું

અત્યારે જૈન મુનિમંડળમાં ગીર્વાણ ગિરામાં પદ્યબદ્ધ કાવ્યો રચનારા ઓછા છે એ વાતને ધ્યાનમાં રાખીને તેમજ વળી આ કૃતિમાં પંચલિંગી જેવા પ્રૌઢ ગ્રન્થની છ ચારૂપે આય પંચમ ગુચ્છક રચાયેલો છે એવું ગ્રન્થકાર તરફથી સ્પષ્ટ સૂચન થનાથી, તેમજ આના સ્પષ્ટીકરણમાં અન્યાન્ય કથાઓનો પણ સમાવેશ કરવાનો હોવાથી એ દિશામાં પણ મને અભ્યાસ કરવાની તક મળી શકશે તેમ જણાયાથી મેં આ કાર્ય માટે હા પાડી.

કાર્ય-ક્રમ—

લગભગ ૫૦ ફૉર્મ જેટલું ગ્રન્થનું કલેવર પ્રથમથી નિર્ણીત થયેલું હોવાથી સ્પષ્ટીકરણને ગૌણ રાખી સૌથી પ્રથમ મેં આનો ગૂર્જર ગિરામાં અનુવાદ તૈયાર કરવા માંડ્યો રોજ થોડા થોડા શ્લોકનું ભાષાંતર તૈયાર કરી હું સૂરિજી પાસે સાયંકાલે ચારેક વાગે જતો હતો, કેમકે તેઓ બપોરના બાર એકથી ચાર સુધી મૌન સેવતા હતા મને એ નિવેદન કરતાં આનંદ થાય છે કે અનુવાદ કરતી વેળા મને જ્યાં જ્યાં મૂળ શ્લોકોમાં કેટલોક ફેરફાર કરવો જરૂરી જણાયો તે તરફ મેં સૂરિજીનું સવિનય લક્ષ્ય ખેચ્યું ત્યારે તેમણે ત્યાં ત્યાં પ્રમાર્જન કર્યું આથી આ દ્વિતીય આવૃત્તિ વિશેષ આદરણીય બની છે અને વળી એથી તો પ્રથમ આવૃત્તિ કરતાં આમાં ઘણે સ્થળે ભિન્નતા જોવાય છે બાલબ્રહ્મચારી સ્વ૦ શ્રીવિજયકમલસૂરીશ્વરના ઉપદેશથી શા૦ ઝવેરચંદ પન્નાજીના ભ્રાતૃજ શા૦ મોહનલાલ પીતાંબરદાસે આની પ્રથમ આવૃત્તિ 'બુહારી'થી

વિ સ ૧૯૮૨ મા બહાર પાડી હતી આમા સમગ્ર (૬૪૭) શ્લોકોને આ પુસ્તકની પેઠે જુદા જુદા અધિકારસૂચક ગુચ્છકોમા વિભક્ત ન કરતા એકસામટા આપવામા આવ્યા હતા વળી પત્રાકારે બહાર પાડેલ આ પુસ્તકના હાશિયામા વિષયોનો સ્થૂળ નિર્દેશ–સામાન્ય જ ઉલ્લેખ કરવામા આવ્યો હતો આ દ્વિતીય આવૃત્તિમા મે યથામતિ શ્લોકને એકત્રિત કરી તેને વિવિધ ગુચ્છકોમા ગુથ્યા છે, લગભગ પ્રત્યેક શ્લોકના વિષયનો ઉલ્લેખ કરી ગ્રન્થની વિષય–વિપુલતા સ્ફુટ કરવા પ્રયાસ કર્યો છે વિશેષમા મૂળ શ્લોકગત ભાવ તેમજ પારિભાષિક શબ્દાદિ સમજાવવા માટે જૈન તેમજ અજૈન ગ્રન્થોનો આધાર લઇ મે સ્પષ્ટીકરણ તૈયાર કર્યું છે આ માટે હુ તે તે ગ્રન્થના પ્રણેતાનો ઋણી છુ સમ્યક્ત્વના ૬૭ પ્રકારો ઉપર પ્રકાશ પાડનારી કથાઓ પૈકી પ્રસ્તુતમા જેનો ગ્રન્થકારે નામ–નિર્દેશ કર્યો છે તે પૈકી ઘણીખરી સક્ષેપમા અત્ર ઉપસ્થિત કરવામા આવી છે એટલે વૈરાગ્યનો વિષય કે તાત્ત્વિક પ્રતિપાદન જેણે શુષ્ક જણાય તેને આ દ્વારા પોતાના ચિત્તનું રજન કરવાની વાનગી મળી રહેશે સામાન્ય સ્ત્રીસમૂહ પણ આ ગ્રન્થનો લાભ લઇ શકે એવી ગ્રન્થકારની ઇચ્છાને અનુલક્ષીને સાદી અને સરળ ભાષામા અનુવાદાદિ તૈયાર કરવા માટે બનતી કાળજી રાખવામા આવી છે

૩૮મા ફૉર્મ સુધીના મુદ્રણ–પત્ર (proofs) શોધવાનુ કાર્ય મે એકલાએ મારી મન્દ મતિ અનુસાર કર્યું છે, જ્યારે બાકીના બીજી વારના મુદ્રણ–પત્રો તપાસી જવામા પ્રવર્તક તરફથી સહાયતા મળી છે ભાષાતર તેમજ સ્પષ્ટીકરણ–મારૂ સમગ્ર લખાણ છાપવા આપવા પૂર્વે તે મોટે ભાગે ગ્રન્થકારને મે વાચી સભળાવ્યુ હતુ એકદર રીતે સાવધાન ચિત્તે આ ગ્રન્થનુ કાર્ય મે કર્યું છે વળી ખુદ ગ્રન્થકારે એનુ શુદ્ધિપત્રક પણ તૈયાર કરી મોકલવા કૃપા કરી છે તેમજ ત્યા રહી ગયેલી એક બે વિશિષ્ટ બાબતનો મે પણ આલોચનમા ખુલાસો કર્યો છે છતા અક્ષરયોજકના પ્રમાદથી છપાતી વેળા બીબા તૂટી કે ઊડી જવાથી કે ક્ષયોપશમની વિચિત્રતાથી જે કોઇ દૃષ્ટિ–દોષ કે મતિ–દોષ આ ગ્રન્થમા ઉદ્ભવવા પામ્યો હોય તે બદલ સહૃદય સાક્ષરોની હુ ક્ષમા યાચુ છુ અને સાથે સાથે આ પુસ્તકમા જે સ્ખલનાઓ તેમની નજરે પડે તે મને નિવેદન કરવાની કૃપા કરવા હુ તેમને વિનવુ છુ અતમા સમગ્ર બ્રહ્માણ્ડનુ કલ્યાણ થાઓ એ ભાવના ભાવતો હુ વિરમુ છુ

ભગતવાડી, ભૂલેશ્વર,
મુબઈ
જ્ઞાનપચમી વીર સ ૨૪૫૬

સુજ્ઞ સતોનો સેવક
હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા

અનુક્રમણિકા

આલોચન

જીવનના ઉદ્દેશનો નિર્ણય કરવાની આવશ્યકતા—

'આ જગત્મા અનેક મનુષ્યો એવા છે કે જેમણે પોતાના જીવનમા કયો ઉદ્દેશ સિદ્ધ કર્યો છે તેનો કદાપિ વિચાર સરખો પણ કર્યો નથી, પરતુ જ્યા સુધી ઉદ્દેશ નક્કી ન કરાય ત્યા સુધી જીવનની સ્થિતિ સુકાન વિનાની નૌકા જેવી છે અને તેને અગે કરાયેલા પ્રયત્નો પ્રાય નિષ્ફળ જાય છે મનુષ્ય-જીવન એ સર્વોત્કૃષ્ટ છે અને એ અદ્ભુત જીવન છે એ જીવન દ્વારા અનેક અસાધારણ કાર્યો થઇ શકે તેમ છે જગતની મહાવિભૂતિઓ તરીકે પકાયેલી પુનિત વ્યક્તિઓના જીવનનું અવલોકન કરવાથી જણાશે કે તેમણે અનેક ઉચ્ચ અને ઉજ્જવળ કર્તવ્યો વડે પોતાનુ જીવન સાર્થક, રોચક અને સુખપ્રદ બનાવ્યું છે' તેનુ મુખ્ય કારણ એ છે કે ઉદ્દેશ વિનાનુ જીવન ગાળનારની જેમ પોતાનુ અસાધારણ પરાક્રમ વેડફી નાખવાનો પ્રસગ તેમણે આવવા જ દીધો નથી તેમણે પ્રથમથી જ પોતાના ઉદ્દેશનો નિર્ણય કર્યો, એની સુસ્પષ્ટ રૂપ-રેખા દોરી, પોતાના મનને તેને વિષે ઓતપ્રોત કર્યું, પોતાની સમગ્ર શક્તિઓ સાધ્યની સિદ્ધિ માટે કામે લગાડી અને તેમ કરી મહાપદ મેળવ્યું, વિજય મેળવ્યો, સિદ્ધિ સાધી અને જીવનની પૂરેપૂરી સફળતા કરી સાથે સાથે સસાર-સાગરમા વ્યામોહરૂપ ખડક સાથે અફળાઇ મરતી જીવન-નૌકાઓના રક્ષણ માટે તેમણે અપૂર્વ દીવાદાડી પૂરી પાડી

આથી એ ફલિત થાય છે કે ઉદ્દેશનો નિર્ણય ન કરનારો માનવ પોતાના બળનો વ્યર્થ ક્ષય કરે છે તેનુ જીવન નિસત્ત્વ, નિસ્તેજ અને મૃતપ્રાય છે બે સુદર ઘાસની ગજીઓ વચ્ચે ઊભો રહેલો ગધેડો કઇ ગજીમાંથી ઘાસ ખાવુ તેનો નિર્ણય ન કરવાથી ભૂખે મરે તેવી શોચનીય સ્થિતિ ઉદ્દેશ વિહીન જીવન ગાળનારની છે એના જેવો ગમાર દુનિયાભરમા મળવો મુશ્કેલ છે પરિસ્થિતિ આવા પ્રકારની હોવાથી દરેક સમજુ મનુષ્યે ગમે તે એક ઉચ્ચ ઉદ્દેશ ધારણ કરી તેને સિદ્ધ કરવા પૂરતો પ્રયાસ કરવો જોઇએ તેમ કરતા કરતા જો એથી વધારે ઉચ્ચ ઉદ્દેશ લક્ષ્યમા આવે તો તેને સિદ્ધ કરવા મથવુ જોઇએ. એમ કરતા કરતા પરિણામે માનવ મટીને તે દેવ બને, દેવનો પણ દેવ થાય અને અવર્ણનીય એવા પરમ પદને પણ પામે. પરતુ આ બધુ ક્યારે? જીવનનો ઉચ્ચ ઉદ્દેશ નક્કી કરી તેને સિદ્ધ કરવા પૂર્ણ પ્રયત્ન કરે ત્યારે

આ ગ્રંથમા સૂચવાયેલુ સાધ્ય—વૈરાગ્યવાસિત જીવન—

આ ગ્રંથમા જીવનનો મુખ્ય ઉદ્દેશ સંસાર-વાસનાઓને વશ ન થતા વૈરાગ્ય-રંગથી આત્માને રંગવો એવો દર્શાવવામા આવ્યો છે તે વાસ્તવિક છે, કેમકે વૈરાગ્ય જ વ્યક્તિની આધ્યાત્મિક પ્રગતિરૂપ નિશ્રેણિનુ પ્રથમ પગથિયુ છે પ્રચલિત વૈષયિક સુખ પરત્વે અને સામે નજર આગળ ચાલૂ રહેલી બીજી ક્ષણભંગુર બાબતો પ્રતિ ઉદાસીન રહી એના કરતા શુદ્ધતર બાબતોથી ઉદ્ભવતા આનંદનો ખ્યાલ લાવવો એ દ્વિતીય પગથિયુ છે

ચર્મચક્ષુને દેખાતી બાહ્ય વસ્તુઓ ઉપર અવલંબી રહેલુ સુખ એ વાસ્તવિક સુખ ન હોઇ અંતઃકરણની સનાતન પ્રસન્નતા એ જ ખરૂ સુખ છે એવો દૃઢ વિશ્વાસ બેઠો કે પછી આત્માનંદની પ્રાપ્તિ માટેના પ્રયાસના ગણેશ મંડાય છે મનુષ્યની આધ્યાત્મિક ઉન્નતિનો આરંભ અહીંથી જ થાય છે ત્યારબાદ ખરી જુવાનીના બહારમા પણ વિષયોપભોગને તુચ્છ ગણી તમામ ઐશ્વર્યને ઠોકરે મારી વૈરાગ્યદીપિકા હાથમા લઇ દુસાધ્ય નિર્વાણના સુખની પ્રાપ્તિ માટે ગૃહત્યાગ કરવા મુમુક્ષુ લલચાય એ સ્વાભાવિક છે, પરંતુ એ પંકો ન પડે તે માટે જ્ઞાન-ગર્ભિત વૈરાગ્યની આવશ્યકતા છે રોમે રોમ એવી ભાવના પ્રસરી જવી જોઇએ કે અનંતાન શાતિ અને અનાહત આનંદની પવિત્ર પ્રતિમારૂપ આત્મરમણતાની આરાધના સિવાયનુ જીવન-વહન નિતાન્ત નિસ્સાર અને નિષ્પ્રયોજન છે

વૈરાગ્યની શુદ્ધ ભાવનાને જે ઝીલી ન શકે તે ભલે ગૃહસ્થ તરીકેનુ જીવન ગુજારે, બાકી જેનામા એ ભાવનાને સક્રિય કરવાનુ શૂરાતન છે તે તો સર્વવિરતિ અંગીકાર કરી પોતાના ઉદ્દેશને ફલીભૂત કરે અને સમગ્ર વિશ્વની સાથે મૈત્રીભાવ ધારણ કરે, [1]સદ્ભાવનાથી પોતાના આત્માને વિભૂષિત કરે

આત્મરમણતાનો આનંદ—

સાચી શ્રમણતાથી વિભૂષિત આત્મા સાંસારિક આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિ સામે પડકાર કરે, પ્રેમરૂપ ખડ્ગ અને ધૈર્યરૂપ ઢાલને હાથમા રાખી, અભયતારૂપ કવચ ગ્રહણ કરી, આસ્તિકતારૂપ શિરસ્ત્રાણ સજી સમતારૂપ રથમા બેસી વિજય પ્રાપ્ત કરે, સાધુતાભર્યા સંન્યાસને સિદ્ધ કરે, અને તેના ઉલ્લાસ અને ઉત્સાહથી પરિપૂર્ણ જીવનમા આનંદ અને અમૃતત્વના આંદોલનોના સામીપ્ય અને સાયુજ્યનો સાક્ષાત્કાર કરે

---

[1] સદ્ભાવના એ દેવેચ્છા છે, એ અમર આત્માની પરમ પવિત્ર, પ્રેરણાત્મક, પ્રફુલ્લ અને પ્રાણપ્રમાથિની અનુજ્ઞા છે, સાર્થક જીવનની સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપિણી છે અને પવિત્રતાની ઓજસ્વિની જનેતા છે

કિંચિદ્ વક્તવ્યમાં સૂચવ્યા મુજબ **વૈરાગ્યરસમંજરી**ને મે પાંચ ગુચ્છકોમા વિભક્ત કરી છે આ પ્રત્યેકનુ નામ, તદ્ગત વિષય અને તેનુ શ્લોકપ્રમાણ નીચે મુજબ રજુ કરવામા આવે છે:—

ગુચ્છકાંક	શીર્ષક	શ્લોકાંક	પૃષ્ઠાંક
૧	મન પ્રબોધ	૧–૪૮	૧–૪૧
૨	આત્મ-વિવેક	૧–૬૪	૪૨–૭૭
૩	નરક-વર્ણન	૧–૨૩	૭૮–૮૪
૪	તત્ત્વ-ત્રયી	૧–૩૪૦	૮૫—૨૯૧
૫	ધર્મ-ચર્યા	૧–૧૬૬	૨૯૨—૪૪૮

સ્ખલનાનું પ્રમાર્જન—

શુદ્ધિપત્રકમા મોટે ભાગે તો છપાતી વેળા ખીલા તૂટી કે ઊડી જવાથી ઉપસ્થિત થયેલી અશુદ્ધિઓનુ પ્રમાર્જન કરવામા આવ્યુ છે એ સબધમા કશો વિશેષ નિર્દેશ ન કરતા જે સ્ખલનાઓ સુધારવી ત્યા રહી ગયેલી જણાય છે તેની અત્ર ટુક નોધ લેવી આવશ્યક સમજાય છે જેમકે ૯૮ મા પૃષ્ઠના મથાળે આપેલા બે પદ્યો આ પદ્યો **તત્ત્વનિર્ણયપ્રાસાદ** (પ ૪૩૩)માથી મેં ઉદ્ધૃત કર્યાં હતા, પરતુ ત્યા એનું આદ્ય ચરણ અશુદ્ધ હતુ હાલમા **યોગશાસ્ત્ર** (પ્ર. ૨, શ્લો ૧૪)ની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિના ૬૩ પત્રમા એ મારી નજરે પડયા એના આધારે આદ્ય ચરણ છાયા સહિત નીચે મુજબ હોવાનું સૂચવું છુ —

" रागी देवो दोसी देवो सामि ! सुन्न पि देवो "

[रागी देवो द्वेषी देव. सखे ! शून्योऽपि देव]

વિશેષમા આ વૃત્તિમા પ્રથમ પદ્યના અતિમ અને દ્વિતીય પદ્યગત પ્રાથમિક ચરણોનો વિનિમય જોવાય છે.

વળી ૧૭૩ મા પૃષ્ઠના અતમા આપેલી ગાથા **ઉત્તરાધ્યયન** (અ ૧૯)-ની ૧૯ મી ગાથા છે અને એની સાથે મેળવતા એનુ ચોથુ ચરણ અશુદ્ધ જણાય છે એટલે એને બદલે શુદ્ધ ચરણ છાયા સહિત નીચે મુજબ સુધારી લેવા ભલામણ છે –

" दुक्करं जे करंति तं " [दुष्करं यः करोति तद्]

ગ્રંથકારના વંશ વગેરેનો પરિચય—

અત્યારે જે .. , ...નેવરો સચ્ચારિત્ર વડે સસ્કૃતિ અને તત્ત્વજ્ઞાન માટે મશહુર એવી ...મિને પાવન કરી રહ્યા છે તે પૈકી ઘણાખરા

મુનિરત્ન શ્રીમદ્ બુદ્ધિવિજય (બુટેરાયજી) મહારાજશ્રીના નતાનીયો છે આ મહાત્માના સુપ્રસિદ્ધ શિષ્યો પૈકી શ્રીવિજયાનન્દસૂરીશ્વરના પ્રધાન હોવાનુ માન આ ગ્રન્થકારને મળે છે એમના (શ્રીવિજયલબ્ધિસૂરિના) પ્રપિતામહનુ નામ તો પૌર્વાત્ય તેમજ પાશ્ચાત્ય પણ્ડિતોમા સુપ્રસિદ્ધ છે ન્યાયામ્ભોનિધિ શ્રીવિજયાનન્દ સૂરીશ્વર (આત્મારામજી મહારાજ)ની યશ પતાકા ચારે દિશામા આજે પણ ફરકી રહી છે અજ્ઞાનરૂપ અન્ધકારમા આથડાતા જનોને માર્ગદર્શક, સમયોચિત પ્રતિભાશાળી અને વિદ્વદ્-વર્ગને વલ્લભ એવા અજ્ઞાનતિમિરભાસ્કર, જૈનતત્ત્વાદર્શ, તત્ત્વનિર્ણયપ્રાસાદ, નવતત્ત્વસગ્રહ આદિ અનેક ગ્રન્થોના સૂત્રધાર, જૈન સાહિત્યના સાચા નેવડાના અલકાર, 'અમેરિકા'જેવા વિદેશમા વસતા જનોને સ્વ વીરચદ રાઘવજી ગાધી બાર્ એટ્ લૉ દ્વારા સત્ય તત્ત્વામૃતનુ યથેષ્ટ પાન કરાવનાર, સ્વ ડૉ હોર્નલ જેવાને પોતાની વિદ્વત્તાથી મુગ્ધ બનાવનાર, સ્થાનકવાસી, આર્યસમાજી જેવાના ભ્રાન્ત વિચારોનુ નિર્ભયતાથી નિરસન કરનાર, વિવિધ ગુણોથી વિભૂષિત, શિષ્ય-પ્રશિષ્યાદિના મુખ્ય આધાર અને સુગૃહીતનામધેય પજાબકેસરી શ્રીવિજયાનન્દસૂરીશ્વરના વશની ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ અને એમના ભક્ત વર્ગની વિપુલતા આ વાતને સમર્થિત કરે છે

પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનો સાથે પત્રવ્યવહારનો પ્રારભ કરનારામા પ્રથમ અને તેમ કરીને જૈન ધર્મના વિશ્વોપકારી તત્ત્વોનુ 'જર્મની' જેવા દૂર દેશોમા બીજ રોપનારા આ મહાત્માનો મારા સદ્ગત પૂજ્ય પિતામહ અને પિતાશ્રી ઉપર નિસીમ ઉપકાર છે એ વાતનુ અત્ર સૂચન કરતા મને આનન્દ થાય છે મને આ પ્રભાવશાળી મહાનુભાવના દર્શન-વન્દનનો લાભ મળ્યો નથી, કિન્તુ સદ્ભાગ્યે એમના સુશિક્ષિત શિષ્ય-પ્રશિષ્યાદિ પૈકી કેટલાકના તો વિશિષ્ટ સમાગમનો પણ લાભ મને મળ્યો છે આ પ્રસગે, મને સાહિત્ય-ક્ષેત્રમા અવાર નવાર અમૂલ્ય સહાયતા આપનારા દક્ષિણવિહારી મુનિરાજ શ્રીઅમરવિજય અને તેમના શિષ્યવર્ય શ્રીચતુરવિજય, પૂજ્યપાદ પ્રવર્તક મુનિવર્ય શ્રીમત્ કાન્તિવિજય અને તેમના શિષ્યવર્ય શ્રીચતુરવિજય, સુનીશ્વર શ્રીહસવિજય, મારા સ્વર્ગસ્થ પિતાશ્રીના સતીર્થ્ય અને ગાઢ ધર્મસ્નેહી શ્રીવિજયવલ્લભસૂરિ, મારા પિતામહ સાથે વિશેષત ધર્મ પરિચય રાખનાર શ્રીવિજયદાનસૂરિ પ્રમુખના શુભ નામોનો નિર્દેશ કરવા હુ લલચાઉ છુ

પ્રસ્તુત ગ્રન્થકાર શ્રીમ વિજયાનન્દસૂરીશ્વરના વિદ્વાન્ શિષ્યરત્ન શ્રી લક્ષ્મીવિજય સુનીશ્વરના એક શિષ્ય થાય છે, જ્યારે જાતિ અને ધર્મથી સાચા

૧ આ ગ્રથ મુખ્યતયા હિન્દી ભાષામા રચાયેલો છે આજ દિન સુધી એ અ પ્રસિદ્ધ રહ્યો તે મને ખેદની વાત છે દાનમા કોઈ સભા ન કાર્ય આ મેદ્ય હાથ ધર્યું છે

બ્રાહ્મણ, બાલબ્રહ્મચારી, પુણ્યપ્રતાપી, સ્વર્ગસ્થ શ્રીમદ્ વિજયકમલસૂરિવરના [1]ચાર શિષ્યો પૈકી એક છે [2]આ સૂરિવરે વિશ્વના મીમાંસક સહૃદયોને માટે [3]મત-મીમાંસા રચી છે અહિંસાના પ્રચારની ધગશ ધરાવનાર પુણ્યશ્લોકે વૃદ્ધાવસ્થામા પણ સેનાખાસખેલ સમશેર બહાદુર નામદાર ગાયકવાડ શ્રીમત સરકાર સયાજીરાવ મહારાજના આમંત્રણને માન આપી 'અહિંસા' સબન્ધી ભૂરિ ભૂરિ ઉપદેશ આપ્યો હતો તેમના આ વિદ્વાન્ શિષ્યે ગુરુકૃપાના પ્રસાદીરૂપ વૈરાગ્યરસમંજરી રચી છે

ગૂર્જર ગિરામા પૂજાઓ, સ્તવનો વગેરે રચી ભક્તિ-રસને પુષ્ટ કરનાર, પંજાબ જેવા દૂર દેશમા લગભગ સાત વર્ષ વિહરનાર તેમજ ઉર્દૂ ભાષાના પણ જાણકાર આ સૂરિનો જન્મ શ્રીયુત પિતાંબરદાસની ધર્મપત્ની મોતીબાઇની કુક્ષિથી ગુજરાતમાના 'ભોયણી' ગામની નજદીકમા આવેલા 'બાલસાસણ' ગામમા થયો હતો એમણે વિક્રમ સવત ૧૯૫૯મા શ્રીવિજયકમલસૂરિવર પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી તે વખતે એમનુ નામ લબ્ધિવિજય પાડવામા આવ્યું

અન્યત્ર સૂચવાયુ છે તેમ અન્ય દર્શનીયો સાથે વાદ-વિવાદ કરવાની એમની વાક્પટુતાથી, જાહેર ભાષણો આપવાની એમની વક્તૃત્વ-કલાથી તેમજ એમના વિવિધ ગ્રન્થોના અવલોકનથી પ્રસન્ન થઇ વિ સ ૧૯૭૧મા એમના ગુરુવર્યે ઇડરના શ્રીસઘની વિનતિ સ્વીકારી એમને 'જૈનરત્ન વ્યાખ્યાન વાચસ્પતિ'નો ઇલ્કાબ આપ્યો હતો આ નગરમા રહીને તેમણે ગીર્વાણ ગિરામા મેરુત્રયોદશી કથા રચી હતી કે જે ભાવનગરની 'શ્રી જૈન આત્માનદ સભા' દ્વારા પ્રસિદ્ધ થઇ છે

વિ. સ ૧૯૮૧મા છાણીમા શ્રીવિજયકમલસૂરિએ આ ગ્રથકારને તેમજ ઉપાધ્યાય શ્રીવીરવિજયના શિષ્યવર્ય પ શ્રીદાનવિજયને (અત્યારે શ્રીવિજયદાનસૂરિને) આચાર્ય-પદવી આપી હતી

સૂરિજી સાથે ફક્ત એક ચાતુર્માસ જેટલો જ મારે પરિચય હોવાથી એમના જીવન-વૃત્તાન્ત પરત્વે હું વિશેષ પ્રકાશ પાડી શકુ તેમ નથી એટલે તેમની અન્યાન્ય કૃતિઓનો હું નિર્દેશ કરૂ છુ

---

૧ આથી સમજાય છે કે પ્રસ્તુત ગ્રથકારને ત્રણ ગુરુભાઇઓ છે એના નામો અનુક્રમે હીમતવિજય, નેમવિજય અને લાવણ્યવિજય છે અત્યારે એ ત્રણે વિદ્યમાન છે

૨ આથી પ્રસ્તુત ગ્રથકારની ગુરુ-પરપરા નીચે મુજબ છે—

શ્રીવિજયલબ્ધિસૂરિ-શ્રીવિજયકમલસૂરિવર-શ્રીલક્ષ્મીવિજય-શ્રીવિજયાનદસૂરીશ્વર-શ્રીબુટેરાયજી મુનિપુરદર

૩ આનો પૂર્વાર્દ્ધ ઇ સ ૧૯૨૧ માં પ્રસિદ્ધ થયો હતો, પરતુ ઉત્તરાર્ધ હજી બહાર પડ્યો નથી તો તેનું સત્વર પ્રકાશન કરવા તેના કાર્યવાહકને મારી નમ્ર સૂચના છે

ગ્રન્થકારની કૃતિઓ—

નામ	ભાષા	રચના-સ્થલ	રચના-સમય
દયાનન્દકુતર્કતિમિરતરણિ	હિંદી		વિ સ ૧૯૬૫
મૂર્તિમંડન	હિંદી		
લુધિહાના-વ્યાખ્યાન-સંગ્રહ			,, ૧૯૬૫
અવિદ્યાન્ધકારમાર્તંડ		હુશ્યારપુર	,, ૧૯૬૭
હી આર ભી	હિંદી	મુલતાન	,, ૧૯૬૮
મેરુત્રયોદશી કથા	સંસ્કૃત	ઇડર	,, ૧૯૭૧
પૂજા તથા સ્તવનાદિ સંગ્રહ	ગૂજરાતી		,, ૧૯૮૦
વૈરાગ્યરસમંજરી	સંસ્કૃત	બુહારી	,, ૧૯૮૨

આ પ્રમાણે વિવિધ વિષયના ગ્રંથો ગૂજરાતી, હિંદી અને સંસ્કૃત એમ ત્રિવિધ ભાષામાં રચવા ઉપરાંત આ સૂરિજીએ પૂર્વાચાર્યકૃત ગ્રંથોનું સંશોધન કરવામાં પણ ભાગ લીધો છે એમ કર્પૂરમંજરીની સાક્ષર મુનિરાજ શ્રીચતુરવિજયની પ્રસ્તાવના ઉપરથી જણાય છે

આ પ્રમાણે આલોચન હું પૂર્ણ કરૂં તે પૂર્વે એટલું નિવેદન કરવું અનુચિત નહિ ગણાય કે ઉપર સૂચવેલી તેમની પ્રત્યેક કૃતિ મારા વાંચવામાં આવી નથી એટલું જ નહિ પણ કેટલીક તો મેં જોઇ પણ નથી આથી હું પ્રત્યેકના ગુણ દોષની રૂપરેખા આલેખી શકું તેમ નથી અવશિષ્ટ સમગ્ર કૃતિઓ માટે પણ તેમ કરવા જેટલો મારે સમય કે અભિલાષ નથી હી આર ભી અને મૂર્તિમંડન એ બે પુસ્તકોનું વિહંગમદૃષ્ટિએ અવલોકન કરતાં મને જણાયું છે કે ગ્રંથકારે પ્રતિપાદન-શૈલીથી એ રચ્યાં છે આ માટે તેમને હાર્દિક અભિનંદન આપતો અને સાથે સાથે અત્યારે અલભ્ય થઇ પડેલાં આ પુસ્તકોની દ્વિતીય આવૃત્તિ તૈયાર કરાવવા તરફ તથા આવી શૈલીથી અન્ય પુસ્તકો રચવા તરફ તેમનું સવિનય લક્ષ્ય ખેંચતો તેમજ આ ગ્રન્થનું અનુવાદાદિ કાર્ય કરીને મેં જે પુણ્ય હાસલ કર્યું હોય તેની નિમિત્તતાને અંગે ગ્રન્થકારનો ઉપકાર માનતો હું વિરમું છું.

ભુલેશ્વર, મુંબઈ
શ્રાવણ કૃષ્ણ દ્વાદશી
વિ સં ૧૯૮૫

શ્રમણોપાસક
હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા.

વિષય-સૂચી

---

૧ કૌંસમાં સૂચવેલો વિષય ટિપ્પણગત સમજવો.

દ્વિતીય ગુચ્છક–આત્મવિવેક

શુદ્ધિપત્રક.

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૨	૩૧	શિષ્ય	પ્રશિષ્ય
૯	૧૫	વનો	વર્ષનો
૧૨	૮	પવરથ	પદસ્થ
૧	૧૭	ઉ શથી	ઉદ્દેશથી
૨	૧૯	કમપ્રકૃતિ	કર્મપ્રકૃતિ
૨	૩૫	રતુતિ	સ્તુતિ
૩	૨૩	શ્રા	શ્રી
૩	૩૦	આહત	આર્હત
૭	૩	ચક્રવતી	ચક્રવર્તી
૭	૧૦	प्रची	प्रार्चीं
૭	૧૬	સમય	સમર્થ
૭	૩૫	स्वैनो	श्येनो
૭	૩૫	आयुष्य	आयु
૧૪	૪	માપડાને	કાપડીને
૧૭	૨૪	વીજળાને	વીજળીની
૧૮	૧	सुदरीय	सुदरय
૧૯	૯	कश्य	लक्ष
૨૧	૨	भो	भो
૨૧	૧	लसद्वाचा	लसद्वचा
૨૮	૧૦	અધિન	અધીન
૩૧	૨૩	व्याघ्रपोत	व्याघ्रपोत
૩૩	૧૮	करिष्यामद-	करिष्याम्यद-
૩૩	૧૫	पराकारितम्	परी कारितम्
૩૬	૭	સ્પષ્ટી०	०
૪૦	૨૧-૨૨	આરમો 'પચનિગી'	પાચમો 'ધર્મચર્યા'
૪૧	૧૭	અર્થ કરતા	કરતા અર્થ
૪૬	૧૦	તેનનું	તન્નનું
૪૬	૨૨	શારદા	શારદ
૪૬	૨૮	મૃગ્ધે	મુગ્ધે
૪૬	૨૧	चच्चुमध्ये	चक्षुमध्ये
૪૮	૫	વગ	વર્ગ
૪૯	૨૩	બનાવેની આટાની ગોળી	બનાવેલું લોઢાનું યત્ર

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૫૦	૯	❀ ❀ ❀ ❀	०
૫૩	૩૦	ગળથી શોભનારી	બળને શોષનારી
૫૪	૧૦	घाणा	क्षीणा
૫૪	૧૮	तीर्थकार–	तीर्थकरा–
૫૪	૧૪	तत्तद्गुणसुरेन्द्रैरपि	तत्तद्गुणै सुरेन्द्रैरपि
૫૪	૧૬	निरातशय	निरतिशय
૫૮	૨૦	क्षमाया	क्षमया
૫૯	૧૩	सुरत्ये सत्यपि दु खी	देवत्वे दु खी सत्यपि
૫૯	૧૫	તલ્લાન	તલ્લીન
૬૧	૧૦	भारा	तारा
૬૨	૫	ना	नो
૬૩	૭	निष्पक्षे	निष्पक्ष
૬૩	૧૯	पात	पीत
૬૪	૧૫	દ્રપને	દ્વેષને
૬૫	૨૦	दुर्विकल्पनिकरं	दुर्विकल्पनिकरै
૭૬	૧૪	नीरक्ष	नीरेक्ष
૬૯	૧૨	નાહ	નહિ
૬૯	૨૪	તદુલવૈચારિક	તદુલવૈચારિક
૭૦	૧	शिखाद्मूत	शिखोद्भूत
૭૦	૨૧	रसशून्यो	रसशून्यं
૭૦	૨૫	फ़िर	फ़िरे
૭૮	૧૦	स्थ	दा
૮૩	૮	त्वमश्रेतो	त्वमभेतो
૮૬	૨૦	अधम	अधर्मे
૮૯	૯	દ્રષ	દ્વેષ
૯૪	૧	ભવાના	ભવાના
૯૮	૧૯	ઉપ'શની	ઉપદેશની
૧૦૩	૧	જાઇને	જોઇને
૧૦૪	૨૮	ચૂર્ણિ	ચૂર્ણિ
૧૦૬	૧૧	તેણે ડસ્યો	તેને ડસ્યો
૧૧૪	૨૯	ડૂબી	ડૂબી
૧૧૮	૨૬	ઝપ્યો	જપ્યો
૧૧૯	૧૫	તેર	તેના
૧૨૦	૧૧	ગયા	ગયા
૧૨૭	૫		મભવે

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૨૭	૧૭	મે તાનુ	પોતાનુ
૧૩૦	૧૦	ઉપદેશકોનું	ઉપદેશકોનું
૧૩૨	૨	સમાન	સામાન્ય
૧૩૨	૨૭	ક્ષુ	છે
૧૩૬	૬	૬	૬૬
૧૪૦	૪	(જિનેશ્વરની)	૦
૧૪૩	૧૬	ન લાયક	નાલાયક
૧૪૪	૧૪	સર્વં દુઃખ૦	સર્વદુઃખ૦
૧૪૬	૮	નૃપતિનો	પર્વતનો
૧૪૭	૨૬	येनोमतपस्तपम पराध	येनोमतप्रस्ततम पराध
૧૪૭	૨૬	निजरूपक्स्य	निजकरूपस्य
૧૫૦	૧૧	શેડાણી	શેઠાણી
૧૫૦	૨૩	રાજ્યન્	રાજન્
૧૫૦	૨૭	રાજાએ	રાજાએ
૧૫૧	૫	પ્રેમમી	પ્રેમથી
૧૫૧	૧૫	થેર	ઘેર
૧૫૪	૩	સધાય	સધ્યાય
૧૫૪	૫	धराधम	धराधर्म
૧૫૪	૧૨	શાન	ગ્રાન
૧૫૭	૨	દારદ્ર	દરિદ્ર
૧૫૭	૧૦	સારાંશ	સારાંશ
૧૬૧	૧૦	બ્રાહ્મણોને	બ્રાહ્મણને
૧૬૩	૨૩	कुपात्र	कुपात्रो
૧૬૪	૩	દસતા	ડસતા
૧૬૭	૨૬	पात्र	पात्रे
૧૭૦	૧	મંન્યાસી	સુસાધુ
૧૭૧	૧૪	सुपरिसुद्धा	सुपरिसुद्धा
૧૭૧	૨૪	पव	इति
૧૭૨	૨૨	શીઘ્ર	શીઘ્ર
૧૭૪	૨	छं	बल
૧૭૪	૬	બ્રહ્મચય	બ્રહ્મચર્ય
૧૭૪	૧૦	નારક	નારદ
૧૭૪	૧૮	કહેવું શક્ય નથી	થઇ શકતી નથી
૧૭૪	૨૬	नारकोऽपि	नारदोऽपि

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૭૪	૩૪	આ નાતને કોણ સ્વીકારે ?	પરંપરાથી આ વાત સ્વીકારાય
૧૭૫	૧૩	लोकद्दष्टया	लोकद्दष्टयां
૧૭૭	૨૧	જખૂ	જમ્બૂ
૧૭૯	૨૦	જ કુમારને	જમ્બૂકુમારને
૧૮૦	૧૭	કરતા	કરાતા
૧૮૧	૬	શ્રણી	શ્રેણી
૧૮૧	૩૧	ગાયં	ગાયો
૧૮૬	૧૯	મળેનું	મળતું
૧૮૬	૩૨	શિયાળોમાં	શિયાળામા
૧૮૭	૩	અભિગહ	અભિગ્રહ
૧૮૭	૧૧	એકલે	એટલે
૧૮૭	૧૧	સ્રવિર્યે	સ્રવિયેં
૧૮૭	૨૭	દીધુ	દીધી
૧૮૮	૧૫	हर्म्यं	हर्म्ये
૧૮૯	૨૧	षडभी	षड्भी
૧૯૦	૪	लोकात्तर	लोकोत्तर
૧૯૧	૬	શીકળ	શીલ
૧૯૧	૭	બાકી જેણે કુશીન સેવ્યુ છે તેણે	કુશીલ તો સેવ્યું જ છે
૧૯૧	૮	અપતરવુ પડ્યુ છે	
૧૯૧	૧૨	ભોજન કર્યા છતાં	ભોગ ભોગવ્યા છતા
૧૯૧	૧૩	સંતોષ થતો નથી.	તને સંતોષ થયો નથી
૧૯૧	૨૦	માય	માયા
૧૯૩	૨૩	मुनिमोऽपि	मुनेरपि
૧૯૪	૧૪	ભગવાન્	૦
૧૯૬	૧૫	दर्जुनाह्मय	दर्जुनाह्वय
૧૯૭	૨૩	અજુર્ન	અર્જુન
૧૯૯	૪	પાડીમ	પારીશ
૨૦૦	૪	ઓઠામા ઓધુ	ઓછામાં ઓછી
૨૦૨	૧૯	निष्ठीवनालेपनाद्	निष्ठीवनालेपनाद्
૨૦૩	૨૨	તપનાં છોતરાંને	બોજને
૨૦૩	૨૨	અર્ક અને	અર્કના
૨૦૫	૮	ह्रि	हि

પૃ૦	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૨૦૬	૧૩	ઉપનેક	ઉપનક
૨૦૭	૨૫	આશ્રય	આશ્રય
૨૦૯	૧	કાર્યોત્સર્ગ	કાયોત્સગ
૨૧૧	૨	क्षीररसास्यदी	क्षीररसास्वादी
૨૧૧	૧૦	પ્રકારના	પ્રકારનો
૨૧૧	૨૧	सूरणका	स्तूरणका
૨૧૨	૪	છાતરા રોપવા	છાતરાં રોપવાં
૨૧૨	૨૭	આસાક્ત	આસક્તિ
૨૧૩	૮	देहोद्मू	देहोद्मूत
૨૧૬	૧૮	ह्यपेक्षते	ह्यपेक्षते
૨૧૬	૨૧	ઉપેક્ષા	અપેક્ષા
૨૧૭	૮	રહેલા	રહીને
૨૨૮	૧૯	ઔષધ	ઔષધિ
૨૩૦	૨૪	पा णेव	पाश्वेणेव
૨૩૨	૧૪	ससारेऽम्ते	ससारेऽनन्ते
૨૩૩	૧૯	हुसो	बहुसो
૨૩૩	૨૦	य	न
૨૩૪	૪	સુરો પણ અનન્ત વાર	જીવો અનંત વાર સુરો છે
૨૩૫	૧૧	સમજેનો	સમવોનો
૨૩૬	૧	गीत सप्रियेण त्वया	गीत च प्रियया सह
૨૩૬	૧૭	પરિભ્ર ણ	પરિભ્રમણ
૨૩૭	૧૦	કેધ	ક્રોધ
૨૩૮	૧	વે ના	વેના
૨૪૦	૪	દામ	ડામ
૨૪૦	૮	નેવાણુ	નવાણુ
૨૪૬	૮	विश्राममन्दिरे	विश्रामस्थले
૨૪૬	૧૧	મન્દિરમા	સ્થાનમાં
૨૫૦	૬	ભેક્તા	ભોક્તા
૨૫૧	૧૫	सुमलम्	निरवद्य
૨૫૩	૧૪	निमल्ता	निमल्ता
૨૫૫	૨૦	सर्वेपु	साधेपु
૨૫૫	૨૧	पाप्नुवन्ति	प्राप्नुवन्ति

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૨૫૬	૨૭	ત્રણ અવાતર ભેદો ધ્યાનમાં લીધા નથી	ત્રણ અવાતર ભેદો માંથી એક મિથ્યાત્વનો ભેદ લઇ બીજા બે અવાતર ભેદો ધ્યાનમાં લીધા નથી
૨૫૮	૧૫	વરના	ગંવરના
૨૬૦	૫	सवतो	सर्वतो
૨૬૧	૧૫	ભાવન	ભાવના
૨૬૪	૧૧	अधोलाके	अधोलोके
૨૬૫	૯	श्रणि	श्रेणि
૨૬૫	૧૩	બોધ	બોધિ
૨૬૬	૩	તીર્થ ૨	તીર્થંકર
૨૬૬	૧૮	વસ્તવિક	વાસ્તવિક
૨૬૬	૩૦	परित्यन्नपि	परित्यजन्नपि
૨૬૭	૩૦	तद्भावाऽपि	तद्भावोऽपि
૨૬૮	૧૫	बोधविहीन	बोधिविहीन
૨૬૮	૧૬	बोधिबीज	बोधिबाज
૨૬૯	૧૫	કમભૂમિ	કર્મભૂમિ
૨૭૦	૧	બૂ'દ્વીપમાં	જબૂ'દ્વીપમા
૨૭૦	૨	હેવાથી	હોવાથી
૨૭૨	૨	અથાત	અર્થાત્
૨૭૨	૧૦	શસ્ત્રોથી	શાસ્ત્રોથી
૨૭૫	૧૬	પડિત	પડિત
૨૭૫	૧૩	पय य	पय पै
૨૭૭	૧૦	ધમ	ધર્મ
૨૭૭	૨૧	અવિદ્યમાન	વિદ્યમાન
૨૭૮	૧૮	સુદર	સિદ્ધ યતા
૨૮૩	૧૪	भवेचित्ते	भवेचित्ते
૨૮૭	૬	ભયપી	ભયથી
૨૮૮	૨૭	भवन्ति	भवन्ति
૨૯૩	૨૦	શ્વર	જિનેશ્વર
૨૯૪	૭	દિગત	દિગત
૨૯૬	૧૩	કહું છે	કહુ છુ
૨૯૭	૨૫	विशेपम	विशेषम्

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૩૦૩	૧૬	७	છ્ઠ્ઠું
૩૧૧	૧૮	રૂપને	સ્વરૂપને
૩૧૩	૧૪	लिङ्गिन्येषेतरत्	लिङ्गिनि नेतरत्
૩૧૩	૧૭	यत	यत्
૩૧૩	૧૭	આ મતને મળતા નથી	મતને મળતા જ છે
૩૧૫	૧૮	तत्तदर्थ	तत्त्वार्थ
૩૧૬	૧૮	આણી।	અહીં।
૩૧૬	૧૧	પ્રાદુભાવ	પ્રાદુર્ભાવ
૩૧૬	૧૫	સમ્ય ત્વ	સમ્યક્ત્વ
૩ ૭	૬	નહિ તો।	એમ માનવાથી
૩૧૭	૧૪	ઠ મ	ઉપશમ
૩૧૭	૧૫	સથે	સાથે
૩૧૭	૧૫		કષાય
૩૧૭	૧૧	સમ્યકત્વ	સમ્યક્ત્વ
૩૧૮	૭	अवरद्धवि	अवरद्धेवि
૩૧૮	૧૨	पडियाहति	पडिवायति
૩૧૯	૩	વ	જીવ
૩૧૯	૮	તાત્પય	તાત્પર્ય
૩૧૯	૨૩	ચતુર્વિશતિ	ચતુર્વિંશતિ
૩૨૦	૧૧	દયવાળી	ઉદયવાળી
૩૨૦	૨૭	॥૬॥	॥૨૬॥
૩૨૧	૨૭	સુંદરીના	સુંદરીને।
૩૨૧	૮	લિગ	લિંગ
૩૨૪	૨૦	ઇત્યા થી	ઇત્યાદિથી
૩૨૪	૨૨	અનન્તા બ ધીનો।	અનન્તાનુબંધીનો।
૩૨૭	૨૪	वर्ज्य	वर्ज
૩૨૮	૧૧	વરનિ	વિરતિ
૩૩૬	૩	उक्कमद्दफणण	उक्कमद्दफणेण
૩૩૯	૨૨	अवसेसेहिं	अवसेसेहिं
૩૩૯	૨૨	सुविहियहिं	सुविहियेहिं
૩૪૦	૫	ઢેબ્ની	ધેકેની
૩૪૧	૧૭	પ્રવ્રજ્યા	ભાવ પ્રવ્રજ્યા
૩૪૨	૧૮	शस्य	मस्य
૩૪૪	૧૩	વિપાકનુ	વિપાકનું

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૩૪૪	૧૮	કારણે	કારણુ
૩૪૯	૬	સ્વરૂપ	સ્વરૂપ
૩૫૦	૧૨	૨યक्ताह०	त्यक्ताह०
૩૫૨	૧૩	જિતશત્ર	જિતશત્રુ
૩૫૮	૯	શ્લે૦	શ્લો૦
૩૫૯	૧૦	યારે	ત્યારે
૩૬૨	૮	ભુની	પ્રભુની
૩૬૩	૧૧	જોક	જોકે
૩૭૮	૪	તેના	તેના
૩૮૦	૧૫	પોત	પોતે
૩૮૩	૧૬	માને	માને।
૩૮૬	૭	અપારમાયક	અપરમાર્થિક
૩૮૭	૨૫	જ્ઞાનાદ્રતવાદી	જ્ઞાનાદ્વૈતવાદી
૩૮૮	૨૨	અવરથા	અવસ્થા
૩૯૦	૧૨	સિદ્ધ	સિદ્ધિ
૩૯૩	૧૧	પ્રવૃત્તિઓ	પ્રકૃતિઓ
૩૯૮	૭	યુક્ત અસ્તિકતાને પ્રસિદ્ધ કરે છે	યુક્તમાં આસ્તિકના પ્રસિદ્ધ થાય છે
૪૦૨	૬	શ્રત-જ્ઞાનથી	શ્રુત-જ્ઞાનથી
૪૦૯	૨૭	છિદ્રવાળુ	છિદ્રવાળુ
૪૧૮	૩૦	દ્ય	હૃદય
૪૨૫	૧	અનકૃત	અનકૃત
૪૩૧	૧૫	અભ્બડ	અમ્બડ
૪૩૫	૪	પોતાના ડાભા	પોતાની ડાબી
૪૪૦	૨૩	બનેએ	બનેએ
૪૪૧	૨૦	કુતી	કુભ
૪૪૫	૧૨	તો	૦
૪૪૭	૨૯	मस्तकस्थायित	मस्तकस्थायिन
૪૫૧	૧૮	પ્રાણિપાત	પ્રણિપાત
૪૬૯	૧૫	करांति	करोति

सद्धर्मरक्षक सद्गत जैनाचार्य श्री १००८ श्रीमद् विजयकमलसूरीश्वरजीना
शासनप्रभावक पट्टधर–जैनरत्न व्याख्यान वाचस्पति –

“आचार्य श्री १००८ ... जी महाराज।”

नम स्याद्वादिने।

सद्धर्मरक्षक–श्रीमद्विजयकमलसूरिशेखरपट्टधर–व्याख्यानवाचस्पति–

श्रीविजयलब्धिसूरिविरचिता

॥ वैराग्यरसमञ्जरी ॥

('अनुष्टुप्'छन्दसा निबद्धा)

પ્રથમ ગુચ્છક–મન પ્રબોધ

प्रणिपत्य परम ज्योति–र्देवीं सरस्वतीं स्वगुरुंश्च मुदा ।
श्री'विजयलब्धि'सूरि–प्रणीतां 'मञ्जरीं' विवृणे मन्दः ॥ १ ॥

–આર્યાગીતિ

श्री'वासुपूज्य'मानम्य, 'बुहारी 'नगरीस्थितम् ।
क्रियते स्वात्मबोधाय, 'वैराग्यरसमञ्जरी' ॥ १ ॥

મંગલાચરણ અને વિષયનિર્દેશ—

શ્લોકાર્થ—" 'બુહારી' નગરીમાં રહેલા અને (જ્ઞાનાદિ અંતરંગ) લક્ષ્મીથી યુક્ત એવા **વાસુપૂજ્ય**(ની પ્રતિમા)ને પ્રણામ કરી, પોતાના અથવા ભવ્ય આત્માના બોધને માટે **વૈરાગ્યરસમંજરી**(ની શ્રીવિજયલબ્ધિસૂરિ દ્વારા રચના) કરાય છે—" ૧

મંગલાચરણનો હેતુ—

સ્પષ્ટીકરણ—શિષ્ટાચારનું પરિપાલન કરવાના ઉદ્દેશથી, [1]નિર્વિઘ્ને ગ્રન્થ પૂર્ણ રચી શકાય તેવા ઇરાદાથી કે અન્ય કોઇ હેતુપૂર્વક પ્રાય દરેક ગ્રન્થકાર ગ્રન્થના પ્રારંભમાં પોતાના ઇષ્ટ દેવતાની સ્તુતિ કરે છે આ **વૈરાગ્યરસમંજરી**ના કર્તા વ્યાખ્યાનવાચસ્પતિ જૈનાચાર્ય **શ્રીવિજયલબ્ધિસૂરિએ** પણ આ પ્રણાલિકાનો સ્વીકાર કર્યો છે એમ તેમણે જૈનોના [2]બારમા તીર્થંકર **શ્રીવાસુપૂજ્યને**

---

૧ આમ છતાં પણ **કાદમ્બરી** તેમજ તેની ટીકા ઇત્યાદિ ગ્રન્થો અપૂર્ણ રહી ગયેલા નજરે પડે છે આવી પરિસ્થિતિમાં વિઘ્નનું બીજ મંગલાચરણ કરતાં વધારે હોવું જોઇએ એમ સૂચનાય છે

૨ જૈન શાસ્ત્રો પ્રમાણે કાલચક્રના પાડવામાં આવેલા ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીરૂપ વિભાગો પૈકી પ્રત્યેક દરમ્યાન આ 'ભારતવર્ષ વગેરે ક્ષેત્રમાં ચોવીસ ચોવીસ તીર્થંકરો ઉદ્ભવે છે આ વ્યક્તિઓ કોઇ અનાદિસિદ્ધ ઈશ્વરના અવતારરૂપ નથી, પરંતુ તે સર્વે સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ ભોગવે છે

આ અવસર્પિણીમાં 'ભરતક્ષેત્ર'માં (૧) ઋષભ, (૨) અજિત, (૩) સંભવ (૪) **અભિનંદન, (૫) સુમતિ, (૬) પદ્મપ્રભ, (૭) સુપાર્શ્વ, (૮) ચન્દ્રપ્રભ, (૯) સુવિધિ,**

કરેલા નમસ્કાર ઉપરથી જોઇ શકાય છે

આથી મંગલાચરણના પાડવામા આવતા (૧) નમસ્કાર, (૨) આશીર્વાદ અને (૩) વસ્તુસંકીર્તનરૂપ ત્રણ પ્રકારો પૈકી આ પ્રથમ છે એમ સમજાય છે

શ્રીવાસુપૂજ્યને નમસ્કાર કરવાનુ કારણ—

સામાન્ય રીતે જૈન ગ્રન્થકાર આસન્ન ઉપકારી ચરમ (ચોવીસમા) તીર્થંકર શ્રમણ ભગવાન્ [1]**મહાવીરને** વન્દન કરવા પૂર્વક કે આદ્ય તીર્થંકર **નાભિ-નન્દન** [2]**શ્રીઋષભદેવને** પ્રણામ કરી ગ્રન્થની શરૂઆત કરે છે કેટલાક ગ્રન્થકારો સોળમા તીર્થંકર [3]**શ્રીશાન્તિનાથને**, બાવીસમા તીર્થંકર [4]**શ્રી નેમિનાથને** કે તેવીસમા તીર્થંકર [5]**શ્રીપાર્શ્વનાથને** અથવા તો આ [6]બાબે લોક-પ્રિય તીર્થંકરોને પ્રણિપાત કરી ગ્રન્થનો પ્રારંભ કરે છે આ વિવિધ પ્રકારો

---

(૧૦) શીતલ (૧૧) શ્રેયાંસ, (૧૨) વાસુપૂજ્ય (૧૩) વિમલ, (૧૪) અનંત, (૧૫) ધર્મ, (૧૬) શાન્તિ, (૧૭) કુંથુ, (૧૮) અર (૧૯) મલ્લિ (૨૦) મુનિસુવ્રત, (૨૧) નમિ, (૨૨) નેમિ, (૨૩) પાર્શ્વ અને (૨૪) વીર એમ ચોવીસ તીર્થંકરો થયા છે

૧ જુઓ યાકિનીમહત્તરાસુત શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત **ષડ્દર્શનસમુચ્ચય** તથા તેની શ્રીગુણરત્નસૂરિકૃત તર્કરહસ્યદીપિકા નામની વૃત્તિ, સહસ્રાવધાની શ્રીમુનિસુન્દરસૂરિકૃત ત્રૈવિદ્યગોષ્ઠી, ઉપાધ્યાય શ્રીકીર્તિવિજયગણિકૃત વિચારરત્નાકર ઇત્યાદિ

૨ જુઓ શ્રીસોમમણ્ડનસૂરિકૃત યુગાદિદેશના

૩ જુઓ મહોપાધ્યાય શ્રીભાનુચન્દ્રગણિકૃત શ્રીભાનુચન્દ્રનામમાલા

૪ જુઓ શ્રીજિનરત્નસૂરિકૃત કર્મપયડી (કર્મપ્રકૃતિ)ની શ્રીમલયગિરિસૂરિકૃત ટીકાનો પ્રારંભિક શ્લોક

૫ જુઓ શતાર્થિક શ્રીસોમપ્રભસૂરિકૃત સિન્દૂરપ્રકર, શ્રીજ્ઞાનવિમલસૂરિકૃત શ્રીપાલચરિત્રનુ આદ્ય પદ્ય શ્રીવિબુધવિમલસૂરિકૃત સમ્યક્ત્વપરીક્ષા અને ઉપદેશશતકનો પ્રારંભ તથા મહોપાધ્યાય શ્રીવિનયવિજયગણિકૃત લોકપ્રકાશની શરૂઆત

૬ શ્રીમુનિસુન્દરસૂરિકૃત ઉપદેશરત્નાકર, ઉપાધ્યાય શ્રીરત્નચન્દ્રગણિકૃત પ્રદ્યુમ્નચરિત્ર શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત સમ્યક્ત્વ-સપ્તતિની શ્રીસંઘતિલકસૂરિકૃત ટીકા, શ્રીસોમચરિત્રગણિકૃત ગુરુગુણરત્નાકરકાવ્ય, પણ્ડિત સત્યરાજગણિકૃત પૃથ્વીચન્દ્રચરિત્ર યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયગણિકૃત અધ્યાત્મસાર ઇત્યાદિના પ્રારંભિક પદ્યો આ વાતનુ સમર્થન કરે છે શ્રીપ્રભાચન્દ્રસૂરિપ્રણીત પ્રભાવકચરિત્રમા શ્રીનેમિનાથ સિવાયના ચાર તીર્થંકરોની સ્તુતિ નજરે પડે છે શ્રીવર્ધમાનસૂરિકૃત શ્રીવાસુપૂજ્યચરિત્રમા મંગલાચરણમા પ્રથમ શ્રીનાભેયની, ત્યાર પછી શ્રીવાસુપૂજ્યની અને ત્યાર બાદ બાવીસમા ત્રેવીસમા અને ચોવીસમા તીર્થંકરોની એમ પાંચની સ્તુતિ કરી છે એટલે કે અત્ર શ્રીશાન્તિનાથની સ્તુતિ કરવામા આવી નથી આને બદલે શ્રીવાસુપૂજ્યની સ્તુતિ કરવાનું કારણ એ સમજાય છે કે આ ગ્રન્થ શ્રીવાસુપૂજ્યના ગુણગાનરૂપ છે ઉવસગ્ગહરમા કોઇ પણ તીર્થંકરનો નામ-નિર્દેશ કર્યા વિના ચોવીસે જિનેશ્વરોની સ્તુતિ કરવામા આવી છે

માનો એક પણ પ્રકાર અત્ર દૃષ્ટિગોચર થતો નથી આનું શું કારણ છે એવો સહજ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે આનો ઉત્તર પ્રારમ્ભિક પદ્યના દ્વિતીય ચરણ તરફ દૃષ્ટિપાત કરતાં સ્ફુરે છે કે આ ગ્રન્થની રચના [1]'બુહારી' ગામમાં થયેલી છે ત્યાં એક જ જિનાલય આવેલું છે આ જિનાલયમાં શ્રીવાસુપૂજ્ય મૂળ નાયક તરીકે વિરાજે છે એમની પ્રાભાવિક મૂર્તિના દર્શન-વન્દન પૂર્વકની આ કૃતિ છે

અનુબન્ધ-ચતુષ્ટય—

સામાન્ય રીતે [2]મંગળ દ્વારા (૧) સંબંધ, (૨) અધિકારી, (૩) વિષય અને (૪) પ્રયોજન એ ચાર અનુબંધોનો નિર્દેશ કરાય છે કહ્યું પણ છે કે—

" सम्बन्धश्चाधिकारी च, विषयश्च प्रयोजनम् ।
विनाऽनुबन्धं ग्रन्थादौ, मङ्गलं नैव शस्यते ॥ "—અનુષ્ટુપ્

અર્થાત્ સંબંધ, અધિકારી, વિષય અને હેતુ એ ચાર અનુબંધો વિનાનું, ગ્રન્થની આદિમાં કરેલું મંગળ પ્રશંસનીય નથી અત્રે તો ચાર અનુબંધો પૈકી વિષય-રૂપ એક જ અનુબંધનો સાક્ષાત્ ઉલ્લેખ છે, જોકે બાકીના ઉપલક્ષણથી ઘટાવી શકાય તેમ છે વૈરાગ્ય-રસનું પોષણ એ આ ગ્રન્થનો 'વિષય' યાને 'અભિધેય' છે વૈરાગ્યની ભાવનાની જાગૃતિ એ વાચક-વર્ગનું 'અનન્તર પ્રયોજન' છે, જ્યારે એ તેમજ પરોપકાર એ ગ્રન્થકારનું 'અનન્તર પ્રયોજન' છે, બાકી મુક્તિ-ગમન એ તો બંનેનું 'પારમ્પરિક પ્રયોજન' છે પ્રતિપાદ્ય-પ્રતિપાદક ભાવ એ 'સંબન્ધ' છે, કેમકે વૈરાગ્યના રસની પુષ્ટિ એ 'પ્રતિપાદ્ય' છે અને આ ગ્રન્થ તેનો 'પ્રતિપાદક' છે વૈરાગ્યના અભિલાષીઓ આ ગ્રન્થના 'અધિકારી' છે

શ્રીવાસુપૂજ્યનો પરિચય—

વસુપૂજ્ય રાજા અને **જયા** રાણીના પનોતા પુત્ર તે આ બારમા તીર્થંકર **શ્રીવાસુપૂજ્ય** છે તેમના જન્મથી **ચંપાપુરી** પાવન થઇ હતી આ પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા ત્યારે ઇન્દ્ર વારંવાર આવી હિરણ્યની વૃષ્ટિ કરી એમના

---

૧ આ ગામ સુરત જીલ્લાના બારડોલી તાલુકામાં આવેલું છે ટાપ્ટિવેલિ રેલ્વેના 'મઢી' સ્ટેશનથી તે બાર માઇલ છે અને ત્યાં જવા માટે આ સ્ટેશનથી મોટર મળી શકે છે, ઉનાઇ રસ્તેથી પણ જવાય છે, પરંતુ તેમ કરનારને 'બિલિમોરા' ઉતરી ૭ માઇલ ચાલવું પડે તેમ કરતાં તે બુહારી પહોંચે

૨ આનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ તેમજ એના નિક્ષેપનો થોડોક વિચાર ન્યાયતીર્થ ન્યાયવિશારદ ઉપાધ્યાય શ્રીમંગલવિજયકૃત જૈનતત્ત્વપ્રદીપના આર્હતદર્શનદીપિકા નામના વિસ્તૃત વિવેચન (પૃ ૨, ૧૫૧-૧૫૩)માં મેં કર્યો છે વિશેષ જિજ્ઞાસુએ તો શ્રીજિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણકૃત વિશેષાવશ્યક-ભાષ્ય ઉપર મલધારી શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિએ રચેલી બૃહદ્-વૃત્તિ (પત્રાંક ૧૭-૪૦) જોવી

માતાપિતાની ભક્તિ કરતા હતા તેથી અથવા વસુઓને તેઓ પૂજ્ય હતા એથી તેમનું વાસુપૂજ્ય નામ પાડવામાં આવ્યું હતું[1] મહિષ (પાડા)ના લક્ષણથી લક્ષિત દેહવાળા, 'કાશ્યપ' ગોત્રીય તથા રાતા વર્ણના આ તીર્થંકરનું શરીર સિત્તેર (૭૦) ધનુષ્ય જેટલું ઊંચું હતું તેઓ ૧૮ લાખ વર્ષ પર્યંત ગૃહવાસમાં –ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહ્યા હતા ત્યાર બાદ તેમણે જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય પૂર્વક દીક્ષા ગ્રહણ કરી હતી તેમનો દીક્ષા-પર્યાય ૫૪ લાખ વર્ષનો હતો એક માસના ઉપવાસ પૂર્વક ચમ્પાપુરીમાં ૭૨ લાખ વર્ષનું આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં ૬૦૦ શ્રમણો સહિત તેઓ નિર્વાણ-પદને પામ્યા

આ તીર્થંકરે પાણિ-ગ્રહણ કર્યું હતું કે નહિ તે સંબંધમાં શ્વેતામ્બર સમ્પ્રદાયમાં મત-ભેદ છે કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિકૃત ત્રિષષ્ઠિશલાકાપુરુષચરિત્ર (પ ૪, સ ૨, શ્લો ૮૮)ના એમને અપરિગૃહીત-બાલ બ્રહ્મચારી તરીકે ઓળખ્યા છે, જ્યારે શ્રીવર્ધમાનસૂરિએ રચેલા વાસુપૂજ્ય ચરિત્ર (સ ૩, શ્લો ૫૦૮-[2]૫૧૬)માં એમણે લગ્ન કર્યાનો ઉલ્લેખ છે

નામકરણ—

[3]અનુષ્ટુપ્ છંદમાં રચાયેલી ૬૪૨ શ્લોકપ્રમાણક અને ગીર્વાણ ગિરામાં ગુંથાયેલી વૈરાગ્યરસમંજરીના સંબંધમાં અત્ર વિશેષ વિચાર ન કરતાં તે

---

૧ સરખાવો શ્રીઆવશ્યક-સૂત્રની જ્ઞાનાદિત્ય શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીએ રચેલી નિર્યુક્તિની ૧૦૮૫ મી ગાથાનો ઉત્તરાર્ધ —

"पूयइ वासवो ज अभिक्खण तेण वसुपुज्जो ॥"

[पूजयति वासवो यमभिक्षण तेन वासुपूज्य]

આ સંબંધમાં કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહેમચન્દ્રસૂરીશ્વરે અભિધાન-ચિન્તામણિની સ્વોપજ્ઞ ટીકા (પૃ ૧૧)માં કહ્યું છે કે —

" वसुपूज्यनृपतस्य वासुपूज्य, यद्वा गर्भस्थेऽस्मिन् वसु-हिरण्य तेन वासवो राजकुल पूजितवानिति, वसवो देवविशेषास्तेषा पूज्यो वा वसुपूज्य महार्णि वासुपूज्य '

૨ આ રહ્યું એ પદ્ય—

पादौ प्रभाद्य कल्याण-प्रदौ कल्याणदानवान ।

नृप श्रीवासुपूज्याय कन्या स प्रदौ मुदा ॥"

૩ આને શ્લોક કહેવામાં આવે છે અને તેનું લક્ષણ એ છે કે—

'श्लोके षष्ठ गुरु ज्ञेय सर्वत्र लघु पञ्चमम् ।

द्विचतुष्पादयोर्ह्रस्व दीर्घ सप्तमयन्यो ॥"

અર્થાત્ શ્લોકમાં પ્રત્યેક ચરણનો છઠ્ઠો વર્ણ ગુરુ અને પાંચમો વર્ણ લઘુ હોય છે અને તથા ચોથા ચરણમાં સાતમો અક્ષર ગુરુ, જ્યારે બાકીના બે ચરણમાં તે દીર્ઘ હોય

આ નામ કેમ રાખવામા આવ્યુ તે પરત્વે ઇસારો કરીશુ એ તો સુવિદિત વાત છે કે ગ્રન્થનુ અમુક નામ રાખવામા કઇ નહિ ને કઈ કારણ હોય છે. કેટલાક નામો કેવળ વિષયને વ્યક્ત કરનારા હોય છે, જેમકે **જીવ-વિચાર, નવતત્ત્વ**, વાચકવર્ય **શ્રીઉમાસ્વામિકૃત તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર** ઇત્યાદિ, કેટલાક નામોના અન્તમા સાક્ષર-સમાજમા પ્રિય થઇ પડેલ પદ દૃષ્ટિગોચર થાય છે, કેટલાક નામો કૃતિઓના પ્રારભિક પદોને આભારી હોય છે જેમકે **શ્રીમાનતુગસૂરિકૃત ભક્તામર-સ્તોત્ર**, આચાર્ય **શ્રીસિદ્ધસેનદિવાકરકૃત કલ્યાણમ દિર-સ્તોત્ર, શ્રીસોમપ્રભસૂરિકૃત સિન્દૂરપ્રકર, નાસદીયસૂક્ત** ઇત્યાદિ

આ ઉપરથી સમજાય છે કે 'વૈરાગ્યરસમ જરી' એ નામ વિષયનુ દ્યોતક છે એટલુજ નહિ, પરતુ તેમા લોકપ્રિય 'મ જરી' પદ અ તમા આવેલુ છે અર્થાત્ જેમ સાહિત્યમા વાર્તિક, સમુચ્ચય, બિન્દુ, મુખ, અલકાર, મીમાસા, તર ગિણી, તિલક, દર્પણ, દીપિકા, પરીક્ષા, પ્રદીપ, રત્નાકર, શેખર આદિના અનેક યુગોનુ પ્રવર્તન થયુ અને થાય છે તેમ મ જરીનો પણ એક યુગ હોવાની પ્રતીતિ નિમ્ન-લિખિત નામો કરાવે છે —

'અનેકાર્થમ જરી, કર્ણાલ કારમ જરી, કર્પૂરમ જરી, જ્ઞાનમ જરી, તિલકમ જરી, ભાષામ જરી, ર ભામ જરી, રૂપમ જરી, વિચારમ જરી, વિવેકમ જરી, સ યમમ જરી, સ્યાદ્વાદમ જરી ઇત્યાદિ

व्याघ्रकरालकालेन, मुखात्तजन्तुके जीव¹।
जीवन चञ्चल लाके, तस्माद् याहि शिवालयम् ॥ २ ॥

જીવનની અનિત્યતા—

શ્લો૦—"જે સસારમા ¹વાઘના જેવા વિકરાળ મૃત્યુએ (અથવા મૃત્યુરૂપ નાથે) પોતાના મુખમા સર્વ જીવોને ગ્રહણ કર્યા છે, તે (આ) સસારમાં (જીવનુ) જીવન ચચળ છે, વાસ્તે (હે ચેતન !) તુ મોક્ષ-મન્દિરે જા "—૨

સ્પષ્ટી૦—આ સસારમા એવો કોઇ પ્રાણી જન્મ્યો નથી (કે જન્મશે નહિ) કે જે કાળના પજામા ન સપડાયો હોય આ કાળનુ ત્રૈલોક્યમા સામ્રાજ્ય છે, કેમકે કોઇ ગહન ગુફામા ભરાઇ જવાથી, પાતાળમા લપાઇ જવાથી,

---

૧ આ પદ્યમા મૃત્યુને જેમ વાઘની ઉપમા આપી છે, તેવી વાત નીચેના પદ્યમા પણ જોવાય છે —

"न मन्त्रतन्त्रभैषज्य-करणानि शरीरिणाम् ।
त्राणाय मरणव्याघ्र-मुखकोटरवासिनाम् ॥"

ગર્ભના તળિયે સંતાઈ જવાથી કે સ્વર્ગમાં જઈ બેસવાથી મૃત્યુની અવગણના થઈ શકતી નથી બીજા અંગની શ્રીશીલાંકાચાર્યકૃત વૃત્તિના ૫૫ મા પત્રમાં કહ્યું પણ છે કે—

" गर्भस्थं जायमानं शयनतलगतं मातुरुत्सङ्गसंस्थं
बालं वृद्धं युवानं परिणतवयसं विश्व(वीर?)मार्यं खलं वा।
वृक्षाग्रे शैलशृङ्गे नभसि पथि जले कोटरे पञ्जरे वा
पाताले वा प्रविष्टं हरति च सततं दुर्निवार्यः कृतान्तः॥ "[1]

—સ્રગ્ધરા (૭, ૭, ૭)

અર્થાત્ જેનું દુઃખે નિવારણ થઈ શકે એવો (કાળરૂપ) યમ ગર્ભમાં રહેલા, ઉત્પન્ન થતા, શય્યાની સપાટી ઉપર રહેલા કે માતાના ખોળામાં રહેલા, બાળક, વૃદ્ધ, જુવાન કે જીર્ણ અવસ્થાવાળા, પરાક્રમીને, આર્યને કે લુચ્ચાને, ઝાડની ટોચે, પર્વતના શિખર ઉપર, આકાશમાં, માર્ગમાં, જળમાં, કોટરમાં, પાંજરામાં રહેલા કે પાતાળમાં પ્રવેશેલા જીવને સર્વદા હરી લે છે

મોટા મોટા ધન્વંતરિ જેવા કુશળ વૈદ્યો, હાટોગ્રાફ, ફોનોગ્રાફ, એરોપ્લેઇન, વાયરલેસ ટેલિગ્રાફી, બ્રોડકાસ્ટ કે દુનિયાને આશ્ચર્યમાં ગરકાવ કરે એવી શોધ ખોળ કરનારા વૈજ્ઞાનિકો મૃત્યુ સામે ટકી શકે તેમ છે? પગની પાનીથી પૃથ્વીને ધ્રુજાવનારા ચક્રીઓ, મેરુનો દંડ બનાવી પૃથ્વીને છત્રની માફક ધારણ કરી શકે એવા બાહુબલિઓનો પણ કાળ કોળીઓ કરી ગયો છે અને કરી જાય છે અમૃત સમાન મધુર અને ભવતારિણી દેશના આપનારા અને વજ્ર-ઋષભ-નારાચ સંહનનવાળા (ઉત્તમ બાંધાવાળા દેહવાળા) એવા તીર્થંકરોનું પણ સર્વભક્ષી કાળે દાક્ષિણ્ય સાચવ્યું નથી, તો પામરની શી વાત?[2] આ વાત નિમ્ન-લિખિત ગાથામાં ઝળકી રહે છે —

---

૧ આ વાતના સમર્થનાર્થે નિમ્ન-લિખિત પદ્ય વિચારીશું —

' आढ्यं निःस्वं नृपं रङ्कं, ज्ञं मूर्खं सज्जनं खलम्।
अविशेषेण महतुं, समवर्ती प्रवर्तते॥' —અનુ૦

અર્થાત્ તવંગર કે ગરીબ, રાજા કે રંક, પંડિત કે મૂર્ખ, સજ્જન કે દુર્જન એ તમામનો નિષ્પક્ષપાતપણે સંહાર કરવા કાળ સર્વદા પ્રવર્તે છે

૨ આ સંબંધમાં અંગ્રેજ કવિરાજ ગ્રે (Gray)ના ઉદ્ગારો એ છે કે—

' The boast of heraldry, the pomp of power
And all that beauty, all that wealth ever gave,
Await alike the inevitable hour,
The Paths of glory lead but to the grave
Can storied urn or animated bust,
Back to its mansion call the fleeting breath?
Can honour's voice provoke the silent dust
Or flattery soothe the dull cold ear of 'Death'?"

" [1]तित्थयरा गणहारी, सुरवइणो चक्किकेसवा रामा ।
संहरिया हयविहिणा, सेसजिएसुं च का गणना ? ॥ "—આર્યા

અર્થાત્ દુષ્ટ વિધિએ (કાળે) તીર્થંકરો, ગણધર, ઇન્દ્રો, ચક્રવતીઓ, વાસુદેવો અને બળરામોનો સંહાર કર્યો છે, તો બાકીના (પામર) જીવોની તો શી ગણના ?

આથી સમજાય છે કે કાળના ઉપર કોઇનો કાબુ નથી—એના કાર્યને અટકાવી શકાય તેમ નથી આ સબંધમા શ્રીમહાવીરના જીવનના એક પ્રસંગ તરફ ઉડતી નજર ફેંકીશુ આ પ્રભુના નિર્વાણ–સમયે ઇન્દ્રે એમને આયુષ્ય અલ્પાશે વધારવા વિનતિ કરી કે જેથી એમના અનુયાયીઓને ધર્મ–ધ્યાનમા ભસ્મ ગ્રહ પીડા ન કરે [2] પરંતુ એ વખતે એમણે ઇન્દ્રને શો જવાબ આપ્યો ? એ જ કે—

" हंहो शक्र ! सुरालयश्चलति चेत् प्राची परित्यज्य चे—
दादित्योऽप्युदयं प्रयाति जलधिः सीमा च चेन्मुञ्चति ।
आयुर्न त्रुटितं तथापि भुवने सन्धातुमत्र क्षमः
कोऽप्येवं क्षणमेकमाह भगवान् श्री'वर्धमान'प्रभु ॥"—શાર્દૂલ૦

અર્થાત્ હે હરિ ! સ્વર્ગ ચલાયમાન થાય, પૂર્વ દિશાને છોડીને સૂર્ય પશ્ચિમ દિશામા ઊગે કે સમુદ્ર મર્યાદા મૂકે તોપણ ત્રુટેલા આયુષ્યને એક ક્ષણ જેટલુ પણ સાધવાને માટે આ બ્રહ્માણ્ડમા કોઇ પણ સમર્થ નથી (એમ **શ્રીવર્ધમાન** પ્રભુએ કહ્યુ)

---

૧ છાયા—

तीर्थङ्करा गणधारी सुरपतयः चक्रिकेशवा रामा ।
संहृता हतविधिना शेषजीवेषु च का गणना ? ॥

૨ સરખાવો—

" आः कष्टं प्रतिपालय त्रिजगतोनाथ ! प्रसद्य क्षणं
यत् तीर्थं न विबाधते तव दृशा निस्तेजितो भस्मकः ।
इत्युक्ते हरिणा जगाद य इह कस्यापि नैतद् भवेत्
स श्री'वीर'जिनः प्रणष्टवृजिनः पुष्णातु वः सम्पदम् ॥"
—શાર્દૂલવિક્રીડિત (૧૨, ૭)

૩ સરખાવો દ્વિતીય અંગ–શ્રીસૂત્રકૃતાંગના દ્વિતીય વૈતાલીય અધ્યયનના પ્રથમ ઉદ્દેશગત નિમ્ન–લિખિત સૂત્રો—

' सबुज्झह, किं न बुज्झह, संबोही खलु पेच्च दुल्लहा ।
णो हूवणमंति राइओ, नो सुलभं पुणरावि जीवियं ॥ १ ॥
डहरा बुड्ढा य पासह गब्भत्था वि चयंति माणवा ।
सेणे जह वट्टयं हरे एवं आउखयम्मि तुट्टई ॥ २ ॥"
[सम्बुध्यध्वं किं न बुध्यध्वं सम्बोधिः खलु प्रेत्य दुर्लभा ।
नो खलु उपनमन्ति रात्रयः नो सुलभं पुनरपि जीवितम् ॥
बाला वृद्धाश्च पश्यत गर्भस्था अपि च्यवन्ति मानवाः ।
श्येनो यथा वर्तकं हरेत् एवमायुष्यक्षये त्रुटयति (जीवानां जीवितम्)॥]

આ ઉપરથી જોવાય છે તેમ કાળરૂપ પિશાચ સમગ્ર વિશ્વને ગળી જાય છે એની આપખુદી સત્તા સામે અશરણ, અનાથક, અરાજક, પ્રતીકાર રહિત એવા આ વિશ્વમા કોઇ આગળી પણ ઊચી કરી શકે તેમ નથી આવી પરિસ્થિતિમા અનત કાળ સુધી જીવવાની ઇચ્છાવાળા જીવોએ શુ કરવુ ? એનો ઉત્તર એ છે કે વૈરાગ્ય-રંગ[1]થી પૂરપૂરા રગાવુ, જન્મ-મરણને છેલ્લી સલામ કરાવનારી ભાગવતી દીક્ષા-લલના સાથે લગ્ન કરવા, સયમ-સામ્રાજ્યની શીતલ છાયાનુ શરણ લેવુ અને તેમ કરી મુક્તિ-મહિલાના મદિરે પધારવુ

મુક્તિ-મદિર—

મુક્તિ-મદિર કહો કે નિર્વાણ-નગર કહો, શિવાલય કહો કે શિવપુરી કહો, સિદ્ધિ-ક્ષેત્ર કહો કે મોક્ષ-મહેલ કહો એ એક જ છે જ્ઞાનાવરણીયાદિ આઠે કર્મોથી મુક્ત થયેલા, જ્ઞાનાદિ અનત-ચતુષ્ટયને પામેલા, દેહ રહિત બનેલા, આત્મ-રમણતામા લીન એવા સિદ્ધ પરમાત્માઓનુ-ઈશ્વરોનુ નિવાસ-સ્થાન તે 'શિવાલય' છે જૈનોની આ એક વિશિષ્ટ માન્યતા છે કે કોઇ પણ જીવ જન્મ-મરણથી રહિત એવી મુક્તિ મેળવે, ત્યારે તે લોકના અગ્ર ભાગમા વિરાજે છે

સ્પષ્ટ શબ્દોમા કહીએ તો જૈન દૃષ્ટિ પ્રમાણે આકાશના બે વિભાગો કલ્પવામા આવ્યા છે એક વિભાગમા જીવો, પુદ્ગલો વગેરે પદાર્થો વિદ્યમાન છે, જ્યારે બીજા વિભાગમા કેવળ આકાશ અસ્તિત્વ ધરાવે છે, આકાશ સિવાય કોઇ પદાર્થને માટે ત્યા સ્થાન નથી પ્રથમ વિભાગને 'લોકાકાશ' યાને 'લોક' એવી સજ્ઞા આપવામા આવી છે, જ્યારે દ્વિતીય વિભાગને 'અલોકાકાશ' યાને 'અલોક' કહેવામા આવે છે

કોઇએ પણ નહિ બનાવેલો કે કોઇએ પણ નહિ પકડી કે ઝાલી રાખેલો એવો અને સ્વયસિદ્ધ તથા નિરાધાર આકાશમા રહેલો એવો આ લોક કેડ ઉપર હાથ રાખી પગ પહોળા કરી ઊભા રહેતા મનુષ્યની આકૃતિને મળતો છે એની એકદર ઊચાઇ ચૌદ રજ્જુની છે એના અધો-લોક, મધ્ય (તિર્યગ્)-લોક અને ઊર્ધ્વ-લોક એમ ત્રણ વિભાગો છે આ વિભાગો આપણે જે દ્વીપમા વસીએ છિયે એ જમ્બૂદ્વીપના મધ્યમા આવેલા મેરુ પર્વતના મધ્ય ભાગમા રહેલા આઠ રુચક-પ્રદેશો[2] આશ્રીને પાડવામા આવ્યા છે આપણે જે પૃથ્વી ઉપર

---

૧ આ રગ બહારના દેખાવ પૂરતો ન હોવો જોઇએ, નહિ તો અતે શ્રીરત્નાકરસૂરિ પોતે રચેલી પચ્ચીસીમા નિમ્ન-લિખિત નવમા પદ્યમા કહે છે તેમ પશ્ચાત્તાપ કરવાનો વારો આવશે —

'वैराग्यरङ्ग परवञ्चनाय धर्मोपदेशो जनरञ्जनाय ।
वादाय विद्याऽध्ययन च मेऽभूत् कियद् ब्रुवे हास्यकर स्वमीश ! ॥"-ઉપ૦

૨ આની માહિતી માટે જુઓ શ્રીઋષભપચાશિકાનુ મારુ સ્પષ્ટીકરણ (પૃ ૫)

છિયે, તે પૃથ્વી ઉપરના સર્વે દ્વીપો અને સાગરોનો તેમજ સૂર્યાદિના વિમાનોનો ઝાલરની આકૃતિવાળા મધ્ય-લોકમા સમાવેશ થાય છે આની ઉપર વેત્રાસનના આકારવાળો અને અધો લોકના જેટલી ઊંચાઈવાળો એટલે કે સાત રજ્જુમા નવસો યોજન ન્યૂન એટલી ઊંચાઈવાળો ઊર્ધ્વ-લોક છે આનો આકાર મુરજ જેવો છે આ ઊર્ધ્વ-લોકમા વૈમાનિકોનો વાસ છે પુરુષાકાર લોકનુ ઉદર અને ઉર સ્થાન તે બાર પ્રકારના કલ્પોપપન્ન દેવોનુ સ્થાન છે, જ્યારે કલ્પાતીત વૈમાનિકોમાથી જે દેવોના વિમાનો લોકની ડોક (ગ્રીવા)ને ઠેકાણે છે, તે 'ગ્રૈવેયક' કહેવાય છે. તેની ઉપરના પાચ વિમાનો સર્વોત્તમ હોવાથી 'અનુત્તર' કહેવાય છે આ વિમાનો લોકના મુખ-સ્થાનમા છે આ પાચમા પણ ઉત્તમ અને 'સર્વાર્થ-સિદ્ધ'ના નામથી ઓળખાતા વિમાનથી બાર [1]યોજન ઊંચે 'સિદ્ધિ-શિલા' છે આ પણ એક પ્રકારની પૃથ્વી છે, જેને 'ઈષત્-પ્રાગ્ભારા' પણ કહેવામા આવે છે એ લોકના લલાટ-સ્થાને છે એનો વિસ્તાર—વિષ્કભ અને આયામ મનુષ્ય-લોકના જેટલો એટલે કે ૪૫ લાખ યોજનનો છે આ પૃથ્વીને શ્વેત ઉઘાડેલી ચત્તી (ઉત્તાન) છત્રીની ઉપમા આપવામા આવે છે અને તે પરિમલથી પરિપૂર્ણ, પવિત્ર, દેદીપ્યમાન, મધ્યમા આઠ યોજન જેટલા વિષ્કભ અને આયામવાળી અને અતમા માખીની પાખની જેમ પાતળી છે આ સિદ્ધિ-શિલાની ઉપર એક યોજનના અતે લોકનો અત આવે છે લોકના આ અગ્ર ભાગને સ્પર્શીને સિદ્ધના જીવો વસે છે તેઓ આ યોજનના [2]ચોવીસમા ભાગમા વસે છે આ યોજન પૂર્ણ થતા અલોકાકાશનો પ્રારભ થાય છે

આ વિવેચન ઉપરથી કોઈ એમ કહેવા તૈયાર થાય કે આ ભાગમા જે જીવ વસે તે મુક્ત યાને સિદ્ધ કહેવાય તો તે કથન અતિવ્યાપ્તિ દોષથી દૂષિત છે એનુ કારણ એ છે કે આ સમગ્ર લોક સૂક્ષ્મ નિગોદથી પણ વ્યાપ્ત છે, એટલે કે સિદ્ધના જીવના પ્રદેશો ઉપર પણ આ જીવો વસે છે, તો પછી તેમના નિવાસ-સ્થાનમા તેઓ રહે છે એમ કહેવામા શી હરકત છે? આથી જ કરીને અનતજ્ઞાનાદિથી અલકૃત એવા જે જીવો આ સ્થાનમા વસતા હોય તે 'મુક્ત' કહેવાય એમ સુતરા સમજાય છે અને ગ્રન્થકાર પણ સૂક્ષ્મ નિગોદરૂપે શિવાલયમા રહેવાનુ સૂચવતા નથી, પરતુ કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી તે પ્રદેશને અલકૃત કરવાનુ નિર્દેશે છે

* * * *

૧ ૨૦૦૦ ધનુષ્યનો એક ગાઉ એવા ચાર ગાઉ મળીને એક 'યોજન' થાય છે

૨ મૂળ શરીર કરતા બે તૃતીયાશ જેટલી મોક્ષમા અવગાહના હોય છે અને મુક્તિએ જનારના દેહની ઉત્કૃષ્ટ ઊંચાઈ ૫૦૦ ધનુષ્યની છે એટલે આની અવગાહના $\frac{1000}{3}$ ધનુષ્ય યાને $\frac{1}{24}$ યોજન છે, એ સહજ સમજાય છે

सर्वं कार्यं परित्यज्या-वश्यकं तत् सदा भज ।
मोक्षप्रयाणसाहाय्या, सामग्री खलु दुर्लभा ॥ ३ ॥

મોક્ષ માટેની સામગ્રીની દુર્લભતા—

શ્લો૦—"(હે ચેતન!) સર્વ કાર્યનો ત્યાગ કરીને (મોક્ષ-પ્રયાણરૂપ) તે આવશ્યક ક્રિયાને સર્વદા ભજ, (કેમકે) મુક્તિએ જવામાં મદદગાર સામગ્રી(ની કરીથી પ્રાપ્તિ) ખરેખ દુર્લભ છે"—૩

* * * *

गम्भीरनीरधौ न्यस्त-मौक्तिकप्राप्तिवज्जनुः ।
समीला-युगवद् वाऽस्ति, मानुष्यं समवाप्य तत् ॥ ४ ॥
ऊषरे शस्यवत् तस्माद्, दुर्लभं कल्पवत् तथा ।
सुकुलत्वं मराविव, लब्ध्वा तत्रापि दुर्लभम् ॥ ५ ॥
भाविभद्रत्वतो भव्यो, भवस्थित्याः प्रपाकतः ।
सुगुरुवाक्यतः स्वस्मात्, कर्मग्रन्थिविभेदतः ॥ ६ ॥
प्राप्नोति शासनं जैनं, रङ्कगेहे निधानवत् ।
व्याधिग्रस्तनृणां वैद्य, इवातिपुण्ययोगतः ॥ ७ ॥
तस्माद्धितं विधातव्य-मात्मनो नाहितं कदा ।
येन चात्यन्तिकं सौख्यं, मोक्षं एकान्तिकं भवेत् ।८।—कुलकम्

માનવ-જીવન અને જૈન શાસનની પ્રાપ્તિ—

શ્લો૦—"ગહન સમુદ્રમાં ફેંકેલા મોતીના લાભની જેમ અથવા ધોંસરાની ખીલી અને ધોંસરા(ના મેળાપ)ની પેઠે માનવ જન્મ દુર્લભ છે તે પામ્યા બાદ ઉપર ક્ષેત્રમાં ધાન્યની જેમ તેમજ મરુ (મારવાડ)માં કલ્પવૃક્ષ પેઠે સારૂં કુળ મળવું દુર્લભ છે તેના કરતાં પણ અતિશય દુર્લભ એવું જૈન શાસન (સમ્યક્ત્વ), ભવિષ્યમાં કલ્યાણ થનાર હોવાથી, ભવ-સ્થિતિના પરિપાકને લીધે, સદ્‌ગુરુના વચનથી કે પોતાની મેળે કર્મ ગ્રન્થિના છેદનથી[1] પુષ્કળ પુણ્યના યોગથી ભવ્ય (જીવ) પામે

[1] સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ નિસર્ગ અને અધિગમ એમ બે પ્રકારે છે એ વાત પ્રસંગતઃથી અત્ર દર્શાવવામાં આવી છે છતાં આ બધાં પરસ્પર કાર્ય-કારણ ભાવથી જોડાયેલ હોય એમ જણાય છે જેમકે ભવિષ્યમાં ભદ્ર થનાર હોય તો ભવ સ્થિતિ પાકે અને ગુરુની સદ્‌વાણીનો યોગ મળે તો ભવિષ્યમાં કલ્યાણ થાય

છે આ પ્રાપ્તિ કંગાલના ઘરમાં નિધાન અથવા રોગી જનોને (કુશળ) વૈદ્યના લાભ જેવી છે તેથી કરીને (અર્થાત્ જૈન શાસનની પ્રાપ્તિની દુર્લભતાને લીધે જીવે પોતાના) આત્માને કલ્યાણકારી કાર્ય કરવું, પરંતુ અહિતકારી કરવું નહિ, જેથી કરીને મોક્ષમાં આત્યન્તિક અને એકાન્તિક સુખ મળે"—૧૪-૮

મનુષ્ય-ભવની દુર્લભતા—

સ્પષ્ટી૦—વટ વૃક્ષને વિષે પુષ્પ, સ્વાતિ નક્ષત્રમાં વૃષ્ટિ, કલિ-કાલમાં દેવનું દર્શન, સમુદ્રમાંથી દક્ષિણાવર્ત શંખની પ્રાપ્તિ ઇત્યાદિ જેમ દુર્લભ છે તેમ મનુષ્ય-જન્મ અતિશય દુર્લભ છે પ્રથમ તો એ જ ધ્યાનમાં રાખવું આવશ્યક છે કે અનન્ત કાળ પર્યંત અવ્યવહાર-રાશિમાં અર્થાત્ જ્યાં વિવેક-દૃષ્ટિ બહેર મારી ગયેલી કહી શકાય-જ્યાં ચેતનત્વના ઉપર મોટું મીંડું વળી જવાનો ભય રહેતો હોય એટલી હદ સુધીની આત્માની અવનતિ અને અધોગતિરૂપ સૂક્ષ્મ નિગોદમાં સડયા પછી ભવ્યતાના પરિપાકને લઇને વ્યવહાર-રાશિમાં અવાય છે કેટલાએ ભવો સુધી પૃથ્વીકાય, જલકાય, અગ્નિકાય, વાયુકાય અને વનસ્પતિકાયમાં ભમ્યા પછી દ્વીન્દ્રિયતા મેળવાય છે ત્રીન્દ્રિયતા અને તેથી ઉચ્ચ ચતુરિન્દ્રિયતા મેળવતાં મહા મુસીબત પડે છે વળી પંચેન્દ્રિયતા ને તેમાં પણ તિર્યંચાદિ તરીકે ઉત્પન્ન ન થતાં માનવ તરીકે જન્મ મેળવતાં તો કંઠે પ્રાણ આવે છે. આ ઉપરથી મનુષ્ય-જન્મની દુર્લભતા સિદ્ધ થાય છે એનો આબેહુબ ખ્યાલ આવે તે માટે શાસ્ત્રકારો નિમ્ન-સૂચિત દશ દૃષ્ટાન્તો વડે તેની દુર્લભતા દર્શાવે છે શ્રીઉત્તરાધ્યયન સૂત્રની ચૌદ પૂર્વધર શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીએ રચેલી નિર્યુક્તિના ૧૪૫મા પત્રમાં કહ્યું છે કે—

---

૧ આ પ્રમાણે પરસ્પર સંબંધવાળા ચાર પદ્યોથી વધારેના સમૂહને 'કુલક' કહેવામાં આવે છે આ વાતની પુષ્ટિ અર્થે નિમ્ન-લિખિત પદ્ય વિચારીશું —

" द्वाभ्यां युग्ममिति प्रोक्तं, त्रिभिः श्लोकैर्विशेषकम् ।
कलापकं चतुर्भिः स्यात्, तदूर्ध्वं 'कुलकं' स्मृतम् ॥ "

અર્થાત્ બે સંબદ્ધ શ્લોકોને 'યુગ્મ', ત્રણને 'વિશેષક', ચારને 'કલાપક' અને એથી વધારે પદ્યના સમુદાયને 'કુલક' કહેવામાં આવે છે

આ કુલકના ઉદાહરણો કવીશ્વર કાલિદાસકૃત રઘુવંશ (સ ૧, શ્લો ૫-૯)માં, કવિરાજ માઘકૃત શિશુપાલવધ (સ ૧ શ્લો ૨-૧૦)માં, ચતુર્વિંશતિજિનદેશના મઅહ (પત્રાંક ૧૫, ૧૬, ૨૭, ૩૬-૩૭, ૫૫)માં ઇત્યાદિ કૃતિઓમાં નજર પડે છે.

" चुल्लग १ पासग २ धन्ने ३ जूए ४ रयणे ५ अ सुविण ६ चक्के ७ अ ।
चम्म ८ जुगे ९ परमाणू १० दस दिट्ठंता मणुअलंभे ॥ १६० ॥"[1]—आर्या

અર્થાત્ (૧) ભોજન, (૨) પાશ, (૩) અનાજ, (૪) જુગાર, (૫) રત્ન, (૬) સ્વપ્ન, (૭) ચક્ર, (૮) ચર્મ, (૯) ધોંસરી અને (૧૦) પરમાણુ એ મનુષ્ય-પ્રાપ્તિ સંબંધી દશ ઉદાહરણો છે

જોકે આ ગ્રન્થમાં ફક્ત ધોંસરીનાજ દૃષ્ટાન્તનો નિર્દેશ છે, છતાં ઉપલક્ષણથી બીજાં સમજી લઇ આ સંબંધમાં થોડો ઊહાપોહ ઉત્તરાધ્યયનની બૃહદ્‌વૃત્તિ (પત્રાંક ૧૪૫-૧૫૦) અનુસાર કરવામાં આવે છે—

(૧) ભોજનનું દૃષ્ટાન્ત—

કોઇ બ્રાહ્મણના ઉપર બ્રહ્મદત્ત રાજા પ્રસન્ન થયો એટલે તેણે તેને ઇચ્છામાં આવે તે માગવા કહ્યું બ્રાહ્મણે તેનો વિચાર કરીને ઘેરે ઘેરથી, વારાદીઠ ભોજન અને દક્ષિણા મળે એવી અભિલાષા દર્શાવી આથી આ ચક્રવર્તી ચકિત થયો, પરંતુ તેને એવી સ્ફુરણા થઇ કે પુષ્કરાવર્ત જેવો મેઘ ધરણીઉપર વરસે, તો પણ ૫ થર ઉપર તો તેના પ્રમાણમાંજ પાણી રહે, જેવું જેના ભાગ્યમાં હોય તેવું તેને મળે બ્રાહ્મણની માગણી રાજાધિરાજે કબૂલ રાખી અને સૌથી પ્રથમ પોતાને ઘેર ભોજન કરાવી એક સોનામહોર દક્ષિણા તરીકે આપી વિદાય કર્યો ચક્રવર્તીના ૯૬ કરોડ ગામોમાં ચૂલા દીઠ ભોજન કરતા કરતા ચક્રવર્તીને ત્યાં ભોજન કરવાનો ફરી વારો આવવો મુશ્કેલ છે એનાથી પણ અધિક દુર્લભ તો મનુષ્ય-જન્મની પ્રાપ્તિ છે

(૨) પાશકનું દૃષ્ટાન્ત—

ખજાનો તર કરવા માટે ચાણક્યે એક દેવનું આરાધન કરી દિવ્ય પાસાઓ મેળવ્યા આ પાસા વડે જે કોઇ બાજી રમે, તેની કદી હાર થાય નહિ દિવ્ય પાસા તેમજ સોનામહોરોથી ભરેલો થાળ આપીને ચાણક્યે દ્યૂત-ક્રીડામાં પ્રવીણ પુરુષને મોટા રસ્તા ઉપર જુગાર ખેલવા મોકલ્યો એણે લોકોને ભેગા કરી કહ્યું કે જે મને જીતે તેને હું આ થાળ આપું અને જો હું જીતું તો ફક્ત એક સોનામહોર લઉં ઘણા જણા એની સાથે રમે, પરંતુ કોઇ તેને હરાવવા ભાગ્યે જ સમર્થ થાય તેમ મનુષ્ય-ભવ મળવો દુર્લભ છે

(૩) ધાન્યનું દૃષ્ટાન્ત—

ભરતક્ષેત્રમાં જેટલી જાતના [2]ધાન્ય પાકતા હોય તે બધા એકઠા કરી એમાં

---

१ छाया—

भोजनं पाशका धान्यं द्यूतं रत्नं च स्वप्नं चक्रं च ।
चर्म युगं परमाणु दश दृष्टान्ता मनुजलाभे ॥

૨ ધાન્યના જવ ઘઉં ઇત્યાદિ ચોવીસ પ્રકારોનો ઉલ્લેખ દશવૈકાલિક સૂત્રની પ્રાકૃત નિર્યુક્તિ ઉપર શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત વૃત્તિ (પત્રાંક ૧૯૩)માં છે

સરસવનો એક પ્રસ્થ (પાલી?) નાખી ઘરડી ડોશીને તે બધા જૂદા કરવાનો હુકમ કરવામા આવે તો તે ડોશી દૈવયોગે જ તેમ કરી શકે, કિન્તુ મનુષ્ય-ભવ મળવો તો એથી પણ દુર્લભ છે

(૪) ઘૂતનું દષ્ટાન્ત—

કોઇ એક રાજાને એકસો આઠ થાભલાવાળી સભા હતી દરેક થાભલા ઉપર ૧૦૮ હાંસિયા (અસ્ર) હતા તેનો પુત્ર રાજ્ય મેળવવાની વાછાથી વિચારવા લાગ્યો કે રાજા ઘરડો થયો છે, તો એને મારીને હુ રાજ્ય ગ્રહણ કરૂ પ્રધાન તેનો આશય જાણી ગયો એટલે તેણે રાજાને સમજાવ્યો કે તમારે પુત્રને બોલાવી કહેવુ કે જો રાજ્ય જલદી લેવાનો તારો વિચાર હોય, તો તુ મારી સાથે ઘૂત રમ, પરતુ સરત એ છે કે જ્યારે એકસો આઠ દાવ એક સામટા તારા પડે ત્યારે તુ એક હાંસિયો જીતે, કિન્તુ જો વચ્ચે માગે દાવ પડે તો આખી બાજી ફોગટ ગણાય અને પાછો ફરીથી તારે પ્રયત્ન કરવો રહ્યો આવી સરત હોવા છતા ૧૦૮ સ્તભો જીતવા જેટલે અશે દુર્લભ છે, તેનાથી પણ મનુષ્ય-જન્મ મળવો વધારે મુશ્કેલ છે

(૫) રત્નનુ દષ્ટાન્ત—

કોઇ એક વેપારી પાસે અનેક રત્નોનો ભડાર હતો, પરતુ કોઇ પણ દહાડો તે એકે રત્ન બહાર કાઢતો ન હતો એક વેળા તે પરદેશ ગયો, તેવામા તેના પુત્રોએ વિચાર્યું કે પિતા લોભને લીધે રત્નો બહાર કાઢતા નથી, એથી આપણા ઘરમા કરોડોનો માલ હોવા છતા બીજા કોટિધ્વજોની માફક આપણે ઘર ઉપર ધ્વજા ચડાવી શકતા નથી દેશાવરથી વેપારીઓ આવતા તેમણે તે રત્નો વેચી નાખ્યા અને પોતે કોટિધ્વજ બન્યા પિતા પરદેશથી પાછા પધાર્યા ત્યારે તેમણે જોયુ તો રત્નો ન મળે, તે તો પરદેશીઓને વેચી નાખેલા જણાયા આથી તેણે પુત્રોને તે રત્નો જલદી પાછા લાવવા ફરમાવ્યુ, પરતુ તે રત્નો પાછા મળવા દુર્લભ છે એના કરતાં પણ મનુષ્ય-ભવ અતિદુર્લભ છે[1]

(૬) સ્વપ્નનુ દષ્ટાન્ત--

એક વેળા એક કાર્પટિક (કાપડી) તેમજ એક બીજો પુરુષ સૂતા હતા તેવામા બન્નેને એક સરખુ ચન્દ્રનુ પાન કર્યાનુ સ્વપ્ન આવ્યુ કાપડીએ (ભિક્ષુકે) ગુરુ પાસે જઇને કહ્યુ કે गुरुजी ! मैं ने आज रात को सपूर्ण चद्र का पान किया આ સાભળી ગુરુએ સ્વપ્નના ફળનો જવાબ આપતા કહ્યુ કે बच्चा ! आज तेरे को घी गुडवाली रोटी मिलेगी અને થયુ પણ તેમજ

પેલો બીજો આદમી વિધિસર સ્નાન કરી ફૂલ ફળ હાથમા લઇ સ્વપ્ન

---

૧ કૃષ્ણર્ષીય શ્રીજયસિંહસૂરિકૃત કુમારપાલચરિત (શ્લો ૫૯-૧૦૭)મા રત્નનુ દષ્ટાન્ત છે પરતુ તે આનાથી જૂદુ છે

“ चुल्लग १ पासग २ धन्ने ३ जूए ४ रयणे ५ अ सुविण ६ चक्के ७ अ ।
चम्म ८ जुगे ९ परमाणू १० दस दिट्ठन्ता मणुअलंभे ॥ १६० ॥”[1]—આર્યા

અર્થાત્ (૧) ભોજન, (૨) પાશ, (૩) અનાજ, (૪) જુગાર, (૫) રત્ન, (૬) સ્વપ્ન, (૭) ચક્ર, (૮) ચર્મ, (૯) ધોંસરી અને (૧૦) પરમાણુ એ મનુષ્ય-પ્રાપ્તિ સંબંધી દશ ઉદાહરણો છે

જોકે આ ગ્રન્થમાં ફક્ત ધોંસરીનાજ દૃષ્ટાન્તનો નિર્દેશ છે, છતાં ઉપલક્ષણથી બીજાં સમજી લઇ આ સંબંધમાં થોડો ઊહાપોહ ઉત્તરાધ્યયનની બૃહદ્વૃત્તિ (પત્રાંક ૧૪૫-૧૫૨) અનુસાર કરવામાં આવે છે —

(૧) ભોજનનું દૃષ્ટાન્ત—

કોઇ બ્રાહ્મણના ઉપર બ્રહ્મદત્ત રાજા પ્રસન્ન થયો એટલે તેણે તેને ઇચ્છામાં આવે તે માગવા કહ્યું બ્રાહ્મણે તેનો વિચાર કરીને ઘેર ઘેરથી, વારા દીઠ ભોજન અને દક્ષિણા મળે એવી અભિલાષા દર્શાવી આથી આ ચક્રવર્તી ચકિત થયો, પરંતુ તેને એવી સ્ફુરણા થઇ કે પુષ્કરાવર્ત જેવો મેઘ ધરણી ઉપર વરસે, તો પણ પત્થર ઉપર તો તેના પ્રમાણમાંજ પાણી રહે, જેવું જેના ભાગ્યમાં હોય તેવું તેને મળે બ્રાહ્મણની માગણી નરાધિરાજે કબૂલ રાખી અને સૌથી પ્રથમ પોતાને ઘેર ભોજન કરાવી એક સોનામહોર દક્ષિણા તરીકે આપી વિદાય કર્યો ચક્રવર્તીના ૯૬ કરોડ ગામોમાં વારા દીઠ ભોજન કરતાં કરતાં ચક્રવર્તીને ત્યાં ભોજન કરવાનો ફરી વારો આવવો મુશ્કેલ છે એનાથી પણ અધિક દુર્લભ તો મનુષ્ય-જન્મની પ્રાપ્તિ છે

(૨) પાશકનું દૃષ્ટાન્ત—

ખજાનો તર કરવા માટે ચાણક્યે એક દેવનું આરાધન કરી દિવ્ય પાસાઓ મેળવ્યા આ પાસા વડે જે કોઇ બાજી રમે, તેની કદી હાર થાય નહિં. દિવ્ય પાસા તેમજ સોનામહોરોથી ભરેલો થાળ આપીને ચાણક્યે દ્યુત-ક્રીડામાં પ્રવીણ પુરુષને મોટા રસ્તા ઉપર જુગાર ખેલવા મોકલ્યો એણે લોકોને ભેગા કરી કહ્યું કે જે મને જીતે તેને હું આ થાળ આપું અને જો હું જીતું તો ફક્ત એક સોનામહોર લઉં ઘણા જણા એની સાથે રમે, પરંતુ કોઇ તેને હરાવવા ભાગ્યે જ સમર્થ થાય તેમ મનુષ્ય-ભવ મળવો દુર્લભ છે

(૩) ધાન્યનું દૃષ્ટાન્ત—

ભરતક્ષેત્રમાં જેટલી જાતનાં [2]ધાન્ય મળતાં હોય તે બધાં એકઠાં કરી એમાં

---

૧ છાયા—
भोजनं पाशको धान्यं द्यूतं रत्नं च स्वप्नं चक्रं च ।
चर्म युगं परमाणुः दश दृष्टान्ता मनुजलाभे ॥

૨ ધાન્યના જવ, ઘઉં ઇત્યાદિ ચોવીસ પ્રકારોનો ઉલ્લેખ દશવૈકાલિક સૂત્રની યાકિની મહત્તરાસૂનુ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત વૃત્તિ (પત્રાંક ૧૯૩)માં છે

(પુતળી) સ્થાપી, તેની ડાબી આખ વીંધે તેને આ પરણે એવી પ્રતિજ્ઞા જાહેર થઇ. ઇન્દ્રદત્ત પોતાના બાવીસ પુત્રો સાથે આ સ્થળે આવ્યો તેના પુત્રોએ વારાફરતી પ્રયાસ કર્યો, પરતુ કોઇને આમા ફત્તેહ મળી નહિ આથી રાજા નિરાશ થયો પ્રધાને તે વખતે રાજાને કહ્યુ કે આપનો એક બીજો પુત્ર કે જે મારો પૌત્ર છે તે આ વેધ કરી શકશે પુત્ર બાબત રાજાને અભિજ્ઞાન (એ ધાણી) દ્વારા ખાતરી કરાવી એટલે તે પુત્રે પુતળીની આખ વીંધવા ધનુષ્ય હાથમા લીધુ આ સમયે પેલા ચાર દાસી-પુત્રો ચાર દિશામા ઊભા રહી વિઘ્ન કરવા લાગ્યા વળી બે પુરુષો પાસે ઊભા રહી ધમકી આપવા લાગ્યા કે જો તારાથી કામ નહિ સરે, તો અમે તારૂ માથુ ઉડાવી દઇશુ કળાચાર્ય પણ સ્ખલના થશે તો મારી નાખવામા આવશે એમ બીક બતાવવા લાગ્યા બાવીસ પુત્રો પણ આ નિશાન ચૂકી જાય એવો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા છતા આ ૨૯ જનોની પરવા ન કરતા એક ચિત્તે આઠ ચક્રોનુ અતર ધ્યાનમા રાખી તેણે પુતળીની ડાબી આખ વીંધી નાખી આ વખતે લોકોએ હર્ષ થી જય-નાદ કર્યો જેમ આ વેધ દુષ્કર છે તેમ મનુષ્ય-જન્મ પણ દુર્લભ છે એમ આ ઉદાહરણથી સૂચવાય છે

(૮) ચર્મનુ દૃષ્ટાત—

એક લાખ યોજન વિસ્તારવાળુ તળાવ છે તેમા લીલ (સેવાલ) બાઝી ગઇ છે પરતુ એક દિવસ પવન ફુકાવાથી ત જરા દૂર થતા તેમા એક છિદ્ર પડયુ કે જેમાથી કાચબો પોતાની ડોક બહાર કાઢી શકે આ તળાવમા રહેલો કાચબો સો વર્ષે પોતાની ગરદન પ્રસારે છે તેને આ વેળા તે છિદ્રમાથી ચન્દ્રનુ દર્શન થયુ આથી તેણે એવો મનસુબો કર્યો કે મારા કુટુબીઓને આ હુ બતાવુ એમ વિચારી તે પોતાના સ્વજનોને બોલાવી લાવ્યો એટલામા તો તે છિદ્ર પૂરાઇ ગયુ અને ચન્દ્ર-દર્શન કરાવવાના તેના મનોરથ તો મનમા જ રહી ગયા ફરીથી આ માટે તે ઘણાએ ફાફા મારે, પરતુ તેમા તે ભાગ્યે જ ફતેહમદ થાય તેમ મનુષ્ય-જન્મ મળવો એ મહેલી વાત નથી

(૯) યુગનુ દૃષ્ટાન્ત—

કોઇ એક પુરુષ 'સ્વયભૂરમણ' સમુદ્રના પૂર્વ કિનારેથી યુગ (ધોસરા) ને નાખે અને પશ્ચિમ કિનારેથી તેની અદર નાખવાની (સમીલા ખીલી)ને નાખે પછી તે બન્ને ભેગા થઇ ખીલી ધોસરાના છિદ્રમા આપોઆપ આવી જવી જેમ દુર્લભ છે, તેમ મનુષ્ય-જન્મ મળવો દુર્લભ છે

(૧૦) પરમાણુનું દૃષ્ટાન્ત—

કોઇ એક સુર એક સ્તભનો ચૂરેચૂરો કરી તેના પરમાણુઓને નળીમા ભરે અને 'મેરુ' પર્વતની ચૂલા ઉપર ચડી ફુક મારી તેને ઉડાવી દે ત્યાર પછી તે પરમાણુઓને એકત્રિત કરી ફરી સ્તભ બનાવવામા જેટલે અશે તે સફળ થાય એનાથી પણ ઓછે અશે મનુષ્ય-જન્મ ફરીથી મળવો શકય છે

પાઠક (નિમિત્તિયા) પાસે ગયો તેણે વિચાર કરી કહ્યું કે તું સાતમે દિવસે રાજા થશે એવામા એક ગામનો રાજા સાતમે દિવસે મરણ પામ્યો. તેને પુત્ર ન હોવાથી દિવ્ય કરી ગામના લોકોએ આ પુરુષને રાજ્ય પદ આપ્યું

વખત જતા કાપડીને ખબર પડી કે આ પુરુષને અને મને એક જ જાતનું સ્વપ્નું આવ્યું હતું, પરંતુ મે બરાબર વિધિ સાચવી નહિ, તેથી તે મને ફળ્યું નહિ વાસ્તે આજે ફરીથી એવું સ્વપ્ન આવે તેવો પ્રયત્ન કરે પરંતુ આ પ્રયત્નમા તેને સફળતા મળવી જેમ દુ શકય છે, તેમ માનવ-ભવ દુર્લભ છે

(૭) ચક્રનું દૃષ્ટાન્ત—

'ઇન્દ્રપુર' નામના નગરમા ઇન્દ્રદત્ત નામનો એક રાજા હતો તેને બાવીસ પુત્રો હતા તેમના ઉપર રાજાના ચાર હાથ હતા એક વેળા આ રાજા અમાત્યની પુત્રીને પરણ્યો, પરંતુ તેને તે વખતે તેણે જોઇ તે જોઇ એકદા ઋતુસ્નાન કરેલી એને જોતા રાજાએ પાસપાસના માણસને પૂછ્યુ કે આ કોણ છે ? ઉત્તર મળ્યો કે એ તમારી પત્ની છે રાજા તેની સાથે એક રાત રહ્યો આ સ્ત્રીને ગર્ભ રહ્યો અમાત્યે તેને કહી મૂક્યું હતું કે જ્યારે તને ગર્ભ રહે ત્યારે તે વાત તું મને કહેજે એ કબુલાત મુજબ પુત્રીએ પિતાને વાત કરી દિવસ, મુહૂર્ત અને રાજા સાથેની વાતચિત એ બધું તેણે એક પત્ર ઉપર લખી લીધું, પરંતુ તે વાત પ્રકટ કરી નહિ નવમે મહિને આને પુત્ર આવ્યો એવામા દાસી-વર્ગમા પણ તે જ દિવસે અગ્નિક, પર્વત, બાહુલ અને સાગર એમ ચાર પુત્રોને જન્મ થયો અમાત્યે પોતાની પુત્રીના પુત્રને કલાચાર્ય પાસે ભણવા મૂક્યો ગણિતાદિ શીખ્યો તેમજ તેણે બધી કળાઓ પણ જાણી લીધી રાજાના બાવીસ પુત્રો પણ આ કલાચાર્ય પાસે શીખતા હતા તેઓ આચાર્યને પિટતા હતા તેની અવગણના કરતા હતા અને તેને ગમે તેમ કહેતા હતા પરંતુ જ્યારે આચાર્ય તેમને મારતા ત્યારે તેઓ પોતાની માતા પાસે જઇને આચાર્યને ઠપકો અપાવતા હતા આથી તેઓ ઠોઠ રહી ગયા

આ સમયે 'મથુરા'મા જિતશત્રુ રાજા રાજ્ય કરતો હતો તેને નિર્વૃતિ નામની કુમારી પુત્રી હતી તે એક દિવસ શણગાર સજીને રાજા પાસે આવી તેને જોઇને રાજાએ કહ્યું કે તને રુચે તેની સાથે તું લગ્ન કરજે પુત્રીએ જવાબ આપ્યો કે જે શૂરવીર હશે તેને હું પરણીશ અને તે મને રાજ્ય આપશે આમ કહી તે 'ઇન્દ્રપુર' નગર ગઇ ત્યા તેને આવેલી જોઇ ત્યાનો ઇન્દ્રદત્ત રાજા ખુશ થયો અને પોતાને બીજાઓથી અધિક ભાગ્યશાળી માનવા લાગ્યો નગરને પતાકા શણગારવામા આવ્યું એક અક્ષમા આઠ ચક્રો સ્થાપ્યા, તેની સામે શાલભંજિ

છે, તે મોક્ષ-ગમનમા પ્રતિબન્ધક હોવાથી સોનાની બેડી જેવું છે, અર્થ તો અનર્થજનક છે, કેમકે એના ઉપાર્જનમા, રક્ષણમા અને વ્યયમા મુસીબતો વેઠવી પડે છે,[1] અને કામ તો પ્રારભે સુખદાયક પરતુ અતમા કટુ ફળ આપનાર છે એથી કરીને મોક્ષ એ જ સર્વોત્તમ છે આ વાતને લક્ષ્યમા રાખીને શ્રીદેવાનન્દસૂરિ સમયસારના પ્રારભમા કહે છે કે—

"[2]सव्वन्नू मोक्खमक्खंति, चउव्वग्गम्मि उत्तमं ।
सुह तओ तिवग्गम्मि, दिट्ठमेगंतिअं न हु ॥ १ ॥"—અનુ૦

અર્થાત્ સર્વજ્ઞો ચાર વર્ગમા મોક્ષને ઉત્તમ માને છે, કેમકે (ધર્માદિ) ત્રિવર્ગમા ખરેખર એકાન્તિક સુખ (તેમના) જોવામા આવ્યુ નથી[3]

સસારીનુ સુખ વિષય-જન્ય છે, એટલે વાસ્તવિક રીતે તે દુખ જ છે વિશેષમા આ વૈષયિક સુખ [4]અનિત્ય, ખેદ-જનક, ભયાવહ, પરાધીન, પરિણામે નીરસ અને દુખદાયી હોવાથી મોક્ષના સુખ સાથે એનો મુકાબલો થઈ શકે નહિ અરે પ્રશમ-સુખ પણ મોક્ષ-સુખ આગળ પાણી ભરે છે, તો આનું શુ ગજુ ? શ્રીજિનેશ્વરસૂરિકૃત પચલિગીમા સવેગલિંગના અધિકારમા કહ્યુ પણ છે કે—

---

૧ સરખાવો ૪૭ મા અને ૪૮ મા પદ્યો તેમજ વિચારો શતાર્થિક શ્રીસોમપ્રભાચાર્ય કૃત સિન્દૂરપ્રકર (સૂક્તિમુક્તાવલી)નું નિમ્ન-લિખિત પદ્ય —

" निम्नं गच्छति निम्नगेव नितरां निद्रेव विष्कम्भते
चैतन्यं मदिरेव पुष्यति मदं धूम्येव दत्तेऽन्धताम् ।
चापल्यं चपलेव चुम्बति दवज्वालेव तृष्णां नय—
त्युल्लासं कुलटाऽङ्गनेव कमला स्वैरं परिभ्राम्यति ।७३।"—શાર્દૂલ૦

અર્થાત્ લક્ષ્મી નદીની પેઠે નીચ પ્રતિ જાય છે, નિદ્રાની માફક ચૈતન્યનો તે વિઘ્ન કરે છે, દારૂની પેઠે તે અભિમાનને પોષે છે, ધુમાડાના ગોટેગોટાની જેમ તે આધળા બનાવે છે, વીજળીની જેમ તે ચચળતાને ચુમ્બન કરે છે દાવાનળની જેમ તે તૃષ્ણાનો ઉલ્લાસ કરે છે અને વારાગનાની જેમ તે સ્વેચ્છા પૂર્વક પરિભ્રમણ કરે છે

૨ છાયા—

सर्वज्ञा मोक्षमाख्यान्ति चतुर्वर्गे उत्तमम् ।
सुखं तस्त्रिवर्गे दृष्टमेकान्तिकं न खलु ॥

૩ આ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે એકાન્તિક સુખ તો મોક્ષમા જ છે

૪ સરખાવો પંચલિગી ની શ્રીજિનપતિસૂરિકૃત વૃત્તિ ના ૬૩મા પત્રમા સાક્ષિરૂપે આપેલુ નિમ્ન-લિખિત પદ્ય —

" भोगसुखैर्विमनित्यै-र्भयबहुलैः काङ्क्षितैः परायत्तैः ।
नित्यमभयमात्मस्थं, प्रशमसुखं तत्र यतितव्यम् ॥"—આર્યા

મનુષ્ય-જન્મની સફલતા—

મનુષ્ય-ભવ મળ્યો એટલે ગંગા ન્હાયા અને ઘેર ઉતર્યા એમ સમજવાનું નથી એટલાથી કાર્ય-સિદ્ધિ થઇ ગઇ અર્થાત્ મોક્ષ મળી ગયો એમ માનવું તે મનમા મોતીના ચોક પૂરવા જેવુ છે (જોકે એ તો સોએ સો ટકા સાચી વાત છે કે આ ભવ વિના મોક્ષ નથી અને એની પ્રાપ્તિ અતિદુર્ઘટ છે) ઉત્ત રાધ્યયનની નિર્યુક્તિ (પત્રાંક ૧૪૪)મા કહ્યુ છે કે—

“ [1]माणुस्स खित्त जाई कुल रुवारोग्ग आउय बुद्धी ।
सवणुग्गह सद्धा संजमो अ लोगम्मि दुल्हाइ ॥ १५० ॥ ”—આર્યા

અર્થાત્ આ સંસારમા મનુષ્યત્વ, (આર્ય) ક્ષેત્ર, (ઉચ્ચ) જાતિ, (શુભ) કુળ, (સુન્દર) રૂપ, (અબાધ્ય) આરોગ્ય, (દીર્ઘ) આયુષ્ય, (ઉત્તમ) મતિ, (ધર્મ-)શ્રવણ, અવગ્રહ (તેનુ અવધારણ), (સાચી અને સચોટ) શ્રદ્ધા અને (કલ્યાણકારી) સંયમ (ઉત્તરોત્તર વિશેષત) દુર્લભ છે

સ્ફુટ શબ્દોમા કહીએ તો પૂર્વ પુણ્યથી કોઇ જીવ મનુષ્ય તરીકે ઉત્પન્ન થયો, પરંતુ ધર્મસહાયક સામગ્રીવાળા આર્ય દેશમા તેનો જન્મ ન થયો તો એ ભવ નિરર્થક છે ધારો કે આર્ય ક્ષેત્રમા જન્મ તો થયો, પરંતુ ઉચ્ચ જાતિ કે શુભ કુળને બદલે વાઘરી, માછી જેવા હિંસક વંશમા ઉત્પત્તિ થઇ, તો આથી શુ વળ્યું ? માની લઇએ કે પ્રબળ પુણ્યના પ્રભાવથી ઉત્તમ કુળમા જન્મ પણ થયો, પરંતુ જો રૂપ (પંચેન્દ્રિયતા) અને એથી અધિક આવશ્યક આરોગ્ય અને આયુષ્યનો સુયોગ ન મળ્યો, તો માનવભવ એળે ગયો ગણાય કે બીજુ કંઇ ? સ્વીકારી લઇએ કે ક્ષેત્રથી તે આયુષ્ય સુધીની સમગ્ર સામગ્રી મળી, પરંતુ જો એ જીવ અક્કલનો ઓથમીર હોય તો તે કેવી રીતે મોક્ષ-સાધન કરી શકે ? વળી સુમતિ પણ મળી, છતા ધર્મ-શ્રવણનો લાભ મળવો અને તે સાંભળ્યા પછી તેનુ મનન કર્યા બાદ તેમા શ્રદ્ધા રાખી-મનને ડામાડોળ થતું અટકાવવુ એ કંઇ બાળકનો ખેલ નથી શ્રદ્ધા થયા પછી પણ તદનુસાર વર્તન કરવુ-સંયમ લેવો એ દુર્લભ છે[2]

મોક્ષનુ સ્વરૂપ—

ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થો-વર્ગ ચતુષ્ટય પૈકી મોક્ષને ઉત્તમ ગણવામા આવે છે, કેમકે ધર્મ કરવાથી જે પુણ્ય ઉપાર્જન થાય

---

૧ છાયા—

मानुष्य क्षेत्र जाति कुल रूप आरोग्य आयुष्य बुद्धि ।
श्रवण अवग्रह (श्रवणावग्रहा वा) श्रद्धा संयमश्च लोके दुर्लभानि ॥

૨ આ હકીકત સુન્દર શબ્દોમા ન્યાયા૦ શ્રીયશોવિજયે ‘ શ્રીપાલ રાજાના રાસ ’ના ચતુર્થ ખંડની સાતમી ઢાલમા રજુ કરી છે

છે, તે મોક્ષ-ગમનમા પ્રતિબન્ધક હોવાથી સોનાની બેડી જેવુ છે, અર્થ તો અનર્થજનક છે, કેમકે એના ઉપાર્જનમા, રક્ષણમા અને વ્યયમા મુસીબતો વેઠવી પડે છે,[1] અને કામ તો પ્રારંભે સુખદાયક પરંતુ અંતમા કટુ ફળ આપનાર છે એથી કરીને મોક્ષ એ જ સર્વોત્તમ છે આ વાતને લક્ષ્યમા રાખીને શ્રીદેવાનન્દસૂરિ સમયસારના પ્રારંભમા કથે છે કે—

" [2]सव्वन्नू मोक्खमक्खंति, चउव्वग्गम्मि उत्तमं ।
सुहं तओ तिवग्गम्मि, दिट्ठमेगंतिअं न हु ॥ १ ॥ "—અનુ૦

અર્થાત્ સર્વજ્ઞો ચાર વર્ગમા મોક્ષને ઉત્તમ માને છે, કેમકે (ધર્માદિ) ત્રિવર્ગમા ખરેખર એકાન્તિક સુખ (તેમના) જોવામા આવ્યુ નથી[3]

સંસારીનુ સુખ વિષય-જન્ય છે, એટલે વાસ્તવિક રીતે તે દુઃખ જ છે વિશેષમા આ વૈષયિક સુખ [4]અનિત્ય, ખેદ-જનક, ભયાવહ, પરાધીન, પરિણામે નીરસ અને દુઃખદાયી હોવાથી મોક્ષના સુખ સાથે એનો મુકાબલો થઈ શકે નહિ અરે પ્રશમ-સુખ પણ મોક્ષ-સુખ આગળ પાણી ભરે છે, તો આનુ શુ ગજું ? શ્રીજિનેશ્વરસૂરિકૃત પંચલિંગીમા સંવેગલિંગના અધિકારમા કહ્યુ પણ છે કે—

---

૧ સરખાવો ૪૭ મા અને ૪૮ મા પદ્યો તેમજ વિચારો શતાર્થિક શ્રીસોમપ્રભાચાર્યકૃત સિન્દૂરપ્રકર (સૂક્તિમુક્તાવલી)નું નિમ્ન-લિખિત પદ્ય —

" निम्नं गच्छति निम्नगेव नितरां निद्रेव विष्कम्भते
चैतन्यं मदिरेव पुष्यति मदं धूम्येव दत्तेऽन्धताम् ।
चापल्यं चपलेव चुम्बति दवज्वालेव तृष्णां नय—
त्युल्लासं कुलटाङ्गनेव कमला स्वैरं परिभ्राम्यति । ७३ । "—શાર્દૂ૦

અર્થાત્ લક્ષ્મી નદીની પેઠે નીચ પ્રતિ જાય છે, નિદ્રાની માફક ચૈતન્યને તે વિઘ્ન કરે છે, દારૂની પેઠે તે અભિમાનને પોષે છે, ધુમાડાના ગોટેગોટાની જેમ તે આંધળા બનાવે છે, વીજળીની જેમ તે ચંચળતાને ચુમ્બન કરે છે દાવાનળની જેમ તે તૃષ્ણાનો ઉલ્લાસ કરે છે અને વારાંગનાની જેમ તે સ્વેચ્છા પૂર્વક પરિભ્રમણ કરે છે

૨ છાયા—

सर्वज्ञा मोक्षमाख्यान्ति चतुर्वर्गे उत्तमम् ।
सुखं ततस्त्रिवर्गे दृष्टमैकान्तिकं न खलु ॥

૩ આ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે એકાન્તિક સુખ તો મોક્ષમા જ છે

૪ સરખાવો પંચલિંગીની શ્રીજિનપતિસૂરિકૃત વૃત્તિના ૬૩મા પત્રમા સાક્ષીરૂપે આપેલુ નિમ્ન-લિખિત પદ્ય —

" भोगसुखैः किमनित्यै-र्भयबहुलैः काङ्क्षितैः परायत्तैः ।
नित्यमभयमात्मस्थं, [illegible] तितव्यम् ॥ "—આર્યા

" अक्खयमकिलेससाहणमलज्जणीयं विवागसुंदरीयं ।
पसमसुहमिमाहितो णंताणंतेहिं संगुणियं ॥ २२ ॥—આર્યા
मुक्खस्स सुहं ता तस्स साहणे इदहुज्जमो जुत्तो ।
धन्ना तिच्चिय परमत्थसाहगा साहुणो निच्चं ॥ २३ ॥ "—આર્યા

અર્થાત્ અવિનાશી, અકષ્ટ-સાધ્ય, (સ્ત્રી-પુરુષના સમાગમ વિના ઉત્પન્ન થતું હોવાથી) શરમાવું ન પડે એવું અને પરિણામે સુંદર એવું પ્રશમ-સુખ છે એનાથી પણ અનંતાનંત ગુણું મોક્ષનું સુખ છે, વાસ્તે તેના (ચારિત્રરૂપ) સાધનને વિષે હવે ઉદ્યમ કરવો યુક્ત છે (ચારિત્રને વિષે ઉદ્યમશીલ અને એથી કરીને) પરમાર્થના સાધક એવા તે સાધુઓ સદા ધન્ય છે

મોક્ષ એ સર્વ કર્મના ક્ષયથી ઉદ્ભવતું, જન્મ, જરા, મરણ, રોગ, શોક, ભય વગેરે સંસારના વિકારોથી રહિત, ઐકાન્તિક, આત્યન્તિક, અમન્દ આનંદથી સુન્દર અને પરમ પદને પામેલ આત્મ-સ્વરૂપ છે કહ્યું પણ છે કે—

" [2]कृत्स्नकर्मक्षयान्मोक्षो, जन्ममृत्य्वादिवर्जितः ।
सर्वबाधाविनिर्मुक्त, एकान्तसुखसङ्गतः ॥ "—અનુ૦

આ મોક્ષનું સુખ ઉત્કણ્ઠાથી રહિત, દુઃખથી પર, અબાધિત, સર્વ કલ્યાણોમાં શિરોમણિ, સ્વાભાવિક, સ્વતન્ત્ર અને શાશ્વત છે કહ્યું પણ છે કે—

" [3]अपरायत्तमौत्सुक्य-रहितं निष्प्रतिक्रियम् ।
सुखं स्वाभाविकं तत्र, नित्यं भयविवर्जितम् ॥—અનુ૦
[4]परमानन्दरूपं तद्, गीयतेऽन्यैर्विचक्षणैः ।
इत्थं सकलकल्याण-रूपत्वात् साम्प्रतं ह्यदः ॥ "—અનુ૦

આવા અપૂર્વ સુખના અધિકારી માનવો, દાનવો કે દેવો નથી, પરંતુ એ તો સિદ્ધોને માટે સરજાયેલું છે દેવેન્દ્રસ્તવ નામના પયન્નામાં કહ્યું પણ છે કે—

" [5]न वि अत्थि माणुसाणं, तं सुक्खं ण वि य सव्वदेवाणं ।
जं सिद्धाणं सुक्खं, अव्वाबाहं उवगयाणं ॥ २९४ ॥ "—આર્યા

---

૧ છાયા—
अक्षयमक्लेशसाधनमलज्जनीयं विपाकसुन्दरम् ।
प्रशमसुखमस्मादनन्तानन्तैः संगुणितम् ॥
मोक्षस्य सुखं तस्मात् तस्य साधने इदानीमुद्यमो युक्तः ।
धन्यास्त एव परमार्थसाधकाः साधवो नित्यम् ॥

૨-૪ આ પદ્યો પંચવિંશીની કૃતિમાં ૬૩મા પદમાં સાક્ષીરૂપે આપેલાં છે

૫ છાયા—
नापि अस्ति मानुषाणां तत् सुखं नापि च सर्वदेवानाम् ।
यत् सिद्धानां सुखमव्याबाधत्वमुपगतानाम् ॥

વિશેષમાં આ મોક્ષ-સુખ એટલું બધું તો વિશાળ છે કે આ બ્રહ્માણ્ડમાં સમાઇ પણ ન શકે આની પછીની ગાથામાં કહ્યું પણ છે કે—

“ [1]सिद्धस्स सुहो रासी, सव्वद्धापिंडिओ जइ हविज्ज ।
णंतगुणवग्गुभइओ, सव्वागासे न माइज्जा ॥ २९५ ॥ ”—આર્યા

આ સંબંધમાં શ્રીવજ્રસેનસૂરિના શિષ્યરત્ન અને નેમિચરિત્રના કર્તા શ્રીહરિ(સેન) મુનિરાજે રચેલી [2]કર્પૂરમંજરીનું નિમ્ન-લિખિત પદ્ય પણ મનનીય થઇ પડશે —

“ मुक्तेः सौख्यप्रमाणं भवतु सुरगिरिः सोऽस्ति वा योजनानां
कश्च वार्धिः स्वयम्भूरमण इति पुनः सोऽस्ति रज्जुप्रमाणः ।
लोकातीतं तदेतज्जिनपतिरपि वा नोपमातुं प्रगल्भो
भूभुग्भोगानुभूतिं स्वजनमनुवदन् यद्वदन्य पुलिन्दः ॥१७७॥”—સ્રગ્૦

અર્થાત્ કોઇ એમ કહેવા તૈયાર થાય કે સિદ્ધિના સુખનું માપ સુરગિરિ (‘મેરૂ’) હો, (તો તે યુક્ત નથી, કેમકે) એ તો લાખ યોજન (જેટલો જ ઊંચો) છે (આથી તે એમ વદે કે) એનું માપ ‘સ્વયંભૂરમણ’ સમુદ્ર જેટલું હો (તો તે પણ વ્યાજબી નથી, કારણ કે) એનું માપ તો [3]રજ્જુ (જેવડું જ વિપુલ) છે, તેથી

---

૧ છાયા—

सिद्धस्य सुखराशि सर्वाद्धापिण्डितो यदि भवेत् ।
अनन्तगुणवर्गभक्त सर्वाकाशे न मायात् ॥

૨ આનું નિશાન આ ગ્રન્થકારે (શ્રીવિજયલબ્ધિસૂરિએ) કર્યું હતું એમ ‘ જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા ’ તરફથી ઇ સ ૧૯૧૯ માં પ્રસિદ્ધ થયેલા આ ગ્રન્થની વિદ્વાન મુનિરાજ શ્રીચતુરવિજયે યોજેલી પ્રસ્તાવના ઉપરથી જાણી શકાય છે

૩ ‘રાજ’ તરીકે પણ ઓળખાતા આ રજ્જુનું સ્વરૂપ નીચે મુજબની ગાથામાંથી સ્ફુરે છે —

“ जोयणलक्खपमाण, निमेसमित्तेण जाइ जं देवो ।
छम्मासेण य गमण, एग ‘ रज्जु ’ जिणा विंति ॥ ”—આર્યા

[योजनलक्षप्रमाण निमेषमात्रेण गच्छति यद् देव ।
षण्मासेन च गमन एका रज्जु जिना वदन्ति ॥]

અર્થાત્ નિમેષ માત્રમાં—આંખના પલકારામાં લાખ યોજન જનારો દેવ ૭ મહિનામાં જેટલું જાય, તેને જિનવરો એક ‘રજ્જુ’ કહે છે આ સંબંધમાં રત્નસંચય (ગા૦ ૧૮-૨૦)માં કહ્યું છે તેમ એક ૧૦૦૦ ભારના માપવાળા ખૂબ તપેલા લોખંડના ગોળાને પરાક્રમી દેવ જોરથી નીચે ફેંકે તો તે ગોળો ઘસાતો ઘસાતો ચડા ગતિએ આવતો આવતો ૭ મહિના, ૭ દિવસ, ૭ પહોર અને [illegible]માં જેટલું અંતર કાપે, તે અંતર ‘રજ્જુ’ કહેવાય છે,

ઢગીને જેમ કોઈ પુલિન્દ (ભિલ્લનો રાજા) અન્ય સ્વજનને પૃથ્વીપતિના ભોગના અનુભવનો નિર્દેશ કરવા શક્તિમાન્ નથી તેમ એ લોકાતીત હોઇ જિનેશ્વર પણ એને ઉપમા દ્વારા વર્ણવવા સમર્થ નથી

* * * *

प्रथम श्रेयसोऽर्थं भो, रुणद्धि योगमात्मन. ।
अनिरोधादय हा हा, साधयत्यशुभं न किम् ? ॥९॥

યોગનો નિરોધ—

શ્લો૦—" હે (ચેતન !) કલ્યાણને માટે તું નાથી પ્રથમ પોતાના વ્યાપારને રોક, કેમકે ખરેખર નહિ રોકેલ વ્યાપાર અરે રે શું શું અશુભ (કાર્ય) સાધતો નથી ?—૯

યોગનો અર્થ—

સ્પષ્ટી૦—તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્રના છઠ્ઠા અધ્યાયના પહેલા અને બીજા સૂત્રમાં યોગ એટલે શું તે સૂચવતા વાચકવર્ય ઉમાસ્વાતિ કહે છે કે—

" काय वाङ् मन. कर्म योगः । स आस्रव । "

અર્થાત્ શારીરિક, વાચિક અને માનસિક ક્રિયા યાને શરીર, વચન અને મન સંબંધી વ્યાપાર (પ્રવર્તન) તે 'યોગ' છે આ યોગ 'આસ્રવ' યાને કર્મ આવવાનું કારણ છે આ યોગ જો શુભ હોય તો તે પુણ્યનો આસ્રવ છે અને જો તે અશુભ હોય તો તે પાપનો આસ્રવ છે

હિંસા, ચોરી ઈત્યાદિ કાયિક અશુભ યોગ છે નિંદા કરવી, જૂઠું બોલવું ઇત્યાદિ વાચિક અશુભ યોગ છે, અને કોઇને મારવાનો, લૂટવાનો ઇત્યાદિ વિચાર એ માનસિક અશુભ યોગ છે આથી વિપરીત સ્વરૂપવાળો શુભ યોગ જાણવો

સંબોધ્ય વિનાનું સંબોધન—

આ પદ્યમાં સંબોધનવાચક 'ભોઃ' શબ્દ છે, પરંતુ સંબોધ્ય નથી, તે તો અધ્યાહાર્ય છે, એથી શું આવો પ્રયોગ સમુચિત છે એવો પ્રશ્ન ઉઠે છે એના ઉત્તર તરીકે આવા પ્રયોગવાળું ઉપદેશશતકનું નિમ્ન-લિખિત છઠ્ઠું પદ્ય રજુ કરવામાં આવે છે —

" [1]'कचवरसम' ससारोऽय जनुर्मरणाद्यशुचि-
ऽशुचिचितमृतिश्वादिव्यालाश्वकुत्सितदेहभृत् ।

[1] આનો અર્થ એ છે કે આ સંસાર કચરા જેવો છે જન્મ-મરણ ઇત્યાદિ અશુચિથી એ વ્યાપ્ત છે વળી મરેલા કૂતરા, સાપો વાઘો, હાથીઓ કે ચિતાઓ તથા ઘોડાઓના

किमुत रमते तस्मिन् हंसः सुमानसमन्दिरो
मत्रकृमिगणे मुक्ताभ्रान्त्या रतिस्तव तत्र भो ।"–હરિણી (૪, ૬, ૭)

આવા પ્રયોગને સમર્થન કરનારૂ નીચે મુજબનુ એક પદ્ય મુનિરાજ શ્રીજ્યોતિર્વિજયે રચેલા [1]તત્ત્વામૃતમા પણ મળી આવે છે

" धर्म एव सदा त्राता, जीवाना दुःखसङ्कटात् ।
तस्मात् कुरुत भो यत्नं, तत्रानन्तसुखप्रदे ॥ ७३ ॥ "–અનુ૦

આનો અર્થ એ છે કે જીવોને દુખના સકટમાથી સદા બચાવનાર ધર્મ જ છે, વાસ્તે હે (ભવ્યો!) અનન્ત સુખને આપનાર તે (ધર્મ)ને વિષે તમે પ્રયત્ન કરો

કર્પૂરચન્દ જરીનુ નિમ્ન–લિખિત પદ્ય પણ આવુ ઉદાહરણ પૂરૂ પાડે છે –

"श्रीरामवद् भो नय एव सेव्यः
प्रजानुरागव्रतवित्तमूलम् ।
को दक्षिणावर्तमुपेत्य शङ्ख
त्यजेन्मुधा श्यामरुचिचित्रकं वा ? ॥७८॥"–ઉપજાતિ

આનો ભાવાર્થ એ છે કે હે (લોકો!) પ્રજાના રજનરૂપ વ્રત અને દ્રવ્યના મૂળરૂપ નય (નીતિ) શ્રીરામની જેમ તમારે સેવવા યોગ્ય છે દક્ષિણાવર્ત શખ કે શ્યામલ ચિત્રક (ચિત્રવલ્લી) પ્રાપ્ત કર્યા બાદ તેને કોણ ફોગટ ત્યજી દે?

❋ ❋ ❋ ❋

मनोमत्तकरी लोके, कुमतिकरिणीयुतः ।
कषायकलभैर्युक्तः, किं किं नोन्मूलयेन्ननु ? ॥ १० ॥

મનની ઉચ્છૃંખલતા—

શ્લો૦–"દુર્બુદ્ધિરૂપી હાથિણી તેમજ કષાયરૂપ તેના બચ્ચાઓથી યુક્ત એવો મનરૂપ મદોન્મત્ત હાથી (આ) લોકમા શુ શુ ઉખેડતો નથી?" ૧૦

સ્પષ્ટી૦—પૂર્વોક્ત પદ્યમા યોગનો નિરોધ કરવાનુ સૂચવી ગ્રન્થકારે આ પદ્યમા પ્રથમ માનસિક યોગના ઉપર અકુશ મેળવવા કથન કર્યું છે કારણ કે એ તો સૌ કોઇ જાણે છે તેમ જેણે મનને જીત્યુ તેણે સર્વ જીત્યુ જ્યા મન ઉપર આત્મ–સત્તા જામી ગઇ કે કાયિક અને વાચિક પ્રવૃત્તિઓ પણ અકુશમા આવી

ખરાબ શરીરોથી એ ભરેલો છે એ ભવરૂપ કીડાઓના સમૂહમા શુભ માનસરૂપ મન્દિરવાળો એવો (હસરૂપ) આત્મા મોતીની ભ્રાન્તિથી કેમ રમે છે? હે (જીવ!) તેમા તારો પ્રેમ કેવો છે!!!

[1] શ્રીહસવિજયજી જૈન ફ્રી લાયબ્રેરી ગ્રથમાલાના ચતુર્થ પુષ્પ તરીકે આ ગ્રથ વિ સ ૧૯૧૮મા પ્રસિદ્ધ થયો હતો

જ જવાની, કેમકે કેવા વચન ઉચ્ચારવા કે કેવી કાયિક ચેષ્ટા કરવી એ મનની આજ્ઞાને અધીન છે

મન એ જ સંસાર–ચક્રનુ કારણ છે એને મોકળુ મૂકવાથી ચોખા જેવડો [1]તંદુલ મત્સ્ય સાતમી નરકે જાય છે અને એનો નિગ્રહ કરવામા કચાસ રહી જાય તો મોટા મહર્ષિઓને માટે પણ સાતમી નરકે સિધાવવાની પરિસ્થિતિ ઊભી થાય છે અને એના ઉપર જો વિજય મેળવાય તો ક્ષણ વારમા સ્વર્ગ તો શુ પણ સિદ્ધ–સુન્દરીના મહેલે પહોંચાય છે[2] આ પ્રમાણે મનની મહત્તા જોઇને તો સહસાવધાની શ્રીમુનિસુન્દરસૂરિ અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમના નવમા અધિકારના નિમ્ન–લિખિત પાંચમા પદ્ય દ્વારા કહે છે કે—

" वशं मनो यस्य समाहितं स्यात्
किं तस्य कार्यं नियमैर्यमैश्च ? ।
हतं मनो यस्य च दुर्विकल्पैः
किं तस्य कार्यं नियमैर्यमैश्च ? ॥ "–ઉપજાતિ

અર્થાત્ જેનુ ચિત્ત સમાધિયુક્ત હોઇ પોતાને વશ વર્તે, તેને નિયમો અને યમોથી શુ ? તેમજ કુવિકલ્પોથી જેનુ મન હણાયેલુ છે, તેને નિયમો અને યમો શા કામના ?

મનને વશ થવાથી શો ગેરલાભ છે તેમજ એને વશ કરવાથી શો ફાયદો છે તેનુ આબેહુબ ચિત્ર મારા જેવો મન્દમતિ શુ આલેખે ? વાસ્તે પાઠક મહાશયના વિમળ કર–કમલમા ધનાશ્રી રાગમા ગવાતુ નિમ્ન–લિખિત પદ અર્પણ કરવા લલચાઉ તો કેમ ?

" જબ લગ આવે નહિ મન ઠામ—ટેક

જબ લગ કષ્ટ ક્રિયા સવિ નિષ્ફળ, જ્યૌ ગગને ચિત્રામ જબ લગ ૧
કરની બિન તુ કરે રે મોટાઇ, બ્રહ્મવ્રતી તુઝ નામ,
આખર ફલ ન લહેગો જ્યૌ જગ, વ્યાપારી બિનુ દામ જબ લગ ૨
મુંડ મુંડાવત સબ હી ગડરિયા, હરિણ રોઝ બન ધામ,
જટાધાર વટ ભસ્મ લગાવત, રાસભ સહતુ હે ઘામ જબ લગ ૩
એતે પર નહીં યોગકી રચના, જો નહિ મન વિશ્રામ,
ચિત્ત અતર પટ છલવેકુ ચિંતવત, કહા જપત મુખ રામ જબ લગ ૪

૧ આની માહિતી માટે જુઓ ઋષભપંચાશિકાનુ સ્પષ્ટીકરણ (પૃ ૧૦૯–૧૪૧)

૨ આ સબધમા શ્રીપ્રસન્નચદ્ર રાજર્ષિનુ દૃષ્ટાત વિચારવુ આની સ્થૂલ રૂપરેખા આર્હતદર્શનદીપિકા(પૃ ૮૮–૮૯)માથી મળી શકશે

વચન કાય ગોપે દઢ ન કરે, ચિત્ત તુરગ લગામ,
તામે તુ ન લહે શિવ સાધન, જ્યુ કણુ સુને ગામ જબ લગ ૫
પઢો જ્ઞાન ધરો સજમ કિરિયા, ન ફિરવો મન ઠામ,
આનદઘન સુજસ વિલાસી, પ્રગટે આતમરામ જબ લગ ૬"

આ સમગ્ર કથનના ઉપસહાર તરીકે **મૈત્રાયણ્યુપનિષદ્**ના ચોથા પ્રપાઠકનુ નિમ્ન-લિખિત પદ્ય રજુ કરવું અનાવશ્યક નહિ ગણાય —

"मन एव मनुष्याणां, कारणं बन्ध-मोक्षयोः ।
बन्धाय विषयासक्ति, मोक्षे निर्विषयं मतम् ॥ "—અનુ૦

કષાય-વિચાર—

શ્રીભક્તામરસ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યસગ્રહના પ્રથમ વિભાગ (પૃ ૩૨-૩૭)મા ' કષાય-મીમાસા 'ના શીર્ષક દ્વારા અને **ઋષભપચાશિકા**ના સ્પષ્ટીકરણ (પૃ ૯૦)મા ' કષાયની વ્યુત્પત્તિ ' એ મથાળા હેઠળ કષાયો સબધી મેં વિચાર કરેલો હોવાથી એ સબધમા વિશેષ ઊહાપોહ ન કરૂ તો તે અસ્થાને નહિ ગણાય

'કષ' અને 'આય' એ બે શબ્દો મળીને ' કષાય ' બને છે આનો અર્થ સમજાવતા વાદિવેતાલ **શ્રીશાન્તિસૂરિ ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર**ની બૃહદ્ વૃત્તિ (પત્રાક ૧૯)મા કહે છે કે—

"कष्यतेऽस्मिन् प्राणी पुनः पुनरावृत्तिभावमनुभवति कषोपलकृष्यमानकनकवदिति कषः-संसारस्तस्मिन् आ-समन्तादयन्ते-गच्छन्त्येभिरसुमन्त इति कषायाः, यद्वा कषाया इव कषायाः, यथाहि तुवरिकादिकषायकलुषितवाससि मजिष्ठादिरागः श्लिष्यति चिरं चावतिष्ठते, तथैतत्कलुषित आत्मनि कर्म सम्बध्यते चिरतरस्थितिकं च जायते, तदायत्तत्वात् तत्स्थितेः "

અર્થાત્ જેમ સોનાને કસોટી ઉપર કસવામા આવે છે તેમ જેમા પ્રાણી ફરી ફરીને ગમનાગમન અનુભવે છે તે 'કષ' એટલે સસાર છે એમા સર્વ બાજુથી પ્રાણીઓ આ વડે જાય છે, એથી તે 'કષાય' કહેવાય છે અથવા કષાયના જેવા હોય તે ' કષાય ' છે જેમ તુવેર વગેરે કષાયોથી કલુષિત વસ્ત્રમા મજીઠાદિના રગ બેસે છે અને લાબા વખત સુધી રહે છે તેમ આ કષાયથી કલુષિત થયેલા આત્મામા કર્મનો આશ્લેષ થાય છે અને તે કર્મ ચિરકાળ પર્યંત

---

૧ અન્ય શબ્દોમા કહીએ તો " कष्यन्ते-पीड्यन्ते प्राणिन परस्पर यस्मिन्नसौ कष - ससार, ... न्ति जन्तवोऽनेनेति कषाय "

રહે છે આ [1]કષાયના એક એકથી ઉતરતા બળવાળા અને એથી કરીને ઓછા અહિતકારી એવા (૧) અનન્તાનુબન્ધી, (૨) અપ્રત્યાખ્યાન, (૩) પ્રત્યાખ્યાન અને (૪) સંજ્વલન એમ ચાર પ્રકારો છે

તેમા અનન્તાનુબન્ધી કષાય સમ્યગ્દર્શનનો ઘાતક છે એના ઉદય દરમ્યાન સમ્યગ્દર્શન સભવતુ નથી અને પહેલા ઉત્પન્ન થયુ હોય તો તેનો નાશ થાય છે અપ્રત્યાખ્યાન કષાયના ઉદય દરમ્યાન વ્રત (વિરતિ)ને માટે અવકાશ નથી પ્રત્યાખ્યાન કષાયની હૈયાતીમા દેશવિરતિ યાને શ્રાવકપણું મળી શકે છે, પરતુ સાધુ-ધર્મ (સયમ-દીક્ષા) માટે સ્થાન નથી સંજ્વલન કષાયના અસ્તિત્વમા યથાખ્યાત-ચારિત્રનો પ્રાદુર્ભાવ થતો નથી

આ પ્રત્યેક કષાયના (૧) ક્રોધ, (૨) માન, (૩) માયા અને (૪) લોભ એમ ચાર ચાર પ્રકારો છે એનાથી શી ખરાબી થાય છે તે વિષે વિશેષ કહેવાની કશી જરૂર નથી એટલે એ પ્રત્યેકના પરાક્રમના નદર્શનરૂપ એકેક પદ્ય વિચારીશુ ક્રોધના સબધમા શ્રીસોમપ્રભસૂરિ સૂક્તિમુક્તાવલીમા નિમ્ન-લિખિત પદ્ય દ્વારા એવા ઉદ્‌ગાર કાઢે છે કે—

" सन्तापं तनुते भिनत्ति विनयं सौहार्दमुत्सादय-
त्युद्वेगं जनयत्यवद्यवचनं सूते विधत्ते कलिम्।
कीर्तिं कृन्तति दुर्मतिं वितरति व्याहन्ति पुण्योदयं
दत्ते यः कुगतिं स हातुमुचितो रोषः सदोषः सताम् ॥४७॥"—શાર્દૂલ૦

અર્થાત્ જે કોપ સન્તાપને વિસ્તારે છે, વિનયને ભેદે છે, મિત્રતાનો વિનાશ કરે છે, ઉચાટ ઉત્પન્ન કરે છે, અસત્ય વચનને જન્મ આપે છે, કકાસ કરે છે, આબરૂને હણે છે, દુર્બુદ્ધિ આપે છે, પુણ્યના ઉદયનો નાશ કરે છે અને કુગતિ આપે છે, તે દૂષિત ક્રોધ સજ્જનોને ત્યજવા યોગ્ય છે

માન પરત્વે આ સૂરિવર્યનુ કહેવુ એ છે કે—

" औचित्याचरणं विलुम्पति पयोवाहं नभस्वानिव
प्रध्वंसं विनयं नयत्यहिरिव प्राणस्पृशां जीवितम्।
कीर्तिं कैरविणीं मतङ्गज इव प्रोन्मूलयत्यञ्जसा
मानो नीच इवोपकारनिकरं हन्ति त्रिवर्गं नृणाम् ॥ ५३ ॥ "—શાર્દૂલ૦

અર્થાત્ જેમ પવન મેઘને વિખેરી નાખે છે તેમ માન ઉચિત આચરણનો

[1] જૈન શાસ્ત્રમા પાડવામા આવેલા કર્મોના જ્ઞાનાવરણીયાદિ આઠ પ્રકારોમાના એકનુ નામ મોહનીય છે એના દર્શનમોહનીય અને ચારિત્રમોહનીય એવા બે પ્રકારો છે તેમા ચારિત્રમોહનીયના કષાય અને નોકષાય એવા જે વિભાગો છે તે પૈકી આ એક છે

વિનાશ કરે છે જેમ મર્પ જીવનનો નાશ કરે છે, તેમ માન પ્રાણીઓના વિનયનો સહાર કરે છે જેમ હાથી ચન્દ્ર-કમલોની લતાને જડમૂળથી ઉખેડી નાખે છે, તેમ માન કીર્તિનો સત્વર ઉચ્છેદ કરે છે જેમ નીચ (માનવ) ઉપકારના સમૂહનો નાશ કરે છે, તેમ માન મનુષ્યોના ત્રિવર્ગને હણે છે

માયા પરત્વે તેમનો એ મુદ્રાલેખ છે કે—

" कुशलजननवन्ध्यां सत्यसूर्यास्तसन्ध्या
कुगतियुवतिमालां मोहमातङ्गशालाम् ।
शमकमलहिमानीं दुर्यशोराजधानीं
व्यसनशतसहाया दूरतो मुञ्च मायाम् ॥५३॥ " –માલિની (૮,૭)

અર્થાત્ સુખને ઉત્પન્ન કરવામા વાઝણીરૂપ, સત્યરૂપ સૂર્યનો અન્ત કરાવવામા સન્ધ્યા સમાન, દુર્ગતિરૂપ દયિતાની (વર)માલા જેવી, મોહરૂપ કુજરની શાળા (બન્ધન-સ્થાન) તુલ્ય, શાતિરૂપ સૂર્ય-કમલનો સહાર કરવામા બરફના સમૂહરૂપ, અપકીર્તિની રાજધાની અને સેંકડો વ્યસનોની મદદવાળી માયાને (હે ભવ્ય !) તુ દૂરથી ત્યજી દે

લોભને તો એમના તરફથી એવુ પ્રમાણપત્ર (certificate) મળ્યુ છે કે-

" मूलं मोहविषद्रुमस्य सुकृताम्भोराशिकुम्भोद्भवः
क्रोधाग्नेररणिः प्रतापतरणिप्रच्छादने तोयदः ।
क्रीडासद्म कलेर्विवेकशशिनः स्वर्भानुरापन्नदी
सिन्धुः कीर्तिलताकलापकलभो लोभः पराभूयताम् ॥५८॥ " –શાર્દૂલ૦

અર્થાત્ અજ્ઞાનરૂપ વિષ-વૃક્ષના મૂળરૂપ, પુણ્યરૂપ સાગરને (શોષવામા) અગસ્ત્ય સમાન, ક્રોધરૂપ અગ્નિને (ઉત્પન્ન કરનાર) અરણિ(ના કાષ્ઠ)રૂપ, પ્રતાપરૂપ સૂર્યને ઢાકી દેવામા વાદળા જેવા, કલહના ક્રીડા-સ્થાનરૂપ, વિવેકરૂપ ચન્દ્રને (ગળી જવામા) રાહુ જેવા, કષ્ટરૂપ નદીઓના (સગમ માટે) સમુદ્ર તુલ્ય અને કીર્તિરૂપ વેલના સમુદાયને (ઉખેડી નાખવામા) કુજર જેવા લોભનો પરાભવ કરો

આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે કષાયોને પોષવા એ સસારને પુષ્ટ કરવા બરાબર છે, જ્યારે એને શોષવા તે સસાર-સાગરના શોષણરૂપ છે આ ભાવ ભક્ત-પરિજ્ઞા નામના પયન્નાની નિમ્ન-લિખિત ગાથામા ઝળકી ઊઠે છે —

" [1]जं अइतिक्खं दुक्खं, जं च सुह उत्तम तिलोईए ।
तं जाण कसायाण, वुड्ढिक्खयहेउअं सव्व ॥ १ ॥ "–આર્યા

---

૧ છાયા—

यदतितीक्ष्ण दुःख यच्च सुखमुत्तम त्रिलोक्याम् ।
तज्जानीहि कषायाणा वृद्धि-क्षयहेतुक सर्वम् ॥

અર્થાત્ ત્રૈલોક્યમાં જે અત્યંત દુઃખ તેમજ ઉત્તમ સુખ છે તે સર્વ કષાયોની વૃદ્ધિ અને ક્ષયને અનુક્રમે આભારી છે, એમ જાણ

આ ઉપરથી કષાયોની કલુષતાનું મનન કરી એનાથી દૂર રહેવા મથતા આત્માના ઉદ્‌ગારો, એવા સભારે કે—

"बन्धो ! क्रोध ! विनेहि किञ्चिदपरं स्वस्याधिवासास्पदं
भ्रातर्मान ! भवानपि प्रचलतु त्वं देवि ! माये ! व्रज !
हंहो लोभ ! सखे ! यथाऽभिलषितं गच्छ द्रुतं वश्यतां
नीतः शान्तरसस्य सम्प्रति लसद्वाचां गुरूणामहम् ॥८७॥"—शार्दूल०

—શ્રીપદ્માનન્દ કવિકૃત વૈરાગ્યશતક

અર્થાત્ હે બાન્ધવ ક્રોધ ! તું તારું નિવાસ-સ્થાન (મારા સિવાય) બીજું કોઈ બનાવ હે ભાઈ અભિમાન ! આપ પણ ચાલવા માંડો હે માયા દેવી ! તું પણ સિધાવ હે મિત્ર લોભ ! તું પણ તારી ઇચ્છામાં આવે ત્યાં સત્વર જા (કેમકે) હું અત્યારે ગુરુઓની શાંત રસથી શોભતી વાણીને વશ થયો છું

હવે આગળ ઉપર જાણવા લાયક અનન્તાનુબન્ધી આદિ ચારે પ્રકારના ક્રોધની સ્થિતિનો વિચાર કરી આ પ્રકરણ પૂર્ણ કરીશું

અનન્તાનુબન્ધી ઇત્યાદિ ચાર પ્રકારના ક્રોધને પર્વતને વિષે, ભૂમિમાં, રેતીમાં અને જળમાં પાડેલી રેખા સાથે સરખાવવામાં આવ્યા છે તેમાં સૌથી ઉગ્રમાં ઉગ્ર એવો અનન્તાનુબંધી ક્રોધ મરણ પર્યંત રહે છે આવા ક્રોધ પૂર્વક મરણ પામનાર જીવ નરકમાં ઉત્પન્ન થાય છે અપ્રત્યાખ્યાન ક્રોધની આઠ માસની સ્થિતિ છે એવા ક્રોધમાં જે મરણ પામે તે તિર્યગ્-ગતિમાં જન્મે છે પ્રત્યાખ્યાન ક્રોધની એક દિવસ, પખવાડિયા, મહિના કે ચાતુર્માસ જેટલી સ્થિતિ છે મરણ-સમયે આ ક્રોધ ઉદયમાં આવ્યો હોય તો તે મનુષ્ય તરીકે જન્મે સંજ્વલન ક્રોધી મરીને દેવગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે એના ક્રોધની સ્થિતિ અતિશય ઓછી છે જુઓ તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર (અ ૮, સૂ ૧૦)નું સ્વોપજ્ઞ ભાષ્ય (પૃ૦ ૧૪૪-૧૪૫)

* * * *

अनिरुद्धा वचःश्रेणी, महाऽनर्थविधायिनी ।
निरपेक्षा भवत्येव, तत् तस्याः संयमं कुरु ॥ ११ ॥

વાણીનો સંયમ—

શ્લો૦—"નહિ રોકવામાં આવેલી એવી અપેક્ષા વિનાની વચનની શ્રેણિ મોટા અનર્થને કરનારી થાય છે જ, વાસ્તે તેના ઉપર (હે જીવ !) કાબુ રાખ "—૧૧

વાણીની સાપેક્ષતા—

સ્પષ્ટી૦—જૈન દર્શનમા વારવાર સૂચવવામા આવે છે કે વચન સાપેક્ષ હોય અર્થાત્ સ્યાદ્વાદથી લક્ષિત હોય-અનેકાન્તાત્મક હોય તો જ તે ઉપાદેય છે-સત્ય છે-લાભકારી છે, પરતુ જો તે નિરપેક્ષ હોય, તો તે અસત્ય હોઇ અનર્થકારી છે

❀　　❀　　❀　　❀

अश्रेयःपथिकः कायः, तप्तायोगोलको मतः ।
तस्माच्छ्रेयःप्रवृत्तिभाक्, कर्तव्यस्तस्य सयमः ॥ १२ ॥

દેહનુ દમન—

શ્લો૦—"અવિરતિના માર્ગે જનાર દેહ તપેલા લોખડના ગોળા જેવો મનાય છે (અર્થાત્ જેમ તપેલો લોખડનો ગોળો જેના અડકવામા આવે તે દાઝે, તેમ આવો દેહ પણ પ્રાણીઓને ઉપદ્રવકારી છે), તેથી કરીને તેનો કલ્યાણના કાર્યને કરનાર એવો સયમ કરવો-અર્થાત્ આવા દેહને વશ કરવો "—૧૨

'અશ્રેયઃ' એટલે શુ ?—

સ્પષ્ટી૦—'અશ્રેય 'નો અર્થ અવિરતિ કરવો તે કેવી રીતે યુક્તિ-સગત છે એ પ્રશ્નના ઉત્તર તરીકે નિવેદન કરવાનુ કે દશવૈકાલિકસૂત્રના ચોથા અધ્યયનના ઉપદેશ-અધિકારની નિમ્ન-લિખિત—

"[1]सोचा जाणइ कल्लाणं, सोचा जाणइ पावगं ।
उभयं पि जाणए सोचा, जं छेयं त समायरे ॥ ११ ॥"

—ગાથાની વૃત્તિમા શ્રીહરિભદ્રસૂરિ कल्लाणનો અર્થ કરતા કહે છે કે—

"कल्यो-मोक्षस्तमणति-प्रापयतीति कल्याणं-दयाख्यं संयमस्वरूपं"

અર્થાત્ જેમ અત્ર કલ્યાણથી સયમ સમજવાનો છે, તેમ પ્રસ્તુતમા 'શ્રેય 'થી 'સયમ' યાને 'વિરતિ' અર્થ કરવો તે વ્યાજબી છે

તપાવેલા લોખડના ગોળાની ઉપમા—

આ પદ્યમા અવિરત જીવને લોખડના ગોળાની ઉપમા આપવામા આવી છે તે શાસ્ત્રોક્ત છે, કેમકે શ્રીરત્નશેખરસૂરિકૃત શ્રાદ્ધપ્રતિક્રમણસૂત્રની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિ (પત્રાક ૧૦૮-૧૦૯)મા નીચે મુજબનુ સાક્ષીભૂત પદ્ય નજરે પડે છે—

---

૧ છાયા—

श्रुत्वा जानाति कल्याण श्रुत्वा जानाति पापकम् ।
उभयमपि जानाति श्रुत्वा यत् छेक तत् समाचरेत ॥

" [1]फारफुलिंगभासुर-अयगोलयसन्निहो इमो निच्च ।
अविरयपावो जीवो, दहइ समता समत्थ जिए ॥"–આર્યા

અર્થાત્ મોટા તણખાના જેવા પ્રકાશિત લોખંડના ગોળા સમાન આ અવિરત અને (એથી કરીને) પાપી જીવ સર્વદા સર્વ બાજુથી સમસ્ત જીવોને બાળે છે.

સંધિની આવશ્યકતા—

ક્યારે સંધિ કરવી જોઇએ એ સંબંધમાં કહ્યું છે કે—

" संहितैकपदे नित्या, नित्या धातूपसर्गयोः ।
नित्या समासे वाक्ये तु, सा विवक्षामपेक्षते ॥ "–અનુ૦

અર્થાત્ એક પદને વિષે, ધાતુ અને ઉપસર્ગો પરત્વે તેમજ સમાસમાં સંધિ અવશ્ય કરવી જોઇએ, પરંતુ વાક્યમાં તે કરવી કે નહિ તે વિવક્ષાને અધીન છે

शास्त्राभ्याससहायेन, जीवेन क्रियते सुखम् ।
तन्निरोधस्ततो जीव !, शास्त्राभ्यासे रतो भव ॥ १३ ॥
यतस्तत्रास्ति सद्युक्तिः, मनोबोधप्रदायिका ।
प्रथमं दर्श्यते साऽत्र, पश्चादन्ये गुणा अपि ॥ १४ ॥–युग्मम्

યોગના નિરોધનું સાધન—

શ્લો૦—" આ (યોગ)નો નિરોધ (સંયમ) શાસ્ત્રના અભ્યાસની મદદથી જીવ સહેલાઇથી કરી શકે છે, વાસ્તે હે જીવ ! તું શાસ્ત્રના અભ્યાસમાં લીન થા કેમકે તેમાં ચિત્તને સમજાવી શકે એવી જે સુન્દર યુક્તિ છે તે અહીં પ્રથમ બતાવાય છે અને પછીથી બીજા ગુણો (અર્થાત બીજા વિષયો સંબંધી સચોટ યુક્તિઓ) પણ દર્શાવાને "–૧૩—૧૪

जन्म मृत्यु जराजात-वेदसा दग्धधामनि ।
ज्ञानोदधिमिहाश्रित्य, [2]मुद याहि वर मन ! ॥ १५ ॥

જ્ઞાનનું શરણ—

શ્લો૦—" જન્મ, મરણ અને ઘડપણરૂપ અગ્નિથી બળેલા આ (સંસાર-રૂપ) સ્થળમાં જ્ઞાનરૂપ સાગર (જેવા શાસ્ત્ર)નો આશ્રય લઇ હે ચિત્ત ! તું ઉત્તમ આનંદ પામ "–૧૫

---

૧ છાયા—

स्फारस्फुलिङ्गभासुरायोगोलकसन्निभोऽयं नित्यम् ।
अविरतपापो जीवो दहति समन्तात् समस्तान् जीवान् ॥

૨ 'मुद' શબ્દ અકારાન્ત પણ છે આ સંબંધમાં જુઓ સરસ્વતી-ભક્તામરનું સ્પષ્ટીકરણ (પૃ ૧)

વ્યતિક્રમ-વિચાર—

સ્પષ્ટી૦—આ પદ્યમાં 'મૃત્યુ' પૂર્વે 'જરા'નો નિર્દેશ ન કરતાં ત્યાર પછી તેમ કરવામાં આવ્યો છે એથી વ્યતિક્રમ હોવાની શંકા ઉદ્ભવે છે, પરંતુ આમ કરવામાં ગ્રન્થકારનો આશય મરણ પછી પણ જન્મ, જરા ઇત્યાદિ છે એ સૂચવવાનો હોય એમ જણાય છે એટલે કે જેમ ખ્રિસ્તિઓ, મુસલમાનો વગેરે આ દેહનો અંત થતાં ફરીથી આ સંસારમાં જન્મનો સદ્ભાવ સ્વીકારતા નથી, તેવી માન્યતાથી જૈનો જુદા પડે છે

વિશેષમાં આ શ્લોકમાં જેમ વ્યતિક્રમ છે તેમ તત્ત્વામૃતના નિમ્ન-લિખિત શ્લોકમાં પણ છે —

"[1]जरा-मरण-रोगाणां, सम्यक्त्व ज्ञानभेषजैः ।
शमनं कुरुते यस्तु, स वै वैद्योऽभिधीयते ॥ ८४ ॥"—અનુ૦

किं चित्त ! चिन्तितैर्द्रव्यै-रस्थिरैरसुखावहैः ? ।
तेभ्यस्तृष्णाशमस्ते न, तत् सन्तोषरसं पिब ॥ १६ ॥

સંતોષનું સેવન—

શ્લો૦—"હે મન ! ચિંતિત કિન્તુ અનિત્ય અને દુઃખદાયી એવા પદાર્થોથી શું ? આનાથી તારી તૃષ્ણા શાંત નહિ થાય, માટે તું સંતોષ-રસનું પાન કર "—૧૬

તૃષ્ણાની શાંતિ—

સ્પષ્ટી૦—જો નદીઓના જળોથી સાગર અને સમુદ્રના જળથી વડવાનલ તૃપ્ત થાય, અનેક જીવોના પ્રાણ લીધા પછી પણ યમરાજને સંતોષ મળે અથવા અનેક કાષ્ઠો મળવાથી અગ્નિ શાંત થાય, તો તૃષ્ણાની તૃપ્તિ સંભવે 'તૃષ્ણા' કહો કે 'આશા' કહો તે એક જ છે, એ તો જીવને ચામડીની જેમ વળગી રહે છે શ્રીશંકરાચાર્યે ચર્પટપંજરિકામાં કહ્યું પણ છે કે—

"अङ्गं गलितं पलितं मुण्डं, दशनविहीनं जातं तुण्डम् ।
वृद्धो याति गृहीत्वा दण्डं, तदपि न मुञ्चत्याशा पिण्डम् ॥ ६ ॥"—પાદાકુલક

અર્થાત્ અંગ ગળી ગયું, માથામાં પળિયાં આવ્યાં અને મુખ દાંત વગરનું થઇ ગયું (એવી અવસ્થા પામેલો) વૃદ્ધ દંડો હાથમાં લઇને જાય છે તો પણ હજી આશા તેના પિણ્ડનો પીછો છોડતી નથી આશા પરત્વે મહર્ષિ શ્રીભર્તૃહરિકૃત વૈરાગ્યશતકનું સાવયવ રૂપકાલંકારથી અલંકૃત નિમ્ન-લિખિત પદ્ય મનનીય છે—

"आशा नाम नदी मनो[rathajalā] तृष्णातरङ्गाकुला
रागग्राहवती [vitarkavihagā] धैर्यद्रुमध्वंसिनी ।

[1] આનો અર્થ એ છે [કે જે જરા, મરણ] અને રોગોની જે સમ્યક્ત્વ અને [જ્ઞાનરૂપી] ઔષધો વડે શાંતિ કરે છે, [તે વૈદ્ય] કહેવાય છે

मोहावर्तसुदुस्तराऽतिगहना प्रोत्तुङ्गचिन्तातटी
तस्याः पारगता विशुद्धमनसो नन्दन्ति योगीश्वराः ॥१०॥" શાર્દૂલ૦

અર્થાત્ (ભાગ મારા ભોજન, મધુર પાન, સુન્દર વસ્ત્ર, અમૂલ્ય અલંકાર, સોળ વર્ષની સુન્દરીનો સમાગમ ઇત્યાદિ સંબંધી) મનોરથોરૂપ જળવાળી, તૃષ્ણાઓરૂપ મોજાથી વ્યાપ્ત, રાગ (દ્વેષ, મોહ ઇત્યાદિ)રૂપ મગરોથી યુક્ત, વિતર્કરૂપ (કારણ્ડવ ઇત્યાદિ) પક્ષીઓથી યુક્ત, ધીરજરૂપ ઝાડનો નાશ કરનારી, મોહ (એટલે અજ્ઞાન તેની વૃત્તિરૂપ દંભ, દર્પ ઇત્યાદિ)રૂપ વમળોને લીધે અત્યન્ત કષ્ટે તરી શકાય તેવી, અતિશય ઊંડી તથા મોટી ચિન્તારૂપ કાંઠાવાળી એવી (જે પ્રવાહરૂપે અવિચ્છિન્ન) આશા ખરેખર નદી છે તેનો (જ્ઞાનરૂપ નૌકા વડે) પાર પામેલા અને (એથી કરીને તો) નિર્મળ મનવાળા યોગિરાજો (અદ્વિતીય) આનંદ અનુભવે છે આ ઉપરથી આપણે જોઇ શકીએ છિયે કે જેઓ ઝેરની માંજર જેવી અને જુની મદિરા જેવી આશાને અધીન થયા નથી, કિન્તુ તેને વશ કરી લીધી છે તેઓ સુખી છે બાકી જે તૃષ્ણાના તરંગોમાં ઊંચા નીચા થાય છે તેઓ દુઃખી છે, દરિદ્રી છે ઉપર્યુક્ત **વૈરાગ્યશતકમાં** કહ્યું પણ છે કે—

" वयमिह परितुष्टा वल्कलैस्त्वं दुकूलैः
सम इह परितोषो निर्विशेषो विशेषः ।
स तु भवतु दरिद्रो यस्य तृष्णा विशाला
मनसि च परितुष्टे कोऽर्थवान् को दरिद्रः ॥ ५३ ॥"-માલિની

અર્થાત્ (હે રાજન્!) અમે અહીં ઝાડની છાલના વસ્ત્રોથી સંતુષ્ટ છીએ, જ્યારે તું રેશમી ચીનાઈ વસ્ત્રોથી તૃપ્ત છે (આથી કરીને આપણા બેના) સંતોષમાં કંઇ અંતર નથી જેની ધન મેળવવાની વાંછા વિશાળ હોય તે ભલે દરિદ્ર હો બાકી મન સંતુષ્ટ થતાં કોણ ધનાઢ્ય છે કે કોણ દરિદ્ર છે?[1]

चित्त ! भवस्वरूपं त्वं, चिन्तयस्व निरन्तरम् ।
इन्द्रजालसमं सर्वं, यदा सौख्यं समीहसे ॥ १७ ॥

સંસારને ઇન્દ્રજાળની ઉપમા—

શ્લો૦—"હે મન ! જ્યારે તું સુખની ઇચ્છા રાખે છે, તો પછી (આ) સંસારના સમગ્ર સ્વરૂપને તું સદા ઇન્દ્રજાળના જેવું માન "–૧૭

---

૧ સરખાવો ગ્રીન (Green)ની નિમ્ન-લિખિત ઉક્તિ—
"A mind content both crown and kingdom is"
તથા
'My mind to me a kingdom is
Such perfect joy therein I find,
As far exceeds all earthly bliss
That world affords or grows by kind
Though much I want what most men have,
Yet doth my mind forbid me crave"

ઉપમાનો હેતુ—

સ્પષ્ટીo—અત્ર જે સંસારને ઐન્દ્રજાલિક સૂચવ્યો છે, તે તેની અનિત્યતાને ઉદ્દેશીને છે જૈન મહર્ષિઓ વેદાન્તીઓની જેમ જગતને માયારૂપ કે આકાશની માફક શૂન્યસ્વરૂપી માનતા નથી બાકી તેની ચપલતા અને નિ સારતા દર્શાવવાને તેઓ એને [1]ગન્ધર્વ-નગરી, સ્વપ્ન, મૃગતૃષ્ણા (ઝાંઝવા) ઇત્યાદિની ઉપમા આપે છે

❀ ❀ ❀ ❀

मित्र-द्विषां यदा तुल्या, प्रवृत्तिस्तव मानस ! ।
अनर्गल सुख तर्हि, लप्स्यसे त्वं न संशयः ॥ १८ ॥

[2]સમતાનો પ્રભાવ—

શ્લો૦—હે ચિત્ત ! જ્યારે તારૂ વર્તન દોસ્તદારો અને દુશ્મનોને ઉદ્દેશીને સમાન થશે (અર્થાત તુ સમતાને ભજશે) ત્યારે તને અનહદ સુખ મળશે તેમા જરા પણ સશય નથી "—૧૮

❀ ❀ ❀ ❀

देव-नारकयोस्तुल्यं, दुःखे सुखे मणौ तृणे ।
लोष्ठ-काञ्चनयोश्चित्त !, तदा ते परम सुखम् ॥ १९ ॥

શ્લો૦—(સ્વર્ગમા ઉત્પન્ન થયેલા) દેવોના સુખમા અને (નરકમા ઉત્પન્ન થયેલા) નારકોના દુઃખમા તેમજ રત્નમા અને ઘાસમા તથા માટીના ઢેફામા અને સોનામા તુ સમાન (ભાવથી) રહેશે, ત્યારે હે ચિત્ત! તને ઉત્કૃષ્ટ સુખ મળશે "[3]—૧૯

---

૧ જુઓ દ્વિતીય ગુચ્છકનુ ૨૮ મુ પદ્ય

૨ સમતા જેમ પોતાને લાભકારી છે તેમ તે પરને પણ કલ્યાણકારી છે અર્થાત્ સમતાશાળીના સમાગમમા આવતા જાતિ વૈરવાળા ક્રૂર પ્રાણીઓ પણ શાન્ત થઇ જાય છે શ્રીશુભચન્દ્રસૂરિકૃત જ્ઞાનાર્ણવ (પ્ર૦ ૨૪, શ્લો૦ ૨૬)મા કહ્યુ પણ છે કે—

'सारङ्गी सिंहशावं स्पृशति सुतधिया नन्दिनी व्याघ्रपोत
मार्जारी हंसबाल प्रणयपरवशा केकिकान्ता भुजङ्गम् ।
वैराण्याजन्मजातान्यपि गलितमदा जन्तवोऽन्ये त्यजन्ति
श्रित्वा साम्यैकरूढं प्रशमितकलुष योगिन क्षीणमोहम् ॥"—સ્રગ્ધરા

આ પદ્ય સારાંશરૂપે સમ્યક્ત્વ-કૌમુદીના પાઠમા પણ નજરે પડે છે

૩ આ ભાવને સ્ફુટ કરનારૂં નિમ્ન-લિખિત પદ્ય વિચારો—

"अहौ वा हारे वा कुसुमशयने वा दृषदि वा
मणौ वा लोष्ठे वा बलवति रिपौ वा सुहृदि वा ।
तृणे वा स्त्रैणे वा मम समदृशो यान्तु दिवसा
क्वचित् पुण्यारण्ये शिव ! शिव ! शिवेति प्रलपत ॥"—શિખરિણી

મમતાશાળીનુ સ્થાન—

સ્પષ્ટી૦—મહાભારતના શાંતિપર્વ (અ૦ ૨૩૩)મા મમભાવમા એનારાને સર્વ પુરુષોમા શિરોમણિ ગણ્યો છે એમ એના વશમ્થ ૯૮મા સ્વાયેના નિમ્ન-લિખિત પદ્ય ઉપરથી જોઇ શકાય છે—

"यमर्थसिद्धि परमा न हर्षयेत्, तथैव काले व्यसनं न मोहयेत् ।
सुख च दुःख च तथैव म यम, निषेवते य' स धुरन्धरो नर ॥ ६ ॥"

* * * *

दुर्वार मरण चित्त !, प्रत्यासन्न दिने दिने ।
चिन्तनीय त्वया शेष-विकल्पजालकैः किमु ? ॥ २० ॥

મરણનુ ચિન્તન—

શ્લો૦—"જેને દુ ખે કરીને (પણ) રોકી (ન) શકાય એવા અને દિવસે દિવસે પાસે આવતા જતા મરણની (જ હે ચિત્ત !) તારે ચિન્તા કરવી જોઇએ, એ સિવાયના બીજા તર્ક-વિતર્કોની જાળો(નો વિચાર કરવા)થી શુ ?"—૨૦

મરણનુ વિસ્મરણ—

સ્પષ્ટી૦—આ પદ્યમા અન્ય કોઇ વસ્તુની ચિન્તા કરવાનુ બાજી વાળી ફક્ત મરણની જ ચિન્તા કરવાનો જે ઉપદેશ આપવામા આવ્યો છે તે યથાર્થ છે, કેમકે આ સસારના વિલાસોમા ઓતપ્રોત બનેલો પ્રાણી શેખચલ્લીની માફક હવાઇ કિલ્લા ચણવામા ને ચણવામા પ્રતિક્ષણ તેની સમીપ આવતા મૃત્યુને ભૂલી જાય છે કહ્યુ પણ છે કે—

"करिष्यामि करिष्यामि, करिष्यामीति चिन्तया ।
मरिष्यामि मरिष्यामि, मरिष्यामीति विस्मृतम् ॥"—અનુ૦

* * * *

जन्म-रोग-जरा शोक-मृत्यादिनिवहो मनः ! ।
यत्र प्रवर्तते तत्र, वैराग्य वहसे न किम् ? ॥ २१ ॥

સસારને વિષે અનાસક્તિ—

શ્લો૦—"હે મન ! જન્મ, રોગ, ઘડપણ, શોક, મરણ ઇત્યાદિનો સમૂહ જેમા પ્રવર્તે છે, તે (સસાર)ને વિષે તુ વૈરાગ્ય કેમ ધારણ કરતો નથી ?"—૨૧

* * * *

गतागत सदा जीव, कुर्वन्त स्वशरीरके ।
श्वासच्छलेन रे चित्त !, त त्वं जानासि किं नहि ? ॥२२॥

સંસારી જીવની અનિત્યતા—

શ્લો૦—"સર્વદા પોતાના દેહમા ઉચ્છ્વાસ અને નિઃશ્વાસના બહાનાથી ગમન અને આગમન કરતા તે (અર્થાત્ સંસારી) જીવને હું તુ જાણતો નથી ?"—૨૨

एतत् कृतमिदं कुर्वे, करिष्यामीदकं ध्रुवम् ।
ध्यायतो व्याकुलस्येति, वासरा यान्ति निष्फलाः ॥२३॥

અશુભ વિકલ્પ-જાળ—

શ્લો૦—"આ મે કર્યું, આ હુ કરૂ છુ અને આ હુ નક્કી કરીશ એમ ચિન્તન કરતા વ્યાકુળ (જીવ)ના દિવસો નિષ્ફળ જાય છે"—૨૩

विवाहिता सुता नास्ति, पाठितो बालको न च ।
प्रव्रजेय कथं हंहो, व्यवस्थामन्तरेण हा ॥ २४ ॥

પ્રવ્રજ્યા-પ્રસંગે મુંઝવણ—

શ્લો૦—"(હજી તો) મે પુત્રીને પરણાવી નથી, બાળકને ભણાવ્યો નથી (તેમજ કુટુંબનુ પોષણ થાય એટલુ કમાયો નથી) તો હાય (આવી) વ્યવસ્થા (કર્યા) વિના હુ કેવી રીતે દીક્ષા લઉ ?"—૨૪

प्रभूक्ते सुन्दरे मार्गे, विचारोऽयं प्रवर्तते ।
कदर्थितः कृतान्तेन, वक्तुमेव न पार्यते ॥ २५ ॥

---

૧ સરખાવો શ્રીઅમિતગતિકૃત સુભાષિતરત્નસન્દોહનુ નિમ્ન-લિખિત પદ્ય—

"कार्यं यावदिदं करोमि विधिवत् तावत् करिष्याम्यद-
स्तत् कृत्वा पुनरेतदद्य कृतवानेतत् पराकारितम् ।
इत्यात्मीयकुटुम्बपोषणपरः प्राणी क्रियाव्याकुलो
मृत्यारेति करग्रहं हतमतिः सन्त्यक्तधर्मक्रियः ॥ ३०८ ॥—शार्दूल०

અર્થાત્ આ કાર્ય હુ વિધિસર કરૂ છુ એ થઇ રહેશે એટલે આ કરીશ તે થઇ રહેતા વળી આજે આ કર્યું, આ અન્ય પાસે કરાવ્યુ આ પ્રમાણે પોતાના કુટુંબનુ પોષણ કરવામા તત્પર, કાર્યોથી વ્યાકુળ તથા વળી જેની બુદ્ધિ હણાઇ ગઇ છે તેમજ જેણે ધર્મ-ક્રિયા છોડી દીધી છે એવો જીવ મરણના હાથમા પકડાય છે

શુભ કાર્યમા વિઘ્ન—

શ્લો૦—"આ વિચાર પ્રભુએ કથેલા સુંદર માર્ગમા પ્રવર્તે છે, (પરંતુ) કાળ વડે કદર્થના પામતી વેળા એ પ્રમાણે બોલવાનુ શક્ય નથી"—૨૫

रे चित्त ! विविधा चिन्ता, मुहुर्मुहुः करिष्यसि ।
भवार्णवं तदा घोरं, कदापि न तरिष्यसि ॥ २६ ॥

ચિન્તાથી બન્ધન—

શ્લો૦—"હે મન ! જો તુ (અનુપયોગી એવી) વિવિધ ચિન્તા વારંવાર કરીશ, તો ઘોર સંસાર-સમુદ્ર કદાપિ તરી શકીશ નહિ"—૨૬

दीनो धनी धनी राजा, राजा देवः सुरस्तथा ।
सुरेशः सिद्धिपुर्वासी, भवेयमिति वाञ्छति ॥ २७ ॥

ઇચ્છાની અમર્યાદા—

શ્લો૦—"ગરીબ હુ તવંગર થાઉં, ધનિક રાજા થાઉં, નૃપતિ દેવ થાઉં, દેવ ઇન્દ્ર થાઉં અને ઇન્દ્ર (તપ જપ કર્યા વિના વગર મહેનતે) સિદ્ધિ-પુરીનો રહેવાસી થાઉં એમ જીવ ઇચ્છે છે"—૨૭

प्रविशच्छल्यवच्चित्त !, प्रकृत्यैव व्यथाकरा ।
कामक्रोधादयो नित्यं, सर्वेऽप्यान्तरिकारयः ॥ २८ ॥

કામાદિથી કષ્ટ—

શ્લો૦—"હે મન ! કામ, ક્રોધ ઇત્યાદિ સર્વે આંતરિક શત્રુઓ સ્વભાવથી જ પ્રવેશ કરતા શલ્યની પેઠે સર્વદા દુઃખદાયી છે"—૨૮

तानुपेक्ष्य महामूढ !, बाह्यशत्रुषु धावसि ।
यद्भावे यदभावो न, धिग् धिग् मोहविचेष्टितम् ॥ २९ ॥

---

१ 'ઇત્યાદિ'થી લોભ, મોહ, મદ અને મત્સર સમજવા, કેમકે અનેક સ્થળે આ છનો વર્ગ વિજય સૂચવાયો છે. જુઓ કવિરાજ શ્રીભારવિકૃત કિરાતાર્જુનીય (સ૦ ૧)નો નિમ્ન-લિખિત નવમો શ્લોક—

कृतारिषड्वर्गजयेन मानवी-मगम्यरूपां पदवीं प्रपित्सुना ।
विभज्य नक्तंदिवमस्ततन्द्रिणा, वितन्यते तेन नयेन पौरुषम् ॥"—વગ

મોહથી વિડંબના--

શ્લો૦--" તે (ષડરિ)ની ઉપેક્ષા કરીને હે મહામૂર્ખ ! જે (ષડરિ)ની હૈયાતીમાં જેનો અભાવ થાય તેમ નથી એવા બાહ્ય દુશ્મનો પ્રતિ તું દોડે છે, વાસ્તે (તારી આવી) મોહગર્ભિત ચેષ્ટાને ધિક્કાર હો, ધિક્કાર હો "--૨૯

❀ ❀ ❀ ❀

मित्रतां कुरु बाह्येषु-न्तरिकेषु च शत्रुताम् ।
साधयसि तदा कार्य-मन्यथा रिपुरात्मनः ॥ ३० ॥

કાર્યની સિદ્ધિ--

શ્લો૦--" જો તું બાહ્ય (શત્રુઓ) સાથે દોસ્તી કરશે અને (ક્રોધાદિ) આંતરિક (દુશ્મનો) સાથે દુશ્મનાવટ રાખશે તો તું તારૂં કાર્ય સાધી શકશે,[1] નહિ તો તું તારી જાતનો શત્રુ છે "--૩૦

❀ ❀ ❀ ❀

मधुराः कटुका ये स्यु-रादौ चान्ते मनस्त्वया ।
त्याज्याः स्वयं हि गन्तारो, विषया दुःखदायिनः ॥ ३१ ॥

વિષયોનો પહેલેથી ત્યાગ--

શ્લો૦--" હે ચિત્ત ! પ્રારંભમાં મધુર પરંતુ પરિણામે કડવા એવા તે વિષયોને તારે તજી દેવા જોઇએ, કેમકે તે પોતે જ જતા રહેનારા છે (અને એથી કરીને) દુઃખદાયી છે "--૩૧

---

૧ આ સંબંધમાં વિચારો તત્ત્વામૃતનું નિમ્ન-લિખિત પદ્ય.--

" रोषे रोषं परं कृत्वा, माने मानं विधाय च ।
सङ्गे सङ्गं परित्यज्य, स्वात्माधीनं सुखं कुरु ॥ १९३ ॥"--અનુ૦

અર્થાત્ (હે ચેતન !) ક્રોધના ઉપર (જ) અત્યંત ગુસ્સે થઇને, ગર્વ સાથે (જ) અભિમાન રાખીને અને સંગની (જ) સોબતનો ત્યાગ કરીને તું તારા આત્માને અધીન એવું (મોક્ષનું) સુખ (પ્રાપ્ત) કર

અત્ર સ્વાધીન સુખની વાત કરી તેનું કારણ દેખીતું છે કે, પરાધીન સુખ તે વળી સુખ કહેવાય જ કેમ ? આ ભાન તત્ત્વામૃતના નિમ્ન-લિખિત પદ્યમાં શોભી રહ્યો છે --

" आत्माधीनं तु यत् सौख्यं, तत् सौख्यं वर्णितं बुधैः ।
पराधीनं तु यत् सौख्यं, दुःखमेव न तत् सुखम् ॥ ३०५ ॥--અનુ૦

અર્થાત્ જે સુખ આત્માને અધીન છે તેને (જ) પંડિતોએ સુખ કહ્યું છે (બાકી) જે પરાધીન સુખ છે, તે સુખ નહિ પણ દુઃખ જ છે

વિષયનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ—

સ્પષ્ટી૦—શ્રીદેવગુપ્તસૂરિકૃત નવતત્ત્વપ્રકરણનું વિવરણ કરતાં ત્રીજા પત્રમાં ઉપાધ્યાય શ્રીયશોદેવે વિષયની વ્યુત્પત્તિ નીચે મુજબ સૂચવી છે—

"विषीयन्ते-बध्यन्ते कर्मपाशेन एभिः प्राणिन इति 'विषयाः'"।

અર્થાત્ જેનાથી કર્મરૂપ પાશથી જીવો બંધાય છે તે 'વિષય' છે

પદ્ય-ધ્વનિ—

સ્પષ્ટી૦—આ પદ્ય દ્વારા ગ્રન્થકારે જે વાતનું સૂચન કર્યું છે, તે રાજર્ષિ શ્રીભર્તૃહરિકૃત વૈરાગ્યશતકના નિમ્ન-લિખિત—

"अवश्यं यातारश्चिरतरमुषित्वाऽपि विषया
वियोगे को भेदस्त्यजति न जनो यत् स्वयममून्।
व्रजन्तः स्वातन्त्र्यादतुलपरितापाय मनसः
स्वयं त्यक्ता ह्येते शमसुखमनन्तं विदधति ॥ १२ ॥"—શિખરિણી

—પદ્યમાં ઝળકી ઊઠે છે

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે વિષયો લાંબા વખત સુધી રહીને પણ અવશ્ય જતા રહેનારા છે, તે વખતે તેઓ જીવોની સાથેના દીર્ઘ કાળના પરિચયને ધ્યાનમાં લેવાના નથી એથી કરીને જીવ તેમને ત્યજી દે તેથી થતો વિયોગ કે તેઓ જીવને છોડી દે તેથી થતો વિયોગ એ બેમાં શું ફરક છે ? આથી કરીને વિષયો સ્વતંત્રપણે જીવને છોડી જાય અને તેમ થતાં તેના મનને અસાધારણ પરિતાપ થાય તે કરતાં જીવ પોતે જ આને પહેલેથી ત્યજી દે—એની સાથે પરિચય ન કરે અને પોતાની રાજીખુશીથી આવતાં વેંત જ તેમને વિદાય કરે—તેમના પાશમાં ન સપડાય તો તેથી તેને આ વિષયો દ્વારા અનન્ત શાંતિ-સુખ-પરમ આનંદ મળે

આ વિષયના સંબંધમાં કિરાતાર્જુનીયના ૧૧ મા સર્ગના નિમ્ન-લિખિત પદ્યોમાં કહ્યું પણ છે કે—

"शरदम्बुधरच्छाया, गत्वर्यो यौवनश्रियः।
आपातरम्या विषयाः, पर्यन्तपरितापिनः ॥ १२ ॥—અનુ૦
अन्तकः पर्यवस्थाता, जन्मिनः सन्ततापदः।
इति त्याज्ये भवे भव्यो, मुक्तावुत्तिष्ठते जनः ॥ १३ ॥"—અનુ૦

અર્થાત્ શરદ્ (ઋતુ)ના વાદળાની છાયાની જેમ જુવાનીની લક્ષ્મીઓ જતી રહેનાર છે વિષયો પ્રારંભે મનોહર પરંતુ અન્તે સંતાપકારક છે નિરંતર આપત્તિ

વાળા પ્રાણી પાસે યમ આવનાર છે એથી કરીને ત્યજવા લાયક સસારમા ભવ્ય મનુષ્ય મુક્તિને માટે તૈયાર થાય છે

❀ ❀ ❀ ❀

मुखमिष्टेषु चेदेषु, प्रथम न विमुह्यसि ।
सन्तापं लप्स्यसे चेत-स्तदा त्व न कदाचन ॥ ३२ ॥

પ્રસ્તુતની પુષ્ટિ—

શ્લો૦—"શરૂઆતમાં મીઠા એવા આ (વિષયો)મા જો તુ પ્રથમ મુગ્ધ થતો ન હોય, તો (પાછળથી) તને કદાપિ સતાપ ન થાય"—૩૨

❀ ❀ ❀ ❀

आपात प्रेक्षसे तद्वद्, विपाक प्रेक्षसे यदा ।
विषयाणा तदा चेतः [1], न स्याद् विडम्बना तव ॥ ३३ ॥

[1]વિષયોથી વિડબના—

શ્લો૦—"હે મન ! જેમ તુ વિષયોના પ્રારભને જુએ છે તેમ જો તુ તેના વિપાકને (પણ) જોતો હોય, તો તને તેની વિડબના થાય નહિ"—૩૩

❀ ❀ ❀ ❀

एतत्पापात्मकेष्वेव, दुःखदेषु रतिस्तव ।
श्वभ्रे गतागतिं कुर्या, न प्रयासि कदा शिवे ॥ ३४ ॥

વિષયાસક્તની ગતિ—

શ્લો૦—"જો પાપસ્વરૂપી અને દુ ખદાયક એવા (આ વિષયો)ને વિષેજ જો તારી પ્રીતિ હોય તો તુ નરકમા જાવ આવ કર, કિન્તુ મોક્ષે તો તુ કદી જનાર નથી"—૩૪

❀ ❀ ❀ ❀

विषयान् विषमान् ध्यात्वा, सन्ताप प्राप्स्यसि बहुम् ।
ततस्तादृक् कुरु ध्यान, निर्वृतिः परमा यतः ॥ ३५ ॥

શુભ ધ્યાનની ભલામણ—

શ્લો૦—"વિષમ વિષયોનુ ધ્યાન ધરીને તુ બહુ સતાપ પામશે, વાસ્તે તુ એવી જાતનુ ધ્યાન કર કે જેથી તને ઉત્કૃષ્ટ શાતિ થાય"—૩૫

❀ ❀ ❀ ❀

---

[1] સ્પર્શનેન્દ્રિયના વિષયોને વશ થયેલો પ્રાણી કેવી કદર્થના પામે છે તેની થોડી ઘણી માહિતી શ્રીચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિના સ્પષ્ટીકરણ (પૃ૦ ૧૪૮-૧૫૦)માથી મળી શકશે

शीर्णे शरेण कामस्य, मनःकुम्भ ! त्वयि कथम् ।
आत्मनैर्मल्यद स्थेयाः, सर्वज्ञवचनामृतम् ? ॥ ३६ ॥

કામીને શાસ્ત્રોપદેશથી શુ ?—

શ્લો૦—"હે ચિત્તરૂપ કળશ ! મન્નરૂપ બાણથી ભગ્ન થયેલા એવા તારે વિષે કેવી રીતે આત્માને પાવન કરનારૂ સર્વજ્ઞના વચનરૂપ અમૃત રહી શકશે ?"—૩૬

मथितोऽनेकशो दुःखै, रे रे हृदयसागर ! ।
तथापि निर्गतं नैव, रत्नं सुधामय कथम् ? ॥ ३७ ॥

હૃદયનુ વલોણુ—

શ્લો૦—"હે હૃદયરૂપ સમુદ્ર ! દુ ખોથી અનેક રીતે તારૂ મથન થયુ, તોપણ કેમ (વિવેકરૂપ) અમૃત–રત્ન તેમાથી બહાર ન જ નીકળ્યુ ?"—૩૭

સમુદ્ર-મથન—

સ્પષ્ટી૦—પુરાણોમા સૂચવવામા આવ્યુ છે તેમ 'ક્ષીર'–સમુદ્રનુ 'મન્દરા' ચળરૂપ મન્થન-દણ્ડ અને વાસુકી નાગરૂપ રજ્જુ વડે દેવ અને દાનવોએ મન્થન કર્યું ત્યારે તેમાથી (૧) લક્ષ્મી, (૨) કૌસ્તુભ, (૩) પારિજાતક, (૪) સુર, (૫) ધન્વતરિ, (૬) ચદ્રમા, (૭) કામધેનુ, (૮) ઐરાવત, (૯) રંભા, (૧૦) અશ્વ, (૧૧) ઝેર, (૧૨) મદિરા, (૧૩) શખ અને (૧૪) અમૃત એમ ૧૪ રત્ન નીકળ્યા હતા [૧]

ઉત્તર પદ્યમા ગ્રન્થકાર એમ પ્રબોધે છે કે હૃદયરૂપ સાગરનું અનેક રીતે આ જીવે મન્થન કર્યું તેને તો વિષરૂપ જ રત્ન મળ્યુ, કિન્તુ વિવેકાત્મક અમૃત રત્ન તો ન જ પાસ થયુ

विषं यन्निर्गतं त्वत्त , तत् तु व्याप्त जगत्त्रये ।
येनाकुल जगत् सर्वं, प्रत्यक्षेण विलोक्यते ॥ ३८ ॥

---

૧ સરખાવો—

"लक्ष्मी कौस्तुभपारिजातकसुरा धन्वन्तरिश्चन्द्रमा
गाव कामदुघा सुरेश्वरगजा रम्भादिदेवाङ्गना ।
अश्व सप्तमुखा विष हरिधनु शङ्खाऽमृत चाम्बुधे
रत्नानीह चतुर्दश प्रतिदिन कुर्वन्तु वो मङ्गलम् ॥"

વિશ્વમાં વિષનો પ્રચાર—

શ્લો૦—" (એને બદલે ઉલટું) તારામાંથી જે ઝેર નીકળ્યું, તે (સ્વર્ગ, મર્ત્ય અને પાતાળરૂપ અથવા અધો-લોક, તિર્યગ્-લોક અને ઊર્ધ્વ-લોકરૂપ) ત્રિભુવનમાં પસરી ગયું, જેથી કરીને સમસ્ત જગત્ પ્રત્યક્ષ આકુળ (વ્યાકુળ) દેખાય છે "—૩૮

❈ ❈ ❈ ❈

संयोगे क्षणिकं सौख्यं, वियोगेऽनन्तवेदनाः ।
विषया हा ! ददत्येव, तस्मात् त्याज्या विवेकतः ॥ ३९ ॥

વિષયોનો પરિત્યાગ—

શ્લો૦—" અરે ! વિષયો (તેનો) સંયોગ થતા ક્ષણિક સુખ અને વિયોગ થતા અપાર દુઃખો આપે છે, તેથી કરીને વિવેક પૂર્વક તેનો ત્યાગ કરવો જોઇએ "—૩૯

❈ ❈ ❈ ❈

दानेन तपसा किं वा ? बाह्यकष्टेन किं तव ? ।
पठितेनापि किं भूया-दात्मपथ्यं न चेतसि ? ॥ ४० ॥

આત્મ-હિત વિના અંધારૂં—

શ્લો૦—" જો આત્માનું પથ્ય (હિત) તારા ચિત્તમાં નથી, તો પછી તારા દાન, તપશ્ચર્યા, બાહ્ય કષ્ટ અને ભણતર પણ શા કામના ? " ૪૦

❈ ❈ ❈ ❈

भोगाद् विरम चेतस्त्वं, वैराग्ये तु रमस्व भोः ! ।
एतत् पथ्यं धृतं चेत् स्यात्, क्रियाकष्टैरलं तव ॥ ४१ ॥

આત્માનું પથ્ય—

શ્લો૦—" હે (ચિત્ત) ! તું ભોગ (ભોગવવા)થી અટક અને (એને બદલે) વૈરાગ્યમાં રમણ કર જો આ પથ્યને તેં ધારણ કર્યું છે, તો તારે ક્રિયા-કષ્ટોથી સર્યું "—૪૧

❈ ❈ ❈ ❈

बहुच्छिद्रं गृहं कृत्वा, चारुचन्दनकाष्ठके. ।
फणिनिवासिते स्थाने, पुष्पशय्यां विधाय च ॥ ४२ ॥

निद्रामिच्छति यद्वत् क–स्तद्वद् विषयरागतः ।
मुक्त्वा विरक्तभावं हा, मूढः सौख्यं समीहते ॥४३॥–युग्मम्

विषयातुरनी सुखनी अभिलाषा—

श्लो०—" सर्पोना निवास–स्थळमा मनोहर चंदनना लाकडाथी घणा छिद्रोवाळु घर बनावीने (मालती) पुष्पनी पथारी पाथरीने (सुखेथी त्या) निद्रा लेवा जेम कोई इच्छे, तेम विषय नगरनी प्रीतिने लइने वैराग्यने मूकीने अरे रे तु मूर्ख (मानवी) सुखनी अभिलाषा राखे छे "—४२–४३

* * * *

ऐश्वर्यमीहसे चेत् त्वं, सर्वदैव सुखप्रदम् ।
धारय त्वं तदा स्वस्मिन्, ज्ञानरत्नं सुखाकरम् ॥ ४४ ॥

सुखनी प्राप्तिनो मार्ग—

श्लो०—" जो तु सर्वदा सुखकारी एवी प्रभुताने इच्छे छे ज, तो तु सुखनी खाणरूप ज्ञान–रत्नने तारे विषे धारण कर "—४४

* * * *

द्रव्यादीनां ग्रहं त्यक्त्वा, त्वं संवेगमनुसर ।
आमूलचूलतो येन, त्रटयति भवसन्ततिः ॥ ४५ ॥

संवेगनो आश्रय—

श्लो०—" धन वगेरे (अस्थिर पदार्थो)नो ममत्व छोडीने तु [1]संवेगने अनुसर‍ जेथी करीने तारी भवोनी श्रेणि मूळथी ते अंत सुधी तूटी जशे "—४५

* * * *

सखेदैर्विभवैः किं ते, कामितैर्विफलैर्भवेत् ।
सन्तोषमाशये धेहि, याहि च परमं सुखम् ॥ ४६ ॥

---

१ संवेग अने विषय प्रति उदासीनता आनी विशेष माहिती माटे जुओ आर्हत 'दर्शनदीपिका' (पृ०७०).

સંપત્તિની અનિચ્છા—

શ્લો૦—"ખેદકારી અને (વળી) નિષ્ફળ એવા ઇચ્છિત વૈભવોથી સર્યું તારા મનમાં તું સંતોષ ધારણ કર અને (એમ કરીને) તું ઉત્તમ સુખ પામ"—૪૬

❋ ❋ ❋ ❋

अर्जने यस्य क्लेशोऽस्ति, अर्जितस्यापि रक्षणे ।
मोहो नाशे च सन्तापः, स्वं प्रकृत्यैव दुःखदम् ॥४७॥

સંપત્તિથી વિપત્તિ—

શ્લો૦—"જેને મેળવવામાં કષ્ટ છે અને કમાયા પછી જેનું રક્ષણ કરવામા પણ મોહ છે અને જેનો નાશ થતા સંતાપ થાય છે તે ધન સ્વભાવથી જ દુખદાયક છે"—૧૪૭

❋ ❋ ❋ ❋

कुगतिवर्त्मदे तस्मिन्, राजा-ऽग्नि-चौरग्राह्यके ।
तत्त्वचिन्तनतश्चित्त[1], त्यज तस्य परिग्रहम् ॥ ४८ ॥

ધનના પરિગ્રહનો ત્યાગ—

શ્લો૦—"કુગતિના માર્ગે લઇ જનારા અને રાજા, આગ અને ચોરથી ગ્રહણ કરાતા એવા તે (દ્રવ્ય)ને વિષે તાત્ત્વિક ચિન્તન કરી હે ચિત્ત! તું એના પરિગ્રહને છોડી દે"—૪૮

પરિગ્રહથી પરિતાપ—

સ્પષ્ટી૦—વાસ્તવિક રીતે વિચાર અર્થ કરતા અનર્થનું મૂળ છે આ સંબંધમાં શ્રીસૂત્રકૃતાંગની ટીકામા શ્રીશીલાંકાચાર્ય ૧૩ મા પત્રમા સાક્ષીરૂપે જે પદ્યો આપે છે, તેનો નિર્દેશ કરવો અનુચિત નહિ ગણાય—

"ममाहमिति चैप यावदभिमानदाहज्वरः
कृतान्तमुखमेव तावदिति न प्रशान्त्युन्नय. ।
यशःसुखपिपासितैरयमसावनर्थोत्तरैः
परैरपसद कुतोऽपि कथमप्यपाकृष्यते ॥१॥—પૃથ્વી

द्वेपस्यायतन धृतेरपचयः क्षान्तेः प्रतीपो विधि-
र्व्याक्षेपस्य सुहृन्मदस्य भवन ध्यानस्य कष्टो रिपु ।
दुःखस्य प्रभवः सुखस्य निधनं पापस्य वासो निज
प्राज्ञस्यापि परिग्रहो ग्रह इव क्लेशाय नाशाय च ॥२॥" શાર્દૂલ૦

---

૧ સરખાવો—
"अर्थानामर्जने दु ख-मर्जितानां च रक्षणे ।
अर्जितानां व्यये दु ख, धिगर्थं दु खभाजनम् ॥"

अस्थिस्थूणाधृते काये, स्नायुबन्धनिबन्धने ।
त्वचा-मास-वसाच्छन्ने, इन्द्रियारक्षगोप्तृके ॥ १ ॥
स्वकर्मनिगडाबद्धो, जीवो गुप्तिगृहोपमे ।
वसति तत्र चित्त ! त्व, मोह मा मा वृथा कृथा ॥२॥—युग्मम्

કારાગૃહ સમાન દેહને વિષે મોહ—

શ્લો૦—" હાડકા રૂપ થાંભલાથી ટકવાયેલા, સ્નાયુરૂપ બન્ધ વડે બંધાયેલા, ચામડી, માસ અને ચરબીથી ઢકાયેલા, ઇન્દ્રિયો રૂપ કોટવાલથી રક્ષણ કરાયેલા અને કેદખાનાની ઉપમાવાળા એવા જે (દેહ)માં પોતાના [1]કર્મરૂપ બેડીથી બધાયેલો જીવ વસે છે, તેમા હે ચિત્ત! તુ ફોગટ મોહ ન કર, ન કર "૧—૨

* * * *

कोशिकारकृमे पश्य, दु.ख वेष्टयत सततः ।
दु.ख भावि तवाप्येव, ममत्वसहितस्य हा ॥ ३ ॥

મમત્વથી મુસીબત—

શ્લો૦—" પોતાની જાતને વીંટતા કોશેટાના કીડાનુ દુ ખ તુ જો મમતાથી યુક્ત એવા તને પણ એવુ દુ ખ હાય થશે "—૩

કોશેટાનો કીડો—

સ્પષ્ટી૦—રેશમનો કીડો એ કસારી જેવુ પ્રાણી છે શેતુરના પાદડા ઉપર મૂકાયેલા રાઈના દાણા જેવડા પીળા રગના ચારસે ઇડા ગરમીથી સેવાય છે એટલે તેમાથી કાળાશ પડતી ઇયળ જન્મે છે જન્મતા તે શેતુરના પાદડા ખાવા મડી પડે છે અને પુષ્ટ થાય ત્યા સુધી તે ખાયા કરે છે કેટલાક મુલકોમા રેશમના કીડાને ઉછેરવા માટે ખાસ જગ્યા હોય છે ત્યા તેને પાળનારા કપડા ઉપર ઇડા રાખે છે તેમાથી ઇયળ જન્મતા તેને શેતુરના પાદડા ખાવા આપે છે તે છ સાત અઠવાડિયા જીવે છે તેટલામા તો ચાર પાચ વખત પોતાની ખાલ ઉતારે છે તે પૂરેપૂરી મોટી થયા વિના કાતવા માડતી નથી તેના મો

[1] જુઓ કન્યાવાચનમાળા પુસ્તક બીજુ, પાઠ ૮૦ મો.

નીચે બે છિદ્રો હોય છે તેમાથી ચીકણો પદાર્થ ઝરે છે તે હવામા સખત થયા પછી તેનો બારીક તાર થાય છે આ [1]તારનો કોશેટો બનાવી ઇયળ તેમા ભરાઇ બેસે છે ત્યા બેઠા બેઠા પણ તારથી તે પોતાનુ શરીર વીંટી લે છે આવી રીતની ખાસી સુંવાળી પથારીમા તે ત્રણેક અઠવાડિયા સુધી નિરાતે ઊંઘે છે આ દરમ્યાન તેનુ રૂપાન્તર થાય છે તે જાગે છે ત્યારે તે પતગીઆ કે કસારીરૂપે બહાર નીકળે છે આ વખતે તેને પાખો અને તેના ઉપર સુંદર રીતે શોભતા પીંછા હોય છે સાધારણ પતગીઆ કરતા તેની પાખ નાની અને શરીર બેઠા ઘાટનુ તથા ભરાઉ હોય છે કેદખાનામાંથી તે છુટી થઇ તેથી જાણે તેનો આનદ માતો ન હોય તેમ કૂદતી આમથી તેમ તે ઊડે છે

❀　❀　❀　❀

निःसारेऽत्रैव ससारे, सार सारङ्गलोचना ।
एव भ्रमितचेतास्त्व, कुतस्ते निर्वृतिर्भवेत् ? ॥ ४ ॥

ભ્રાન્ત ચિત્ત—

શ્લો૦—" (હે જીવ !) અસાર એવા આ સસારમાં મૃગનયના જ સાર છે એમ જેનુ ચિત્ત ભમી ગયુ છે તેવો તુ છે એટલે તને નિર્વૃત્તિ (નિરાત) ક્યાથી મળે ? "—૪

❀　❀　❀　❀

स्त्रीमुख पङ्कजेमात्र, पामरेणोपमीयते ।
स तत्र भ्रमरीभूय, मृत्वा साक्षात् करोति तत् ॥ ५ ॥

ઉપમાનો સાક્ષાત્કાર—

શ્લો૦—" આ દુનિયામા વનિતાના વદનને પામર કમળની ઉપમા આપે છે એટલુ જ નહિ, પણ તે તેમા ભમરારૂપ બની મરીને તે ઉપમાનો સાક્ષાત્કાર કરે છે "—૫

---

[1] જે તારથી તે કોશેટો બનાવે છે તેને 'રેશમ' કહેવામા આવે છે અને આ તાર પોતાની આસપાસ વીંટાળીને જે ઘર તે બનાવે છે તેને 'કોશેટો' કહેવામા આવે છે

આ કોશેટો એક જ તાતણાનો બનેલો હોય છે તેને યુક્તિથી ઉકેલવામા આવે તો તે ગુંચવાઇ ન જતા ૬૦૦ થી ૧૨ | નો લાંબો નીકળે છે કોશેટામાથી રેશમ
કાઢવાને માટે તેનુ ઉપલુ પડ બાર | અને તે માટે તેને ઊના પાણીમાં
રાખવુ પડે છે

પદ્યનો નિષ્કર્ષ—

સ્પષ્ટી૦—આ પદ્યમાંથી એ અર્થ નીકળે છે કે જેમ કમળને વિષે આસક્ત થયેલો ભમરો સૂર્યાસ્ત થવાના સમય સુધી તેનાથી નિવૃત્ત થતો નથી અને અંતમાં આખી રાત સુધી તેમાં ગોંધાઈ રહે છે અને કોઈક વાર તો સૂર્યોદય પૂર્વે કોઈ પ્રાણીના સપાટામાં આવી જાય, તો ત્યાંને ત્યાં મરણ પામે છે તેમ જે માનવ મહિલાના મુખને કમળ સમજી તેનો રાગી બને છે તે મરણાન્ત કષ્ટ ભોગવે છે

* * * *

वसा-फुप्फुस-जम्बाल-स्नायु-रक्तभृत वपुः ।
चन्द्राद्युपमया मोह-चेष्टितैनैव कथ्यते ॥ ६ ॥

અનુચિત પ્રશંસા—

શ્લો૦—"ચરબી, ફેફસાં, (જફરૂપ) કાદવ, સ્નાયુ અને લોહીથી ભરેલા દેહને મોહની ચેષ્ટાવાળો જ માનવી ચન્દ્ર વગેરેની ઉપમા આપે છે"—૬

સ્પષ્ટી૦—આ પદ્ય દ્વારા ગ્રન્થકારે કવિ-વર્ગ તરફથી વનિતાના વદન વગેરેને ચન્દ્રાદિની જે ઉપમાઓ અપાય છે તેનું સૂચન કર્યું છે કયા અવયવને કઈ ઉપમા અપાય છે એ વાત સંસ્કૃતજ્ઞોથી અજાણી નથી આ સંબંધમાં **સુભાષિતરત્નભાણ્ડાગાર**નું નવરસપ્રકરણ (પૃ ૨૬૯–૨૮૨) સુન્દર પ્રકાશ પાડે છે આનું સમુચ્ચયાત્મક વર્ણન ગૂર્જર ગિરામાં ગૂંથાયેલી અને સ્વ૦ વૈદ્ય શાસ્ત્રી **મણીશંકર ગોવિંદજી**એ રચેલી **સુજ્ઞાના** ૨૭ મા પ્રકરણ (પૃ ૨૧૩–૨૨૪)માં જોવામાં આવે છે આ બે ગ્રન્થોના આધારે કેટલીક હકીકત અત્ર રજૂ કરવામાં આવે છે—

કેશપાશ—કામી જનોના મનરૂપ મત્સ્યને પકડવા માટે મદને પાથરેલી જાળ, મુખરૂપ ચન્દ્રમાથી ઝરતા અમૃતનું પાન કરવા આવેલી નાગણ, વદનરૂપ કમળના મકરન્દ પીવાને એકઠી મળેલી ભ્રમરોની શ્રેણિ, મુખની કાન્તિને ગંગાનો પ્રવાહ ધારી તેને મળવા આવેલ યમુનાનો પ્રવાહ, યુવકોના ચિત્તરૂપ

---

૧ સરખાવો નિમ્ન-લિખિત પદ્ય—

'रात्रिर्गमिष्यति भविष्यति सुप्रभातं
भास्वानुदेष्यति हसिष्यति पङ्कजश्रीः ।
इत्थं विचिन्तयति कोशगते द्विरेफे
हा मूलत: कमलिनीं गज उज्जहार ॥' —વસંતતિલકા

અર્થને વશ કરવા કામદેવે તૈયાર કરેલ ચાબુક ઇત્યાદિ જે ઉપમાઓ કેશપાશને અપાય છે, તે પૈકી કેટલીક નિમ્ન-લિખિત પદ્યમા નજરે પડે છે —

" न जीमूतच्छेदः, स हि गगनविहारी, न च तमो
न तस्येन्दोमैत्री, न च मधुकरास्ते हि मुखराः ।
न पिच्छं, तत् केकिन्युचितमसितोऽयं न च मणि-
मृदुत्वादा ज्ञातं घनचिकुरपाशो मृगदृशः ॥ "–શિખરિણી

અર્થાત્ આ કઇ મેઘનો કકડો નથી, કેમકે તે તો ગગનમા વિચરે છે વળી આ કઇ અધકાર નથી, કારણ કે તેને ચન્દ્ર સાથે દોસ્તી નથી આ ભમરા પણ નથી, કેમકે તે તો મુખર (ગુન્જારવ કરનારા) હોય છે આ પીંછુ પણ નથી, કેમકે તે તો મોરને વિષે હોય છે આ કૃષ્ણ મણિ પણ નથી, કેમકે આ તો મૃદુ છે (ત્યારે આ છે શુ ?) હા, જાણ્યુ, એ તો હરિણાક્ષીનો ઘન કેશપાશ છે

લલાટ—કસ્તૂરીના તિલકરૂપ કલકનો અનુભવ કરવા આવેલ અષ્ટમીનો ચન્દ્ર, કામદેવને બિરાજવાની સ્ફટિકમય પીઠિકા

લલાટગત તિલક—નેત્રરૂપ કમળોમાથી કોનો સ્વીકાર કરવો એ વિચારવા થોભી ગયેલુ ભ્રમરનુ બચ્ચુ, મન્મથ મહીપાલની મુદ્રા આ સબધમા કહ્યુ પણ છે કે—

" केयूरं न करे पदे न कटकं मौलौ न माला पुनः
कस्तूरीतिलकं तथापि तनुते संसारसारश्रियम् ।
सर्वाधिक्यमलेखि भालफलके यत् सुभ्रुवो वेधसा
जानीमः किमु तत्र मन्मथमहीपालेन मुद्रा कृता ॥ "–શાર્દૂલ૦

અર્થાત્ કરમા કેયૂર નથી, પગમા કડુ નથી, મસ્તક ઉપર માળા નથી, છતા કસ્તૂરીનુ તિલક સસારની સારરૂપ લક્ષ્મીનો વિસ્તાર કરે છે બ્રહ્માએ સુન્દર ભવાવાળી સ્ત્રીના લલાટરૂપ પાટિયા ઉપર સર્વથી અધિક એવો જે લેખ લખ્યો, તે સબધમા મદનરૂપ મહીપતિએ કરેલી (એ) મુદ્રા (મહોર) હોય એમ અમે જાણીએ છીયે

ભ્રમરો—કામી જનો ઉપર [1]કટાક્ષરૂપ બાણ ફેંકવા માટે કામદેવે ગોઠવેલી કમાનો, મદોન્મત્ત બનેલા યૌવનરૂપ કુજરની મદ-લેખાઓ

[1] કટાક્ષોને ઉદ્દેશીને એમ પણ કહેવાય કે તે ગભેલિયાઓ છે, આનાથી હૃ મરૂપ શ્વાનને કાઢીને મદન યુવકોના ચૈતન્યરૂપ સર્વસ્વનુ હરણ કરે છે —

પદ્યનો નિષ્કર્ષ—

સ્પષ્ટી૦—આ પદ્યમાંથી એ અર્થ નીકળે છે કે જેમ કમળને વિષે આસક્ત થયેલો ભમરો સૂર્યાસ્ત થવાના સમય સુધી તેનાથી નિવૃત્ત થતો નથી અને અંતમા આખી રાત સુધી તેમાં ગોંધાઇ રહે છે અને કોઇક વાર તો સૂર્યોદય પૂર્વે કોઇ પ્રાણીના સપાટામાં આવી જાય, તો ત્યાને ત્યાં મરણ પામે છે[1] તેમ જે માનવ મહિલાના મુખને કમળ સમજી તેનો રાગી બને છે તે મરણાન્ત કષ્ટ ભોગવે છે

वसा-फुप्फुस-जम्बाल-स्नायु-रक्तभृतं वपुः ।
चन्द्राद्युपमया मोह-चेष्टितैर्नैव कथ्यते ॥ ६ ॥

અનુચિત પ્રશંસા—

શ્લો૦—"ચરબી, કેફસા, (કફરૂપ) કાદવ, સ્નાયુ અને લોહીથી ભરેલા દેહને મોહની ચેષ્ટાવાળો જ માનવી ચન્દ્ર વગેરેની ઉપમા આપે છે"—૬

સ્પષ્ટી૦—આ પદ્ય દ્વારા ગ્રન્થકારે કવિ-વર્ગ તરફથી વનિતાના વદન વગેરેને ચન્દ્રાદિની જે ઉપમાઓ અપાય છે તેનુ સૂચન કર્યું છે કયા અવયવને કઇ ઉપમા અપાય છે એ વાત સંસ્કૃતજ્ઞોથી અજાણી નથી આ સંબંધમાં સુભાષિતરત્નભાણ્ડાગારનુ નવરસપ્રકરણ (પૃ ૨૬૯–૨૮૨) સુન્દર પ્રકાશ પાડે છે આવુ સમુચ્ચયાત્મક વર્ણન ગૂર્જર ગિરામા ગુથાયેલી અને સ્વ૦ વૈદ્ય શાસ્ત્રી મણીશંકર ગોવિંદજીએ રચેલી સુક્તાના ૨૭ મા પ્રકરણ (પૃ ૨૧૩–૨૨૪)મા જોવામા આવે છે આ બે ગ્રન્થોના આધારે કેટલીક હકીકત અત્ર રજુ કરવામા આવે છે—

કેશપાશ—કામી જનોના મનરૂપ મત્સ્યને પકડવા માટે મદને પાથરેલી જાળ, મુખરૂપ ચન્દ્રમાથી ઝરતા અમૃતનું પાન કરવા આવેલી નાગણ, વદનરૂપ કમળના મકરંદ પીવાને એકઠી મળેલી ભ્રમરોની શ્રેણિ, મુખની કાંતિને ગગાનો પ્રવાહ ધારી તેને મળવા આવેલ યમુનાનો પ્રવાહ, યુવકોના ચિત્તરૂપ

૧ સરખાવો નિમ્ન-લિખિત પદ્ય—
'रात्रिर्गमिष्यति भविष्यति सुप्रभातं
भास्वानुदेष्यति हसिष्यति पङ्कजश्रीः ।
इत्थं विचिन्तयति कोशगते द्विरेफे
हा मूलत कमलिनीं गज उज्जहार ॥'—વસંતતિલકા

અશ્વને વશ કરવા કામદેવે તૈયાર કરેલ ચાબુક ઇત્યાદિ જે ઉપમાઓ કેશપાશને અપાય છે તે પૈકી કેટલીક નિમ્ન-લિખિત પદ્યમા નજરે પડે છે—

"न जीमूतच्छेदः, स हि गगनविहारी, न च तमो
न तस्येन्दोर्मैत्री, न च मधुकरास्ते हि मुखराः ।
न पिञ्छं, तत् केकिन्युचितमसितोऽयं न च मणि-
र्मृदुत्वादा ज्ञात घनचिकुरपाशो मृगदृशः ॥"—શિખરિણી

અર્થાત્ આ કઇ મેઘનો કકડો નથી, કેમકે તે તો ગગનમા વિચરે છે વળી આ કઇ અધકાર નથી, કારણ કે તેને ચન્દ્ર સાથે દોસ્તી નથી આ ભમરા પણ નથી, કેમકે તે તો મુખર (ગુજારવ કરનારા) હોય છે આ પીંછુ પણ નથી, કેમકે તે તો મોરને વિષે હોય છે આ કૃષ્ણ મણિ પણ નથી, કેમકે આ તો મૃદુ છે (ત્યારે આ છે શુ?) હા, જાણ્યુ, એ તો હરિણાક્ષીનો ઘન કેશપાશ છે

લલાટ—કસ્તૂરીના તિલકરૂપ કલકનો અનુભવ કરવા આવેલ અષ્ટમીનો ચન્દ્ર, કામદેવને બિરાજવાની સ્ફાટિકમય પીઠિકા

લલાટગત તિલક—નેત્રરૂપ કમળોમાથી કોનો સ્વીકાર કરવો એ વિચારવા થોભી ગયેલુ ભ્રમરનુ બચ્ચુ, મન્મથ મહીપાલની મુદ્રા આ સબધમા કહ્યુ પણ છે કે—

"केयूरं न करे पदे न कटकं मौलौ न माला पुनः
कस्तूरीतिलकं तथापि तनुते संसारसारश्रियम् ।
सर्वाधिक्यमलेखि भालफलके यत् सुभ्रुवो वेधसा
जानीमः किमु तत्र मन्मथमहीपालेन मुद्रा कृता ॥"—શાર્દૂલ૦

અર્થાત્ કરમા કેયૂર નથી, પગમા કડુ નથી, મસ્તક ઉપર માળા નથી, છતા કસ્તૂરીનું તિલક સસારની સારરૂપ લક્ષ્મીનો વિસ્તાર કરે છે બ્રહ્માએ સુન્દર ભવાવાળી સ્ત્રીના લલાટરૂપ પાટિયા ઉપર સર્વથી અધિક એવો જે લેખ લખ્યો, તે સબધમા મદનરૂપ મહીપતિએ કરેલી (એ) મુદ્રા (મહોર) હોય એમ અમે જાણીએ છીયે

ભમરો—કામી જનો ઉપર [1]કટાક્ષરૂપ બાણ ફેંકવા માટે કામદેવે ગોઠવેલી કમાનો, મદોન્મત્ત બનેલા યૌવનરૂપ કુજરની મદ-લેખાઓ

[1] કટાક્ષોને ઉદ્દેશીને એમ પણ કહેવાય કે તે ગજેરિયાઓ છે આનાથી હૃદયરૂપ ભોંયને ફાડીને મદન સુજનના ચતન્યરૂપ સર્વસ્વનુ હરણ કરે છે

નેત્ર—જુવાનોના દેહને શ્રમિત અને તેમના ચિત્તને ભ્રમિત કરનાર [1]વિષ, ખજન, હરણ, કમળ વગેરેને શરમાવનારી વસ્તુ, [2]કુરુક્ષેત્ર આ સબધમા એટલુ જ કહેવુ બસ થશે કે—

" चकोरनेत्रैणदृगुत्पलाना, निमेषयन्त्रेण किमेष कृष्टः ?।
सार सुधोद्गारमयः प्रयत्नै-र्विधातुमेतन्नयने विधातुः ॥"—ઉપજાતિ

અર્થાત્ આ નયનોને રચવા માટે ચકોરના નેત્ર, હરણના લોચન અને કમળોના અમૃત જેવા ઉદ્ગારમય સારને શુ બ્રહ્માએ પ્રયત્નો પૂર્વક નિમેષરૂપ યન્ત્ર દ્વારા ખેંચી કાઢયો છે?

નાસિકા—દાતની શ્રેણિરૂપ દાડિમની કળીઓનુ ભક્ષણ કરવા તૈયાર થયેલ પોપટની ચાચ, તેલનુ કુસુમ,[3] ડાબા અને જમણા નેત્રને પરસ્પરના ચમત્કારની અદેખાઇ થતી અટકાવવા વિધાતાએ મધ્યમા ગોઠવેલી સોનાની પાળ

કર્ણ—મુખમા નહિ સમાતા લાવણ્યના પ્રવાહને આશ્રય આપનારા કૂવા, નેત્રોની અણીઓને બહુ દૂર જતી અટકાવવા બ્રહ્માએ તૈયાર કરેલા સીમાડાની નિશાનીઓ, રસ-રહસ્યને ભરી રાખવાના પાત્ર

કપોલો—લાવણ્યને નાચવાની રગભૂમિઓ, પૃથ્વીના પૂર્વ અને પશ્ચિમ ગોળાર્ધ, ચદ્રના બે ગોળ કટકા, ગડરૂપ હરીફને હરાવવા કસરત કરવા સારૂ તૈયાર કરેલા દડા

અધર—દ્રાક્ષા અને અમૃત કરતા મધુર, પરવાળા, બિંબ ફળ અને પલ્લવ સાથે ટક્કર ઝીલનાર આ વિષે એમ કહેવાય છે કે—

" सन्ततोदवसथ्येव, वदनेन्दोरनिन्दिता ।
तदोष्ठमुद्रा लावण्य-समुद्रस्येव विद्रुम. ॥ "—અનુ૦

મુખ—કલક વગરનો શારદા પૂર્ણિમાનો ચન્દ્ર, અમૃતને મધુરતાનો અભ્યાસ કરાવનાર ઉપાધ્યાય

---

૧ સરખાવો—
" श्रमयति शरीरमधिकं, भ्रमयति चेत करोति सन्तापम् ।
मोह मुहुश्च कुरुते, विषविषमं वीक्षणं तस्याः ॥"—આર્યા

૨ "अर्जुन फाल्गुनसयुक्त, कर्ण यत्रानुधावति ।
तन्नेत्र तु कुरुक्षेत्र-मिति मुग्धे! मृशामहे ॥"—અનુ૦

૩ ' केचित् तिलस्य कुसुम शुकचञ्चुमन्ये
नासा वदन्ति कथयाम्यहमन्यदेव ।
सरक्षितो निजशरासनसन्निधाने
कामेन पैतकदलैकमयो निषङ्ग ॥ '—વસન્ત૦

કંઠ—કોકિલાના પંચમ સ્વર અને સરસ્વતીની વીણાને લજ્જિત કરનાર, ગાયન ,સબધી ત્રણ ગ્રામોની તીઝેરી જેવી ત્રણ રેખાથી અંકિત અનંગના દિગ્વિજયના પ્રયાણનો શખ કહ્યુ પણ છે કે—

" अयं त्रयाणां ग्रामाणां, निधानं मधुरध्वनिः।
रेखात्रयमितीवास्याः, सूत्रितं कण्ठकन्दले ॥"—અનુ૦

કર—કમળની નાળ

કટિ—સિંહના જેવી.

નિતબ—કામદેવને બિરાજવાનુ સિંહાસન, કદર્પની પ્રશસ્તિનુ ફલક

ઊરુ—કામદેવના વિજય-સ્તભ, કેળના થાંભલા, હાથીની સૂંઢ આ સબધમા વિચારો નિમ્ન-લિખિત પદ્ય —

" ऊरुः कुरङ्गकदृशः-श्चञ्चलचेलाञ्चलो भाति।
सपताकः कनकमयो, विजयस्तम्भः स्मरस्येव॥"—આર્યા

ચરણ—કમળ વિચારો નિમ્ન-લિખિત પદ્ય —

" चरणकमलं तदीयं, लाक्षावालातपेन संवलितम्।
अध्यास्त भृङ्गमाला-ऽऽवलिभिर्मणिखचितनूपुरव्याजात्॥"—આર્યા

આ પ્રમાણે અત્ર કેટલાક અવયવોનું આછુ ચિત્ર આલેખ્યુ છે આ શૃંગારાત્મક સામગ્રીને વૈરાગ્યરૂપે પરિણમાવવાનુ અજબ કાર્ય શ્રીસોમપ્રભ સૂરિએ શૃંગારવૈરાગ્યતરંગિણી દ્વારા કરી બતાવ્યુ છે શ્રીદિવાકર મુનિરાજે રચેલી શૃંગારવૈરાગ્યતરંગિણી પણ મનન કરવા જેવી છે, એટલુ સૂચવી આપણે આગળ પ્રયાણ કરીશું

પદ્યનુ તાત્પર્ય—

આ પદ્યથી એમ સૂચવવામા આવે છે કે ખરી રીતે સ્ત્રીનુ શરીર સ્વત સારભૂત નથી આમ છતા કામી જનોનુ એ ક્રીડા-સ્થાન કેમ બન્યુ છે એનો ઉત્તર આ પદ્યમાથી તેમજ મહર્ષિ ભર્તૃહરિકૃત વૈરાગ્યશતકના નિમ્ન-લિખિત પદ્યમાથી મળી આવે છે —

" स्तनौ मांसग्रन्थी कनककलशावित्युपमितौ
मुखं श्लेष्मागारं तदपि च शशाङ्केन तुलितम्।
स्रवन्मूत्रक्लिन्नं करिवरशिरःस्पर्धि जघनं
मुहुर्निन्द्यं रूपं कविजनविशेषैर्गुरु कृतम्॥१६॥—શિખરિણી

અર્થાત્ સ્તનો એ માંસની ગાંઠો છે, છતાં તેને સોનાના કળશોની ઉપમા અપાય છે મુખ એ શ્લેષ્મનું ઘર છે, તોપણ તેને ચન્દ્ર સાથે સરખાવવામાં આવે છે જઘન ઝરતા મૂત્રથી આર્દ્ર છે, છતાં તેને કુંજરરાજના મસ્તક (કુમ્ભસ્થળ)ની સ્પર્ધા કરનારૂં (આલેખવામાં આવે) છે આ પ્રમાણે વારંવાર નિન્દવા યોગ્ય રૂપને તે તે વિશેષ કલ્પનામાં ચતુર એવા કવિ-વર્ગે શ્રેષ્ઠ બનાવ્યું છે-મનાવ્યું છે

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જ્યારે સ્તન એ માંસના પિંડો છે, તો તેનું મર્દન કરવું તે યોગ્ય નથી મુખ એ કફ, લાળ, દાંતનો મેલ ઇત્યાદિ દુર્ગન્ધી પદાર્થોથી વ્યાપ્ત છે, તો પછી તે ચુંબનને લાયક કેમ ગણાય ? જ્યારે જઘન મૂત્ર વડે અપવિત્ર બન્યું છે, તો સંભોગના પાત્ર તરીકે તેનો કેમ ઉપયોગ થાય ? આ પ્રમાણે જ્યારે કામિનીના અવયવો નિન્દ્ય છે, તો તેની સાથે ભોગ ભોગવવા શું ઉચિત ગણાય ? એક સ્થળે તો કામિનીને નરકની ઉપમા આપતાં કહ્યું છે કે—

" हासोऽस्थिसंदर्शनमक्षियुग्म-
मत्युज्ज्वलं तत् कलुषं वसायाः ।
स्तनौ च पीनौ पिशितास्रपिण्डौ
स्थानान्तरं किं नरको न योषित् ? ॥ "—ઉપજાતિ

અર્થાત્ હાસ્ય એ હાડકાંનું પ્રદર્શન છે, (કેમકે હસતી વેળા દાંત દેખાય છે અને તે હાડકાં નથી તો બીજું શું છે ?) અત્યંત નિર્મળ નેત્ર-યુગલ તે ચરબીની કાળાશ છે અને પીન પયોધર માંસના અને લોહીના પિણ્ડ છે આથી શું નારી અન્ય સ્થાનમાં ઉતરી આવેલી નરક નથી ?

આ સમગ્ર કથનનો સારાંશ એ છે કે નિન્દ્ય વસ્તુમાં આદર રખાય છે તે મોહને આભારી છે આ બધો મોહનો મહિમા છે એમ શ્રીભર્તૃહરિ ઉદ્‌ઘોષણ કરે છે જુઓ શ્રીબપ્પભટ્ટિસૂરિકૃત ચતુર્વિંશતિકાનું સ્પષ્ટીકરણ (પૃ ૬૧)

* * * *

पुरीष मांस रक्ताद्यै-र्दुर्गन्धैः परिपूरितम् ।
शरीरं योषितां ज्ञात्वा, तत्र किं रमसे वृथा ? ॥ ७ ॥

દયિતાનો દેહ—

શ્લો૦—"વિષ્ટા, માંસ, લોહી વગેરે દુર્ગન્ધી (પદાર્થો)થી સુન્દરીઓનું શરીર ભરપૂર છે એમ જાણ્યા પછી (પણ) તેમાં (હે ચેતન !) તું કેમ રમણ કરે છે ?"—૭

* * * *

[1]रमणीण दंसण चेव, सुंदरं होइ संगमसुहेण ।
गंधुच्चिय सुरहो मालईइ मलणं पुण विणासो ॥१२२॥[2]–આર્યા

❖ ❖ ❖ ❖

चित्त ! चेतसि चेत त्वं, गौरीणा गात्रसागरे ।
लग्ना स्तनगिरौ भग्ना, भाविनी धर्मनौस्तव ॥ १० ॥

ધર્મ-નૌકાનુ ભંગાણુ—

શ્લો૦—"હે મન ! તુ ચિત્તમા ચેતી લેજે કે સુન્દરીઓના શરીરરૂ સમુદ્રમા રહેલા પયોધરરૂપ પર્વતની સાથે તારી ધર્મરૂપ હોડી અથડાતા ભાગી જશે "—૧૦

❖ ❖ ❖ ❖

ઉપમા-પરામર્શ—

સ્પષ્ટી૦—આ પદ્યમા સ્તનને ગિરિની ઉપમા આપી છે તે શું વ્યાજબ છે એવો પ્રશ્ન ઊઠાવનારનુ સુભાષિતરત્નભાણ્ડાગાર (પૃ ૨૭૯)ગ નિમ્ન-લિખિત પદ્ય દ્વારા ધ્યાન ખેંચવુ અનાવશ્યક નહિ ગણાય—

" तुङ्गाभोगे स्तनगिरियुगे प्रौढरिम्बे नितम्बे
सीमादेशं हरति नृपता यौवने जृम्भमाणे ।
मन्यो मीर क्वचिदपि ययौ पद्मपत्रेक्षणायाः
शून्य म पस्थलमिति तन किंवदन्तीं वदन्ति ॥ "–મન્દાક્રાન્ત

❖ ❖ ❖ ❖

चित्त ! चेतसि चेत त्वं, स्त्रीशरीरार्णवे तव ।
लोचनावर्तके मग्ना, धर्मनौर्नाशमेष्यति ॥ ११ ॥

---

૧ છાયા—

रमणीनां दर्शनमेव सुंदरं भवति सङ्गमसुखेन ।
गन्ध एव सुरभिर्मालत्या मर्दनं पुनर्विनाशः ॥

૨ આનો અર્થ એ છે કે મનોહર દેખાવવાળી અત્યંત નાજુક અંગવાળી અને દો (પક્ષાંતરમા ગુણોવાળી) ગૂથાયેલી નતન માલતી (પુષ્પો)ની માળાઓ જેવી હરિણાક્ષ હૃદયને હરે છે કિન્તુ દેખાવ અને પ્રમસુગતીથી મોહ પમાડનારી તે મહિલાઓને આલિંગન રૂપ-આનાન પેઠે નાશ કરે છે માલતીની સુગંધની જેમ સુંદરીઓનુ દર્શન સુંદર છે પરતુ આ પુષ્પોના મર્દનની જેમ તેનુ સંગમ-સુખ વિનાશકારી છે

ધર્મરૂપ હોડીનુ નિમજ્જન--

શ્લો૦--હે મન ! તુ ચિત્તમા ચેતી લે કે નેત્રરૂપ વમળવાળા એવા દયિતોના દેહરૂપ દરિયામા રહેલી તારી ધર્મરૂપ નૌકા નાશ પામશે ”—૧૧

સ્પષ્ટી૦—અધ્યાત્મ-વૈરાગ્ય સબધી ગ્રન્થોમા સ્ત્રી-મમત્વ-મોચનનો અધિકાર બહુધા નજરે પડે છે તેમ આ ગુચ્છકમા પણ ચોથાથી અગ્યારમા પદ્ય દ્વારા અને અષ્ટમ ગુચ્છકમા ૧૮ મા પદ્ય દ્વારા તેના દેહની અશુચિતા વર્ણવીને, ચતુર્થ ગુચ્છકમા ૯૦ મા પદ્યમા સુન્દરીને સ્વાર્થી સૂચવીને અને છઠ્ઠા ગુચ્છકમા ૮૨-૮૩ મા પદ્ય દ્વારા વનિતાને તેના વલ્લભ સાથે પરભવમા નહિ સચર-નારી ઉલ્લેખીને નારીની સગતિ નહિ કરવાનો-એનાથી વિરક્ત રહેવાનો ઉપદેશ આ ગ્રન્થકારે આપ્યો છે વૈરાગ્યના ઉપદેશકોને હાથે વનિતાને, વિષ-વલ્લી, વજ્રાશનિ, વ્યાધિ, વાઘણ, વગેરે વિશેષણોથી નવાજવામા આવી છે એની પરકાષ્ઠાનુ ચિત્ર તન્દુલ-વૈચારિક નામના પ્રકીર્ણક (પયન્ના)ગત નિમ્ન લિખિત પક્તિઓ પૂરૂ પાડે છે —

[1]“जाओ वि अ इमाओ इत्थियाओ अणेगेहिं कइवरसहस्सेहिं विविहपास-पडिबद्धेहिं कामरागमोहेहिं वन्नियाओ ताओ वि एरिसाओ, तंजहा पगइविस-माओ (पियरुसणाओ कतिपयंइ चडुप्परुन्नातो अवक्कहसियभासियविलास-वीसंभभूयाओ अविणयवातुलीउ मोहमहावत्तिणीओ त्रिसमाओ) १ पियवयण-वल्लरीओ २ कइयवपेमगिरितडीओ ३ अवराहसहस्सघरिणीओ ४ पभवो सोगस्स ५ विणासो बलस्स ६ सूणा पुरिसाण ७ नासो लज्जाए ८ संकरो अ-विणयस्स ९ निलयो निअडीण १० खाणी वइरस्स ११ सरीरं सोगस्स १२, भेओ मज्जायाणं १३, आसओ रागस्स १४, निलओ दुच्चरियाणं १५, माइए संमोहो १६, खलणा नाणस्स १७, चलण सीलस्स १८, विग्घो धम्मस्स १९, अरी साहूण २०, दूसण आयारपत्ताणं २१, आरामो कम्मरयस्स २२, फलिहो मुक्खमग्गस्स २३, भवणं दरिद्दस्स २४, अवि आइ ताओ आसीविसो वि व कुवि-याओ २५, मत्तगओ वि व मयणपरवसाओ २६, वग्घी वि य दुट्ठहिअयाओ २७ तणच्छन्नकूवो वि व अप्पगासहिअयाओ २८ मायाकारओ वि व उवयारसया-बंधणपओत्तीओ २९, आयरिसबिंब पि व दुग्गिज्झसब्भावाओ ३०, फुंफुया वि व अंतोदहनसीलाओ ३१, नगयमग्गो वि व अणवट्ठिअचित्ताओ ३२, अंतो दुट्ठवणो वि व कुहियहिययाओ ३३, कण्हसप्पो वि व अविस्सभणिज्जाओ

१ આની સંસ્કૃત છાયા માટે જુઓ ચતુ શરણાદિ પ્રકીર્ણક દશકના ૪૯-૫૧ પત્રો

પગક્રમનો પ્ર વસ, પુરુષોનુ કતલખાનુ, લજ્જાનો વિનાશ, અવિનયનો મહોલ્લો, કપ ટોનુ ઘર, દુશ્મનાવટની ખાણ, શોકનુ શરીર, મર્યાદાઓનો ભેદ (કરવાવાળી), રાગનો આશ્રય, દુષ્ટચરિત્રોનુ ઘર, માતાને મોહ(નુ કારણ), જ્ઞાનની સ્ખલના, શીળનુ ક્ષોભન, ધર્મમા વિઘ્ન, સાધુઓનો શત્રુ, સદાચારીઓનુ દૂષણ, કર્મરજનો બગીચો, મોક્ષ માર્ગની અર્ગલા, દરિદ્રતાનુ ભવન, આશીવિષ સર્પની જેમ ક્રોધી, મદોન્મત્ત કુજરની જેમ કામાતુર, વાઘણની પેઠે દુષ્ટ હૃદયવાળી, ઘાસથી ઢકાયેલા કૂવાની જેમ ગુપ્ત અત કરણવાળી, કપટીની પેઠે સેંકડો ઉપચારોના ઉપાયોને યોજનારી, દર્પણગત પ્રતિબિબની પેઠે દુર્ગ્રાહ્ય મદૂભાવવાળી, છાણાની આગની જેમ અદરથી દહનશીલ, પર્વતના માર્ગની જેમ અનવસ્થિત ચિત્તવાળી, આતરિક દુષ્ટ ગુમડાની જેમ કુથિત હૃદયવાળી, કાળા સાપની જેમ અવિશ્વાસપાત્ર, શય્યાની પેઠે (અર્થાત્ પથારી જેમ ચાદરથી ઢાકેલી હોય તેમ) ગુપ્ત માયાવાળી, સન્ધ્યાના વાદળના રગની જેમ બે ઘડી રાગવાળી, સાગરના કલ્લોલોની પેઠે ચચળ સ્વભાવવાળી, માછલાની જેમ દુષ્પરિવર્તનશીલ, વાદરાની જેમ ચચળ ચિત્તવાળી, મરણની પેઠે નિર્વિશેષ (એટલે જેમ મરણ જેની પાછળ પડે છે તેનો પીછો છોડતુ નથી તેવી), કાળની જેમ નિર્દય, વરુણની પેઠે હાથમા ફાસાવાળી, જળની જેમ નીચે જનારી, કજુસની જેમ ચત્તા હાથવાળી, નરકની જેમ ત્રાસ ઉપજાવનારી, ગધેડાની જેમ ખરાબ શીળવાળી, દુષ્ટ ઘોડાની પેઠે વશ ન કરી શકાય તેવી, બાળકની જેમ ક્ષણિક હૃદયવાળી, અધારાની પેઠે દુ ખે પ્રવેશ કરી શકાય તેવી, ઝેરની વેલની પેઠે અનાશ્રયણીય, દુષ્ટ ગ્રાહની જેમ નવીન ગૃહોને વ્યાપ્ત કરનારી, સ્થાનભ્રષ્ટ ઈશ્વરની જેમ અસ્તુતિ–પાત્ર, કિ પાકના ફળની પેઠે મુખે મીઠી, ખાલી મુઠીની જેમ બાળકોને લોભાવનારી, માસના ખડના ગ્રહણની પેઠે ઉપદ્રવકારી, બળતી ઘાસની પુળીની જેમ નહિ છોડનાર દહનશીલ, દુર્ભાગ્યની પેઠે દુર્લંઘનીય, ખોટા કાર્ષાપણ (એક જાતના સિક્કા)ની પેઠે વિસવાદનસ્વભાવી, ક્રોધીની પેઠે દુ ખે રક્ષણ કરાય એવી, અત્યત ઝેરીલી, નિન્દિત, દુષ્ટ ઉપચાર વાળી, છાછરી, વિશ્વાસ કરવાના માટે નાલાયક, અસ્થિર, કષ્ટે રક્ષણ કરાય એવી, મહામહેનતે જાળવી શકાય તેવી, દ્વેષકારી, કઠોર, તીવ્ર દુશમનાવટવાળી, રૂપ અને સૌભાગ્યનો ગર્વ ધારણ કરનારી, સાપની ચાલની જેમ કુટિલ અત કરણવાળી, જગલમા ગમન માટે સ્થાનરૂપ, કુળ અને સ્વજનમા ભેદ–ભાવ ઉત્પન્ન કરનારી, પારકાના દોષો પ્રકટ કરનારી, કૃતઘ્ન, બળવી શોભનારી, એકાન્તને હરનારા સૂઅરો, ચચળ, માગી લાવેલા વાસણની પેઠે સુખરાગ વિનાની, અદરથી સેંકડો ભાગાવાળી, રજ્જુ વિનાનો પાશ, લાકડા વિનાનુ અરણ્ય, અનાલસ્યનુ ઘર (અર્થાત્ કામ–કાજમા આળસનો સદા ત્યાગ કરનારી), ન જોઈ શકાય એવી વૈતરણી, નામ વિનાનો રોગ, વિયોગ વિનાનો વિપ્રલાપ, રાગ વગરનો ઉપસર્ગ, રાગી ચિત્તનો વિભ્રમ, નભસ્થળે આપત્તાપ નાળ વિના ની વિજળી, જળ વિનાનો પ્રવાહ, સાગરનો વેગ

મહાનિશીથ નામના છેદસૂત્રમા પણ આવુ વર્ણન નજરે પડે છે આ પ્રમાણેનો જૈન આગમોમા નારીનો નિર્દેશ થયેલો જોઇ કોઇ પણ મનસ્વીના મનમા એવો પ્રશ્ન જરૂર જ ઉદ્ભવે કે શુ આ અખિલ બ્રહ્માણ્ડમા પુરુષો જ પવિત્રતાની પ્રતિમા છે અને શુ તેમનુ જ ચારિત્ર આદર્શરૂપ છે કે જેથી કરીને આ સસારમા અનારમા અસાર પદાર્થ તરીકે અબળાનો ઉલ્લેખ કરવામા આવે છે ? આથી શુ એવી શકા ઉપસ્થિત નથી થતી કે વૈરાગ્યના ઉપદેશકો નર હોવાથી તેઓ પુરુષ-પક્ષપાતી બની દયિતાદ્વેષી હોવાનુ સૂચન થાય છે ? આનુ સમાધાન સમર્થ વિદ્વાન્ કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિના શબ્દોમા રજુ કરવુ પ્રાસગિક થઇ પડશે

" यत् स्त्रीणा दोषबहुलत्वमुच्यते, पुरुषेष्वपि हि समानमेतत् । तेऽपि क्रूराशया, दोषबहुला, नास्तिका, कृतघ्ना, स्वामिद्रोहिण', देवगुरुवञ्चकाश्च दृश्यन्ते । तद्दर्शनेन च महापुरुषाणामवज्ञा कर्तुं न युज्यते, एव स्त्रीणामपि । यद्यपि कासाञ्चिद् दोषबहुलत्वमुपलभ्यते, तथापि कासाञ्चिद् गुणबहुलत्वमप्यस्ति । तीर्थकरादिजनन्यो हि स्त्रीत्वेऽपि तत्तद्गुणसुरेन्द्रैरपि पूज्यते, मुनिभिरपि स्तूयन्ते । लौकिका अप्याहुः-

'निरतिशय गरिमाण, तेन युवत्या वदन्ति विद्वांसः ।
त कमपि वहति गर्भे, जगतामपि यो गुरुर्भवति ॥ '-आर्या

काश्चन स्वशीलप्रभावाद् अग्नि जलमिव, विषधर रज्जुमिव, सरित स्थलमिव विषममृतमिव कुर्वन्ति । चतुर्वर्णे च सङ्घे चतुर्थमङ्ग गृहमेधिन्स्त्रियोऽपि । सुलसाप्रभृतयो हि श्राविकास्तीर्थकरैरपि प्रशस्यगुणा, सुरेन्द्रैरपि स्वर्गभूमिषु पुन' पुनर्बहुमतचारित्रा, प्रबलमिथ्यात्वैरपि अक्षोभ्यसम्यक्त्वसम्पद, काश्चित् चरमदेहा', काश्चिद् द्वित्रिभवान्तरितमोक्षगमना शास्त्रेषु श्रूयन्ते । तद् आसा जननीनामिव, भगिनीनामिव, स्वपुत्रीणामिव वात्सल्य युक्तियुक्तमेवोत्पश्याम ।"

અર્થાત્ સ્ત્રીઓમા જે દોષોની પુષ્કળતા કહેવાય છે, તેમ પુરુષોમા પણ તે બાબત સમાન છે (એટલે કે તેઓ પણ દોષગ્રસ્ત છે) તેઓ પણ ક્રૂર આશયવાળા, દોષબહુલ, નાસ્તિક, કૃતઘ્ન, સ્વામીનો દ્રોહ કરનારા તેમજ દેવ અને ગુરુને ઠગનારા જોવામા આવે છે, આ દેખાવથી જેમ મહાપુરુષોનો તિરસ્કાર કરવો ઉચિત નથી, તેમ સ્ત્રીઓનો પણ જોકે કેટલીક કામિનીઓમા દોષબહુલતા માલૂમ પડે છે, તોપણ કેટલાકમા ગુણબહુલતા પણ છે તીર્થંકર પ્રમુખની માતાઓ સ્ત્રી હોવા છતા પણ તે તે ગુણોના ગૌરવથી યુક્ત હોવાને લીધે

સુરેન્દ્રોને પૂજનીય અને મુનિઓની સ્તુતિને પાત્ર બની છે લૌકિક વિદ્વાનોએ પણ કહ્યુ છે કે વિદ્વાનો વનિતાના ઉચ્ચ ગૌરવને એટલા માટે પ્રમાને છે કે તે કોઈ એવા ગર્ભને વહન કરે છે કે જે જગતનો ગુરુ બને છે કેટલીક સ્ત્રીઓ પોતાના શીળના પ્રભાવથી અગ્નિને જળરૂપે, સાપને દોરડારૂપ, નદીને જમીન તરીકે અને ઝેરને અમૃતરૂપે પરિણમાવે છે ચતુર્વર્ણ સઘનુ ગૃહસ્થની જેમ સ્ત્રીઓ પણ ચોથુ અગ છે સુલસા જેવી શ્રાવિકાના ગુણોની તીર્થંકરોએ પણ પ્રશસા કરી છે સ્વર્ગના સમ્રાટોએ પણ તેના ચારિત્રની ભરિભૂરિ અનુમોદના કરી છે તેમના સમ્યક્ત્વને પ્રબળ મિથ્યાત્વીઓ પણ ક્ષોભ પમાડી શક્યા નથી કેટલીક ચતુરાઓ ચરમદેહી છે કેટલીક સુન્દરીઓ એ ત્રણ ભવમા મોક્ષે જનાર છે એનો શાસ્ત્રોમા ઉલ્લેખ છે તેથી કરીને જનનીની જેમ, ભગિનીની પેઠે તથા પુત્રીની માફક એમનુ વાત્સલ્ય કરવુ તે યુક્તિ-સગત છે એમ અમે જોઈએ છિયે આચાર્યવર્યના આ ઉદ્ગારો નારીઓના ગૌરવ વિષે કેવો સ્પષ્ટ અને અભિનદનીય પ્રકાશ પાડે છે એ બાબત સ્ફુટ રીતે પાઠક મહાશયના ધ્યાનમા આવી હશે

શીલોપદેશમાલાની ૭૯મી ગાથામા તેના કર્તા શ્રીજયકીર્તિસૂરિએ સ્ત્રીની કાળી બાજુ ચીતરી છે, પરન્તુ તેમણે પણ ૧૦૩ મી અને ૧૦૯મી ગાથાઓમા ઉજ્જવલ પક્ષ તરફ પ્રકાશ પાડયો છે, પ્રસ્તુત ગ્રન્થકારે પણ સમ્યક્ત્વના ૬૭ પ્રકારોના ઉદાહરણો રજુ કરતા આદર્શ તરીકે નારીઓના નામોનો પૂર્વાચાર્યોની જેમ નિર્દેશ કર્યો છે એટલેકે તેમણે સુન્દરીઓને વખણી જ ઉવેખી નથી આ ઊહાપોહ ઉપરથી એટલુ તો જરૂર સમજાયુ હશે કે વૈરાગ્યવાસિત જૈનાચાર્યોને વનિતાઓના વૈરી ગણવા તે યુક્તિ યુક્ત નથી આ હકીકતને સમર્થિત કરનારા જૈનાચાર્યોને સૌ કોઈ અભિનદન આપી શકે એવા ઉદ્ગારો કર્પૂરપ્રકરના નિમ્નલિખિત પદ્યોમા મળી આવે છે —

> " धर्मः पुंप्रभवो यदेवदिदमेवार्याऽपि पूज्या पुन
> र्यस्या धर्ममनुद्भवो गुरुजनेष्वप्युन्नतिर्यत्पुरा ।
> सौनन्देयनृपेऽन्निकासुतगुरौ श्रीचन्दनायां न किं
> ब्राह्मी पुष्पवतीसुता किल मृगावत्यप्यभून्मुक्तये ? ॥ ६७ ॥"—शार्दूल०

અર્થાત્ "धम्मो पुरिसप्पभवो" એ શ્રીધર્મદાસગણિકૃત ઉપદેશમાલાની ૧૬ મી ગાથાના પ્રારભિક પદ અનુસાર ધર્મની ઉત્પત્તિ પુરુષથી છે એમ કહેલું યથાર્થ છે, પરન્તુ સાથે સાથે આર્યા (મહાસતી) પૂજ્ય છે, કેમકે આર્યાની પાસેથી પૂર્વે ગુરુજનોએ પણ પુણ્ય અને ઉન્નતિ(ના માર્ગ) પ્રાપ્ત કરેલ છે

સુનન્દાના પુત્ર (બાહુબલિ) રાજાને વિષે બ્રાહ્મી, અગ્નિકાસુત નામના ગુરુને વિષે પુષ્પાવતીની પુત્રી (¹પુષ્પચૂલા) અને શ્રીચન્દનાને વિષે મૃગાવતી ખરેખર મોક્ષના હેતુરૂપ નથી બની ?

અત્યાર સુધીના ઉલ્લેખથી તો નારી નિન્દ્ય નથી એટલું જ સમજાયું હશે, પરન્તુ પ્રમદા તો પુરુષથી પણ અધિક છે એ વાત તો નિમ્ન-લિખિત પદ્યમાં ઝળકી ઊઠે છે —

" स्त्री पुंसोऽप्यधिका त्रिपक्षविशदा पुंरत्नखानिर्यतः
स्वामिन्या मरुदेवया तु सदृशी भूता न भाविन्यपि ।
विश्वार्च्यौ जिनचक्रिणौ प्रथमतो यत्पुत्रपौत्रावहो
या प्रागेव शुभेऽहन्यभूच्छिवपुरप्रस्थानकर्त्री प्रभोः ॥७१॥"—शार्दू०

અર્થાત્ નારી નરથી પણ અધિક છે, કેમકે તે (માતૃ-પક્ષ, પિતૃપક્ષ, અને શ્વસુર-પક્ષ એમ એમ) ત્રણે પક્ષોને (જ્યારે પુરુષ બે જ પક્ષને) નિર્મળ કરે છે તેમજ તે પુરુષરૂપ રત્નોની ખાણ છે વળી સ્વામીના **મરુદેવી** જેવી તો કોઇ મહિલા થઇ નથી અને થશે પણ નહિ કે સૌથી પ્રથમ તો અહો જેના પુત્ર અને પૌત્ર વિશ્વને વન્દનીય એવા પ્રથમ તીર્થંકર અને ચક્રવર્તી થયા અને જે પ્રભુ (શ્રીઋષભદેવ)ની પહેલાં જ શિવપુર પ્રતિ પ્રસ્થાન કરી ગઇ

આ ઉપરથી સમજી શકાયું હશે કે વિરોધકારી ઉપદેશકોને પક્ષપાતના ચશ્મા ચઢાવેલાની ઉપમા આપવા ઉશ્કેરાઇ જવું એ ન્યાયસંગત નથી. અવગત્ત જૈન તેમજ અજૈન ધર્મોપદેશકોએ વૈરાગ્ય-વિષયનું વિવેચન કરતી વેળાએ 'તરૂણી ત્યાજ્ય છે' એવો સચોટ ઉપદેશ આપ્યો છે, અર્થાત્ પ્રસંગ વશાત્ પ્રમદાને પ્રધાનતા આપી તેના તરફ મોહની દૃષ્ટિએ ન જોવાની તેમણે પુરુષોને અનુપમ સલાહ આપી છે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જેમ મહિલા તરફ મોહની નજરે નિહાળવાથી પુરુષોનું અધઃપતન થાય તેવી જ રીતે પુરુષો તરફ અનુચિત પ્યાર રાખવાથી નારી પણ નરકગામિની બને આથી એ ફલિત થાય છે કે 'મોહની મુઝવણ' કહો કે 'વિષય-વાસના' કહો એ જ દુર્ગતિનું દ્વાર છે, અને નહિ કે 'નર' અથવા 'નારી' સંસાર-સાગર તરી જવાને અનુપમ નાવ રાગ અને દ્વેષનો ત્યાગ છે અને એમ કરવા કમ્મર કસવી એ જ આ ઉપદેશકોનું મનનીય કથન છે

* * * *

सिद्धान्तवासिचित्तानां, जिनाना जगतां मतम् ।
इद प्रवचन यस्य, निर्विकारा प्ररूपका ॥ १२ ॥

૧ આના વૃત્તાન્ત માટે જુઓ નવમા ગુચ્છકના ચોથા પદ્યનું સ્પષ્ટીકરણ

જિનેશ્વરોની પ્રરૂપણા—

શ્લો૦—"જેમનુ ચિત્ત સિદ્ધાન્તોને વિષે રહેલુ છે એવા જગત્‌ને જિનોનુ આ પ્રવચન માન્ય છે કે જે સિદ્ધાન્તની પ્રરૂપણા કરનારા જિનો અવિકારી છે"—૧૨

❋ ❋ ❋ ❋

स्वस्य देहेऽपि जीवस्य, सयोगो नहि शाश्वतः ।
तदन्येषा कथ भावी ?, तस्मान्मोह परित्यज ॥ १३ ॥

દેહ અને જીવનો સયોગ—

શ્લો૦—"પોતાના દેહની સાથે પણ જીવનો સયોગ નિત્ય નથી, તો અન્યોની સાથે ક્યાથી હોય ? માટે તુ મોહનો ત્યાગ કર"—૧૩

❋ ❋ ❋ ❋

सयोगाश्च वियोगाश्च, पानीयबुद्बुदा इव ।
जायन्ते प्राणिनां लोके, नश्यन्ति क्षणमात्रतः ॥ १४ ॥

પ્રસ્તુતનુ સમર્થન—

શ્લો૦—"(આ) લોકમા જીવોના સયોગો અને વિયોગો જળના પરપોટાની પેઠે પળ માત્રમા ઉત્પન્ન થાય છે અને પળ માત્રમા નાશ પામે છે"—૧૪

❋ ❋ ❋ ❋

प्रकृतिचपलाः प्राणा-स्तिष्ठन्ति महदद्भुतम् ।
नह्युद्द्योत क्षणादूर्ध्वं, विद्युतः क्वापि दृश्यते ॥ १५ ॥

આશ્ચર્યકારી ઘટના—

શ્લો૦—"સ્વભાવથી ચચળ એવા પ્રાણો ટકે છે એ મોટી નવાઇ છે, કેમકે વીજળીનો ચમકારો (તો) એક ક્ષણથી વધારે કદાપિ જોવામા આવતો નથી"—૧૫

❋ ❋ ❋ ❋

यावज्जन्मसहस्रं स्याद्, वियोग. सौजनस्तव ।
सयोगः स्वल्पकालीनो, मूढ ! किं तं समीहसे ? ॥१६॥

સુનન્દાના પુત્ર (બાહુબલિ) રાજાને વિષે બ્રાહ્મી, અન્નિકાસુત નામના ગુરુને વિષે પુષ્પાવતીની પુત્રી ([1]પુષ્પચૂલા) અને શ્રીચન્દનાને વિષે મૃગાવતી ખરેખર મોક્ષના હેતુરૂપ નથી બની ?

અત્યાર સુધીના ઉલ્લેખથી તો નારી નિન્દ્ય નથી એટલુ જ સમજાયુ હશે, પરન્તુ પ્રમદા તો પુરુષથી પણ અધિક છે એ વાત તો નિમ્ન-લિખિત પદ્યમા ઝળકી ઉઠે છે —

" स्त्री पुंसोऽप्यधिका त्रिपक्षविशदा पुंरत्नखानिर्यतः
स्वामिन्या मरुदेवया तु सदृशी भूता न भाविन्यपि ।
विश्वार्च्यौ जिनचक्रिणौ प्रथमतो यत्पुत्रपौत्रावहो
या प्रागेव शुभेऽहन्यभूच्छिवपुरप्रस्थानकस्था प्रभोः ॥७१॥"—શાર્દૂલ

અર્થાત્ નારી નરથી પણ અધિક છે, કેમકે તે (માતૃ-પક્ષ, પિતૃપક્ષ, અને શ્વસુર-પક્ષ એમ એમ) ત્રણ પક્ષોને (જ્યારે પુરુષ બે જ પક્ષને) નિર્મળ કરે છે તેમજ તે પુરુષરૂપ રત્નોની ખાણ છે વળી સ્વામીની મરુદેવી જેવી તો કોઇ મહિલા થઇ નથી અને થશે પણ નહિ કે સૌથી પ્રથમ તો અહો જેના પુત્ર અને પૌત્ર વિશ્વને વંદનીય એવા પ્રથમ તીર્થંકર અને ચક્રવર્તી થયા અને જે પ્રભુ (શ્રીઋષભદેવ)ની પહેલા જ શિવપુર પ્રતિ પ્રસ્થાન કરી ગઇ

આ ઉપરથી સમજી શકાયુ હશે કે વિશ્વોપકારી ઉપદેશકોને પક્ષપાતના ચશ્મા ચડાવેલાની ઉપમા આપવા ઉશ્કેરાઇ જવુ એ ન્યાયસંગત નથી અપ્રમત્ત જૈન તેમજ અજૈન ધર્મોપદેશકોએ વૈરાગ્ય-વિષયનુ વિવેચન કરતી વેળાએ 'તરુણી ત્યાજ્ય છે' એવો સચોટ ઉપદેશ આપ્યો છે, અર્થાત્ પ્રસંગ વશાત્ પ્રમદાને પ્રધાનતા આપી તેના તરફ મોહની દૃષ્ટિએ ન જોવાની તેમણે પુરુષોને અનુપમ સલાહ આપી છે કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે જેમ મોહિની તરફ મોહની નજરે નિહાળવાથી પુરુષોનુ અધઃપતન થાય તેવી જ રીતે પુરુષો તરફ અનુચિત પ્યાર રાખવાથી નારી પણ નરકવાસિની બને આથી એ ફલિત થાય છે કે 'મોહની મુઝવણ' કહો કે 'વિષય-વાસના' કહો એ જ દુર્ગતિનુ દ્વાર છે, અને નહિ કે 'નર' અથવા 'નારી' સંસાર-સાગર તરી જવા અનુપમ નાવ રાગ અને દ્વેષનો સંહાર છે અને એમ કરવા કમ્મર કસ એ જ આ ઉપદેશકોનુ મનનીય કથન છે

* * * *

सिद्धान्तवासितचित्ताना, जिनाना जगतां मतम् ।
इद प्रवचन यस्य, निर्विकारा प्ररूपकाः ॥ १२ ॥

1 આના વૃત્તાન્ત માટે જુઓ નવમા શ્લોકના ચોથા પદ્યનુ સ્પષ્ટીકરણ

सन्तोषामृतमग्नस्य, सुख यत् ते प्रजायते ।
तत् कुतश्चिन्तनासक्त-स्यासन्तुष्टस्य मानस ! ॥ १९ ॥

સંતોષ-જન્ય સુખની પરાકાષ્ઠા—

શ્લો૦—"હે ચિત્ત ! સંતોષરૂપ અમૃતમાં મગ્ન થયેલા એવા તને (તે વખતે) જે સુખ ઉત્પન્ન થાય છે, તે સુખ ચિન્તનોમાં આસક્ત અને અસંતુષ્ટને ક્યાંથી હોય ?"—૧૯

❦ ❦ ❦ ❦

उदारत्वं गुरुत्वं च, सौभाग्य च तदेव हि ।
सा कीर्तिस्तत् सुख चेत--स्त्वं सन्तोषेऽसि तत्परम् ॥२०॥

સંતોષથી ઉદારતા વગેરે—

શ્લો૦—"હે ચિત્ત ! જો તું સંતોષમાં તત્પર છે, તો (તને) તે ઉદારતા, તે ગુરુતા, તે સુભગતા અને તે આબરૂ હસ્તગત છે."—૨૦

❦ ❦ ❦ ❦

सन्तोषतत्परे जीव !, सम्पदा सर्वदा तव ।
अन्यथा चक्रिसुरत्वे, सत्यपि दुःखी सर्वथा ॥ २१ ॥

સંતોષ સમાન સુખ નહિ—

શ્લો૦—"હે જીવ ! જો તું સંતોષમાં તલ્લીન થયો છે, તો (સમગ્ર) સંપત્તિ સર્વદા તારી (જ) છે, નહિ તો ચક્રવતી કે દેવ હોવા છતાં પણ તું સર્વ રીતે દુઃખી છે."—૨૧

❦ ❦ ❦ ❦

अर्थी दीनत्वमाप्नोति, भय-गर्वौ धृतार्थकः ।
शोक नष्टार्थको लोके, निराशं तिष्ठ रे मन ! ॥ २२ ॥

[1]અર્થથી અનર્થ—

શ્લો૦—"આ લોકને વિષે પૈસાનો અભિલાષી દીનતાને પામે છે જેણે

---

૧ સરખાવો શ્રીશંકરાચાર્યકૃત દ્વાદશપંજરિકા સ્તોત્રનું નિમ્ન-લિખિત પદ્ય—

"अर्थमनर्थं भावय नित्यं, नास्ति ततः सुखलेशः सत्यम् ।
पुत्रादपि धनभाजां भीतिः, सर्वत्रैषा विहिता नीतिः ॥ २ ॥"

સ્વજનનો સંયોગ—

શ્લો૦—" હજારો જન્મ સુધી જે સ્વજનનો વિયોગ થનાર છે તેનો સંયોગ અત્યંત થોડા વખતનો છે, તો હે મૂર્ખ ! તું તેની કેમ ઇચ્છા રાખે છે ? "—૧૬

* * * *

आपातमात्रतो रम्यान्, हृदय ! प्रियसङ्गमान् ।
दारुणान् परिणामे तान्, मिष्टविषमिव त्यज ॥ १७ ॥

વિષયોને વિષની ઉપમા—

શ્લો૦—" હે હૃદય ! કેવળ પ્રારંભે મનોહર પરંતુ પરિણામે ભયંકર એવા તે પ્રિય (જનોના) સંગમોનો મીઠા ઝેરની માફક તું ત્યાગ કર "—૧૭

* * * *

तपःसन्तोषयोर्मग्ने, दयया वासिते तथा ।
मनसि स्थीयते धर्मो, दूरीकृतकुमार्गकः ॥ १८ ॥

ધર્મનું સ્થાપન—

શ્લો૦—" તપશ્ચર્યા અને સંતોષમાં લીન અને દયા વડે વાસિત એવા મનમાં કુમાર્ગને દૂર કરનારો ધર્મ ટકે છે "—૧૮

પદાર્થ વિચાર—

સ્પષ્ટી૦—આ પદ્યથી ધર્મ ક્યાં ટકે છે તે જણાય છે, પરંતુ તે કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે, કેવી રીતે તે પુષ્ટ બને છે અને કેવી રીતે તેનો નાશ થાય છે એ જાણવું બાકી રહે છે આ સંપૂર્ણ હકીકતનો ઉત્તર[1] મહાભારતના નિમ્ન-લિખિત પદ્યમાંથી મળી આવે છે—

" सत्येनोत्पद्यते धर्मो, दयादानेन वर्धते ।
क्षमाया स्थाप्यते धर्मः, क्रोधाद् धर्मो विनश्यति ॥ "—અનુ૦

અર્થાત્ સત્ય એ ધર્મની ઉત્પત્તિભૂમિ છે, દયા કરવાથી તે વધે છે, ક્ષમાથી એ સ્થિર થાય છે અને ક્રોધથી એનો નાશ થાય છે

* * * *

---

૧ આ પ્રશ્નોને સૂચવનારું પદ્ય મહાભારતમાં નીચે મુજબ મળી આવે છે—
" कथमुत्पद्यते धर्मः ? कथं धर्मो विवर्धते ? ।
कथं च स्थाप्यते धर्मः ? कथं धर्मो विनश्यति ? ॥"—અનુ૦

બાહ્ય અને આંતરિક સ્વરૂપમાં અંતર—

શ્લો૦—" રૂપમાં (સોનાના) મેરુના જેવો (હોઇ કરીને) પણ તું કુકર્મી છે, વાસ્તે હે અંદરથી મલિન સ્વભાવી ! તારી બાહ્ય સુન્દરતાને ધિક્કાર છે—ધિક્કાર છે "—૨૬

❀ ❀ ❀ ❀

ददत उपदेश ते, शौर्यं वचसि यद् भवेत् ।
तच्छौर्यं काय-मनसो–र्भवेच्च हस्तग शिवम् ॥२७॥

બહારનો દેખાવ અને અંદરથી પોલ—

શ્લો૦—"(હે ચેતન ! ઇતર જનોને) ઉપદેશ આપતી વેળા તારી વાણીમાં જે શૂરાતન હોય છે, તે શૌર્ય તારી કાયા અને ચિત્તમાં હોય તો તો મોક્ષ તારા હાથમાં આવે "—૨૭

❀ ❀ ❀ ❀

मुधा मूढैर्हि ससारो, मथ्यते सारमिप्सुभिः ।
म्रक्षणं लेभिरे केऽत्र, पानीयस्य विलोडनात् ? ॥२८॥

ખોટી દિશામાં પ્રયાસ—

શ્લો૦—" સારની ઇચ્છાવાળા મૂર્ખો ફોગટ સંસારનું મન્થન કરે છે, કેમકે પાણીને વલોવીને કોઇએ આ સંસારમાં માખણ મેળવ્યું છે ? "—૨૮

❀ ❀ ❀ ❀

तुषवपनवत् सारः, ससारे नात्र विद्यते ।
गन्धर्वनगरीतुल्या, व्यवस्था दृश्यतेऽखिला ॥२९॥

સંસારની અસારતા—

શ્લો૦—" છોતરાંને રોપવાની જેમ આ સંસારમાં સાર નથી (અહીં તો) બધી વ્યવસ્થા ગન્ધર્વ-નગરી જેવી દેખાય છે "—૨૯

❀ ❀ ❀ ❀

मुक्त्वा त्व सकला चिन्ता–मेका चिन्तां मन ! कुरु ।
ता यया निवृतिस्थाने, सुख भुङ्क्ष्व निरन्तरम् ॥३०॥

પૈસો મેળવ્યો છે તે ભય પામે છે અને અભિમાન રાખે છે અને જેનો પૈસો જતો રહ્યો છે તે શોક પામે છે, (માટે) હે મન ! તુ આશા રહિત રહે "—૨૨

* * * *

अर्थित्वेन समं सारः, आन्तरिको विनश्यति ।
अन्यथा तदवस्थेऽपि, लघुत्वं जायते कथम् ? ॥२३॥

યાચકતાથી લઘુતા—

શ્લો૦—" યાચકતા (અર્થાત્ પૈસા માગતા)ની સાથે આન્તરિક સાર નાશ પામે છે, એમ ન હોય તો તેની તે દશામા લઘુતા કેમ ઉપન્ન થાય છે ? "—૨૩

* * * *

दूयसे दुःखतो नित्यं, सदा सौख्यं समीहसे ।
ता क्रिया न करोष्येवा-वाप्यते च यया सुखम् ॥२४॥

કર્તવ્ય-વિમુખતા—

શ્લો૦—" તુ રોજ દુઃખથી દુભાય છે અને સદા સુખની ઇચ્છા રાખે છે, (છતા) તે ક્રિયા તુ કરતો જ નથી કે જેથી સુખ મળે "—૨૪

* * * *

कर्मणि दुष्टचण्डालो, व्याख्यायां गौतमायसे ।
शोचसि नैव मूढेति, भाविनी का गतिर्मम ॥२५॥

કથન અને ક્રિયામા ભિન્નતા—

શ્લો૦—" હે જીવ ! કૃત્યમા દુષ્ટ ચડાળ (જેવો) તુ વ્યાખ્યાન કરવામ ગૌતમ જેવો બને છે (આથી) અરે ! મારી શી ગતિ થશે, તે તુ ખરેખર ક શોચતો નથી ? "—૨૫

* * * *

रूपेण सुरशैलेश-सदृशोऽपि कुकर्मकः ।
धिग् धिग् ते बाह्यसौन्दर्य-मन्तरे मलिनात्मक ! ॥२६॥

रहस्यशून्यहृदया, आत्मभाववहिर्मुखाः ।
रता गालिप्रदाने च, तेषां सौख्य कुतो भवेत् ? ॥३४॥

દુઃખનુ મૂળ—

શ્લો૦—" જેમનુ હૃદય રહસ્યથી શૂન્ય છે (અર્થાત્ જે સાર ગ્રહણ કરી શક્યા નથી) અને જેઓ આત્મિક ભાવ તરફ જોતા નથી તેમજ જેઓ ગાળો દેવામા આસક્ત છે, તેમને ક્યાથી સુખ સભવે ? "—૩૪

निष्पक्षे सुगुरुमज्ञा, जानन्ति पक्षपातिनम् ।
भुक्तधत्तुरका. श्वेत, यथा पीतं वदन्ति ते ॥३५॥

મૂર્ખના ઉદ્‌ગાર—

શ્લો૦—" જેમણે ૧ધતુરો ખાધો હોય તેઓ જેમ સફેદ (રંગ)ને પીળો કહે છે તેમ મૂર્ખ (માનવીઓ) નિષ્પક્ષપાતી સદ્‌ગુરૂને પક્ષપાતી કહે છે "—૩૫

૧ વર્ણ-વિપર્યય—

સ્પષ્ટી૦—જેમ ધતૂરો ખાનાર સફેદ વસ્તુને પીળી ગણે છે, તેમ જે પિત્તથી પીડાતો હોય તેની પણ આવી દશા થાય છે આ સબધમા **કાવ્યપ્રકાશ**(ના દશમા ઉલ્લાસ)ની **કાવ્યપ્રદીપ** નામની પ્રતિચ્છાયા-વૃત્તિ (પૃ ૨૫૦)મા અર્થાન્તર-ન્યાસના ઉદાહરણ તરીકે શ્રીગોવિન્દ ઠક્કુરે આપેલો નિમ્ન-લિખિત શ્લોક રજુ કરીએ

" निजदोषावृतमनसा-मतिसुन्दरमेव भाति विपरीतम् ।
पश्यति पित्तोपहतः, शशि शुभ्रं शङ्खमपि पीतम् ॥ "—આર્યા

---

૧ શ્વેત શખના વર્ણના વિપર્યયની હકીકત કલ્યાણમંદિર સ્તોત્રના નિમ્ન-લિખિત પદ્યમા દૃષ્ટિગોચર થાય છે —

"त्वामेव वीततमस परवादिनोऽपि
नून विभो ! हरि हरादिधिया प्रपन्ना ।
किं काचकामलिभिरीश ! सितोऽपि शङ्खो
नो गृह्यते विविधवर्णविपर्ययेण ? ॥ १८ ॥ "—વસન્ત૦

मुक्तिनी प्राप्ति माटे चिन्तन—

श्लो०—"हे चित्त ! तु (बीजी) बधी चिन्ताओने छोडीने ते एक (ज) चिन्ता कर के जेथी तु निरतर मुक्ति महेलमा सुख भोगवी शके"—३०

मन्त्र-तन्त्रमुखैर्मूढ !, हा हा त्वमीहसे सुखम् ।
समाधिमेकमन्त्र ना, यावत् तावत् कथ सुखम् ? ॥३१॥

समाधिरूप मन्त्रनी बलिहारी—

श्लो०—"हे मूर्ख ! अरे रे मन्त्र, तन्त्र इत्यादि वडे तु सुख (मेळववा)नी इच्छा राखे छे, (परतु) ज्या सुधी समाधिरूप असाधारण मन्त्र (तारी पासे) नथी, त्या सुधी तने केम सुख सभवे ?"—३१

समाधिदायकं मन्त्र, नमस्कार विमुच्य हा ।
मूढा गवेषयन्त्यन्य-मन्त्रकं दुःखव्याकुलाः ॥३२॥

मन्त्रनी शोध—

श्लो०—"समाधि आपनारा (¹पचपरमेष्ठीने प्रणामरूप) नमस्कार मन्त्रने मूकीने अरे दुःखथी व्याकुळ (बनेला) मूर्खो अन्य मन्त्रनी शोध करे छे"—३२

औद्धत्याग्निप्रदग्धा ये, मान-मायाहताश्च ये ।
रसनेन्द्रियलुब्धाश्च, तेषा सौख्य कुतो भवेत् ? ॥३३॥

सुखी कोण ?—

श्लो०—"उद्धताइरूप आगमा बळेला, मान अने मायाथी मरायेला अने रसना (जीभ) इन्द्रियमा लपट एवा जे (जीवो) छे, तेमने सुख क्याथी होय ?"—३३

---

१ आनु स्वरूप अग्रेजी भाषामा न्यायकुसुमाजलि (स्त० ४, श्लो० ३५)ना स्पष्टीकरणमां आलेखवामां आव्यु छे

ચિત્તની અનુકૂળતા—

શ્લો૦—"હે ચિત્ત ! જ્યારે તુ અવિરતિને વિષે અપ્રીતિ અને સર્વ વિરતિને વિષે અત્યત પ્રીતિ રાખશે, વળી ભવથી બીતો રહેશે અને પાપ-માર્ગની જુગુપ્સા કરશે તેમજ તુ પ્રતિકૂળ દશામા હર્ષ અને અનુકૂળ દશામા શોકથી મુક્ત રહેશે, તથા વળી જિનેશ્વરના ચરણોની ભક્તિ કરશે તેમજ એના (અર્થાત્ જિનના) શાસનના સમાન અન્ય કોઇ શાસનને ધન્ય માનશે નહિ ત્યારે હે ચિત્ત ! તારી મહેરબાનીથી મુક્તિ મારા હાથમા આવશે. "—૪૦-૪૨

પ્રાર્થનાની રીતિ—

સ્પષ્ટી૦—એ તો સુવિદિત વાત છે કે જેટલી મીઠા શબ્દોની દુશ્મન ઉપર પણ અસર થાય છે, તેટલી કડવા વચનની થતી નથી શત્રુને પણ વશ કરવાનો જ્યારે આ [1]ઉત્તમ ઉપાય છે, તો મિત્રને અનુકૂળ કરવામા તે અકસીર ઇલાજ નીવડે એમા તો કહેવુ જ શું ? સસારમા રખડતો જીવ એકેન્દ્રિયમાથી સજ્ઞી પચેન્દ્રિયની પદવી પ્રાપ્ત કરે તે સમયે તેનો મન સાથેનો સબધ વ્યક્ત થાય છે આ મન સાથેની લાબી મિત્રાચારીને લઇને જીવ તેને પોતાને અનુકૂળ બનવા માટે મધુર વાક્યોથી વીનવે એમા કશુ ખોટુ નથી આવી પ્રણાલિકા આ પદ્યમા આદરવામા આવી છે, પરતુ એ પ્રાચીન પદ્ધતિનુ અનુકરણ છે એમ શ્રીમુનિસુન્દરસૂરિકૃત અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમના નવમા અધિકારના નિમ્ન-લિખિત દ્વિતીય પદ્યથી પ્રતીત થાય છે

" चेतोऽर्थये मयि चिरत्नसख ! प्रसीद
किं दुर्विकल्पनिकरैः क्षिपसे भवे माम् ? ।
बद्धोऽञ्जलिः कुरु कृपा भज सद्विकल्पान्
मैत्रीं कृतार्थय यतो नरकाद् बिभेमि ॥ २ ॥ "- વસત૦

અર્થાત્ હે મન ! હે મારા જુના દોસ્ત ! હું તને વિનવુ છુ કે તું મારા ઉપર

---

[1] મનુસ્મૃતિ (અ ૪)મા તો સત્ય કથન પણ પ્રિય હોય તે બોલવુ એવો ઉપદેશ છે ત્યા કહ્યુ પણ છે કે—

" सत्य ब्रूयात् प्रिय ब्रूयाद्, न ब्रूयात् सत्यमप्रियम् ।
प्रिय च नानृत ब्रूया-देष धर्म सनातन ॥ १३८ ॥"

અગ્રેજ કવિ મિલ્ટન (Milton) પણ કહે છે કે—

" Fair words hurt never a bone,
But foul words break many a one
All words have power to suage,
The tumours of a troubled mind, "

माद्यसि त्वं न लक्ष्म्या च, रागादीनां वशे नहि ।
योषिद्भिर्ह्रियसे नैव, मुह्यते विषयैर्नहि ॥३६॥
मुच्यसे नैव तोषेण, नेच्छयाऽऽलिङ्ग्यसे यदा ।
पात्यसे नैव पापैश्चेत्, तदा मुक्तिः प्रिया तव ॥३७॥—युग्मम्

સિદ્ધિરૂપ સુન્દરીનું સ્વામિત્વ—

શ્લો૦—"જો તું ધનથી ઘાંડી જતો ન જ હોય, રાગાદિને વશ થતો ન જ હોય, વનિતાઓથી (તારૂં મન) હરાતું ન જ હોય, વિષયોને વિષે તું મોહિત બનતો ન જ હોય, સંતોષ વડે તું ત્યજાતો ન જ હોય, ઇચ્છાથી તું આલિંગાતો ન જ હોય અને પાપોથી તું પતિત ન જ થતો હોય, તો મુક્તિ તારી મહિલા થશે"—૩૬ ૩૭

* * * *

अनभिष्वङ्गतः सङ्ग—मप्रीतिपरिहारतः ।
द्वेषं मोहं च सद्ज्ञानात्, क्रोधं च क्षमया तथा ॥३८॥
मार्दवादभिमानं च, मायामार्जवतो जयं ।
लोभं सन्तोषतश्चित्त !, तदा ते परमं शिवम् ॥३९॥—युग्मम्

ઉત્કૃષ્ટ કલ્યાણ માટેની તૈયારીઓ—

શ્લો૦—"નિઃસંગથી સંગને, અપ્રીતિને દૂર કરીને દ્વેષને, સાચા જ્ઞાન વડે મોહને, ક્ષમા વડે ક્રોધને, નમ્રતા વડે ગર્વને, સરલતા વડે કપટને અને સંતોષ વડે લોભને હે ચિત્ત ! તું જીતજે એટલે તારૂં ઉત્કૃષ્ટ કલ્યાણ થશે"—૩૮-૩૯

* * * *

असंयमेऽरतिं चेत् त्वं, संयमे सुरतिं तथा ।
भवाद् भयं विधत्से चेत्, पापमार्गं जुगुप्ससे ॥४०॥
प्रतिकूला-ऽनुकूलेषु, शोकं हर्षौ विमुञ्चसि ॥
जिनेशचरणे चित्त !, भक्तिभावं दधासि च ॥४१॥
तच्छासनसमं लोके, धन्यमन्यं न मन्यसे ।
तदा प्रसादाच्चेतस्ते, करस्था निर्वृतिर्मम ॥४२॥—विशेषकम्

ઇન્દ્રિયોનુ દમન—

શ્લો૦—હે ચિત્ત ! જો તુ સુખનો અભિલાષી હોય, તો સ્વભાવથી ચચળ એવા પાચ ઇન્દ્રિયરૂપ અશ્વોને તુ વિવેકરૂપ લગામથી વશ કર ”—૪૭

* * * *

शुभध्यानबलाच्छत्रू , रागादिश्चेद् विहन्यते ।
तदा त्रिभुवने चेतः ! , सर्वथा विजयस्तव ॥४८॥

વિજયનો માર્ગ—

શ્લો૦—“ હે ચિત્ત ! જ્યારે તુ શુભ ધ્યાનના બળથી રાગાદિ રિપુને હણી નાખશે ત્યારે ત્રૈલોક્યમા સર્વથા તારો વિજય થશે ”—૪૮

* * * *

सम्प्राप्तसर्वप्राप्तव्य--संयमः पुण्ययोगतः ।
तथापि विषयाशास्ति, मुनिस्त्वं नैव भूतले ॥४९॥

‘ મુનિ ’ પદ માટેની લાયકાત—

શ્લો૦—“ સર્વ (જનોને) મેળવવા લાયક સયમ પુણ્યના યોગથી તે પ્રાપ્ત કર્યો છે, તોપણ હજી (તને) વિષયની આશા (રહે) છે, વાસ્તે આ પૃથ્વી ઉપર તુ વાસ્તવિક મુનિ નથી જ[1] (આથી તો તુ નામધારી મુનિ કહેવાય)”—૪૯

સાચા મુનિ કોણ ?—

સ્પષ્ટી૦—મુનિ એ પદ ખરેખર સાર્થક કરેલુ ક્યારે ગણાય એ સબધમા ‘ચમત્કારિક સાવચૂરિ સ્તોત્ર–સગ્રહ તથા વકચૂલિયા સૂત્ર–સારાશ’ નામના ગ્રન્થમા છપાયેલા અને શ્રીમલ્લિષેણ મુનિવરે રચેલા **સજ્જનચિત્તવલ્લભ** કાવ્યમાના ત્રણ પદ્યો વિચારીએ

---

૧ કવિવર શ્રીવ્યાસ તો ત્યા સુધી કહે છે કે—

‘ धनेन किं यो न ददाति नाश्नुते ? बलेन किं येन रिपुं न बाधते ? ।
श्रुतेन किं येन न धर्ममाचरेत् ? किमात्मना यो न जितेन्द्रियो वशी ? ॥१५॥–વશ૦

અર્થાત્ જે ધન જીવ (અન્યને) આપતો નથી કે (પોતે) ભોગવતો નથી તે ધન શા કામનું ? જે બળથી જીવ શત્રુને પીડા પમાડી શકતો નથી તે સામર્થ્યથી શુ ? જે શ્રુતની મદદથી જીવ ધર્મ-ક્રિયા ન કરે તે વિદ્યાથી સર્યું અને જેણે ઇન્દ્રિયો ઉપર વિજય મેળવ્યો નથી તેમજ જેણે વાસનાઓને વશ કરી નથી એવા જીવથી શુ ?

પ્રસન્ન થા દુષ્ટ વિકલ્પોના સમૂહો વડે તુ મને શા માટે નર્કાગાર (કૂપ)માં નાખે છે ? હુ તારી પાસે હાથ જોડીને ઊભો છુ (અને તને પ્રાર્થના કરૂં છુ) કે તું મારા ઉપર મહેરબાની કર, શુભ વિકલ્પોનો આશ્રય કર અને આપણી મિત્રાચારીને સાધક કર, કેમકે હું નરકથી ભય પામુ છુ

નિયમ્ય નિજમાત્માન, રાગદ્વેષૌ વિનિગ્રહ. ।
વિહિતો નૈવ ધ્યાનાગ્નિ-ર્દગ્ધકર્માઽપિ નાભવત્ ॥૪૩॥
ન તથા વિષયાસ્ત્યક્તા, માનસ ન વશીકૃતમ્ ।
તત કિમીહસે મૂઢ !, મુક્તિસૌખ્ય પુન. પુન ? ॥૪૪॥ યુગ્મમ્

કોગટ કાંક્ષા—

શ્લો૦—" પોતાની જાતને કાબુમા રાખીને તે રાગ અને દ્વેષને દબાવી દીધા નથી જ, તેમજ ધ્યાનરૂપ અગ્નિ વડે તે કર્મોને બાળ્યા પણ નથી વળી તે વિષયોનો પણ ત્યાગ કર્યો નથી જ તથા તે મનને વશ કર્યું નથી જ, તો પછી હે મૂર્ખ ! વારવાર તુ સિદ્ધિના સુખની કેમ ઇચ્છા કરેછે ?"—૪૩ ૪૪

ગૃહ્ણન્મેઘૈ: પ્રવિશદ્ભિ-ર્નદીનીરશ્ચ નીરધિ ।
અપકર્ષં ન ચોત્કર્ષં, ભજત્યત્ર કદાચન ॥૪૫॥
એવં ભોગા-ઽપભોગૈર્ન, ચિત્તોત્કર્ષા-ઽપકર્ષકૌ ।
ભજસે ત્વં સમત્વેન, ભાવી રત્નાકરસ્તદા ॥૪૬॥ યુગ્મમ્

રત્નાકર બનવાનો ઉપાય—

શ્લો૦—" (સમુદ્રમાથી જળને) ગ્રહણ કરતા મેઘો વડે અપકર્ષને કે નદીઓના (પોતાનામા) પ્રવેશ પામતા જળો વડે ઉત્કર્ષને આ લોકમા જેમ સાગર કદાપિ ભજતો નથી, તેમ ભોગ(ના સાધનો મળવાથી)ઉત્કર્ષને અને તેના અભાવથી અપકર્ષને હે ચિત્ત ! તુ નહિ ભજે અને સમભાવે રહીશ ત્યારે તુ રત્નાકર થઇશ "—૪૫ ૪૬

પ્રકૃત્યા ચપલાનશ્વાન્, પઞ્ચેન્દ્રિયસ્વરૂપકાન્ ।
વિવેકરશ્મિના ચેત !, સુખાર્થી ચેદ્ વશીકુરુ ॥૪૭॥

" मदमदनकषायारातयो नोपशान्ता
न च विषयविमुक्तिर्जन्मदुःखान्न भीतिः ।
न तनुसुखविरागो विद्यते यस्य जन्तो-
र्भवति जगति दीक्षा तस्य भुक्त्यै, न मुक्त्यै ॥१७॥ "—માલિની

અર્થાત્ જે જીવે દર્પ, કંદર્પ અને (ક્રોધાદિ) કષાયરૂપ દુશ્મનોનું દમન કર્યું નથી, વળી જેણે વિષયોનો ત્યાગ કર્યો નથી તેમજ જેને [1]જન્મના દુ:ખથી ભય નથી, વિશેષમાં જેને શારીરિક સુખ પ્રતિનો રાગ જતો રહ્યો નથી, તેની દીક્ષા જગત્માં ભોગને માટે છે, નહિ કે મોક્ષને માટે

* * * *

सद्ज्ञानयानपात्रं चेद्, मुञ्चसि न कदाचन ।
न ह्रियसे तदा चेत !, [2]योषित्सरित्प्रवाहतः ॥५०॥

ज्ञान-નૌકાનો પ્રભાવ—

શ્લો૦—" જો તું શુદ્ધ જ્ઞાનરૂપ વહાણને કદાપિ ત્યજી નહિ દે, તો હે ચિત્ત ! પ્રમદારૂપ પાણીના પ્રવાહમાં તું કદાપિ ઘસડાઇ નહિ જાય "—૫૦

* * * *

जीवे सुपात्रभूते च, मोहवर्तियुते तथा ।
स्नेहं निष्ठां नयन् दीपो, मिथ्यातमोविनाशकः ॥५१॥
गेहस्येव स्वदन्तश्चेत्, ज्ञानात्मा प्रकटीभवेत् ।
तदा सर्वं हि पर्याप्त, मन्यस्व मम मानस ! ॥५२॥—युग्मम्

જ્ઞાન–દીપકનો મહિમા—

શ્લો૦—" જેમ ઘરમાં (દીવો સળગાવતાં અંધકાર નાશ પામે છે) તેમ મોહરૂપ બત્તીથી યુક્ત એવા અને સુપાત્રરૂપ (સંસારી) જીવને વિષે સ્નેહનો અંત આણી મિથ્યાત્વરૂપ અંધકારનો સંહાર કરનાર જ્ઞાનસ્વરૂપી દીપક તારી અંદર પ્રકટ થશે, ત્યારે હે ચિત્ત ! તું તારૂં સર્વ પર્યાપ્ત થયેલું માનજે—તારી જાતને કૃત-કૃત્ય ગણજે "—૫૧–૫૨

* * * *

૧ જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાનું સ્પષ્ટીકરણ (પૃ ૧૦૫)

૨ તંદુલવૈચારિકના ૫૧મા પદ્યથી નારીવાચક શબ્દોની વ્યુત્પત્તિઓ આપવામાં આવી છે તેમાં 'યોષિત્' માટે નીચે મુજબ ઉલ્લેખ છે —

" पुरुषान् योगनियोगवशे स्थापयन्तीति योषित ."

" किं वस्त्रत्यजनेन भो मुनिरसावेतावता जायते?
 क्ष्वेडेन च्युतपन्नगो गतविषः किं जातवान् भूतले ? ।
मूलं किं तपस' ? क्षमेन्द्रियजयः सत्य सदाचारता
 रागादींश्च बिभर्ति चेन्न स यतिर्लिङ्गी भवेत् केवलम् ॥३॥ "–શા૦ વિ

અર્થાત્ હે (ચેતન)! કેવળ વસ્ત્રનો ત્યાગ કરવાથી–દિગંબર બનવાથી શું? ક
એટલાથી મુનિ થવાય છે? વિષથી મુક્ત કરાયેલો સર્પ શું જગત્‌મા નિર્વિ
બન્યો કે? તપશ્ચર્યાનું મૂળ શું છે? ક્ષમા, ઇન્દ્રિયોનો વિજય, સત્ય અને સદ
ચાર, (આમ છતા) જો મુનિ રાગાદિને ધારણ કરે તો તે કેવળ લિંગધારી થ
કહેવાય–નામમાત્રથી યતિ ગણાય

" किं दीक्षाग्रहणेन भो यदि धनाकाङ्क्षा भवेच्चेतसि
 किं गार्हस्थ्यमनेन वेषधरणेनासुन्दरं मन्यसे ? ।
द्रव्योपार्जनचित्तमेव कथयत्यभ्यन्तरस्थाङ्गज
 नो चेदर्थपरिग्रहग्रहमतिर्भिक्षोर्न सम्पद्यते ॥ ४ ॥ "–શા૦ વિ૦

અર્થાત્ (હે મુનિ!) જો તારા ચિત્તમા ધનની આકાક્ષા હોય તો આ તેં દી
લીધી તેથી શુ? શું ગૃહસ્થપણાને તું આ વેષ–ધારણ કરતા ખરાબ ગણે છે
દ્રવ્ય મેળવવાનુ મન જ અંદર રહેલા કામનુ નિવેદન કરે છે–વિકાર દર્શાવે
કેમકે જો એમ ન હોય તો મુનિને (દ્રવ્ય અને દયિતારૂપ) પરિગ્રહને ગ્રહ
કરવાની મતિ હોય (જ) નહિ

સાચા સાધુનુ લક્ષણ તો એ છે કે—

" देहे निर्ममता गुरौ विनयता नित्यं श्रुताभ्यासता
 चारित्रोज्ज्वलता महोपशमता संसारनिर्वेदता ।
अन्तर्बाह्यपरिग्रहत्यजनता धर्मज्ञता साधुता
 साधो ! साधुजनस्य लक्षणमिदं संसारविच्छेदनम् ॥३९॥ "–શા૦ વિ

અર્થાત્ શરીરને વિષે મમત્વનો અભાવ, ગુરુને વિષે નમ્રતા નિરંતર શાસ્
અભ્યાસપણુ, ચારિત્રની નિર્મલતા, મોટું ઉપશમપણુ, સંસારને વિષે વૈરાગ્યપ
આન્તરિક તેમજ બાહ્ય પરિગ્રહને ત્યજવાપણુ, ધર્મને જાણવાપણું અને સા
પણુ, આ સાધુનુ લક્ષણ હે સાધુ! સંસારનો નાશ કરનારૂ છે આ સંબધમા દિગ
મુનિવર્ય શ્રીઅમિતગતિકૃત સુભાષિતરત્નસન્દોહનો નિમ્ન–લિખિત શ્લો
પણ મનનીય છે—

રસ-શૂન્યતા—

શ્લો૦—" પૂર્વે થઇ ગયેલા મહર્ષિઓના અદ્ભુત ચરિત્રો તુ જુએ છે, છતા (હે ચેતન !) શુ તુ પત્થર છે કે જેથી રસવિહીન જણાય છે ?"—૫૭

* * * *

सुषुप्तिं सङ्गतो जीवः, प्रातरुत्तिष्ठतीह तत् ।
महच्चित्रं विजानीया, जीवनं कृत्रिमं यतः ॥५८॥

આશ્ચર્યજનક ઘટના—

શ્લો૦" આ સસારમા (રાત્રે) સુષુપ્તિ (દશા)ને પામેલો (અર્થાત્ મરણતુલ્ય બનેલો) જીવ સવાર થતા ઊઠે છે, તે મોટુ આશ્ચર્ય છે—અહો મહાભાગ્ય છે એમ તુ જાણ, કેમકે જીવન કૃત્રિમ છે—એનો ભરોસો રખાય તેમ નથી "—૫૮

પદ્યનો સાર—

સ્પષ્ટી૦—જીવન જો સ્વાભાવિક હોય, તો રાત્રે સુઇ ગયા પછી પહો ફાટતા ઊઠાય એમા કશી નવાઇ નહિ, પરતુ કેટલાક સૂતા, તે સૂતા, તેઓ એવી ઘોર નિદ્રા લે છે કે ફરીથી ઊઠતા જ નથી આથી સમજાય છે કે આપણે બીજે દહાડે ઊઠી શકીએ છિયે એ અચબા જેવુ છે, એ આપણો પુણ્યોદય સૂચવે છે આવા અર્થવાળા નિમ્ન-લિખિત બે પદ્યો વિચારવા અસ્થાને નહિ ગણાય —

" उच्छ्वासावधयः प्राणाः, स चोच्छ्वासः समीरणः ।
समीरणाच्चलं नान्यद्, यज्जीवति तदद्भुतम् ॥१॥ "—અનુ૦

" मरणं प्रकृतिः शरीरिणां, विकृतिर्जीवितमुच्यते बुधैः ।
क्षणमप्यवतिष्ठते श्वसन्, यदि जन्तुर्ननु लाभवानसौ ॥ "—[1]वैतालीय
'—રઘુવશ સ ૮, શ્લો ૮૭

અર્થાત્ ઉચ્છ્વાસોની જેટલી સીમા છે, એટલા પ્રાણ છે એટલે કે ઉચ્છ્વાસ બધ થતા પ્રાણના રામ રમી જાય છે વળી એ ઉચ્છ્વાસ તે વાયુ છે અને વાયુ કરતા (જગતમા) કોઇ વિશેષ ચચળ (પદાર્થ) નથી એથી જીવ જીવે છે એ આશ્ચર્યકારી ઘટના છે વિચક્ષણો વદે છે કે મરણ એ જીવોની પ્રકૃતિ છે, જ્યારે જીવન એ વિકૃતિ છે જીવ એક ક્ષણ પણ શ્વાસ લેતો ટકે છે, તે ખરેખર તેનો લાભ સૂચવે છે

---

૧ આને 'વિયોગિની' અને 'સુન્દરી' પણ કહેવામા આવે છે

गुरुगिरिशिखादुद्भूत, भववैराग्यस्कन्धकम् ।
धर्माथिपक्षिभी रुद्ध, तत्त्वरूप परं तरुम् ॥५३॥

सत्वरीभूय चित्त ! त्व, समारुह्य च त खलु ।
ज्ञानात्मक फल प्राप्य, ततो मुक्तिरस पिब ॥५४॥-युग्मम्

તત્ત્વરૂપ વૃક્ષનુ આરોહણ—

શ્લો૦—" મોટા પહાડની ટોચ ઉપર ઉગેલા, મનાગ્રથી વિરક્તતારૂપ થડ વાળા તથા ધર્મના અભિલાષીરૂપ પક્ષીઓ વડે વીંટાયેલા એવા તત્ત્વરૂપ ઉત્તમ ઝાડની ઉપર ઉતાવળો ચઢીને જ્ઞાનરૂપ ફળને ગ્રહણ કરી તેમાથી હે ચિત્ત ! તુ ખરેખર મુક્તિનો રસ પી "—૫૩-૫૪

* * * *

रागादिवन्धनतरु-मुन्मूल्य चित्तहस्तिक ! ।
याहि धर्मवने येन, स्यान्निर्वृति सुखावहा ॥५५॥

ચિત્તને ભલામણ—

શ્લો૦—" રાગાદિ બન્ધનરૂપ ઝાડને મૂળમાથી ઉખેડીને હે ચિત્તરૂપ હાથી ! ધર્મરૂપ વનમા તુ જા કે જેથી કરીને તને સુખકારી નિર્વૃતિ મળે "—૫૫

* * * *

सर्वसिद्धान्तमध्ये त्व, दर्वीव चरसि ध्रुवम् ।
अन्यथा जीवन ते किं, सारहीन विलोक्यते ? ॥५६॥

ફલહીન પ્રવૃત્તિ—

શ્લો૦—" બધા આગમોને વિષે તુ કડછીની માફક ફરે છે[1] જો એમ ન હોય તો તારૂ જીવન સાર વિનાનુ કેમ દેખાય છે ? "—૫૬

* * * *

प्राङ्महर्षीयचित्राणि, चरित्राणि विलोकसे ।
चित्त ! किं प्रस्तरोऽसि यद, रसशून्यो विभाव्यसे ? ॥५७॥

---

૧ ન્યાયામ્ભોનિધિ જૈનાચાર્ય 'શ્રીવિજયાનન્દસૂરીશ્વર (આત્મારામજી મહારાજ) કૃત 'તે તેરા રૂપ ન જાના રે અજ્ઞાની' એ આદ્ય પ વાળા પદ (પૃ ૧૪૨-૧૪૩)મા નીચે મુજબનો ઉલ્લેખ છે—

" જૈસે કરછી ફિર વ્યજનમાં સ્વાદ કછુ ય ન પાયો રે "

દીક્ષાથી સત્વર મુક્તિ—

શ્લો૦—"એક દિવસની દીક્ષા વડે કદાચ મુક્તિ નહિ મળે, પરંતુ ભવ્ય માનુ જરૂર વૈમાનિક દેવ તો થાય જ¹ અથવા તો આ સ્થૂળ માપ છે, કેમકે જો ભાવ ઉત્કૃષ્ટ હોય તો એક ક્ષણમા સર્વ કર્મોનો ક્ષય કરીને (ખપાવીને) તે મોક્ષે જાય એમા સન્દેહ નથી કેમકે કહ્યુ પણ છે કે અજ્ઞાની (જન) જેટલા કર્મનો ક્ષય કરોડ વર્ષે કરે તેટલા દારુણ કર્મ જ્ઞાની એક શ્વાસ માત્રમા ખપાવે ²"—૬૧–૬૩

मत्वेति मनसा सम्यग्, कायेन वचसाऽपि च।
ज्ञानवृद्धिं नयन्नित्य, सुचारित्रं प्रपालय ॥६४॥

ઉપસંહાર—

શ્લો૦—"આ પ્રમાણે મનથી માનીને (હે ભવ્ય જીવ !) શુભ શરીર અને વચન વડે જ્ઞાનમા વધારો કરતો તુ નિરંતર સુન્દર ચારિત્ર પાળ"—૬૪

---

૧ સરખાવો શ્રીઅમરચંદ્રસૂરિકૃત પદ્માનંદ મહાકાવ્ય (સ૦ ૫)નુ નિમ્ન-લિખિત પદ્ય —

' अद्यापि किञ्चिदपि नैव मे गत
दीक्षा श्रयामि यदताऽधुनाऽपि चेत्।
दत्त यदेकदिनमप्यसौ श्रिता
मुक्तिं न चेत् तदपि कल्पयेद् दिवम ॥ १३० ॥"

અન્યત્ર કહ્યુ પણ છે —

" एगदिवस पि जीवो, पव्वज्जमुवागओ अणूणमणो।
जइ वि न पावइ मुक्ख, अवस्स वेमाणिओ होइ ॥'
[एकदिवसमपि जीव प्रव्रज्यामुपागतोऽनूनमना ।
यद्यपि न प्राप्नोति मोक्ष, अवश्य वैमानिको भवति ॥]

૨ સરખાવો મહાપ્રત્યાખ્યાન નામના પ્રકીર્ણક (પયન્ના)ની નિમ્નલિખિત ગાથા —

" ज अन्नाणी कम्म खवेइ बहुआहिं वासकोडीहिं।
त नाणी तिहिं गुत्तो खवेइ उस्सासमित्तेण ॥ १३० ॥ "
[यदज्ञानी कर्म क्षपयति बहुकाभिर्वर्षकोटीभि ।
तत् ज्ञानी त्रिभिर्गुप्त क्षपयति उच्छ्वासमात्रेण ॥]

આ પદ્ય મહાપ્રત્યાખ્યાન નામના પ્રકીર્ણકમા ૧૦૧મી ગાથારૂપ છે

આ હકીકતના સમર્થનાર્થે શેખસાદીની ગુલીસ્તા બોસ્તા (પુષ્પ-વાટિકા)ની નીચે મુજબની શહેર આપવી ઉચિત સમજાય છે—

" खेरे कुन अयफलानी गनीमत शुमार उम्र
जा पश्तरके वाग बर आयद फला नमाद "

અર્થાત્ હે માનવી! તુ ઉમરને અહોભાગ્ય માન, કેમકે ફલાણો ન રહ્યો એવી વાણી (લોકોના મુખથી) બહાર આવે તે પહેલા તુ બેશત કરી લે

* * * *

दिने नष्टे यथा रात्रौ, प्रमीला प्राणिना भवेत्।
आयुष्कर्मे तथा नष्टे, दीर्घनिद्रा भविष्यति ॥५९॥

મરણનો પ્રસંગ—

શ્લો૦—"જેમ દિવસનો અત આવતા રાત્રે નિદ્રા આવે છે, તેમ આયુષ્ય-કર્મનો નાશ થતા જીવ દીર્ઘનિદ્રા (મરણ) અનુભવશે "—૫૯

* * * *

पश्चात्तापे भवेद् भूरि-र्दु:खयोनौ गते सति ।
तस्मात् पूर्वं प्रमाद त्व, चेतस्त्यक्त्वा सुखीभव ॥६०॥

પ્રમાદનો પરિત્યાગ—

શ્લો૦—"દુ:ખદાયી યોનિમા ગયા પછી પુષ્કળ પસ્તાવો થશે, તેથી હે મન! પ્રમાદનો પહેલેથી ત્યાગ કરી તુ સુખી થા "—૬૦

* * * *

दीक्षया दैवसिक्याऽपि, यदि मुक्तिर्न भाविनी ।
ध्रुव वैमानिको देवो, भव्यो भवति साधुक ॥६१॥

यद्वैतत् स्थूलमान स्यात्, तीव्रे भावे क्षणाद् यत ।
सर्वकर्मक्षय कृत्वा, मुक्तिर्याति न सशय ॥६२॥

यदुक्त वर्षकोटयाऽप्य-ज्ञानी कर्मक्षय नयेत् ।
ज्ञानी तच्छ्वासमात्रेण, क्षपयेत् कर्म दारुणम् ॥६३॥

અર્થાત્ જેમ સૂત્ર (દોરા)થી યુક્ત સોય કચરામા પડેલી હોય તો પણ નાશ પામતી નથી (પરંતુ દોરાને લીધે તે હાથમા આવી શકે છે), તેમ સૂત્ર (શાસ્ત્ર-બોધ)થી યુક્ત એવો જીવ સસારમા ગયો હોવા છતા નષ્ટ થતો નથી જ્ઞાનમા રહેલો જ્ઞાની જ્ઞાન વડે જ્ઞાન ગ્રહણ કરે છે, જ્ઞાનમા વધારો કરે છે, કૃત્યો કરે છે અને ભવ-સસારરૂપ સાગરને તરી જાય છે

'**ભગવદ્ગીતા** (અ૦ ૪)મા પણ જ્ઞાનના ગુણ ગાયા છે એટલુ જ નહિ, પણ ત્યા પણ ૬૩ મા પદ્યગત ભાવ પ્રદીપ્ત થયેલો જણાય છે કહ્યુ છે કે–

" यथैधासि समिद्धोऽग्नि-र्भस्मसात् कुरुतेऽर्जुन ।
ज्ञानाग्निः सर्वकर्माणि, भस्मसात् कुरुते तथा ॥ ३७ ॥–અનુ૦
न हि ज्ञानेन सदृशं, पवित्रमिह विद्यते ।
तत् स्वयं योगसंसिद्धः, कालेनात्मनि विन्दति ॥ ३८ ॥ "–અનુ૦

અર્થાત્ હે **અર્જુન** ! જેમ પ્રજ્વલિત અગ્નિ કાષ્ઠોને બાળીને ભસ્મીભૂત કરે છે, તેમ જ્ઞાનરૂપ અગ્નિ સમસ્ત કર્મ(રૂપ સમિધો)ને બાળીને ખાખ કરે છે આ સસારમા ખરેખર જ્ઞાન જેવી કોઇ પવિત્ર ચીજ નથી કાળે કરીને (જ્ઞાન-)યોગથી સ્વય સંસિદ્ધ બનેલ (યોગી) આત્મામા તેને મેળવે છે

મરણસમાધિની નિમ્ન-લિખિત ૧૯૨ મી ગાથા પણ આ વાતને પુષ્ટિ આપે છે

" [1]जह अग्गिमि व पवले खडपूलिय खिप्पमेव झामेइ ।
तह नाणी वि सकम्म खवेइ ऊसासमित्तेण ॥ "–આર્યા

જ્ઞાન અને જ્ઞાનીનો કથંચિત્ અભેદ છે એ વિચારતા બહુશ્રુતની બલિહારી છે એમ કોણ નહિ કહે ? મરણસમાધિની નિમ્ન-લિખિત ગાથામા કહ્યુ પણ છે કે—

' [2]भद्दं सुबहुसुयाणं सव्वपयत्थेसु पुच्छणिज्जाणं ।
नाणेण जेऽवयारे सिद्धिं पि गएसु सिद्धेसु ॥ १८३ ॥ "–આર્યા

---

૧ છાયા—
यथा अग्नौ वा प्रबले तृणपूलिका क्षिप्रमेव दह्यते ।
तथा ज्ञानी अपि स्वकर्म क्षपयति उच्छ्वासमात्रेण ॥

૨ છાયા—
भद्रं सुबहुश्रुतेभ्यः सर्वपदार्थेषु प्रच्छनीयेभ्यः ।
ज्ञानेन येऽवतारयन्ति सिद्धिं प्रति गतान् सिद्धान् ॥

ज्ञाननु माहात्म्य—

स्पष्टी०—५० मा पद्यमा ज्ञानने वहाणनी उपमा आपी, ५२ मा पद्यमा आत्म-घटमा ज्ञानदीपक प्रकटाववानी भलामण करी, ५४ मा पद्यमा ज्ञान-फल प्राप्त करवा उपदेश आपी, ६३ मा पद्यमा ज्ञाननु प्राबल्य सूचवी अने आ पद्यमा तेमा वधारो करवा उपदेश आपी ग्रन्थकारे ज्ञाननु गौरव गायु छे, आपणे पण आ प्रसगमा नरसर पूरीने सूक्तमुक्तावलीना ४३ ना अधिकारमा कह्यु छे तेम—

" ज्ञानं स्यात् कुमतान्धकारतरणिर्ज्ञानं जगल्लोचनं
ज्ञानं नीतितरङ्गिणीकुलगिरिर्ज्ञानं कषायापहम् ।
ज्ञानं निर्वृतिवश्यमन्त्रममलं ज्ञानं मनःपावनं
ज्ञानं स्वर्गगतिप्रयाणपटहं ज्ञानं निदानं श्रियः ॥७॥"—शार्दूल०

अर्थात् ज्ञान ए कुदर्शनरूप अधकारनो नाश करनार सूर्य छे, ज्ञान ए विश्वनु नेत्र छे, ज्ञान ए नीतिरूप नदीनी उत्पत्तिरूप कुल-गिरि छे, ज्ञान कषायने दूर करनारु (रामबाण औषध) छे, ज्ञान ए मुक्ति(रूप वनिता)ने वश करनारो मन्त्र छे, निर्मळ ज्ञान ए चित्तने पावन करनार (गुरु) छे, ज्ञान ए स्वर्ग-गति प्रतिना प्रयाणमा पटह (समान) छे अने ज्ञान ए लक्ष्मीनु निदान (कारण) छे

ज्ञाननो महिमा—

" [२]सूई जहा ससुत्ता ण, णासई कयवरंमि पडिया वि ।
जीवो तहा ससुत्तो, ण णस्सइ गओऽवि संसारे ॥ "—आर्या
"[३]णाणं गिण्हइ णाणं, गुणेइ णाणेण कुणइ किच्चाइं ।
भवसंसारसमुद्द, णाणी णाणे ठिओ तरइ ॥ "—आर्या
—आवश्यकनी हारिभद्रीय वृत्तिनु ५०७ मु पत्र

१ आनी उपमा उपदेशतरङ्गिणीना १४५मा पत्रगत निम्न-लिखित पद्यमा १४ पृ)—

" पापापहं ज्ञानं, कुद्दला भववारिधौ ।
मोहान्धकारसंहारे, ज्ञानं मार्तण्डमण्डलम् ॥ "—अनु०

२-३ छाया—

सूचिर्यथा ससूत्रा न नश्यति कचवरे पतिताऽपि ।
जीवस्तथा ससूत्रो न नश्यति गतोऽपि संसारे ॥
ज्ञानं गृह्णाति ज्ञानं गुणयति ज्ञानेन करोति कृत्यानि ।
भवसंसारसमुद्रं ज्ञानी ज्ञाने स्थितस्तरति ॥

અર્થાત્ જેમ સૂત્ર (દોરા)થી યુક્ત સોય કચરામા પડેલી હોય તો પણ નાશ પામતી નથી (પરન્તુ દોરાને લીધે તે હાથમા આવી શકે છે), તેમ સૂત્ર (શાસ્ત્ર-બોધ)થી યુક્ત એવો જીવ સસારમા ગયો હોવા છતા નષ્ટ થતો નથી જ્ઞાનમા રહેલો જ્ઞાની જ્ઞાન વડે જ્ઞાન ગ્રહણ કરે છે, જ્ઞાનમા વધારો કરે છે, કૃત્યો કરે છે અને ભવ-સસારરૂપ સાગરને તરી જાય છે.

'**ભગવદ્ગીતા**' (અ૦ ૪)મા પણ જ્ઞાનના ગુણ ગાયા છે એટલુ જ નહિ, પણ ત્યા પણ ૯૩ મા પદ્યગત ભાવ પ્રદીપ્ત થયેલો જણાય છે કહ્યુ છે કે-

" यथैधांसि समिद्धोऽग्नि-र्भस्मसात् कुरुतेऽर्जुन ।
ज्ञानाग्निः सर्वकर्माणि, भस्मसात् कुरुते तथा ॥ ३७ ॥-અનુ૦

न हि ज्ञानेन सदृशं, पवित्रमिह विद्यते ।
तत् स्वयं योगसंसिद्ध., कालेनात्मनि विन्दति ॥ ३८ ॥ "-અનુ૦

અર્થાત્ હે અર્જુન ! જેમ પ્રજ્વલિત અગ્નિ કાષ્ઠોને બાળીને ભસ્મીભૂત કરે છે, તેમ જ્ઞાનરૂપ અગ્નિ સમસ્ત કર્મ(રૂપ સમિધો)ને બાળીને ખાખ કરે છે આ સસારમા ખરેખર જ્ઞાન જેવી કોઈ પવિત્ર ચીજ નથી કાળે કરીને (જ્ઞાન-)યોગથી સ્વય સસિદ્ધ બનેલ (યોગી) આત્મામા તેને મેળવે છે

મરણસમાધિની નિમ્ન-લિખિત ૨૯૨ મી ગાથા પણ આ વાતને પુષ્ટિ આપે છે

" [1]जह अग्गिंमि व पवले खडपूलिय खिप्पमेव झामेइ ।
तह नाणी वि सकम्म खवेइ ऊसासमित्तेण ॥ "-આર્યા

જ્ઞાન અને જ્ઞાનીનો કથચિત્ અભેદ છે એ વિચારતા બહુશ્રુતની બલિહારી છે એમ કોણ નહિ કહે ? મરણસમાધિની નિમ્ન-લિખિત ગાથામા કહ્યુ પણ છે કે—

" [2]भद्दं सुयहुसुयाणं सव्वपयत्थेसु पुच्छणिज्जाणं ।
नाणेण जेऽवयारे सिद्धिं पि गएसु सिद्धेसु ॥ १८३ ॥ "-આર્યા

---

૧ છાયા—
यथा अग्नौ वा प्रबले तृणपूलिका क्षिप्रमेव दह्यते ।
तथा ज्ञानी अपि स्वकर्म क्षपयति उच्छ्वासमात्रेण ॥

૨ છાયા—
भद्र सुबहुश्रुतेभ्य सर्वपदार्थेषु प्रच्छनीयेभ्य ।
ज्ञानेन येऽवतारयन्ति सिद्धिं प्रति गतान् सिद्धान् ॥

અર્થાત્ સિદ્ધિ(શેલ)માં પણ ગયેલા મુક્ત (પરમાત્માઓ)ને જે જ્ઞાન વડે અવતાર છે—ઓળખાય છે, તે સમગ્ર પદાર્થોને વિષે પ્રશંસનીય બહુશ્રુતોનું કલ્યાણ હોજો

વિશેષમાં આ પ્રકીર્ણકની ૧૪૫ મી ગાથામાં કહ્યું છે કે—

" [1]चंदाउ नीइ जुण्हा, बहुस्सुयमुहाओ नीइ जिणवयणं ।
जं सोऊण सुविहिया, तरंति संसारकंतारं ॥ १४५ ॥ "—આર્યા

અર્થાત્ જેમ ચન્દ્રમાથી ચન્દ્રપ્રભા (ચાંદરણું) નીકળે છે—પ્રકટે છે, તેમ બહુશ્રુતના મુખમાંથી જિન-વચન નીકળે છે કે જેનું શ્રવણ કરીને સુવિહિત (જનો) સંસારરૂપ અરણ્યને તરી જાય છે

આવા ગ્રંથો અત્યાર લિપિબદ્ધ થયેલા છે અને તે પુસ્તકરૂપે મળી શકે છે, પરંતુ સારા પુસ્તકો વાંચવા માટે ઉત્સાહ અને ફુરસદ કોને છે ? જે સારા પુસ્તકોની કીમત સમજે છે, તેના સંબંધમાં તો એમ કહેવું વધારે પડતું નહિ ગણાય કે—

" यस्यास्ति सद्ग्रन्थविमर्शभाग्यं
किं तस्य शुष्कैश्चपलाविनोदैः ? "

અર્થાત્ સુંદર ગ્રન્થ વાંચવા વિચારવાનું જેને સદ્ભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું છે, તેને ચપળ લક્ષ્મીના શુષ્ક વિનોદોથી શું ? (એ તેને મન નિર્માલ્ય છે) આ સંબંધમાં ૧૦ પઢિયારના ઉદ્ગારને સ્થાન આપવું અસ્થાને નહિ લેખાય —

" જ્ઞાન એ આકાશ છે, અને પુસ્તકો એ તેમાં શોભી રહેલા ચળકતા તારાઓ છે, જ્ઞાન એ સમુદ્ર (છે, અને પુસ્તકો તે)નો લાભ લઈ શકાય તેવા વહાણો છે, જ્ઞાન એ સૂર્ય છે, અને આપણા ઘરમાં આવી શકે એવો તેનો પ્રકાશ તે પુસ્તકો છે, જ્ઞાન એ સોનાની ખાણ છે, અને પુસ્તકો તે તેમાંથી બનાવેલા આપણને પ્રેમમગ્નતા થાય તેવા દાગીના છે, જ્ઞાન એ મોટામાં મોટી કિંમતી નોટો છે, અને પુસ્તકો તે આપણા રોજના ઉપયોગમાં આવી શકે એવા-ચલણી સીક્કાઓ છે, જ્ઞાન વાયુ છે, અને પુસ્તકો તે વાયુને ખેંચી લાવી ઠંડક આપનાર પંખાઓ છે, જ્ઞાન એ અગ્નિ છે, અને પુસ્તકો તે એ અગ્નિથી

1 છાયા—

चन्द्रात् निर्गच्छति ज्योत्स्ना बहुश्रुतमुखात् निर्गच्छति जिनवचनम् ।
यत् श्रुत्वा सुविहितास्तरन्ति संसारकान्तारम् ॥

પ્રકટાવેલા દીવા છે, જ્ઞાન એ પૃથ્વી છે, અને પુસ્તકો તે આપણને રહેવા લાયક મકાનો છે, જ્ઞાન તે અનાજનો ભડાર છે, અને પુસ્તકો તે કોઠાર છે, જ્ઞાન તે મેઘ છે, અને પુસ્તકો તે આપણા ઘરમા ભરી રાખેલા પાણી ભરેલા માટલા છે, અને જ્ઞાન તે સર્વ શક્તિમાન્ પરમાત્મા છે, અને પુસ્તકો તે એનો રસ્તો દેખાડનારા પૂજનીય દેવો છે ”

આ સમગ્ર ઉલ્લેખનો સારાંશ તત્ત્વામૃતમા સૂચવ્યા મુજબ એ છે કે—

" सर्वं द्वन्द्वं परित्यज्य, निभृतेनान्तरात्मना ।
ज्ञानामृतं सदा पेयं, चित्ताह्लादनमुत्तमम् ॥१२॥"—અનુ૦

અર્થાત્ (રાગ અને દ્વેષ જેવા) સર્વ દ્વન્દ્વોનો ત્યાગ કરીને, નિશ્ચળ અન્તરાત્મા વડે ચિત્તને આનદજનક અને ઉત્તમ એવા જ્ઞાનામૃતનુ સર્વદા પાન કરવુ જોઈએ

कदाचिद् रागरक्तं चेत्, कर्हिचिद् द्वेषव्याकुलम्।
कदाचिन्मोहमूढं हा, कदापि क्रोधतापितम् ॥१॥
अभिमानहतं माया- व्याप्तं लोभवशीकृतम्।
चित्तमुपार्जयत्येव, हहाऽत्र भूरिपातकम् ॥२॥-युग्मम्

પાપને પુષ્ટિ આપનારા સાધનો—

શ્લો૦—"કોઈ વેળા રાગમાં આસક્ત બની, કદાપિ દ્વેષથી વ્યાકુળ થઈ, કોઈ વાર મોહથી મુગ્ધ બની, અને ક્વચિત ક્રોધથી તપી જઈ, અભિમાનથી હણાઈ, કપટથી વ્યાપ્ત બની અને લોભને વશ થઈ આ પ્રમાણે મન હાય મોટું પાપ આ લોકમાં કરે છે"—૧-૨

* * * *

गत्वा त्वं नरके रे रे, परमाधार्मिकनिर्मितम्।
यद् यद् दुःखं त्वया सोढं, वदितुं तन्न पार्यते ॥३॥
तथापि वर्णिकामात्रं, कथ्यते शृणु भावुक !।
श्रुत्वा सद्गृह्य चारित्रं, भव स्वर्गापवर्गग ॥४॥-युग्मम्

નરકના દુઃખનો પ્રસ્તાવ—

શ્લો૦—'[1]નરકે જઈને [2]પરમાધાર્મિકને હાથે રે ભવ્ય ! તે જે જે [3]દુઃખ સહન કર્યું, તે હાય હાય કહ્યું જાય તેમ નથી [4] તોપણ (એની) વાનગી સા-

૧-૩ અન્યાન્ય મત પ્રમાણેની નરકની સખ્યા અને તેના નામો, નારકીનું દુઃખ અને પરમાધાર્મિઓની રૂપરેખા માટે જુઓ શ્રીચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિનુ માર સ્પષ્ટી-(પૃ ૧૭-૧૧૮)

૪ જેમ આ ગ્રંથ કહે છે કે નરકની વેદના વર્ણનના પાર આવે તેમ નથી તેમ તત્ત્વામૃતના ... પૃ ... —

"तप्ततैलकटाहेषु पच्यमानेन यत् त्वया।
सम्प्राप्तं परमं दुःखं तद् वक्तुं नैव पार्यते ॥१४४॥"—અનુ૦

અર્થાત્ તપાવેલા તેલની કડાઈમાં પકાતા એવા તેં જે અસાધારણ દુઃખ ભોગવ્યું તે કહેતાં પાર આવે તેમ નથી.

કહેવામા આવે છે તે તુ સાંભળ અને તેમ કર્યા બાદ ચારિત્રનુ રૂડી રીતે ગ્રહણ કરીને તુ સ્વર્ગે અને (અંતે) મોક્ષે જનારો થા '—૩-૪

तत्रोत्पन्ने त्वयि भ्रातः !, महाकाया भयङ्करा ।
आविर्भूता महाक्रूराः, परमाधार्मिकासुरा. ॥ ५ ॥

પરમાધાર્મિકોનુ આગમન—

શ્લો૦—" ત્યા તુ જ્યારે ઉત્પન્ન થયો ત્યારે હે ભાઇ ! મોટા શરીરવાળા, ભયકર અને અતિશય ઘાતકી એવા પરમાધાર્મિક અસુરો ત્યા આવી ચઢ્યા '—૫

कर्त्तर्या कर्त्तयन्तस्ते, गात्रं ते रसतः सतः ।
हसन्ति दुर्नया अर्द्ध, कुर्वन्त· खण्डखण्डशः ॥ ६ ॥

શરીરની વેતરણ—

શ્લો૦—" તુ રુદન કરે છે છતા તારા શરીરને કાતરથી કાતરતા અને (તેમ કરી) તારા દેહના ટુકડે ટુકડા કરતા (જતા) તે અનીતિવાળા (દાનવો) હસે છે "—૬

तथापि पारदस्थित्या, मिलिते जीव ! गात्रके ।
त्वा गृहीत्वा पलायन्त, पातयन्ति भुवस्तले ॥ ७ ॥

દેહનુ આસ્ફાલન—

શ્લો૦—" (આ પ્રમાણે તારી કાયાના કકડા કરવા) છતા તારૂ શરીર પારાના જેવી સ્થિતિવાળુ હોવાથી જ્યારે એક થઇ જાય છે—મળી જાય છે એટલે નાસી જતા એવા તને તેઓ પકડીને પૃથ્વી ઉપર પછાડે છે "—૭

तीव्रज्वलितज्वालाया--मनिच्छन्तं हठाद्धि ते ।
प्रक्षिप्य वज्रकुम्भ्या त्वां, पचन्ति दु·खमोदिन. ॥८॥

વજ્રકુંભીમાં રંધાવું—

શ્લો૦—"(ત્યાર પછી) તીવ્ર રીતે બળતી જ્વાળાવાળી વજ્રકુંભીમાં તારી ઇચ્છા વિરૂદ્ધ તને હઠથી નાખીને (પારકાના) દુઃખમાં આનંદ માનનારા તે અસુરો તને રાંધે છે"—૮

❖ ❖ ❖ ❖

तृषातुरो रुदन्नात्थ, तान् भो भो मातरो ! मम !
पितरो ! भ्रातरो ! यूयं, दुःखाद् रक्षत रक्षत ॥ ९ ॥

શરણુ માટે પોકાર—

શ્લો૦—"તરસથી આકુળ બનેલો તું રડતો રડતો તેમને કહે છે કે હે મારી માતાઓ ! હે મારા પિતાઓ ! હે મારા બન્ધુઓ ! તમે મને દુઃખમાંથી બચાવો બચાવો"—૯

❖ ❖ ❖ ❖

पाययत जलं शीत-मिति दीनवचो यदा ।
श्रुतं तैर्मधुरैर्वाक्यैः, प्रोक्ताः समीपगास्तदा ॥ १० ॥
आकृष्य वज्रकुम्भीतः, सलिलं शीतलं तथा ।
अर्पयत वराकं ननु, तथेति प्रतिपद्यते ॥ ११ ॥ युग्मम्

ઠગબાજી—

શ્લો૦—"મને શીતળ જળ પીવડાવો એવું (તારૂં) દીન વચન જ્યારે તેમણે સાંભળ્યું, ત્યારે તેઓ પોતાની સમીપ રહેલા (અન્ય પરમાધાર્મિકો)ને (તને ઠગવાના ઉદ્દેશથી) મધુર વાક્યોથી કહેવા લાગ્યા કે આ રાંકને વજ્રકુંભીમાંથી (બહાર) ખેંચી કાઢીને ઠંડુ પાણી આપો તે (વચન) 'तथेति' (કહી) તેમણે સ્વીકાર્યું"—૧૦-૧૧

❖ ❖ ❖ ❖

ततो ताम्रं त्रपु क्षिप्त्वा, भाजने पाययन्ति ते ।
सन्दंशकेन सन्धृत्य, मुखं व्यादाय पापिनः ॥ १२ ॥

તાંબા અને કલાઇના રસનું પાન—

શ્લો૦—"(ત્યાર પછી) તે પાપીઓ તને પકડી રાખી સાણસા વડે

તારૂ મુખ પહોળુ કરીને તને તપાવેલાં તાંબા અને કથીર (નો રસ) પીવાડે છે '—૧૨

✤ ✤ ✤ ✤

असह्योष्णतया दग्धो, नेत्रे निमील्य मूर्च्छितः।
पतितो धरणीपीठे, कालादायातचेतनः ॥ १३ ॥
इहसेऽसिवन त्व तद्, गात्रच्छेदनकारकम्।
शिशिरत्वभ्रमात् ते त्वां, नयन्ति तत्र दुःखदाः ॥१४॥-युग्मम्

અસિવનમાં પ્રવેશ—

શ્લો૦—"સહન નહિ થઇ શકે એવી ગરમીથી દાઝેલો, આંખ મીંચીને મૂર્છા અવસ્થામાં ભૂમિ ઉપર પડી રહેલો અને વખત જતાં ચૈતન્યને પામેલો—ભાનમાં આવેલો એવો તું ઠંડકની આશાથી શરીરને છેદી નાખનાર અસિવનને ઇચ્છે છે ત્યારે તે દુઃખ આપનારાઓ તને ત્યાં લઇ જાય છે"—૧૩ ૧૪

✤ ✤ ✤ ✤

छिद्यते हस्तपादादि-स्तव तत्तरुपत्रकैः।
तीक्ष्णखड्गोपमैस्तत्र, रोदिषि करुणस्वरम् ॥ १५ ॥

હસ્તાદિનું છેદન—

શ્લો૦—"ત્યાં અણીદાર તરવારના જેવા તેના તરુ-પત્રો વડે તારા હાથ, પગ વગેરે (અવયવો) છેદાઇ જાય છે, એટલે તું કરુણ સ્વરે પોક મૂકે છે"—૧૫

✤ ✤ ✤ ✤

वैतरण्यां तरङ्गिण्यां, प्रक्षिप्तोऽधर्मिशार्दूलैः।
व्याकुलीभूय तत्रापि, प्राप्नोषि त्वं विडम्बनाः ॥ १६ ॥

વૈતરણીમાં પ્રક્ષેપ—

શ્લો૦—"પછીથી અધર્મશિરોમણિ વડે વૈતરણી નદીમાં નખાયેલો તું ત્યાં પણ આકુળ-વ્યાકુળ બની વિડંબનાઓને પામે છે"—૧૬

✤ ✤ ✤ ✤

प्राप्ततीरं गृहीत्वा त्वां, शकटं वाहयन्ति ते।
भूरिभारभरं नीचा-स्तुदन्तस्तीक्ष्णयाऽऽरया ॥ १७ ॥

શકટનું વાહન—

શ્લો૦—" (આ નદીને) કાંઠે આવેલા એવા તને પકડીને (તે) નીચ અસુરો) તીક્ષ્ણ (પરોણાની) આર વડે પીડા પમાડતા તારી પાસે મોટા બોજાથી લદાયેલું ગાડું વહન કરાવે છે"—૧૭

परिश्रान्तो यदाऽसि त्व, चलितु नैव शक्यसे।
तदा तैर्मुद्गरैर्हत्वा, चूर्ण्यसे क्षणमात्रत ॥ १८॥

કાયાના ચૂરેચૂરા—

શ્લો૦—" જ્યારે તુ (તેમ કરતા) થાકી જાય છે અને ચાલવાને અસમર્થ બને છે, ત્યારે ક્ષણ માત્રમા તેઓ મોગરીઓ વડે તને હણીને તારો ચૂરેચૂરો કરી નાખે છે"—૧૮

पुन सम्मिलिते गात्रे, बोधयन्त्यसुराश्च त्वाम्।
पूर्वहिंसादिना बद्ध, तस्यामूनि फलानि च ॥ १९॥

અહિંસાનું ફળ—

શ્લો૦—" શરીરથી જ્યારે તારો દેહ સંધાઈ ગયો, ત્યારે અસુરો તને બોધ કરાવવા લાગ્યા કે પૂર્વે હિંસાદિ વડે જે (દુષ્ટ કર્મ) તે બાધ્યું હતુ તેના આ ફળો છે"—૧૯

સ્પષ્ટી૦—આ પદ્યમા હિંસાથી નરક-ગતિની તીવ્ર વેદના ભોગવવી પડે છે એમ જે સૂચવ્યુ છે તેની ભક્ત-પરિજ્ઞાની નિમ્ન-લિખિત ગાથા વિશેષત સાક્ષી પૂરે છે—

"[2]जावइआइ दुक्खाइ हुति चउगइगयस्स जीयस्स।
सव्वाइ ताइ हिंसाफलाइ निउण विआणाहि ॥ ९४ ॥"—આર્યા

અર્થાત્ ચતુર્ગતિને પ્રાપ્ત થયેલા જીવને જેટલા દુ:ખો થાય છે તે સર્વે હિંસાના ફળો છે એમ તુ નિપુણપણે જાણ

---

૧ જુઓ પૃ ૮૩

૨ છાયા—

यावन्ति दुःखानि भवन्ति चतुर्गतिगतस्य जीवस्य।
सर्वाणि तानि हिंसाफलानि निपुण विजानीहि ॥

आस्फाल्यसे शिलाया त्वं, कुन्ताग्रैर्भिद्यसे पुनः।
छिद्यसे करपत्रैर्हा !, पील्यसे यन्त्रकर्मणा ॥ २० ॥

કષ્ટોની પુનરાવૃત્તિ—

શ્લો૦—" (આમ કહીને) ફરીથી તેઓ તને પત્થર ઉપર અફાળે છે, ભાલાની અણીઓથી તને ભેદે છે, કરપત્રોથી છેદે છે અને અરે ! યન્ત્ર (ઘાણી)-કર્મથી તને પીલે છે. "—૨૦

✤ ✤ ✤ ✤

अग्निपक्वानि तेऽङ्गीय-मासखण्डानि खाद्यसे ।
कथ्यसे पलल जग्ध्वा, त्वमत्रैतो यतस्ततः ॥ २१ ॥

[1]માસ ખાવાનુ ફળ—

શ્લો૦—" તારા શરીરના માસના ટુકડાઓને અગ્નિમા પકાવીને તને તેઓ ખવડાવે છે અને કહે છે કે માસ ખાવાથી તુ અહી આવ્યો છે, વાસ્તે તુ ખા "—૨૧

✤ ✤ ✤ ✤

एव त्व नारकीभूय, दुःखी जात कुकर्मत.।
कुरु तथा यथा नैव, पुनस्तत्र गतिर्भवेत् ॥ २२ ॥

શીખામણ—

શ્લો૦—" આ પ્રમાણે તુ કુકર્મથી નારક થઈ દુ ખી થયો, (વાસ્તે) તુ (હવે) એવો (પ્રયાસ) કર કે જેથી ફરીથી તારે ત્યા જવુ ન પડે "—૨૨

✤ ✤ ✤ ✤

---

૧ માસ ખાવાનો નિષેધ ફક્ત જૈન દૃષ્ટિએ જ છે એમ નથી, કિન્તુ ન્યાયતીર્થ ન્યાયવિશારદ મુનિરાજ શ્રીન્યાયવિજયે અધ્યાત્મતત્ત્વાલોક (પ્ર ૩, શ્લો ૨૦)ની સ્વોપજ્ઞ ગૂર્જર વ્યાખ્યામા સૂચવ્યુ છે તેમ **મહાભારત, મનુસ્મૃતિ** ઇત્યાદિ અજૈન ધર્મશાસ્ત્રો પણ સખત શબ્દોમા તેનો નિષેધ કરે છે વિશેષમા માસનો આહાર કરવાથી નરકનુ આયુષ્ય બધાય છે એમ **સ્થાનાગ** (સૂ. ૩૭૩, પ ૨૮૫)ના નિમ્ન-લિખિત મૂળલેખથી સિદ્ધ થાય છે —

" चउहिं ठाणेहिं जीवा णेरइयत्ताए कम्मं पकरेंति, तं जहा-महारंभताए महापरिग्गहयाए, पंचिंदियवहेणं, कुणिमाहारेणं "

तत्र तिरश्चि योनौ च, गत्यभाव सदा भवेत् ।
तत्त्वत्रय्यां यदा मग्न–मानसस्त्वं भविष्यसि ॥ २३ ॥

દુર્ગતિનુ નિવારણ—

શ્લો૦—"જ્યારે (દેવ, ગુરુ અને ધર્મ) એ ત્રણ તત્ત્વોના સમૂહમાં તારૂ ચિત્ત પરોવાઇ જશે ત્યારે ત્યા (એટલે કે નરક–ગતિમા) તેમજ તિર્યંચની યોનિમા જવાનુ (હે ચેતન !) તારે માટે સદાને માટે જતુ રહેશે "—૨૩

सुदेवः सद्गुरुर्धर्म, एतत् तत्त्वत्रय परम् ।
ज्ञात्वा दृढस्थितं कार्य, चेतसि येन प्राप्स्यसे ॥ १ ॥
सम्यक्त्व निर्मल रत्न, दुर्लभ भवनीरधौ ।
यदग्रे लौकिक रत्न, काचखण्डायतेऽखिलम् ॥ २ ॥-युग्मम्

સમ્યકૃત્વની પ્રાપ્તિ—

શ્લો૦—"સુદેવ, સુગુરુ અને સુધર્મ એ ઉત્તમ તત્ત્વ-ત્રયીને જાણીને (હે ચેતન!) ચિત્તમા તેને દૃઢ સ્થિતિવાળુ બનાવજે જેથી કરીને નિર્મળ, ભવસાગરમા દુર્લભ અને જેની આગળ સર્વ લૌકિક રત્ન કાચના કકડા જેવા થઇ રહે છે તેવુ સમ્યકૃત્વ રત્ન તુ મેળવી શકીશ"—૧-૨

कुदेव कुगुरुं ज्ञात्वा, कुधर्मं त्व तथा सदा ।
अमीभिर्लक्षणैश्चेत ! , दूरे तिष्ठेः सदा ततः ॥ ३ ॥

કુદેવાદિનો ત્યાગ—

શ્લો૦—"કુદેવ, કુગુરુ અને કુધર્મને આ (એટલે છઠ્ઠા પદ્યમા સૂચવવામા આવનાર) લક્ષણોથી જાણીને હે ચિત્ત! તુ તેનાથી સર્વદા આનંદપૂર્વક દૂર રહેજે"—૩

सुदेव सुगुरुं ज्ञात्वा, सुधर्मं भावतः पुनः ।
सेवस्व नित्यमेतानि, त्रीणि तत्त्वानि लक्षणैः ॥ ४ ॥

સુદેવાદિની ઉપાસના—

શ્લો૦—"સુદેવ, સુગુરુ અને સુધર્મને લક્ષણપૂર્વક જાણીને એ ત્રણ તત્ત્વોને તુ નિરતર ભાવથી ભજ"—૪

लब्धायां सर्वसामग्र्यां, मिथ्यात्वतिमिरान्धका ।
सम्यक्त्वदीपहीना हा !, सत्पथं नैव जानते ॥ ५ ॥

સન્માર્ગનું અજાણપણું—

શ્લો૦—" સર્વ સામગ્રી મેળવ્યા છતાં મિથ્યાત્વરૂપ અન્ધકારથી આ
(બનેલા) અને સમ્યક્ત્વરૂપ દીપક વિનાના (જનો) અરેરે સન્માર્ગને જાણતા
નથી "—૫

* * * *

कुदेवे कुगुरौ लोके, धर्मे च कुत्सिते तथा।
देवादिधीर्हि मिथ्यात्वं, जानीहि दुःखदायकम् ॥ ६ ॥

મિથ્યાત્વનું સ્વરૂપ—

શ્લો૦—" કુદેવ, કુગુરુ અને કુધર્મને વિષે સુદેવ, સુગુરુ અને સુધર્મની
બુદ્ધિ છે, તેને તું નક્કી દુઃખદાયી મિથ્યાત્વ જાણ "—૬

મિથ્યાત્વની વ્યાખ્યા—

સ્પષ્ટી૦—મિથ્યાત્વ અને સમ્યક્ત્વને આપે માર્યા વેર છે, એ
એકેકના કટ્ટા શત્રુ છે, આથી કરીને સમ્યક્ત્વના લક્ષણથી વિપરીત
લક્ષણ હોય અને તે એ સ્વાભાવિક ઘટના છે યોગશાસ્ત્રના દ્વિતીય પ્રકા
પ્રારંભમાં શ્રીહેમચન્દ્ર સૂરિવર કહે છે કે—

" या देवे देवताबुद्धि-र्गुरौ च गुरुतामतिः ।
धर्मे च धर्मधीः शुद्धा, 'सम्यक्त्व'मिदमुच्यते ॥२॥—અનુ૦
अदेवे देवबुद्धिर्या, गुरुधीरगुरौ च या ।
अधर्मे धर्मबुद्धिश्च, 'मिथ्यात्वं' तद्विपर्ययात् ॥३॥ "—અનુ૦

અર્થાત્ (સાચા) દેવને વિષે દેવપણાની મતિ, (સદ્)ગુરુને વિષે ગુરુપણાની
અને (વાસ્તવિક રીતે શુભ) ધર્મને વિષે ધર્મની બુદ્ધિ એ 'સમ્યક્ત્વ' ક
છે કુદેવને વિષે (સુ)દેવની મતિ, કુગુરુને વિષે (સુ)ગુરુની બુદ્ધિ અને અ
વિષે (સુ)ધર્મની મતિ એ સમ્યક્ત્વથી વિપરીત હોવાને લીધે 'મિથ્ય
કહેવાય છે

આ મિથ્યાત્વના (૧) આભિગ્રહિક, (૨) અનાભિગ્રહિક, (૩) આભિનિવે
(૪) સાંશયિક અને (૫) અનાભોગિક એમ પાંચ પ્રકારો છે આ
નિમ્ન-લિખિત ગાથા સાક્ષી પૂરે છે —

"[1]आभिग्गहिय अणभि-ग्गहं च तह अभिणिवेसियं चेव ।
संसइयमणाभोगं, मिच्छत्तं पंचहा होइ ॥"—આર્યા

પાખંડીઓનું મિથ્યાત્વ 'આભિગ્રહિક' છે જેઓ સર્વ દેવોને-કુદેવોને તેમજ સુદેવોને દેવ માને છે, એવી રીતે જેઓ કુગુરુ અને સુગુરુ તથા ધર્મ અને અધર્મમાં ભેદ જોતા નથી તેમનું મિથ્યાત્વ 'અનાભિગ્રહિક' છે જેઓ વસ્તુ-સ્થિતિ જાણે છે, સમજે છે, છતાં અભિનિવેશને વશ થઈ વિપરીત પ્રરૂપણા કરે છે, તેમનું મિથ્યાત્વ 'આભિનિવેશિક' છે દેવ, ગુરુ અને ધર્મની વાસ્તવિકતા માટે જેઓ શંકાશીલ છે તેમનું મિથ્યાત્વ 'સાંશયિક' જાણવું વિચાર શૂન્યનું, એકેન્દ્રિયાદિ જીવનું, વિશેષ વિવેકથી વિમુખનું મિથ્યાત્વ 'અનાભોગિક' સમજવું

અન્ય રીતે વિચારતાં મિથ્યાત્વના દશ પ્રકારો પણ પડે છે આ વાતનું **સ્થાનાંગ** સૂત્રના દશમા સ્થાનક (પત્રાંક ૪૮૭)ગત નિમ્ન-લિખિત સૂત્ર સમર્થન કરે છે—

"[2]दसविधे मिच्छत्ते पन्नत्त, तं जहा-अधम्मे धम्मसण्णा १, धम्मे अधम्मसण्णा २, अमग्गे मग्गसण्णा ३, मग्गे उन्मग्गसण्णा ४, अजीवेसु जीवसन्ना ५, जीवेसु अजीवसन्ना ६, असाहुसु साहुसन्ना ७, साहुसु असाहुसण्णा ८, अमुत्तेसु मुत्तसन्ना ९, मुत्तेसु अमुत्तसण्णा ।" (सू० ७३४)

અર્થાત્ શ્રુતના લક્ષણથી અલક્ષિત હોવાથી અનાગમરૂપ તેમજ અપૌરુષેય એવા ધર્મને વિષે આગમની બુદ્ધિ—ધર્મની મતિ તે મિથ્યાત્વનો પ્રથમ પ્રકાર છે કષ, છેદ વગેરેથી શુદ્ધ અને આપ્ત પુરુષના વચનરૂપ સમ્યક્-શ્રુતને વિષે [3]અધર્મની બુદ્ધિ તે મિથ્યાત્વનો બીજો પ્રકાર છે વિપરીત શ્રદ્ધાન, જ્ઞાન અને ચારિત્રરૂપ હોવાથી, મોક્ષ મેળવવા માટે અનુચિત એવા માર્ગને વિષે સુમાર્ગની બુદ્ધિ તે

---

[1] છાયા—

आभिग्रहिकमनभिग्रह च तथा आभिनिवेशिक चैव ।
सांशयिकमनाभोग मिथ्यात्व पञ्चधा भवति ॥

[2] છાયા—

दशविध मिथ्यात्व प्रज्ञप्त, तद्यथा-अधर्मे धर्मसञ्ज्ञा, धर्मे अधर्मसञ्ज्ञा, अमार्गे मार्गसञ्ज्ञा, मार्गे उन्मार्गसञ्ज्ञा, अजीवेषु जीवसञ्ज्ञा जीवेषु अजीवसञ्ज्ञा, असाधुषु साधुसञ्ज्ञा अमुक्तेषु मुक्तसञ्ज्ञा, मुक्तेषु अमुक्तसञ्ज्ञा।

[3] જેમકે સર્વ પુરુષો રાગી તેમજ અસર્વજ્ઞ છે, પુરુષ હોવાને લીધે, મારી માફક, આથી તેઓ અનાપ્ત છે જેમનામાં અનાપ્તત્વનો અભાવ હોય તેમણે ઉપદેશેલું શાસ્ત્ર ધર્મ કહેવાય

ત્રીજો પ્રકાર છે એવી રીતે સમ્યગ્દર્શનાદિરૂપ સુમાર્ગને વિષે કુમાર્ગની બુદ્ધિ તે ચોથો પ્રકાર છે [1]આકાશ, પરમાણુ વગેરે અજીવ પદાર્થોને વિષે જીવની બુદ્ધિ તે પાંચમો પ્રકાર છે ઉચ્છ્વાસાદિ પ્રાણિ-ધર્મોનો ઘટમાં અભાવ હોવાથી તે અજીવ છે, તેમ પૃથ્વી-કાયાદિ જીવોમાં આ ધર્મોનો અભાવ હોવાથી તે અજીવ છે, એમ જીવોને વિષે અજીવની બુદ્ધિ તે છઠ્ઠો પ્રકાર છે છ પ્રકારના જીવ-નિકાયના વધથી અવિમુખ તથા અબ્રહ્મચારી એવા અસાધુઓને વિષે [2]સાધુની બુદ્ધિ તે સાતમો પ્રકાર છે બાળપણાથી દીક્ષા લીધેલી હોવાથી એમને પુત્ર નથી, अपुत्रस्य गतिर्नास्ति એ સૂત્રથી એમનો ઉદ્ધાર થનાર નથી, વળી એઓ સ્નાન પણ કરતા નથી, વાસ્તે અસાધુ છે એમ બ્રહ્મચર્યાદિ ગુણોથી અલંકૃત સાધુઓને વિષે અસાધુની બુદ્ધિ તે આઠમો પ્રકાર છે લોક-વ્યાપારમાં પ્રવૃત્ત અને કર્મથી રહિત નહિ એવા જનોને વિષે મુક્તની બુદ્ધિ તે નવમો પ્રકાર છે સમગ્ર કર્મોથી રહિત, અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંત સુખ અને અનંત વીર્યથી વિભૂષિત મહાનુભાવોને વિષે [4]અમુક્તની બુદ્ધિ તે દશમો પ્રકાર છે[5]

મિથ્યાત્વથી હાનિ—

આ પદ્યમાં ગ્રન્થકારે મિથ્યાત્વને દુઃખદાયી કહ્યું છે તે યુક્ત છે આ સંબંધમાં યોગશાસ્ત્રની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિના ૫૮ મા પત્રમાં પ્રકાશ્યું છે કે—

"मिथ्यात्वं परमो रोगो, मिथ्यात्वं परमं तमः ।
मिथ्यात्वं परमः शत्रु-र्मिथ्यात्वं परमं विषम् ॥१॥—अनु०
जन्मन्येकत्र दुःखाय, रोगो ध्वान्तं रिपुर्विषम् ।
अपि जन्मसहस्रेषु, मिथ्यात्वमचिकित्सितम् ॥२॥"—अनु०

અર્થાત્ મિથ્યાત્વ મોટામાં મોટો રોગ છે એ ઉત્કૃષ્ટ અંધકાર છે એ મોટામાં

1 નિમ્ન-લિખિત પદ્યગત કલ્પના ભ્રાન્તિમૂલક છે—

क्षिति-जल-पवन-हुताशन-यजमाना-ऽऽकाश-चन्द्र-सूर्याख्याः ।
इति मूर्तयो महेश्वरसम्बन्धिन्यो भवन्त्यष्टौ ॥"

૨ કેટલાક આ સાધુઓ સર્વ પાપનું સેવન કરે છે, છતાં મહા-મુદ્રાનું તેઓ ધારણ કરતા હોવાથી સાધુ છે

૩ अणिमाद्यष्टविधं प्राप्यै-श्वर्यं कृतिनः सदा ।
मोदन्ते निर्वृतात्मान-स्तीर्णाः परमदुस्तरम् ॥'

૪ અનાદિત્વ હોવાને લીધે જેમ આકાશ અને આત્માના સંયોગનો વિચ્છેદ અસંભવિત છે, તેમ જીવ અને અનાદિ કર્મના સંયોગને નાશ કરવો તે અશક્ય છે આથી મુક્ત જીવો મળતા નથી અથવા મુક્તિ એટલે દીવાનો નિર્વાણ થાય તેમ આત્માનું અસ્તિત્વ નહિ રહેતું હોવાથી મુક્ત નથી

૫ આ વિવેચન તેમ જ ટિપ્પણ સ્થાનાંગ-વૃત્તિ અનુસાર છે

મોટો દુશ્મન છે એ ઉત્કટ (અતિદારુણ) ઝેર છે (કેમકે) રોગ, અધકાર, શત્રુ અને ઝેર એ તો એક (જ) જન્મમા દુ ખદાયી છે, જ્યારે ચિકિત્સા રહિત મિથ્યાત્વ તો હજારો જન્મોમા પણ દુ ખાવહ છે

राग-द्वेषयुतो देवो, यः कुदेवः स कथ्यते ।
काञ्चनकामिनीलुब्ध', कुगुरुर्यो गुरूयते ॥ ७ ॥
हिंसया सहितो योऽत्र, धर्मः सोऽस्ति कुधर्मकः ।
एतत्त्रये निमग्ना ये, संसारे संसरन्ति ते ॥ ८ ॥–युग्मम्

કુદેવાદિનું લક્ષણ—

શ્લો૦–"જે દેવ રાગ અને દ્વેષથી યુક્ત હોય તે 'કુદેવ' કહેવાય છે જે સોનામાં અને સુન્દરીમા લપટ હોઇ ગુરુ હોવાનો ડોળ કરે છે તે 'કુગુરુ' છે આ જગત્મા જે ધર્મ હિંસાથી યુક્ત છે તે ' કુધર્મ ' છે આ ત્રણમાં જેઓ આસક્ત છે, તેઓ સસારમાં રઝળે છે "–૭-૮

वीतरागः सुदेव' स्याद्, व्रतस्थः सुगुरुस्तथा ।
दयाप्रधानधर्मो हि, शुद्धो धर्मः प्रकीर्तितः ॥ ९ ॥

સુદેવાદિનુ લક્ષણ–

શ્લો૦–" રાગ રહિત હોય તે 'સુદેવ' છે જે (મહા)વ્રતો પાળતા હોય, તે ' સુગુરુ ' છે, અને દયાપ્રધાન ધર્મ તે જ 'સુધર્મ' કહેવાય છે "–૯

સુદેવ-કુદેવનુ નિરૂપણ—

સ્પષ્ટી૦—પૂર્વોક્ત પદ્યમા સૂચવ્યા મુજબ જે રાગી હોય, જે દ્વેષી હોય તે 'કુદેવ' છે, જ્યારે જેનામા રાગ-દ્વેષનો અભાવ છે, જે વીતરાગ છે તે 'સુદેવ' છે આ વાત સ્ફુટ રીતે યોગશાસ્ત્રના દ્વિતીય પ્રકાશમા નિમ્ન લિખિત પદ્યો દ્વારા જોઇ શકાય છે—

" सर्वज्ञो जितरागादि–दोषस्त्रैलोक्यपूजित ।
यथास्थितार्थवादी च, देवोऽर्हन् परमेश्वर ॥४॥"—અનુ૦

"ये स्त्री-शस्त्राऽक्षसूत्रादि-रागाद्यङ्ककलङ्किता ।
निग्रहा-ऽनुग्रहपरा-स्ते देवाः स्युर्न मुक्तये ॥ ६ ॥"—અનુ૦

અર્થાત્ જે સર્વજ્ઞ છે, જેણે રાગાદિ દોષો ઉપર વિજય મેળવ્યો છે, જેને ત્રિભુવન પૂજે છે અને જે જેવી વસ્તુ હોય તેવી તેની પ્રરૂપણા કરે છે, તે 'દેવ', 'અર્હન્' યાને 'પરમેશ્વર' છે અથવા તે ઉત્તમ ઐશ્વર્યવાળા 'અર્હન્ દેવ' છે જેઓ [1]સુન્દરી, [2]શસ્ત્ર, [3]જપમાળા વગેરે રાગાદિના ચિહ્નોથી કલંકિત છે અને જેઓ (અન્ય જનો ઉપર) નિગ્રહ તથા અનુગ્રહ કરવામાં (એટલે કે રુષ્ટ થતાં શાપ દેવા માટે અને તુષ્ટ થતાં વરદાન આપવા માટે) તૈયાર છે, તે દેવો મુક્તિ માટે નથી-તેમની સેવાથી સિદ્ધિનું સંપાદન થાય તેમ નથી

આપણે અજૈન સાહિત્ય તરફ દૃષ્ટિપાત કરીશું તો બ્રહ્મા પ્રમુખ દેવો સરાગી આલેખેલા જણાય છે, કેમકે તેમને પત્ની છે જેમકે બ્રહ્માની પત્ની સાવિત્રી, વિષ્ણુની લક્ષ્મી, શિવની પાર્વતી, કાર્તિકેયની દેવસેના, ઇન્દ્રની શચી, રવિની રેના, ચંદ્રની રોહિણી, બૃહસ્પતિની તારા, અગ્નિની સ્વાહા, મદનની રતિ, યમ (શ્રાદ્ધદેવ)ની ધૂમોર્ણા ઇત્યાદિ આ, સાહિત્યે રજૂ કરી છે ત્યાં એવું સ્પષ્ટપણે નિર્દેશાયું છે કે [4]બ્રહ્માદિ સ્ત્રીલંપટ પણ હતા બ્રહ્માના સંબંધમાં આવી વાતને મત્સ્ય-પુરાણના તૃતીય અધ્યાયના નિમ્ન-લિખિત પદ્યો જાહેર કરે છે—

"अथ प्रदक्षिणं चक्रे, सा पितुर्वरवर्णिनी ।
पुत्रेभ्यो लज्जितस्यास्य, तद्रूपा लोकनेच्छया ॥३६॥"—અનુ૦

૧–૩ આ અનુક્રમે રાગ દ્વેષ અને મોહનું સૂચન કરે છે કેમકે વીતરાગને વનિતાનો સંગ સંભવે નહિ, શસ્ત્રનું ધારણ એ શત્રુતા સિદ્ધ કરે છે અને જપમાળા વિસ્મરણનું સ્મરણ કરાવે છે

તર્કરહસ્યદીપિકા (પત્ર ૪૫)માં તેમજ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત અષ્ટકની વૃત્તિમાં કહ્યું પણ છે કે—

'रागोऽङ्गनासङ्गमनानुमेयो द्वेषो द्विषद्दारणहेतिगम्य ।
मोह कुवृत्तागमदोषसाध्यो नो यस्य देव स स चैषमर्हन् ॥"—ઉપજાતિ

આ ભાવાર્થ યોગશાસ્ત્રની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિ (પત્ર ૬૧)માંના નિમ્ન-લિખિત પદ્યમાં જોવાય છે—

"स्त्रीसङ्ग काममाचष्टे द्वेष चायुधसङ्ग्रह ॥
व्यामोह चाक्षसूत्रादि-रशौच च कमण्डलु ॥"—અનુ૦

૪ આ દેવોમાં હિંસા, અસત્ય, અદત્તાદાન અને પરિગ્રહરૂપ દૂષણો પણ જણાય છે પ્રતીતિ કરવાની અભિલાષા જેને થતી હોય તેને ઉપદેશરત્નાકરનાં ૧૫૩માં અને ૧૫૪માં પત્રો જોવા ભલામણ છે

आविर्भूतं ततो वक्त्रं, दक्षिणं पाण्डु गण्डवत् ।
विस्मयस्फुरदोष्ठं च, पाश्चात्यमुदगात् ततः ॥३७॥—અનુ૦
चतुर्थमभवत् पश्चाद्, वामं कामशरातुरम् ।
ततोऽन्यदभवत् तस्य, कामातुरतया तथा ॥३८॥—અનુ૦

तेनोर्ध्वं वक्त्रमभवत्, पञ्चमं तस्य धीमतः ।
आविर्भवज्जटाभिश्च, तद् वक्त्रं चावृणोत् प्रभुः ॥४०॥"—અનુ૦

બ્રહ્મા અને વિષ્ણુ પરત્વે આનાથી પણ બીભત્સ વર્ણન બ્રહ્મવૈવર્ત પુરાણ (અ૦ ૪)મા નજરે પડે છે

કૃષ્ણનુ ગોપીઓ સાથેનુ [1]અનુચિત વર્તન કાવ્યપ્રદીપે (પૃ ૧૪૨)ના નિમ્ન-લિખિત પદ્ય ઉપરથી સ્ફુરે છે —

"'गच्छाम्यच्युत ! दर्शनेन भवतः किं तृप्तिरुत्पद्यते ?
किन्त्वेवं विजनस्थयोर्हत जनः सम्भावयत्यन्यथा ।'
इत्यामन्त्रणभङ्गिसूचितवृथाऽवस्था न खेदालसा-
माश्लिष्यन् पुलकोत्कराञ्चिततनुर्गोपीं हरिः पातु व ॥"—શાર્દૂલ૦

न्यायसिद्धान्तमुक्तावली વગેરેમા ગોપીનાં વસ્ત્રો ચોરી જવાનો કૃષ્ણ ઉપર આક્ષેપ મૂકાયો છે એમ નિમ્ન-લિખિત પદ્ય કહી આપે છે —

---

૧ આથી પણ અધિક અસભ્ય વર્ણનના ઉપર 'પતિવ્રતા સતીઓ'મા આપેલો સતી વૃન્દાનો વૃત્તાન્ત વિશેષ પ્રકાશ પાડે છે આ સતીનુ શીયળ રૂપપરાવર્તન દ્વારા ખણ્ડિત કરનાર કૃષ્ણને સતી આ સર્વથા અનુચિત કૃત્ય માટે શાપ આપે છે

આ ઉપરાત કૃષ્ણની કપટતા વગેરેનો નિર્દેશ નિમ્ન-લિખિત પદ્યમાથી તારવી શકાય છે —

" त्यक्त्वा पद्मामनिन्द्यां मदनशरहतो गोपनारीं सिषेवे
निद्राविद्राणचित्तः कपटशतमयो दानवारातिघाती ।
रागद्वेषावधूतो धुपतिसुतरथे सारथिर्योऽभवत् तं
कुर्वाणं प्रेम नार्यां विटवदतिशयं नाप्तमाहुर्मुरारिम् ॥ '—સ્રગ્ધરા
—સુભાષિતરત્નસન્દોહ શ્લો૦ ૬૫૬

અર્થાત્ પવિત્ર લક્ષ્મીને ત્યજીને કામદેવના બાણથી હણાયેલા જે મુરારિએ (કૃષ્ણે) ગોપીનુ મૈથુન કર્યુ તથા જેમનુ મન નિદ્રાથી નષ્ટ થયુ છે જેઓ સેંકડો કપટોથી પૂર્ણ છે તેમજ જેઓ દાનવરૂપ દુશ્મનોના વિઘાતક છે, તથા વળી જેઓ રાગ-દ્વેષથી શોભિત છે અને જેઓ ઇન્દ્રના પુત્ર (અર્જુન)ના સારથિ (રથ હાંકનાર) થયા, તે નારીની સાથે વિટની જેમ અતિશય પ્યાર કરતા મુરારિને (સજ્જનો) આપ્ત કહેતા નથી

" नूतनजलधररुचये, गोपवधूटीदुकूलचोराय ।
तस्मै कृष्णाय नम , संसारमहीरुहस्य बीजाय ॥ "[1]—આર્યા

શંકરમા સ્રીલંપટતા હોવાનુ સાહિત્યદર્પણ (પરિ ૭, પૃ ૪૧૦)ના નિમ્ન લિખિત પદ્યથી સ્ફુરે છે —

" [2]सन्ध्या यत् प्रणिपत्य लोकपुरतो बद्धाञ्जलिर्याचसे
धत्से यच्च नदीं विलज्ज ! शिरसा तच्चापि सोढं मया।
श्रीर्जाताऽमृतमन्थने यदि हर. कस्माद् विष भक्षित
मा स्त्रीलम्पट ! मां स्पृशेत्यभिहितो गौर्या हर' पातु व' ॥"–શા[3] વિ૦

બ્રહ્મા અને વિષ્ણુની જેમ એનુ પણ નિન્દ્ય વર્ણન કરવાનુ પુરાણો ભૂલી ગયા નથી ભાગવત પુરાણ (સ્ક ૮, અ ૮--)મા મોહિની-સ્વરૂપના દર્શનથી મહાદેવની જે દશા વર્ણવી છે તે કયા સહૃદયને સાલે તેમ નથી ? **કુમારસંભવમા મહાદેવ અને પાર્વતીને** જગતના માતા-પિતારૂપે સબોધ્યા પછી કથન કરનાર કવીશ્વર કાલિદાસના આ કૃત્યને સાક્ષરો ઉચ્છૃખલતા તરીકે ગણે છે, તો આવા અનુચિત વર્ણનની જે પરાકાષ્ઠા પુરાણોમા નજરે પડે છે તેને માટે તો તેઓ કેવુ પ્રમાણપત્ર આપે એ પાઠકમહોદય સ્વય વિચારી લેશે

આ સ્થૂલ વિવેચન ઉપરથી પણ બ્રહ્માદિની કામાતુરતા અને કામિનીની કિંકરતા સ્ફુટ થઇ હશે હવે આ દેવો શસ્ત્રધારી પણ છે એ વાત શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત લોકતત્ત્વનિર્ણયના નિમ્ન-લિખિત પદ્ય દ્વારા જોઇ લઇએ —

---

૧ કૃષ્ણને ઉદ્દેશીને એના એના અનુચિત આક્ષેપો મૂકાયા છે કે જેના પ્રતીકાર માટે બગ સાહિત્ય સમ્રાટ્ શ્રીયુત બંકિમચંદ્રને બગાળી ભાષામા પુસ્તક રચવાની ફરજ પડી. આમા ઘણુ ખરૂ નિંદ્ય ગણુંત રૂપકની મદદથી અ યરા આનેખવાનો પ્રયત્ન થયેલો છે જૈન દર્શનમા તો શ્રીકૃષ્ણને વ્યભિચારી કે ચોર તરીકે આળખાવેલા નથી જ ત્યા તો એમને હવે પછી તીર્થકર થનાર વ્યક્તિ તરીકે-જૈનોના સુપ્રં હોવાની લાયકાત મેળવેલા તરીકે વર્ણવ્યા છે

૨ આના અર્થ માટે જુઓ ચતુર્વિંશતિકાનો મારો ઉપોદ્ઘાત (પૃ ૩૦)

૩ વિશેષ પતીતિના અભિલાષી માટે શ્રીભર્તૃહરિકૃત શૃગાર-શતકનો નિમ્ન-લિખિત આદ્ય શ્લોક ઉપસ્થિત કરવામા આવે છે -

शम्भु-स्वयम्भु-हरयो हरिणेक्षणाना
येनाक्रियन्त सतत गृहकुम्भदासा ।
वाचामगोचरचरित्रविचित्रिताय
तस्मै नमो भगवते मकरध्वजाय ॥ १ ॥ —વસ૦

" शक्रं वज्रधरं बलं हलधरं विष्णुं च चक्रायुधं
स्कन्दं शक्तिधरं श्मशाननिलयं रुद्रं त्रिशूलायुधम् ।
एतान् दोषभयार्दितान् गतघृणान् बालान् विचित्रायुधान्
नानाप्राणिषु चोद्यतप्रहरणान् कस्तान् नमस्येद् बुधः ? ॥ २८ ॥ "
—શાર્દૂલ૦

અર્થાત્ વજ્રને ધારણ કરનાર ઇન્દ્ર, હળને ધારણ કરનાર બલરામ, ચક્રરૂપ હથિયારવાળા વિષ્ણુ, શક્તિને ધારણ કરનાર સ્કન્દ, શ્મશાનમાં નિવાસ કરનારા અને ત્રિશૂલરૂપ શસ્ત્રને ધારણ કરનારા રુદ્રને-દોષ અને ભયથી પીડિત, નિર્દય, અજ્ઞાની, વિચિત્ર શસ્ત્રવાળા અને વિવિધ જીવોના ઉપર શસ્ત્ર ઉગામવાને તૈયાર થયેલા એવા આ દેવોને કયો વિબુધ નમન કરે ?

આ સંબંધમાં સુભાષિત-રત્ન-સન્દોહનો નિમ્ન-લિખિત શ્લોક જોઇ લઇએ —

" ये सङ्गृह्यायुधानि क्षतरिपुरुधिरैः पिञ्जराण्यास्तरेखा
वज्रेष्वासासिचक्रक्रकचहलगदाशूलपाशादिकानि ।
रौद्रभ्रूभङ्गवक्त्राः सकलभवभृतां भीतिमुत्पादयन्ते
ते नेद् देवा भवन्ति प्रणिगदत बुधा ! लुब्धकाः के भवेयुः ॥६५२॥"-સ્રગ્૦

અર્થાત્ મારી નાખેલા દુશ્મનોના લોહીથી ખરડાયેલા એવા વજ્ર, બાણ, તરવાર, ચક્ર, કરવત, હળ, ગદા, શૂળ, પાશ વગેરે આયુધોને સારી રીતે ગ્રહણ કરીને

અર્થાત્ જે કામે મહાદેવ, બ્રહ્મા, અને વિષ્ણુને મૃગનયનાઓના ઘરના પાણી ભરનાર નોકરો બનાવ્યા, તે વાણીને અગોચર (એટલે કે જેનો વચન દ્વારા વ્યવહાર ન થઇ શકે એવા) ચરિત્ર વડે વિચિત્ર મ નને નમસ્કાર

આ ઉપરથી સમજાય છે કે આ દેવો મમાતુર છે અને એથી કરીને તેમને પૂજ્ય તરીકે વ ન કરવું ઉચિત નથી આ સંબંધમાં પણ શ્રીજયકીર્તિસૂરિકૃત શીલોપદેશ-માલામાં કહ્યું પણ છે કે—

" पूइज्जति सिवत्थं जेहिं वि जइ कामगद्दहा देवा ।
गत्तासूयरपमुहा-ई किं न हु पूयंति ते मूढा ? ॥ २१ ॥ "-આર્યા
[पूज्यन्ते शिवार्थं यैरपि यदि कामगर्दभा देवाः ।
गर्ताशूकरप्रमुखान् किं न खलु पूजयन्ति ते मूढाः ? ॥]

અર્થાત્ જે (મિથ્યાત્વરૂપ મદિરાથી) મૂ [illegible] એ ગધેડા [illegible] મારે પૂજે છે, તેઓ ખાડામાં રહેતા ભૂ [illegible] એને અપેક્ષા [illegible] (કેમકે આવા દેવોમાં અને ભૂંડમાં [illegible]

જેમણે રેખા પ્રાપ્ત કરી છે તથા વળી જેઓ ભયંકર ભવાના ભગવાળા વદનવાળા છે તેમજ જેઓ સમગ્ર મમારી જીવોને ભય ઉત્પન્ન કરે છે, તેઓ જો દેવ હોય, તો હે વિચક્ષણો ! કહો કે (ત્યારે) શિકારીઓ કોણ હોય ?

પુરાણકારોને હાથે બ્રહ્માદિની જેટલી મશ્કરી-ફજેતી થઇ છે તેનાથી તો હદ વળી ગયેલી ગણાય આ બધા દેવો વિપત્તિને હઠાવી ન શક્યાનું કરુણાજનક દૃશ્ય લોકતત્ત્વનિર્ણયનુ નિમ્ન-લિખિત પદ્ય પૂરૂ પાડે છે —

" ब्रह्मा लूनशिरा हरिर्दृशि सरुग् व्यालुप्तशिश्नो हर
सूर्योऽप्युल्लिखितोऽनलोऽप्यखिलभुक् सोम. कलङ्काङ्कितः ।
स्वर्नाथोऽपि विसस्थुल खलु वपु'सस्थैरपस्थै कृत'
सन्मार्गस्खलनाद् भवन्ति विपदः प्राय प्रभूणामपि ॥३१॥ "—शार्दूल०

અર્થાત્ બ્રહ્માનુ મસ્તક છેદાઇ ગયુ વિષ્ણુના નેત્રમા રોગ થયો મહાદેવનુ લિંગ તૂટી ગયુ સૂર્યનો દેહ પણ છોલાઇ ગયો અગ્નિ સર્વભક્ષી થયો ચન્દ્ર કલંકી બન્યો ઇન્દ્ર મહસ્ર ભગથી દુષ્ટ દેહવાળો થયો (આ ઉપરથી ફલિત થાય છે કે) સન્માર્ગથી ભ્રષ્ટ થવાથી પ્રભુઓને પણ પ્રાયે વિપત્તિ આવી પડે છે [1]

આ શ્લોકમા મહાદેવના શિરે જે વિપત્તિ આવી પડ્યાનુ સૂચવાયુ છે, તે ઉપરથી જાણે મહાદેવની ઇશતાનો કોટ તૂટી જતો જોઇ શ્રીઅકલંકદેવે કહ્યુ પણ છે કે—

" ईश किं छिन्नलिङ्गो यदि विगतभय शूलपाणिः कथ स्यान्-
नाथ' किं भैक्ष्यचारी यतिरिति च कथ साङ्गन सात्मजश्च ? ।
आर्द्राज किं त्वजन्मा सकलविदिति किं वेत्ति नात्मान्तराय ?
सङ्क्षेपात् सम्यगुक्त पशुपतिमपशु' कोऽत्र धीमानुपास्ते ? ॥"—स्र

અર્થાત્ જો મહાદેવ ઇશ્વર છે, તો ઋષિઓના શાપથી એનુ લિંગ કેમ તૂટી ગયુ ? જો એ નિર્ભય છે તો એના હાથમા ત્રિશૂળ કેમ છે ? જો એ (ત્રિભુવનનો) સ્વામી છે, તો ભીખ માગીને કેમ નિર્વાહ કરે છે ? જો એ મુનિ છે, તો એને પત્ની અને પુત્ર કેમ છે ? વળી જ્યારે આર્દ્રા નક્ષત્રમા એનો જન્મ થયો છે, તે

---

૧ આને લગતા પ્રસંગનુ સવિસ્તર વર્ણન શ્રીભાનુપ્રભસૂરિકૃત જૈનધર્મવરસ્તોત્રની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિ (પૃ ૮૨-૮૪)મા આપેલુ છે આ ગ્રંથ ટુંક સમયમા શ્રીઆગમોદય સમિતિ' તરફથી બહાર પડનાર છે આનુ સ્થૂલ સ્વરૂપ તત્ત્વનિર્ણયપ્રાસાદ (પૃ ૧૩૦-૧૩૮)મા હિન્દી ભાષામા નજરે પડે છે

એ જન્મરહિત કેમ કહેવાય? વળી જો એ સર્વજ્ઞ છે, તો એ પોતાનો અંત શાય કેમ જાણતો નથી? ટૂંકમાં ઉંડી રીતે કથન કરાય છે કે આવા પશુપતિની કયો બુદ્ધિમાન્ અપશુ (એટલે માનવ) ઉપાસના કરે?

આ પ્રમાણે પુરાણાદિમાં જે વર્ણન આપેલાં છે, તેનો [1]દેવ-પરીક્ષા પ્રસંગે થોડો ઘણો વિચાર જૈન મહર્ષિઓએ જરૂર કર્યો છે પરંતુ આથી એમ ન સમજવું કે તેઓ બ્રહ્માદિના દ્વેષી છે

એ તો જેમ કોઈ પણ નિષ્પક્ષપાતી આવાં પુરાણનાં કથનોને કલ્પિત ગણે અને શુદ્ધ ચરિત્રશાળી દેવોની સેવા કરે, તેમ જૈન મુનિવરોએ પણ કર્યું છે અને તેમણે પણ બ્રહ્માદિ નામો વડે પરમેશ્વરની સ્તુતિ કરી છે આ વાતના સમર્થનાર્થે [2]ગ્રન્થ-ગૌરવના ભયથી લોકતત્ત્વનિર્ણયમાંથી એક જ પદ્ય રજુ કરૂં છું —

" त्यक्तस्वार्थः परहितरतः सर्वदा सर्वरूपं
सर्वाकारं विविधमसमं यो विजानाति विश्वम् ।
ब्रह्मा विष्णुर्भवतु वरदः शङ्करो वा हरो वा
यस्याचिन्त्यं चरितमसमं भावतस्तं प्रपद्ये ॥ ३७ ॥ "–मन्दा०

અર્થાત્ જેણે સ્વાર્થનો ત્યાગ કર્યો છે, જે અન્યના કલ્યાણમાં આસક્ત છે, જે સદા સર્વસ્વરૂપ (જડ-ચેતનરૂપ), (પરિમંડલ, વૃત્ત, ચતુરસ્ર, આયતન વગેરે) સર્વ આકારવાળા, અને ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રૌવ્યની અપેક્ષાએ વિવિધ એવા વિશ્વને અનન્ય સદૃશ જાણે છે તેમજ જેનું ચરિત્ર અચિન્ત્ય તેમજ અદ્વિતીય છે તેને-ભલે પછી તેનું નામ બ્રહ્મા હો, વિષ્ણુ હો, શંકર હો કે હર હો, હું (દેવ તરીકે) ભાવપૂર્વક સ્વીકારૂં છું

આ નિરૂપણથી દેવનું લક્ષણ વીતરાગત્વ હોવું જોઈએ એમ સમજાયું હશે, છતાં કોઈ પ્રાજ્ઞ 'રાગી'ને સુદેવ ગણવા તૈયાર હોય તો તે મહાનુભાવને ઉદ્દેશીને હું કહીશ કે—

---

૧ જુઓ યોગશાસ્ત્રની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિ (પ ૬૧), દિગંબર મુનિરાજ શ્રીઅમિતગતિ કૃત ધર્મપરીક્ષા અને શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિ(?)કૃત ષડ્દર્શનસમુચ્ચય (આ દ્વિજવદનચપેટા પણ કહેવાય છે, આવો એક ગ્રન્થ બૌદ્ધાચાર્યે રચ્યો છે અને તેનું નામ દ્વિજવદન ચપેટા છે જુઓ જૈનગ્રન્થાવલી પૃ ૧૬૧ ઉપદેશરત્નાકરના ૧૫૫મા પત્રમાં રૌનમુખચપેટા તરીકે જે ગ્રન્થનો નિર્દેશ છે તે આ તો નહિ હોય?)

૨ આવા ભાવાર્થના વિશેષ જિજ્ઞાસુને વીર-ભક્તામર (પૃ ૫૫-૫૭) તેમજ શ્રી-ભક્તામરસ્તોત્રની મારી સંસ્કૃત ભૂમિકા જોવા વિનતિ છે

" [1]रागी देवो दोसी देवो कामिणिमंमि (?) देवो
रत्ता मत्ता कतासत्ता ते गुरू ते वि पुज्जा ॥ १ ॥
मज्जे धम्मो मंसे धम्मो जीवहिंसाइ धम्मो
हा हा कट्ठ नट्ठो लोओ अट्टपट्ट कुणंतो ॥ २ ॥"[2]

અર્થાત્ જે દેવ રાગી હોય, જે દ્વેષી હોય તે પણ દેવ છે, વળી રાગી, મદો- કામિનીમા આસક્ત એવા જે ગુરુઓ છે તેઓ પણ પૂજનીય છે મદ્ય(પાન)મા ધર્મ, માસ(ખાવા)મા ધર્મ અને જીવ-હિંસામા પણ ધર્મ હાય હાય કષ્ટ, અવ્યવસ્થિત વિચાર (અશુભ વિકલ્પ) કરનાર લોક નાશ પામ્યો.

વિશેષમા સરાગીને સુદેવ ગણવાનુ સાહસ કરનાર શંકર સિવાય દેવને સુદેવ તરીકે નહિ સ્વીકારી શકે, કેમકે એની સાથે સરાગત્વમે બરોબર કરી શકે તેમ નથી મહર્ષિ શ્રીભર્તૃહરિએ કહ્યુ પણ છે કે—

" एको रागिषु राजते प्रियतमादेहार्धहारी हरो
नीरागेषु जिनो विमुक्तललनासङ्गो न यस्मात् परः ।
दुर्वारस्मरबाणपन्नगविषव्याविद्धमुग्धो जनः
शेषः कामविडम्बनान् न विषयान् भोक्तु न मोक्तु क्षमः ॥"[3]
—વૈરાગ્યશતક

* * * *

एतत्त्रय सुमन्यन्ते, ते नरा शिवगामिन ।
नरदेवभवान् कृत्वा, भवन्ति स्वल्पकालत ॥ १० ॥

સમ્યક્ત્વથી મોક્ષ—

શ્લો૦—" જે મનુષ્યો આ ત્રણને વિષે શુદ્ધ શ્રદ્ધા રાખે છે, તેઓ દેવના ભવો કરી દુંક સમયમા મોક્ષે જાય છે "—૧૦

* * * *

૧ તાત્પર્ય—

रागी देवो द्वेषी देवो देवो
रक्ता मत्ता कान्तासक्ता ये गुरवस्तेऽपि पूज्या ।
मद्ये धर्मो मांसे धर्मो जीवहिंसाया धर्मो
हा हा कष्ट नष्ट लोक अशुभविकल्प कुर्वन् ॥

૨ જુઓ તત્ત્વનિર્ણયપ્રાસાદ (પૃ ૪૩૩)

૩ આ હકીકત નિમ્ન-લિખિત પદ્યમા જણાઈ આવે છે—

सरागोऽपि हि देवश्चेद्, गुरुरब्रह्मचार्यपि
कृपाहीनोऽपि धर्म स्यात् कष्ट नष्ट हहा जगत् ॥

एतत्सम्यक्त्वदीपेन, निरस्य मोहजं तमः ।
गच्छन्ति श्रेयसो मार्गे, नरा द्राग् लब्धचेतनाः ॥ ११ ॥

કલ્યાણ-માર્ગનો દીપક—

શ્લો૦—" ચૈતન્ય પામેલા (માનવો સુદેવાદિ તત્ત્વત્રયમાં સુશ્રદ્ધારૂપ) આ સમ્યક્ત્વરૂપ દીવા વડે મોહજન્ય (અજ્ઞાનરૂપ) અંધકારને દૂર કરીને ઝટ કલ્યાણને માર્ગે જાય છે "—૧૧

* * * *

मूलं धर्मतरोरेतद्, द्वारं मोक्षस्य कथ्यते ।
यानपात्रं भवाब्धौ च, गुणानामास्पदं मतम् ॥ १२ ॥

સમ્યક્ત્વનું ગૌરવ—

શ્લો૦—" આ (સમ્યક્ત્વ) ધર્મરૂપ વૃક્ષનું મૂળ, મોક્ષ(રૂપ નગર)નો દરવાજો અને સંસારરૂપ સમુદ્રને વિષે નૌકા કહેવાય છે તેમજ તે (સર્વ) ગુણોનું (ઉત્પત્તિ-)સ્થાન મનાય છે "—૧૨

અજૈન દર્શનમાં સમ્યક્ત્વનો મહિમા—

સ્પષ્ટી૦—આ પદ્યમાં યથાર્થ શ્રદ્ધા ઉપર ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે તે વાસ્તવિક છે, કેમકે અજૈન શાસ્ત્રોમાં પણ મુક્તિ માટે શ્રદ્ધાની આવશ્યકતા સ્વીકારવામાં આવી છે ભગવદ્ગીતા (અ૦ ૪)માં કહ્યું છે કે—

" श्रद्धावांल्लभते ज्ञानं, तत्परः संयतेन्द्रियः ।
ज्ञानं लब्ध्वा परां शान्ति-मचिरेणाधिगच्छति ॥ ३९ ॥
अज्ञश्चाश्रद्दधानश्च, संशयात्मा विनश्यति ।
नायं लोकोऽस्ति न परो, न सुखं संशयात्मनः ॥ ४० ॥ "

અર્થાત્ શ્રદ્ધાળુ જ્ઞાન મેળવે છે અને તેમાં તલ્લીન બનેલી અને ઇન્દ્રિયો ઉપર કાબુ મેળવેલી (વ્યક્તિ) જ્ઞાન પામીને ટુંક સમયમાં ઉત્તમ મુક્તિ પામે છે મૂર્ખ, અશ્રદ્ધાળુ તેમજ સંશયશીલ પ્રાણી તો નાશ પામે છે. સંશયાત્માને આ લોક કે [illegible] પણ નથી તેમજ સુખ નથી

सर्वलक्ष्म्या निधानं हि, कारणं तीर्थकृच्छ्रियः ।
धन्यास्ते पालयन्तीह, ये सम्यक्त्वं सुखाकरम् ॥ १३ ॥

સમ્યક્ત્વીઓને અભિનન્દન—

શ્લો૦—"સર્વ સંપત્તિના ભંડાર, તીર્થંકરની લક્ષ્મીના હેતુ અને સુખની ખાણરૂપ એવું સમ્યક્ત્વ જેઓ આ સંસારમાં પાળે છે, તેઓ ધન્ય છે"–13

* * * *

अङ्कस्थाने हि सम्यक्त्वं, सर्वं शून्यं ततः परम् ।
अङ्कस्य रक्षणे जाते, शून्यानि फलदानि च ॥ १४ ॥

સમ્યક્ત્વ વિના શૂન્યતા—

શ્લો૦—"સમ્યક્ત્વ એ અંકને સ્થાને છે, કેમકે એના વિના સર્વ શૂન્ય છે. અંકનું રક્ષણ થતાં મીંડાઓ પણ ફલદાયક (બને) છે–તેની ગણના થાય છે"–1

* * * *

कुतर्कग्रहग्रस्ता हा, केचिद् धर्मं बहिर्मुखाः ।
दूषयन्ति कुकर्माणो, हारयन्ति जनुर्वृथा ॥ १५ ॥

કુકર્મીઓનું ભવ-ભ્રમણ—

શ્લો૦—"કુતર્કરૂપ ગ્રહોથી સપડાયેલા અને બહિર્મુખ (આડંબર સેવના એવા કેટલાક કુકર્મીઓ ધર્મને દોષ દે છે અને (પોતાનો) જન્મ ફોગટ હ જાય છે"–૧૫

* * *

पूर्वर्षीणां समर्थानां, कथनं नैव रोचते ।
अधर्मिभ्यश्च मूर्खेभ्यः, प्रमेहिभ्यो घृतं यथा ॥ १६ ॥

મહર્ષિઓના ઉપદેશની અવગણના—

શ્લો૦—"જેમ પ્રમેહથી પીડાતા (જનો)ને ઘી રુચતું નથી જ, તેમ અ અને મૂર્ખ (માનવીઓને) પૂર્વે થઇ ગયેલા સમર્થ ઋષિઓનું કથન રુ થતું નથી જ"–૧૬

* * * *

स्वकीयां कल्पनां मूढा, मन्यन्ते तत्त्वधारिणीम् ।
पूर्वाचार्याणां तथा नैव, कुकर्मप्रहता जडाः ॥ १७ ॥

શ્લો૦—" જેમ (તે) મૂરખાઓ પોતાની કલ્પનાને તાત્ત્વિક ગણે છે તેમ કુકર્મથી હણાયેલા તે જડો પ્રાચીન (મહાનુભાવો)ની કલ્પનાને ગણતા નથી જ "-૧૭

* * * *

ते सम्यक्त्वं समुद्दाल्य, कुतर्कभ्रान्तचित्तकाः ।
स्वकीयकल्पनाकाचं, हा हा रक्षन्ति यत्नतः ॥ १८ ॥

કુતર્કીઓની બાલિશતા—

શ્લો૦—" કુતર્કો વડે ભ્રમિત થયેલા ચિત્તવાળા તે (જડો) સમ્યક્ત્વ (રત્ન)-ને ફેંકી દઈને અરેરે પોતાની કલ્પનારૂપ કાચનું યત્નપૂર્વક રક્ષણ કરે છે "–૧૮

* * * *

अधुना पञ्चमे काले, विशेषाः कृष्णपाक्षिकाः ।
भाविनो भरते सव्ये, इत्यस्ति पूर्वभाषितम् ॥ १९ ॥

કૃષ્ણપક્ષીઓની અધિકતા—

શ્લો૦—" અત્યારે પાંચમા આરામાં દક્ષિણ [1]ભરતમાં [2]કૃષ્ણપક્ષીઓ વિશેષ હોય એમ [3]પ્રાચીન કથન છે "–૧૯

* * * *

प्रत्यक्षं लक्ष्यते तत् तु, तेषां दुर्भाग्ययोगतः ।
उन्नतिर्दुर्गतिगाना, चेतस्तुदति धर्मिणाम् ॥ २० ॥

ધર્મીને ખેદ—

શ્લો૦—"તેમની કમનસીબીના યોગે તે (વાત) પ્રત્યક્ષ જણાય છે, કેમકે (અત્યારે) દુર્ગતિએ જનારાઓની ઉન્નતિ ધર્મીઓના મનને ખેદ પમાડે છે "–૨૦

* * * *

अस्यां खलु शताब्द्यां हा ! जज्ञिरे ईदृशा गणाः ।
सावधानं मनः कृत्वा, निजं रक्षत रक्षत ॥ २१ ॥

૧ જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ ૧૯૮–૧૯૯)
૨ જુઓ ધીર-ભક્તામર (પૃ ૮૮) ૩ જુઓ મહાનિશીથ.

સાવધાન—

શ્લો૦—"ખરેખર આ (વીસમી) સદીમા આવા સમૂહો પાક્યા છે, વાસ્તે મનને સાવધાન કરી પોતાની જાતનુ (હે ભવ્યો !) તમે આનાથી રક્ષણ કરો, રક્ષણ કરો "—૨૧

मिथ्यात्वपोषका मूर्खै , कथ्यन्ते धर्मधारिण ।
ये धर्मधारिणो लोके, तान् वदन्ति विघातिन ॥ २२ ॥

અજ્ઞાનીઓનો બકવાદ—

શ્લો૦—"જગત્મા મિથ્યાત્વને પોષનારાઓને મૂર્ખાઓ ધર્મધારી કહે છે, જ્યારે જેઓ ધર્મ પાળે છે તેમને વિઘાતક કહે છે "—૨૨

* * * *

ये सम्यक्त्वव्रतस्था स्यु , ते सम्मिलय प्रयत्नत. ।
शास्त्रविरोधिना रोध', कार्य. स्वेषां विवर्धनम् ॥ २३ ॥

સયમીઓનુ સંમેલન—

શ્લો૦—"જેઓ સમ્યક્ત્વધારીઓ છે તેમજ જેઓ (દેશવિરતિ કે સર્વવિરતિરૂપ) વ્રત પાળે છે, તેમણે પ્રયત્ન પૂર્વક એકઠા મળીને શાસ્ત્રનો વિરોધ કરનારાઓનો નિરોધ કરવો જોઇએ તેમજ પોતાની પુષ્ટિ કરવી જોઇએ "—૨૩

* * * *

सुधर्माद् भ्रश्यतो लोकान्, ये रक्षन्ति कृपालव ।
धन्यास्ते कृतपुण्यास्ते,ताननवह नमाम्यहम् ॥ २४ ॥

કૃપાળુ મુનીશ્વરોને નમસ્કાર—

શ્લો—"જે કૃપાળુ (મહાત્માઓ) સુધર્મથી ભ્રષ્ટ થતા લોકોને બચાવે છે, તેઓ ધન્ય છે અને તેમને હુ પ્રતિદિન પ્રણામ કરૂ છુ "—૨૪

* * * *

तीर्थेशाना त्रिकालार्चा, कर्तव्या स्वर्गदायिका ।
बोधिसौलभ्यलाभाय, बोधिर्दुर्गतिवारिका ॥ २५ ॥

પ્રભુ-પૂજનનુ ફળ—

શ્લો૦—" સમ્યક્ત્વનો સહેલાઈથી લાભ થાય તે માટે સ્વર્ગને આપનારી એવી તીર્થંકરોની પૂજા (સવારે, બપોરે અને સાંજે એમ) ત્રિકાળ કરવી, કેમકે સમ્યક્ત્વ એ દુર્ગતિને નિવારે છે "—૨૫

* * * *

ससारनीरधौ पूजा, यानपात्रसमा मता ।
शिवप्रदीपिका पूजा, वज्र दारिद्र्यभूभृताम् ॥ २६ ॥

પૂજાથી લાભો—

શ્લો૦—" સંસાર-સમુદ્રમા પૂજા વહાણ જેવી મનાય છે કલ્યાણના ઉપર પ્રકાશ પાડનારી પૂજા દરિદ્રતારૂપ પર્વતોને (ભેદવામા) વજ્ર (જેવી) છે "—૨૬

* * * *

सर्वकल्याणकर्त्री स्याद्, नृसुरीवैभवप्रदा ।
दुःखाग्नौ पयसा धारा, प्रभोः पूजा सुदुर्लभा ॥ २७ ॥

પ્રસ્તુતની પુષ્ટિ—

શ્લો૦—" પૂજા સર્વ મંગળોને કરનારી અને માનવ અને દેવના વૈભવોને આપનારી છે દુ ખરૂપ અગ્નિને વિષે જળોની ધારા જેવી પ્રભુની પૂજા અત્યંત દુર્લભ છે "—૨૭

સ્પષ્ટી૦—આ તેમજ એની પૂર્વેનુ પદ્ય ઉપદેશતરંગિણીના ૨૧૬મા પત્રગત નિમ્ન-લિખિત પદ્યની છાયારૂપ જણાય છે—

" संसाराम्भोधिबेडा शिवपुरपदवी दुर्गदारिद्र्यभूभृद्-
भङ्गे दम्भोलिभूता सुरनरविभवप्राप्तिकल्पद्रुकल्पा ।
दु खाग्नेरम्बुधारा सकलसुखकरी रूपसौभाग्यभर्त्री
पूजा तीर्थेश्वराणा भवतु भवभृता सर्वकल्याणकर्त्री ॥ "—અનુ૦

* * * *

स्नपयन्ति जगन्नाथ, तत्कर्मरजसा शम ।
ये पूजयन्ति तत्पादौ, पूज्यन्ते जगतां जनैः ॥ २८ ॥

જગન્નાથના સ્નાનાદિનો મહિમા—

શ્લો૦—"જેઓ જગત્‌ના નાથને સ્નાન કરાવે છે, તેમના કર્મરૂપી રજકણો શાંત થઈ જાય છે–ધોવાઈ જાય છે જેઓ એના ચરણનું પૂજન કરે છે, તેમના પગોને દુનિયાના માનવો પૂજે છે "—૨૮

* * * *

ये वन्दन्ते च ते वन्द्या, ध्येया ध्यायन्ति तीर्थपान्।
गेया गायन्ति ये स्तोत्रै-र्भवन्ति खलु भावुकाः ॥ २९ ॥

પ્રભુ-પ્રણામાદિનો પ્રતાપ—

શ્લો૦—"જે ભવ્ય (જનો) તીર્થપતિને વન્દન કરે છે, તેઓ વન્દનીય બને છે અને જેઓ એનું ધ્યાન ધરે છે, તેઓ (સ્વય અન્યના) ધ્યાનનો વિષય બને છે જેઓ સ્તુતિઓ દ્વારા નાથના (ગુણ) ગાય છે, તેઓ ખરેખર (જગતને) ગુણ ગાવા લાયક બને છે"–૨૯

સ્પષ્ટી૦—આ તેમજ પૂર્વ પદ્યગત ભાવ ઉપદેશતરંગિણીના ૧૯૪મા પત્રમાં આપેલા નિમ્ન-લિખિત પદ્યમાં તરી આવે છે—

"यः पुष्पैर्जिनमर्चति स्मितसुरस्त्रीलोचनैः सोऽर्च्यते
यस्तं वन्दत एकशस्त्रिजगता सोऽहर्निशं वन्द्यते ।
यस्तं स्तौति परत्र वृत्रदमनस्तोमेन स स्तूयते
यस्तं ध्यायति क्लृप्तकर्मनिधनः स ध्यायते योगिभिः ॥"—शार्दूल०

* * * *

निजं मौलिं नमस्कृत्य, तीर्थेशं सफलीकुरु ।
तद्गुणाकर्णनतः कर्णौ, रसनां गुणगानतः ॥ ३० ॥
नेत्रे तद्दर्शनेनैव, पाणी पूजनकर्मणा ।
चैत्यागमेन पादौ च, मनः संस्मरणात् तथा ॥ ३१ ॥–युग्मम्

મસ્તકાદિની સફલતા—

શ્લો૦—"(રે ચેતન !) તીર્થંકર પ્રતિ પોતાનું મસ્તક (કે મુગટ) નમાવીને તેને તું સફળ કર અને તેના ગુણો સાંભળીને કાનોને અને એના ગુણો ગાઈને જીભને

તેના જ દર્શનથી (નહિ કે નાટક, ચેટક, ભવાઇ, સરકસ જોઇને !) આંખોને, તેને પૂજીને હાથને, મંદિરે જઇને પગને અને તેનું સંસ્મરણ કરીને મનને તું સફળ કર "—૩૦-૩૧

* * * *

प्रातरुत्थाय ये लोका, बालादिलालने रताः ।
शाकपानप्रसक्ताश्च, प्रभुपूजाविवर्जिताः ॥ ३२ ॥
ते लोके पशुभिस्तुल्या, वृथा तैर्जन्म हार्यते ।
पूजनं लोकनाथस्य, नाप्यते दर्शनं तथा ॥ ३३ ॥-युग्मम्

અનુચિત પ્રવૃત્તિનું ફળ—

શ્લો૦—"સવારના ઊઠીને જે લોકો પ્રભુની પૂજા (કરવાનું) છોડી દઇને બાળકોને લાડ લડાવવામાં મગ્ન બને છે અને શાક અને પાનમાં આસક્તિ ધરાવે છે, તે જગત્માં પશુ સમાન છે અને તેઓ પોતાનો જન્મ એળે ગુમાવે છે, કેમકે તેઓ જગન્નાથનું પૂજન કે દર્શન પામતા નથી "—૩૨-૩૩

* * * *

पूजितो न नुतो ध्यातो, जिनो यैर्न च वन्दितः ।
जन्म निरर्थकं तेषा–मरण्ये मालती यथा ॥ ३४ ॥

માનવ-જન્મની નિષ્ફલતા—

શ્લો૦—"જેમણે જિનેશ્વરની પૂજા અને સ્તુતિ કરી નથી, તેમજ તેનું ધ્યાન ધર્યું નથી કે તેને વન્દન કર્યું નથી, તેમનો જન્મ વનમાંની માલતીની પેઠે નિરર્થક છે "—૩૪

* * * *

जडाऽपि सुप्रभोर्मूर्तिः, पूज्या सद्ध्यानतत्परैः ।
प्रभुभावप्रकाशाय, यतोऽसाधारणाऽस्ति सा ॥ ३५ ॥

જડ મૂર્તિનો પણ અસાધારણ પ્રભાવ—

શ્લો૦—"સુદેવની મૂર્તિ જડ હોવા છતાં શુભ ધ્યાનમાં તત્પર બનેલા (જનોએ) તેને પૂજવી જોઇએ, કેમકે પ્રભુના ભાવનું દ્યોતન કરવામાં તે અજોડ છે "—૩૫

* * *

यथा चित्रगता ग्रामाः, साक्षाद् बोधविधायका ।
तदन्तरेण न ज्ञान, ज्ञानेऽसाधारणा मताः ॥ ३६ ॥
जडरूप यथा भोज्य, बुद्धिबलविवर्धकम् ।
तथा मूर्तिर्जिनेशाना, केवलज्ञानदायिका ॥ ३७ ॥-युग्म

મૂર્તિ દ્વારા કેવલજ્ઞાન—

શ્લો૦—" જેમ નકશામા દર્શાવેલા ગામો સાક્ષાત્ બોધદાયક છે અને તેના વિના તેનુ જ્ઞાન (થતુ) નથી, અને તેથી તેને અસાધારણ માનવામા આવે છે તેમ જેમ જડસ્વરૂપી ભોજન બુદ્ધિના બળમા વધારો કરનાર છે તેમ જિનેશ્વરોની મૂર્તિ કેવલજ્ઞાનને આપનારી છે "—૩૬—૩૭

* * * *

कल्पसूत्रे समायाति, चरित्र नागकेतवम् ।
उज्ज्वलं केवल लेभे, जिनमूर्तेरुपासनात् ॥ ३८ ॥

પ્રસ્તુતનુ સમર્થન—

શ્લો૦—" કલ્પસૂત્ર(ની ટીકા)મા નાગકેતુનુ ચરિત્ર આવે છે (તેમા કહ્યુ છે કે) જિનેશ્વરની પ્રતિમાની સેવાથી તેણે નિર્મળ કેવલજ્ઞાન મેળવ્યુ "—૩૮

સ્પષ્ટી૦—નાગકેતુની કથા મૂળ કલ્પસૂત્રમા નથી પરતુ પર્યુષણ-પર્વ-સમયે આવશ્યક ક્રિયાઓનો ઉલ્લેખ કરતા આના ટીકાકાર મહોપાધ્યાય શ્રીવિનયવિજયગણિ [1]સુબોધિકામા એનો નિર્દેશ કરે છે ટીકાને સૂત્રથી અભિન્ન ગણી ગ્રન્થકારે આવો ઉલ્લેખ કરી કેવળ સૂત્ર તેમને માન્ય નથી, પરતુ [2]'પચાગી'મા તેમને પૂર્ણ વિશ્વાસ છે એ સૂચન કર્યું છે

નાગકેતુની કથા—

'ચન્દ્રકાન્તા' નગરીમા વિજયસેન નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો એના સમયમા શ્રીકાન્ત નામનો વ્યવહારી અને તેની શ્રીસખી નામની પત્ની રહેતા હતા દેવની અનેક વાર સ્તુતિ કરતા આ દપતીને એક પુત્રનો પ્રસવ થયો પર્યુષણ-પર્વ આવતા કુટુબમા અઠ્ઠમની વાત ચાલી, તે '— બાળકે સાભળી એથી એને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયુ અને એણે અઠ્ઠમ કર્યો

૧ જુઓ શ્રેષ્ઠિ દેવચદ લાલભાઇ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ગ્રથાક ૬૧ના સાત આઠમા પત્રો

૨ સૂત્ર, નિર્યુક્તિ ચૂર્ણિ, ભાષ્ય અને ટીકાને પચાગી કહેવામા આવે છે

સ્તનપાન કરવાથી વિમુખ અને એથી કરીને માલતી પુષ્પની જેમ કરમાઇ ગયેલો તેને જોઇને તેના માતાપિતાએ વિવિધ ઉપાયો યોજ્યા, છતા કાલાતરે તે મૂર્છા પામ્યો એટલે સ્વજનો તેને મરી ગયેલો ધારીને ભૂમિમા દાટી આવ્યા

આ તરફ રાજાને ખબર પડી ક પુત્રના મરણથી આઘાત પહોચતા શ્રીકાન્તના રામ રમી ગયા છે એટલે તેનુ ધન લઇ લેવા માટે તેણે સુભટોને મોકલ્યા એવામા અઠ્ઠમના પ્રભાવથી ધરણેન્દ્રનુ આસન કપ્યુ અવધિજ્ઞાનથી સર્વ વૃત્તાન્ત જાણી આ પૃથ્વી ઉપર તે આવ્યો તેણે તે દાટેલા બાળક ઉપર અમૃત છાટયુ અને પછી બ્રાહ્મણનુ રૂપ ધરી તેણે પેલા સુભટોને ધન લેતા અટકાવ્યા તે સાભળીને રાજા પોતે ત્યા આવ્યો અને બ્રાહ્મણને કહેવા લાગ્યો કે અપુત્રનુ ધન લેતા તુ કેમ વચ્ચે પડે છે ? ધરણે ઉત્તર આપ્યો કે હે નૃપ ! શ્રીકાન્તનો પુત્ર જીવે છે રાજાએ કહ્યુ કયા છે બતાવ જોઇએ ભૂમિમાથી નિધાનની જેમ તે બાળકને બહાર કાઢી લાવી વિપ્રે રાજાને સાક્ષાત્કાર કરાવ્યો આથી સર્વે ચકિત થઇ ગયા અને કહેવા લાગ્યા કે હે નાથ ! તમે કોણ છો ? વિપ્રે જવાબ આપ્યો કે હું ધરણ નામનો નાગરાજ છું અને આ બાળકે કરેલા અઠ્ઠમના પ્રભાવથી આકર્ષાઈ એને મદદ કરવા અત્ર આવ્યો છુ રાજા પ્રમુખ નાગરિકોએ આને આટલી નાની ઉમરમાં અઠ્ઠમ કેમ કર્યો એવો પ્રશ્ન કર્યો એટલે ધરણેન્દ્રે કહેવા માડયુ કે પૂર્વ ભવમા આ બાળક કોઇ વણિકનો પુત્ર હતો નાનપણમા એની મા ગુજરી ગઇ સાવકી માતા એને બહુ દુ ખ દેતી હતી તેથી એક વાર કટાળી જઇ તણે તે હકીકત પોતાના મિત્રને કહી તેં પૂર્વે જન્મમા કોઇ પણ જાતની તપશ્ચર્યા કરી નથી તેથી આ ભવમા તુ દુ ખી થાય છે એમ કહી તેણે તેને દિલાસો આપ્યો પર્યુષણ આવતા જરૂર અઠ્ઠમ કરીશ એવો મનમા નિશ્ચય કરી એક ઘાસની ઝુપડીમા તે સુઇ ગયો અપર માતાએ આ વખતે આ અવસર જોઇને તે ઝુપડીમા એક અગારો નાખ્યો, એટલે તે બળી ગઇ અને સાથે સાથે આ બાળક પણ પચત્વને પામ્યો અઠ્ઠમ કરવાની શુભ ભાવનાથી આ શ્રીકાન્તને ઘેર અવતર્યો છે અને પૂર્વ જન્મની વાત યાદ આવતા તેણે અઠ્ઠમ કર્યો છે આ બાળક લઘુકર્મી છે અને આ જ ભવમા મોક્ષે જનાર છે વળી હે રાજા ! એ તને ઉપકારી થઇ પડશે, વાસ્તે તુ એનુ બરાબર રક્ષણ કરજે એમ કહી નાગરાજે પોતાનો હાર બાળકના ગળામાં આરોપ્યો અને પોતે પોતાને સ્થાનકે જતો રહ્યો ત્યારબાદ સ્વજનોએ શ્રીકાન્તનું મૃતકાર્ય કરી આ બાળકનુ નાગકેતુ એવુ નામ પાડયુ બાળપણથી ઇન્દ્રિયોને વશ રાખતો તે ઉત્તમ શ્રાવકપણાને પાળવા લાગ્યો

એક દિવસ વિજયસેન રાજાએ ચોરી નહિ કરી હોવા છતા ચોરનું તહોમત મુકી એક જણને મારી નખાવ્યો તે મરીને વ્યતર થયો તેણે વેર લેવાની ઇચ્છાથી આખા ન ગરનો ઘાટ ઘડવા માટે શિલા વિકુર્વી તેણે રાજાને લાત મારીને સિંહાસન ઉપરથી ગબડાવી દીધો. રાજાને લોહીની ઉલટી થવા લાગી અને સર્વે ભયભીત બની ગયા આ વખતે સકળ સંઘનુ રક્ષણ કરવાના ઇરાદાથી નાગકેતુ મહેલની ટોચ ઉપર ચઢયો અને શિલાને હાથ વડે સ્પર્શ કર્યો એટલે આના તપના તેજને નહિ સહન કરવાથી તે વ્યતરે શિલા સહરી લીધી અને આને પ્રણામ કર્યા નાગકેતુના વચનને માન્ય કરી રાજાનો ઉપદ્રવ પણ દૂર કર્યો

એક વેળા નાગકેતુ જિનેન્દ્રની પુષ્પ વડે પૂજા કરતો હતો, તેવામા તેમા રહેલો સર્પે તેણે દંશ્યો, તોપણ તેણે તેની દરકાર ન કરી અને પોતાની શુભ ભાવનામા તે મસ્ત રહ્યો આથી તેણે નિર્મળ કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયુ શાસન દેવતાએ તેમને મુનિનો વેષ અર્પણ કર્યો એટલે તેઓ અન્યાન્ય ગામ અને નગરોને પાવન કરવા લાગ્યા અન્તમા આયુષ્ય પૂર્ણ કરી આ મહાત્મા મુક્તિ રમણીને વર્યા

❖ ❖ ❖ ❖

श्वश्रू-वध्वोर्वृथा मूर्खै-र्वृत्त मूर्तौ प्रकल्पितम् ।
यतो नामापि तत्सदृक्, किं गृह्यते तर्कैर्हि तत् ? ॥ ३९ ॥

સ્થાનકવાસીઓની ગેરસમજ—

શ્લો૦—" મૂર્ખ (સ્થાનકવાસીઓએ) સાસુ અને વહુનો વૃત્તાન્ત મૂર્તિમ નકામો કલ્પ્યો છે કેમકે નામ પણ તેના જેવુ છે છતા તે શા માટે તેઓ લે છે ?"—૩૯

સાસુ અને વહુનો વૃત્તાન્ત—

સ્પષ્ટી૦—મૂર્તિની પૂજાનો નિષેધ કરનારા સ્થાનકવાસીઓ પોતાના ભક્ત જનોને મૂર્તિના દર્શન-વન્દનથી વચિત રાખવા માટે નીચે મુજબની વાર્તા નબળાવે છે —

કોઇ એક નગરમા લક્ષ્મીચદ નામનો શેઠ ... હતો તેને લક્ષ્મી નામની પત્ની હતી જિનેશ્વરની ત્રિકાલ પૂજા ... ત્યા દેવચદ નામે પુત્ર ઉત્પન્ન થયો તે ઉમર લાયક ... દત્ત શેઠની (પ્રતિમા-દ્વેષિણી) પુત્રી ધનવતી સાથે લગ્ન ... આવી ત્યાર બાદ એક દિવસ તે તેની સાસુ સાથે ... જિનનુ ચિત્ર જોઇ ... તે જોઇને સાસુએ કહ્યું ... છે, તે કઇ મારી

ગભારા પાસે ગયા ત્યા વહુએ પ્રભુની પ્રતિમાને પ્રણામ ન કર્યા તેથી સાસુએ તેને તેનુ કારણ પૂછ્યુ **ધનવતીએ** જવાબ આપ્યો કે આ તો પાષાણ છે, પ્રભુ ક્યા છે કે હું તેને વદન કરૂ ? સાસુજી ! તમે જ હમણા કહ્યુ કે પાષાણનો સિંહ કઇ ઇજા કરી શકતો નથી તો તેવી રીતે પત્થરની મૂર્તિને પૂજવાથી કે વાદવાથી શુ ? અર્થાત્ એથી કશો લાભ નથી આ પ્રમાણે બોધ આપી વહુએ સાસુને મદિરે જતી અટકાવી

મૂર્તિપૂજક શ્વેતાબરો મૂર્તિપૂજા સબધી એક કથા નીચે મુજબ રજુ કરે છે –

'પૃથ્વીભૂષણ' નગરમા **ધનદત્ત** નામનો એક શેઠ રહેતો હતો તેને **ધનવતી** ભાર્યાથી **ધનદેવ** નામનો પુત્ર થયો આ સમગ્ર કુટુબ જિન–પ્રતિમાના દર્શન–વન્દનની વિમુખ હતુ

ધનદેવ મોટો થયો એટલે એને એના માબાપે **જિનદાસની** મૂર્તિપૂજક પુત્રી **જિનમતિ** સાથે પરણાવ્યો આ લલના પોતાના સાસરીઆ મૂર્તિ–પૂજાની વિરુદ્ધ છે તે પ્રથમથી જાણતી હતી

એ સાસરે ગઇ એટલે એની સાસુએ એને સાધુઓ પાસે સ્થાનકે આવવા કહ્યુ એ વાત એણે અગીકાર કરી રોજ તે પોતાના સાસુજીની સાથે સાધુના દર્શનાર્થે જતી હતી એવામા એક દહાડો સાધુએ તેને ઉપદેશ આપ્યો કે હે શ્રાવિકા ! અમારા દર્શન કર્યા વિના ભોજન ન કરવુ એવો તુ નિયમ લે **જિનમતિએ** **ધનવતી** સાસુ જોયુ સાસુજીએ હા પાડી એટલે એણે એ નિયમ લીધો

કેટલોક કાળ વીત્યા બાદ સાધુ અન્યત્ર વિહાર કરી જવા તૈયાર થયા તેમના ભક્તો તેમને થોડે સુધી વળાવવા ગયા તેઓ ત્યાથી પાછા ફરવા લાગ્યા, પરતુ **જિનમતિ** તો તેમની સાથેને સાથે જ ચાલવા લાગી **ધનવતીએ** તેને ઘણી સમજાવી, કિન્તુ તેણે તો કહ્યુ કે મારો નિયમ મારે પાળવો જોઇએ આથી સાધુએ કાગળ ઉપર પોતાનુ ચિત્ર આલેખી આપ્યુ અને કહ્યુ કે આના દર્શન કરવાથી તારો નિયમ સચવાઇ રહેશે **જિનમતિએ** જવાબ આપ્યો કે આપની શી ગતિ થશે તે આપ જાણો છો ? ઉત્તર મળ્યો કે ના તો આપની મૂર્તિને માનવી અને સર્વજ્ઞ વીતરાગ દેવાધિદેવની મૂર્તિને ન માનવી તે ક્યાનો ન્યાય ? આખા કુટુબને તેણે સમજાવવા માડ્યુ કે જુઓ, આપના પથના મુનિઓ પણ મૂર્તિને માને છે, તો આપણે તેમ કરીએ તેમા શી હાનિ છે ? આ સમયે કોઇ બોલી ઊઠ્યુ કે પત્થરની ગાયને દોહવાથી દૂધ મળે કે ? જો નહિ મળે તો પત્થરના દેવને પૂજવાથી શુ ?

જિનમતિએ પ્રત્યુત્તરમાં કહ્યુ કે શુ ગાયના નામની માળા જપવાથી દૂધ મળે ખરૂ ? ના, તો પછી તમારા કથન મુજબ પ્રભુના નામનો જાપ કરવો તે પણ વ્યર્થ છે અને છતા તમે તેમ તો કરો છો આથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે જેમ ભગવાનના નામની માળા ફેરવવી સાર્થક છે તેમ તેની પ્રતિમાને પૂજવી તે સમુચિત છે જેનો ભાવ-નિક્ષેપ સાચો હોય તેના નામ અને સ્થાપનારૂપ નિક્ષેપ પણ સાચા છે એમ તેણે પોતાના સાસરીઆને સવિસ્તર સમજાવ્યુ અને તેમને મૂર્તિ-પૂજક બનાવ્યા

* * * *

किपन्त कथयन्तीह, यवनैर्मूर्तयो हता ।
प्रभावस्तासु चेद् भूयात्, कथमेव प्रजायते ? ॥ ४० ॥

મૂર્તિઓનુ ખંડન—

શ્લો૦—"કેટલાક અત્ર કહે છે કે (સુપ્રસિદ્ધ) મૂર્તિઓનો યવનોએ નાશ કર્યો છે જો તેનો પ્રભાવ હોય (અર્થાત્ મૂર્તિમા કઇ સત્ત્વ હોત) તો એમ કેમ થાય ?"—૪૦

* * * *

एतदेवोत्तर चास्य, तेभ्यो वितीर्यते मया ।
मूर्तिहीनेश्वरस्यापि, गालिं ददते नास्तिका ॥ ४१ ॥
किं तस्यापि प्रभावो न, तस्मात् त्यागो विधीयते ।
हस्तिदन्ता हि भिन्ना स्यु-श्चर्वणे दर्शने तथा ॥४२॥ युग्मम्

ઇશ્વરનો પ્રભાવ—

શ્લો૦ —" હુ એવો ઉત્તર તે (જનો)ને આપુ છુ કે નાસ્તિકો મૂર્તિ રહિત એવા ઈશ્વરને પણ ગાળ દે છે તો શુ તેનો પણ કઇ પ્રભાવ નથી ? જો નથી તો ઈશ્વરનો ત્યાગ કરવો જોઇએ (છતા એમ કરાતુ નથી એટલે) હાથીના દાંત ચાવવાના અને જોવાના જુદા હોય છે એ કહેવત અહીં ચરિતાર્થ થાય છે "—૪૧-૪૨

* * * *

दूरदर्शनयन्त्रस्य, जडस्य शक्तिरद्भुता ।
यत्र दूरस्थितवस्तूना, बोधोऽसाधारण मतम् ॥ ४३ ॥

જડ દૂરબીનની શક્તિ—

શ્લો૦—" હે ચેતન ! જડ એવા દૂરબીનમા અદ્ભુત શક્તિ રહેલી છે કે જે દૂર રહેલા પદાર્થોનુ જ્ઞાન કરાવવામા અદ્વિતીય ગણાય છે. "—૪૩

* * * *

ऋषभाद् वर्धमानान्त, नामापि स्याज्जडात्मकम् ।
ढूण्ढकैर्गृह्यते यावत्, तावन्मूर्त्या· प्रयोजनम् ॥ ४४ ॥

મૂર્તિની સકારણતા—

શ્લો૦—" ઋષભથી વર્ધમાન સુધીના (તીર્થંકરો)ના નામો પણ જડ સ્વરૂપી છે જ્યા સુધી ઢુંઢીઆઓ (સ્થાનકવાસીઓ) તેનુ ગ્રહણ કરે છે ત્યા સુધી મૂર્તિનુ પ્રયોજન (છે તે સહેતુક) છે "—૪૪

* * * *

स्त्रीचित्रा वसतिं मुक्त्वा, मुनिर्वास दधाति च ।
इति राद्धान्तप्रोक्त यत्, तद्धि मूर्त्या प्रसाधकम् ॥ ४५ ॥

મૂર્તિની સિદ્ધિ—

શ્લો૦—" વળી ચતુરાના ચિત્રવાળા સ્થાનને છોડીને (અન્યત્ર) મુનિ નિવાસ કરે એમ જે સિદ્ધાન્તમા કહ્યુ છે તે (પણ) મૂર્તિને સિદ્ધ કરે છે "—૪૫

સાક્ષિરૂપ સૂત્ર—

સ્પષ્ટી૦—આ પદ્યમા જે સિદ્ધાન્તનો સાક્ષિરૂપે ઉલ્લેખ કરવામા આવ્યો છે, તે દશવૈકાલિક સૂત્ર હોય એમ ભાસે છે એના 'આચાર-પ્રણિધિ' નામના આઠમા અધ્યયનમા કહ્યુ છે કે—

" चित्तभित्ति न निज्जाए, नारि वा सुअलकिअं ।
भक्खर पि दट्ठुण, दिट्ठिं पडिसमाहरे ॥ ५८ ॥ "

અર્થાત્ સાધુએ સ્ત્રીના ચિત્રને જોવુ નહિ અલકારવાળી (કે તે વિનાની) વનિતા તરફ પણ એણે દૃષ્ટિપાત કરવો નહિ જો કદાચ સ્ત્રી તરફ દૃષ્ટિ પડી જાય તો એમ સૂર્યને જોતા દૃષ્ટિ પાછી ખેંચી લેવાય છે તેમ તેણે તે ખેચી લેવી જોઇએ

---

૧ છાયા—

चित्रभित्ति न निरीक्षेत नारीं वा स्वलङ्कृताम् ।
भास्करमिव दृष्ट्वा दृष्टिं प्रतिसमाहरेत् ॥

જ્યારે આ પ્રમાણે પ્રમદાની પ્રતિકૃતિને પણ નિરખવાની સાધુને મનાઈ છે, તો પછી એવા સ્થાનમા તેને નિવાસ કરવાની તો અનુજ્ઞા ન જ હોય એ સ્વાભાવિક છે

* * * *

ॐकार वैदिका याव–ज्जपन्ति मूर्तिबोधकम् ।
तावत् तत्खण्डनं तेषा, पादखण्डनवद् भवेत् ॥ ४६ ॥

મૂર્તિનિન્દકની અવિશતા–

શ્લો૦–" જ્યા સુધી વૈદિકો (વેદના અનુયાયીઓ) મૂર્તિનો બોધ કરાવનારા ૐકારનો જાપ જપે છે, ત્યા સુધી તેમના દ્વારા થતુ મૂર્તિનુ ખડન તે પોતાના પગના ખડન સમાન છે—હાથે કરીને પોતાના પગમા કુહાડો મારવા બરાબર છે. "—૪૬

મૂર્તિપૂજા—

સ્પષ્ટી૦—આ પ્રમાણે ઉપરોક્ત પદ્યો દ્વારા મૂર્તિ-પૂજન શાસ્ત્રાનુસાર છે એમ આ ગ્રન્થકારે અત્ર પ્રતિપાદન કર્યું છે આ ઉપરાત [1]મૂર્તિમડન નામની પોતાની કૃતિમા પણ આ વિષયને ગ્રન્થકારે પોષ્યો છે મેં પણ આ વિષયની સ્થૂળ રૂપરેખા ન્યાયકુસુમાજલિના અનુવાદ (પૃ ૨૭૩-૨૭૯)મા આલેખી છે આ સબધમા ગૂજરાતી ભાષામા મુનિરાજ શ્રીવિદ્યાવિજયે રચેલો શ્રીમૂર્તિમડન-પ્રશ્નોત્તર ગ્રન્થ સારો પ્રકાશ પાડે છે ગીર્વાણ ગિરામા શ્રીયશોવિજયગણિએ પ્રતિમાશતક નામનો ગ્રન્થ રચી આ વિષય ઉપર દિવ્ય પ્રકાશ પાડ્યો છે એટલુ જ નહિ, પણ આની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિ રચીને આ વિષયના જિજ્ઞાસુને વિશેષ અનુકૂળતા કરી આપી છે વિશેષમા શ્રીભાવપ્રભસૂરિએ આ ગ્રન્થ પરત્વે અવચૂરિ પણ રચી છે ન્યાયતીર્થ ન્યાયવિશારદ મુનિરાજ શ્રીન્યાયવિજયકૃત અધ્યાત્મતત્ત્વાલોકની શ્રીયુત મોતીચદ ઝવેરચદે યોજેલી અગ્રેજી પ્રસ્તાવનામા મૂર્તિ-પૂજાની વિરૂદ્ધમા જે દલીલો કરવામા આવે છે, તેનુ નિરસન કરવામા આવ્યુ છે, એટલે અગ્રેજી જાણનારાને આ પણ જોવા ભલામણ છે આ પ્રમાણેનું મૂર્તિ પૂજા પ્રતિપાદન કરનારૂ જૈન સાહિત્ય નજરે પડે છે, ખાસ કરીને શ્વેતામ્બરોમા સ્થાનકવાસી પથની ઉત્પત્તિ થયા બાદ આ વિષય ચર્ચાયો હોય એમ ભાસે છે

---

1 આ ગ્રન્થ દ્વારા સ્થાનકવાસી આર્યસમાજી શીખ અને મુસલમાનને પ્રતિપાદન શૈલી દ્વારા સમજાવવા પ્રયાસ થયો છે

મૂર્તિનું સ્વરૂપ—

પ્રભુની મૂર્તિ ગૃહ-ચૈત્યમા હોય તો તે કેવી, કેવડી અને શાની બનેલી હોવી જોઈએ તેમજ મદિરોમા હોય તો તે સબધી શી વસ્તુ-સ્થિતિ છે એ પરત્વે [1]આચારદિનકર (પૃ ૧૪૨) પ્રકાશ પાડે છે મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠાના સબધમા પણ ત્યા ઉલ્લેખ છે અત્ર તો ગ્રન્થ-ગૌરવના ભયથી આ દિશામા પ્રયાણ ન કરતા નિમ્ન-લિખિત હકીકત રજુ કરી સતોષ માનવામા આવે છે

તીર્થંકરની મૂર્તિ ઇન્દ્ર, ઇન્દ્રાણી પ્રમુખ પરિકર સહિત હોય છે અથવા તે વિનાની પણ હોય છે પરિકર વિનાની, પ્રભુની પ્રતિમા 'એકલ મૂર્તિ' કહેવાય છે ભગવાનની એક જ મૂર્તિ વચમા બેઠેલી હોય અને આસપાસ ઇન્દ્રાદિ પરિકર હોય તો તેને 'એક-તીર્થ' સબોધવમા આવે છે [2]મૂળનાયકની મૂર્તિ બેઠેલી હોય અને તેની બન્ને બાજુએ પ્રભુની બે પ્રતિમાઓ ઊભી હોય તથા સાથે સાથે આસપાસમા પરિકર હોય તો તે 'ત્રિતીર્થ' કહેવાય છે ત્રિતીર્થગત બન્ને ઊભી પ્રતિમાઓની ઉપર પરિકરમા પ્રભુની બીજી બેઠેલી મૂર્તિઓ હોય તો તે 'પચતીર્થી' કહેવાય છે

આથી એ ફલિત થાય છે કે ભગવાનની મૂર્તિઓ બેઠેલી જ કે ઊભી હોવી જોઈએ એમ નથી કેટલીક મૂર્તિઓ કાઉસગ્ગીઆના નામથી પણ ઓળખાય છે આમા ભગવાન કાયોત્સર્ગ-મુદ્રામા ઊભા રહેલા આલેખવામા આવેલા હોય છે

चेतसीति विचार्य त्वं, प्रभुपूजापरो भव ।
येन त्वा बाधते नैव, मिथ्यामार्गः कदाचन ॥ ४७ ॥

પ્રભુની પ્રતિમાના પૂજનનુ ફળ—

શ્લો૦—" આ પ્રમાણે મનમા વિચાર કરીને તુ પ્રભુનુ અર્ચન કરવા તત્પર થા કે જેથી મિથ્યાત્વનો માર્ગ કદાપિ તને પીડા ન કરે "—૪૭

गुरूणा वन्दनं कार्यं, सर्वदा कर्मवारकम् ।
व्रतस्थानां यतस्तेभ्यो, व्रतलाभो भविष्यति ॥ ४८ ॥

---

૧ આના પ્રાસંગિક પદ્યો તેમજ એ સબધી ગૂજરાતીમા ઉલ્લેખ માટે જુઓ શ્રીઆગમોદય સમિતિ તરફથી પ્રકાશિત જૈનધર્મવરસ્તોત્રની મદીય આવૃત્તિ (પૃ ૭૧-૭૨)

૨ જે મૂર્તિ પ્રધાન ગણાતી હોય અને જેના નામથી મદિરને પણ સબોધવામા આવતુ હોય તે 'મૂળનાયક' કહેવાય છે

सद्गुरुनु सेवन—

श्लो०—"(दुष्ट) कर्मने रोकनारू एवु वन्दन (पाच महा)व्रतोने पाळ नारा गुरुओने सदा करवु, केमके तेमनी तरफथी व्रतनो लाभ थाय छे "—४८

* * * *

अज्ञान नाशयेल्लोके, आगमार्थं प्रबोधयेत् ।
यो हि मार्गप्रदाता स्यात्, स गुरु सेव्यता सदा ॥४९॥

प्रस्तुतनी पुष्टि—

श्लो०—"जे गुरु लोकने विषे अज्ञाननो नाश करे, आगमना अर्थनो बोध करावे अने जे (साचा) मार्गना दाता होय, ते गुरुनी सदा सेवा करवी "—४९

* * * *

पिता माता तथा भ्राता, भगिन्यादि कुटुम्बकम् ।
न रक्षेत् पततो जीवान, कृपालु सुगुरुं विना ॥ ५० ॥

गुरुनी रक्षकता—

श्लो०—" दयाळु गुरु विना पिता, माता, भाइ, बेन प्रमुख कुटुंब (धर्म-) मार्गथी भ्रष्ट थता जीवोने बचावे (तेम) नथी "—५०

* * * *

सुगुरुदितवाक्येभ्यो, यथा बोध प्रजायते ।
न तथा कुगुरुभ्योऽस्ति, यतस्ते दूपिता स्वयम् ॥ ५१ ॥

सुगुरुनी वाणी—

श्लो०—" सद्गुरुओना वाक्योथी जेवु ज्ञान थाय, तेवु ज्ञान कुगुरुओ वचनथी थतु नथी, केमके तेओ जाते दूषणसहित छे "—५१

कुगुरुनु स्वरूप—

स्पष्टी०—सुगुरु अने कुगुरुनु अतर ध्यानमा आवे तेटला माटे आपणे निम्नलिखित त्रण पद्यो विचारीए —

" वाङ्मात्रसारा परमार्थवाह्या
न दुर्लभाश्चित्रकरा मनुष्या' ।

ते दुर्लभा ये जगतो हिताय
धर्मे स्थिता धर्ममुदाहरन्ति ॥–ઉપજાતિ
केचित् प्रवालमिव रङ्गभृतः स्वयं स्यु
केचिच्च चूर्णकणवत् पररङ्गयोग्याः ।
कश्मीरजातमिव सौरभपूरगौरा
धन्याः पुन स्वपररञ्जकता भजन्ति ॥–વસન્ત૦
आत्मप्रबोधविरहादविशुद्धबुद्धे-
रन्यप्रबोधनविधि प्रति कोऽधिकारः ? ।
सामर्थ्यमस्ति तरितुं सरितो न यस्य
तस्य प्रतारणपरा परतारणोक्तिः ॥ ”–વસન્ત૦

અર્થાત્ કેવળ વાણીરૂપ સારવાળા પરતુ પરમાર્થથી વિમુખ એવા ચિત્રકારી મનુષ્યો દુર્લભ નથી (કિન્તુ) જેઓ ધર્મ(માર્ગ)મા રહી વિશ્વના કલ્યાણ માટે ધર્મ કથે છે તેઓ દુર્લભ છે કહેવાની મતલબ એ છે કે મોટી મોટી ડફાંમો મારનારાઓ, લાબાં લાબા અને છટાદાર ભાષણો કરનાર ઉપદેશકોની આ જગતમા ખોટ નથી, ન્યૂનતા તો રહેણી અને કરણીમા એકતા સાચવનારની જ છે

કેટલાક (ગુરુઓ) પરવાળાની જેમ પોતે જાતે રગધારી હોય છે એટલે કે પોતે ધર્મના રગથી રગાયેલા હોય છે, પરતુ અન્યને તેઓ રગી શકે તેમ નથી, વળી કેટલાક ચૂનાના કણીઆની પેઠે પારકાને રગવાની યોગ્યતા ધરાવે છે, અર્થાત્ સ્વય ધર્મવિમુખ હોઇ અન્યને ધર્મી બનાવવાનો પ્રયાસ કરે છે સુવાસના પૂરથી ઉજ્જવળ એવા જેઓ કેસરની જેમ પોતાને અને અન્યને રગે છે, તેમને શાબાશી ઘટે છે

પોતાના આત્માને પ્રતિબોધ નહિ પમાડી શકેલા હોવાથી અસ્વચ્છ મતિ વાળાને અન્યને બોધ પમાડવાનો શો અધિકાર છે ? જેનામા તરગિણી તરી જવાનુ પાણી નથી, તેનુ પરને તારવાનુ કથન છેતરપિંડીથી તરબોળ છે

❀ ❀ ❀ ❀

ये स्वय त्रुडिताः सन्ति, तारयेयुर्न ते परान् ।
गुडमदद्गुरोरत्र, दृष्टान्तः सिद्धिकारक. ॥ ५२ ॥

કુગુરુથી વિનાશ—

શ્લો૦—“ જેઓ જાતે (ભવ સાગરમા) ડૂબેલા છે, તેઓ બીજાને કેવી રીતે તારે ? આ હકીકતને ગોળ ખાનાર ગુરુનુ દૃષ્ટાન્ત સિદ્ધ કરે છે. ”—૫૨

सद्गुरुनु सेवन—

श्लो०—" (दुष्ट) कर्मने रोकनारु अने वन्दन (पांच महा)व्रतोने पाळनारा गुरुओने सदा करवु, केमके तेमनी तरफथी नतनो लाभ थाय छे "—४८

* * * *

अज्ञानं नाशयेल्लोके, आगमार्थं प्रबोधयेत् ।

यो हि मार्गप्रदाता स्यात्, स गुरु सेव्यता सदा ॥४९॥

प्रस्तुतनी पुष्टि—

श्लो०—"जे गुरु लोकने विषे अज्ञाननो नाश करे, आगमना अर्थनो बोध करावे अने जे (साचा) मार्गना दाता होय, ते गुरुनी सदा सेवा करवी "—४९

* * * *

पिता माता तथा भ्राता, भगिन्यादि कुटुम्बकम् ।

न रक्षेत् पततो जीवान्, कृपालु सुगुरु विना ॥५०॥

गुरुनी रक्षकता—

श्लो०—" दयाळु गुरु विना पिता, माता, भाइ, बेन प्रमुख कुटुंब (वर्ग) मार्गथी भ्रष्ट थता जीवोने बचावे (तेम) नथी "—५०

* * * *

सुगुरूदितवाक्येभ्यो, यथा बोध प्रजायते ।

न तथा कुगुरुभ्योऽस्ति, यतस्ते दूषिता स्वयम् ॥ ५१ ॥

सुगुरुनी वाणी—

श्लो०—" सद्गुरुओना वाक्योथी जेवु ज्ञान थाय, तेवु ज्ञान कुगुरुओना वचनथी थतु नथी, केमके तेओ जाते दूषणसहित छे "—५१

कुगुरुनु स्वरूप—

स्पष्टी०—सुगुरु अने कुगुरुनु अतर ध्यानमा आवे तेटला माटे आपणे निम्नलिखित त्रण पद्यो विचारीए —

" बाह्यमानसारा परमार्थबाह्या

न दुर्लभाश्चित्रकरा मनुष्या' ।

दुर्लभा ये जगतो हिताय
धर्मे स्थिता धर्ममुदाहरन्ति ॥–ઉપજાતિ

चित् मवालमिव रङ्गभृतः स्वयं स्यु
केचिच्च चूर्णकणवत् पररङ्गयोग्याः ।
मीरजातमिव सौरभपूरगौरा
धन्याः पुन स्वपररञ्जकतां भजन्ति ॥–વસન્ત૦

तमप्रबोधविरहादविशुद्धबुद्धे-
रन्यप्रबोधनविधि प्रति कोऽधिकारः ? ।
मर्थ्यमस्ति तरितुं सरितो न यस्य
तस्य प्रतारणपरा परतारणोक्तिः ॥"–વસન્ત૦

વાણીરૂપ ભારવાળા પરંતુ પરમાર્થથી વિમુખ એવા ચિત્રકારી નથી (કિન્તુ) જેઓ ધર્મ(માર્ગ)મા રહી વિશ્વના કલ્યાણ માટે ધર્મ દુર્લભ છે કહેવાની મતલબ એ છે કે મોટી મોટી ડફાંગો તાંબા લાંબા અને છટાદાર ભાષણો કરનાર ઉપદેશકોની આ જ-નથી; ન્યૂનતા તો રહેણી અને કરણીમા એકતા સાચવનારની જ છે (ગુરુઓ) પરવાળાની જેમ પોતે જાતે રંગધારી હોય છે એટલે રંગથી રગાયેલા હોય છે, પરંતુ અન્યને તેઓ રંગી શકે તેમ ટલાક ચૂનાના કણીઆની પેઠે પારકાને રંગવાની યોગ્યતા ધરાવે ય ધર્મવિમુખ હોઇ અન્યને ધર્મી બનાવવાનો પ્રયાસ કરે છે ી ઉજ્જ્વળ એવા જેઓ કેસરની જેમ પોતાને અને અન્યને ને શાબાશી ઘટે છે

આત્માને પ્રતિબોધ નહિ પમાડી શકેલા હોવાથી અસ્વચ્છ મતિ ને બોધ પમાડવાનો શો અધિકાર છે ? જેનામા તરંગિણી તરી નથી, તેનું પરને તારવાનું કથન છેતરપિંડીથી તરબોળ છે

❖ ❖ ❖ ❖

यं ब्रुडिताः सन्ति, तारयेयुर्न ते परान् ।
दद्दुरोरत्र, दृष्टान्तः सिद्धिकारक ॥ ५२ ॥

નાર્થ—

" જેઓ અને (ભવ સાગરમા) ડૂબેલા છે, તેઓ બીજાને કેવી રીતે કતને ગોળ ખાનાર ગુરુનુ દૃષ્ટાન્ત સિદ્ધ કરે છે."—પર

સદ્દગુરુનુ સેવન—

શ્લો૦—" (દુષ્ટ) કર્મને રોકનારૂ એવુ વન્દન (પાચ મહા)વ્રતોને પાળનાર ગુરુઓને સદા કરવુ, કેમકે તેમની તરફથી નતનો લાભ થાય છે "—૪૮

* * * *

अज्ञानं नाशयेल्लोके, आगमार्थं प्रबोधयेत् ।
यो हि मार्गप्रदाता स्यात्, स गुरु सेव्यता सदा ॥४९॥

પ્રસ્તુતની પુષ્ટિ—

શ્લો૦—"જે ગુરુ લોકને વિષે અજ્ઞાનનો નાશ કરે, આગમના અર્થનો બોધ કરાવે અને જે (સાચા) માર્ગના દાતા હોય, તે ગુરુની સદા સેવા કરવી "—૪૯

* * * *

पिता माता तथा भ्राता, भगिन्यादि कुटुम्बकम् ।
न रक्षेत् पततो जीवान्, कृपालुं सुगुरुं विना ॥ ५० ॥

ગુરુની રક્ષકતા—

શ્લો૦—" દયાળુ ગુરુ વિના પિતા, માતા, ભાઇ, બેન પ્રમુખ કુટુબ (વર્ગ) માર્ગથી ભ્રષ્ટ થતા જીવોને બચાવે (તેમ) નથી "—૫૦

* * * *

सुगुरूदितवाक्येभ्यो, यथा बोध प्रजायते ।
न तथा कुगुरुभ्योऽस्ति, यतस्ते दूषिता. स्वयम् ॥ ५१ ॥

સુગુરુની વાણી—

શ્લો૦—" સદ્દગુરુઓના વાક્યોથી જેવુ જ્ઞાન થાય, તેવુ જ્ઞાન કુગુરુઓના વચનથી થતુ નથી, કેમકે તેઓ જાતે દૂષણસહિત છે "—૫૧

કુગુરુનુ સ્વરૂપ—

સ્પષ્ટી૦—સુગુરુ અને કુગુરુનુ અતર ધ્યાનમા આવે તેટલા માટે આપણે નિમ્નલિખિત ત્રણ પદ્યો વિચારીએ—

" वाङ्मात्रसारा परमार्थशाला
न दुर्लभाश्चित्रकरा मनुष्या' ।

ते दुर्लभा ये जगतो हिताय
　धर्मे स्थिता धर्ममुदाहरन्ति ॥–ઉપજાતિ
केचित् प्रवालमिव रङ्गभृतः स्वय स्यु
　केचिच्च चूर्णकणवत् पररङ्गयोग्याः ।
कश्मीरजातमिव सौरभपूरगौरा
　धन्याः पुन स्वपररञ्जकतां भजन्ति ॥–વસન્ત૦
आत्मप्रबोधविरहादविशुद्धबुद्धे-
　रन्यप्रबोधनविधिं प्रति कोऽधिकारः ? ।
सामर्थ्यमस्ति तरितुं सरितो न यस्य
　तस्य प्रतारणपरा परतारणोक्तिः ॥ "–વસન્ત૦

અર્થાત્ કેવળ વાણીરૂપ ભારવાળા પરતુ પરમાર્થથી વિમુખ એવા ચિત્રકારી મનુષ્યો દુર્લભ નથી (કિન્તુ) જેઓ ધર્મ(માર્ગ)મા રહી વિશ્વના કલ્યાણ માટે ધર્મ કથે છે તેઓ દુર્લભ છે કહેવાની મતલબ એ છે કે મોટી મોટી ડફાસો મારનારાઓ, લાંબા લાબા અને છટાદાર ભાષણો કરનાર ઉપદેશકોની આ જગત્મા ખોટ નથી, ન્યૂનતા તો રહેણી અને કરણીમા એકતા સાચવનારની જ છે

કેટલાક (ગુરુઓ) પરવાળાની જેમ પોતે જાતે રગધારી હોય છે એટલે કે પોતે ધર્મના રગથી રગાયેલા હોય છે, પરતુ અન્યને તેઓ રગી શકે તેમ નથી, વળી કેટલાક ચૂનાના કણીઆની પેઠે પારકાને રગવાની યોગ્યતા ધરાવે છે, અર્થાત્ સ્વય ધર્મવિમુખ હોઇ અન્યને ધર્મી બનાવવાનો પ્રયાસ કરે છે સુવાસના પૂરથી ઉજ્જ્વળ એવા જેઓ કેસરની જેમ પોતાને અને અન્યને રગે છે, તેમને શાબાશી ઘટે છે

પોતાના આત્માને પ્રતિબોધ નહિ પમાડી શકેલા હોવાથી અસ્વચ્છ મતિવાળાને અન્યને બોધ પમાડવાનો શો અધિકાર છે ? જેનામા તરગિણી તરી જવાનુ પાણી નથી, તેનુ પરને તારવાનુ કથન છેતરપિંડીથી તરબોળ છે

❦　❦　❦　❦

ये स्वय त्रुडिताः सन्ति, तारयेयुर्न ते परान् ।
गुडभक्षगुरोरत्र, दृष्टान्तः सिद्धिकारक ॥ ५२ ॥

કુગુરુથી વિનાશ—

શ્લો૦—" જેઓ જાતે (ભવ સાગરમા) ડૂબેલા છે, તેઓ બીજાને કેવી રીતે તારે ? આ હકીકતને ગોળ ખાનાર ગુરુનુ દૃષ્ટાન્ત સિદ્ધ કરે છે."—૫૨

ગોળ ખાનારા ગુરુનું ઉદાહરણ—

સ્પષ્ટી૦—કોઇ એક શેઠના પુત્રને પ્રતિદિન પુષ્કળ ગોળ ખાવાની કુટેવ પડી હતી આથી તેને આખે શરીરે ખુજલી ઉત્પન્ન થઇ એના પિતાએ વિચાર્યું કે જો આ પોતાની કુટેવ સુધારશે નહિ તો આગળ જતા ભયકર વ્યાધિથી સપડાશે, માટે અમુક સ્થળે ગુરુ છે ત્યા હું એને લઇ જાઉં અને તેમની મારફત ઉપદેશ અપાવી આની કુટેવ છોડાવુ સમય મળતા પિતા પુત્રને લઇને ગુરુ પાસે આવી પહોચ્યો અને તેણે સર્વ વૃત્તાન્તથી ગુરુને વાકેફગાર કર્યા ગુરુએ દશ દિવસ ત્યા રહેવા સૂચવ્યુ, જોકે ઉપદેશ આપવામા કઇ એટલા બધા દિવસની જરૂર ન હતી

ગુરુ જાતે આ કુટેવમા ફસાયેલા હતા તેથી તેમની સ્થિતિ પણ આ શેઠના પુત્ર જેવી કફોડી હતી પોતાના શરીર ઉપર કપડુ ઓઢી રાખીને તેઓ સાત દિવસ સુધી એક ઓરડીમા બેસી રહ્યા આટલા વખતમા ગોળ ખાવાની તેમની જે આદત પડી ગઇ હતી તે છુટી ગઇ બીજા ત્રણ દિવસમા તો તેમનો દેહ નિર્મળ બની ગયો પછી ગુરુ બહાર નીકળ્યા અને પેલા શેઠના પુત્રને અતિશય ગોળ ખાવાથી શો ગેરલાભ થાય છે તેનુ ભાન કરાવ્યુ આ ઉપદેશની એવી સુંદર અસર થઇ કે પેલા છોકરાએ પોતાની કુટેવને ત્યા ને ત્યા જ તિલાજલિ આપી દીધી

પ્રસગાનુસાર શેઠે ગુરુને કહ્યુ કે સાહેબ! આને દુર્વ્યસનમાથી મુક્ત કરવા માટે આપને બહુ જ અલ્પ સમય લાગ્યો છે, છતાં દશ દિવસ વ્યર્થ વિલબ શા માટે સહન કરાવ્યો? ગુરુએ ઉત્તર આપ્યો કે શેઠ! હું સ્વય કુટેવથી સપડાયેલો હતો મારૂ શરીર પણ ખુજલીના રોગથી ગ્રસ્ત હતુ આવે સમયે જો હું ઉપદેશ આપુ તો તેનો તમારા પુત્ર ઉપર શો પ્રભાવ પડે? વાસ્તે સૌથી પ્રથમ મેં મારી જાતને સુધારી અને હું પોતે નીરોગી બન્યો ત્યાર બાદ મેં જે ઉપદેશ આપ્યો તેનુ કેવુ ઇષ્ટ અને શીઘ્ર પરિણામ આવ્યુ તે તો તમે અને મેં બન્નેએ જોયુ

સારાશ—આ કથા ઉપરથી સાર એ લેવાનો છે કે જે સ્વય પતિત યાને દુરાચારી હોય તેના ઉપદેશની બીજા ઉપર સારી અસર થતી નથી, કેમકે જે પોતે તરી શકનો ન હોય અને જાતે તરવાથી અજ્ઞાત હોઇ ડૂબી રહેલો હોય તે અન્યને કેવી રીતે તારી શકે? માટે પ્રથમ પોતે સદાચારી બન્યા બાદ જે મનુષ્ય બીજાને સુધારવા—સદાચારી બનાવવા પ્રયત્ન કરે છે, તે બહોળે ભાગે પોતાના પ્રયાસમા સફળતા મેળવે છે એટલે કે સામાના હૃદય-પટ ઉપર સચોટ છાપ પાડી શકે છે

❋ ❋ ❋ ❋

जिनानां शासन लोके-ऽद्यावधि यद् विलोक्यते ।
गुरूणामुपकारोऽयं, पञ्चमान्ते प्रयास्यति ॥ ५३ ॥

સુગુરુનો પરમ ઉપકાર—

શ્લો૰—" અત્યાર સુધી લોકમા તીર્થંકરોનુ શાસન જોવાય છે તે ગુરુઓનો ઉપકાર છે અને તેનો ઉપકાર પાચમા (આરા)ના અતમા જતો રહેશે "—૫૩

ગુરુનો અપ્રતિમ ઉપકાર—

સ્પષ્ટી૰—જગત્મા અનેક પ્રકારના ઉપકારી જનો જણાય છે, પરતુ તે સર્વમા ગુરુની તોલે કોઇ આવી શકે તેમ નથી માતા, પિતા અને સ્વામીનો ઉપકાર પણ ગુરુજન્ય ઉપકારની સાથે હરીફાઇ કરી શકે તેમ નથી વાચક મુખ્ય શ્રીઉમાસ્વાતિ પ્રશમરતિમા આ વાતનો નિર્દેશ કરતા કથે છે કે—

" दुष्प्रतिकारौ माता-पितरौ स्वामी गुरुश्च लोकेऽस्मिन् ।
तत्र गुरुरिहामुत्र च, सुदुष्करतरप्रतीकार ॥ ७१ ॥"—આર્યા

વળી ગુરુ વડે જ્ઞાન થાય છે એ સબધમા પણ એમનો નિમ્ન-સૂચિત મુદ્રાલેખ મનનીય છે—

" गुर्वायत्ता यस्मा-च्छास्त्रारम्भा भवन्ति सर्वेऽपि ।
तस्माद् गुर्वाराधन-परेण हितकाङ्क्षिणा भवितव्यम् ॥ ६९ ॥"—આર્યા

અર્થાત્ શાસ્ત્રોના સર્વ પ્રારભો ગુરુને અધીન છે, એ માટે હિતેચ્છુએ ગુરુના આરાધનમા તત્પર રહેવુ જોઇએ

अतिमुक्त नयेन्मुक्ति, गौतम को गुरुं विना ?।
गौतम मानिन मुक्तिं, विना वीर नयेच्च कः ? ॥५४॥

સદ્ગુરુથી સુગતિ—

શ્લો૰—" ગૌતમ જેવા ગુરુ વિના અતિમુક્તને મોક્ષે કોણ લઇ જાય ? અને અહકારી [1]ગૌતમને મહાવીર વિના મુક્તિ ભણી કોણ દોરવી જાય ? "—૫૩

અતિમુક્ત મુનીશ્વર—

સ્પષ્ટી૰— શ્રીઅતિમુક્ત મુનિરાજનુ જે જીવન-ચરિત્ર અ તકૃદ્દશાંગ નામના આઠમા અ ગના છઠ્ઠા વર્ગ (પત્રાક ૨૩-૨૧)મા નજરે પડે છે, તેના આધારે એની સ્થૂલ રૂપરેખા અત્ર નીચે મુજબ આલેખવામા આવે છે—

૧ જુઓ વીરભક્તામર (પૃ ૨૨-૨૫)

'પોલાસપુર' નગરમા વિજય નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો તેને શ્રી નાનની રાણીથી **અતિમુક્ત** નામનો પુત્ર થયો એ છ વર્ષનો થયો તેવામા **શ્રીમહાવીર** પ્રભુ આ નગરની બહાર આવેલા 'શ્રીવન' નામના ઉદ્યાનમા સમોસર્યા. એક વેળા **શ્રીગૌતમસ્વામી** (ઇન્દ્રભૂતિ) ગોચરીને માટે ફરતા આ કુમારની સમીપ આવી પહોચ્યા એમને જોઇને કુમારે પૂછ્યુ કે આપ કોણ છો ? **ગૌતમ** ગણધરે જવાબ આપ્યો કે અમે સાધુ છિયે અને ભિક્ષા માટે ફરીએ છીએ આથી ભગવન્ ! મારી સાથે પધારો, હુ આપને ભિક્ષા અપાવુ, એમ કહી **અતિમુક્તે** તેમની આગળ ચાલી અને તેમને પોતાના રાજમહેલે લઈ આવ્યો શ્રીદેવી મુનિરત્નને આવેલા જોઇ હર્ષિત થઇ અને તેણે તેમને સદ્ભાવ પૂર્વક આહાર આપ્યો બાળ કિન્તુ બુદ્ધિથી અબાળ એવા **અતિમુક્ત** રાજકુમારે શ્રીઇન્દ્રભૂતિ ગણધરને પ્રશ્ન કર્યો કે આપ ક્યા રહો છો ? તેમણે જવાબ આપ્યો કે અમારા ગુરુદેવ **શ્રીમહાવીરસ્વામીની** પાસે 'શ્રીવન'મા અમે વસીએ છિયે આ સાભળીને રાજકુમાર તેમની સાથે ત્યા જવા તૈયાર થયો અને તેમ કરવા માટે ગણધર મહાત્માની આજ્ઞા માગી તેમણે કહ્યુ કે '**દેવાણુપ્પિયા ! અહાસુહં**' (દેવાનુપ્રિય ! જેમ સુખ ઉપજે તેમ કર) **શ્રીમહાવીર** પ્રભુ પાસે આવી રાજકુમારે તેમને વદન કર્યું અને તેમના મુખચન્દ્રમાથી ઝરતી અમૃત-દેશનાનું પાન કર્યું ઘેર આવી તે પોતાના માતાપિતાને કહેવા લાગ્યો કે હુ આ સસાર થી ખેદ પામ્યો છુ, વાસ્તે મને દીક્ષા લેવાની રજા આપો માતાપિતા બોલ્યા કે વત્સ ! તુ બાળક છે એટલે ધર્મ કેવો હોય, દીક્ષા કેવી હોય તે તું શુ જાણે ? રાજકુમાર બોલ્યો કે "**जं चेव जाणामि तं चेव न याणामि, जं चेव न याणामि तं चेव जाणामि**" અર્થાત્ હે માતાપિતા ! જે હું જાણું છું તે નથી જાણતો અને જે હુ નથી જાણતો તે જાણું છુ તેમણે પૂછ્યુ કે એ કેવી રીતે ? કુમાર બોલ્યો કે જે હુ જાણુ છુ તે એ કે જે જન્મ્યો તે જરૂર મરવાનો, વળી હું નથી જાણતો તે એ કે તે ક્યારે અને ક્યા મરવાનો, વળી હું નથી જાણતો તે એ કે કેવા કર્મ કરવાથી જીવ નરકાદિ ગતિમા ઉત્પન્ન થાય છે, પરતુ હું જાણું છુ કે જીવ પોતાના કરેલા કર્મને લીધે જ નરકાદિ ગતિમા ભમે છે આ પ્રમાણે ઉત્તર આપી માતાપિતાને રાજી કરી દીક્ષા લેવા માટે તેણે તેમની અનુજ્ઞા મેળવી નિષ્ક્રમણ-ઉત્સવને અગે મોટી ધામધુમ કરી માતાપિતાએ તેને **વીર** પ્રભુ પાસે દીક્ષા અપાવી આ વખતે તેમની ઉમર [1]છ વર્ષની હતી પ્રભુએ તેને શિક્ષણ આપવા માટે સ્થવિરોને સૂચના કરી

---

[1] આ એક આશ્ચર્ય સમજવુ, કેમકે આઠ વર્ષ પૂર્વ દીક્ષા આપવાનો અધિકાર નથી ભગવતી સૂત્ર (શ ૫, ઉ ૪ સૂ. ૧૮૮)ની ટીકામા શ્રીઅભયદેવસૂરિ એમ કહે છે કે—
'**छव्वरिसो पव्वइओ निग्गंथ रोइऊण पावयणं' ति एतदेव चाश्चर्यमिह, अन्यथा वर्षाष्टकादाराम्न प्रव्रज्या स्यात्** '

એક દિવસ આ **અતિમુક્ત** બાલમુનિ સ્થવિરો સાથે સ્થંડિલ (દીર્ઘશંકાર્થે) ગયા માર્ગમા જલવૃષ્ટિથી ખાડીમા પાણી ભરાયુ હતુ, તેમા બાળકોને ખાખરના પાદડાની હોડી બનાવી તરાવતા તેમણે જોયા, એટલે તેમણે પણ પોતાનુ પાત્ર તરતુ મૂકયુ અને કહેવા લાગ્યા કે જુઓ, મારૂ નાવડુ કેવુ તરે છે! સ્થવિરોએ આમ કરતા તેમને રોકયા અને પછીથી પ્રભુ પાસે આવી તેમાથી કેટલાકે કહ્યુ કે ભગવન્! આ છ વર્ષનો બાળક છ કાય જીવનુ રક્ષણ કરવાથી અજ્ઞાત રહી હાલ તો તેનુ ઉપમર્દન કરે છે પ્રભુએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે આ બાળકની તમે નિંદા કરશો નહિ તે તમારા કરતા વહેલો કેવલી થનાર છે, વાસ્તે તમે તેને સમજાવી સમજાવીને ભણાવો

થોડા સમયમા તો આ બાલમુનિએ અગ્યાર અંગો સુધીનો અભ્યાસ કરી લીધો એક દિવસે રસ્તે જતા બાળકોને જળમા નાવડા તરાવતા તેમણે જોયા પોતે પણ આવી બાલક્રીડા પૂર્વે કરી હતી તે યાદ આવી એટલે એ માટે આત્માની નિંદા કરતા, તેની ગર્હણા કરતા તેઓ સમવસરણમા આવ્યા ત્યા ઇર્યાપથિકી (પ્રતિક્રમણ શ્રુતસ્કધ)નો પાઠ કરતા અર્થ વિચારતા જતા **दगमट्टी** એ પદ આવતા પોતાની જાતની તેઓ વિશેષ નિંદા કરવા લાગ્યા શુભ ભાવના ભાવતા શુકલ ધ્યાનમા આરૂઢ થઇ જ્ઞાનાવરણીયાદિ ચાર ઘાતિ-કર્મોને ખપાવી તેઓ કેવલી થયા આ પ્રમાણે નવ વર્ષની નાની ઉમરે આ મુનિરાજ સર્વજ્ઞ થયા દેવોએ આ પ્રસગે મહોત્સવ કર્યો અને પેલા સ્થવિરોએ એમને પ્રણામ કર્યા આયુષ્ય કર્મ પૂરૂ થતા આ મહાનુભાવ મુક્તિ-મહિલાના મહેલે પધાર્યા

दृढप्रहारिकं पाप, गुरुमृते नयेद्धि कः ? ।
मुक्तिं त्याग समर्प्यात्र, गुरवो हि कृपालवः ॥ ५५ ॥

પ્રસ્તુતનુ સમર્થન—

શ્લો૦—" દીક્ષા આપીને ગુરુ વિના (બીજો) કોણ પાપી **દૃઢપ્રહારીને** મોક્ષે લઇ જાય ? કેમકે ગુરુઓ કૃપાળુ હોય છે.—૫૫

દૃઢપ્રહારીનું ઉદાહરણ—

સ્પષ્ટી૦—કોઇ એક નગરમા એક બ્રાહ્મણ વસતો હતો તે ઉદ્ધતાઇનો અવતાર હતો અન્યાય કરવામા તે એક્કો હતો પાપાચારમા તે પ્રવીણ હતો તેનામા આવા અનેક અપલક્ષણો જોઇને તો કોટવાળે તેને ગામબહાર કાઢી મૂકયો આથી તે રખડતો રખડતો એક અટવીમા જઇ ચડયો ત્યા તેને ચોરના નાયકનો સમાગમ થયો કેટલાક દિવસ તે ત્યા રહ્યો ત્યાર પછી નાયકે તેને પોતાના

પુત્ર તરીકે પાળ્યો યુદ્ધના પ્રસંગે એને મજબૂત પ્રહાર કરતો જોઈ એના સાથીઓએ એનું દૃઢપ્રહારી નામ પાડ્યું કાલાંતરે નાયકનું મરણ થતાં એને નાયક તરીકે તેમણે સ્થાપ્યો

એક દિવસ ચોરોનું મોટું લશ્કર લઈને દૃઢપ્રહારી 'કુશસ્થળ' ગામમાં દાખલ થયો અને છૂટે હાથે તેને લૂંટવા લાગ્યો આ ગામમાં એક ગરીબ બ્રાહ્મણ સહકુટુંબ રહેતો હતો કેટલાએ દિવસથી તેના નાના બાળકો તેની પાસે ખીરની યાચના કરતા હતા તેમના મનોરથ તે આજે મહામહેનતે પૂરા કરી શક્યો હતો ખીર તૈયાર થતા તે સ્નાન કરવા નદીએ ગયો એવામાં આ ચોરોમાંથી કેટલાક એને ઘેર આવી ચડ્યા ખરેખર, દૈવ દુબલને જ મારે છે ઘરમાં કઈ માલ હાથ નહિ આવ્યો, પરંતુ ચોરોની નજર ખીર ઉપર પડી એટલે તેનું વાસણ તેમણે ઝટ ઉપાડ્યું આ જોઈને બાળકોના તો હોશકોશ જ ઊડી ગયા એક બે છોકરા હીંમત કરીને પોતાના પિતાને આ વૃત્તાન્તથી વાકેફગાર કરવા નદી તરફ દોડ્યા રસ્તામાં પિતાને તેમણે આ વાત કહી એટલે ક્રોધથી તેના નેત્ર લાલચોળ બની ગયા તે તો ઘર ભણી ધસ્યો રસ્તે ચાલતા આજુબાજુમાંથી એક મોટા દરવાજાની જબરદસ્ત ભોગળ લઈ તે ચોરો ઉપર તૂટી પડ્યો અને જોતજોતામાં કેટલાકને તેણે ગમશરણ કરી દીધા બાકીના જેઓ ત્યાંથી અગિઆરા ગણી ગયા તેટલા મોતના પંજામાંથી બચી ગયા

આ પ્રમાણે ચોરોની દશા થયેલી જાણીને દૃઢપ્રહારી પોતે ત્યાં આવી પહોંચ્યો પોતાના સાથીઓનો સંહાર થયેલો જોઈ તેના ક્રોધનો પાર રહ્યો નહિ પેલા બ્રાહ્મણને ઠાર મારવાના હેતુથી જેવો તે આગળ વધે છે તેવામાં તો એક હૃષ્ટ પુષ્ટ ગાય તેની આડે આવી આને વિઘ્નરૂપ ગણીને એણે એક જ ઝટકે તરત જ સ્વધામ પહોંચાડી દીધી બ્રાહ્મણ ઉપર વેર લેવાના ઈરાદાથી વળી તે આગળ ધસે છે એટલામાં એની સગર્ભા પત્ની વચમાં રોકવા આવી આથી દૃઢપ્રહારીએ ગર્ભ સહિત તેના પણ એક જ પ્રહારે બે ટુકડા કરી નાખ્યા આગળ વધી બ્રાહ્મણનો જાન લઈ વેરની વસુલાત કરી ત્યારે તે ઝંપ્યો જરા શાંત થતા તેની નજર આ પ્રમાણેના અત્યાચારથી અતિશય આક્રન્દ કરતા આ લોકો ઉપર પડી એક તો તેમની નિરાધાર સ્થિતિ અને કરુણાજનક વિલાપ, વળી બીજી બાજુ ગર્ભનું તરફડવું અને ગાયનો વધ એ દેખાવ ઘાતકીમાં ઘાતકી આટકીનું હૃદય પણ પીગળાવે તેવો હતો એટલે એની અસર દૃઢપ્રહારી ઉપર પણ થઈ તે જરા વાર થોભ્યો અને દયાના અંકુરાની સાથે તેના મનમાં પશ્ચાત્તાપના ફણગા પણ ફૂટવા લાગ્યા હાય હાય, એક પાપી પેટ માટે મે કેવો ભયંકર અનર્થ કર્યો!

અરેરે આ બાળકોને મે તદન નિરાધાર કરી મૂક્યા ! મારૂ ઉગ્ર બળ અજ માવવાનુ શુ આ જ સ્થાન ! મારા જેવા અધમાધમનુ રૌરવ નરકમા પણુ ઠેકાણુ પડવુ મુશ્કેલ છે અહો મારી શી વલે થશે ? આવા દારુણુ પાપથી હુ કેવી રીતે મુક્ત થઇ શકીશ ? મારો છુટકારો કોઈ મહાપુરુષ દ્વારા થાય તો થાય આવા વિચારમા ને વિચારમા તે ગમગીન ચહેરે રસ્તો કાપવા લાગ્યો તેણે ચોરીનો ધધો મૂકી દેવા નિશ્ચય કર્યો હતો એટલે પોતાના સોબતીઓને તે શોધવા ઊભો ન રહ્યો તેઓ પણુ ગામમાથી મેળવેલા માલને લઇને પકડાઇ જવાની બીકથી જગલ ભણી ચાલતા થયા હતા **દૃઢપ્રહારી** ગામની બહાર એક ઝાડ નીચે આવી બેઠો આ વખતે તેના હૃદય–સાગરમા વૈરાગ્યના કલ્લોલ કલ્લોલ કરી રહ્યા હતા તેનુ ચિત્ત સાત્ત્વિક ભાવને વરી રહ્યુ હતુ પશ્ચાત્તાપ પોતાની સત્તા પૂર જોસથી જમાવતો જતો હતો કર્મરૂપ અનાદિ કાળનો કટ્ટો શત્રુ તેનાથી દૂર ભાગવાની ગડમથલમા પડયો હતો તેનુ પવિત્ર બનતું જતુ અત કરણુ સતના સમાગમ માટે તલપાપડ બની રહ્યુ હતુ જેવુ થવાનુ હોય છે તેવી મતિ અને સામગ્રી ઉપસ્થિત થાય છે એ ન્યાય અનુસાર **દૃઢપ્રહારી**ની અભિલાષાને પૂર્ણુ કરનાર જાણે સાક્ષાત્ કલ્પવૃક્ષ હોય તેવ ચારણુ મુનિવરો ત્યા આવી ચડયા તેમના ચરણારવિંદમા તે નમી પડ્યો અને પોતાના પાપોથી મુક્ત થવા માટે ઉપાય બતાવવા તેમને વિનવવા લાગ્યો **દૃઢપ્રહારી**ની આ પરિસ્થિતિ જોતા તે યોગનો યોગ્ય અધિકારી જણાયો એટલે એ મહાત્માઓએ તેને આત્મા અને દેહની પૃથક્તાનો વિવેક કરાવ્યો સાથે સાથે તેમણે તેને આસ્રવ, સવર અને નિર્જરા નુ સ્વરૂપ સમજાવ્યુ અને ક્ષમાનો વિશિષ્ટ વિવેચનપૂર્વક પાઠ ભણાવ્યો તેનુ હૃદય વૈરાગ્ય–વાસનાથી પલ્લવિત થતા તેને દીક્ષા આપી તેમણે પોતાની વિશ્વોદ્ધારકતા સિદ્ધ કરી બતાવી આ સમયે **દૃઢપ્રહારી**એ એવી ભીષણુ પ્રતિજ્ઞા કરી–એવો દુર્વાહ્ય અભિગ્રહ ધારણુ કર્યો કે જ્યા સુધી આ ગામના લોકો મારા પાપી કૃત્યોનુ સ્મરણુ કરાવતા રહેશે ત્યા સુધી હુ અહીં જ આહારા દિનો ત્યાગ કરી કાયોત્સર્ગ–મુદ્રાએ પ્રભુના ધ્યાનમા મગ્ન રહીશ જેના હૃદય મા વરાગ્ય–રસનુ ઝરણું અન્યના ઉપદેશ વિના વહેતું થયુ હોય, જેને સાસા રિક સુખો એ દુ ખો છે એવુ સચોટ જ્ઞાન થયુ હોય, જે યથાર્થ જ્ઞાનને અનુકુળ વર્તન રાખવાને કટિબદ્ધ થયો હોય, જેના પરિણામની ધારાઓ ઉત્તરોત્તર શુદ્ધતાનો સગમ સાધી રહી હોય, જેની રગેરગમા મુક્તિ મેળવવાની આતુરતા વધતી જતી હોય તેવા સાધુને ગુરુ સાથેના લાબા સહવાસની કે ગુરુકુલવાસની આવશ્યક્તા નથી એ પ્રમાણે વિચાર કરી ચારણુ મુનીશ્વરોએ **દૃઢપ્રહારી** મુનિને ત્યા સ્થિરતા કરવા અનુજ્ઞા આપી અને પોતે ગગન–માર્ગે અન્યત્ર જવા ઉપડી ગયા

સવાર પડતાં દઢપ્રહારી ગામના ઉત્તર દરવાજે આવી ધ્યાનાવસ્થામાં આરૂઢ થયા. ગામબહાર જતા કેટલાક લોકોએ એમને તરત ઓળખ્યા. સાધુનો વેશ જોતા તેઓ એમને ધૂર્ત માનવા લાગ્યા. એમની આ સ્થિતિની વાત વાયુ વેગે ગામમાં પ્રસરી ગઈ. જુદા જુદા માનવો ત્યા આવી પહોચ્યા અને પોતાને, પોતાના પિતા, માતા, ભ્રાતા, પત્ની, પુત્રી, પુત્ર કે સગાવહાલામાથી જે કોઈને આ મુનિએ દુ:ખ દીધુ હતુ તે યાદ લાવીને તેમનામાથી કેટલાક લાકડી વડે, તો કોઇ હાથ વડે તો કોઇ પત્થર વડે એમની પૂજા કરવા લાગ્યા. વળી કેટલાક એમને પુષ્પાંજલિ સભળાવવા લાગ્યા. નિર્ભર્ત્સના કરવામા તેમણે કચ્ચાસ ન રાખી, પરતુ દઢપ્રહારીએ પોતાનુ ચિત્ત દઢ રાખીને તેમાં વિકાર ઉત્પન્ન થવા ન જ દીધો. તેઓ પોતે ઉદ્વિગ્ન ન થતા શાતિથી ગાળાગાળી અને માર્ઝૂડ સહન કરી ગયા અને તેમ કરી તેમણે સેંકડો દુષ્ટ કર્મોને ખપાવી નાખ્યાં. દોઢ મહિના સુધી ક્ષમાથી તેને બધન, તાડન, તર્જન સહન કર્યાં, એટલે લોકોનો પણ ગુસ્સો શાત પડી ગયો.

ગાળ દેવા કે મારવા આવતુ જ્યારે કોઇ જણાયુ નહિ એટલે આ શ્રમણ પૂર્વના દરવાજે જઇ પહેલાની જેમ ધ્યાનસ્થ થઇ રહ્યા. ત્યા પણ જ્યારે દોઢ મહિનો વીત્યા પછી તેના કુકર્મો યાદ કરાવનાર લોકોની આવજા બધ પડી એટલે તેઓ દક્ષિણ દરવાજે અને પછીથી પશ્ચિમ દરવાજે એમ દોઢ દોઢ મહિના સુધી રહ્યા. આ પ્રમાણે છ મહિના નિરાહાર પણે તેમણે અપૂર્વ શાતિથી પસાર કર્યા. આથી તેમના ધૈર્ય અને ધ્યાન તેમજ તેમનો વિવેક અને તેમની ક્ષમા પરાકાષ્ઠાએ પહોચ્યા. દેહ ઉપરથી પણ તેમની મમતા ઉતરી ગઇ. આત્મરમણતા સિવાય અન્ય કોઇ સ્થળે તેમને આનદ આવતો બધ થયો. રોમે રોમમા આત્મ-ભાવ પ્રદીપ્ત થયો. સમાનતાની-વિશ્વ બધુત્વની અનુપમ ભાવના વિકસિત થઇ. શુદ્ધ પરિણામની ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ થતી ગઇ. યોગની અતિમ અને અનન્ય અવસ્થામા તેમણે પ્રવેશ કર્યો. આ પ્રમાણેની અનુકરણીય અવસ્થામા તેમણે ચરાચર જગતનો સાક્ષાત્કાર કરાવનારૂ અનુપમ કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું અને તે સમયમા આયુષ્યાદિ ચાર અઘાતિ કર્મોનો પણ ક્ષય થતા પરમ પદ પ્રાપ્ત કર્યું. આવા અપૂર્વ વીરના સબધમા વિશેષ શુ કહેવુ ? એટલે "कम्मे सूरा धम्मे सूरा" આ સત્ય સૂક્તિનું સમર્થન કરનારા આ મહાત્માને કોટિશ: વન્દન કરી આપણે આ પ્રકરણ પૂર્ણ કરીએ

अमूल्यं मानव रत्न, मणिकारं गुरु विना।
स्त्रीगन्त्रीवाटिकामग्ना, न जानन्ति कदाचन ॥ ५६ ॥

રત્ન-પરીક્ષક ગુરુ—

શ્લો૦—" લાડી, ગાડી, અને વાડીમાં આસક્ત બનેલા (જીવો) ઝવેરી સમાન ગુરુના ઉપદેશ વિના માનવ-ભવરૂપ અમૂલ્ય રત્નને કદાપિ ઓળખતા નથી "–૫૬

ગુરુનુ ગૌરવ—

સ્પષ્ટી—આ ગુચ્છકમા ૪૮ માથી તે ૫૧ મા સુધીના પદ્યોમા તેમજ ૫૦ માથી તે આ પર્યન્તના પદ્યમા ગ્રન્થકારે ગુરુના અભાવની રૂપરેખા આલેખી છે આપણે પણ આ વિષયની પુષ્ટિ અર્થે [1]સામાન્યગુણોપદેશકુલક-મા જે નિમ્નલિખિત ઉલ્લેખ છે તેની નોધ લઇએ —

" जह दुद्ध धेणुओ दुमाउ पुप्फं जलाउ जह कमलं ।
आयारपरबहुस्सुयगुरुसिक्खाओ तह गुणा वि ॥ १८ ॥—આર્યા
जं दक्खोऽवि न पेरखइ गुरुसिक्खावज्जिओ गुणविसेसं ।
जह निम्मला वि चक्खू पयासरहियाणं घडपडाइ ॥ १९ ॥—"
विउलो वि हेममउलो सुवन्नगारं विणा न हेमत्तं ।
जह लहइ तहा भव्वो गुरुरहिओ भणियगुणनिवहं ॥ २० ॥"—"

અર્થાત્ જેમ ૩ ગાયમાથી દૂધ, ઝાડમાથી ફૂલ અને જળમાથી કમળ મળે છે, તેમ [2](પચ) આચારમા તત્પર તથા બહુશ્રુત એવા ગુરુની શિક્ષાથી ગુણો પણ મળે છે જેમ પ્રકાશ વિનાના જનોનુ નિર્મળ નેત્ર પણ ઘટ, પટ વગેરેને જોઇ શકતુ નથી, તેમ ગુરુ-શિક્ષા વિનાનો ગુણ-વિશેષને જોઇ શકતો નથી

૧ જુઓ પ્રકરણસમુચ્ચય (પૃ ૩૧-૩૩)

૨ છાયા-

यथा दुग्ध धेनोर्द्रुमात् पुष्पं जलाद् यथा कमलम् ।
आचारपरबहुश्रुतगुरुशिक्षाया तथा गुणा अपि ॥
यद् दक्षोऽपि न प्रेक्षते गुरुशिक्षावर्जितो गुणविशेषम् ।
यथा निर्मलमपि चक्षु प्रकाशरहिताना घटापटादीनि ॥
विपुलोऽपि हेममौलि सुवर्णकार विना न हेमत्वम् ।
यथा लभते तथा भव्यो गुरुरहितो भणितगुणनिवहम् ॥

- જ્ઞાનાચાર દર્શનાચાર, ચારિત્રાચાર, તપાચાર અને વીર્યાચાર

જેમ સોની વિના સોનાનો મોટો મુગટ પણ સુવર્ણત્વને પામતો નથી, તેમ ગુરુ(ના સમાગમથી) રહિત એવો ભવ્ય કહેલા ગુણોના સમુદાયને પામતો નથી

* * * *

गोविन्द इव वन्दन्ते-ऽनलसा ये जना हि ते।
नारकादिक्षयं कृत्वा, भवेयु स्वर्गमोक्षगाः ॥ ५७ ॥

પ્રભુની સાવધ સેવાનુ ફળ—

શ્લો૰—" ગોવિંદ (કૃષ્ણ વાસુદેવ)ની જેમ અપ્રમાદીપણે જે જનો પ્રભુને પ્રણામ કરે છે, તેઓ ખરેખર નારકાદિ (ગતિનામકર્મ)નો નાશ કરી સ્વર્ગે (અને અંતે મોક્ષે જાય છે "—૫૭

શ્રીકૃષ્ણનુ નેમિનાથને વન્દન—

'મથુરા' નગરીમા શૂર નામના રાજાને શૌરિ અને સુવીર નામના બે પુત્રો હતા શૌરિને અંધકવૃષ્ણિ પ્રમુખ અને સુવીરને ભોજવૃષ્ણિ પ્રમુખ પુત્ર થયા અંધકવૃષ્ણિને સુભદ્રા નામની પત્નીથી (૧) સમુદ્રવિજય, (૨) અક્ષોભ્ય, (૩) સ્તિમિત, (૪) સાગર, (૫) હિમવાન્, (૬) અચળ, (૭) ધરણ, (૮) પૂરણ, (૯) અભિચંદ્ર અને (૧૦) વસુદેવ એ નામના દશ પુત્રો થયા આ દશ 'દશાર્હ'ના નામથી પ્રસિદ્ધિ પામ્યા સમુદ્રવિજયની શિવા નામની પત્નીએ નેમિનાથને (કે જેમને અરિષ્ટનેમિના નામથી પણ ઓળખવામા આવે છે તેમને) જન્મ આપ્યો એમને જૈનો બાવીસમા તીર્થંકર તરીકે માને છે વસુદેવને દેવકીથી સાત પુત્રો થયા તે પૈકી છેલ્લા પુત્ર કૃષ્ણના નામથી વિખ્યાત છે આ કૃષ્ણનુ બીજુ નામ ગોવિન્દ પણ છે

મુક્તિ-મહિલાની દૂતીરૂપ દીક્ષા ગ્રહણ કરી, કેવળજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરી અને તીર્થ પ્રવર્તાવી પોતાના તીર્થંકર-નામ-કર્મને ચરિતાર્થ કરનાર શ્રીનેમિનાથને તેમજ તેમના સમગ્ર શ્રમણ-મણ્ડળને શ્રીકૃષ્ણે એક વેળા દ્વાદશાવર્ત વંદના કરી પછી શ્રીકૃષ્ણે પ્રભુને કહ્યુ કે મુનિઓને વન્દન કરવાથી આજે મને એટલો બધો થાક લાગ્યો છે કે જેટલો ૩૬૦ યુદ્ધો કરતા પણ મને લાગ્યો નથી સર્વજ્ઞે ઉત્તર આપ્યો કે હે વાસુદેવ ! તમે આજે પુષ્કળ પુણ્ય, ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ અને તીર્થંકરનામકર્મ ઉપાર્જન કર્યાં છે વિશેષમા તમે સાતમી નરકને યોગ્ય એવા કર્મ પુદ્ગલોને ખપાવીને ત્રીજી નરકને યોગ્ય આયુષ્ય-કર્મ બાધ્યુ છે કે જેને તમે આ ભવના અન્તમા નિકાચિત કરશો આ સાભળીને શ્રીકૃષ્ણે જવાબ આપ્યો કે હે નાથ ! એમ હોય તો ફરીથી હું મુનિવરોને વન્દન કરુ કે જેથી નરકના

આયુષ્ય-કર્મનો સમૂળ ક્ષય થઇ જાય પ્રભુએ તેમને સમજાવ્યુ કે આ વન્દના દ્રવ્ય-વન્દના થશે, પહેલાની જેમ તે ભાવ-વન્દના નહિ થાય એટલે ધારેલુ ફળ મળી શકશે નહિ

❦ ❦ ❦ ❦

त्यागिना वन्दने त्यागा–नुमोदो भवति ध्रुवम् ।
त्यागानुमोदनाद् भावी, त्यागगुणो निजात्मनि ॥ ५८ ॥

ત્યાગનુ અનુમોદન—

શ્લો૦—"કંચન અને કામિનીના ત્યાગી (મહાત્માઓ)ને વંદન કરવાથી નક્કી ત્યાગની અનુમોદના થાય છે અને તે અનુમોદનાથી પોતાના આત્મામા ત્યાગનો ગુણ (પ્રકટે) છે "—૫૮

❦ ❦ ❦ ❦

आलस्यादिनिबद्धो यः, सुगुरु नैव वन्दते ।
शृङ्गपुच्छविहीनः स, मन्तव्य पशुरेव च ॥ ५९ ॥

ગુરુ-પૂજન વિનાના માનવીની પાશવતા—

શ્લો૦—" આળસ વગેરેથી જકડાયેલો જે (જીવ) સુગુરુને વદન નથી જ કરતો, તેને શીગડાં અને પુછડા વિનાનો પશુ જ માનવો "—૫૯

❦ ❦ ❦ ❦

मत्वेति सुगुरु नित्य, सेवस्व शुभभावतः ।
येन मिथ्यामत त्वां न, बाधते क्वापि मानस ! ॥ ६० ॥

સદ્ગુરુની સેવાનું ફળ—

શ્લો૦—"આ પ્રમાણે વિચારીને હે ચિત્ત ! તુ શુભ ભાવપૂર્વક સદ્ગુરુની સર્વદા સેવા કર કે જેથી મિથ્યાદર્શન તને કોઇ વાર પણ પીડા ન કરે "—૬૦

❦ ❦ ❦

कुगुरुः परिहर्तव्यो, विज्ञानालङ्कृतोऽपि हि ।
विषपात्रगता किं न, सुधा निहन्ति जीवितम् ? ॥ ६१ ॥[1]

---

१ સરખાવો—

"दुर्जन परिहर्तव्या, विद्ययाऽलङ्कृतोऽपि सन् ।
मणिना भूषित सर्प, किमसौ न भयङ्कर ? ॥ "

કુગુરુનો પરિત્યાગ—

શ્લો૦—" જ્ઞાનથી વિભૂષિત હોય તોપણ તેવા કુગુરુનો જરૂર ત્યાગ કરવો, કેમકે શું ઝેરના પાત્રમાં રહેલું અમૃત પણ જીવનનો વિનાશ કરતું નથી ? "—६१

કુગુરુને નવ ગજના નમસ્કાર—

સ્પષ્ટી૦—આ પદ્ય દ્વારા વિદ્વાન્ કુગુરુનો પણ સંગ ન કરવો એ સૂચવાયું છે, કેમકે કુગુરુ દુષ્ટ સર્પ કરતા પણ વિશેષ હાનિકારક છે કહ્યું પણ છે કે—

" [1]सप्पो इक्कं मरणं, कुगुरु अणंताणि कुणइ मरणाइं।
सो वरि सप्पो गहिओ, मा कुगुरुसेवण भद्द ॥ "—આર્યા

અર્થાત્ સાપથી એક વાર મૃત્યુ થાય છે, જ્યારે કુગુરુની સેવાથી અનંત મરણો અનુભવવા પડે છે તેથી સાપને પકડવો તે સારું, પરંતુ કુગુરુની સેવા કરવી તે કલ્યાણકારી નથી

* * * *

सुधर्मः सेवनीयोऽस्ति, रोगार्त्तैरिव भेषजम्।
कर्मकफादिकं हन्ता, स एव परमौषधम् ॥ ६२ ॥

સુધર્મનું સેવન—

શ્લો૦—" રોગીઓ જેમ ઔષધને સેવે છે, તેમ (ભવ્ય પ્રાણીઓએ) સુધર્મ આરાધવો જોઈએ (કેમકે) કર્મરૂપ કફ વગેરેનો વિનાશ કરનારો તે ઉત્તમ ઔષધ છે "—६२

* * * *

सुधर्मात् सुकुले जन्म, सम्पदारोग्यमेव च।
विद्यासिद्धिः प्रसिद्धिश्च, भवतीति स सेव्यताम् ॥ ६३ ॥

સુધર્મથી શુભ કુળાદિ—

શ્લો૦—" સુધર્મથી શુભ કુળમાં જન્મ, સંપત્તિ, આરોગ્ય, વિદ્યાની સિદ્ધિ અને કીર્તિ મળે છે, વાસ્તે એને ભજવો જોઈએ "—६३

* * * *

---

1 છાયા—

सर्प एकं मरणं कुगुरुरनन्तानि करोति मरणानि ।
तस्मात् वरं सर्पो गृहीतो न कुगुरुसेवनं भद्रम् ॥

धर्माद् धनं धनात् कामः, कामात् सौख्यं प्रजायते ।
कार्यार्थी कारणं त्वं चे-दन्वेषयेस्तदा सुखम् ॥ ६४ ॥[1]

સુખ માટે સંશોધન—

શ્લો૦—" ધર્મથી ધન, ધનથી કામ અને કામથી સુખ ઉત્પન્ન થાય છે. વાસ્તે જો તું કાર્યનો અર્થી હોય તો તેનું કારણ શોધ એટલે તને સુખ મળશે "—૬૪

✤ ✤ ✤ ✤

धर्म एव ब्रुडज्जन्तून्, कूपान्निर्गमको मतः ।
रज्जुरिवात्र भो तस्माद्, धर्मसेवापरो भव ॥ ६५ ॥

ધર્મનું શરણ—

શ્લો૦—" આ દુનિયામાં (હે જીવ ! ધર્મ જ સંસારરૂપ) કુવામાં ડુબી જતા જીવોને તેમાંથી બહાર કાઢવા માટે દોરડા જેવો ગણાય છે, વાસ્તે (ધર્મ) કરવામાં તું તત્પર રહે "—૬૫

✤ ✤ ✤ ✤

दारिद्र्यभेदको धर्मः, सर्ववाञ्छितपूरकः ।
धर्मः कल्पतरुः साक्षाद्, धर्म एव सतां गतिः ॥ ६६ ॥

સુધર્મનું ગૌરવ—

શ્લો૦—" ધર્મ એ દરિદ્રતાનો નાશ કરનાર છે અને સર્વ મનોરથોનો પૂરનાર છે ધર્મ એ સાક્ષાત્ કલ્પવૃક્ષ છે ધર્મ જ સજ્જનોની ગતિ છે "—૬૬

ધર્મનો મહિમા—

સ્પષ્ટી૦—આ પ્રમાણે ગ્રન્થકારે પાચ પદ્યો દ્વારા ધર્મનો મહિમા ગાયો છે, એ ઉપરથી ધર્મ એ આત્માનું આવશ્યક અંગ છે એવી પ્રતીતિ થઇ હશે એને વિશેષ દૃઢ કરવા માટે ધર્મથી શું શું પ્રાપ્ત થાય છે તેનું દિગ્દર્શન કરી લઇએ ધર્મ કરવાથી પ્રાણી ભૂપતિ બને છે અરે તે બળરામ, વાસુદેવ, ચક્રવર્તી, દેવ, ઇન્દ્ર, અહમિન્દ્ર અને છેક અરિહંતનું પદ પણ પ્રાપ્ત કરે છે આ

---

[1] સરખાવો—

" धर्माद् धनं धनत एव समस्तकामा
कामेभ्य एव सुखमिन्द्रियजं समस्तम् ।
कार्यार्थिना हि खलु कारणमेषणीयं
धर्मो विधेय इति तत्त्वविदो वदन्ति ॥ "—પ્રમન્ત૦

પ્રમાણે ધર્મ સ્વર્ગ તેમજ મોક્ષ આપે છે એ સર્વોત્તમ મંગળ છે [1] એ માતાની જેમ આત્માને પોષે છે, પિતાની જેમ તેનુ પાલન કરે છે, મિત્રની જેમ આનંદ આપે છે, બન્ધુની પેઠે સ્નેહ રાખે છે, ગુરુની માફક નિર્મળ ગુણો સકમાવે છે અને સ્વામીની પેઠે પ્રકામ પ્રતિષ્ઠાની પ્રાપ્તિ કરાવે છે વળી કુકર્મના હૃદયમા સ્ફોટ કરવામા એનુ શૂરાતન સમાયેલુ છે, જડતારૂપ વલ્લીને જડમૂળથી ઉખેડી નાખવામા એની કૃતકૃત્યતા રહેલી છે અને દુર્ગતિને દૂર કરી સુગતિ આપવામા એની બલિહારી છે [2] વધારે શુ કહેવુ? એના વિનાના મા નવને છાયા વિનાના ઝાડ, જળ રહિત સરોવર, સુગન્ધ વિનાના ફૂલ, દાંત વિનાના હાથી, પ્રધાન વિનાના રાજ્ય, વર વિનાની જાન, દેવ વિનાના ચૈત્ય, ચન્દ્ર વગરની રાત્રિ, ચરિત્ર વિહીન સાધુ, શસ્ત્ર વિનાના સૈન્ય અને આંખ વગરના મુખ સાથે સરખાવી શકાય તેમ છે

* * * *

शरणं धर्म एवात्र, कर्मकृते सदाभ्रमे ।
दुःखप्रचुरपूरेण, सहिते भवचक्रके ॥ ६७ ॥

ધર્મનુ આલંબન—

શ્લો૦—" કર્મને લીધે ઉપસ્થિત થયેલા તથા સદા ભ્રમણશીળ એવા તેમજ દુ ખના પુષ્કળ પૂરથી યુક્ત એવા આ સસારરૂપ ચકડોળમા ધર્મ જ શરણુ [3] છે " —૬૭

* * * *

---

૧ સરખાવો શ્રીદશવૈકાલિક સૂત્રનુ સર્વસિદ્ધિદ્યોતક આદ્ય સૂત્ર—
' धम्मो मंगलमुक्किट्ठं अहिंसा संजमो तवो ।
देवा वि तं नमंसंति, जस्स धम्मे सया मणो ॥ १ ॥ "
[धर्मो मङ्गलमुत्कृष्टमहिंसा संयमस्तपः ।
देवा अपि तं नमस्यन्ति यस्य धर्मे सदा मनः ॥ "]

૨ સરખાવો શ્રાવકની શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત ટીકામાં સાક્ષીરૂપે આપેલો નિમ્ન-લિખિત શ્લોક—
' दुर्गतिप्रसृतान् जीवान्, यस्माद् धारयते ततः ।
धत्ते चैतान् शुभे स्थाने, तस्माद् धर्म इति स्मृतः ॥ "

૩ ધર્મના મહત્ત્વ પરત્વે એડમંડ પીલ (Edmund Peal)ના ઉદ્ગાર એ છે કે—
" Is not religion rightly understood,
A pledge of peace, the bond of brotherhood
A shield against whatever would destroy,
Fraternal concord and domestic joy?"

कश्चिद् दुःखी सुखी कश्चिद्, रोगी कश्चिन्निरामकः ।
निर्बुद्धिर्बुद्धिमान् कश्चि-दधर्मधर्मतो भवेत् ॥ ६८ ॥

અધર્મ અને ધર્મના ફળો—

શ્લો૦—"કોઇ દુઃખી તો કોઇ સુખી, કોઇ રોગી તો કોઇ નીરોગી, કોઇ મૂર્ખ તો કોઇ બુદ્ધિશાળી એ અધર્મ અને ધર્મથી સંભવે "—૬૮

❦ ❦ ❦ ❦

अङ्कुराच्च यथा बीज-मदृष्टमपि सिद्धयति ।
सुखदुःखात् तथा धर्मा-धर्मौ प्राच्यौ प्रसिद्धयतः ॥६९॥

ધર્મ-અધર્મની સિદ્ધિ—

શ્લો૦—"અંકુરને જોવાથી, નહિ દેખાતુ એવુ પણ બીજ જેમ સિદ્ધ થાય છે, તેમ સુખ અને દુઃખથી, પૂર્વ (જન્મમા કરેલ) ધર્મ અને અધર્મ સાબીત થાય છે "—૬૯

❦ ❦ ❦ ❦

धर्मात् कठोरकर्माऽपि, स्वस्मिन् तत्त्वं दधाति च ।
स्वस्थान क्रियते किं न, शिलायामपि मृद्घटैः ? ॥७०॥

ધર્મની અસર—

શ્લો૦—"ધર્મ કરવાથી કઠોર કર્મ કરનારો પણ પોતાના આત્મામા (ધર્મનુ કંઇ નહિ ને કંઇક) તત્ત્વ પણ સ્થાપન કરી શકે છે. કેમકે માટીના ઘડાઓ શુ પત્થરમા પણ પોતાનુ સ્થાન કરતા નથી કે ? (અર્થાત્ જે શિલામા માટીનો ઘડો રોજ મૂકવામા આવતો હોય ત્યાં આંકો પડી જાય છે)"—૭૦

❦ ❦ ❦ ❦

निम्नोर्ध्वं याति जीवोऽत्रा-शुभशुभैः स्वकर्मभिः ।
दृष्टान्ते योजनीयौ हि, कूपप्रासादकारिणौ ॥ ७१ ॥

ધર્મથી શુભ ગતિ અને અધર્મથી અધમ ગતિ—

શ્લો૦—" આ લોકમા જીવ પોતાનાં સારાં નરસા કર્મો વડે ઊંચે નીચે જાય છે. આના સંબંધમા કુવો અને મહેલ બનાવનારના ઉદાહરણો અનુક્રમે ઘટાવવાં

(અર્થાત્ જેમ કુવો બનાવનાર નીચે નીચે ઉતરતો જાય છે અને મહેલ બનાવનાર ઉપર ઉપર ચઢતો જાય છે તેમ શુભકર્મી જીવ ઉચ્ચ ગતિમા જાય છે જ્યારે અશુભ કર્મી જીવ નીચ ગતિમા જાય છે) '—૭૧

* * * *

सुकलत्रे सुते राज्ये, प्राप्तेऽथ रत्नसञ्चये ।
स्वर्गसौख्ये तथा प्राप्ते, न सन्तोषो महात्मनाम् ॥७२॥

સાંસારિક સુખથી અતૃપ્તિ—

શ્લો૦—" સારી સ્ત્રી, પુત્ર, રાજ્ય, રત્નનો ભંડાર તેમજ સ્વર્ગનુ સુખ મળે તોપણ તેથી મહાત્માઓને સતોષ થતો નથી, '—૭૨

* * * *

स्वल्पकालस्थितींस्तुच्छान्, शून्यास्तान् परमार्थत. ।
ज्ञात्वा पदार्थान् सुज्ञ. क–स्तेषु सन्तोषभाग् भवेत् ?॥७३॥

નિઃસાર પદાર્થોમા અસંતોષ—

શ્લો૦—" પરમાર્થથી તે (પ્રસિદ્ધ) પદાર્થોને અતિશય અલ્પ સ્થિતિવાળા, તુચ્છ અને શૂન્ય જાણ્યા બાદ કયો સુજ્ઞ (જીવ) તેને વિષે સંતોષી બને ? "—૭૩

* * * *

श्रीजैन शासन प्राप्य, दुःखभीष्मे भवोदधौ ।
प्राज्ञा पोतायमान हि, नृत्यन्ति हर्षनिर्भरा ॥ ७४ ॥
यतो मार्ग क्षणादेव, श्रीसर्वज्ञप्ररूपित ।
शमामृतरसास्वाद, ददाति भाग्यशालिने ॥ ७५ ॥-युग्मम्

જૈન શાસનની પ્રાપ્તિથી આનંદ—

શ્લો૦—" દુઃખથી ભયંકર એવા ભવ–સાગરમા નાવ સમાન શ્રીજૈન શાસનને પામીને હર્ષિત બની સુજ્ઞો નાચે છે, કેમકે શ્રીસર્વજ્ઞે પ્રરૂપેલો માર્ગ ભાગ્યશાળીને ક્ષણમા જ શમરૂપ અમૃતનો રસ ચખાડે છે. "—૭૪–૭૫

* * * *

अनन्तसुखद मोक्ष, जीव नयति निश्चित ।
हर्षोद्रेकस्य किं नैव, कारण स प्रजायते ॥ ७६ ॥

હર્ષનો હેતુ—

"શ્લો૦—" જે (માર્ગ) જીવને અનન્ત સુખને આપનારા મોક્ષે લઇ જાય છે, (તો પછી) તે હર્ષના અતિશયનો હેતુ કેમ ન થાય ? "—૭૬

❀ ❀ ❀ ❀

भाग्यानुकारं वाञ्छन्ति, फलं सर्वेऽपि देहिनः ।
श्वा तुष्टः खण्डमात्रेण, केसरी न तथा भवेत् ॥ ७७ ॥

ભાગ્ય પ્રમાણેની અભિલાષા—

"શ્લો૦—" બધાએ જીવો ભાગ્યાનુસાર ફળ ઇચ્છે છે કેમકે કૂતરો કેવળ રોટલીના ટુકડાથી રાજી થાય છે, જ્યારે સિંહ તેમ થતો નથી "—૭૭

❀ ❀ ❀ ❀

व्रीहिकणमपि प्राप्य, मूषकः खलु नृत्यति ।
गजेन्द्रोऽवज्ञया भुङ्क्ते, पुष्कलेऽपि सुभोजने ॥ ७८ ॥

પ્રસ્તુતનુ સમર્થન—

"શ્લો૦—" ચોખાનો (એક) દાણો પણ મળતા ઉંદર ખરેખર નાચે છે, જ્યારે કુંજરરાજ તો પુષ્કળ ભોજન હોવા છતા અવજ્ઞાથી તે ખાય છે. "—૭૮

❀ ❀ ❀ ❀

अदृष्टतत्त्वा ये मूढाः, तुच्छचित्ता मनागपि ।
राज्यादिलाभमाप्यात्र, जायन्ते ते मदोद्धुराः ॥७९॥
दृष्टजिनोक्ततत्त्वा ये, सम्यक्त्वशालिनः पुनः ।
धर्मभावरता नैवं, भवन्ति मदविह्वलाः ॥ ८० ॥-युग्मम्

અલ્પજ્ઞને ગુમાન અને તત્ત્વજ્ઞની નિરભિમાનતા—

"શ્લો૦—" જેમણે તત્ત્વો જોયા નથી, જેઓ અક્કલ વિનાના છે અને જેમનુ ચિત્ત તુચ્છ છે, તેઓ રાજ્યાદિનો અલ્પ પણ લાભ મળતા મદોન્મત્ત બની જાય છે. (પરંતુ) જેમણે તીર્થંકરે કહેલા તત્ત્વો અવલોકયા છે, તે સમ્યક્ત્વથી અલંકૃત અને ધર્મભાવમા મગ્ન એવા (જનો) અહંકારી બનતા નથી "—૭૯-૮૦

येन देशनया नीता:, श्रीजैन वरशासनम् ।
उपकारी समस्तेन, न कोऽपि जगतीतले ॥ ८१ ॥

ઉપદેશકનો અનુપમ ઉપકાર—

શ્લો૦—' જેમણે દેશના દ્વારા (ભવ્ય પ્રાણીઓને) ઉત્તમ શ્રીજૈન શાસન પ્રતિ દોર્યા છે, તેમના સમાન ઉપકારી (આ) પૃથ્વીની સપાટી ઉપર કોઇ નથી."–૮૧

* * * *

उपकारशतैरत्र, भवकोटिशतैरपि ।
धर्मोपदेशदातृणा, निष्क्रयो न विधीयते ॥ ८२ ॥

ધર્મોપદેશકના ઋણનો અપ્રતીકાર—

શ્લો૦—" કરોડો ભવો સુધી પણ કરેલા સેંકડો ઉપકારોથી ધર્મના ઉપદેશકોનુ ઋણ વાળી શકાતુ નથી "—૮૨

* * * *

यदुपदेशदातृणा–मुपकारेऽस्ति नावधि ।
तदा तद्धर्मभावस्यो–पकारे च कथ भवेत् ? ॥ ८३ ॥

ધર્મ-જન્ય ઉપકારની નિ:સીમતા—

શ્લો૦—"જેનો ઉપદેશ કરનારાના ઋણને દૂર કરવા માટેના ઉપકારની સીમ નથી, તે ધર્મ-ભાવના ઉપકારને વિષે મર્યાદા ક્યાથી હોય ? '—૮૩

* * * *

धर्मादधिगतैश्वर्यो, यो नित्य त च सेवते ।
स हि शुभगतिर्भावी, कृतज्ञेषु शिरोमणि: ॥ ८४ ॥

ધર્મના આરાધકની પ્રભુતા—

શ્લો૦—" ધર્મથી પ્રભુતા જેણે પ્રાપ્ત કરી છે એવો જે જીવ સદા તેને એટલે ધર્મને સેવે છે, તે શુભ ગતિને પામશે તેમજ તે કૃતજ્ઞોનો સરદાર છે"–૮૪

* * * *

[1]धर्मादधिगतैश्वर्यो, यस्तमेव निहन्ति च ।
नास्य शुभगतेर्लाभो–ऽकृतज्ञाना शिरोमणेः ॥ ८५ ॥

ધર્મના વિરાધકની દુર્દશા —

શ્લો૦—" ધર્મથી જેણે ઐશ્વર્ય મેળવ્યુ છે એવો જે જીવ તેને જ હણે છે, તેને શુભ ગતિનો લાભ મળે નહિ તેમજ તે અકૃતજ્ઞોમા શિરોમણિ છે "–૮૫

* * * *

वने रणे जले वह्नौ, शत्रुणा निचये स्थितम् ।
भयाक्रान्ते च कान्तारे, धर्म एको हि रक्षति ॥ ८६ ॥

ધર્મની સુરક્ષકતા—

શ્લો૦—" વનમા, રણમા, જળમા, આગમા, શત્રુઓના સમૂહમા (ઘેરાયલા) કે ભયાનક વનમા (સપડાયેલા પ્રાણી)નુ એકલો ધર્મ (જ) રક્ષણ કરે છે "–૮૬

* * * *

[2]धर्मं वर्धयतो वृद्धिः, क्षय क्षपयतो भवेत् ।
धर्मवृद्धिस्ततः कार्या, स्वकीयां वृद्धिमिच्छता ॥ ८७ ॥

ધર્મની વૃદ્ધિથી લાભ—

શ્લો૦—"ધર્મનો વધારો કરવાથી (પોતાની તાત્ત્વિક) વૃદ્ધિ થાય અને તેનો ઘટાડો કરવાથી તેનો નાશ થાય, વાસ્તે પોતાની વૃદ્ધિ કરવાની ઇચ્છાવાળાએ ધર્મની વૃદ્ધિ કરવી "–૮૭

* * * *

त्रिषु मित्रेषु धर्मोऽय, सामान्यपङ्क्तिग' कृतः ।
तथापि दु'खनिस्तारे, सर्वेषामुपरि स्थितः ॥ ८८ ॥

---

૧ સરખાવો સૂક્તમુક્તાવલી (પૃ ૭)ગત નિમ્ન-લિખિત પદ્ય—

'धर्माद्धिगतैश्वर्यो, धर्ममेव निहन्ति य ।
कथ शुभगतिर्भावी !, स स्वामिद्रोहपातकी ॥ १९ ॥"

૨ સરખાવો મનુસ્મૃતિનો ઉલ્લેખ—

"धर्म एव हतो हन्ति धर्मो रक्षति रक्षित ॥'

દુ ખોદ્ધારમા ધર્મની અદ્વિતીયતા—

શ્લોક—"ત્રણ મિત્રોમા આ ધર્મને સમાન પંક્તિનો ગણવામા આવે છે, પરતુ દુ ખમાથી ઉદ્ધાર કરવામા તે સૌની ઉપર રહેલો છે "—૮૮

ત્રણ મિત્રોની કથા—

સ્પષ્ટી૦—'ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠ' નગરમા જિતશત્રુ નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો એને સોમદત્ત નામનો પુરોહિત હતો આ પુરોહિતને સહમિત્ર, પર્વમિત્ર અને પ્રણામમિત્ર એમ ત્રણ મિત્રો હતા તેમા સહમિત્ર ખાવા, પીવા વગેરે કાયમા એની સાથે ને સાથે હાજર રહેતો પર્વમિત્રનો ઉત્સવ પ્રસગ ને સત્કાર કરતો હતો, જ્યારે પ્રણામ-મિત્ર સાથે માર્ગમા દર્શન થાય ત્યારે નમસ્કાર કરવા પૂરતો જ સબધ હતો

એક વેળા સોમદત્તે રાજાનો કાઇ અપરાધ કર્યો એટલે તેને કેદ કરવા રાજા તત્પર થયો સોમદત્ત તેનો અભિપ્રાય જાણી ગયો તેથી તે રાતોરાત સહમિત્રને ત્યા ગયો અને કહેવા લાગ્યો કે હે બાધવ! મારા ઉપર રાજા રુષ્ટ થયો છે, વાસ્તે થોડાક દિવસ મને તારે આ ગુપ્તપણે રહેવા દે અને આ પ્રમાણે આપત્તિ-કાલમા મારી રક્ષા કરી મિત્રતાને તું સાથક કર આ સાભળી સહમિત્રે જવાબ આપ્યો કે જ્યારે તારા ઉપર રાજા ગુસ્સે થયો છે ત્યારે જો હું તને આશ્રય આપુ તો મારૂ પણ આવી બને માટે આવી સજા કોણ વહોરે? તારા જેવા એકની ખાતર હું મારા કુટુબકબીલાનુ અનિષ્ટ થવા નહિ દઉં, વાસ્તે તુ અહીંથી રસ્તો માપ

સહમિત્રે આ પ્રમાણે સોમદત્તનુ અપમાન કર્યું એટલે તે પર્વમિત્રને ઘેર ગયો અને તેને પોતાના ઉપર આવી પડેલી આપત્તિથી વાકેફ ગાર કર્યો બધો વૃત્તાન્ત જાણ્યા બાદ આદરપૂર્વક પર્વમિત્રે કહ્યુ કે ભાઇ! વિવિધ પર્વોને વિષે અનેક તરેહના મીઠા વચનાદિક સ્નેહના પ્રકારો વડે તે મારા પ્રાણોને પણ ખરીદી લીધા છે, તો આવે પ્રસગે હુ તને સહાય ન કરૂ તો હુ કેવો કૃતઘ્ન ગણાઉં? પરતુ તને આશ્રય આપવાથી રાજા મારા કુટુબને કનડે એ મારાથી જોયુ જાય તેમ નથી એક તરફ વાઘ અને બીજી તરફ નદી એવો ન્યાય મારે માટે ઉપસ્થિત થયો છુ મારે ઘણા બાલબચ્ચા છે, તે તુ જાણે છે તો તેના ઉપર રહેમનજર રાખી અને તુ અન્યત્ર જા તારૂ કલ્યાણ થશે એવી મારી શુભ ભાવના છે

દૈવ વિપરીત હોય ત્યાર પુત્ર પણ પરાયો બને છે એમ વિચાર કરતો કરતો પુરોહિત પર્વમિત્રને ઘેરથી બહાર નીકળ્યો જે બે મિત્રો ઉપર પોતે થોડો પણ ઉપકાર કર્યો હતો તેમની તરફથી કેવી સહાયતા મળી તે એ

જાતે અનુભવ્યુ એટલે પ્રણામ-મિત્રની આશા રાખવી ફોકટ છે છતા ડુબતો માણસ જેમ તણખલાને પણ પકડવા તૈયાર થાય તેમ હું એની પાસે જાઉ તો ખરો એમ પુરોહિતે વિચાર્યુ અને ત્યા ગયો પ્રણામમિત્રે પુરોહિતને પોતાને ઘેર આવતો જોયો એટલે તે તરત જ ઊભો થયો અને બે હાથ જોડી બોલ્યો કે હે મિત્ર! તમે ભલે પધાર્યા પરતુ તમારી મુખમુદ્રા આવી નિસ્તેજ કેમ છે? તમારે જે કઇ કામ હોય તે મને કહો, હુ તે જરૂર કરીશ આ પ્રમાણે આશ્વાસન મળતા પુરોહિતે પોતાની કથની નભળાવી પ્રણામમિત્રે તને આશ્રય આપવાની સમતિ દર્શાવી અને બોલ્યો કે હે ભાઈ! તમારા પ્રેમામૃતથી પલ્લવિત વચનો વડે હુ તમારો ઋણી છુ આજે અનૃણી બનવાનો આનો શુભ અવસર આવી પહોચ્યો છે તો હુ એને સહર્ષ વધાવી લઉ છુ તમે નિર્ભય રહો મારા જીવતા તમારો વાકો વાળ પણ નહિ થવા દઉ એમ કહી પ્રણામમિત્રે પોતાના ખભા ઉપર બે ભાથા ચડાવ્યા અને ધનુષ્યને પ્રત્યચા સહિત હાથમા લીધુ પછી જિતશત્રુ રાજાની સીમા છોડી જવાને તત્પર થયેલા પુરોહિતને આગળ રાખી તેણે ચાલવા માડ્યુ ચાલતા ચાલતા પુરોહિત વાછિત સ્થળે આવી પહોચ્યો ત્યા તે નિર્ભયપણે રહી પોતાના દિવસો સુખે ગુજારવા લાગ્યો

આ કથાનો ઉપનય એ છે કે સોમદત્ત સમાન સસારી જીવ છે અને સહમિત્ર તુલ્ય શરીર છે જીવ આ શરીરનો નિરતર સત્કાર કરે છે તોપણ જ્યારે મરણની નોબત વાગે છે ત્યારે આ શરીર અહીં જ પડ્યુ રહે છે, એની સર્વદા સાર સભાળ લેનાર જીવની સાથે એ એક ડગલુ પણ જતુ નથી પર્વ મિત્ર સમાન સગાવહાલા સ્વજનો અને બધુઓ છે તેઓ પણ ચોટા સુધી મૃતકની પાછળ જઇ પાછા ફરે છે પ્રણામમિત્ર તુલ્ય ધર્મ છે તે સકટ સમય મા સહાય કરનારા એકો છે એ તો પરલોકમા પણ છાયાની જેમ જીવની સાથે સચર છે અને પોતાની મિત્રતાને કૃતાર્થ કરે છે

* * * *

यदि पर्यन्तकालेऽपि, धर्मे प्रीतिर्विधीयते ।
तर्हि त्वां स्वर्गगं कृत्वा, कर्तव्यात् स्व विमुञ्चति ॥८९॥

અતિમ અવસ્થામા કરેલુ ધર્મનુ આરાધન--

શ્લો૦—"જો અતસમયે પણ ધર્મને વિષે પ્રેમ રાખશે, તો (હે ચેતન!) ધર્મ તને સ્વર્ગગામી બનાવીને પોતાની જાતને કર્તવ્યથી મુક્ત કરશે (અર્થાત પોતાને કૃતકૃત્ય માનશે)"-૮૯

* * * *

माता पिता सुता दार–भ्रातृजायादयोऽखिला ।
स्वार्थनिष्ठा मता एको, धर्म परमबान्धव ॥ ९० ॥

ધર્મની બંધુતા—

શ્લો૦—"જનની, જનક, પુત્રી, ભોજાઇ પ્રમુખ સર્વે (કુટુંબીઓ) સ્વાર્થી ગણાય છે એકનો ધર્મ (જ) પરમ બાન્ધવ છે "–૯૦

* * * *

रसायनाद् यथा लोके, कश्चिद् रोग प्रशाम्यति ।
धर्मरसायनाद् हहो, सर्वरोगविनाशनम् ॥ ९१ ॥

ધર્મરૂપ રસાયનની બલિહારી—

શ્લો૦—"હે ચેતન ! આ લોકમા રસાયનથી તો કોઇક રોગ જતો રહે છે, જ્યારે ધર્મરૂપ રસાયનથી તો (જન્માદિ) સર્વ રોગોનો નાશ થાય છે "–૯૧

* * * *

सर्वं जगद्गत वस्तु, विद्यते नेत्रयो पथि ।
तत् सर्वं पुद्गलाज्जात–मेकस्मान्नात्र सशय. ॥ ९२ ॥
तथा यत् यत् सुख चात्र, परत्रापि च विद्यते ।
त्रिकालभावि तत् सर्व–मेकस्माद् धर्मतो भवेत् ॥९३॥–युग्मम्

ધર્મથી જ સુખ—

શ્લો૦—"જેમ દુનિયામા રહેલી જે દરેક વસ્તુ દૃષ્ટિગોચર થાય છે, તે સર્વ એક પુદ્ગલમાથી બનેલી છે એમા સદેહ નથી, તેમ આ લોકમા તેમજ પર લોકમા જે જે ત્રિકાલભાવિ સુખ છે, તે સઘળુ એક ધર્મથી (જ) થાય છે, એમા જરા પણ સશય નથી) "–૯૨–૯૩

* * * *

एव सर्वेप्सिते सौख्ये, यो धर्म कार्यकृन्मत ।
सर्वानिष्टहरे तस्मिन्, केनालस्य विधीयते ? ॥ ९४ ॥

ધર્મને વિષે અપ્રમાદ—

શ્લો૦—"આ પ્રમાણે સર્વ વાછિત સુખને વિષે જે ધર્મ સિદ્ધહસ્ત મનાય

છે, તે સઘળા અનિષ્ટોને દૂર કરનાર ! (ધર્મ)ને વિષે કોણ આગ્રહ કરે ? "—૯૪

* * * *

यस्त्रिवर्गेषु मुख्योऽस्ति, परत्रेह हितप्रदः ।
कर्मराशिविनाशी यः, स सेव्यः श्रीजिनोदितः ॥ ९५ ॥

ધર્મનુ આરાધન—

શ્લો૦—" જે ત્રિવર્ગમા પ્રધાન છે તથા જે આ લોકમા તેમજ પરલોકમા કલ્યાણકારી છે, તે કર્મના સમૂહનો સહાર કરનારો અને શ્રીતીર્થંકરે કહેલો (એવો ધર્મ) સેવો " —૯૫

* * * *

धर्मशब्दे समानेऽपि, लौकिके चेतरागमे ।
अन्तोऽत्यन्तविभेदोऽस्ति, यथा दुग्धे स्नुहीगवोः ॥९६॥

લૌકિક અને લોકોત્તર ધર્મમા ભિન્નતા—

શ્લો૦—" જોકે ધર્મ એ શબ્દ લૌકિક તેમજ લોકોત્તર શાસ્ત્રમાં સમાન છે, છતા જેમ થોરના અને ગાયના દૂધમા અતરથી અતિશય ભિન્નતા છે તેમ આ બેમાં છે "—૯૬

લોકોત્તર ધર્મની શ્રેષ્ઠતા—

સ્પષ્ટી૦—જેમ કાચમા અને રત્નમા, કોયલામા અને હીરામા, સરસવમા અને મેરુમા તથા ખાબોચીઆમા અને મહાસાગરમા અતર છે તેમ લૌકિક અને લોકોત્તર ધર્મમા અતર છે આથી કરીને તો આપ્ત જનો લોકોત્તર માર્ગનુ અવલબન લેવા ઉત્સુક હોય છે આ માર્ગની વિશેષતા શરણના, તેમજ ઈષ્ટતા પરત્વે અધ્યાત્મસારના છઠ્ઠા પ્રબધગત આગમ–સ્તુતિ અધિકારનુ નિમ્ન-લિખિત આદ્ય પદ્ય રજુ કરવુ અનુચિત નહિ ગણાય —

" उत्सर्पद्व्यवहारनिश्चयकथाकल्लोलकोलाहल
त्रस्यद्दुर्नयवादिकच्छपकुलभ्रश्यत्कुपक्षाचलम् ।
उद्यद्युक्तिनदीप्रवेशसुभगं स्याद्वादमर्यादया
युक्तं श्रीजिनशासनं जलनिधिं मुक्त्वा परं नाश्रये ॥१॥–શાર્દૂલ૦

અર્થાત્ વ્યવહાર અને નિશ્ચયની કથારૂપ વધતા જતા (ઉછળતા) તરગોના કોલાહલથી ત્રાસ પામતા દુર્નયવાદી (એકાન્તવાદી)રૂપ કાચબાઓના

समुदाय वडे जेमा कुपक्षरूप पहाडो भेदाइ जाय छे, जे ऊगती (विस्तार पामती) युक्तिरूपी सरिताओना प्रवेश वडे मनोहर छे तेनज जे स्याद्वा० (अनेकान्त वाद)रूप सीमाथी युक्त छे, ते श्रीजैन शासनरूप समुद्रने छोडीने ए अन्यनो आश्रय करतो नथी

सर्वमेकान्तिक पुण्याद्, दर्शन मोहमोहितम् ।
मोहनिर्मुक्त जैनेन्द्र, वस्तुस्थित्या यथास्थितम् ॥ ९७ ॥
अनेकान्त यतस्तेन, विग्रहवर्जित मन ।
रागद्वेषविनिर्मुक्त, प्राप्नोति परम सुखम् ॥ ९८ ॥—युग्मम्

[1]अनेकान्तनु सेवन—

श्लो०—"मोहथी मुग्ध बनेलु एक दर्शन एकान्तने पोषे छे, ज्यारे मोहथी रहित एवु जिनेश्वरोनु दर्शन यथास्थित अनेकान्तने पोषे छे केमके एनाथी कलह रहित बनेलु मन राग अने द्वेषथी मुकत बनी उत्तम सुख पामे छे"—९७-९८

एकान्तवादनु दिग्दर्शन—

स्पष्टी०—अनेकान्तवाद कहो के स्याद्वाद कहो ते एक ज छे आनी मुद्राथी अकित बनेला दर्शनमा असद् रोपना आरोपण वान्ते के परनी निन्दा माटे अवकाश नथी एनाथी वासित बनेला चित्तने क्लेशनो कटु अनुभव थतो नथी, आ सबधमा अध्यात्मसारना छठ्ठा प्रबधमा कह्यु पण छे के—

" नु माध्य परवादिना परमतक्षेप विना स्वं मत
तत्क्षेप च कषायपङ्ककलुष चेत समापद्यते ।
सोऽय नि स्वनिधिग्रहव्यवसितो वेतालकोपक्रमो
नाय सर्वहितावह जिनमते तत्त्वप्रसिद्धयर्थिनाम्॥२० ॥"—शार्दूल०

अर्थात् पर वादीओने (एटले के अन्य दर्शनना अनुयायीओने) पर मतनो तिरस्कार कर्या विना पोतानो मत साधवो दुष्कर छे अने ते तिरस्कार करवाथी चित्त कषायरूप कादवथी कलुषित बने छे ए (तिरस्कारादि व्यापार) निर्धनना निधानतु ग्रहण करवामा उद्यम करनारा वेताल (एटले भूतना आवेशवाळा मृतक)ना क्रोधनो वेग छे आ वेग तत्त्वनी प्रसिद्धिना अभिलाषीओने, सकळ (जगत)ने हितकारी एवा जैन दर्शनने विषे नथी

कहेवानु तात्पर्य ए छे के जैन दर्शन स्याद्वाद-रगथी आरोहुब रगायेलु छे एटले ए मध्यस्थभावथी परिपूर्ण छे एमा पोतानी डफास मारवानी

[1]-२ आ सबधमा जुओ स्तुति-चतुर्वि शतिका (पृ ११२-११५)

કે પારકાને હલકો પાડવાની વૃત્તિ નથી વસ્તુ-સ્થિતિનું અવલોકન કેળવવું એ જ એનું ધ્યેય છે આથી તો પ્રત્યેક દર્શનમાં કઈ ને કઈ સત્યતા રહેલી છે એવી ઉદ્દ્ઘોષણા એ કરી શકે છે તેમજ એ સર્વને એક જ રંગમંડપમાં એકત્રિત પણ કરી શકે છે વિશેષમાં ચિત્તની નિર્મલતા સાધવામાં આ અનુપમ સાધનની ગરજ સારે છે સંકુચિત દૃષ્ટિને તો એ તિલાંજલિ આપી વિશ્વબંધુત્વની આદરણીય અને અનુકરણીય ભાવના એ ખડી કરે છે જે સ્યાદ્વાદનો આવો અપૂર્વ પ્રતાપ છે, તેના સંબંધમાં કાશી હિંદુ વિશ્વવિદ્યાલયના દર્શનશાસ્ત્રના મુખ્ય અધ્યાપક શ્રીયુત **ફણિભૂષણ અધિકારી** એમ. એ મહાશયનું એ કથન છે કે—

"સ્યાદ્વાદનો સિદ્ધાન્ત ઘણો મહત્ત્વપૂર્ણ અને ખેંચાણકારક છે એ સિદ્ધાન્તમાં જૈન ધર્મની વિશેષતા તરી આવે છે અને એ જ સ્યાદ્વાદ 'જૈન દર્શન'-ની અદ્વિતીય સ્થિતિ પ્રકટ કરે છે છતાં કેટલાકોને મન સ્યાદ્વાદ એ એક ગૂઢ શબ્દ, તથા કેટલાકોને તો તે ઉપહાસ્યાસ્પદ પણ લાગે છે જૈન ધર્મમાં એ એક શબ્દ દ્વારા જે સિદ્ધાંત ઝલકી રહ્યો છે, તે ન સમજી શકવાથી જ કેટલાકોએ તેનો ઉપહાસ કર્યો છે, એ અજ્ઞાનતાને પ્રતાપે જ કેટલાકોએ તેમાં દોષો તથા ભિન્ન ભિન્ન અર્થોના આરોપણ કર્યા છે હું તો એટલે સુધી કહેવાની હિંમત કરૂં છું કે વિદ્વાન્ શંકરાચાર્ય જેવા પુરુષ પણ એ દોષથી અળગા નથી રહી શક્યા તેમણે પણ એ સ્યાદ્વાદ ધર્મ પ્રતિ અન્યાય કર્યો છે સાધારણ યોગ્યતાવાળા માણસો એવી ભૂલ કરે તો તે માફ કરી શકાય, પણ મને સ્પષ્ટ વાત કહેવાની રજા મળે તો હું કહીશ કે 'ભારતના એવા મહાન્ વિદ્વાન્ માટે એવો અન્યાય સર્વથા અક્ષમ્ય છે' જોકે હું પોતે એ મહર્ષિ પ્રતિ અતિશય આદર ભાવથી નિહાળું છું, તથાપિ મને એમ ચોક્ખું દેખાય છે કે તેમણે 'વિવસન સમય' અર્થાત્ નાગા લોકોનો સિદ્ધાંત એવું જે અનાદર સૂચવતું નામ જૈન ધર્મના શાસ્ત્રો વિષે વાપર્યું છે, તે કેવળ મૂળ જૈન ગ્રંથોનો અભ્યાસ નહીં કરવાનું પરિણામ છે

સ્યાદ્વાદ એક ભારે સત્ય તરફ આપણને દોરી જાય છે હું એ વાત ઉપર ખાસ ભાર મૂકવા માગું છું કે વિશ્વના અથવા તેના કોઇ એક ભાગને જોવા માટે માત્ર એક દૃષ્ટિકોણ સર્વથા પૂર્ણ ન લેખી શકાય ભિન્ન ભિન્ન દૃષ્ટિકોણથી જોઇએ તો જ અખંડ સત્ય જોઇ શકીએ ખરું જોતાં આ વિશ્વ અસંખ્ય તત્ત્વો તથા પર્યાયોના સમુદાયરૂપ છે, અને આપણાં યથાર્થ જ્ઞાન પ્રાપ્તિનાં સાધનો એટલાં અપૂર્ણ છે કે આપણા પરિચિત દૃષ્ટિકોણથી ભાગ્યે જ પૂર્ણ સત્ય પામી શકીએ કેવળ સર્વજ્ઞ જ પૂર્ણ સત્યને પૂર્ણપણે જાણી શકે છે આપણે તો એકાં

ગિક વિચાર અને અપૂર્વ સ્પષ્ટીકરણના અત્યારે અધિકારી ગણાઇએ આગ્રહપૂર્વક સત્યને કદાપિ ન્યાય ન આપી શકીએ

આવી સ્થિતિમા [1]મલ્લિસેને જિનેન્દ્ર ભગવાન્ મહાવીરની સ્તુતિ અર્થે જે યોગ્ય શબ્દો વાપર્યા છે તે મને યાદ આવે છે

' अन्योऽन्यपक्षप्रतिपक्षभावाद्
यथा परे मत्सरिणः प्रवादाः ।
नयानशेषानविशेषमिच्छन्
न पक्षपाती समयस्तथा ते ॥ '

અર્થાત્-હે ભગવાન્ ! આપનો સિદ્ધાંત નિષ્પક્ષ છે કારણ કે એક જ વસ્તુ કેટલી અસખ્ય દૃષ્ટિથી જોઇ શકાય છે તે આપે અમને બતાવ્યુ છે પહેલા એ કે જે કેવળ સિદ્ધાંતભેદની ખાતર પરસ્પરમા ઇર્ષ્યા-મત્સર ધરાવે છે તે સ્થિતિ આપના સ્યાદ્વાદ-દર્શનમા નથી સભવતી '

એકાન્તવાદીઓના મતો—

એકાન્ત કહો કે દુર્નય કહો, નયાભાસ કહો કે નયનુ અનુચિત સેવન કહો એ બધુ એક જ છે જૈન સિદ્ધાન્તનુ એ મતવ્ય છે કે અજૈન દર્શનો નૈગમાદિ નયોની મર્યાદાનું ઉલ્લઘન કરે છે, તેઓ ઇતર નયોનો તિરસ્કાર કરે છે અર્થાત્ અન્યાન્ય દૃષ્ટિ કોણથી-અનેક દૃષ્ટિ બિન્દુથી વસ્તુનુ અવલોકન ન કરતા એક જ દૃષ્ટિથી તેને નિહાળે છે આથી વસ્તુ-સ્થિતિ ઉપર તેઓ યથાયોગ્ય પ્રકાશ પાડી શકતા નથી તેમના દૃષ્ટિ-બિન્દુઓની તારવણી કરતા ન્યાયાચાર્ય ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજય અધ્યાત્મસારના છઠ્ઠા પ્રબધમા આગમ-સ્તુતિ-અધિકારમા કહે છે કે-

" बौद्धानामृजुसूत्रतो मतमभूद् वेदान्तिनां सङ्ग्रहात्
साङ्ख्यानां तत एव नैगमनयाद् योगश्च वैशेषिकः ।
शब्दब्रह्मविदोऽपि शब्दनयतः सर्वैर्नयैर्गुम्फिता
जैनी दृष्टिरितीह सारतरता प्रत्यक्षमुद्वीक्ष्यते ॥२०२॥ "-શાર્દૂલ૦

અર્થાત્ (વર્તમાન વસ્તુઓને જ માનનારા સુગતના શિષ્યો) બૌદ્ધોનુ દર્શન ઋજુસૂત્ર નયમાથી ઉદ્ભવ્યુ (અદ્વૈતનું જ પ્રતિપાદન કરનારા) વેદાન્તીઓનો મત સગ્રહ નયને અવલબે છે (આત્માને અકર્તા માનનારા સાખ્યોના મતની પણ એ જ દશા છે (સામાન્ય અને વિશેષને સર્વથા ભિન્ન માનનારા) ગૌતમ અને કણાદના અનુયાયીઓ એવા) નૈયાયિકો અને વૈશેષિકોના મતની ઉત્પત્તિ નૈગમ નયને આભારી છે શબ્દને જ બ્રહ્મ માનનારા (અર્થાત્ વેદવાક્ય જ બ્રહ્મ છે અને તે જ ધર્મનુ પ્રતિપાદક છે એમ માનનારા મીમાસકો)નો મત શબ્દનયમાથી

1 'મલ્લિસેન' એ નિર્દેશ બ્રાન્તિમૂલક છે એને બદલે શ્રી હેમચન્દ્રસૂરિનું નામ જોઇએ, કેમકે અત્ર આપેલ સાક્ષીભૂત પદ્ય 'અન્યયોગ-વ્યવચ્છેદિકા દ્વાત્રિંશિકા'નું ૩૦મુ પદ્ય છે

નીકળ્યો છે, પરતુ જૈન દર્શન તો સમસ્ત નયો વડે ગુમ્ફિત છે તેથી આ દર્શન (વિવેનુ અત્યત સારપણુ પ્રત્યક્ષથી જોવાય છે

❀ ❀ ❀ ❀

अहङ्कारविनिर्मुक्तं, निःसङ्गं निर्मलं तथा ।
ऐकान्तिकहठत्यागात्, प्राप्नोति परमं सुखम् ॥ ९९ ॥

એકાન્તના ત્યાગથી ઉત્તમ સુખ—

શ્લો૦—"ગર્વથી મુક્ત, રાગ રહિત તેમજ નિર્મળ એવુ ચિત્ત એકાન્તની હદને ત્યજી દેવાથી ઉત્તમ સુખ મેળવે છે "—૯૯

❀ ❀ ❀ ❀

सर्वतो निःस्पृहीभूय, मिथ्याभ्रान्तिमपास्य च ।
शुद्धतत्त्वे विलीन च, प्राप्नोति परमं सुखम् ॥ १०० ॥

અભ્રાન્ત ચિત્તને સુખ—

શ્લો૦—"સર્વથા ઇચ્છા રહિત બની અને ખોટા ભ્રમને દૂર કરી શુદ્ધ તત્ત્વમાં મગ્ન બનેલુ મન પરમ સુખ પામે છે "—૧૦૦

❀ ❀ ❀ ❀

जिनेशचरणे रक्तं, सम माना-ऽपमानयो ।
सद्धर्मध्यानतो चेतः, प्राप्नोति परमं सुखम् ॥ १०१ ॥

સમતાથી ઉત્કૃષ્ટ સુખ—

શ્લો૦—"જિનેશ્વરના ચરણમા આસક્ત અને માન તેમજ અપમાનમાં સમાન (દૃષ્ટિવાળુ) એવુ ચિત્ત શુભ ધર્મના ધ્યાનથી ઉત્કૃષ્ટ સુખ મેળવે છે "—૧૦૧

❀ ❀ ❀ ❀

तत्त्वज्ञानदशा दृष्टे, शब्दादिविषयेऽखिले ।
समीभूय शुभं चित्त, प्राप्नोति परम सुखम् ॥ १०२ ॥

તાત્ત્વિક અવલોકનથી ઉત્તમ સુખ—

શ્લો૦—"શબ્દાદિ સમસ્ત વિષયોને તત્ત્વજ્ઞાનની દૃષ્ટિથી જોયા બાદ તેમા સમાન રહેનારૂ સુન્દર ચિત્ત ઉત્તમ સુખ પામે છે "—૧૦૨

❀ ❀ ❀ ❀

जिनेन्द्रवासितं चित्त, पूजाहिंसाप्रलग्नयोः ।
पुंसो समं शमे लीन, प्राप्नोति परम सुखम् ॥ १०३ ॥

ધર્મ-વાસનાનો પ્રભાવ—

શ્લો૰—" (જિનેશ્વરની) પૂજા કરનારા તેમજ હિંસા કરનારા પુરુષોને વિષે સમભાવવાળુ, જિનેન્દ્રના તત્ત્વોથી વાસિત તેમજ શમમા લીન એવુ ચિત્ત પરમ સુખ મેળવે છે "–૧૦૩

* * * *

प्रभुत्यक्तपदार्थेषु, तद्धर्मपूर्णवासितम् ।
निर्लिप्तभावनाव्याप्त, प्राप्नोति परम सुखम् ॥ १०४ ॥

શ્લો૰—" પ્રભુએ ત્યજી દીધેલા પદાર્થોને વિષે નિર્લેપ ભાવનાથી વ્યાપ્ત અને તેના ધર્મથી પૂર્ણ વાસિત એવુ ચિત્ત પરમ સુખ પામે છે."—૧૦૪

* * * *

निर्विकारिजिनध्यानात्, मनोहारिषु वस्तुषु ।
रामादिषु समीभूय, प्राप्नोति परम सुखम् ॥ १०५ ॥

નિર્વિકારીના ધ્યાનની મહત્તા—

શ્લો૰—" નિર્વિકારી (વીતરાગ) તીર્થંકરના ધ્યાનથી ચિત્ત, ચિત્તને ચોર નારી વનિતાદિ વસ્તુઓને વિષે સમાન (ભાવવાળુ) બની ઉત્તમ સુખ મેળવે છે "–૧૦૫

* * * *

मैत्री-प्रमोद-कारुण्य-माध्यस्थ्यवासित मन. ।
प्रभोश्चरित्रमालोच्य, प्राप्नोति परम सुखम् ॥ १०६ ॥

મૈત્રી આદિ ભાવનાનુ માહાત્મ્ય—

શ્લો૰—" મૈત્રી, પ્રમોદ, કરુણા અને માધ્યસ્થ (એ ચાર ભાવના)થી ભાવિત મન પ્રભુના ચરિત્રનુ મનન કરી ઉત્તમ સુખ પામે છે "–૧૦૬

મૈત્રી વગેરે ચાર ભાવનાઓનુ સ્વરૂપ—

સ્પષ્ટી૰—મૈત્રી, પ્રમોદ, કારુણ્ય અને માધ્યસ્થ્ય એમ ભાવનાના ચાર પ્રકારો જે અત્રે નજરમાં આવ્યા છે, તેનો પ્રાચીનમા પ્રાચીન ઉલ્લેખ શ્રી

ઉમાસ્વાતિકૃત તત્ત્વાર્થ (અ ૮, સૂ ૭)મા જોવાય છે એમની પૂર્વે કોઇ મહર્ષિએ આવો નિર્દેશ કર્યો હોય તો તે જાણવાનુ સાધન નજરે પડતુ નથી આ ભાવનાના સ્વરૂપ ઉપર તત્ત્વાર્થનુ સ્વોપજ્ઞ ભાષ્ય તેમજ તેની શ્રીસિદ્ધસેનગણિકૃત ટીકા (પૃ ૫૮-૫૯)પ્રકાશ પાડે છે આ હકીકતને કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિએ પદ્યમા ગૂથી છે અને તે એમની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિથી વિભૂષિત યોગશાસ્ત્ર નામની કૃતિના ચોથા પ્રકાશમા (૩૩૬મા અને ૩૩૭મા પત્રમા) દૃષ્ટિગોચર થાય છે ત્યા મૈત્રી વગેરે ચાર ભાવનાના અનુક્રમે નીચે મુજબ લક્ષણો આપેલા છે —

" मा कार्षीत् कोऽपि पापानि, मा च भूत् कोऽपि दुःखितः ।
मुच्यतां जगदप्येषा, मतिर्मैत्री निगद्यते ॥ ११८ ॥—અનુ०
अपास्ताशेषदोषाणा, वस्तुतत्त्वावलोकिनाम् ।
गुणेषु पक्षपातो यः , स 'प्रमोद ' प्रकीर्तितः ॥ ११९ ॥—"
दीनेष्वार्त्तेषु भीतेषु, याचमानेषु जीवितम् ।
प्रतीकारपरा बुद्धिः, 'कारुण्य'मभिधीयते ॥ १२० ॥—"
क्रूरकर्मसु निःशङ्क, देवतागुरुनिन्दिषु ।
आत्मशंसिषु योपेक्षा, त'न्माध्यस्थ'मुदीरितम् ॥ १२१ ॥—"

અર્થાત્ કોઇ પણ જીવ પાપો ન કરો, કોઇ પણ દુખી ન થાઓ તેમજ (સમસ્ત) [1]જગત્ પણ મુક્તિ પામો એવી બુદ્ધિ 'મૈત્રી' કહેવાય છે સર્વે દોષો જેમણે દૂર કર્યા છે તેમજ જેમણે પદાર્થના તત્ત્વોનુ અવલોકન કર્યું છે તેવા (મહાનુભાવો)ના ગુણોને વિષે જે પક્ષપાત છે તે 'પ્રમોદ' ગણાય છે દીન, આર્ત, ભયભીત અને જીવનની યાચના કરનારાને વિષે તેમનો પ્રતીકાર કરવામાં તત્પર મતિ તે 'કારુણ્ય' કહેવાય છે નિ શકપણે ઘાતકી કાર્યો કરનારા, બેધડક (સાચા) દેવ અને ગુરુને નિન્દનારા તેમજ પોતાની બડાઈ હાકનારાને વિષે ઉપેક્ષા કરવી તે 'માધ્યસ્થ' કહેવાય છે

---

૧ જગતનો અર્થ એ છે કે—

" तांस्तान् देव मानुष तिर्यङ् नारकपर्यायानन्वर्थं गच्छतीति जगत् "

૨ સર્વ સાક્ષાત્ પ્રતીકાર અશક્ય હોવાથી આમ કહ્યુ છે આ સબધમા વૃત્તિમા કહ્યુ છે કે—

" या तु अशक्यप्रतीकारेषु सर्वान् जन्तून् मोचयित्वा मोक्षं यास्यामीति सौगतानां करुणा न सा करुणा, वाङ्मात्रत्वात्, न ह्येव शक्यं भवितुं संसारिषु मुक्तेषु मया मोक्तव्यमिति संसारोच्छेदप्रसङ्गेन सर्वसंसारिणां मुक्त्यभावात्, तस्माद् वाङ्मात्रमेतत् मुग्धजनप्रतारकं सौगतानां कारुण्यम् ।'

આ સંબંધમાં વિશેષ વિચાર કરતાં સમજાય છે કે 'ञिमिदा स्नेहने' (પા. ધા. ૭૪૩) એ ધાતુપાઠમાં સૂચવ્યા મુજબ સ્નેહ અર્થવાળા मिद् ધાતુ ઉપરથી [1]'મિત્ર' શબ્દ બન્યો છે. મિત્રનો ભાવ તે 'મૈત્રી' છે. ગમે તે એક જીવ ઉપર સ્નેહ રાખવો એનું નામ મૈત્રી નથી, કેમકે એવો પ્રેમ તો વાઘ જેવા ક્રૂર પ્રાણીઓ પણ પોતાનાં બચ્ચાં ઉપર રાખે છે. મૈત્રી ભાવના તો ત્યારે જ સાર્થક ગણાય કે જ્યારે બ્રહ્માણ્ડના સર્વ જીવો ઉપર પ્રેમભાવ પ્રકટે. ઉપકારી કે અનુપકારી સર્વ જીવો પાપમય આચરણ કરતા અટકે અને તેમ થતાં દુઃખના અનુભવમાંથી બચે એવી ઉદાર ભાવના તે 'મૈત્રી' છે. વંદિતા સૂત્રની [2]૪૯ મી ગાથામાં કહ્યું છે તેમ જ્યારે સર્વ જીવોને–અપરાધીઓને–દુશ્મનોને પણ ખમાવવાની અને સમગ્ર જીવોની સરળ હૃદયથી ક્ષમા યાચવાની વૃત્તિ જાગે અને સાથે સાથે રોમે રોમમાં મારે સકળ જીવો સાથે દોસ્તી હોજો અને કોઈની પણ સાથે દુશ્મનાવટ ન હોજો એવી અપૂર્વ ભાવના વ્યાપે ત્યારે તે ભાવના 'આદર્શ મૈત્રી' ગણાય અને એ ભાવનાથી જે આત્મા ભાવિત બને તે પોતાનું કલ્યાણ તો જરૂર જ કરી શકે.

સમ્યક્ત્વાદિ ગુણોએ કરીને અધિક એવા વ્રતધારીઓને જોઈને આનંદ પામવો તે 'પ્રમોદ' ભાવના છે. આનું બીજું નામ 'વિનયપ્રયોગ' છે. જેનાથી કર્મો નાશ પામે તે 'વિનય' કહેવાય છે. તેનો પ્રયોગ એટલે અનુષ્ઠાન સમજવું. જ્ઞાન અને ક્રિયારૂપ મુક્તિના [3]અંગોની આરાધના કરનારા મહાનુભાવોના ક્ષાયોપશમાદિક ભાવથી આવર્જિત શમ, દમ, ઉચિતતા, ગંભીરતા, ધીરજ ઇત્યાદિ ગુણોને લઈને તેમનો વન્દન, સ્તુતિ, [4]વર્ણવાદ અને [5]વૈયાવૃત્ય દ્વારા પક્ષપાત કરવો તે 'પ્રમોદ–ભાવના' છે.

મતિ–અજ્ઞાન, શ્રુત અજ્ઞાન અને વિભંગજ્ઞાનના બળથી કુશાસ્ત્રોને પ્રવર્તાવી

---

૧ मिद्यतीति मित्रम् ।

૨ આ રહી તે ગાથા—

'खामेमि सव्वजीवे सव्वे जीवा खमंतु मे ।
मित्ती मे सव्वभूएसु वेरं मज्झ न केणइ ॥' –આ૦
[क्षमयामि सर्वजीवान् सर्वे जीवा क्षाम्यन्तु मे ।
मैत्री मे सर्वभूतेषु वैरं मम न केनचित् ॥]

૩ નિશીથાધ્યયનની તૃતીય ગાથામાં કહ્યું છે કે—

'नाणकिरियाहिं मोक्खो' [ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्षः]

૪ વર્ણ એટલે યશ. તેની પ્રસિદ્ધિ તે વર્ણવાદ અર્થાત્ પ્રશંસા.

૫ બાળ, ગ્લાન, ઉપવાસી મુનિઓની અન્ન, પાન, વસ્ત્ર, પાત્ર, આશ્રય આદિ દ્વારા સેવા કરવી તે વૈયાવૃત્ય છે.

પોતાની જાતને તેમજ અન્ય જનોને પણ સમારમા મટાવતા અને એથી કરીને દયાને પાત્ર બનતા જનો 'દીન' કહેવાય છે નવા નવા વિષયોની પ્રાપ્તિથી અને પ્રાપ્ત કરેલા વિષયોના પરિભોગથી જેમનામા તૃષ્ણારૂપ અગ્નિ પ્રકટ્યો છે અને જેઓ એ અગ્નિમા ભડભડ બળી રહ્યા છે તેઓ 'આર્ત' છે જેઓ હિતની પ્રાપ્તિ અને અહિતના ત્યાગને વિષે વિપરીત વૃત્તિવાળા છે તેમજ જેઓ ધન કમાવા માટે તથા તેનુ રક્ષણ કરવા માટે કદર્થના સહન કરે છે તેમજ તેનો નાશ થતા પરિતાપ ભોગવે છે તેઓ પણ 'આર્ત' છે વિવિધ દુખથી પીડાયેલા એવા અનાથ, કૃપણ, બાળ, વૃદ્ધ વગેરે જનો 'ભીત' કહેવાય છે દીન, આર્ત, ભીત તેમજ દુશ્મનોથી ઘેરાયેલા, રોગથી પીડાયેલા અને મૃત્યુના મુખમા સપડાયેલા હોવાથી પ્રાણ-દાન માટે યાચના કરનારા જીવોને હિતકારી ઉપદેશ દ્વારા કે દેશ-કાલની અપેક્ષાએ અન્ન પાનાદિ વડે સહાયતા કરવી તે 'કારુણ્ય-ભાવના' છે

ગમ્ય, અગમ્ય, ભક્ષ્ય, અભક્ષ્ય, પેય, અપેય, કર્તવ્ય, અકર્તવ્ય ઇત્યાદિ વિવેક વિનાના, ઋષિ-હત્યા, બાલ-હત્યા, સ્ત્રી-હત્યા અને ગો-હત્યા જેવા ક્રૂર કર્મો કરનાર, બેધડક રીતે છડેચોક દેવ અને ગુરુની નિંદા કરનારા તેમજ પોતાની પ્રશંસા કરાવવાવાળા જીવો ધર્મોપદેશને માટે [1]ન લાયક હોવાથી તેમની ઉપેક્ષા કરવી તે 'માધ્યસ્થ-ભાવના' છે

આ સમગ્ર કથનનો સાર ઉપાધ્યાય શ્રીવિનયવિજયકૃત શાન્તસુધારસના [2]તેરમા પ્રકાશમાના નિમ્ન-લિખિત પદ્યમા તારવી કાઢેલો જણાય છે —

" मैत्री परेषां हितचिन्तनं यद्
भवेत् प्रमोदो गुणपक्षपातः ।
कारुण्यमार्ताङ्गिरुजा जिहीर्षे-
त्युपेक्षणं दुष्टधियामुपेक्षा ॥ ३ ॥ "—ઉપજાતિ

અર્થાત્ પારકાના હિતની ચિંતા તે 'મૈત્રી', ગુણોનો પક્ષપાત તે 'પ્રમોદ', દુખી જીવોના રોગોને દૂર કરવાની ઇચ્છા તે 'કારુણ્ય' અને દુષ્ટ બુદ્ધિવાળાઓની ઉપેક્ષા તે 'માધ્યસ્થ' (ઉપેક્ષા) છે

---

૧ નાલાયક કહેવાનુ કારણ એ છે કે જેમ પુષ્કરાવર્ત મેઘ વરસે તોપણ મગશળીઓ પલળે નહિ તેમ આ જીવોનુ હૃદય પણ એવુ નિષ્ઠુર હોય છે કે કોઇ પણ રીતે ધાર્મિક ઉપદેશની તેમને અસર ન જ થાય

૨ આ પ્રકાશમા મૈત્રી ભાવનાનુ સ્વરૂપ આલેખવામા આવ્યુ છે આ પછીના ત્રણ પ્રકાશો બાકીની ત્રણ ભાવનાઓ ઉપર પ્રકાશ પાડે છે આ પ્રત્યેક પ્રકાશમા એકેકી ભાવના પરત્વે ગેય (ગાઇ શકાય તેવુ)

अष्टकर्मविनिर्मुक्त, प्रभो' पादप्रसादतः ।
कर्मविकल्पतो मुक्त, प्राप्नोति परम सुखम् ॥ १०७ ॥

निर्विકલ્પ મનને સુખ—

શ્લો૦—"આઠ કર્મોથી મૂકાયેલા પ્રભુના ચરણની કૃપાથી કર્મ–વિકલ્પથી ત્યજાયેલુ મન પરમ સુખ મેળવે છે"–૧૦૭

આઠ કર્મો—

સ્પષ્ટી૦—(૧) જ્ઞાનાવરણીય, (૨) દર્શનાવરણીય, (૩) મોહનીય, (૪) વેદનીય, (૫) નામ, (૬) ગોત્ર, (૭) આયુષ્ય અને (૮) અંતરાય એ આઠ કર્મો છે એના ઉચ્છેદથી કયા કયા ગુણનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે તે વાત તેમજ કર્મની સિદ્ધિ એ હકીકત ન્યાયકુસુમાંજલિ (પૃ ૩૨૯–૩૩૨, ૨૩–૨૪)ના સ્પષ્ટીકરણમા મે વિચારી છે, જ્યારે આ કર્મોને લગતી વિશેષ હકીકત આર્હતદર્શન દીપિકાના તૃતીય અધિકારમા મેં આલેખી છે

एव विशुद्धधर्मेण, चित्त भवति निर्मलम् ।
सर्वं दु खविनिर्मुक्त, प्राप्नोति परम सुखम् ॥ १०८ ॥

વિશુદ્ધ ધર્મના પાલનનો પ્રતાપ—

શ્લો૦—"એ પ્રમાણે વિશુદ્ધ ધર્મથી મન નિર્મળ થાય છે અને સઘળા દુ ખોથી રહિત થયેલુ તે પરમ સુખ પામે છે"–૧૦૮

ધર્મનુ લક્ષણ—

સ્પષ્ટી૦–શ્રીઅમરચન્દ્રસૂરિ ધર્મનુ લક્ષણ દર્શાવતા પદ્માનન્દ મહાકાવ્યના બીજા સર્ગમા ૧૭૬મા પદ્યમા કહે છે કે—

" देहस्पृशा दुर्गतिपातकाम्या
धर्ता ततो ' धर्म ' इति प्रतीतः ।
दानादिभेदैः स चतुःप्रकार-
ससारविस्तारहरश्चतुर्णा ॥"–ઇન્દ્રવજ્રા

અર્થાત્ દેહધારી (જીવો)નો દુર્ગતિ અને પાપથી ઉદ્ધાર કરનાર 'ધર્મ' કહેવાય છે નરક, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવગતિરૂપ ચાર પ્રકારના સંસારના વિસ્તારને હરનારો એ ધર્મ દાન વગેરે ભેદથી ચાર જાતનો છે

* * * *

सोऽपि चतुर्विधः प्रोक्तो, विरागिभिर्जिनेश्वरैः ।
दान-शील-तपो-भावे-र्द्रागुद्धारकरो नृणाम् ॥ १०९ ॥

ધર્મના ચાર પ્રકાર—

શ્લો૰—"વીતરાગ જિનેશ્વરોએ માનવોનો સત્વર ઉદ્ધાર કરનારા તે (ધર્મ) ને પણ દાન, શીળ, તપ અને ભાવ એમ ચાર પ્રકારનો કહ્યો છે"—૧૦૯

* * * *

दान दुर्गतिहारि स्याद्, दान सद्गतिदायकम् ।
सर्वे आदानमिच्छन्ति, दानं तु विरला जनाः ॥ ११० ॥

દાનથી લાભ—

શ્લો૰—"દાન એ દુર્ગતિને હરનારૂ છે અને સુગતિને આપનારૂ છે સર્વે મનુષ્યો લેવાની ઇચ્છા રાખે છે, પરંતુ આપવાની તો વિરલા જનો ઇચ્છા રાખે છે—એવી ઇચ્છા રાખનાર તો કોઇક જ છે"—૧૧૦

* * * *

दा दाने धातुराख्याति, दा तत्र नैव दुर्गतिः ।
एव तु दानसयोगाद्, दानाद् दुर्गतिर्वार्यते ॥ १११ ॥

દાનથી દુર્ગતિનુ નિકન્દન—

શ્લો૰—"દાન અર્થવાળો 'દા' ધાતુ કહે છે કે જ્યા 'દા' હોય ત્યા દુર્ગતિ નથી એવી રીતે 'દા' અને 'ન' ના સયોગથી બનેલા દાનથી દુર્ગતિનુ નિવારણ થાય છે"—૧૧૧

* * * *

कूपवृक्षमहिष्यादे—र्ददत एव वर्धनम् ।
अन्यथा क्षय एवास्ति, तस्माद् दानं प्रशस्यते ॥ ११२ ॥

દાનની પ્રશંસા કરવાનું કારણ—

શ્લો૦—" કુવા, ઝાડ, ભેંસ વગેરે આપતા રહેવાથી તેમાં વધારો થા
એમ ન કરવામાં આવે તો તેનો નાશ થાય છે વાસ્તે દાનની પ્રશંસા
છે"—૧૧૨

* * * *

संसाराब्धौ भवेद् दानं, सत्तरण्ड सुखावहम् ।
कर्मभूभृद्विनाशे हि, दानं वज्रसमं मतम् ॥ ११३ ॥

દાનથી કર્મનો વિનાશ—

શ્લો૦—" સંસાર-સમુદ્રમાં દાન સુખકારી હોડી છે વળી તે કર્મ-રૂ
નાશ કરવામાં વજ્ર સમાન મનાય છે "—૧૧૩

* * * *

सद्गते कारणं दानं, येन सावद्यकारकः ।
रथकारो गतः स्वर्गं, बलभद्रप्रदानतः ॥ ११४ ॥

દાનથી સદ્ગતિની પ્રાપ્તિ—

શ્લો૦—" દાન સદ્ગતિનો હેતુ છે, કેમકે પાપ કરનાર રથકાર, બ
(મુનીશ્વર)ને દાન દેવાથી સ્વર્ગે ગયો "—૧૧૪

રથકારની કથા—

સ્પષ્ટી૦—વાસુદેવ શ્રીકૃષ્ણને બળરામ નામના મોટા ભાઇ હતા
લીધા પછી એક દિવસ તેઓ નગરમાં જઇ ચડયા ત્યાં કુવાને કાંઠે ઉભેલી
તેમનું રૂપ જોઇ અચંબો પામી ગઇ એક મહિલા તો આ મુનિવરનું મનોહ
જોવામાં એવી તલ્લીન બની ગઇ કે ઘડાને સ્થાને પોતાના પુત્રના કંઠમાં
દોરડું નાખ્યું ઘડો જાણીને જેવી તે તેને કુવામાં નાખે છે કે તેવી જ આ મુ
તેને રોકી આ પ્રસંગે મુનિવરે વિચાર કર્યો કે અરેરે મારૂં રૂપ નરકનું કારણ
છે, વાસ્તે આજથી હવે મારે કદાપિ શહેરમાં કે ગામડામાં વિહાર ન
આ પ્રમાણેનો અભિગ્રહ કરી તેઓ વનમાં રહેવા લાગ્યા ત્યાં કોઇ
આવી ચડે તો જ તેઓ પારણું કરતા આથી તો તેમની સ્તુતિ કરતા ઉપ
તરંગિણીમાં તેના કર્તા શ્રીરત્નમંદિર ગણિ કહે છે કે—

" [1]जेणुग्गतवं तत्त अवराह दट्ठु निअयरूवस्स ।
तुङ्गी(ङ्ग)गिरिवरसिहरे सो राममहामुनी जयउ ॥"–આર્યા

એક દિવસ લાકડાનો અર્થી કોઇ રથકાર જે વનમા આ મુનિરાજ નિવાસ કરી રહ્યા હતા ત્યા આવી ચડયો અડધી છેદાઇ ગયેલી શાખા હેઠળ બેસીને તે ભોજન કરવા જતો હતો એવામા તેની નજર બળરામ મુનિવર ઉપર પડી આ મહર્ષિ મૃગ સાથે ત્યા આવ્યા એવામા પ્રચડ વાયુથી પેલી શાખા તૂટી પડી અને આ ત્રણેના પ્રાણ ગયા પરતુ તે ત્રણેની સદ્ગતિ થઇ–પાચમા દેવ લોકમા તેઓ ઉત્પન્ન થયા આ સબધમા કહ્યુ છે કે—

" [2]रामो तत्तप्पभावा सुपत्तदाणाउ ज्झत्ति रहकारो ।
अणुमोअणाइ(उ ?) हरिणो संपत्ता बंभलोगम्मि ॥ ६३ ॥ "–આર્યા
–ઉપદેશતરગિણી (પૃ ૩૧)

પદ્યાર્થ-સન્તુલન—

આ તેમજ પૂર્વોક્ત પદ્યનો ભાવ ઉપદેશતરંગિણી (પૃ ૩૦)માના નીચે મુજબના પદ્યમા દૃષ્ટિગોચર થાય છે—

"संसारवारांनिधियानपात्रं
दानं निदानं सुगतेर्विभाति ।
सारङ्गकारो रथकारजीवो
दिवं गतो यद् बलभद्रदानात् ॥६१॥"–ઉપજાતિ

* * * *

वस्त्र-पात्रा-ऽन्न-भैषज्य-वसत्यादिप्रदानत' ।
धर्मोपष्टम्भदान स्या-दाधिव्याधिविनाशकम् ॥११५॥

ધર્મોપષ્ટભ-દાનનું નિરૂપણ—

શ્લો૦—" વસ્ત્ર, પાત્ર, અન્ન, ઔષધ, નિવાસ ઇત્યાદિના દાનથી, માનસિક ચિંતા અને રોગનો નાશ કરનારૂ 'ધર્મોપષ્ટભ'દાન થાય."–૧૧૫

* * * *

सकृद्दानजपुण्येन, रङ्कस्य कस्यचिद् यथा ।
कर्कराः पत्नीतोपाय, गृहीता मणयोऽभवन् ॥ ११६ ॥

૧–૨ છાયા—
" येनोग्रतपस्तपमपराध दृष्ट्वा निजरूपकस्य ।
तुङ्गगिरिवरशिखरे स राममहामुनिर्जयतु ॥
रामस्तप प्रभावात सुपात्रदानाद् झटिति रथकार ।
अनुमोनाद् [illegible] प्राप्ता ब्रह्मलोके(कम्) ॥

દાનથી રત્નોનું સંપાદન—

શ્લો૦—" સાથવાનું દાન દેવાથી ઉત્પન્ન થયેલા પુણ્યથી, પત્નીના ગતોધાર્થે કોઇક રંકે ગ્રહણ કરેલા કાંકરાઓ રત્નો બની ગયા "—૧૧૬

પ્રસ્તુત કથા—

સ્પષ્ટી૦—ઉપદેશતરંગિણી (પૃ. ૩૧)માં આ કથાનો પ્રારંભ કરતાં કહ્યું છે કે—

" मुनिप्रदत्तपाथेय-सक्तुपुण्येन कस्यचित् ।
कर्करैर्निभृता नीवी, जाता सारमणीमयी ॥६७॥ "—અનુ૦

'રાજગૃહ' નગરમાં ધનસાર નામનો એક વ્યવહારી રહેતો હતો. એક એક દિવસને આંતરે તે ઉપવાસ કરતો હતો. રોજ સવારે અને સાંજે એમ બે વાર પ્રતિક્રમણ કરતો હતો. ત્રિકાલ જિન-પૂજા કરી પોતાના માનવ-જીવનને તે સાર્થક કરતો હતો. લક્ષ્મી ભાગ્યે જ ચિરસ્થાયિની હોય છે એ વાત આ સમૃદ્ધિશાળી શેઠના સંબંધમાં પણ ખરી પડી. પોતાનો નિર્વાહ કરવા જેટલું પણ તેની પાસે દ્રવ્ય ન રહ્યું. આથી પત્નીની પ્રેરણાથી ભાથા તરીકે સાથવો લઇને તે 'ગોર્બર' ગામમાં વસતા પોતાના સાળા કને પૈસા માગવા ગયો. પરંતુ ગરીબનો કોણ બેલી છે ? પૈસા મળવા તો બાજુ પર રહ્યા, કિન્તુ સાળાએ તેનું અપમાન કરી તેને વિદાય કર્યો. ત્યાંથી ધનસાર વીલે મોઢે પાછો ફર્યો અને એક નદીને કાંઠે આવી પહોંચ્યો. ત્યાં એક મુનિરાજના દર્શનનો તેણે લાભ મળ્યો. એક માસના ઉપવાસી આ મહર્ષિને તેણે સાથવા વડે પારણું કરાવ્યું. પત્ની પૂછે તો શો જવાબ દેવો તેનો વિચાર આવતાં તેણે ગોળ અને સુંદર વર્ણના કાંકરાઓથી પોતાની નીવી ભરી લીધી અને ઘર ભણી ચાલવા માંડ્યું. ઘેર આવ્યા પછી જ્યારે નીવી જોઇ તો તેમાં કાંકરાને બદલે ઘણાં મૂલ્યવાળાં રત્નો નજરે પડ્યાં. આ બધો શાસન-દેવતાનો પ્રભાવ જાણી વ્યવહારી રાજી થયો અને તેના દિવસો પહેલાં કરતાં પણ વધારે સારી રીતે પસાર થવા લાગ્યા.

* * * *

भूयांसो भवतस्तीर्णा, दानपुण्यप्रभावतः ।
शालिभद्रभवं पश्य, दानमाहात्म्यसूचकम् ॥ ११७ ॥

દાનથી સંસાર-તરણ—

શ્લો૦—" દાનના પુણ્યના બળથી ઘણા (જનો) સંસારથી તરી ગયા છે

શ્રેષ્ઠીઓની બત્રીસ કન્યાઓ સાથે તેનુ પાણિગ્રહણ કરાવવામા આવ્યુ રાતદહાડો તે આ યુવતિઓની સાથે ભોગ ભોગવવામા વ્યતીત કરતો હતો

એક દિવસે ગોભદ્ર શેઠે પરમાત્મા વીરની પાસે પારમેશ્વરી દીક્ષા ગ્રહણ કરી તેમણે વિધિ પૂર્વક અનશન કર્યું અને કાળ કરીને તેઓ સ્વર્ગમા ઉત્પન્ન થયા ત્યા અવધિજ્ઞાન વડે પોતાના પુત્રને જોઇ તેના પુણ્ય-બળથી પ્રેરાઇને પ્રતિદિન દિવ્ય વસ્ત્ર અને અલકારની તેત્રીસ પેટીઓથી તેનો તેઓ સત્કાર કરી પુત્ર-વાત્સલ્યને પલ્લવિત કરવા લાગ્યા

એકદા કોઇ પરદેશી વ્યાપારી રત્ન-કબલ લઇને 'રાજગૃહ' નગરના અધિપતિ શ્રેણિક રાજા પાસે આવ્યો પરતુ એ કબલનુ મૂલ્ય બહુ હતુ તેથી તે રાજા ખરીદી શક્યો નહિ ફરતો ફરતો આ વ્યાપારી શાલિભદ્રને ઘેર આવી ચડ્યો ભદ્રા શેઠાણીએ મો માગ્યુ મૂલ્ય આપીને કબલો ખરીદી લીધી શ્રેણિકની પત્ની ચિલ્લણા રાણીને એક રત્નકબલ ખરીદવાની ઇચ્છા થઇ એટલે તેણે રાજાને વ્યાપારીને બોલાવવા વિનતિ કરી, વ્યાપારી આવ્યો, પરતુ બધી કાબળો ભદ્રા શેઠાણીએ ખરીદી લીધી હોવાથી તેની પાસે હવે એક પણ કબળ વેચવા માટે ન હતી એક કબળ ખરીદતા હુ પોતે અચકાયો હતો, જ્યારે મારા નગરની એક શેઠાણીએ બધી કબલો ખરીદી લીધી એ જાણી રાજાને હર્ષ અને આશ્ચર્ય થયા એક કબલ લેવા માટે રાજાએ એક ચતુર પુરુષને ભદ્રા શેઠાણી પાસે મોકલ્યો શેઠાણીએ ઉત્તર આપ્યો કે મેં તો પગ લૂછવા માટે આ સોળ કબલોના બે કકડા કરી શાલિભદ્રની પત્નીને વહેંચી આપી છે વાસ્તે જો એના કકડાનો રાજાજીને ખપ હોય તો તે પૂછીને સુખેથી લઇ જાઓ આ વાત સાભળતા રાજાના અચબાનો પાર રહ્યો નહિ તે શાલિભદ્રને જોવાને ઉત્સુક બન્યો અને તેને બોલાવી લાવવા એક માણસને મોકલ્યો ભદ્રા રાજા પાસે આવી અને કહ્યુ કે હે રાજન્! મારો પુત્ર કદાપિ ઘરની બહાર નીકળતો નથી, વાસ્તે આપ મારે ઘેર પધારો કૌતુકથી શ્રેણિકે એ આમત્રણ સ્વીકાર્યું ભદ્રા ઘેર આવી અને તેણે રાજમહેલથી તે પોતાના મકાન સુધીનો માર્ગ વિચિત્ર રત્નાદિ વડે ખુબ શણગાર્યો સુવર્ણના સ્તભો, તોરણો, મોતીના સાથીઆ અને દિવ્ય વસ્ત્રના ચન્દરવાથી અલંકૃત અને સુગધી દ્રવ્યોવી વાસિત ઘરમા રાજાએ પ્રવેશ કર્યો તો રાજાને એમ લાગવા માડ્યુ કે પોતે દિવ્ય વિમાન ઉપર આરૂઢ થઇ રહ્યો છે આ સાત માળના ભુવનમા રાજા આમ તેમ નજર દોડાવતો અને અતિશય સપત્તિ જોઇ ચકિત થતો ચોથે માળે આવ્યો અને ત્યા સુશોભિત સિહાસન ઉપર બેઠો એટલે શેઠાણીએ શાલિભદ્રને કહેવડાવ્યુ કે હે પુત્ર! શ્રેણિક અહીં આવેલ છે, વાસ્તે તું તેને જોવા આવ આનો ઉત્તર મળ્યો કે જેટલુ મૂલ્ય આપવુ યોગ્ય જણાય તેટલુ આપી એ 'શ્રેણિક' નામની વસ્તુને તમે ખરીદી લો એમા

મને નાહક શા માટે બોલાવો છો? ભદ્રાએ કહાવ્યુ કે આ કોઈ વેચાતી લેવા જેવી ચીજ નથી, પરતુ આ તો આપણા સ્વામી છે—રાજા છે આ વચન શાલિભદ્રે સાભળ્યુ એટલે તેને ખેદ થયો કે શુ હજી મારે માથે સ્વામી છે? માતાના આગ્રહને માન આપી તે પોતાની પત્નીઓ સાથે નીચે ઉતર્યો અને વિનયથી રાજાને વદન કર્યુ રાજાએ તેને પોતાના પુત્રની પેઠે પ્રેમથી વધાવ્યો અને પોતાના ખોળામા બેસાડયો થોડીવારે ભદ્રા હાથ જોડીને બોલી કે હે નૃપતિ! એને છોડી દો મારો પુત્ર માનવ હોવા છતા તે મનુષ્યની ગધથી બાધિત થાય છે આથી રાજાએ તેને મુક્ત કર્યો, એટલે તે સાતમે મહેલે પોતાની પત્નીઓ સાથે ચાલતો થયો

હવેથી શાલિભદ્રના મનમા સસારની અસારતાના વિચારો ઘોળાવા લાગ્યા એવામા ચાર જ્ઞાનના ધારક ધર્મઘોષ નામના મુનિવર ઉદ્યાનમા પધાર્યાની તેને ખબર મળી આથી તે ત્યા ગયો અને ત્યા તેમની દેશના સાભળી તેણે પ્રશ્ન પૂછયો કે હે મુનિવર! આપણે માથે કોઇ સ્વામી ન રહે એ માટે શુ કરવુ ઉચિત છે? મુનિ બોલ્યા કે દીક્ષા લેવાથી એ કાર્ય સિદ્ધ થશે અને વિશેષમા ત્રૈલોક્યનુ સ્વામીપણુ મળશે મુનીશ્વરની રજા લઇ શાલિભદ્ર ઘેર આવ્યો અને માતાની સમતિ માગી ભદ્રાએ કહ્યુ કે હે પુત્ર! તુ દીક્ષા લેવા તૈયાર થયો છે તે યુક્ત છે, કેમકે તારા જેવા પુત્રને ધર્મી પિતાનુ અનુકરણ કરવુ ઘટે પરતુ આ કઈ માઇકાગલાનો કે કાયરનો માર્ગ નથી આ દીક્ષા લેનારમા પૂરેપૂરૂ વીર્ય ફોરવવાની શક્તિ હોવી જોઇએ, કેમકે લોખડના ચણા ચાવવા કે તરવારની ધાર ઉપર ચાલવુ તે સહેલુ છે, પરતુ આ કાર્ય તો અને તેમા પણ દિવ્ય ભોગોથી લાલિત–પાલિત થયેલા તારા જેવા માટે તો એ અતિદુષ્કર છે, છતા જો તારો નિશ્ચય દૃઢ હોય, તારામા વૈરાગ્યની ઉત્કટ ભાવના જાગી હોય તો તુ એ માર્ગને સુખેથી ગ્રહણ કરજે અત્યારે તો ધીરે ધીરે ભોગોને ત્યજવાનો તુ અભ્યાસ કર અને પછી દીક્ષા ગ્રહણ કરી તેને તુ દીપાવજે માતાની અનુજ્ઞા મળવાથી શાલિભદ્ર રોજ એક એક પત્ની અને એક શય્યાનો ત્યાગ કરવા લાગ્યો

શાલિભદ્રની સૌથી નાની બેનને આ વાતની ખબર પડી તેવામા તે પોતાના પતિ ધન્યને સ્નાન કરાવતી હતી એટલે તેની આખમા આસુઓ આવ્યા ધન્યે તે જોયુ અને રુદન કરવાનુ કારણ પૂછયુ સત્ય હકીકતથી વાકેફગાર થતા ધન્યે ટકોર કરી કે એક એક પત્નીને છોડે તે કઇ બહાદુર માણસનુ કામ નથી એ તો શિયાળ જેવા બીકણનુ કર્તવ્ય છે તારો ભાઇ તો કમ તાકાત જણાય છે આ સાભળીને ધન્યની બીજી પત્નીઓ બોલી ઉઠી કે દીક્ષા લેવી સહેલી છે તો તમે કેમ લેતા નથી? ધન્યે જવાબ આપ્યો કે આજની આ

ઘડી ધન્ય છે કે દીક્ષા લેવામાં વિઘ્નરૂપ એવી તમોએ મને આ કાર્યના અનુકૂળતા કરી આપી. બસ હવે હું અવશ્ય દીક્ષા લઈશ. આ સાંભળી પત્નીઓ ગભરાઈ ગઈ અને બોલી ઊઠી કે હે નાથ [1]પ્રસન્ન થાઓ. અમે તો મશ્કરીમાં આમ કહ્યું હતું અને આપ તો તેને સાચું માની બેઠા છો. પરન્તુ ધન્યે પોતાનો નિશ્ચય ન ફેર્યો એટલે એની આઠે પત્નીઓએ પણ પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરવા પતિની પરવાનગી માગી અને મેળવી. આ અરસામાં શ્રીમહાવીરસ્વામીનું વૈભારગિરિ ઉપર સમવસરણ થયું. ધન્યને તેની ધર્મમિત્ર દ્વારા ખબર મળતાં તે તરત જ પોતાની પત્નીઓ સહિત ત્યાં ગયો અને આ બધાએ પ્રભુ પાસે દીક્ષા લીધી. શાલિભદ્રને આ વાતની જાણ થઈ એટલે તે પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યો અને પ્રભુ પાસે તેણે પણ દીક્ષા ગ્રહણ કરી. આ તેમજ ધન્ય મુનિવર બંને અનુક્રમે બહુશ્રુત થયા અને એવી તીવ્ર તપશ્ચર્યા કરવા લાગ્યા કે માંસ અને લોહી વગરના દેહવાળા તેઓ ચામડાની ધમણ જેવા દેખાવા લાગ્યા.

એક દિવસ આ બંને મુનિવરો વીર પ્રભુની સાથે પોતાની જન્મભૂમિ 'રાજગૃહ'માં આવ્યા. માસખમણના પારણાને માટે ગોચરી જવા વાસ્તે એ બંનેએ પ્રભુની આજ્ઞા માગી. આ પ્રસંગે પ્રભુએ શાલિભદ્રને કહ્યું કે આજે તમારૂં પારણું તમારી માતાને હાથે થશે. હું એમ ઇચ્છું છું એમ કહી શાલિભદ્ર ધન્યની સાથે નગરમાં ગયા. બંને મુનિરાજ ભદ્રાના ગૃહદ્વાર પાસે આવી ઊભા રહ્યા, પરન્તુ ઉગ્ર તપશ્ચર્યાથી તેમના શરીર એવા કૃશ થઈ ગયા હતા કે કોઈએ તેમને ઓળખ્યા નહિ. વિશેષમાં ભદ્રા શેઠાણી તો વીર પ્રભુ, પોતાના પુત્ર અને જમાઈને વાંદવા જવા માટે તૈયારી કરવામાં ગુંથાયેલી હતી એટલે તેની પણ નજર તેમના ઉપર ન પડી. ક્ષણવાર ઊભી આ મુનિવરો પાછા ફર્યા. નગરના દરવાજામાંથી તેઓ બહાર નીકળવાની તૈયારીમાં હતા એ અરસામાં શાલિભદ્રની પૂર્વ ભવની માતા ધન્યા દહીં ઘી વેચવાને આવતી સામી મળી. શાલિભદ્રને જોતાં જ તેના સ્તનમાંથી દૂધ ઝરવા માંડ્યું. પછી બંને મુનિરત્નોને વંદન કરી તેણે ભક્તિપૂર્વક તેમને દહીં વહોરાવ્યું. આ લઈને શાલિભદ્ર પ્રભુ પાસે આવી કહેવા લાગ્યા કે આપના કહેવા પ્રમાણે બન્યું નહિ. પ્રભુએ ખુલાસો કર્યો કે જેની પાસેથી તમને દહીં મળ્યું તે તમારી પૂર્વની જનની હતી. પછી દહીં વડે પારણું કરી આ બંને મુનિવરો પ્રભુની આજ્ઞા લઈ "વૈભારગિરિ" ઉપર અનશન કરવા માટે ગયા. શિલાતલ ઉપર પ્રતિલેખના કરીને તે બંને મુનિશ્વરોએ *પાદપોપગમન નામનું અનશન અંગીકાર કર્યું.

આ તરફ ભદ્રા શેઠાણી તેમજ શ્રેણિક નૃપતિ શ્રીવીરની પાસે આવ્યા. પ્રભુને પ્રણામ કરી ભદ્રાએ પોતાના પુત્ર અને જમાઈ કેમ દેખાતા નથી તેમજ

૧ જુઓ આ ગુચ્છકના ૧૫૭મા પદ્યનું સ્પષ્ટીકરણ.

તેઓ મારે ત્યા ભિક્ષાર્થે કેમ ન આવ્યા એ પ્રશ્ન કર્યો એનો જવાબ આપતા પ્રભુએ કહ્યુ કે તેઓ તમારે ત્યા આવ્યા હતા, પરન્તુ તમારુ ચિત્ત અહીં આવવામા પરોવાયેલુ હોવાથી તેની તમને ખબર ન પડી હમણા જ તેઓ 'વૈભારગિરિ' ઉપર અનશનાર્થે ગયા છે આ સાભળીને તરત જ ભદ્રા અને શ્રેણિક 'વૈભારગિરિ' તરફ ચાલી નીકળ્યા ત્યા પાષાણની પ્રતિમા ન હોય તેમ સ્થિર ઊભેલા બે મુનિવરો ઉપર તેમની નજર પડી ભદ્રા તો તેમના કષ્ટોને જોઇને છાતીફાટ રુદન કરવા લાગી અને બોલતી ગઇ કે હે વત્સ ! તમે મારે ઘેર આવ્યા તો પણ હું અભાગણી તમારા દર્શન-વદનનો લાભ ન પામી, તેથી અપ્રસન્ન થાઓ નહિ મારા પ્રતિ એક વાર તો દૃષ્ટિપાત કરો હે પુત્ર ! તમે તો આ શરીરનો ત્યાગ કરી મારા આ મનોરથને ભાગવા તત્પર બન્યા છો હે મુનિઓ ! હુ કઇ આપને વિઘ્ન કરવા આવી નથી, પરન્તુ મારાથી આ દુ ખ જોયુ જતુ નથી આ સાભળીને શ્રેણિકે શેઠાણીને આશ્વાસન આપતા કહ્યુ કે હે શેઠાણી ! તમારે તો ઉલટુ મગરૂર થવુ જોઇએ કે આવા વીર-પુત્રની તમે માતા થાઓ છો વિશેષમા જેમણે વીર પ્રભુનો આશ્રય લીધો હોય તેમનામા હીન સત્ત્વતા સંભવે જ નહિ, વાસ્તે તમે હર્ષને સ્થાને ખેદ ન કરો આ પ્રમાણે ભદ્રાને સમજાવી અને મુનિવરોને ભક્તિપૂર્વક વંદન કરી રાજા શેઠાણી સાથે સ્વસ્થાનકે ગયો અત્ર **ધન્ય** અને **શાલિભદ્ર** કાળ કરી 'સર્વાર્થસિદ્ધ' વિમાનમા તેત્રીસ [1]સાગરોપમના આયુષ્યવાળા એકાવતારી દેવ થયા ત્યાથી ચ્યવીને તેઓ મોક્ષે જશે આ પ્રસગે મહાનુભાવ **શાલિભદ્ર**ની આપણે જેટલી પ્રશસા કરીએ તેટલી ઓછી છે એટલે **ઉપદેશતરંગિણી**કારના શબ્દમા એટલુ જ કહીશુ કે—

" अनुत्तर दानमनुत्तर तपो
ऽप्यनुत्तरं मानमनुत्तरं यश ।
श्रीशालिभद्रस्य गुणा अनुत्तरा
अनुत्तरं धैर्यमनुत्तरं पदम् ॥ "—ઇન્દ્રવ શા (?)

परोपकार एवास्ति, स्वोपकारो मतो बुधै. ।
परोपकारहीनस्य, नीचस्य जीवनेन किम् ? ॥ ११८ ॥

---

૧ આ એક બહુ મોટો કાળ દર્શાવનારો શબ્દ છે અસખ્ય વર્ષોનો એમા અતર્ભાવ થઇ જાય છે એની વિશિષ્ટ માહિતી માટે જુઓ આર્હતદર્શનદીપિકા (પૃ ૭૮-૮૨)

પરોપકારથી જીવનની સાર્થકતા—

શ્લો૦—" પરોપકારમા જ પોતાનો ઉપકાર (રહેલો) છે (અર્થાત્ પરમાર્થમા જ સ્વાર્થ સધાય છે) એમ સુજ્ઞો માને છે. પરોપકાર વિનાના નીચનુ જીવન શા કામનુ છે ? "—૧૧૮

❖ ❖ ❖ ❖

पशवोऽपि वराश्चम–दुग्धाद्यैरुपकारिण ।
परोपकारशून्यस्य, नरस्य जीवित च धिक् ॥ ११९ ॥

પરોપકાર વિહીન જીવનની નિ:સારતા—

શ્લો૦—" ચામડુ, દૂધ વગેરેથી પશુઓ પણ પરના ઉપર ઉપકાર કરે છે, (તો પછી) પરોપકાર નહિ કરનારા માનવના જીવનને ધિક્કાર છે "–૧૧૯

❖ ❖ ❖ ❖

ज्ञानदान वर प्रोक्त–मन्तर्ज्योति प्रकाशकम् ।
जीवोऽतत्त्वानि तत्त्वानि, ज्ञात्वा स्यात् सुखभाजनम् ॥१२०॥

જ્ઞાન-દાનની શ્રેષ્ઠતા—

શ્લો૦—" (સર્વે દાનોમા) અન્ત:કરણમા જ્યોતિ પ્રકટાવનારૂ જ્ઞાન-દાન [1]ઉત્તમ છે, કેમકે એના વડે અતત્ત્વો તેમજ તત્ત્વો જાણીને જીવ સુખનુ ભાજન બને (છે) "—૧૨૦

આહારાદિ દાનની તુલના—

સ્પષ્ટી૦—આહાર-દાન, ઔષધ-દાન, અભય-દાન અને જ્ઞાન-દાન એમ દાનના ચાર પ્રકારો પાડી શકાય છે તેમા આહાર-દાન એક દિવસની ક્ષુધા મટાડી શકે છે, ઔષધ-દાન અનેક દિનોથી પીડાતા રોગીને રોગથી મુક્ત કરે છે અને અભયદાન એક જન્મને માટે જીવને નિર્ભય બનાવે છે, જ્યારે જ્ઞાન-દાન તો જીવને સદાને માટે અજર, અમર, ક્ષુધાદિથી મુક્ત અને નિર્ભય બનાવવા સમર્થ છે આ પ્રમાણે ચાર પ્રકારના દાનની ઉત્તરોત્તર વિશેષતાનો વિચાર કરતા જ્ઞાન-દાનને શ્રેષ્ઠ માનવામા કયો મનીષી આનાકાની કરે ? કેમકે પ્રથમના ત્રણ દાનો તો એક ભવ સુધી અથવા તો તે જન્મમા પણ અમુક વખત સુધી જ જીવને સહાયતા આપે છે, જ્યારે જ્ઞાન-દાન ભવોભવ ઉપકારી છે વળી આહારાદિ ત્રણ દાનો તો શારીરિક બાધાઓનો વિનાશ કરવા સમર્થ છે અર્થાત્ તે શરીરને સહાયક છે, જ્યારે જ્ઞાન-દાન તો આત્મિક વિકાસમા—આત્માના

[1] જુઓ પૃ ૧૬૬

ગુણો ખીલવવામા મદદગાર છે વિશેષમા સાસારિક વાસનારૂપ કાદવમા નિમગ્ન થયેલા જીવોનો ઉદ્ધાર કરવાની, તેમને ત્યાગ-માર્ગ ચઢાવવાની તાકાત તો જ્ઞાન-દાનમા છે, વાસ્તે તે સર્વોત્તમ ગણાય તે સયુક્તિક છે. વિશેષમા—

" पीयूषमसमुद्रोत्थं, रसायनमनौषधम् ।
अनन्यापेक्षमैश्वर्यं, ज्ञानमाहुर्मनीषिणः ॥"—અનુ૦

અર્થાત્ જ્ઞાન એ અમૃતને પણ ટક્કર મારે છે, કેમકે એ કઇ સુધાની જેમ સમુદ્રમાથી ઉત્પન્ન થતુ નથી એની સાથે રસાયન પણ હરીફાઇ કરી શકે તેમ નથી, કેમકે રસાયન તો ઔષધજન્ય છે અને આ તો વગર ઔષધનુ રસાયન છે આનુ ઐશ્વર્ય ઓર જ છે, કેમકે એ કોઇની અપેક્ષા રાખતુ નથી

तद्‌ज्ञानस्य प्रचारः स्यात्, पुस्तकानां प्रचारतः ।
ततो द्रव्यव्ययेनापि, कर्तव्यः स मनीषिणा ॥ १२१ ॥

જ્ઞાન-પ્રચાર માટે પુસ્તકનુ પ્રકાશન--

શ્લો૦—" તે જ્ઞાનનો ફેલાવો પુસ્તકોના પ્રચારથી થાય છે, વાસ્તે બુદ્ધિશાળીએ પૈસા ખર્ચીને પણ તેનો પ્રચાર કરવો જોઇએ. "—૧૨૧

दातव्यमभयं दानं, निर्भयपददायकम् ।
सर्वलाभान् परित्यज्य, जीवो जीवनमिच्छति ॥ १२२ ॥

અભયદાનની આવશ્યકતા--

શ્લો૦—" નિર્ભય પદને આપનારૂ અભયદાન દેવુ જોઇએ, કેમકે (બીજા) બધા લાભોને છોડીને જીવ જીવન ઇચ્છે છે "—૧૨૨

અભયદાનના પ્રકારો—

સ્પષ્ટી૦—આ પદ્ય અભયદાનના સ્વરૂપ ઉપર પ્રકાશ પાડે છે વિચાર કરીશુ તો જણાશે કે અભયદાનના દ્રવ્ય-અભયદાન અને ભાવ-અભયદાન એવા જે શાસ્ત્રોમા બે પ્રકારો પાડવામા આવે છે તે પૈકી આ પ્રથમ પ્રકારની વ્યાખ્યા છે, કેમકે જીવોના બાહ્ય પ્રાણોની રક્ષા કરવી તે 'દ્રવ્ય-અભયદાન' છે, જ્યારે સમ્યક્ત્વપૂર્વક આત્મજ્ઞાનનુ જીવને દાન દેવુ તે 'ભાવ-અભયદાન' છે ગૃહસ્થો

મોટે ભાગે દ્રવ્ય-અભયદાન દેવાને સમર્થ છે, જ્યારે ત્યાગી સદ્ગુરુઓ મોટે ભાગે ભાવ-અભયદાન દેવાને શક્તિશાળી છે જ્ઞાનાદિ ગુણોનો પ્રાદુર્ભાવ થાય તે વાસ્તે ઓઘાદિ દ્વારા પ્રયત્ન કરી જે અભયદાન દેવાય છે તે દ્રવ્ય-અભયદાન કરતા અનત ગુણુ ઉત્તમ છે આવુ દાન દેનારા ચૌદ રજ્જુ પ્રમાણુના લોકમા રહેલા સમગ્ર જીવોની દયા કરે છે એમ સમજવુ ખોટુ નથી

* * * *

केषाञ्चित् पुण्यहीनानां, वेश्यादिषु व्ययो भवेत् ।
सुपात्रे भाग्ययुक्ताना, स्वद्रव्यस्य व्ययो भवेत् ॥ १२३ ॥

સપતિનો સદ્દવ્યય—

શ્લો૦—"પુણ્ય રહિત કેટલાક જીવોનુ દ્રવ્ય વેશ્યાદિઓમા ખરચાય છે, જ્યારે ભાગ્યશાળીઓનુ દ્રવ્ય સુપાત્રમા વપરાય છે" —૧૨૩

દ્રવ્યનો વ્યય—

સ્પષ્ટી૦—આ પદ્યમા જે વાત કહેવામા આવી છે, તેને નિમ્ન-લિખિત પદ્ય સ્ફુટ કરે છે—

" एकेषां दु.खलब्धानपहरति हठात् पार्थिवोऽर्थानकस्मा-
द येषा कृष्णवर्त्मा दहति विषयिणा यानि वेश्यागृहेषु ।
स्नात्रे निम्बे गृहे वा विबुधपतिपतेरर्हत पुण्यभाजा.,
वस्त्रादौ चोपयोग प्रतिदिनमपरेषा च सत्साधुयोगे ॥ "—अग्॰

અર્થાત્ કેટલાકના દુ ખે મેળવેલા દ્રવ્યોને એકાએક બળાત્કારથી રાજા હરી લે છે, કેટલાકના દ્રવ્યોને આગ સ્વાહા કરી જાય છે, વળી કેટલાક કામી જનોની લક્ષ્મી વેશ્યાના ઘરોમા જાય છે, જ્યારે પુણ્યશાળી જીવોની લક્ષ્મી દેવોના નાથના પણ નાથ એવા તીર્થંકરના સ્નાત્રને વિષે, તેની પ્રતિમા માટે કે તેનુ ચૈત્ય બનાવવા અર્થે વપરાય છે, અથવા દરરોજ તેનો ઉપયોગ સજ્જન અને સાધુનો યોગ થતા તેમને વસ્ત્ર વગેરે પૂરા પાડવામા થાય છે

* * * *

दु खित दीन हीनेषु, दरिद्रदुर्बलेषु यत् ।
दयाभावेन दीयेता-नुकम्पादानमुच्यते ॥ १२४ ॥

અનુકંપા-દાનની વ્યાખ્યા--

શ્લો૦--" દુ:ખી, દીન, હીન, દારિદ્ર તથા દુર્બળોને દયાભાવથી જે આપવામા આવે તે 'અનુકંપા દાન' કહેવાય છે "-૧૨૪

मोक्षदाने भवेद् भव्य !, पात्रापात्रविचारणा ।
दयया दीयते यत् तु, सर्वज्ञैर्न निषिध्यते ॥ १२५ ॥[1]

સુપાત્ર-કુપાત્રની વિચારણા--

શ્લો૦--"હે ભવ્ય ! મોક્ષ આપનારા દાનને વિષે સુપાત્ર-કુપાત્રના વિચાર (માટે સ્થાન) છે, પરતુ જે દયાથી અપાય છે, તેમા સર્વજ્ઞોએ (કુપાત્રનો પણ) નિષેધ કર્યો નથી "-૧૨૫

પદ્યનો આશય—

સ્પષ્ટી૦—આ પદ્યથી ગ્રન્થકાર એમ સૂચવે છે કે અનુકંપાથી અપાતા દાન માટે પાત્ર કે કુપાત્રનો વિચાર કરવાની જરૂર નથી અત્ર એ ઉમેરવુ અનાવશ્યક નહિ ગણાય કે આ હકીકત કેવળ શ્વેતાબર સપ્રદાયને જ માન્ય છે એમ નથી, કિન્તુ દિગબરો પણ એમ જ માનતા હોય એમ પચાધ્યાયીના દ્વિતીય અધ્યાયના નિમ્ન-લિખિત પદ્યથી જણાય છે —

" कुपात्रायाप्यपात्राय, दानं देयं यथोचितम् ।
पात्रबुद्ध्या निषिद्धं स्या-न्निषिद्धं न कृपाधिया ॥७३०॥ "-અનુ૦

કહેવાની મતલબ એ છે કે [2]કુપાત્ર તેમજ [3]અપાત્રને પાત્ર-બુદ્ધિથી દાન ન દઈ શકાય તેમ કરવુ તે મિથ્યાત્વ-ભાવને પોષવા બરાબર છે, કેમકે પાત્ર તો

---

૧ સરખાવો ઉપદેશતરંગિણી (પૃ ૩૮)નુ અવતરણ —

" इय मोक्षफले दाने, पात्रापात्रविचारणा ।
दयादानं तु सर्वज्ञै-र्न क्वापि प्रतिषिध्यते ॥ १९ ॥"-અનુ૦

૨-૩ કુપાત્ર અને અપાત્રનુ સ્વરૂપ સાગરધર્મામૃતના નિમ્નલિખિત પદ્યમા નીચે મુજબ નજરે પડે છે —

" उत्कृष्टपात्रमनगारमणुव्रताढ्य
मध्य व्रतेन रहित सुदृश जघन्यम् ।

સમ્યગ્દષ્ટિ જ હોઇ શકે વળી પાત્રને દાન દેવામા ભક્તિ અને શ્રદ્ધા કારણ ભૂત છે, જ્યારે કુપાત્ર કે અપાત્રને દાન દેતી વેળા દયા એ હેતુ છે

ઉપદેશતરંગિણી (પૃ ૧૨)મા તો ત્યા સુધી કહ્યુ છે કે—

" [1]पात्रे धर्मनिबन्धन तदितरे प्रोद्यद्दयाख्यापक
मित्रे प्रीतिविवर्धक रिपुजने वैरापहारक्षमम् ।
भृत्ये भक्तिभरावह नरपतौ सम्मानपूजाप्रद
भट्टादौ च यशस्कर वितरण न क्वाप्यहो निष्फलम् ॥ "–શાર્દૂ૦

અર્થાત્ પાત્રને દીધેલુ દાન ધર્મનુ કારણ બને છે, અપાત્રને દીધેલુ દાન ઉદય પામતી દયાનુ કથન કરે છે, મિત્રને આપેલુ દાન સ્નેહમા વધારો કરે છે, શત્રુજનને આપેલુ દાન દુશ્મનાવટને દૂર કરવામા સમર્થ બને છે, નોકરને આપેલુ દાન ભક્તિના સમૂહને ભજનારૂ થાય છે, રાજાને આપેલુ દાન સન્માન અને પૂજા આપનારૂ થાય છે અને ભટ્ટ વગેરેને આપેલુ દાન કીર્તિકારી થાય છે એ પ્રમાણે અહો કોઇ પણ સ્થળે દીધેલુ દાન નિષ્ફળ જતુ જ નથી

આ ઉપરથી એમ ફલિત થતુ નથી કે સુપાત્રદિને દાન આપવાથી તેના ફળોમા કઇ વિશેષતા સભવતી નથી, કેમકે ઉપદેશતરંગિણી (પૃ ૧૩)મા કહ્યુ પણ છે કે—

निर्दर्शनं व्रतनिकाययुत कुपात्र
युग्मोज्झित नरमपात्रमिद हि विद्धि ॥ "–વસન્ત૦

અર્થાત્ સમ્યગ્દર્શન તેમજ મહાવ્રતોથી અન્વિત એટલે કે ઓગણ ઓગ જો ગુણસ્થાનકે આ / એવા મુનિવરને 'ઉત્તમ પાત્ર' તુ જાણ અણુવ્રતોથી વિભૂષિત અર્થાત પાચમે ગુણ સ્થાનકે રહેના માનવને 'મધ્યમ પાત્ર' વ્રતોથી રહિત કિન્તુ સમ્યગ્દષ્ટિવાળા જનને એટલે કે ચતુર્થ ગુણસ્થાનવર્તી મનુષ્યને 'જઘન્ય પાત્ર', સમ્યગ્ દર્શનથી રહિત કિન્તુ વ્રતના સમૂહથી યુક્ત એવાને 'કુપાત્ર' અને સમ્યગ્જ્ઞાન તેમજ વ્રત એ બનેથી વિમુખ જનને 'અપાત્ર' તુ જાણ આ પદ્યના પૂર્વાર્ધમા સૂચવાયેલો અર્થ નિમ્નલિખિત ગાથામા જોવાય છે —

" उत्तमपत्त साहु मज्झिमपत्त च सावया भणिया ।
अविरयसम्मदिट्ठी, जहन्नपत्त मुणेयव्व ॥ "–આર્યા
[उत्तमपात्र साधुर्मध्यमपात्र च श्रावका भणिता ।
अविरतसम्यग्दृष्टिर्जघन्यपात्र ज्ञातव्यम् ॥]

1 આ પદ્ય ધર્મકલ્પદ્રુમના તૃતીય પલ્લવમા ૪૭ મા શ્લોકરૂપે પણ છે

" आम्रे निम्बे सुतीर्थे कचवरनिचये शुक्तिमध्येऽहिवक्त्रे
औषध्यादौ विषद्रौ गुरुसरसि गिरौ पाण्डुभूकृष्णभूम्योः ।
इक्षुक्षेत्रे कषायद्रुमघनगहने मेघमुक्तं यथाऽम्भ-
स्तद्वत् पात्रे कुपात्रे नयजनितधनं दत्तमायाति पाकम् ॥ "–स्रग्०

અર્થાત્ જેમ આંબાને વિષે, લીંબડામાં, સુતીર્થમાં, કચરાના ઢગલામાં, શુક્તિની મધ્યમાં, સર્પના મુખમાં, ઔષધી વગેરેને વિષે, ઝેરના ઝાડમાં, મોટા તળાવમાં, પહાડ ઉપર, પાંડુ ભૂમિમાં, કૃષ્ણ ભૂમિમાં, શેરડીના ખેતરમાં તેમજ કષાયરૂપ વૃક્ષોના ઘાડા જંગલમાં મેઘમાંથી વરસેલું પાણી વિવિધરૂપે પરિણમે છે તેમ પાત્રને વિષે તેમજ કુપાત્રને વિષે નીતિપૂર્વક ઉત્પન્ન કરેલું એવું પોતાનું ધન અપાતાં તે જુદા જુદા વિપાકને પામે છે

નૈષધચરિત્ર (સ ૫)માં પણ સુપાત્ર-દાનને જ શ્રેયસ્કર કહ્યું છે આ રહ્યો તે શ્લોક—

" पूर्वपुण्यविभवव्ययलब्धा[1], सम्पदो विपद एव विमृष्टाः ।
पात्रपाणिकमलार्पणमासां, तासु शान्तिकविधिर्विधिदिष्टः ॥१७॥"–સ્વાગતા

અર્થાત્ પૂર્વ (ભવના) પુણ્યના માહાત્મ્યના નાશથી પ્રાપ્ત થયેલી સંપત્તિઓનો વિચાર કરતાં તે વિપત્તિઓ જ છે જ્યારે તે સંપત્તિરૂપ વિપત્તિઓ હોય છે ત્યારે એ સંપત્તિઓનું પાત્રના હસ્ત-કમલમાં અર્પણ કરવું (દાન દેવું) તે શાન્તિકારી વિધિ છે તેમજ તેમ વેદે અથવા બ્રહ્માએ જોયું છે

અત્ર એ પણ ઉમેરવું અનાવશ્યક નહિ ગણાય કે પાત્રતા તે કૃત્રિમ ના બની જ ન હોવી જોઈએ, કિન્તુ તે વાસ્તવિક-સાન્વર્થ હોવી જોઈએ આ સંબંધમાં ઉપદેશતરંગિણી (પૃ ૧૩)માંનો નિમ્ન-લિખિત શ્લોક મનનીય સમજાય છે—

" भौमे मङ्गलनाम विष्टिविषये भद्रा कणानां क्षये
वृद्धिः शीतलिकेति तीव्रपिटके राजा रजःपर्वणि ।
मिष्टत्वं लवणे विषे च मधुरं रैकण्टिकाय (?) यथा
पात्रत्वं च धनाढ्यनाम्नि रुचिरं नाम्ना तथा नार्थतः ॥ "–શાર્દૂલ૦

---

૧ 'लब्धा' એવો પણ પાઠ છે

અર્થાત્ સ્પષ્ટ શબ્દોમા કહેવામા આવે તો ભોમનુ બીજુ નામ મગળ છે, પરન્તુ એ ગ્રહ નામથી મગળ હોવા છતા અમગળકારી–દુષ્ટ ગણાય છે એવી રીતે વિષ્ટિ નામનુ કરણ સર્વે કરણોમા અધમ છે, છતા એનુ અપર નામ ભદ્રા છે કર્ણોનો ક્ષય થતા તેને વૃદ્ધિ કહેવામા આવે છે તીવ્ર ગુમડા નીકળવા છતા તે શીતળા કહેવાય છે રજ પર્વ (હોળી)મા રાજા કહેવાય છે તે નામધારી છે, વસ્તુત તે તેવો નથી જ લવણને મીઠુ કહેવામા આવે છે, પરતુ તેનો સ્વાદ તો ખારો છે વિપનો મધુર એ પર્યાયવાચી શબ્દ છે વેશ્યાનુ બીજુ નામ પાત્ર પણ છે (લક્ષ્મી અથવા સોનુ), કણ્ટિકા (કાંટો) ઇત્યાદિની પેઠે (?) આ અપર નામો નામથી જ મનોહર છે, નહિ કે અર્થથી પણ આથી તો પાત્રની વ્યુત્પત્તિ દર્શાવતા પણ્ડિત જનો કથે છે કે—

" पाकारेणोच्यते पापं, त्रकारस्त्राणवाचकः ।
अक्षरद्वयसंयोगे, पात्रमाहुर्मनीषिणः ॥ "–અનુ०

વળી યાજ્ઞવલ્ક્ય કહે છે કે—

" न विद्यया केवलया, तपसा वाऽपि पात्रता ।
यत्र वृत्तमिमे चोभे, तद्धि पात्रं प्रकीर्तितम् ॥ "–અનુ०

* * * *

दोषदुष्टेऽपि जीवेऽपि, दया कुर्युर्दयालव ।
संहरेन्न निजां ज्योत्स्नां, चन्द्रश्चण्डालवेश्मत ॥ १२६ ॥[2]

દુષ્ટ જીવોને પણ દાન દેવાનો અધિકાર—

શ્લો૦—" દોષોએ કરીને દુષ્ટ એવા જીવ પ્રતિ પણ દયાળુઓ દયા કરે, કેમકે ચન્દ્ર પોતાનુ ચાદરણુ (બ્રાહ્મણના ઘરમા જ રહેવા દઇ) ચડાળના ઘરથી હરી લેતો નથી "–૧૨૬

* * * *

[1] આ પદ્ય અવતરણરૂપે ઉપદેશતરગિણી (પૃ ૨૨)મા છે
[2] સરખાવો ઉપદેશતરગિણી (પૃ ૩૮)ગત નિમ્નલિખિત પદ્ય—

निर्गुणेष्वपि सत्त्वेषु दया कुर्वन्ति साधव ।
नहि संहरते ज्योत्स्ना चन्द्रश्चाण्डालवेश्मसु ॥ "–અનુ०

क्षाराब्धौ वर्षणेऽप्यम्भो, मुक्तात्वं भजते क्वचित् ।
सर्वेभ्यो ददतोऽप्येवं, पात्रयोग क्वचिद् भवेत् ॥ १२७ ॥

સામુદાયિક દાનથી લાભ--

શ્લો૦--" જેમ ખારા સમુદ્રમા વૃષ્ટિ થતાં તેનુ જળ કદાચિત્ મોતી બને છે તેવી રીતે સર્વને દાન દેવાથી કોઇક વાર (સુ)પાત્રનો (પણ) યોગ થાય "--૧૨૭

* * * *

दयाभावसमुत्पन्ने, पात्रापात्रो न शोच्यताम् ।
देवदूष्य महावीरो, ददौ विप्राय दुःखिने ॥ १२८ ॥[१]

દયાના પ્રાદુર્ભાવમા કુપાત્રની પણ ગણના--

શ્લો૦--' દયા-ભાવ ઉત્પન્ન થતા (પ્રાણીને) સુપાત્ર કુપાત્રનો વિચાર કરવો નહિ જેમકે મહાવીરે દુ ખી બ્રાહ્મણોને (અર્ધ) દેવદૂષ્ય આપ્યુ "--૧૨૮

દેવદૂષ્યનુ દાન--

સ્પષ્ટી૦--જેમ દરેક તીર્થંકર દીક્ષા લે તે પૂર્વ વાર્ષિક દાન દે છે તેમ શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરે દાન દીધુ હતુ આ વેળા તેમના પિતાશ્રીનો મિત્ર એક દરિદ્ર બ્રાહ્મણ પરદેશ ગયો હતો દુર્ભાગ્યને લીધે તે કશુ પણ કમાયા વિના ત્યાથી પાછો પોતાને ઘેર આવ્યો એટલે તેની પત્નીએ તેની ઝાટકણી કાઢતા કહ્યુ કે હે અભાગ્યશિરોમણિ ! જ્યારે ભગવાને સુવર્ણનો વરસાદ વરસાવ્યો ત્યારે તુ પરદેશ ગયો હતો અને હમણા વળી કોડી કમાયા વિના પાછો આવ્યો છે તો તુ અહીંથી ચાલ્યો જા, તારૂ મોઢુ મને ન બતાવ અથવા હજી પણ તુ એ જગમ કલ્પતરુ સમાન શ્રીમહાવીર પાસે જઇ યાચના કર કે જેથી તારૂ દારિદ્ર નાશ પામે કેમકે કહ્યુ પણ છે કે--

---

૧-સરખાવો ઉપદેશતરગિણી (પૃ ૩૮, ૧૦)ગત નિમ્ન લિખિત પદ્યો--

वर्षन् क्षारार्णवेऽप्यब्दो मुक्तात्व क्वापि जायते ।
सर्वेषा ददतो दानु, पात्रयोगोऽपि सम्भवेत ॥ "--અનુ૦
" दानक्षणे महेच्छाना, किं पात्रापात्रचिन्तया ? ।
दीनाय देवदूष्यार्धं यथाऽदात् कृपया प्रभु ॥-" "

" ये मामदुत्तानि दानानि, पुनर्दातु हि ते क्षमा ।
शुष्कोऽपि हि नदीमार्ग, खन्यते सलिलार्थिभि ॥"–અનુ૦

અર્થાત્ જેમણે પહેલા દાનો દીધા છે તેઓ ફરીથી પણ તેમ કરવા સમર્થ છે, કેમકે નદીના સુકાઇ ગયેલા માર્ગને પણ જળના અર્થીઓ ખોદે છે

સ્ત્રીના આવા વચનો સાભળી એ બ્રાહ્મણ પ્રભુ પાસે આ યો અને તેમને વિનવવા લાગ્યો કે હે દયાના સાગર ! હે જગદાધાર ! વિશ્વોપકારી એવા આપે સમગ્ર બ્રહ્માણ્ડના દારિદ્રનો જડમૂળથી નાશ કર્યો, પરતુ તે વખતે ત્યા હુ અભાગી હાજર હતો નહિ વિશેષમા અન્ય સ્થળેથી પણ મને કઇ મળ્યુ નથી એટલે નિ'પુણ્ય, નિરાશ્રય અને નિર્ધન એવો હુ આજે આપને શરણે આવ્યો છુ મારા જેવાનુ દારિદ્ર દૂર કરવું એ આપ જેવાને માટે તદ્દન સહેલી વાત છે, કેમકે કહ્યુ પણ છે કે—

" सम्पूरिताशेषमहीतलस्य
पयोधरस्याद्भुतशक्तिभाज ।
किं तुम्बपात्रापरिपूरणाय
भवेत् प्रयासस्य कणोऽपि नूनम् ? ॥"–ઉપજાતિ

અથાત્ અખિલ મહીતલને જેણે ભરી દીધુ છે એવા અને અદ્ભુત શક્તિથી યુક્ત એવા મેઘને તુબડી ભરવાને માટે જરા પણ પ્રયાસ ખરેખર કરવો પડે ?

આ પ્રમાણે યાચના કરતા બ્રાહ્મણના ઉપર દયા આવવાથી પ્રભુએ દીક્ષા સમયે ઇન્દ્રે જે દેવદૂષ્ય વસ્ત્ર પોતાના ખભા ઉપર મૂક્યુ હતુ તેમાથી અડધુ આપ્યુ[1] પ્રભુને તો વસ્ત્ર નિરર્થક જ હતુ તેમ છતા આખુ ન આપતા અડધાનુ દાન દીધુ, તે સબધમા જુદા જુદા મુનિવરોએ જુદા જુદા અભિપ્રાયો દર્શાવ્યા છે જેમકે કેટલાકનુ માનવુ એમ છે કે અડધાનુ દાન તે પ્રભુની સતતિ વસ્ત્ર-પાત્રને વિષે મૂર્ચ્છાવાળી થશે એમ સૂચન કરે છે, જ્યારે કેટલાક

१ પ્રભુએ દીક્ષા લીધા પછી તેર મહિના સુધી વસ્ત્ર રાખ્યુ તે સવસ્ત્રક ધર્મના પ્રરૂપણ માટે સમજવુ તેમજ પ્રથમ પારણુ ગૃહસ્થના પાત્રમા થયુ તે સપાત્ર ધર્મની પ્રરૂપણા માટે જાણવુ એમ સુબોધિકાકારનું કહેવુ છે

ની માન્યતા એ છે કે પ્રથમ પોતે બ્રાહ્મણ કુળમાં અવતરેલા તેના સંસ્કારનું આ પરિણામ છે[1]

આ બ્રાહ્મણ તો એ વસ્ત્ર લઇને તેના છેડા વણાવવા માટે વણકરને ત્યાં ગયો ત્યાં બધો વૃત્તાન્ત સાંભળતાં તેણે બ્રાહ્મણને કહ્યું કે તું ભગવાનની પાછળ પાછળ જા, મમતા વિનાના અને કૃપાનિધાન વીર બાકીનું અડધું વસ્ત્ર પણ તને આપશે પછી તું તે લઇને આવજે એટલે એ બે કટકાને હું એવી રીતે સાંધી આપીશ કે તેના લાખ દીનાર ઉપજશે અને આપણે બે જણા તે અડધા અડધા વહેંચી લઇશું

વણકરની પ્રેરણાથી આ વિપ્ર તો પ્રભુને શોધવા મચર્યો પ્રભુનો મેળાપ થતાં લજ્જાથી તે કંઇ બોલી શક્યો નહિ, પરંતુ એક વર્ષ પર્યંત તે તેની પાછળ પાછળ ભમ્યો ત્યાર બાદ 'દક્ષિણવાચાલ' પુરની પાસે 'વાલુકા' નદીને કાંઠે કાંટામાં દેવદૂષ્ય વસ્ત્ર ઊડીને ભરાયું એટલે પ્રભુએ તે તરફ દૃષ્ટિ કરી આ પ્રસંગ પરત્વે પણ જુદા જુદા અભિપ્રાયો છે કોઇનું માનવું એમ છે કે મમત્વથી પ્રભુએ જોયું, શુદ્ધ કે અશુદ્ધ સ્થળમાં વસ્ત્ર પડયું છે એ જાણવા માટે પ્રભુએ નજર કરી એમ કેટલાક માને છે, એકાએક એમની દૃષ્ટિ ગઇ એમ પણ માન્યતા છે,[2] અભાગી સંતતિને વસ્ત્ર-પાત્રની સુલભતા રહેશે કે દુર્લભતા તે વિચારથી પ્રભુએ દૃષ્ટિપાત કર્યો એવી પણ કેટલાકની માન્યતા છે ઉપાધ્યાય શ્રીવિનયવિજયે સુબોધિકામાં એમ સૂચવ્યું છે કે વૃદ્ધોનું માનવું એ છે કે કાંટામાં વસ્ત્ર ભરાવાથી પોતાનું શાસન કંટકની બહુલતાવાળું થશે એમ જાણીને નિર્લોભતાને લઇને પ્રભુએ તે લેવા વિચાર પણ ન કર્યો બ્રાહ્મણ તો અર્ધ વસ્ત્ર મળતાં ખુશી ખુશી થઇ ગયો અને વણકર પાસે જઇ તેનું યોગ્ય મૂલ્ય મેળવી આનંદ પામ્યો.

कुपात्रेऽपि सुपात्रात् तु, दया कुर्याद् विशेषतः ।
दशन्तं दन्दशूकं किं, बोधयामास न प्रभुः ? ॥ १२९ ॥

૧-૨ સરખાવો આવશ્યકની શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત વૃત્તિના ૧૮૭મા અને ૧૯૫મા પત્ર

૩ સરખાવો ઉપદેશતરંગિણી (પૃ ૧૦) ગત નિમ્નલિખિત પદ્ય—

" अपात्रेष्वपि कृपा, सुधी कुर्याद् विशेषत ।
दन्दशूक दशन्त तं, वीर प्राबोधयद् यथा ॥" –અનુ૦

સુપાત્ર કરતા કુપાત્રને દાન દેવાની અધિક આવશ્યકતા—

શ્લો૦—" આ લોકમા સુપાત્ર કરતા કુપાત્રને વિષે તો (ભવ્ય જીવ) વિશેષે કરીને દયા કરે, (કેમકે) શુ (વીર) પ્રભુએ ડસતા એવા (ચણ્ડકૌશિક દૃષ્ટિવિષ) સર્પને બોધ ન આપ્યો ? "–૧૨૯

* * * *

दययाऽदायि किं नैवा--चार्येण हस्तिसूरिणा ? ।
रङ्काय साधवो वेषो, भोजनायोपकारिणा ॥ १३० ॥

પ્રસ્તુતનુ સમર્થન—

શ્લો૦—" વળી શુ ઉપકારી આર્યહસ્તિસૂરિએ દયાથી રકને ભોજન માટે સાધુ–વેષ આપ્યો ન હતો ? "–૧૩૦

રકની કથા (સંપ્રતિ રાજેશ્વરનો પૂર્વ ભવ)—

સ્પષ્ટી૦—એક વેળા સપ્રતિ નરેશ્વર ફરતા ફરતા 'ઉજ્જયિની' નગરીમા આવ્યા તે વેળા [૧]જીવત્સ્વામીની પ્રતિમાની રથયાત્રા જોવાને માટે શ્રી આર્યમહાગિરિસૂરિ અને શ્રીઆર્યસુહસ્તિસૂરિ ત્યા પધાર્યા તે બનેનો પરિવાર બહુ મોટો હોવાથી તેઓ પૃથક્ પૃથક્ સ્થળે ઉતર્યા જીવતસ્વામીના રથનો વરઘોડો નીકળ્યો તેમા આ બે આચાર્યવર્યોએ તેમજ સકળ સઘે ભાગ લીધો રથ નગરમા ફરતો ફરતો રાજદ્વાર આગળ આવી પહોચ્યો તે સમયે સપ્રતિની નજર શ્રીઆર્યસુહસ્તિસૂરિ ઉપર પડી તેમને જોતા એને વિચાર થવા લાગ્યો કે મે એમને પૂર્વે કોઇ સ્થળે જોયા હોય એમ જણાય છે, પરતુ કયા અને ક્યારે તે યાદ આવતુ નથી આ પ્રમાણે વિચાર કરતા કરતા તેને મૂર્છા આવી ગઇ નોકર ચાકરો દોડી આવ્યા અને તેમણે તેને ચદનના લેપ વગેરે શીતળ ઉપચારો કર્યા થોડી વારે રાજા બેઠો થયો આ સમયે એને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયુ હતુ તેના પ્રભાવથી એણે જાણ્યુ કે શ્રીઆર્યસુહસ્તિસૂરિ તો મારા પૂર્વ જન્મના ગુરુ છે તરત જ તે તેમને વદન કરવા ગયો અને પચાગથી પીઠના સ્પર્શ પૂર્વક પ્રણામ કરી તેણે પૂછ્યુ કે હે ભગવન ! જૈન ધર્મના આરાધનનું ફળ શુ ? સૂરિજીએ ઉત્તર આપ્યો કે સ્વર્ગ અને અપવર્ગ (મોક્ષ) વળી રાજાએ પૂછ્યુ કે સામાયિકનુ શુ ફળ છે ? રાજ્યાદિનો લાભ એ અવ્યક્ત સામાયિકનું ફળ છે, વ્યક્ત સામાયિકથી તો મોક્ષ પણ મળે છે, એવો જવાબ મળ્યો એટલે રાજાએ

૧ આના વૃત્તાન્ત માટે જુઓ વીરભક્તામર (પૃ ૮૦–૮૧)
૨ શ્રીમહાવીરસ્વામીના જીવતાં જે એમની પ્રતિમા ભરાઇ હતી તે

કહ્યુ કે સાચી વાત છે, પરતુ હું કોણુ છુ તે ધ્યાનમા આવે છે ? ઉપયોગ આ પના સૂરિજીએ તેને ઓળખ્યો અને નીચે મુજબ તેનો પૂર્વ ભવ કહી સભળાવ્યો –

અમે પહેલા એક વાર શ્રીઆર્યમહાગિરિ સાથે 'કૌશામ્બી' ગયા હતા અમારા બહોળા પરિવારને લઇને અમે જુદે જુદે સ્થળે નિવાસ કર્યો. તે સમયે ભયકર દુકાળ પડયો, છતા લોકો અમારા ઉપર ભક્તિ રાખતા હોવાથી તેમના તરફથી અમને આહાર પાણી મળતા રહ્યા એક વાર અમારા સાધુઓ ભિક્ષા માટે એક શેઠને ઘેર ગયા તેમની પાછળ એક રક પણ એના ઘરમા દાખલ થયો સાધુઓને મોદક વગેરે યથેષ્ટ ભોજન મળ્યુ ને એણે જેયુ, એટલે સાધુઓ બહાર નીકળતા ને એમની પાછળ પાછળ ચાલવા લાગ્યો અને ભોજન માટે યાચના કરવા લાગ્યો સાધુઓએ જવાબ આપ્યો કે એ વાત અમારા ગુરુ જાણે, અમે તો એમને અધીન છિયે એટલે આમાથી કશુ આપી શકીએ તેમ નથી આથી તે આ સાધુઓની સાથે તેમના ઉતારે આવ્યો અમારી પાસે પણ તેને ભોજનની યાચના કરી એટલે અમે ઉપયોગ મૂકી જેયુ તો જણાયુ કે ભવાતરમા આ પ્રવચનનો આધાર બનનાર છે આથી અમે કહ્યુ કે જો તુ દીક્ષા લે તો તને આહાર આપીએ રકે વિચાર કર્યો કે અત્યારે હું મહાકષ્ટ ઉઠાવી રહ્યો છુ તો તેની આગળ દીક્ષાનુ કષ્ટ શા હિસાબમા છે ? વળી દીક્ષા લેતા યથેષ્ટ ભોજન મળશે તે જુદુ આથી તેણે દીક્ષા લીધી અને અમે તે ધરાયો ત્યા સુધી તેને મોદકાદિ ખાવા આપ્યા તેણે એવુ આકઠ ભોજન કર્યું કે વાયુને પણ આવ જા કરવાની જગ્યા રહી નહિ તે જ દિવસે રાતના શ્વાસ રૂધાઈ જવાથી તે મરણ પામ્યો મધ્યસ્થભાવમા વર્તતો આ રક સાધુ મરીને તુ 'અવન્તી'પતિ કુણાલના સપ્રતિ નામના પુત્ર તરીકે હાલ તુ અવતર્યો છે[1]

* * * *

दशा वित्तस्य तिस्रः स्यु–र्दानभोगविनाशकाः ।[1]
दानरूपा प्रधाना स्याद्, यतो द्वे दुःखदायिके ॥ १३१ ॥[2]

લક્ષ્મીની ત્રણ ગતિઓ—

શ્લો૦—"લક્ષ્મીની દાન, ભોગ અને નાશ એમ ત્રણ અવસ્થાઓ છે તેમા દાનરૂપ દશા ઉત્તમ છે, જ્યારે બીજી બે દુ ખદાયી છે"–૧૩૧

* * * *

૧ આનું વિશેષ ચરિત્ર જાણવાની ઉત્કઠા જેને થતી હોય, તેણે પરિશિષ્ટપર્વનો ૧૧ મો સર્ગ જેવો

૨ સરખાવો–ઉપદેશતરગિણી (પૃ ૧૦)નુ નીચે મુજબનુ પદ્ય —
" [illegible] ...श-स्तिस्रो गतयो भवन्ति वित्तस्य । [illegible]
...न भुङ्क्ते, तस्य तृतीया गतिर्भवति

दानं देयं सति द्रव्ये, सञ्चयो न सुखावहः ।
मक्षिकासञ्चितं पश्य, हरन्ति पामरा मधु ॥ १३२ ॥[1]

ધન-સંચયથી દુઃખ--

શ્લો૦—" પૈસા હોય તો દાન દેવું જોઇએ, કેમકે સંગ્રહ (કર્યો તે) સુખ કારી નથી (હે ચેતન ! તું) જો, (મધ)માખીઓએ એકઠા કરેલા મધને પામરા હરી જાય છે "-૧૩૨

त्यागो हि सौख्यकारि स्यात्, केवलं सञ्चयो नहि ।
भुक्तानां सञ्चये पश्य, दशा भवति कीदृशी ॥ १३३ ॥

ત્યાગથી સુખ—

શ્લો૦—' ત્યાગ એ જરૂર સુખકારી છે, નહિ કે કેવળ સંગ્રહ જો ખાધેલાનો સંગ્રહ જ થાય અને ત્યાગ ન જ થાય તો કેવી દશા થાય ? "-૧૩૩

દાનના પ્રકારો—

સ્પષ્ટી૦—આ પ્રમાણે દાનનું પ્રકરણ સમાપ્ત કરીએ તે પૂર્વે દાનના પ્રકારો વિષે થોડો ઘણો વિચાર કરી લઇએ સૌથી પ્રથમ તો આ વૈરાગ્ય રસમંજરીના કર્તાએ દાનના જે પ્રકારો પાડ્યા છે તેની નોંધ લઈશું તો જણાશે કે તેમણે (૧) ધર્મોપષ્ટંભ-દાન, (૨) જ્ઞાન-દાન, (૩) અભય-દાન અને (૪) અનુકંપા-દાન એમ ચાર ભેદો પાડ્યા છે

જ્ઞાન-દાન, અભય-દાન અને ઉપગ્રહ-દાન એમ પણ દાનના ત્રણ પ્રકારે પડે છે એ વાત ઉપદેશતરંગિણી (પૃ ૧૪૨)ના નિમ્નલિખિત[2] પદ્ય ઉપરથી જાણી શકાય છે—

" ज्ञानाभयोपग्रहदानभेदात्
तच्च त्रिधा सर्वविदो वदन्ति ।
तत्रापि निर्वाणपथप्रदीप
ज्ञानस्य दानं प्रवरं वदन्ति ॥ ८ ॥ "-ઇન્દ્રવજ્રા

---

૧ સરખાવો ઉપદેશતરંગિણીનું (પૃ ૧૦) નીચે મુજબનું પદ્ય—
' दातव्यं भोक्तव्यं, सति विभवे सञ्चयो न कर्तव्यः ।
पश्येह मधुकरीणां सञ्चितमर्थं हरन्त्यन्ये ॥ -આર્યા
૨ આ પદ્ય દ્વારા ત્રિવિધ દાનમાં જ્ઞાનની શ્રેષ્ઠતા વર્ણવવામાં આવી છે

આ ઉપરાત સાત્ત્વિક, રાજસ અને તામસ એમ પણ દાનના ત્રણ પ્રકારો પડે છે આ સબધમા અવતરણરૂપે શ્રીરત્નમદિરગણિ ઉપર્યુક્ત ગ્રન્થ (પૃ ૩૩)મા કથે છે કે—

" दातव्यमिति यद् दानं, दीयतेऽनुपकारिणे ।
क्षेत्रे काले च भावे च, तद् दानं 'सात्त्विकं' स्मृतम् ॥७५॥ "—અનુ૦

અર્થાત્ ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવને વિષે, દેવુ જોઇએ એમ વિચારીને જે દાન અનુપકારીને અપાય છે તે 'સાત્ત્વિક' ગણાય છે આવુ દાન શ્રીશાલિભદ્રાદિએ દીધેલુ જાણવુ

રાજસ દાનનું લક્ષણ એમ સૂચવાય છે કે—

" यत् तु प्रत्युपकाराय, फलमुद्दिश्य वा पुनः ।
प्रदीयते परिक्लिष्टं, तद् दानं 'राजसं' स्मृतम् ॥७६॥ "—અનુ૦

અર્થાત્ ઉપકારનો બદલો વાળવા માટે અથવા ફળની આશાથી જે દાન દેવાય છે તે 'રાજસ' કહેવાય છે ચન્દનબાલાની પાડોશી ડોશીનુ અત્ર દૃષ્ટાન્ત ઘટાવી લેવુ

તામસ દાનના સબધમા એવુ કથન છે કે—

" क्रोधाद् बलाभियोगाद् वा, मनोभाव विनाऽपि वा ।
यद् दीयते हितं वस्तु, तद् दानं 'तामसं' स्मृतम् ॥७७॥—અનુ૦

અર્થાત્ ક્રોધથી, બળાત્કારને લઇને અથવા મનના ભાવ વિના પણ જે હિત કારી વસ્તુનુ દાન દેવાય તે 'તામસ' કહેવાય છે

ભગવદ્ગીતાના ૧૭ મા અધ્યાયમા વીસમાથી બાવીસમા [1]પદ્ય દ્વારા આ વિષય ઉપર પ્રકાશ પાડવામા આવ્યો છે એટલુ જ નહિ પરતુ મોટે ભાગે એના એ શબ્દોમા આ ત્રિવિધ દાનના લક્ષણો રજુ કરવામા આવ્યા છે

દાનના ચાર પ્રકારો પરત્વે આપણે ૧૫૪મા પૃષ્ઠમા ઇસારો કરી ગયા છીએ

---

૧ આ રહ્યા તે પદ્યો —

" दातव्यमिति यद् दानं, दीयतेऽनुपकारिणे ।
देशे काले च पात्रे च, तद् दानं 'सात्त्विकं' स्मृतम् ॥—અનુ૦
यत् तु प्रत्युपकारार्थं, फलमुद्दिश्य वा पुनः ।
दीयते च परिक्लिष्टं, तद् 'राजसमुदाहृतम् ॥—અનુ૦
अदेशकाले यद् दानमपात्रेभ्यश्च दीयते ।
असत्कृतमवज्ञातं, तद् तामसमुदाहृतम् ॥ "

દાનના (૧) અભય-દાન, (૨) [1]સુપાત્ર-દાન, (૩) અનુકંપા-દાન, (૪) [2]ઉચિત-દાન અને (૫) [3]કીર્તિ-દાન એમ પાંચ પ્રકારો પણ પડે છે. તેમાંના પ્રથમના બે દાનો મુક્તિ માટે છે, જ્યારે બાકીના ત્રણ ભુક્તિ (ભોગ) માટે છે. આ વાતની પુષ્ટિ માટે નિમ્ન-લિખિત ગાથા રજુ કરવામાં આવે છે —

" [4]अभयं सुपत्तदाणं, अणुकंपा उचिअ कित्तिदाणं च ।
दोहिं वि मुक्खो भणिओ, तिन्नि वि भोगाइयं दिंति ॥ "—આર્યા

સ્થાનાંગના ૭૪૫ મા સૂત્રમાં દાનના દશ પ્રકારો નિમ્ન-લિખિત પદ્ય દ્વારા સૂચવાયા છે —

" [5]अणुकंपा संगहे चेव, भये कालुणिएतेति य ।
लज्जाते गारवेणं च, अहम्मे उण सत्तमे ॥—અનુ૦
धम्मे त अट्ठमे वुत्ते, काहीति त कतंति त ॥ "

અર્થાત્ અનુકંપા-દાન, સંગ્રહ-દાન, ભય-દાન, કારુણ્ય-દાન, લજ્જા-દાન, ગૌરવ-દાન, અધર્મ-દાન, ધર્મ-દાન, કરિષ્યદ્-દાન અને કૃત-દાન એમ દાનના દશ પ્રકારો છે. આ પ્રત્યેકનું સ્વરૂપ ધ્યાનમાં આવે તે માટે શ્રીઅભયદેવ સૂરિ સ્થાનાંગની ટીકામાં નિર્દેશે છે તેમ વાચકમુખ્ય પૂજ્યપાદ શ્રીઉમાસ્વાતિએ રચેલી આર્યાઓ અર્થસહિત રજુ કરવામાં આવે છે.

" कृपणेऽनाथदरिद्रे व्यसनप्राप्ते च रोगशोकहते ।
यद् दीयते कृपार्थादनुकम्पा तद् भवेद् दानम् ॥ "

અર્થાત્ કૃપણ, અનાથ, દરિદ્ર, સંકટમાં સપડાયેલા તેમજ રોગ અને શોકથી હણાયેલાને મહેરબાનીની રૂએ દાન દેવું તે 'અનુકંપા-દાન' છે.

૧-૩ સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકા, જિન-પ્રતિમા, જિન-ચૈત્ય અને જૈન આગમ એ સાત ક્ષેત્રોમાં સ્વવસ્તુ અર્પણ કરવું તે 'સુપાત્ર-દાન' છે. પોતપોતાના અધિકાર અને સામર્થ્ય અનુસાર દેશ, કાલ, કુળ ઇત્યાદિને યોગ્ય એવું જે દાન દેવું તે 'ઉચિત દાન' છે. યાચક, ભાટ, બારોટ વગેરેને જે દાન દેવું તે 'કીર્તિ-દાન' છે.

૪ આ ગાથા ઉપદેશતરંગિણી (પૃ ૧૫)માં છે. આના ભાવવાળું પદ્ય જૈનધર્મવરસ્તોત્રની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિ (પૃ ૨૭)માં છે. આની છાયા નીચે મુજબ છે —

अभयं सुपात्रदानं अनुकम्पा उचितं कीर्तिदानं च ।
द्वाभ्यामपि मोक्षो भणितः त्रीण्यपि भोगादिकं ददति ॥

૫ જૈનધર્મવરસ્તોત્રની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિમાં લગભગ આ મતલબની એક ગાથા છે તેમજ તેનો અર્થ પણ ત્યાં ૩૮ મા પૃષ્ઠમાં નજરે પડે છે. આ ગાથા બહુ થોડા ફેરફાર સાથે ઉપદેશતરંગિણી (પૃ ૧૪)માં વાચના રૂપે નિર્દેશાયેલી છે અને તેનો ભાવાર્થ પણ ત્યાં સૂચવવામાં આવ્યો છે.

" अभ्युदये व्यसने वा यत् किञ्चिद् दीयते सहायार्थम् ।
तत् सङ्ग्रहतोऽभिमत मुनिभिर्दान न मोक्षाय ॥ "

અર્થાત્ સપત્તિમા કે વિપત્તિમા સહાય કરવા માટે જે કઇ દાન દેવાય છે તેને મુનિઓ 'સગ્રહ-દાન' કહે છે, પરન્તુ તે કઇ મોક્ષને માટે નથી

" राजारक्षपुरोहितमधुमुखमावल्लदण्डपाशिषु च ।
यद् दीयते भयार्थात् तद् भयदान बुधैर्ज्ञेयम् ॥ "

અર્થાત્ રાજા, કોટવાલ, પુરોહિત, [1]મધુમુખ, માવલ્લ (મવાલી ?) તેમજ દડ અને પાશવાળાને વિષે ભયથી જે દાન દેવાય છે તેને વિદ્વાનોએ 'ભય દાન' જાણવું [2]

" अभ्यर्थितः परेण तु यद् दानं जनसमूहमध्यगतः ।
परचित्तरक्षणार्थं लज्जायास्तद् भवेद् दानम् ॥ "

અર્થાત્ પરની વિનતિ થતા, જન-સમૂહની મધ્યમા રહેલો પ્રાણી પારકાના મનની રક્ષા માટે જે દાન આપે તે 'લજ્જા દાન' છે

" नटनर्तमुष्टिकेभ्यो दानं सम्बन्धिबन्धुमित्रेभ्यः ।
यद् दीयते यशोऽर्थं गर्वेण तु तद् भवेद् दानम् ॥ "

અર્થાત્ નાટકીઆ, નાચનારા, મુષ્ટિકો (મુઠ્ઠીથી પ્રહાર કરનારાઓ), સબન્ધીઓ, બન્ધુઓ અને મિત્રોને કીર્તિની ખાતર અથવા અભિમાન પૂર્વક જે દાન દેવાય છે તે 'ગૌરવ-દાન' છે

" हिंसाऽनृतचौर्योद्यतपरदारपरिग्रहप्रसक्तेभ्यः ।
यद् दीयते हि तेषां तज्जानीयादधर्माय ॥ "

અર્થાત્ હિંસા, અસત્ય અને ચોરીને વિષે તત્પર તેમજ પરદારા અને પરિગ્રહમા આસક્ત એનાને જે દાન દેવાય તે 'અધર્મ-દાન' જાણવુ

" समतृणमणिमुक्तेभ्यो, यद् दान दीयते सुपात्रेभ्यः ।
अक्षयमतुलमनन्त तद् दानं भवति धर्माय ॥ "

---

[1] મીઠું બોલનાર, ખુશામતીઓ

[2] આ દાન પણ મુક્તિને માટે નથી કહ્યું પણ છે કે—

" भय लोभस्तथा स्नेह-स्त्रयो दानस्य हेतव ।
ये दातारस्त्रय मुक्त्वा, धन्यास्ते मुक्तिगामिन ॥ "—અનુ૦

અર્થાત્ ભય, લોભ અને સ્નેહ એ ત્રણ દાનના કારણો છે આ ત્રણને છોડીને જેઓ દાન દે છે તેઓ ધન્ય છે અને તેઓ મુક્તિ-ગામી છે

અર્થાત્ તણખલા અને મણિઓને સમાન ગણનારા તેમજ ત્યાગી એવા સુપા ત્રોને જે દાન દેવાય તે 'ધર્મ-દાન' જાણવું

" शतश. कृतोपकारो दत्त च सहस्रशो ममानेन ।
अहमपि ददामि किञ्चित प्रत्युपकाराय तद् दानम् ॥

અર્થાત્ મારા ઉપર સેંકડો રીતે ઉપકાર કર્યો છે તેમજ હજાર રીતે મને દાન દીધું છે વાસ્તે પ્રત્યુપકારાર્થે હુ પણ એને કઈક આપુ એ ('દશમા પ્રકારનુ) દાન છે

❖ ❖ ❖ ❖

शील विघ्नहर सर्व-सम्पदा दायक मतम् ।
प्राणाधार सुवृत्तस्य, वशशोभाविवर्धकम् ॥ १३४ ॥

શીળનો મહિમા–

શ્લો૦—"શીળ વિઘ્નોને વિનાશ કરનારૂ, સર્વ સપત્તિઓને આપનારૂ, સચ્ચરિત્રનો જીવન-આધાર અને વશની શોભાને વિશેષત વધારનાર મનાય છે"—૧૩૪

દાનાદિનો ક્રમ—

સ્પષ્ટી૦—અન્ય જીવોને સુખ થાય તે માટે, તેમનુ દુખ દૂર કરવાને માટે તન, મન અને ધનથી મદદ કરવી એ મનુષ્યનુ લક્ષણ અને ભૂષણ છે પરન્તુ યાદ રાખવુ જોઈએ કે ત્યાગ કરવાની વૃત્તિવાળો જ દાતાર બની શકે છે જે ધન અત્યારમા પ્રાણ ગણાય છે તેનુ દાન તેના ઉપરની મમતા ઓછી થતા અર્થાત્ ત્યાગ-બુદ્ધિ સ્ફુરતા થઇ શકે છે કહેવાની મતલબ એ છે કે જેટલા અશે પર જીવોના ઉપકારાર્થ તન, મન, અને ધનથી સહાયતા કરાય છે તેટલે અશે ત્યાગ-ભાવ પ્રકટે છે તીર્થંકરો દીક્ષા લે તે પૂર્વે સાવત્સરિક દાન દે છે ત્યાર બાદ ઉત્તમ શીયલની મૂર્તિરૂપ દીક્ષા તેઓ ગ્રહણ કરે છે તદનતર બાહ્ય અને આભ્યતર તપશ્ચર્યાનુ તેઓ સેવન કરે છે આ આભ્યન્તર યાને ભાવ-તપના પ્રભાવથી આત્માની શુદ્ધ ભાવના ભાવીને તીર્થંકરો કેવલજ્ઞાન ઉપાર્જન કરે છે એટલે આ દૃષ્ટિએ જોતા દાનાદિ ક્રમ સહેતુક હોય એમ સમજાય છે વળી દાન દેવુ એ જેટલી સહેલી વાત છે તેટલી સહેલી વાત શીયળ પાળવાની નથી વળી આનાથી તપશ્ચર્યા કરવી એ તો

૧ કારણ્ય-દાન અને રિપ્યૂ-દાન વિષે ઉલ્લેખ નથી

વિશેષ વિકટ માર્ગ છે અને નિર્મળ ભાવનાઓમા આરૂઢ થવુ એ સૌથી અઘરૂ કાર્ય છે આને લઇને પણ આ પ્રમાણેનો ક્રમ સૂચવાતો હોય એમ ભાસે છે અન્ય રીતે વિચાર કરીએ તો દાન–ધર્મની સિદ્ધિ થતા શીલ–ધર્મના સેવન માટે યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાય છે આ યોગ્યતા મળતા તપ–ધર્મના આરાધન માટે અધિકારિત્વ મળે છે આ લાયકાત મળી જતા ભાવના ભાવવાનુ સામર્થ્ય ખડુ થાય છે આથી પણ દાનાદિ ક્રમની સકારણતા સિદ્ધ થતી જણાય છે આ સબધમા શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત પંચવસ્તુગત સ્તવપરિજ્ઞાની નિમ્ન–લિખિત ગાથાઓનો નિર્દેશ કરવો આવશ્યક સમજાય છે ––

" [1]संत बज्झमणिच्चं थाणे दाण पि जो न वियरेइ ।
इय खुद्दगो कह सो सील अइदुद्धर धरइ ? ॥ १३०८ ॥
असीलो अ ण जायइ सुद्धस्स तवस्स हदि विसओ वि ।
जहसत्तीएऽतवस्सी भावइ कह भावणाजालं ? ॥ १३०९ ॥
इत्थं च दाणधम्मो दव्वत्थयरूवमो (गो ?) गहेअव्वो ।
सेसा उ सुपरिसुद्धा णेया भावत्थयसरूवा ॥ १३१० ॥ "[2]

અર્થાત્ વિદ્યમાન, બાહ્ય (આત્માથી ભિન્ન) અને અશાશ્વત એવુ (પિણ્ડાદિ) દાન પણ જે (ક્ષુદ્રતાને લીધે) સ્થાનમા (યોગ્ય પાત્રને વિષે) આપતો નથી, તે ક્ષુદ્ર કેવી રીતે અતિશય દુર્ધર એવા શીળને ધારણ કરી શકે ? શીલરહિત એવો વળી શુદ્ધ તપશ્ચર્યાનો વિષય પણ ન થાય યથાશક્તિ અતપસ્વી પણ ભાવનાના સમૂહને કેવી રીતે ભાવે ? આ ક્રમને વિષે દાન–ધર્મને દ્રવ્ય–સ્તવ રૂપે ગ્રહણ કરવો જોઇએ અને બાકીના સુપરિશુદ્ધ શીલાદિને ભાવસ્તવરૂપે જાણવા જોઇએ

---

૧ છાયા—

सद् बाह्यमनित्य स्थाने दानमपि यो न वितरति ।
एष क्षुद्रक कथ स शीलमतिदुर्धर धारयति ? ॥
अशीलश्च न जायते शुद्धस्य तपसो हन्दि विषयोऽपि ।
यथाशक्त्याऽतपस्वी भावयति कथ भावनाजालम् ? ॥
इत्थं च दानधर्मा द्रव्यस्तवरूपको गृहीतव्य ।
शेषास्तु सुपरिशुद्धा ज्ञेया भावस्तवस्वरूपा ॥

૨ પ્રતિમાશતકની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિ (પૃ ૨૪૧)મા આ ગાથાઓ થોડાક ફેરફાર સાથે નજરે પડે છે

આ વાતને લક્ષ્યમા રાખીને ગ્રન્થકાર હવે શીલના અધિકારનો પ્રારભ કરતા હોય એમ લાગે છે

ये शीलशीलिता लोके, दु खशल्यैर्न कीलिताः ।
सुप्राप्तशुभसयोगा, नीरोगास्ते भवन्ति हि ॥ १३५ ॥

શીળવી નીરોગિતા–

શ્લો૦—" લોકમા જે (જીવો) શીલથી યુક્ત છે તે દુ ખરૂપ શલ્યથી ભોકાયેલા નથી શુભ સયોગને સારી રીતે પામેલા તે જીવો નીરોગી જ હોય છે "–૧૩૫

भूतव्यन्तरमुष्टयादि-प्रयोगा निष्फला' समे ।
प्रयुक्ता' शीलयुक्तेषु, शीलाद् दु ख प्रणश्यति ॥ १३६ ॥

શીળથી સરક્ષણ–

શ્લો૦—"શીલથી યુક્ત (જનો)ને વિષે ભૂત, વ્યન્તર, મુઠ ઇત્યાદિના સર્વ પ્રયોગો નિરર્થક જાય છે, કેમકે શીલથી દુ ખ નાશ પામે છે "–૧૩૬

શીળનો મહિમા—

સ્પષ્ટી૦—આ તેમજ પૂર્વના બે પદ્યો દ્વારા ગ્રન્થકારે શીળનો મહિમા વર્ણવ્યો છે અત્ર ધર્મકલ્પદ્રુમના ચતુર્થ પલ્લવમા જે કહ્યુ છે તે નિવેદન કરી આપવે પણ શીળના ગુણો ગાઇએ —

" शील कीर्तिसितातपत्रकलश शील श्रिय' कार्मण
शील भावपयोधिशीतकिरण शील गुणाना निधि' ।
शील सप्ततिकाननैकजलिका शील खनि श्रेयसा
शील सत्त्वलतावसन्तसमय शील तु मुक्तिप्रदम् ॥ ८ ॥ "–શા૦ લ૦

અર્થાત શીયળ કીર્તિરૂપ શ્વેત છત્રોને વિષે કળશ છે શીળ લક્ષ્મીનુ કામણ છે શીળ ભાવરૂપ સાગરને (પ્રમુદિત કરનાર) ચન્દ્ર છે શીળ ગુણોનો નિધિ છે શીળ એ સસારરૂપ જગતને વિષે કેળ છે શીળ કલ્યાણોની ખાણ છે શીળ સત્ત્વરૂપ વેલડીને વિકસિત કરનારો વસન્તનો સમય છે (વિશેષ શુ કહેવુ ?) શીળ એ મુક્તિને આપનારી વસ્તુ છે

સાથે સાથે બ્રહ્મચર્યના પ્રશસા કરી ઉપદેશતરગિણી (પૃ ૮૮)ગત કથનનું પણ મનન કરી લઇએ —

" सीमा खानिषु वज्रखानिरगदङ्कारेषु धन्वन्तरिः
कर्णस्त्यागिषु देवतासु कमला दीपोत्सवः पर्वसु ।
ओङ्कारः सकलाक्षरेषु गुरुषु व्योम स्थिरेषु क्षितिः
श्रीरामो नयतत्परेषु परमं ब्रह्म व्रतेषु व्रतम् ॥ ४५ ॥ "—શાર્દૂ૦

અર્થાત્ જેમ ખાણોમાં હીરાની ખાણ સીમારૂપ છે-સર્વોત્તમ છે, વૈદ્યોમાં ધન્વન્તરી, દાનીઓમાં કર્ણ, દેવતાઓમાં લક્ષ્મી, પર્વોમાં દીવાળી, સમસ્ત અક્ષરોમાં ૐકાર, મોટી વસ્તુઓમાં આકાશ, સ્થિર (પદાર્થો)માં પૃથ્વી અને નીતિમાં તત્પર (માનવોમાં) શ્રીરામ ઉત્તમ છે તેમ વ્રતોમાં બ્રહ્મચર્ય વ્રત શ્રેષ્ઠ છે "

આ હકીકતને ધર્મકલ્પદ્રુમના ચતુર્થ પલ્લવમાં ટાંચણરૂપે નિમ્ન-લિખિત નાનકું પદ્ય પુષ્ટિ આપે છે—

' पीयूषमौषधिषु शाखिषु कल्पशाखी
चिन्तामणिर्मणिषु धेनुषु कामधेनुः ।
ध्यानं तपस्सु सुकृतेषु कृपा व्रतेषु
ब्रह्मव्रतं क्षितिपतित्वमुरीकरोति ॥ '—વસન્ત૦

અર્થાત્ જેમ ઔષધિઓમાં અમૃત, વૃક્ષોમાં કલ્પવૃક્ષ મણિઓમાં ચિન્તામણિ, ગાયોમાં કામધેનુ, તપશ્ચર્યાઓમાં ધ્યાન, અને સત્કાર્યોમાં દયા નરેન્દ્રતાને ભોગવે છે તેમ વ્રતોમાં બ્રહ્મચર્ય વ્રત રાજાપણું ભોગવે છે

બ્રહ્મચર્યની મહત્તા પરત્વે જૈન શાસ્ત્ર તો ત્યાં સુધી કહે છે કે—

"[1]जो देइ कणयकोडिं, अहवा कारेइ कणयजिणभवणं ।
तस्स न तत्तिअ पुन्नं, जत्तिअ बंभव्वए धरिए ॥ १ ॥—આર્યા
देवदाणवगंधव्वा, जक्खरक्खसकिन्नरा ।
बंभयारिं नमंसंति, दुक्करं जे करंति य ॥ २ ॥—અનુ૦

1 છાયા—

यो ददाति कनककोटिं अथवा कारयति कनकजिनभवनम् ।
तस्य न तावत् पुण्यं यावद् ब्रह्मव्रते धृते ॥
देवदानवगन्धर्वा यक्षराक्षसकिन्नराः ।
ब्रह्मचारिणं [illegible] यत् कुर्वन्ति ते ॥

"¹आणा इसरिअं वा इड्ढी रज्जं च कामभोगा य ।
कित्ती बलं च सग्गो आसन्ना सिद्धि उभाओ ॥ ३ ॥"–આર્યા
कलिकारओ व जणमारओ वि सावज्जजोगनिरओ वि ।
जं नारओ वि सिज्जइ तं खलु सीलस्स माहप्पं ॥ ४ ॥"–આર્યા

અર્થાત્ જે સુવર્ણની કોડીનું દાન દે અથવા જે સોનાનું જિનગૃહ બનાવે તેનું પુણ્ય પણ બ્રહ્મચર્ય પાળનારાના જેટલું નથી જેઓ દુષ્કર એવું બ્રહ્મચર્ય પાળે છે તેમને દેવ, દાનવ, ગન્ધર્વ, યક્ષ, રાક્ષસ અને કિંનરો પણ નમસ્કાર કરે છે, આજ્ઞા ઐશ્વર્ય, ઋદ્ધિ, રાજ્ય, ઇચ્છિત ભોગો, આબરૂ, પરાક્રમ, સ્વર્ગ અને મોક્ષ પણ બ્રહ્મચર્યથી સમીપ છે કજીઓ કરનાર, મનુષ્યનો ઘાતક, અને પાપમય વ્યાપારમાં આસક્ત એવો પણ નારક સિદ્ધિ પામે છે, તે ખરેખર શીળનો મહિમા છે

અજૈન દર્શનનું પણ કહેવું એ છે કે—

" एकरात्र्युषितस्यापि, या गतिर्ब्रह्मचारिणः ।
न सा क्रतुसहस्रेण, वक्तुं शक्या युधिष्ठिर ! ॥ "–અનુ૦
" एकतश्चतुरो वेदा, ब्रह्मचर्यं तु एकतः ।
एकतः सर्वपापानि, मद्यमांसं तु एकतः ॥ "–

અર્થાત્ એક રાત બ્રહ્મચર્ય પાળનારની જે ગતિ થાય છે, તે હે યુધિષ્ઠિર ! હજાર યજ્ઞોથી પણ કહેવું શક્ય નથી એક તરફ ચાર વેદો અને એક તરફ બ્રહ્મચર્ય, એક બાજુ સર્વ પાપો અને એક બાજુ મદ્ય અને માંસ

બ્રહ્મચર્યનો પ્રભાવ વર્ણવતા પાર આવે તેમ નથી કમને પણ બ્રહ્મચર્ય પાળનાર પશુઓ દેવલોકમાં જાય છે અને દેવો પણ એને નમસ્કાર કરે છે²

---

૧ છાયા—
आज्ञा ऐश्वर्यं वा ऋद्धिः राज्यं च कामभोगाश्च ।
कीर्तिर्बलं च स्वर्गमासन्ना सिद्धिरुभयतः ॥
कलिकारकश्च जनमारकोऽपि सावद्ययोगनिरतोऽपि ।
यद् नारकोऽपि सिध्यति तत् खलु शीलस्य माहात्म्यम् ॥

૨ સરખાવો—
' कायेण बंभचेरं धरंती भव्वा उ जे असुद्धमणा ।
कप्पम्मि बंभलोए ताण नियमेण उववाओ ॥ "
[कायेन ब्रह्मचर्यं धारयन्ति भव्यास्तु ये शुद्धमनसः ।
कल्पे ब्रह्मलोके तेषां नियमेनोपपातः ॥]
ચક્રવર્તીના ચૌદ રત્નો પૈકી અશ્વને જોરજુલમથી બ્રહ્મચર્ય પળાવવામાં આવે છે આ પ્રમાણે પોતાની મરજી વિરુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય પાળવા છતાં તે સ્વર્ગે જાય છે એમ કહેવાય છે, પરંતુ કોઈ સ્પષ્ટ પ્રામાણિક ઉલ્લેખ જોવામાં આવે નહિ ત્યાં સુધી આ વાતને કોણ સ્વીકારે?

शरीरनगरीराज्ये-ऽभिषिक्तो वीर्यभूपतिः ।
यावत् स राजते राजा, तावत् सौख्य निरन्तरम् ॥१३७॥

બ્રહ્મચર્યના પાલનનો પ્રભાવ—

શ્લો૦—" દેહરૂપી નગરીના રાજ્યને વિષે અભિષેક કરાયેલો વીર્યરૂપ રાજા જ્યાં સુધી રાજા તરીકે બિરાજે છે, ત્યાં સુધી નિરંતર સુખ છે " ૧૩૭

समर्थ सर्वथा भो भो, शीलं तद्रक्षणे मतम् ।
रक्षयित्वा ततः शील, रक्षणीयः स भूपतिः ॥१३८॥

વીર્યના રક્ષણ માટે શીલનુ પાલન--

શ્લો૦—" હે ભવ્ય ! તે (વીર્યનુ) રક્ષણ કરવામા [illegible] ગણાય છે, તેથી કરીને શીળનુ રક્ષણ કરી તે (વીર્ય [illegible] જોઇએ "-૧૩૮

ये तु शीलात् परिभ्रष्टाः, क्षयादिरोग[illegible]
दुःखिनः स्युरमुत्रात्र, लोकदृष्ट्या[illegible]

શીલભ્રષ્ટની વિડબનાઓ—

શ્લો૦—" જેઓ શીલથી ભ્રષ્ટ થાય છે [illegible] ગ્રસ્ત તેમજ આ લોકમાં તથા પરલોકમા [illegible] પાત્ર બને છે "-૧૩૯

---

૧ સરખાવો

हा हा क्षणिकसौख्याय, लोकख्याता विपश्चितः ।
प्रत्यक्ष गर्दभायन्ते, हत्वा स्वां कीर्तिमुज्ज्वलाम् ॥१४०॥

શીલભ્રષ્ટ પંડિતોની અનદશા—

શ્લો૦—" હાય હાય લોકમાં પણ્ડિત તરીકે પંકાયેલા (પુરુષો પણ) ક્ષણિક સુખને માટે પોતાની નિર્મળ કીર્તિનો વિનાશ કરી પ્રત્યક્ષ રીતે ગધેડા જેવું આચરણ કરે છે "—૧૪૦

* * * *

अस्थिमांसवसाचर्म-पुञ्जे हा मूढमानसाः ।
पृथग्भूते घृणां कुर्यु, संयुक्तेऽभिलषन्ति किम् ? ॥१४१॥

વિવેકની ખામી—

શ્લો૦—" હાડકાં, માંસ, ચરબી અને ચામડીનો સમૂહ જ્યારે પૃથક્ હોય છે, ત્યારે મૂઢ ચિત્તવાળાઓ તિરસ્કાર કરે છે પરંતુ હાય ! જ્યારે તે સંલગ્ન હોય છે, ત્યારે તેની તેઓ કેમ ઇચ્છા કરે છે ? "—૧૪૧

* * * *

नेमिनाथं च सर्वज्ञं, जम्बू श्रेष्ठिसुदर्शनम् ।
स्थूलभद्रं च योगीशं, नत्वा शील प्रपद्यताम् ॥ १४२ ॥

શીલનું સેવન—

શ્લો૦—"સર્વજ્ઞ નેમિનાથને, કેવલી જમ્બૂ(સ્વામી)ને, સુદર્શન શ્રેષ્ઠીને અને યોગીશ્વર સ્થૂલભદ્રને નમસ્કાર કરી શીલને ભજો. "—૧૪૨

શ્રીજમ્બૂસ્વામીનો વૃત્તાન્ત—

સ્પષ્ટી૦—' રાજગૃહ ' નગરમાં શ્રેણિક રાજા રાજ્ય કરતો હતો તે સમયે એ નગરમાં ઋષભદત્ત નામનો એક શ્રેષ્ઠી રહેતો હતો તેની પત્નીનું નામ ધારણી હતું પોતાને પુત્ર ન હતો તેથી ધારણી રોજ ઉદ્વિગ્ન રહેતી

૧ એમના વિષેની સ્થૂલ માહિતી માટે જુઓ નેમિભક્તામરનું સ્પષ્ટીકરણ (પૃ ૯૭–૧૦૦)

હતી એની ઉદાસીનતા દૂર કરવા માટે એક દહાડો **ઋષભદત્તે** તેને પ્રેમ પૂર્વક કહ્યુ કે ચાલ, આપણે 'વૈભારગિરિ' જઇએ અને ત્યાના ઉદ્યાનમા ક્રીડા કરીએ **ધારણીએ** તે વાત કબૂલ કરી એટલે સુંદર રથમા પોતે બેસી અને પત્નીને બેસાડી, માર્ગમા જોવા લાયક પદાર્થો તરફ તેનું ધ્યાન ખેચતો જતો 'વૈભારગિરિ' ઉપર તે આવી પહોચ્યો રથમાંથી ઉતર્યા બાદ આ યુગલ આ ગિરિના ઉદ્યાનની શોભા જોવામા ગુંથાયુ એવામા એકાએક **ઋષભદત્ત**ની દૃષ્ટિ સિદ્ધપુત્ર **યશોમિત્ર** ઉપર પડી તેને જોઇને શ્રેષ્ઠીએ પૂછયુ કે તમે કેમ અહીં આવ્યા છો ? સિદ્ધપુત્રે જવાબ આપ્યો કે હુ પંચમ ગણધર શ્રી-**સુધર્મસ્વામી** અત્ર પધાર્યા છે તેમને વદન કરવા જાઉં છું આ સાભળી આ ધણી ધણીઆણી પણ સિદ્ધપુત્રની સાથે સાથે ગણધર મહારાજની પાસે આવી પહોચ્યા જબૂદ્વીપને લગતી હકીકત સાભળ્યા બાદ **ધારણીએ** પ્રશ્ન પૂછયો કે મને પુત્ર થશે કે નહિ ? સિદ્ધપુત્રે કહ્યુ કે આવો સાવદ્ય પ્રશ્ન ગુરુ મહારાજને પૂછવો ઉચિત નથી હુ નિમિત્ત-જ્ઞાનના બળથી તને ઉત્તર આપુ છુ કે તને જબૂ નામનો ઉત્તમ ગુણવાળો પુત્ર થશે પછી ગુરુશ્રીના ચરણારવિંદને નમીને ત્રણે જણા 'વૈભારગિરિ' પરથી ઉતરી પોતપોતાને ઘેર ગયા

એકદા **ધારણીએ** સ્વપ્નમા શ્વેત સિંહ જોયો અને તે વાત પતિને કહી **ઋષભદત્તે** કહ્યુ કે હે લલના ! તારી કુખે પુત્ર-રત્ન અવતરશે એ અરસામા બ્રહ્મ દેવલોકથી **વિદ્યુન્માલીનો** જીવ આવીને આ સ્ત્રીની કુક્ષિરૂપ શુક્તિને વિષે મોતીની જેમ અવતર્યો નવ માસ અને સાડા સાત દિવસ વ્યતીત થતા **ધારણીએ** અતિતેજસ્વી પુત્રને જન્મ આપ્યો આનુ નામ જબૂ પાડવામા આવ્યુ શેઠ ને શેઠાણી તો આને રમાડવામા અને લાડ લડાવવામા જ પોતાનો સમય ગાળવા લાગ્યા કાલાતરે આ કુમાર યુવાવસ્થાને પામ્યો એટલે તેનુ પાણિગ્રહણ થાય તે માટે તેના માબાપ વિચાર કરવા લાગ્યાં

આ અવસરે તે જ નગરમા વસતા [1]**સમુદ્રપ્રિય**, [2]**સમુદ્રદત્ત**, [3]**સાગરદત્ત**, અને [4]**કુબેરદત્ત** એ ચાર મહેભ્યશિરોમણિઓ તેમજ [5]**કુબેરસેન**, [6]**શ્રમણદત્ત**, [7]**વસુષેણ** અને [8]**વસુપાલિત** એ ચાર શેઠિયાઓ **ઋષભદત્ત**ની પાસે વિનતિ કરવા આવ્યા કે હે શ્રેષ્ઠિન્ ! અમારે રૂપ અને લાવણ્યના

૧-૮ આ પ્રત્યેકની પ્રિયાનુ નામ અનુક્રમે **પદ્માવતી**, **કનકમાલા**, **વિનયશ્રી**, **ધનશ્રી**, **કનકવતી**, **શ્રીષેણા**, **વીરમતી** અને **જયસેના** હતું વિદ્યુન્માલીની ચાર દેવીઓ ચ્યવીને પદ્માવતી પ્રમુખ ચાર સ્ત્રીઓની પુત્રીરૂપે અવતરી હતી તેમના **સમુદ્રશ્રી**, **પદ્મશ્રી**, **પદ્મસેના** અને **કનકસેના** એવા નામ પાડવામા આવ્યા હતા. **કનકવતીને નભસેના** નામની પુત્રી હતી, જ્યારે બાકીની ત્રણ વનિતાઓને **કનકશ્રી**, **કનકવતી** અને **જયશ્રી** નામની કન્યાઓ હતી

ભંડારરૂપ, કલા-સમુદ્રમાં પારગત, ગુણોની સ્વામિની અને મનોહરતામાં અપ્સરાને પણ પરાભવ કરનારી એકેક કન્યા છે હાલમાં વિવાહના કલ્યાણ મિત્રરૂપ યૌવન તેમને પ્રાપ્ત થયુ છે, તો કુળ, શીળ, વય, રૂપ વગેરે ગુણોથી અનુરૂપ એવા તમારા પુત્ર સાથે તેમનુ પાણિગ્રહણ હો શેઠે તેમની આ વિનતિ ઘણા હર્ષથી સ્વીકારી **સમુદ્રશ્રી** વગેરે આઠ કન્યાઓને પણ પોતાનુ યોગ્ય સ્થળે સગપણ થયેલુ જાણી આનંદ થયો

સમય જતા શ્રી**સુધર્મ**સ્વામીનુ આ નગરમા આગમન થયુ તે જાણીને રોમાંચિત થયેલો **જંબૂકુમાર** તેમની વાણીનુ પાન કરવા ગયો તેમના મુખારવિંદમાથી અમૃતના ઝરણા જેવી અનુપમ દેશના કર્ણગોચર થતા આ કુમારના હૃદયમા નિર્ભાગીને દુર્લભ એવો ભવ-વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો આથી હું મારા માતાપિતાની રજા લઈને આવુ ત્યા સુધી આપ આ ઉદ્યાનમા ધર્મ વૃક્ષની શોભાને ધારણ કરશો એવી ગણધરદેવને પ્રાર્થના કરી રથ ઉપર આરૂઢ થઈ તે ઘર ભણી ચાલ્યો

નગરના એક દરવાજે તે આવ્યો ત્યા તે અત્યંત સંકીર્ણ જણાયો એટલે કાલ-ક્ષેપના ભયથી તે બીજે દરવાજે ગયો ત્યા પણ લડાઈની તૈયારી થતી જોઈ તે પાછો વળ્યો, કેમકે તેને એવો શુભ વિચાર થયો કે હું વિરતિ રહિત કદાચ મરી જાઉં તો મારી દુર્ગતિ થાય શ્રી**સુધર્મા**સ્વામી પાસે આવી તેમને પ્રણામ કરી તેણે જીવન પર્યંત ત્રિવિધ બ્રહ્મચર્યની અનુજ્ઞા માગી તે સ્વીકારતા કામવિકારને તિલાંજલિ આપી **જંબૂકુમાર** સહર્ષ પોતાને ઘેર આવ્યો હુ દીક્ષા લેવા આતુર છુ, વાસ્તે મને આપ પૂજ્યો અનુજ્ઞા આપો એવી તેમણે પોતાના માતાપિતાને વિનતિ કરી, પરંતુ તે માન્ય ન રાખતા તેમણે કહ્યુ કે એક વાર તુ આઠે કન્યાનુ પાણિગ્રહણ કરી અમને આનંદ આપ ત્યારબાદ તું સુખેથી દીક્ષા લેજે તે સાભળી **જંબૂકુમારે** હા પાડી, પરંતુ સાથે સાથે કહ્યુ કે તમારુ કાર્ય થઈ જાય એટલે મને દીક્ષા લેતા રોકશો નહિ

ઋષભદત્તે આઠે કન્યાના પિતાઓને બોલાવી પોતાનો પુત્ર પરણીને તરત જ દીક્ષા લેનાર છે એ વાતથી વાકેફગાર કર્યા અને કહ્યુ કે તમારે સગપણ રદ કરવુ હોય તો સુખેથી તેમ કરો આ સાભળીને શોકાતુર બનેલા તે આઠે જણાઓએ મસલત કરવા પોતાનો પરિવાર ભેગો કર્યો આ સમયનો વાર્તાલાપ સાભળી આઠે કન્યાઓએ કહ્યુ કે ગમે તેમ થાઓ, અમારે તો આ ભવમા **જંબૂકુમાર** જ સ્વામી છે, અન્ય નહિ આવા કન્યાઓની મક્કમતા જોતા અનુકૂળ દિવસે લગ્નના ગણેશ મંડાયા અને મોટી ધામધૂમ પૂર્વક તેની પૂર્ણાહુતિ થઈ આઠ વધૂઓ સાથે **જંબૂકુમારને** પોતાને ઘેર આવેલા જોઈ ધારણી અને **ઋષભદત્તના** હર્ષનો પાર રહ્યો નહિ

સર્વ અલંકારોથી વિભૂષિત, સાક્ષાત્ કામદેવ જેવા **જંબૂકુમાર** આઠે પત્નીઓ સહિત શયનગૃહમાં ગયા, પરંતુ તેમની એક રૂંવાટીમાં પણ કામ-વિકાર થયો નહિ. તેમની આ ધીરતા અલૌકિક ન ગણાય તો બીજું શું ? **કુમારસંભવ** (સ૦ ૧, શ્લો૦ ૫૯)માં કહ્યું પણ છે કે—

" विकारहेतौ सति विक्रियन्ते येषां न चेतांसि त एव धीराः । "

આ પ્રસંગે 'જયપુર'ના વિન્ધ્ય રાજાનો મોટો પુત્ર **પ્રભવ જંબૂકુમાર**ના ઘરમાં ચોરી કરવાના ઇરાદાથી દાખલ થયો. પિતાએ કનિષ્ઠ પુત્રને રાજ્ય આપ્યું હતું તેથી પોતાનું અપમાન થયેલું સમજી પોતે નગર બહાર ' વિન્ધ્યાચળ 'ની પાસે એક ગામ વસાવી રહેતો હતો અને ખાતરો પાડીને, લોકોને લૂંટીને, ચોરી કરીને તે પોતાની આજીવિકા ચલાવતો હતો. એવામાં તેના ચર પુરુષોએ તેને **જંબૂકુમાર**ની સમૃદ્ધિ કુબેરને પણ કોરે બેસાડે તેવી છે એવી બાતમી આપી. તે સાંભળીને તે આ અવસરે અવસ્વાપિની વિદ્યા વડે **જંબૂ** સિવાય અન્ય સર્વ જાગતા લોકોને નિદ્રાવશ કરી દઇ પોતાના પરિવાર સહિત સ્વેચ્છાએ લૂંટફાટ ચલાવવા લાગ્યો. **જંબૂકુમાર** મહાપુણ્યશાળી હોવાથી વિદ્યાની તેના ઉપર અસર થઇ નહિ. પોતાનું ઘર લૂંટાતું જોઇ આ મહાત્માને કોપ કે ક્ષોભ થયો નહિ પરન્તુ લીલાપૂર્વક તેઓ બોલ્યા કે હે ચોરો ! અહીં સૂતેલા, વિશ્વાસુ અને મારા આમન્ત્રણથી આવેલા પરોણાઓને ન અડકો, હું તેમનો પહેરેગીર જાગતો બેઠો છું. આ શબ્દો કાને પડતા ચોરો સ્તબ્ધ થઇ ગયા અને **પ્રભવ** પણ ચોતરફ જોવા લાગ્યો. હાથિણીઓ વડે હાથીની જેમ આઠ સુંદર સુંદરીઓથી યુક્ત **જંબૂકુમાર** તેની નજરે પડયા એટલે તેણે જ **કુમાર**ને પોતાની ઓળખાણ આપી અને કહ્યું કે મારી અવસ્વાપિની અને તાલોદ્-ઘાટિની બે વિદ્યા આપ લો અને તેના બદલામાં મને સ્તંભિની અને મોક્ષિણી વિદ્યા આપો. **જંબૂકુમારે** પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે હે **પ્રભવ** ! સવાર પડતા તો આ આઠે નવીન પરણેલી પત્નીઓનો પરિત્યાગ કરી હું દીક્ષા લેવાનો છું, હમણાં પણ હું ભાવ-સાધુ થયેલો છું, તેથી તારી અવસ્વાપિની વિદ્યા મારા ઉપર કશો પ્રભાવ પાડી શકી નથી. બાકી મારી પાસે કોઇ વિદ્યા નથી. વળી તૃણની જેમ લક્ષ્મીનો સર્વથા ત્યાગ કરી શરીર ઉપરની પણ મમતા-ડાકણને દેશવટો દઇ હું મુક્તિ-રમણીની લગ્નપત્રિકા તુલ્ય દીક્ષાનો સ્વીકાર કરનારો છું એટલે તારી વિદ્યાઓ મારે શા કામની ?

પછી **પ્રભવે** અવસ્વાપિની વિદ્યા સંહરી લીધી અને નવીન પત્નીઓ સાથે વિષય-સુખ ભોગવ્યા બાદ યોગ્ય સમયે દીક્ષા લેવાની **જંબૂસ્વામીને** સૂચના કરી

પરન્તુ જમ્બૂકુમારે કહ્યુ કે વિષય-ભોગ તે વિષ-ભોગ છે, એમા પુષ્કળ દુ ખ છે અને સુખ તો—નાનેનુ સુખ પણ અતિસ્વલ્પ છે તેમજ એ ઉપર [1]મધુબિન્દુ પુરુષની, [2]કુબેરદત્તની અને [3]મહેશ્વરદત્તની ત્રણ કથાઓ સભળાવી આના પ્રત્યુત્તરરૂપે એકેક પત્નીએ અનુક્રમે [4]બક ખેડુતની, [5]વાનરની, [6]નૂપુરપંડિતા અને શિયાળની, [7]શખધમકની, [8]બુદ્ધિ અને સિદ્ધિની, [9]ગ્રામકૂટના પુત્રની, [10]માસાહસ પક્ષીની અને [11]નાગશ્રીની કથાઓ કહી પરતુ આ પ્રત્યેક કથાનુ [12]કાગડા, [13]અગારકારક, [14]વિદ્યુન્માલી, [15]વાનર, [16]જાતિવન્ત અશ્વ, [17]સોટ્ટક, [18]ત્રણ મિત્ર, (જુઓ પૃ ૧૩૨-૧૩૩) અને [19]લલિતાંગના દૃષ્ટાન્તથી જમ્બૂકુમારે એવુ નિરસન કર્યું કે આઠે પત્નીઓ પ્રતિબોધ પામી ગઇ અને પતિદેવને ખમાવતા બોલી ઊઠી કે હે નાથ ! જેમ આપ સસાર-સમુદ્ર તરવા ઇચ્છો છો તેમ અમને પણ તારો, કેમકે આપ પરોપકારીમા શિરોમણિ છો આ હકીકત સાભળીને જમ્બૂકુમારના માતા, પિતા, સાસુ, સસરા અને તેના બધુજનો પણ દીક્ષા લેવા તૈયાર થયા આ તરફ પ્રભવ પણ બોલ્યો કે હું પણ મારા માતાપિતાની રજા લઇ જલદીથી આવુ છુ કેમકે મારે પણ દીક્ષા લેવી છે જમ્બૂકુમારે કહ્યુ કે હે મિત્ર ! આ શુભ કાર્યમા ઢીલ ન કરશો પ્રાત કાળ થતા મોટા મનવાળા જમ્બૂકુમારે સ્નાન કર્યું, સર્વ અગે અગરાગ કર્યો અને અમૂલ્ય આભૂષણો ધારણ કર્યાં પછી અનાદૃત્ત નામના દેવથી સાન્નિધ્ય કરતા આ કાશ્યપગોત્રી મહાનુભાવ મોટી શિબિકામા આરૂઢ થયા અને સુધર્માસ્વામી જે ઉદ્યાનમા બિરાજતા હતા ત્યા સપરિવાર આવી પહોચ્યા શિબિકામાથી નીચે ઉતરી ગણધરદેવને પચાગ પ્રણામ કરી તેમણે અજલિ જોડી વિજ્ઞપ્તિ કરી કે હે તારણહાર ! આ સસાર-સાગરમા નૌકા સમાન દીક્ષા આપી મને અને મારા સગાવહાલાને આપ આપના જાણી બનાવો આનો સ્વીકાર કરી ગણધર મહારાજે વિધિપૂર્વક તેમને દીક્ષા આપી વિશેષમા બીજે દિવસે પ્રભવસ્વામી આવતાં તેમને પણ દીક્ષા આપી જમ્બૂકુમારના શિષ્ય તરીકે સ્થાપ્યા

એકદા ગણધર શ્રીસુધર્માસ્વામી જમ્બૂસ્વામી પ્રમુખ શિષ્ય-રત્નો સહિત 'ચપા' નગરીએ પધાર્યા તે વખતે એ નગરનો કુણિક રાજા સપરિવાર તેમને વાદવા આવ્યો જમ્બૂકુમારનુ અલૌકિક રૂપ જોઇને તે ચકિત થઇ ગયો

૧-૭ આ કથાઓ માટે જુઓ પરિશિષ્ટપર્વ (સ ૨ શ્લો ૧૯૧-૨૧૯ ૨૨૪-૩૦૯ ૩૧૫-૩૫૩ ૩૫૬-૩૭૮ ૪૦૭-૪૩૦, ૪૬-૬૪૦, ૬૮૮-૭૧૭)

૮-૧૧ જુઓ પરિશિષ્ટપર્વ (સ ૩, શ્લો -૪૧ ૧૦૮-૧૨૧, ૧૪૨-૧૪૭, ૧૮૬-૨૧૨)

૧૨-૧૫ જુઓ પરિશિષ્ટપર્વ (સ ૨ શ્લો ૩૭૯-૪૦૫ ૪૩૨ ૪૪૩, ૬૪૩ ૬૮૧, ૭૨૦-૭૮૫)

૧૬ ૧૯ જુઓ પરિશિષ્ટપર્વ (સ ૩ શ્લો ૪૫ ૧૦૬ ૧૨૩ ૧૪૦, ૧૪૯ ૧૭૮, ૨૧૪ ૨૬૫)

અને તેમનો પૂર્વ વૃત્તાન્ત નાભળ્યો ત્યારે તેને શાંતિ થઇ આ સમયે ગણધર દેવે એટલુ ઉમેર્યું કે પૂર્વ જન્મના તપથી આ મહાત્માને આવુ અલૌકિક રૂપ, તેજ અને સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થયા છે વળી તેઓ ચરમશરીરી છે અને છેલ્લા કેવલી છે વિશેષમા તેમના મોક્ષ-ગમન બાદ કોઇને મન પર્યાયજ્ઞાન કે પરમાવધિજ્ઞાન પણ થશે નહિ વળી આહારક શરીરની લબ્ધિ, જિનકલ્પ, પુલાક લબ્ધિ, ઉપશમ શ્રેણિ તેમજ ક્ષપક શ્રેણિ, તથા પરિહારવિશુદ્ધિ, સૂક્ષ્મનંપરાય અને યથાખ્યાત એ ત્રણ પ્રકારના ચારિત્રો એટલે કે કુલે એ દશ વસ્તુઓમાથી એક પણ કોઇને પ્રાપ્ત થશે નહિ

આ પ્રમાણેની દેશના સાભળી કુણિક પરિવાર સહિત ગણધર દેવને પ્રણામ કરી પોતાના નગરમા પાછો ફર્યો અને ગણધર મહારાજ પણ અન્યત્ર વિહાર કરી ગયા

શ્રીસુધર્માસ્વામીએ પચાસ વર્ષની ઉમરે દીક્ષા લીધી હતી ત્રીસ વર્ષ સુધી તેમણે **શ્રીમહાવીરસ્વામીની** સેવા કરી હતી તેમના નિર્વાણ પછી તીર્થં પ્રવર્તાવતા તેઓ છદ્મસ્થપણે બાર વર્ષ રહ્યા ત્યાર પછી એટલે ૯૨ મે વર્ષે તેમને કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયુ આઠ વર્ષ પર્યંત તેઓ અનેક ભવ્યોને પ્રતિબોધ પમાડતા આ પૃથ્વીને પાવન કરતા રહ્યા સો વર્ષ પૂર્ણ થતા નિર્વાણ સમય નજદીક જાણી તેમણે પોતાની પાટે **શ્રીજમ્બૂસ્વામીને** સ્થાપ્યા અને આયુષ્ય પૂર્ણ થતા તેઓ મોક્ષે ગયા

આ તરફ **શ્રીજમ્બૂસ્વામી** પણ ઉગ્ર તપ કરી, કેવળજ્ઞાન પામી, ભવ્ય પ્રાણીઓને યથાર્થ ઉપદેશ આપી અને **શ્રીમહાવીરસ્વામીના** મોક્ષ-દિવસથી ચોસઠ વર્ષ વીત્યા બાદ **શ્રીપ્રભવસ્વામીને** પટ્ટધર બનાવી સર્વ કર્મનો ક્ષય થતા પરમ પદને પામ્યા

આ પ્રમાણે આગલે દિવસે આઠ આઠ રૂપે રભા જેવી રમણીઓ સાથે પાણિગ્રહણ કરી, રાત્રે પત્નીઓને પણ પ્રતિબોધ પમાડી ભાવ-સાધુ રૂપે રહી અને સવાર પડતા દીક્ષા લઇ ભરતક્ષેત્રમા એ દ્વારા અદ્વિતીયતા પ્રાપ્ત કરી મુક્તિ-રમણીને વરેલા વીર પુરુષને સહસ્રધા વદન કરતો અને તેમનો જીવન-વૃત્તાન્ત સૂચવવામા જે ન્યૂનતા રહી ગઇ હોય તે બદલ સુજ્ઞ જનો પાસે ક્ષમા યાચતો હું આ પ્રકરણ પૂર્ણ કરૂ છુ

શ્રીસુદર્શનની કથા—

'ચપા' નગરીમા **અર્હત્‌દાસ** નામનો એક શેઠ રહેતો હતો **સુભગ** કરીને એક ગોવાળ તેની ગાય ચારતો હતો એક દિવસ ગાયો ચરાવીને

સાંજના તે ગામ ભણી આવતો હતો તેવામાં તેની નજર વસ્ત્ર નહિ ઓઢેલા હોવાથી ધ્રુજતા એવા એક કાયોત્સર્ગ-મુદ્રામાં રહેલા મુનિ ઉપર પડી સખત ટાઢમાં પણ ધ્યાનમાં તેમને મસ્ત જોઈ તે તેમની પ્રશંસા કરતો ઘેર આવ્યો બીજે દિવસે સૂર્યોદય થયો તે પહેલા ગાયો ચરાવવા તે ઘેરથી નીકળ્યો અને રસ્તે જતા તે જ સ્થળમા મુનિને તેમજ ઊભેલા જોયા આથી તેને ઘણી અજાયબી થઈ અને તે તેમની પાસે જઈ બેઠો એવામા સૂર્ય ઉગતા મુનિવર '**નમો અરિહંતાણં**' એમ બોલી આકાશ-માર્ગે ઊડી ગયા **સુભગ** એમ સમજ્યો કે આ મંત્રથી આકાશમા ઊડાય છે પછી તે રોજ એનુ ધ્યાન ધરવા લાગ્યો એકદા તેને એમ કરતો જોઈ શેઠે તેને પૂર્ણ નવકાર (નમસ્કાર) મંત્ર શીખવ્યો ત્યારથી તે આખા મંત્રનો જાપ જપવા લાગ્યો એટલામા ચોમાસુ આવ્યુ એક વખત તે ગાયો ચરાવવા વગડામા ગયો હતો તેવામાં અતિ વૃષ્ટિ થવાથી વચમાની નદીમા પૂર આવ્યુ અને તે ઘર ભણી આવવા અસમર્થ બન્યો એટલે તેણે ઉડવાના ઇરાદાથી પૂર્વોક્ત મંત્રનુ સ્મરણ કર્યું પરંતુ તે વચમા એક ખીલા ઉપર જઈ પડ્યો અને મરણ પામ્યો આ **અર્હદ્દાસને** ત્યા પુત્રપણે અવતર્યો તેનું નામ **સુદર્શન** પાડવામા આવ્યુ મોટો થતા તેનું એક શ્રીમંતની **મનોરમા** નામની કન્યા સાથે લગ્ન થયુ અને વખત જતા તેને પુત્રો પણ થયા

આ ગામમા એક **કપિલ** નામનો પુરોહિત રહેતો હતો તે **સુદર્શનનો** દિલોજાન દોસ્ત હતો એથી એક દિવસે પુરોહિતે પોતાની પત્ની **કપિલા** આગળ તેની ઘણી તારીફ કરી તેથી તે તેના ઉપર રાગી થઈ ગઈ અધુરામા પૂરૂ એક દિવસ તો **સુદર્શનને** જોવાનો પણ તેને લાગ મળ્યો આથી અવસર સાધી એકદા **કપિલા સુદર્શનને** ઘેર ગઈ અને કહ્યુ કે તમારા મિત્રના શરીરે આજે ઠીક નથી, વાસ્તે જલદી મારી સાથે પધારો **સુદર્શનને** પ્રપંચની ખબર ન હતી એટલે એ તો આની સાથે ચાલી નીકળ્યો પુરોહિતને ઘેર આવતા દિવાનખાનામા મિત્રને નહિ દેખતા **સુદર્શને** તેને વિષે પૂછ્યું એટલે **કપિલાએ** જવાબ આપ્યો કે તમારા મિત્ર અંદરના ખંડમા છે આ પ્રમાણે **સુદર્શનને** ઘરના અંદરના ભાગમા મોકલી, બહારના દરવાજા બંધ કરી આવી આની પાસે આવી નિર્લજ્જપણે વિષય-સેવન માટે વિનતિ કરવા લાગી **સુદર્શને** તેને કહ્યુ કે હું તો નપુંસક છુ, એટલે મારાથી તારૂં કાંઈ વળી શકશે નહિ આમ સમજાવી **સુદર્શન** પોતાને ઘેર પાછો ફર્યો

એક દિવસ આ ગામનો રાજા **કપિલ** અને **સુદર્શનને** સાથે લઈ નગર બહાર ફરવા નીકળ્યો તે વખતે દૈવયોગે આ રાજાની **અભયા** રાણી **કપિલાની**

સાથે બહાર ફરવા નીકળી હતી **સુદર્શન**ની પ્રિયા **મનોરમા** પણ પોતાના છ પુત્રો સાથે હવા ખાવા આવી હતી તેને જોઇ **કપિલા**એ રાણીને પૂછ્યુ કે આ કોણ ? ઉત્તર આપતા રાણીએ કહ્યુ કે શુ તુ જાણતી નથી ? આ તો **સુદર્શન** શેઠની પત્ની છે પછી **કપિલા**એ પોતાની બધી બનેલી બીના **અભયા**ને કહી સભળાવી એટલે રાણીએ કહ્યુ કે અરે ભોળી ! **સુદર્શને** પોતાને નપુસક જણાવી તને છેતરી, કેમકે નપુસકને વળી પુત્રો હોય ખરા કે ? **કપિલા**એ જવાબ આપ્યો કે રાણી સાહેબા ! એ સાચુ હશે, પરતુ આપની ચતુરાઇ તો ત્યારે જ સપ્રમાણ લેખાય કે જ્યારે તમે એની સાથે એક વાર પણ વિષય-સેવન કરો રાણીએ કહ્યુ કે એમા શુ ? જા, તને તેમ કર્યાની પ્રતીતિ કરાવી આપુ ત્યારે જ હુ **અભયા** સાચી

પોતાની પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરવા માટે રાણી રાત દિવસ તક વિચારી રહી હતી. એવામા એક દિવસ રાજા વગેરે વનમા વિનોદાર્થે ગયા આ સમયે લાગ મળતા **પડિતા** નામની પોતાની દાસી દ્વારા **અભયા**એ, શૂન્ય ગૃહમા કાયોત્સર્ગ મુદ્રામા ઊભા રહેલા **સુદર્શન**ને જબરજસ્તીથી ઉચકાવી છુપી રીતે પાલખીમા બેસાડી કામદેવની મૂર્તિના કપટથી અત પુરમા આણી મૂકાવ્યા કામ-વિલાસમા તેને ફસાવવા માટે **અભયા**એ હાવભાવનો ઉપયોગ કર્યો એટલેથી પત્તો ન ખાવાથી ચુબન અને આલિગનો પણ કર્યા, પરતુ **સુદર્શને** તેની વાત સ્વી કારી જ નહિ ભય પમાડવા માટે અનેક ધમકીઓ પણ આપી, પરતુ શેઠના ઉપર તેની કશી અસર થઇ નહિ આથી તેનો જાન લેવા માટે તેણે એકાએક ચીસ પાડી એટલે ચોકીદારો દોડી આવ્યા તેઓ આને અપરાધી તરીકે રાજા પાસે લઇ ગયા રાજાએ ખુલાસો કરવા કહ્યુ, પરતુ ખરી વાત કહેતા **અભયા**ના રામ રમી જાય એ બીકથી **સુદર્શન** મૂગા રહ્યા આથી તેને અપરાધી સમજી રાજાએ શૂળીની સજા ફરમાવી અનેક કદર્થના પૂર્વક તેને શૂળી ઉપર ચડા વવાને ચોકીદારોને લઇ જતા જોઇ **મનોરમા**એ અભિગ્રહ કર્યો કે જ્યા લગણ મારા પતિદેવ ઉપરથી કલક ઉતરે નહિ ત્યા સુધી હુ આ મારા ઘરદહેરા-સરમા કાઉસગ્ગધ્યાને રહીશ

આ તરફ શેઠને શૂળીએ ચડાવ્યા તો શૂળી સોનાનુ સિહાસન બની ગઇ તોપણ તેને મારી નાખવા મારાઓએ ઘા કર્યા, પરતુ એથી પણ તેનુ મરણ ન થતા આશ્ચર્યકારક ઘટના બની તે એ કે ગળામા ઘા થતા તે આ મોતીની માળારૂપે, મસ્તક ઉપર ઘા થતા તે મુગટરૂપે, કાન પરના ઘા કુડળરૂપે અને હાથ ઉપરના કડા રૂપે પરિણમ્યા ગમે તેટલા ઘા કરવા છતા તેનુ મરણ ન નીપજ્યુ આ વાતની રાજાને ખબર પડતા તે ત્યા આવ્યો અને શેઠની ક્ષમા

ચાચી હાથી ઉપર તેને સન્માનપૂર્વક બેસાડી તે ગામમા આવ્યો આ વાતથી વાકેફગાર થતા મનોરમાએ કાઉસગ્ગ પાર્યો પછી રાજાના અત્યત આગ્રહથી શેઠે ખરી સ્થિતિ કહી એટલે રાજા કોપે કળકળી ઊઠયો અને રાણીને અને દાસીને ગામ બહાર કાઢી મૂકવાનો હુકમ કાઢયો રાણી તો શરમની મારી ત્યા જ મરી ગઇ પરતુ પડિતા 'પાટલીપુર' ગઇ અને ત્યા જઇ તેણે વેશ્યાનો ધંધો આદર્યો સુદર્શન શેઠને વૈરાગ્ય થતા તેમણે દીક્ષા લીધી

વિહાર કરતા કરતા સુદર્શન મુનિરાજ 'પાટલીપુર' જઇ ચડયા પડિતાએ તેમને ઓળખ્યા પોતે કામાતુર થવાથી તેમને ગોચરીને બહાને ફોસલાવીને તે પોતાને ઘેર તેડી લાવી તેણે ઘણી ઘણી કદર્થનાઓ કરી જોઇ, પરતુ પોતાનો પાસો અવળો પડતો જાણી તેમને છોડી મૂકયા મુનિરાજ ત્યાથી મુક્ત થતા સ્મશાનમા ગયા અને કાયોત્સર્ગ-મુદ્રામા રહ્યા એવામા અભયા રાણી મરીને વ્યતરી થઇ હતી તેણે તેમને જોયા એટલે પૂર્વ ભવના વેરથી તે તેને અનેક અનુકૂળ તેમજ પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગો કરવા લાગી મુનિવર તો મેરુની જેમ નિશ્ચળ રહ્યા અને ઉલટુ કેવળજ્ઞાન પામ્યા પછી એમણે દેશના આપી વ્યતરીને તેમજ પડિતાને પ્રતિબોધ પમાડ્યો છેવટે તે બેની પણ સદ્ગતિ થઇ અને સુદર્શન મહારાજ પણ આયુષ્ય પૂર્ણ થતા નિર્વાણ-નગરીએ સચર્યા

સ્થૂલભદ્રનુ ચરિત્ર—

સ્પષ્ટી૦—આ 'ભરતક્ષેત્ર'મા 'પાટલીપુત્ર' નગરમા નવમો નદ રાજા રાજ્ય કરતો હતો તેને મહાબુદ્ધિશાળી શકટાલ નામનો મત્રી હતો આ મત્રીને સાક્ષાત્ લક્ષ્મી જેવી અને શીલ-ભૂષણથી વિભૂષિત લક્ષ્મીવતી નામની પત્ની હતી આ દપતીને બે પુત્રો હતા –(૧) ચતુર, ગુણી અને ભદ્ર આકૃતિ વાળો સુધાકર સમાન સ્થૂલભદ્ર અને (૨) નદ રાજાની અત્યત સેવા કરનારો અને એથી કરીને તેને અતિપ્રિય થઇ પડેલો એવો શ્રીયક આ ઉપરાત યક્ષા, [1]યક્ષદિન્ના, ભૂતા, [2]ભૂતદિન્નકા, એણા, વેણા અને રેણા એમ સાત પુત્રીઓ પણ હતી આ નગરમા રૂપમા ઉર્વશીને પણ હરાવે એવી અને કળાના મદિર સમાન કોશા નામની વેશ્યા રહેતી હતી આને ઘેર સ્થૂલભદ્ર પડયો પાથર્યો રહેતો હતો, જ્યારે શ્રીયક નદ રાજાનો અગરક્ષક થઇ રહ્યો હતો

કાવ્ય, વાદ અને વ્યાકરણમા અતિશય નિપુણ એવો વરરુચિ બ્રાહ્મણ આ નગરમા વસતો હતો તે પ્રતિદિન નવા નવા ૧૦૮ કાવ્યો બનાવી રાજાને

---

૧ આ પ્રમાણેના નામો શ્રીજયાનન્દસૂરિકૃત શ્રીસ્થૂલભદ્રચરિત્ર (શ્લો ૧૦)ને આધારે આપ્યા છે પરિશિષ્ટ પર્વ (સ ૮)મા યક્ષદત્તા એ ભૂતદત્તા એવા નામો છે

રંજન કરવા મથતો, પરન્તુ આ મિથ્યાદષ્ટિ છે એમ ધારીને શકટાલ મંત્રી તેની પ્રશંસા કરતો નહિ અને એથી રાજા તેને તુષ્ટિદાન આપતો નહિ આવી વરરુચિએ મંત્રીની પત્નીને પ્રસન્ન કરી અને તેની દ્વારા પોતાના કાવ્યોની પ્રશંસા કરાવવાનુ કાર્ય પાર પાડ્યુ આથી પ્રતિદિન રાજા તરફથી આને ૧૦૮ સોનામહોરો મળતી કેટલાક દિવસો ગયા બાદ મંત્રીએ રાજાને કહ્યુ કે આટલુ બધું દાન કેમ આપો છો? રાજાએ કહ્યુ કે હુ તો તમે કાવ્યની પ્રશંસા કરો છો તેથી આપુ છુ મંત્રીએ કહ્યુ કે આ બ્રાહ્મણ તો અન્યના બનાવેલા કાવ્યોને પોતાના તરીકે ઓળખાવે છે જો પ્રતીતિ કરવી હોય તો મારી સાતે પુત્રીઓ પણ એના બોલેલા કાવ્યો તરત જ બોલી બતાવશે

વસ્તુસ્થિતિ એવી હતી કે સૌથી મોટી પુત્રી એક વાર બોલેલુ યાદ રાખી શકતી હતી, બીજી બે વાર બોલાયેલુ અને એ પ્રમાણે સાતમી સાત વાર બોલાયેલુ

બીજે દિવસે વરરુચિ વિપ્ર સભામા આવ્યો ત્યારે આ સાતે પુત્રીઓને પડદામા બેસાડવામા આવી હતી તે ૧૦૮ શ્લોક પોતે નવા બનાવીને લાવ્યો હતો તે બોલ્યો એટલે તે સાતે બાલિકાઓએ પણ બરાબર શ્લોકો બોલી બતાવ્યા આથી રાજાએ ગુસ્સે થઇને તુષ્ટિદાન આપવુ બધ કર્યું ત્યાર પછી વરરુચિએ ગગાને કિનારે જઇ જળમા એક યત્ર ગોઠવ્યુ અને તેમા ૧૦૮ સોનામહોરો મૂકી પ્રભાતે ગગાની તે સ્તુતિ કરી ચરણ વડે યત્ર દબાવતો એટલે ૧૦૮ સોનામહોરો ઉછળીને તેના હાથમા પડતી આ પ્રમાણે તેને કરતો જોઈ લોકો તેની ખૂબ તારીફ કરવા લાગ્યા આવી એક દહાડો મંત્રી શકટાલે ચરપુરુષને તપાસ કરવા મોકલ્યો તે છાનોમાનો ઝાડની બખોલમા સતાઇ રહ્યો એવામા વરરુચિ ત્યા આવ્યો અને ૧૦૮ સોનામહોરો જળમા રાખીને ઘર ભણી ચાલતો થયો થોડીક વાર પછી પેલા ચરપુરુષે ત્યાથી મહોરો લઇ લીધી અને એની પોટલી પ્રધાનને સોપી દીધી આ સાથે લઇને પ્રધાન રાજાને તેડીને સવારે ત્યા ગયો વરરુચિ ત્યા આવ્યો એટલે પોતાનો ચમત્કાર દેખાડવા તેણે ગગાની સ્તુતિ લલકારી, યત્ર પણ દબાવ્યું, પરતુ મહોરો ન મળી આખરે પ્રધાને તેને તે પોટલી આપી એથી ઝાખો ઝપ પડી ગયો અને વેર વાળવાનો પ્રસગ શોધવા લાગ્યો

વખત જતા શ્રીયકના લગ્નનો પ્રસગ આવ્યો આ વખતે રાજાને ભેટ કરવા માટે મંત્રીએ શસ્ત્રો તૈયાર કરાવવા માડ્યા તે વાતની દાસી દ્વારા વરરુચિને ખબર પડી એટલે નાના નાના બાળકોને ચણા વગેરે આપીને એવું બોલતા શીખવ્યુ કે અરે રાજા જાણતો નથી કે આ શકટાલ શુ કરશે? નન્દને મારીને તેની ગાદી પર શ્રીયકને સ્થાપશે આ વાત આખા નગરમા પ્રસરી

ગઇ અને તે રાજાને કાને પણ પહોચી રાજાને વહેમ પડચો અને તે મત્રીનુ નિકન્દન કાઢવા તત્પર થયો અવસર થતા મત્રી હાજર થયો ત્યારે રાજા કોપ કરીને વિમુખ થઇ બેઠો મત્રી એનો ભાવ સમજી ગયો અને ઘેર જઇ એણે **શ્રીયકને** કહ્યુ કે તુ કાલે રાજસભામા મારુ મસ્તક છેદી નાખજે, કેમકે રાજા આપણા સમગ્ર કુટુબનો સહાર કરવા અધીરો બન્યો છે હું મુખમા તાલપુટ વિષ રાખીશ એટલે તને પિતૃહત્યાનું પાપ નહિ લાગે બહુ બહુ સમજાવવાથી બીજે દિવસે **શ્રીયકે** રાજાના દેખતા પિતાનું માથુ કાપી નાખ્યુ. રાજાએ **શ્રીયકને** કહ્યુ કે આવુ અકાર્ય તેં કેમ કર્યું ? જવાબ મળ્યો કે સ્વામી ના વેરીનો ઘાટ ઘડવો એ સેવકનુ કર્તવ્ય છે

આની ઉત્તરક્રિયા થયા બાદ **નદ** નૃપતિએ **શ્રીયકને** પ્રધાન-મુદ્રા સ્વીકારવા કહ્યુ એટલે તેણે સૂચવ્યુ કે પિતાના પ્રમાદથી નિરકુશપણે મારો વડીલ ભાઇ **સ્થૂલભદ્ર** કોશાને ઘેર આજે બાર વર્ષથી ભોગ ભોગવી રહ્યો છે, તેને બોલાવીને એ આપો રાજાએ **સ્થૂલભદ્રને** બોલાવી મગાવ્યો અને પ્રધાન-મુદ્રા અગીકાર કરવા કહ્યુ એટલે વિચારીને-આલોચીને જવાબ આ પીશ એવો ઉત્તર મળ્યો રાજાએ આગ્રહ કર્યો કે તુ હમણા જ આલોચી લે આથી **સ્થૂલભદ્ર** પાસેની અશોક વાડીમા જઇ વિચારવા બેઠો કે નારક જીવોની પેઠે સેવક જનોને ખાવા પીવા કે સૂવાનો પણ સુખે અવસર મળતો નથી વળી પોતાના અને પારકાના દેશની ચિતામા ડબેલા અધિકારીઓના ચિત્તમા પૂર્ણ કુભમા જળની જેમ પ્રિય પ્રમદાઓને સ્થાન મળતું નથી વિશેષમા નિસ્વાર્થ પણે સેવા કરનારને પણ દુષ્ટ જનો સતાવે છે રાજાના કલ્યાણ માટે દ્રવ્ય અને દેહ પણ પાથરવા પડે છે આના કરતા સુજ્ઞ જનો પોતાના આત્મા માટે આવો પ્રયાસ કરે તો શુ ખોટુ ? આવી વિચાર-માલામા ગૂથાયેલા **સ્થૂલભદ્રે** ત્યા જ કેશનો પચમુષ્ટિ લોચ કર્યો, [૧]રત્નકબળના તાતણાથી રજોહરણ બનાવી લીધુ અને રાજસભામા આવી રાજાને ધર્મ લાભ દઇ કહી સભળાવ્યુ કે મેં આ આલોચ્યુ

રાજસભામાથી બહાર નીકળી સ્મશાન માર્ગે થઇ **શ્રીસભૂતિવિજય** સૂરિ પાસે જઇને સામાયિકના ઉચ્ચાર પૂર્વક તેમણે દીક્ષા લીધી ટૂક સમયમા તેઓ શાસ્ત્રમા પારગત થયા અન્યદા વર્ષાકાળ આવતા ગુરુવચને પ્રણામ કરી

૧ આના ગુણોનુ એમ વર્ણન કરાય છે કે એવી પ્રખર ઠરી પડતી હોય કે ઘી પણ પત્થર જેવુ ઠરી જાય ત્યારે તેના ઉપર આ કબળ નાખવામા આવે તો તે ઘી સત્વર પીગળી જાય. ભર ઉનાળામા પાણી જેવુ પ્રવાહી બની ગયેલુ ઘી આ કબળના યોગથી પત્થર જેવુ ઠરી જાય. આ પ્રમાણે શિયાળામા ઠડીથી અને ઉનાળામા ગરમીથી આ કબળ રક્ષણ કરે છે ચોમાસામા તે વરસાદથી અને ગરમીથી બચાવે છે એનું મૂલ્ય સવા લાખ સોનૈયા ગણાય છે

મુનિવરો અભિગ્રહ લેવા લાગ્યા એકે એવો નિયમ લીધો કે હુ સિંહની ગુફામા દ્વાર આગળ ચાર મહિના સુધી ઉપવાસ કરી કાયોત્સર્ગપણે રહીશ બીજાએ અભિગ્રહ કર્યો કે હું દ્દષ્ટિવિષ સર્પના દર આગળ એ પ્રમાણે ચાર મહિના સુધી ઉપવાસ કરી કાર્યોત્સર્ગપણે રહીશ ત્રીજાએ કહ્યુ કે કૂવાના ભારવટ ઉપર હુ ચાર માસ રહીશ આ પ્રસગે સ્થૂલભદ્રે પણ એવી પ્રતિજ્ઞા કરી કે હે ગુરુદેવ ! આપ અનુજ્ઞા આપો તો હું કોશા વેશ્યાને ત્યા કામ શાસ્ત્રમા વર્ણવેલા વિવિધ ચિત્રોથી સુશોભિત ચિત્રશાળામા ચાર મહિના રહું અને તેના ત્યાની બારે બત્રીસી રસોઇનો આહાર કરૂ ગુરુ મહારાજે અનુમતિ આપી એટલે સ્થૂલભદ્ર કોશાને ત્યા આવ્યા

ચાતુર્માસ પૂર્ણ થતા પેલા ત્રણ મુનિઓ અભિગ્રહ પૂર્ણ કરી ગુરુ મહારાજ પાસે આવ્યા એટલે અહો દુષ્કારક તમને કુશળ છે એમ સૂરિવર્યે કઇક ઊભા થઇને કહ્યુ, પરન્તુ સ્થૂલભદ્રને ઉદ્દેશીને તો હે દુષ્કર દુષ્કરકારક ! હે મહાનુભાવ ! તમે કુશળ છો એમ તદન ઊભા થઇને કહ્યુ આથી એ ત્રણ મુનિઓ સ્થૂલભદ્રની અદેખાઇ કરવા લાગ્યા અને વિચારવા લાગ્યા કે મત્રિ-પુત્ર હોવાથી ગુરુ એનુ બહુમાન કરે છે

ફરી ચાતુર્માસનો પ્રસગ આવતા સિંહગુફાવાસી મુનિએ ગુરુ પાસે પ્રતિજ્ઞા લીધી કે હું પણ આ ચાતુર્માસ સ્થૂલભદ્રની પેઠે કોશા વેશ્યાને ત્યા પસાર કરીશ ગુરુએ કહ્યુ કે હે વત્સ ! આ આકરો અભિગ્રહ કરવો યુક્ત નથી, કેમકે એનો નિભાવ તો 'મેરુ' પર્વત જેવા અચળ સ્થૂલભદ્ર જ કરી શકે વળી આમ કરવા જતા તો તું તારૂ વ્રત પણ ખોઇ બેસીશ છતા ગુરુનુ વચન ન ગણકારતા તેઓ કોશાને ત્યા આવ્યા પહેલે જ દિવસે ષડ્રસ ભોજન ખાવાથી અને લાવણ્યની મૂર્તિ જેવી કોશાને જોવાથી મુનિનુ ચિત્ત ચળ્યુ અને તે કોશાને ભોગ ભોગવવા માટે વિનવવા લાગ્યા તેને પ્રતિબોધ પમાડવા માટે કોશાએ કહ્યુ કે ધન-દાનથી અમે વશ થઇએ છીએ વાસ્તે તમે 'નેપાલ' દેશમા જાઓ અને ત્યાથી રત્નકબલ લઇ આવો વર્ષા ઋતુ હતી તે પણ ધ્યાનમા ન લેતા કામાર્થે મુનિ તો ત્યા ગયા અને કષ્ટ સહન કરીને તે લઇ આવી કોશાને આપી તેણે પગ લૂછીને ખાળમા તે ફેંકી દીધુ એટલે મુનિએ કહ્યુ કે અરે તને અક્કલ છે કે નહિ ? આવી અમૂલ્ય વસ્તુને માટે આ સ્થાન હોય ? કોશાએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે હે મૂઢ ! તારા રત્નમય આત્માને તુ નરકમા નાખવા તૈયાર થયો છે તેનો તો તુ વિચાર કર આ સાભળી મુનિનુ ભ્રમિત મગજ ઠેકાણે આ યુ અને ગુરુ પાસે આવી તેની આલોચના લીધી આ પ્રમાણે સ્થૂલભદ્રથી પ્રતિબોધ પામેલી કોશાએ મુનિવરને સયમશિખરની ભ્રમ-ખીણમા ગબડતા અટકાવ્યા એ ઉપરથી આપણે સ્થૂલભદ્રની પ્રતિબોધ

શૈલીની તારીફ કરી શકીએ વિશેષમાં આ વેશ્યા એક રથકારને પણ સન્મા ચડાવે છે એ તરફ ખ્યાલ આપતા તો આ શુદ્ધ શ્રાવિકાની પણ પ્રશંસા કરવ દુરસ્ત સમજાય છે

કાલાંતરે બાર વર્ષનો દુકાળ પડ્યો એટલે સાધુઓ પોતાના નિર્વાહ માં સમુદ્રને તીરે આવેલા ગામોમાં ગયા અને ભીષણ કાળ દરમ્યાન અભ્યાસ ચા ન રહેવાથી બારમું અંગ ભૂલી ગયા 'નેપાલ' દેશમાં શ્રીભદ્રબાહુસ્વામ ચૌદપૂર્વધર હતા તેની પાસેથી તે શીખી લેવા માટે સંઘે શ્રીસ્થૂલભદ્ર પ્રમુ પાંચસે મુનિવરોને મોકલ્યા, પરન્તુ વાચના અલ્પ મળે છે એમ વિચારી ૪૯ તો થોડા વખતમાં પાછા ફર્યા ફક્ત શ્રીસ્થૂલભદ્ર આઠ વર્ષ સુધી ત્યાં રહ્યા અ આઠ પૂર્વ સંપૂર્ણ ભણ્યા એકદા પૂર્વધરે તેમને કહ્યું કે હે વત્સ! તારો ઉત્સાહ કે મંદ પડી ગયો છે? શ્રીસ્થૂલભદ્રે ઉત્તર આપ્યો કે વાચના મને પૂરેપૂ મળતી નથી, બાકી હતોત્સાહ થયો નથી શ્રીભદ્રબાહુએ કહ્યું કે હે વત્સ હવે મારૂં મહાપ્રાણ ધ્યાન પૂરૂં થવા આવ્યું છે એટલે વિશેષ વાચના હું આ શકીશ તદનન્તર તેમણે શ્રીસ્થૂલભદ્રને બે[1]વસ્તુ ન્યૂન દશ પૂર્વ પર્યંત ભણાવ્

એક દિવસ વિહાર કરતા કરતા શ્રીભદ્રબાહુસ્વામી શ્રીસ્થૂલભદ્ર સહિ 'પાટલીપુર' પધાર્યા ત્યાં શ્રીસ્થૂલભદ્રની, શ્રીયકની સાથે દીક્ષા લઇ સાધ્વી બને યક્ષાદિ બેનો વાંદવા આવી તેમણે તે સમયે સિંહનું રૂપ વિકુર્વ્યું આ ભયભીત થઇ તેઓ પાછી ફરી અને શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીને ફરીથી પૂછ્યું અમારા ભાઇ ક્યાં છે? તેમણે જવાબ આપ્યો કે સિંહરૂપે જેને તમે જો તે જ, ફરીથી જાઓ મળશે ત્યારબાદ તેઓ ત્યાં જઇ વંદના કરી આવી કાલ તરે શ્રીસ્થૂલભદ્ર વાચના લેવા આવ્યા એટલે ગુરુએ તેમને અયોગ્ય જાણી પાડી, પરન્તુ સકળ સંઘના આગ્રહથી, હવે પછી કોઇને શેષ પૂર્વો ન ભણાવ એવી પ્રતિજ્ઞા લેવડાવ્યા બાદ બાકીના પૂર્વોની મૂળમાત્ર વાચના આપી આ શ્રીસ્થૂલભદ્ર મુનિરાજ ચૌદપૂર્વધારી બન્યા તેમને પટ્ટધર નીમી શ્રીભદ્રબાહુ સ્વામી સમાધિપૂર્વક સ્વર્ગસ્થ થયા કાલાંતરે આર્યમહાગિરિ અને આર્યસુહસ્ એવા બે પોતાના શિષ્યોને શ્રીસ્થૂલભદ્રે અગ્યાર અંગ અને દશ પૂર્વો ભણાવ્ અને તેમને આચાર્ય-પદ ઉપર સ્થાપી આ મહાત્મા કાળ કરી સ્વર્ગે ગયા

આ પ્રમાણે જેમના જીવન-વૃત્તાન્તની સ્થૂલ રૂપરેખા આલેખી છે તે કોઇ સાધારણ વ્યક્તિ નથી એમની અપૂર્વતા તો કોઇ ઓર જ છે સામા રીતે તીર્થંકરોના નામો પણ જેટલી ચોવીસીઓ સુધી અમર રહેતા નથી તેના પણ અધિક ઠેઠ ૮૪ ચોવીસીઓ સુધી આ મહાત્માનું નામ અમર રહેનાર આ વાત કોઇને ગળે ન ઉતરે તો તેની ખાતર ઉપદેશતરંગિણી (પૃ ૮૭)

[1] પૂર્વનું એક પ્રકરણ

નિમ્ન-લિખિત પંક્તિ ટાંચણરૂપે રજુ કરવામાં આવે છે —

" स्थूलभद्रनामस्मरणं चतुरशीतिजिनचतुर्विंशतिका यावद् भविष्यति "

આ યોગીશ્વરની આપણે જેટલી સ્તુતિ કરીએ તેટલી ઓછી છે આકાશ જેવડો કાગળ હોય, 'મેરુ' જેવડી કલમ હોય, 'સ્વયંભૂરમણ' સમુદ્ર જેટલી શાહી હોય અને સ્વયં સરસ્વતી લેખિકા હોય તોપણ એમના ગુણોનું સવિસ્તર વર્ણન થઇ શકે તેમ નથી એટલે આપણે શ્રીજયાનંદસૂરિકૃત શ્રીસ્થૂલભદ્ર ચરિત્ર (પૃ ૩૫-૩૬)માંના કેટલાક (નિમ્નસૂચિત) પદ્યોનો ઉલ્લેખ કરી સંતોષ માનવો પડશે

" श्रीस्थूलभद्र ! शकटालकुलावतंस !
विश्वत्रयीविमलमानसराजहंस ! ।
सम्यक्सलीलशुचिशीलगुणैकशंस !
जीयाः प्रभो ! रचितसिद्धिरमारिरंस ! ॥५४९॥–વસંત૦

गिरौ गुहायां विजने वनान्तरे
वासं श्रयन्तो वशिनः सहस्रशः ।
हर्म्येऽतिरम्ये युवतीजनान्तिके
वशी स एकः शकटालनन्दनः ॥५५०॥–ઇન્દ્રવંશા

[1]योऽग्नौ प्रविष्टोऽपि हि नैव दग्ध-
श्छिन्नो न खड्गाग्रकृतप्रचारः ।
कृष्णाहिरन्ध्रेऽप्युषितो न दष्टो
नाक्तोऽञ्जनागारनिवास्यहो यः ॥५५१॥–ઇન્દ્રવજ્રા

[2]वेश्या रागवती सदा तदनुगा षड्भी रसैर्भोजनं
शुभ्रं धाम मनोहरं वपुरहो नव्यो वयःसङ्गमः ।
कालोऽयं जलदाविलस्तदपि यः कामं जिगायादरात्
तं वन्दे युवतिप्रबोधजनकं श्रीस्थूलभद्रं मुनिम् ॥५५२॥–શાર્દૂલ૦

[3]श्रीनेमितोऽपि ... विचार्य
... प्रभु भटमेकमेव ।

૧-૩ આ ત્રણ પદ્યો ઉ ... (પૃ ૮૯)માં પણ નજરે પડે છે

देवोऽद्रिदुर्गमधिरुह्य जिगाय मोहं
यन्मोहनालयमयं तु वशी प्रविश्य ॥५६०॥–वस०त०

लोकोत्तरा गुणगणाः किल यस्य शस्या
लोकोत्तरः विमलशीलमलं सलीलम् ।
लोकोत्तरं सकलचित्रकरं चरित्रं
लोकोत्तरः स जयताच्छकटालसूनुः ॥५६१॥–वस०त०

श्रीशान्तिनाथादपरो न दानी
दशार्णभद्रादपरो न मानी ।
श्रीशालिभद्रादपरो न भोगी
श्रीस्थूलभद्रादपरो न योगी ॥ ''–ઉપજાતિ

અર્થાત્ હે શ્રીસ્થૂલભદ્ર ! હે શકટાલના કુલના ભૂષણ ! હે ત્રૈલોક્યરૂપ માનસ (સરોવર)ને વિષે રાજહંસ ! હે યથાર્થ લીલા પૂર્વક પવિત્ર શીળરૂપ ગુણના અદ્વિતીય કથન કરનાર ! હે મુક્તિરૂપી મહિલા સાથે રમણ કરવાની અભિલાષા રચનાર ! હે પ્રભુ ! તું જયવંતો વર્ત પર્વત ઉપર, ગુફામાં કે નિર્જન વનમાં વાસ કરનારા સંયમીઓ હજારો છે, પરંતુ અતિશય મનોહર એવા મહેલમાં યુવતિજનની પાસે રહેનાર સંયમી તો એક શકટાલનો (જ) નન્દન છે કેમકે અગ્નિમાં પ્રવેશ કરવા છતાં એ દાઝ્યો નથી, તરવારની ધાર ઉપર, ચાલવા છતાં તે છેદાયો નથી, કાળા સાપના દરમાં પણ વસવા છતાં તે ડસાયો નથી તેમજ કાજળની કોટડીમાં નિવાસ કર્યા છતાં તે લેપાયો નથી વેશ્યા સદા સ્નેહવાળી તેમજ અનુગામિની હતી, છએ રસોવાળું ભોજન હતું, સુશોભિત ધામ હતું, મનોહર શરીર હતું, નવીન ઉંમરનો સંગમ હતો, વળી આ કાળ પણ મેઘથી વ્યાપ્ત હતો, છતાં પણ જેણે આદરથી કામને જીત્યો, તે પ્રમદાને પ્રતિબોધ પમાડનારા મુનિ શ્રીસ્થૂલભદ્રને હું વંદન કરૂં છું વિચાર કરતાં અમે તો શકટાલના પુત્રને શ્રીનેમિ(નાથ) કરતાં પણ (ચઢિયાતા) અદ્વિતીય વીર માનીએ છીએ, કેમકે (નેમિનાથ) દેવે તો દુર્ગનું અધિરોહણ કરી મોહને જીત્યો, જ્યારે આ સંયમીએ તો રતિનિવાસમાં પ્રવેશ કરી તેણે જીત્યો જેના પ્રશંસાપાત્ર ગુણોના સમૂહો અલૌકિક છે, જેનું નિર્મળ અત્યંત લીલાવાળું શીયલ લોકોત્તર છે, સમસ્ત (જીવો)ને આશ્ચર્યકારી એવું જેનું ચરિત્ર લોકોત્તર છે, તે લોકોત્તર શકટાલ-સુત જયવંતો હો શ્રીશાન્તિનાથથી કોઈ અન્ય અધિક દાની નથી, દશાર્ણભદ્ર કરતાં કોઈ અધિક અભિ

માની નથી, શ્રીશાલિભદ્ર કરતા કોઇ વધારે ભોગી નથી તેમજ શ્રીસ્થૂલભદ્ર કરતા કોઈ ચઢિયાતો યોગી નથી

महत्त्वं मानवे प्राप्त, येन शील प्रपालितम् ।
श्व-रासभादियोनिषु, कुशील तु भवे भवे ॥१४३॥

બ્રહ્મચર્યથી મોટાઇ—

શ્લો૦—" જેણે (જગતમા) શીયળ પાળ્યુ છે, તેને માનવોમાં મોટાઇ મળી છે; બાકી જેણે કુશીલ સેવ્યુ છે, તેણે ભવોભવમા કૂતરા, ગધેડા વગેરે યોનિઓમા અવતરવુ પડયુ છે. "–૧૪૩

भवे भवे तु भुक्तेषु, सत्स्वपि न प्रजायते ।
भोगेषु येषु तृप्तिस्ते, मा मुह्य तेषु मानस ! ॥१४४॥

ભોગોમાં નિર્મોહતા—

શ્લો૦—" (અનત) ભવોમા (વિવિધ અને પુષ્કળ) ભોજન કર્યા છતાં, જે ભોગોને વિષે સતોષ થતો નથી, તે ભોગોમા હે ચિત્ત ! તુ મોહ ન રાખ "–૧૪૪

पुनः पुन पदार्थाना, राशिर्दृष्टोऽत्र केनचित् ।
मायेन्द्रजालतो नष्टे, तस्मिन् राशिर्न दृश्यते ॥१४५॥
हावभावादिभिरेव, भुक्ता भोगाश्च लक्षशः ।
विद्यते सञ्चयस्तेषां, न च भोगान्तरे क्षणे ॥१४६॥–युग्मम्

ભોગ પછીની સ્થિતિ—

શ્લો૦—" ફરી ફરીને પદાર્થોના ઢગલો અત્ર કોઇએ જોયો છે તે માય,

કે ઇન્દ્રજાળથી નાશ પામતા દેખાતો નથી તેમ હાવ-ભાવ વગેરે ભોગો લાખો રીતે ભોગવ્યા, પરંતુ ભોગ ભોગવી રહ્યા પછીની પળમાં તેનો સંગ્રહ (દેખાતો) નથી "–૧૪૫–૧૪૬

मोहमायामतो मुक्त्वा, त्यक्त्वा विषयवासनाम् ।
शीलरत्नं महद्रत्नं, रक्षणीयं प्रयत्नतः ॥१४७॥

શીલ-રત્નનું રક્ષણ—

શ્લો૦—" એથી કરીને મોહ અને માયાને મૂકીને તેમજ વિષયની વાસનાને ત્યજીને મહારત્નરૂપ શીલ-રત્નનું પ્રયત્ન પૂર્વક રક્ષણ કરવું (તે જ ઇષ્ટ છે) "–૧૪૭

સ્પષ્ટી૦—આ પદ્યમાં શીલ-રત્નનું પ્રયત્નપૂર્વક રક્ષણ કરવાનો જે ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો છે તે અસ્થાને નથી, કેમકે એનું રક્ષણ કરવું એ વિકટમાં વિકટ કાર્ય છે આ વાત ભક્ત-પરિજ્ઞાની નિમ્ન-લિખિત ગાથાઓથી સ્ફુટ થાય છે—

"[1]नीअगमाहिं सुपओहराहिं उप्पिच्छमंथरगईहिं ।
महिलाहिं निन्नयाहि व गिरिवरगुरुआ वि भिज्जंति ॥११६॥"[2]—આર્યા

૧ છાયા—

नीचैर्गमाभिः सुपयोधराभिरुत्प्रेक्ष्यमन्थरगतिभिः ।
महिलाभिर्निम्नगाभिरिव गिरिवरगुरुका अपि भिद्यन्ते ॥

૨ આ પદ્યમાં જેમ નારીને નદીની ઉપમા આપવામાં આવી છે તેમ આ ભક્ત-પરિજ્ઞાની નિમ્ન-લિખિત ગાથામાં આ ઉપમા ઝળકી રહી છે—

सिंगारतरंगाए विलासवेलाइ जुव्वणजलाए ।
पहसिअफेणाइ मुणी नारिनईए न बुड्डंति ? ॥ १२९ ॥—આર્યા
[शृङ्गारतरङ्गाया विलासवेलाया यौवनजलायाम् ।
प्रहसितफेनाया मुनयो नारीनद्यां न ब्रुडन्ति ? ॥]

અર્થાત્ શૃંગારરૂપ કલ્લોલવાળી વિલાસરૂપ વેલાવાળી યૌવનરૂપ જળવાળી હાસ્યરૂપ ફીણવાળી વનિતારૂપ સરિતામાં (ક્યાં ક્યાં) મુનિઓ ખરેખર ડૂબતા નથી ?

"[1]महिलासंसग्गीए अग्गी इव जं च अप्पसारस्स ।
मयणं व मणो मुणिणो वि हत सिग्घं चिअ विलाइ ॥१२७॥ "—અર્થા

અર્થાત્ નીચે જવાવાળી, સુન્દર જળને ધારણ કરનારી, ઉત્પ્રેક્ષા કરવા લાયક મદ ગતિવાળી નદીઓ જેમ પર્વતોને ભેદે છે તેમ નીચ (જનો)નો આશ્રય લેનારી, સુન્દર સ્તનોવાળી, ઉત્પ્રેક્ષ્ય મથર ચાલવાળી મહિલાઓ પર્વત જેવા સુદૃઢ ગુરુઓને ભેદી નાખે છે, વશ કરી લે છે, કામાતુર બનાવી દે છે. જેમ અગ્નિના સસર્ગથી મીણુ ઓગળી જાય છે તેમ ભામિનીની સગતિથી આત્માને સારરૂપ માનનાર મુનિનુ મન પણ સત્વર પીગળી જાય છે, એ પણ પોતાની ભૂમિકાથી ગબડી પડે છે

આ પ્રમાણે બ્રહ્મચર્યનો અધિકાર પૂર્ણ કરીએ તે પૂર્વ એના સબધમા બે ત્રણ બાબતોનો વિચાર કરવો આવશ્યક સમજાય છે પ્રથમ તો બ્રહ્મચર્યનો અર્થ શુ તે વિચારતા સમજાય છે કે—

" ब्रह्मणि चरणमिति ब्रह्मचर्यम "

અર્થાત્ આત્મ-સ્વરૂપમા વિચરવુ-આત્મ-રમણુતા સાધવી તે 'બ્રહ્મચર્ય' છે આ વિકટ કાર્યમા ઉત્તીર્ણ થવા માટે વીર્યના નિરોધની ખાસ આવશ્યકતા છે એથી કરીને વીર્ય-નિરોધને પણ 'બ્રહ્મચર્ય' કહેવામા આવે છે

બ્રહ્મચર્યના અધિકારી આશ્રીને [2]બે ભેદો છે —(૧) સાધુનું બ્રહ્મચર્ય અર્થાત્ કોઇ પણ સ્ત્રી સાથે કદાપિ માનસિક, વાચિક કે કાયિક વિષયનુ સેવન ન કરવુ તે અને (૨) ગૃહસ્થનુ બ્રહ્મચર્ય યાને સ્વદારાસતોષવ્રત એટલે [3]મર્યાદિતપણે પોતાની પત્ની સાથેનુ વિષય-સેવન

---

૧ છાયા—

महिलासंसर्गेण अग्निरिव यच्च आत्मसारस्य ।
मदनमिव मनो मुनिनोऽपि हन्त शीघ्रमेव विलीयते ॥

૨ શ્રાદ્ધપ્રતિક્રમણસૂત્રની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિના ૮૨ મા પત્રમા સૂચવ્યુ છે તેમ સૂક્ષ્મ અને સ્થૂલ એમ મૈથુનના બે ભેદો પડે છે તેમાં કામના ઉદયથી ઇન્દ્રિયોને વિષે જરાક વિકાર થાય તે 'સૂક્ષ્મ મૈથુન' છે, જ્યારે મન, વચન અને કાયાથી ઔદારિક તેમજ વૈક્રિય દેહધારી લલનાનો સભોગ કરવો તે 'સ્થૂળ મૈથુન' છે આથી સૂક્ષ્મ મૈથુનથી વિરમવુ તે સૂક્ષ્મ બ્રહ્મચર્ય અને સ્થૂલ મૈથુનથી વિરમવુ તે સ્થૂલ બ્રહ્મચર્ય એમ પણ બ્રહ્મચર્યના બે ભેદ પાડી શકાય.

૩ મર્યાદિતપણે એમ કહેવાનું કારણ એ છે કે અમુક દિવસે તો સ્વદારા પણ અગમ્ય છે એમ શાસ્ત્રોમા ઉલ્લેખો છે જેમકે મનુસ્મૃતિ (અ ૪, શ્લો ૧૨૮) કહે છે કે—

અને એ ઉમેરવું નિરર્થક નહિ ગણાય કે ગૃહસ્થ-ધર્મ પાળ્યા વિના સાધુ-ધર્મ અંગીકાર ન જ થઇ શકે એ માન્યતા ભૂલભરેલી છે કહેવાનો મતલબ એ છે કે—

" अपुत्रस्य गतिर्नास्ति, स्वर्गो नैव च नैव च "

એ વાક્યથી ભડકવાની જરૂર નથી કેમકે ખુદ **મનુસ્મૃતિ** (અ ૫, શ્લો ૧૫૯)મા કહ્યુ છે કે—

" अनेकानि सहस्राणि, कुमारब्रह्मचारिणाम् ।
दिवं गतानि विप्राणा-मकृत्वा कुलसंततिम् ॥"—અનુ૰

અર્થાત્ અનેક હજારો અવિવાહિત બ્રહ્મચારી બ્રાહ્મણ કુમારો વંશની વૃદ્ધિ કર્યા વિના સ્વર્ગે ગયા

આ ઉપરથી તો એમ પણ કહી શકાય કે સર્વથી બ્રહ્મચર્યના પાલન જેવી કોઇ ઉત્તમ ચીજ નથી હા, એ માટેની યોગ્યતા હોવી જોઇએ, નહિ તો નામથી અને વેષથી મુનિ ગણાવી બ્રહ્મચર્યનુ પાલન નહિ કરનારા જેવો કોઇ અધમ નથી આ સબંધમા ભગવાન્ **મનુ** (?) કહે છે કે—

" यस्तु प्रव्रजितो भूत्वा, पुन सेवेत मैथुनम् ।
षष्टिवर्षसहस्राणि, विष्ठाया जायते कृमि. ॥ "—અનુ૰

' अमावास्यामष्टमीं च, पौर्णमासीं चतुर्दशीम् ।
ब्रह्मचारी भवेन्नित्य-मप्यृतौ स्नातको द्विज ॥ '—અનુ૰

અર્થાત્ અમાસ આઠમ પૂનેમ અને ચૌદસ એ ચાર તિથિઓમા તેમજ ઋતુકાળમા સ્નાતક બ્રાહ્મણે બ્રહ્મચર્ય પાળવુ જોઇએ

આ સબધમા વિષ્ણુ-પુરાણમા એવો ઉલ્લેખ છે કે—

' चतुर्दश्यष्टमी चैव, अमावास्या च पूर्णिमा ।
पर्वाण्येतानि राजेन्द्र ! रविसङ्क्रान्तिरेव च ॥
तैलस्त्रीमांससम्भोगी, पर्वस्वेतेषु वै पुमान् ।
विण्मूत्रभोजनं नाम, प्रयाति नरकं मृत ॥

અર્થાત્ ચૌદસ આઠમ અમાસ અને પૂનેમ તેમજ રવિ-સક્રાન્તિ એ હે રાજેન્દ્ર ! પર્વો છે આ પર્વને વિષે જે પુરુષ તેલ, માંસ અને સ્ત્રીનો ભોગ કરે, તે ખરેખર મરીને વિણ્મૂત્રભોજન નામના નરકે જાય છે

અર્થાત્ જે પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કર્યા બાદ-સન્યાસ માર્ગમા આરૂઢ થયા પછી-દીક્ષા અંગીકાર કર્યા બાદ મૈથુન સેવે છે, તે વિષ્ઠામા સાઠ હજાર વર્ષો સુધી કીડો થાય છે

મુનિ તરીકે પકાતી વ્યક્તિએ તો દક્ષસ્મૃતિ (અ ૭)ના નિમ્ન લિખિત પદ્યમા સૂચવેલા મૈથુનના આઠે અગોનો ત્યાગ કરવો જોઇએ —

" स्मरणं कीर्तनं केलि, प्रेक्षणं गुह्यभाषणम् ॥
सङ्कल्पोऽध्यवसायश्च, क्रियानिवृत्तिरेव च ।
एतन्मैथुनमष्टाङ्गं, प्रवदन्ति मनीषिण ॥ "

અર્થાત્ સ્મરણ, કીર્તન, ક્રીડા, દર્શન, ગુહ્ય ભાષણ, સકલ્પ, અધ્યવસાય અને કુપ્રવૃત્તિ એ મૈથુનના આઠ અગો છે એમ વિદ્વાનો વદે છે

મૈથુન સેવવાની શાસ્ત્રમા જે મનાઇ છે તેનું કારણ એ છે કે એ હિંસાત્મક કાર્ય છે આ સબન્ધમા જૈન શાસ્ત્રનુ માનવુ એમ છે કે—

---

૧ અધમ તો શુ પણ અધમાધમ કહીએ તો ઓછુ છે, એવા નામધારી અને વેષથી જગતને છેતરનાર મુનિ-પિશાચને મનુષ્ય ગણવો એ પણ પાપ છે, કેમકે જે ગૃહસ્થ પર દારાનું સેવન કરે તેના આ કાર્યને પણ મનુસ્મૃતિ અમાનુષિક તરીકે ગણાવે છે આ ચોથા અધ્યાય (શ્લો ૧૩૪)મા કહ્યુ છે કે—

" नहीदृशमनायुष्य, लोके किञ्चन विद्यते ।
यादृश पुरुषस्येह, परदारोपसेवनम् ॥ "—અનુ૰

સિન્દૂરપ્રકરના ૩૭ મા પદ્યમા પણ કહ્યુ છે કે—

' दत्तस्तेन जगत्यकीर्तिपटहो गोत्रे मषीकूर्चक-
श्चारित्रस्य जलाञ्जलिर्गुणगणारामस्य दावानल ।
सङ्केत सकलापदा शिवपुरद्वारे कपाटो दृढ
शील येन निज विलुप्तमखिल त्रैलोक्यचिन्तामणि ॥"—શાર્દૂલ૰

અર્થાત્ ત્રણ લોકમા ચિ તામણિ સમાન એવા પોતાના શીળનું જેણે ખડન કર્યુ છે, તેણે દુનિયામા અપકીર્તિનો પટહ વગડા યો છે, પોતાના કુળમા કાજળનો કૂચડો ફેરવ્યો છે, ચારિત્રને જલાજલિ આપી છે, ગુણના સમૂહરૂપ બગીચામા દાવાનલ પ્રકટા યો છે, સમસ્ત વિપત્તિઓને સકેત કર્યો છે અને મોક્ષ નગરના દ્વાર ઉપર મજબૂત કપાટ લગા યો છે

" ¹मेहुणसन्नारूढो नवलक्खं हणेइ सुहुमजीवाणं ।
केवलिणा पन्नत्त सद्दहिअव्व पयत्तेणं ॥ "—आर्या

અર્થાત્ મૈથુન-સંજ્ઞાને વિષે આરૂઢ થયેલો જીવ નવ લાખ સૂક્ષ્મ જીવોને હણે છે, એમ સર્વજ્ઞે પ્રરૂપ્યુ છે, વાસ્તે પ્રયત્ન પૂર્વક તેના ઉપર શ્રદ્ધા રાખવી ભાગવત પુરાણમા એવો ઉલ્લેખ છે કે—

" यास्तामिस्रान्धतामिस्रा-रौरवाद्यास्तु यातनाः ।
भुङ्क्ते नरो वा नारी वा, मिथः सङ्गेन निर्मिताः ॥ "—અનુ૦

અર્થાત્ અન્યોન્ય સંગથી ઉત્પન્ન થયેલી એવી જે તામિસ્ર, અંધતામિસ્ર, રૌરવ વગેરે યાતનાઓ છે તેને નર અને નારી ભોગવે છે

* * * *

तपस्त्रिविष्टपे पूज्य, तपसाऽऽवर्जिता सुराः ।
सर्वेऽपि किङ्करायन्ते तत् तपो भो विधीयताम् ॥१४८॥

તપનું ગૌરવ—

શ્લો૦—"જે તપ ત્રૈલોક્યમા પૂજનીય છે અને જેનાથી વશ થયેલા સર્વે દેવો પણ ચાકર જેવા થઇ રહે છે, તે તપ કરો "—૧૪૮

* * * *

सप्ताना घातको योऽभू-दर्जुनाह्वयमालिकः ।
तपसा सिद्धिमापत् स, तत् तपो भो विधीयताम् ॥ १४९ ॥

તપનું આરાધન—

શ્લો૦—"સાતનો ખુની એવો અર્જુન માળી જે તપથી નિર્વાણ પામ્યો તે તપ તમે કરો "—૧૪૯

અર્જુનમાલીની કથા—

સ્પષ્ટી૦—સમ્યક્ત્વના ત્રણ લિંગો પૈકી આગમ-શુશ્રૂષાના અર્થાત્ જિન-પ્રણીત આગમનું શ્રવણ કરવાની અભિલાષારૂપ પ્રથમ લિંગના ઉદાહરણ

---

१ छाया–

मैथुनसञ्ज्ञारूढो नवलक्षाणि हन्ति सूक्ष्मजीवानाम् ।
केवलिना प्रज्ञप्त श्रद्धातव्य प्रयत्नेन ॥

તરીકે **સુદર્શન** શ્રેષ્ઠીનો **સમ્યક્ત્વસપ્તતિની** ટીકાના ૪૮ મા પત્રથી નિર્દેશ થયો છે આ કથાનકમા **અર્જુન**માલી મુખ્ય ભાગ ભજવે છે એનો વૃત્તાન્ત **અંતકૃદ્દશાગ**ના ૧૮ મા પત્રથી શરૂ થાય છે ત્યા એ અધ્યયનને 'મુદ્ગરપાણિ' તરીકે ઓળખાવેલ છે એ કથાનો સાર નીચે મુજબ રજુ કરવામા આવે છે—

યુવતિના વદનની જેમ સદક્ષ, **મહાદેવ**ના અગની જેમ **ગૌરી**થી મગત, **પુરુષોત્તમ**ના વક્ષ સ્થળની પેઠે **લક્ષ્મી**થી યુક્ત અને દેવનગરની જેમ વિવિધ વિબુધોથી વિભૂષિત એવુ 'મગધ' દેશના મડનરૂપ 'રાજગૃહ' નગર હતુ ત્યા કણાદની જેમ બહુ દ્રવ્ય, ગુણ અને ક્રિયાવાળો, સાખ્યની પેઠે પ્રધાન પુરુષ વડે પ્રમાણિત, બૌદ્ધની પેઠે આયતનને જાણનારો અને શ્રીવીરની આરાધના વડે પુણ્યની શ્રેણીને પામેલો એવો **શ્રેણિક** નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો ખુદ 'સુધર્મા' સભામા તેનો અધિપતિ આ **શ્રેણિક**ના સમ્યક્ત્વની પ્રશસા કરતો હતો એ નગરમા **અર્જુન** નામનો માલાકાર (માળી) રહેતો હતો તેને સુર સુન્દરીના સૌન્દર્યને શરમાવનારી **બન્ધુમતી** નામની પ્રિયા હતી દરરોજ પોતાની પ્રિયાને સાથે રાખીને **અર્જુન** નગરના ઉદ્યાનમા રહેલા પોતાના કુળદેવતા **મુદ્ગરપાણિ** યક્ષની ઉત્તમ સુગધી પુષ્પો વડે પૂજા કરતો હતો

એકદા દાન દેવામા શૂરવીર એવા આ નગરના જનોએ મહોત્સવનો પ્રારભ કર્યો તે વખતે કાલે સવારે કુસુમોનુ મોમાગ્યુ મૂલ્ય મળશે એવા વિચારથી **અર્જુન** સાજના સુદર કુસુમોનો કરડિયો ભરી પોતાની પ્રિયા સાથે યક્ષના મન્દિરમા આવી પહોચ્યો ત્યા છ ગોઠિયાઓ ઊભા હતા તેમની નજર આ દપતી ઉપર પડી **બધુમતી**ને જોઇને તેઓ મોહિત બની ગયા તે દુષ્ટોએ પરસ્પર એવી મસલત કરી કે આ માળીને બાધીને એના દેખતા જ આપણે એની પ્રિયા સાથે ક્રીડા કરીએ આ પ્રમાણેનો મનસુબો કરી તેઓ બારણાની પાછળ સતાઇને ઊભા રહ્યા આ તરફ **અર્જુન** યક્ષના મન્દિરમા દાખલ થયો અને એક ચિત્તે તેની પૂજા કરવા લાગ્યો એવામા એકાએક તે ગોઠિયાઓ તેના ઉપર તૂટી પડયા અને તેને બાધી લીધો ત્યારબાદ તેઓ તેની સમક્ષ કુકર્મ કરવા મડી પડયા આ જોઇને **અર્જુન**ના ક્રોધનો પાર રહ્યો નહિ કહ્યુ પણ છે કે—

" पितृघातादिदु:खानि, सहन्ते बलिनोऽपि हि ।
प्रियाधर्षणज दुःखं, रङ्कोऽपि न तितिक्षति ॥–અનુ॰
सहन्ते प्राणिभिर्गाढ, पितृ मातृपराभवाः ।
भार्यापराभवं सोन्‍ तिर्यञ्चोऽपि न हि क्षमा ॥–",,

અર્થાત્ પરાક્રમીઓ પણ પિતૃહત્યા વગેરે દુઃખો સહન કરે છે, પરન્તુ પ્રિયાના અપમાનજન્ય દુઃખ રંક પણ ખમી શકતો નથી પિતા અને માતાના પરાભવને પ્રાણીઓ ઠીક સહન કરી જાય છે, કિન્તુ પત્નીના પરાભવને તો તિર્યંચો પણ સહન કરવા સમર્થ નથી

આ અર્જુન કોપના આવેશમા કઠોરમા કઠોર વચનો વડે મુદ્ગરપાણિને ઠપકો આપવા લાગ્યો કે હે ગુહ્યક ! તુ ખરેખર પત્થર જ છે, દેવ નથી, નહિ તો તારા દેખતા આ પાપીઓ આવો અધમ અનાચાર સેવી શકે ખરા ? તારામા કંઈ પણ સત્ત્વ હોત તો મારી પ્રિયાને આ દુષ્ટો આવી રીતે તારી સમક્ષ રંજાડી ન જ શકત આ સાભળીને યક્ષનો પિત્તો ખમી ગયો એટલે તે ઝટ દઈને અર્જુનના શરીરમા પેસી ગયો આથી કાચા સૂતરના તાતણાની જેમ અર્જુનના બધનો તૂટી ગયા વિશેષમા આ માળીના દેહમા રહેલા યક્ષે હજાર પલ જેટલો ભારી મુદ્ગર ઉપાડ્યો અને એ વડે બન્ધુમતી અને પેલા છ ગોઠિયાઓનો ચૂરો કરી નાખ્યો. આ દિવસથી માડીને પ્રતિદિન જ્યારે આ યક્ષ એક સ્ત્રી અને છ પુરુષનો સહાર કરી રહે છે ત્યારે એને શાતિ થાય છે આ વૃત્તાન્તની શ્રેણિકને ખબર પડતા તેણે પટહ વગડાવી નાગરિકોને ચેતવણી આપી કે જ્યા સુધી અર્જુન સાત માનવોનો સહાર કરી ન લે ત્યા સુધી કોઈએ નગર બહાર જવુ નહિ

આ અરસામા શ્રીવીર પ્રભુ ઉદ્યાનમા સમોસર્યા, પરન્તુ અર્જુનના ભયથી કોઈ એમને વદન કરવાને જવાની ઇચ્છા કરતું નહિ આ નગરમા સુદર્શન નામના શેઠ રહેતા હતા તે વીરની વાણીના રસિક હતા તેથી તેમણે પોતાના માતાપિતાને વિનતિ કરી કે હે પૂજ્યો ! વીર પ્રભુને વન્દન કરવા માટે જવાની મને અનુજ્ઞા આપો આ સાભળીને તેઓ બોલી ઊઠ્યા કે હે વત્સ ! હાલમા ત્યા જવાની તુ વાત કરીશ નહિ, ત્યા તો અર્જુન ભારે ઉપદ્રવ મચાવી રહ્યો છે, તું અહીં જ રહીને પ્રભુને ભાવ-વદન કરી લે અને પૂર્વે સાભળેલી તેમની દેશનાની ભાવના ભાવ સુદર્શને ઉત્તર આપ્યો કે ભગવાન્ સાક્ષાત્ અહીં પધાર્યા છે તો પછી તેમની વાણીરૂપ સુધાનુ પાન કર્યા વિના મને ભોજન કરવુ કલ્પે નહિ વળી આવા પાનથી પુષ્ટ થયેલા મને અર્જુન શુ કરી શકવાનો છે, તેથી જે થનાર હોય તે થાઓ એમ કહી માબાપની રજા લઈ શેઠ વદન માટે નીકળી પડ્યા ચાલતા ચાલતા તેઓ મુદ્ગરપાણિ યક્ષના મદિર સમીપ આવી પહોચ્યા એવામા અર્જુનની નજર તેના ઉપર પડી એટલે તે તો એકદમ મુદ્ગર ઉછાળતો ઉછાળતો જાણે યમરાજ હોય તેમ શેઠની સામે ધસ્યો શેઠ તેને પોતાને મારવા આવતો

જોયો એટલે નિર્ભય ચિત્તે ભૂમિનુ વસ્ત્રના છેડા વડે પ્રમાર્જન કરી જિનોને નમસ્કાર કરી, વિધિપુર્વક વ્રતોને ઉચ્ચારી, ચાર શરણો સ્વીકારી, સર્વ જીવોને ખમાવી, દુષ્કૃત્યની નિદા અને સુકૃતની અનુમોદના કરતા અને સાકાર અનશન અગીકાર કરી, ઉપસર્ગમાથી બચી જઇશ તો જ કાઉસગ્ગ પાડીશ એમ વિચારી પચપરમેષ્ઠી મત્રનું સ્મરણ કરતા તેઓ કાર્યોત્સર્ગ-ધ્યાનમા આરૂઢ થયા. અર્જુન તેમની છેક પાસે આવ્યો, પરન્તુ તેના શરીરમા પેઠેલો યક્ષ આ શેઠને કઇ કરી શકયો નહિ ઉલટો ભયભીત થઇને પોતાના મુદ્ગરને લઇને અર્જુનના શરીરમાથી તે નાસી છૂટયો તેમ થતા છેદાયલા ઝાડની જેમ અર્જુન ભૂમિ ઉપર ઢળી પડયો ક્ષણવાર પછી ચેતન આવતા અર્જુને આખ ઉઘાડી, એટલે તેની દૃષ્ટિ સુદર્શનના ઉપર પડી ઉપસર્ગ દૂર થયેલો જોઇ શેઠે ધ્યાન ધરવુ છોડી દીધુ અર્જુને તેમને પૂછ્યુ કે તમે કોણ છો અને કયા જાઓ છો ? સુદર્શને ઉત્તર આપ્યો કે હું શ્રમણોનો ઉપાસક (શ્રાવક) છુ અને શ્રીવીર પરમાત્માને વદન કરવા તેમજ તેમની દેશના સાભળવા જાઉ છુ અર્જુને કહ્યુ કે મને પણ એવો મનોરથ થાય છે એટલે પછી બન્ને જણા શ્રીવીરના સમવસરણમા ગયા અને તેમની દેશના સાભળવા બેઠા ત્યા તેમને કાને એવા અક્ષરો પડયા કે—

" मानुष्यमार्यविषयः सुकुलप्रसूतिः
श्रद्धालुता गुरुवचःश्रवणं विवेकः ।
मोहान्धिते जगति सम्प्रति सिद्धिसौध-
सोपानपद्धतिरियं सुकृतोपलभ्या ॥–વસન્ત૦

संसारकूपाज्जननापमृत्यु—
जरामहाक्षारजलाभिपूर्णात् ।
अर्हद्वचोरज्जुमृतेऽभिमग्नान्
जनान् समुद्धर्तुमलं न चान्यः ॥ "—ઉપજાતિ

અર્થાત્ અત્યારે મોહથી અધ બનેલા ભૂમડળમા મનુષ્યપણુ, આર્ય દેશ, સુકુળ મા જન્મ, શ્રદ્ધા, ગુરુની વાણીનુ શ્રવણ અને વિવેક એ મુક્તિરૂપી મહેલની નીસરણીની પદ્ધતિ પુણ્ય વડે પ્રાપ્ત થાય છે જન્મ, અપમરણ અને ઘડપણ રૂપ અત્યત ખારા જળથી પરિપૂર્ણ એવા સસારરૂપ કૂવામા ડૂબતા જનોનો ઉદ્ધાર કરવા માટે અરિહતની વાણીરૂપ દોરડા સિવાય અન્ય કોઇ સમર્થ નથી

આ પ્રમાણેની ધર્મદેશના સાભળી સુદર્શન ખુશી થયા અને યથાશક્તિ નિયમ ગ્રહણ કરી જિનેશ્વરને નમન કરી સ્વસ્થાનકે ગયા અર્જુન તો ભાગવતી દેશનારૂપ અમૃતનું શ્રવણ-પુટ વડે પાન કરી સંવેગ-રગથી રગાયા, એથી તેમણે ઓછામા ઓછુ છઠ્ઠની તપશ્ચર્યા કરવી એવા અભિગ્રહ પૂર્વક શ્રીવીરની પાસે દીક્ષા લીધી ત્યારબાદ ગોચરીએ જવુ, આવવુ ઈત્યાદિ પ્રસગે કુપિત મનુષ્યના હાથે તાડન, તર્જન, આક્રોશ, કદર્થનાદિની લહાણી મળતા તે સર્વ કષ્ટોને સમભાવે તેઓ સહન કરવા લાગ્યા ચાર માસ વીતી જતા એ મામની તેમણે સલેખણા કરી એ પ્રમાણે છ માસ વ્યતીત થતા શુક્લ ધ્યાન દ્વારા કર્મરૂપ ઇન્ધનને બાળી નાખી, પરમ સ્પૃહણીય કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી અઘાતિ કર્મનો પણ ક્ષય થતા તેઓ મુક્તિ-મન્દિરે પધાર્યા સુદર્શન શેઠ પણ ચિરકાળ પર્યંત જિન-શાસનની પ્રભાવના કરી, યથાવિધિ વ્રતો પાળી સ્વર્ગે ગયા

* * * *

गोहत्यादिमहापापान्–मुक्तो दृढप्रहारिकः ।
घोरेण तपसा जात–स्तत् तपो भो विधीयताम् ॥१५०॥

તપથી મુક્તિ—

શ્લો૦—"ઘોર તપ દ્વારા ગોવધ વગેરે મહાપાપોથી દૃઢપ્રહારી મુક્ત થયો, માટે તમે તપ કરો "–૧૫૦

* * * *

धातुरक्तपलाना हि, शोषक दुष्कर तपः ।
तथापि कर्मनाशेऽन्यत्, कारण न सतां मतम् ॥१५१॥

કર્મોનો નાશ કરવામા તપની અદ્વિતીયતા—

શ્લો૦—" જોકે તપ ધાતુ, લોહી અને માસને શોષનારૂ છે, છતા કર્મનો નાશ કરવામા આના જેવુ બીજુ કોઈ સાધન સજ્જનોને માન્ય નથી. "–૧૫૧

* * * *

निकाचितानि कर्माणि, नीयन्ते भोगतः क्षयम् ।
स्यातोऽयमपि सिद्धान्त–स्तपेनादरितो नहि ॥ १५२ ॥

તપથી નિકાચિત કર્મનો પણ વિનાશ—

શ્લો૦—"નિકાચિત કર્મનો ભોગવી ક્ષય થાય છે એવા (જૈન સમુદાયમા) પ્રચલિત સિદ્ધાન્તનો પણ તપ આદર કરતો નથી"—૧૫૨

નિકાચિતનો અર્થ—

સ્પષ્ટી૦—ક્ષીર અને નીરની જેમ અથવા અગ્નિ અને તપાવેલા લોખડના ગોળાની જેમ આત્મા અને કર્મનુ એકમેક થઇ જવુ તે 'બન્ધ' કહેવાય છે આ પ્રમાણેના બન્ધના અનેક પ્રકારો છે કોઈ કર્મનો આત્મા સાથે શિથિલ બન્ધ હોય છે તો કોઇનો ગાઢ, તો વળી કોઇનો અતિગાઢ બન્ધ હોય છે જે કર્મ અત્યન્ત ગાઢ રીતે બધાયેલુ હોય છે અને મોટે ભાગે જેને ભોગવ્યા વિના છુટકો જ થતો નથી તેને 'નિકાચિત' કહેવામા આવે છે જે કર્મનો નિકાચિત બન્ધ ન થયો હોય તેને તો શુભ ભાવનાઓના પ્રબળ વેગથી ભોગવ્યા વિના પણ આત્મા પોતાના પ્રદેશોમાથી હાકી કાઢી શકે છે

तपोऽग्निदग्धकर्माण, आत्मभावे स्थिताः सदा ।
निरहङ्कारिणो जीवा, लभन्ते मोक्षसम्पदम् ॥ १५३ ॥

તપથી સિદ્ધિની સપત્તિ—

શ્લો૦—"તપશ્ચર્યારૂપ અગ્નિથી જેમણે કર્મોને બાળી નાખ્યાં છે તથા જેઓ સદા આત્મભાવમાં રહેલા છે એવા નિરભિમાની જીવોને સિદ્ધિની સંપદા સાંપડે છે"—૧૫૩

यथाऽग्नौ पतित स्वर्ण, मलक्षयाद् विशुध्यति ।
तथा तपोऽग्निनाऽऽत्माऽय, कर्मक्षयाद् विशुध्यति॥१५४॥[1]

તપથી આત્માની વિશુદ્ધિ—

શ્લો૦—"જેમ અગ્નિમાં પડેલુ (તપાવેલુ) સોનુ મેલનો નાશ થવાથી

---

૧ સરખાવો ઉપદેશતરંગિણી (પૃ ૯૨) નું નિમ્નલિખિત પદ્ય—
" सदोषमपि दीप्तेन, सुवर्ण वह्निना यथा ।
तपोऽग्निना तप्यमान—स्तथा जीवो विशुद्ध्यति ॥ १० ॥ "—અનુ૦

શુદ્ધ થાય છે, તેમ તપરૂપ અગ્નિથી કર્મનો ક્ષય થવાથી આ આત્મા નિર્મળ બને છે "—૧૫૪

* * * *

अतितापप्रतप्त हि, यथाऽर्यमञ्जरीफलम् ।
बन्धनान्मुच्यते तपसा, तथाऽऽत्मा कर्मबन्धनात् ॥ १५५ ॥

તપથી કર્મ-બન્ધનનો ઉચ્છેદ—

શ્લો૦—"જેમ અતિશય તાપવી તપતા આર્યમંજરી (એરંડા)નું ફળ બન્ધનથી છૂટું થાય છે, તેમ તપ વડે આત્મા કર્મના બન્ધનથી મુક્ત બને છે."—૧૫૫

* * * *

यथा लङ्घनतो याति, ज्वरो दुःखप्रदायक ।
तथा हि तपसा याति, कार्मिको दुःखदो ज्वरः ॥ १५६ ॥

તપથી કર્મ-જ્વરનો સંહાર—

શ્લો૦—"જેમ લાંઘણ કરવાથી દુઃખદાયી તાવ જરૂર જતો રહે છે, તેમ તપ વડે દુઃખકર કાર્મિક જ્વર નક્કી જતો રહે છે "—૧૫૬

તપનો મહિમા—

સ્પષ્ટી૦—આ પ્રકારે આ તેમજ પૂર્વોક્ત પદ્યોમાં તપનો મહિમા વર્ણવ્યો છે આપણે પણ એ વિષયની પુષ્ટિરૂપ થોડાક પદ્યો વિચારીએ ૧૪૮ મા પદ્યમાં તપ ત્રૈલોક્યમાં પૂજનીય છે એમ જે કહેવામાં આવ્યું છે તેનું ઉપદેશતરંગિણી (પૃ ૯૩)નું નિમ્ન-લિખિત પદ્ય સવિશેષ સમર્થન કરે છે—

" यत् कुष्ठादिगरिष्ठरोगविरतिर्निष्ठीवनालेपनाद्
मूत्रस्पर्शवशेन काञ्चनकला यल्लोहधातुष्वपि।
रत्नाना करपल्लवमणयतो यत्नाक्षयल्लोन्नति-
स्तद् विश्वत्रय पद्मवृद्धुतगुणं जीयात् तपः स्फूर्जितम् ॥१७॥"—शार्दूल०

વિશેષમાં તપથી અનેક લાભો દર્શાવતા ઉપદેશતરંગિણીના ૯૦ મા પત્રમાં કહ્યું છે કે—

" चक्रे तीर्थकरैः स्वय निजगदे तैरेव तीर्थेश्वरैः
श्रीहेतुर्भवहारि दारितरुजं सन्निर्जराकारणम् ।
सद्यो विघ्नहर हृषीकदमन माङ्गल्यमिष्टार्थकृद्
देवाकर्षणमारदर्पदलनं तस्माद् विनेयं तप ॥ १ ।"–શાર્દૂલ૦

અર્થાત્ (ઋષભદેવે એક વર્ષ પર્યંત, વીર પ્રભુએ છ મહીના પર્યંત એમ) તીર્થંકરોએ પોતે તપ કર્યું તેમજ તે જ તીર્થંકરોએ તેની પ્રરૂપણા કરતા કહ્યુ કે તપ (સુવર્ણપુરુષાદિ સિદ્ધિરૂપ) લક્ષ્મીનુ કારણ છે, (ચિલાતીપુત્ર જેવાને) ભવનો નાશ કરનારૂ (સાધન) છે, (શ્રીપાલ રાજાની પેઠે રોગીઓના) રોગનો ઉચ્છેદ કરનારૂ છે, સાચી નિર્જરાનો હેતુ છે, (દ્વારિકાના દાહ વગેરે) વિઘ્નોને તરત જ દૂર કરનારૂ છે, ઇન્દ્રિયોનું દમન કરનારૂ છે, મગળરૂપ છે, (ચક્રવર્તીઓને ખડ-સાધનાની જેમ) વાછિત અર્થને આપનારૂ છે, (હરિકેશી અને બલ મુનિની માફક) દેવોનુ આકર્ષણ કરનારૂ છે તેમજ કદર્પના દર્પને દળનારૂ છે, વાસ્તે તપશ્ચર્યા કરવી જોઇએ

આ પ્રમાણેના તપથી અનેકવિધ લાભો હોવા છતા જેઓ તપ નથી કરતા તેમને ઉદ્દેશીને શાસ્ત્રકાર કહે છે કે—

" स्थाल्यां वैडूर्यमय्यां पचति तिलखल चान्दनैरिन्धनौघैः
सौवर्णैर्लाङ्गलाग्रैर्विलिखति वसुधामर्कतूलस्य हेतोः ।
छित्त्वा कर्पूरखण्डान् वृतिमिह कुरुते कोद्रवाणां समन्ता–
दायातः कर्मभूमौ न चरति विपुल यस्तपो मन्दभाग्य ॥ "–સ્રગ્૦

અર્થાત્ જે મન્દ ભાગ્યવાળો માનવ [1]કર્મ-ભૂમિમા ઉત્પન્ન થવા છતા મહાન્ તપ આચરતો નથી, તે [2]વૈડૂર્યની બનાવેલી થાળીમા ચન્દનના ઇધણના સમૂહોથી તલના છોતરાને રાધે છે, વળી તે અર્ક અને રૂને માટે સોનાના હળોના અગ્ર ભાગોથી પૃથ્વીને ખેડે છે તેમજ કપૂરના ખડોને છેદીને ચારે બાજુએ તે કોદ્રવાની વાડ કરે છે

તપનુ સ્વરૂપ—

જે તપનો આટલો બધો મહિમા વર્ણવવામા આવે છે તે તપનુ સ્વરૂપ સમજવુ જોઇએ તે સમજ્યા વિનાનુ તપ સાર્થક થતું નથી અજ્ઞાન-તપશ્ચર્યાનુ વિશેષ ફળ મળતું નથી કહ્યુ પણ છે કે—

૧ જુઓ સ્તુતિચતુર્વિંશતિ (પૃ. ૩૮)
૨ 'વિદૂર' ગામમા સંસ્કાર

" [1]सट्ठि वाससहस्सा तिसत्तखुत्तोदएण धोएण ।
अणुचिन्न तामलिणा अन्नाणतवु त्ति अप्पफलो ॥ "–આર્યા

" तामलितापसतपसा सिद्धयन्ति जिनेन्द्रशासने सप्त ।
अज्ञानस्य तु दोषात्, स ययावीशानसुरलोके ॥ "– ,,

—ઉપદેશતરંગિણીનું ૯ મું પત્ર.

અર્થાત્ એકવીસ વાર જળ વડે ભોજન ધોઇને ખાવું એ પ્રમાણે સાઠ હજાર વર્ષો પર્યંત [2]તામલિએ તપ કર્યું, પરન્તુ તે અજ્ઞાન-તપ હોવાથી તેનું તેને અલ્પ ફળ મળ્યું જિનેન્દ્રના શાસનમાં સાત (મનુષ્યો) તામલિ તાપસ જેટલી તપશ્ચર્યા કરવાથી સિદ્ધ થાય જ્યારે અજ્ઞાનના દોષને લઇને (તામલિ તાપસ) તો ઈશાન દેવલોકમાં (જ) ગયો (એથી ઉચ્ચ ગતિ ન પામી શક્યો)

વળી તપ કરવાનું કારણ નિર્જરા છે એ વાત લક્ષ્યમાં રાખવી જોઇએ, કેમકે પૂજા, લોભ કે પ્રસિદ્ધિને માટે તપ કરવો તે કેવળ શરીરને શોષવા બરાબર છે એનાથી કંઇ તપનું ફળ મળતું નથી [3]

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે પૌદ્ગલિક સુખની વાંછાથી કષ્ટ સહન કરવું કે લોકસંજ્ઞાથી ભયભીત બની કે પરાધીનતાને લઇને દીનપણે આહારનો ત્યાગ કરવો તે તપ નથી, કેમકે એ તો આસ્રવનું મૂળ છે, કષાયના ઉદયથી આશ્રિત છે અને તેમાં કર્મ-બંધતા રહેલી છે આને તો શ્રીપ્રજ્ઞાપના સૂત્રની વૃત્તિમાં કહ્યું છે તેમ પૂર્વ ભવના અંતરાય-કર્મના ઉદય અને અસાતાવેદનીયના વિપાક તરીકે ઓળખાવાય કે વિશેષમાં આચારાંગની ચૂર્ણિમાં કહ્યું પણ છે કે—

" [4]अगन्थसु(सु)त्त सव्वमवि विवाग "

આથી કરીને એ વાત સ્પષ્ટ થાય છે કે ઇન્દ્રિયોના સુખની નવીન નવીન લાલસાથી રહિત અને નિર્મળ આત્મ-દ્રવ્યના સાધકનું કષ્ટ-સેવન તે તપ છે

---

૧ છાયા—

षष्टिं वर्षसहस्राणि त्रिसप्तकृत्व उदकेन धौतेन ।
अनुचीर्णं तामलिना अज्ञानतप इति अल्पफलम् ॥

૨ આનો વૃત્તાન્ત માટે જુઓ ભગવતી (શ ૩ ઉ ૧ સૂ. ૧૩૪-૧૩૬)

૩ સરખાવો—

" पूजालोभप्रसिद्धयर्थं, तपस्तप्येत योऽल्पधी ।
शोष एव शरीरस्य न किञ्चित् तपस फलम् ॥ "–અનુ૦

૪ છાયા—

अज्ञायमुक्त सर्वमपि विपाक ।

અત્ર એ ધ્યાનમા રાખવુ કે જેમ પૈસા કમાવવાની ઇચ્છાવાળા ટાઢ તડકો આનંદપૂર્વક વેઠે છે, તેમ તત્ત્વજ્ઞાનના અર્થિઓ તેમજ ભવથી ઉદ્વિગ્ન બનેલા મહાનુભાવોને અનશન વગેરે તપ દુ સહ નથી કાર્યનો અભિલાષી કારણને વિષે પ્રમાદ સેવતો નથી, એથી કરીને પરમાનંદરૂપ કાર્યનો કર્તા અનશન વગેરે તપનુ કષ્ટ ઊઠાવવામા દુ સહતા સુખેથી સહન કરે છે, ઉલટુ એમ કરવામા તેને આનંદ આવે છે, નહિ કે કટાળો યા ગ્લાનિ હા, એટલુ જરૂર ઉમેરવુ પડશે કે—

" तदेव हि तपः कार्यं, दुर्ध्यानं यत्र नो भवेत् ।
येन योगा न हीयन्ते, क्षीयन्ते नेन्द्रियाणि वा ॥ "—અનુ૦

જ્ઞાનસારના ૩૧મા તપોઽષ્ટકના આ સાતમા પદ્યગત ભાવ **મરણસમાધિની** નિમ્ન-લિખિત ગાથામા ઝળકી ઊઠે છે —

" सो नाम अणसणतवो जेण मणो मगुलं न चिंतेइ ।
जेण न इंदिअहाणी, जेण य जोगा न हायंति ॥ १३४ ॥"—આર્યા
[तद् नाम अनशनतपो येन मनोऽनिष्टं न चिन्तयति ।
येन न इन्द्रियहानिर्येन च योगा न हीयन्ते ॥]

અર્થાત્ તે તપ કરવો જોઇએ કે જેનાથી મન અનિષ્ટ ચિંતા ન કરે તથા ઇન્દ્રિયોને હાનિ ન પહોચે તેમજ (કાયિક, વાચિક અને માનસિક વ્યાપારરૂપ) યોગોને સ્ખલના ન થાય

આ ઉપરથી કેવી તપશ્ચર્યા કરવી ઇષ્ટ છે તે સમજાયુ હશે, છતા તે વાત વિશેષ સ્પષ્ટ થાય તે માટે ઉપર્યુક્ત તપોઽષ્ટકનુ છઠ્ઠુ પદ્ય વિચારી લઇએ —

" येन ब्रह्म जिनार्चा च, कषायाणां तथा हतिः ।
सानुबन्धा जिनाज्ञा च, तद् तपः शुद्धमिष्यते ॥ "—અનુ૦

અર્થાત્ જે તપમા બ્રહ્મચર્ય (વિષયોને વિષે અનાસક્તિ), જિનોની પૂજા (તાત્ત્વિક ભક્તિ) કષાયોના મહાર અને જિનની સાપેક્ષ આજ્ઞા માટે પૂરેપૂરો અવકાશ છે, તે શુદ્ધ તપ ઇચ્છવા યોગ્ય છે-આદરણીય છે, અનુકરણીય છે વિશેષમા **પચવસ્તુની** સ્વોપજ્ઞ ટીકાના ૧૩૧ મા પત્રમા અવતરણ રૂપે આપેલુ નિમ્ન-લિખિત પદ્ય પણ નોધી લઇએ —

" कायो न केवलमयं परितापनीयो
मृष्टै रसैर्बहुविधैर्न च लालनीय ।
चित्तेन्द्रियाणि न चरन्ति यथोत्पथेषु
वश्यानि येन च तथा चरितं जिनानाम् ॥ "

તપના નામ-તપ, સ્થાપના-તપ, દ્રવ્ય-તપ અને ભાવ-તપ એમ ચાર પ્રકારો પાડી શકાય છે તેમા નામ-તપ અને સ્થાપના-તપ સુપ્રસિદ્ધ છે, જ્યારે આહારનો ત્યાગ ઇત્યાદિ દ્રવ્ય-તપ છે અને આત્મ-સ્વરૂપને વિષે એકાગ્રતા એ ભાવ-તપ છે પ્રસ્તુતમા દ્રવ્ય-તપ પૂર્વકના ભાવ-તપનુ ગ્રહણ કરવુ એ પ્રત્યેકના જે છ છ પ્રકાર પડે છે, તે ગ્રન્થકાર ઉત્તર પદ્યમા સૂચવે છે

अनशनमूनोदर्यं, वृत्तिक्षेपो रसात्ययः ।
कायक्लेशः सुलीनत्वं, विकल्पा सन्ति बाह्यतः ॥१५७॥

બાહ્ય તપના છ પ્રકારો—

શ્લો૦—" અનશન, ઊનોદર્ય, વૃત્તિનો સક્ષેપ, રસનો ત્યાગ, કાયક્લેશ અને સલીનતા એ બાહ્ય તપના છ પ્રકારો છે "—૧૫૭

બાહ્ય તપના છ પ્રકારોની આલોચના—

સ્પષ્ટી૦—તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્રના નવમા અધ્યાયના [1]૧૯ મા સૂત્ર (પૃ ૨૨૫)મા સુલીનતાને બદલે વિવિક્ત-શય્યાસન છે આથી ઉપલક દૃષ્ટિએ વિચાર કરનારને એમ ભાસે કે અત્ર ગ્રથકારની સ્ખલના થાય છે, પરંતુ તે વાત યુક્ત નથી કેમકે એક તો અન્યાન્ય ગ્રથો આ વાતને પુષ્ટિ આપતા જણાય છે દાખલા તરીકે મરણસમાધિની નિમ્ન-લિખિત—

" [2]अणसणमूणोयरिया, वित्तिच्छेओ रसस्स परिचाओ ।
कायस्स परिकिलेसो, छट्ठो सल्लीणया चेव ॥ "—આર્યા

—ગાથા તેમજ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત પચવસ્તુના 'ઉપસ્થાપના' વસ્તુગત નિમ્ન-લિખિત—

" [3]अणसणमूणोअरिआ वित्तीसखेवण रसच्चाओ ।
कायकिलेसो सलीणया य बज्झो तवो होइ ॥ ८४५ ॥[4] "—આર્યા

---

[1] આ રહ્યુ તે સૂત્ર—
" अनशनाऽवमौदर्य-वृत्तिपरिसङ्ख्यान-रसपरित्याग-विविक्तशय्यासन-कायक्लेशा बाह्य तप । "

[2-3] છાયા—

अनशनमूनोदरिका वृत्तिच्छेदो रसस्य परित्याग ।
कायस्य परिक्लेश षष्ठो सलीनता चैव ॥
अनशनमूनोदरिका वृत्तिसङ्क्षेपण रसत्याग ।
कायक्लेश सलीनता च बाह्य तपो भवति ॥

[4] આ ગાથા શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત પચાશકના ૧૦મા પચાશકમાં બીજી ગાથારૂપે છે

ગાથા પણ સાક્ષી પૂરે છે બીજુ સલીનતાના ઇન્દ્રિય, કષાય, યોગ અને વિવકત ચર્યા એમ જે [1]ચાર ભેદો પડે છે તેમા વિવિક્તશય્યાસન આવી જ જાય છે [2]

અનશનાદિનુ દિગ્દર્શન—

'અશન' એટલે આહાર, આથી અનશન એટલે આહારનો ત્યાગ આ અનશનના બે પ્રકારો છે-(૧) ઇત્વર (થોડા કાળનુ) અને (૨) યાવજ્જીવિક (જીદગી સુધીનુ) તેમા ઇત્વર અનશન તે ઉપવાસથી માંડીને તે આ તીર્થ આશ્રીને છ માસ સુધીનો અનાહાર

યાવજ્જીવિકના (૧) પાદપોપગમન, (૨) ઇગિની અને [3]ભક્તપ્રત્યાખ્યાન એમ ત્રણ ભેદ છે તેમા પણ પાદપોપગમનના સવ્યાઘાત અને અવ્યાઘાત એમ બે પ્રકારો છે આયુષ્ય હોવા છતા, જ્યારે વ્યાધિ ઉપસ્થિત થઇ મહાવેદના થતા આયુષ્યને ઉપક્રમ લાગે–આઘાત પહોચે અને તેમ થતા કાળ કરી જાય તો તે 'સવ્યાઘાત પાદપોપગમન અનશન' કહેવાય છે શરીર જર્જરિત થઇ જતા ચતુર્વિધ આહારના ત્યાગરૂપ પ્રત્યાખ્યાન લઇ, નિર્જીવ સ્થળમા જઇ ત્યા વૃક્ષની માફક એક પડખે અપરિસ્પદપણે ઊભા રહી–કોઇક પણ કાયિક કે વાચિક ચેષ્ટા નહિ કરતા નિર્મળ ધ્યાનમા આરૂઢ થઇ પ્રાણો ચાલ્યા જાય ત્યા સુધી અનશન કરવુ તે 'અવ્યાઘાત પાદપોપગમન અનશન' છે શ્રુતમા વિધાન કરેલી ક્રિયાવિશેષને 'ઇગિની' કહેવામા આવે છે એ વિષયક મરણ તે 'ઇગિની–મરણ' કહેવાય છે આનો આરાધક પણ પ્રવ્રજ્યાદિ પ્રતિપત્તિના ક્રમપૂર્વક આયુષ્ય પૂરૂ થવા આવ્યુ છે એમ જાણીને પોતાના ઉપકરણોને ગ્રહણ કરી, સ્થાવર અને જગમ પ્રાણ થી રહિત એવા સ્થડિલમા એકલો રહી ચતુર્વિધ આહારના ત્યાગરૂપ પ્રત્યાખ્યાન કરી છાયાથી તડકે અને તડકેથી છાયડે જવાની ચેષ્ટા સહિત સમ્યગ્જ્ઞાનમા પરાયણ રહી દેહ છોડે છે આ બે તો અપરિકર્મ છે, જ્યારે સપરિકર્મ એવુ ભક્ત-પ્રત્યાખ્યાન તો ગચ્છમા રહેલા સાધુ પરત્વે છે આ અનશન કરનારા કોઈ વેળા ત્રિવિધ આહારનો અને કોઈ વેળા ચતુર્વિધ આહારનો ત્યાગ કરે છે અતમા સમગ્ર પ્રત્યાખ્યાન કરી, મૃદુ સથારાનો આશ્રય લઇ શરીર તેમજ ઉપ

---

૧ જુઓ પચાશકની શ્રીઅભયદેવસૂરિકૃત ટીકાનુ ૨૯૨ મુ પત્ર

૨ અશુભ માર્ગે જતી ઇન્દ્રિયોને કબજામા રાખવી તે ઇન્દ્રિય-સલીનતા, કષાયની નિવૃત્તિ તે કષાય-સલીનતા, અશુભ યોગથી નિવૃત્ત થવુ તે યોગ-સલીનતા અને સ્ત્રી, પશુ, નપુસક વગેરે વિકારોત્પાદક દ્રવ્યોના સસર્ગવાળા સ્થાનોનો ત્યાગ કરી શુભ સ્થાનમા રહેવુ તે વિવિક્તશય્યાસન છે

૩ આ 'ભક્ત-પરિજ્ઞા' પણ કહેવાય છે

કરણની મમતા ત્યજી દઈ, પોતે નમસ્કાર મન્ત્રનું ધ્યાન ધરતો અથવા સમીપ વર્તી સાધુ પાસે સાભળતા દેહનું ઉદ્વર્તન, પરિવર્તન વગેરે કરતા સમાધિપૂર્વક કાળ કરે તે 'ભક્ત-પ્રત્યાખ્યાન-મરણ' જાણવુ

અવમ એટલે ઊણુ (ન્યૂન) ઊણુ, પેટ રહે તેમ આહાર લેવો તે 'અવમૌદર્ય' છે આથી આ ઊનોદર્ય પણ કહેવાય છે મહાયત્નપૂર્વક મો ઊઘાડીને જેવડો કોળીયો કરાય તે ઉત્કૃષ્ટ કવલ અને મોઢુ નફોડ્યા બાદ જે કોળીઓ કરાય તે અવકૃષ્ટ કવલ છે આ બને પ્રકારના કવલોને છોડીને મધ્યમ કવલોને લક્ષ્યમા લેના અવમૌન્દર્યના અલ્પ-આહાર-અવમૌદય, ઉપાર્ધ-અવમૌદર્ય અને કિંચિત્-ન્યૂન અવમૌદર્ય એમ ત્રણ ભેદો પડે છે પુરુષનો આહાર ૩૨ કવલનો ગણાય છે, જ્યારે સ્રીનો ૨૮ નો ગણાય છે એક કોળીઆથી માંડીને આઠ કોળીઆઓ જેટલો ખોરાક લેવો તે 'અલ્પ-આહાર-અવમૌદર્ય' છે બાર કોળીઆનો આહાર તે 'ઉપાર્ધ-અવમૌદર્ય' છે, કેમકે ચાર કોળીઆ વધતા અડધો અડધ આહાર થાય પૂરેપૂરો આહાર ન કરતા એક કોળીઓ ઓછો આહાર કરવો તે 'કિંચિત્-ન્યૂન-અવમૌદર્ય' છે

વૃત્તિસક્ષેપ, વૃત્તિચ્છેદ અને વૃત્તિપરિસખ્યાન એ એકાર્થક છે વૃત્તિ એટલે જીવન, આજીવિકા આહાર, વસ્ત્ર ઈત્યાદિ જે દ્રવ્યો વડે આજીવિકા ચાલતી હોય તેનો સક્ષેપ કરવા પરત્વે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, અને ભાવ આશ્રીને જૂદા જૂદા અભિગ્રહ ધારણ કરવા તે વૃત્તિસક્ષેપ છે

રસ એટલે દૂધ, દહીં, ઘી, ગોળ, તેલ અને પકવાન્ન એ છ રસિક પદાર્થો આત્મામા વિકાર ઉત્પન્ન કરે છે વાસ્તે તે 'વિકૃતિ' કહેવાય છે તેનો ત્યાગ યાને પરિહાર તે 'રસ-પરિત્યાગ' છે મદ્ય, માસ, મધ, માખણ વગેરે મહા-વિકૃતિઓનુ પ્રત્યાખ્યાન તેમજ નીરસ-લૂખા ભોજનનો અભિગ્રહ ઈત્યાદિ રસ-પરિત્યાગના અનેક ભેદો છે

કાય એટલે શરીર અને ક્લેશ એટલે બાધા-પીડા આગમને અનુસરનારી તેમજ નિર્જરાના કારણરૂપ એવી શારીરિક પીડા તે 'કાય-ક્લેશ' છે એના પણ અનેક પ્રકારો છે જેમકે વીરાસન, ઉત્કટુકાસન, દણ્ડાયત શયન, વગેરે તેમજ આતાપના, શિયાળામા ઓઢવાનાનો અસ્વીકાર, કેશનો લોચ ઈત્યાદિ

❀ ❀ ❀ ❀

वैयावृत्त्य च स्वाध्याय, ध्यान च विनय तथा ।
कायोत्सर्गं विजानीया., प्रायश्चित्त तथा तप ॥ १५८ ॥

શ્લો૦—"વૈયાવૃત્ય, સ્વાધ્યાય, ધ્યાન, વિનય, [1]કાર્યોત્સર્ગ અને પ્રાયશ્ચિત્ત એને ([2]આભ્યન્તર) તપ જાણ "—૧૫૮

❀ ❀ ❀ ❀

आन्तरिका इमे भेदाः, तपसा षट् सतां मताः ।
पूर्वोक्तैर्मिलने जाता, द्वादश सौख्यकारका ॥ १५९ ॥

તપના કુલ બાર ભેદો—

શ્લો૦—"તપના આ છ અભ્યન્તર પ્રકારો સજ્જનોએ માન્યા છે એ પૂર્વોક્ત બાહ્ય તપના છ પ્રકારો સાથે મળી સુખાકારી બાર તપો બને છે "—૧૫૯

તપની ત્રિવિધતા—

સ્પષ્ટી૦—જૈન દર્શન પ્રમાણે તપના બાર ભેદો આપણે જોયા અન્ય વિવક્ષા પ્રમાણે તેના ત્રણ ભેદો પણ પાડી શકાય છે આવો પ્રયત્ન ભગવદ્ ગીતામા થયેલો જોવાય છે એના ૧૭ મા અધ્યાયમા શારીરિક, વાચિક અને માનસિક એમ ત્રિવિધ તપના લક્ષણો નીચે મુજબ આપવામા આવ્યા છે -

" देव-द्विज गुरु-प्राज्ञ—पूजनं शौचमार्जवम् ।
ब्रह्मचर्यमहिंसा च, 'शारीरं' तप उच्यते ॥ १४ ॥—અનુ૦
अनुद्वेगकर वाक्यं, सत्यं प्रियहित च यत् ।
स्वाध्यायाभ्यसन चैव, 'वाङ्मयं' तप उच्यते ॥ १५ ॥—,,
मनःप्रसादः सौम्यत्व, मौनमात्मविनिग्रहः ।
भावसंशुद्धिरित्येतत्, तपो 'मानस'मुच्यते ॥ १६ ॥ "—,,

અર્થાત્ દેવ, બ્રાહ્મણ, ગુરુ અને વિચક્ષણોની પૂજા, મલ-શુદ્ધિ, બ્રહ્મચર્ય અને અહિંસા એ 'શારીરિક' તપ છે અન્યને ઉદ્વેગ ન ઉત્પન્ન કરે એવુ, સાચુ, પ્રિય અને હિતકારી વચન બોલવુ તેમજ સ્વાધ્યાય-શાસ્ત્રાભ્યાસ કરવો તે 'વાચિક' તપ છે ચિત્તની પ્રસન્નતા, પ્રશાન્તતા, મૌન, આત્મ-સયમ અને ભાવની વિશેષ શુદ્ધિ એ 'માનસિક' તપ છે

---

૧ શાસ્ત્રમા આને બદલે 'વ્યુત્સર્ગ' નો ઉલ્લેખ છે, પરતુ તેના ગણ, શરીર, ઉપધિ અને આહાર એમ જે ચાર ભેદો દર્શાવ્યા છે તે પૈકી આ એક પ્રકારના નિર્દેશથી બાકીના સમજી લેવા

૨ આ છ અભ્યંતર તપોની વિશેષ માહિતી માટે જુઓ આર્હતદર્શન૦નો છઠ્ઠો ઉલ્લાસ

શરીરના રોગ અને મનની મલિનતાનો નાશ કરનારૂ આ ત્રિવિધ તપ આદરણીય છે જૈન દૃષ્ટિએ પણ એ ઉપાદેય છે પ્રકારાન્તરથી દાનની જેમ આ અધ્યાયના નિમ્ન-લિખિત પદ્યો દ્વારા તપની ત્રિવિધતા દર્શાવવામા આવી છે—

" श्रद्धया परया तप्तं, तपस्तत् त्रिविध नरः ।
अफलाकाङ्क्षिभिर्युक्तैः, 'सात्त्विक' परिचक्षते ॥ १७ ॥–અધ્૦
सत्कार मानपूजार्थं, तपो दम्भेन चैव यत् ।
क्रियते तदिह प्रोक्त, 'राजसं' चलमध्रुवम् ॥ १८ ॥–„
मूढग्राहेणात्मनो यत्, पीडया क्रियते तप ।
परस्योत्सादनार्थं वा, तत् 'तामस'मुदाहृतम ॥ १९ ॥"–„

અર્થાત્ ફળની અભિલાષા નહિ રાખનાર એવા જનોએ શ્રેષ્ઠ શ્રદ્ધા વડે કરેલુ એ ત્રિવિધ તપ 'સાત્ત્વિક' કહેવાય છે સત્કાર, માન અને પૂજા માટે કપટ પૂર્વક જે તપ અત્ર કરાય છે તેને 'રાજસ' કહેવામા આવે છે અને તે ચચળ અને અશાશ્વત છે અર્થવિહીન આગ્રહ (અભિનિવેશ)થી પોતાના દેહને પીડારૂપ અને બીજાનો નાશ કરવા માટે જે તપ કરાય છે, તેને 'તામસ' કહેવામા આવે છે આ ત્રણ તપોમા સાત્ત્વિક તપ જ આચરણીય છે, બીજા બે તો તપના નામને કલકિત કરે છે, કેમકે તપના અજીર્ણરૂપ ક્રોધ, તેના વિકારરૂપ અહકાર અને તેના શલ્યરૂપ કપટનો આમા સોળે સોળ આની હાથ છે અને જ્યા આ ત્રિપુટીનુ સામ્રાજ્ય સ્થપાયુ હોય, જ્યા એની નાદિર શાહી વર્તતી હોય ત્યા તપના મહત્ત્વ, વાસ્તવિકત્વ અને શ્રેયસ્કરત્વના ઉપર મોટુ મીડુ વળી જાય છે

सदाऽऽराध्या यदा चेतो !, मुक्तिसौख्य समीहसे ।
यतस्तपोऽन्तरा नैव, मुक्तिगामि भविष्यसि ॥ १६० ॥

તપ વિના મુક્તિનો અસભવ—

શ્લો૦—" હે મન ! જો તુ મુક્તિના સુખની અભિલાષા રાખતું હોય તો તારે આ બાર પ્રકારના તપનુ નિરતર સેવન કરવુ જોઈએ, કેમકે તપશ્ચર્યા કર્યા વિના તુ મોક્ષે જઈ શકીશ નહિ "–૧૬૦

तपोभावनिमग्नात्मा, कुभावे नैव रज्यते ।
यथा क्षीररसास्वदी, न क्षाराम्बु समीहते ॥ १६१ ॥

શુભ મનોવૃત્તિ—

શ્લો૦—"જેમ ક્ષીર રસનો આસ્વાદ લેનાર ખારા જળને ઇચ્છતો નથી જ તેમ તપ ભાવમાં મગ્ન બનેલો આત્મા અશુભ ભાવમાં આસક્ત થતો નથી જ"–૧૬૧

कथिते त्रिविधे धर्मे, भावनाऽऽत्मा प्रचक्ष्यते ।
ता विना स त्रिधा धर्मो, निर्जीव इव लक्ष्यते ॥ १६२ ॥

ભાવના વડે ત્રિવિધ ધર્મની સજીવનતા—

શ્લો૦—"ઉપર્યુક્ત ત્રણ પ્રકારના ધર્મમાં ભાવના આત્મા કહેવાય છે, (કેમકે) તેના વિના એ ત્રણ પ્રકારના ધર્મ નિર્જીવ જેવા જણાય છે"–૧૬૨

પ્રસ્તુતની પુષ્ટિ—

સ્પષ્ટી૦—આ પદ્યમાં ભાવને ચતુર્વિધ ધર્મમાં પ્રધાન ગણી એના વિના બાકીના ધર્મો અકિંચિત્કર બતાવાયા છે એ હકીકતનું સમર્થન કરનારા નિમ્નલિખિત પદ્યો મનનીય થઇ પડશે—

" [1]धनं दत्तं वित्तं जिनवचनमभ्यस्तमखिलं
क्रियाकाण्डं चण्डं रचितमवनौ सुप्तमसकृत् ।
तपस्तीव्रं तप्तं चरणमपि चीर्णं चिरतरं
न चेच्चित्ते भावस्तुषवपनवत् सर्वमफलम् ॥ ८८ ॥ "–શિખરિણી
—સિન્દૂરપ્રકર

" [2]ज्वालाभिः शलभा जलैर्जलचराः स्फूर्जज्जटाभिर्वटा
मौण्ड्यैर्मूरणकाः समस्तपशवो नाग्न्यैः खरा भस्मभिः ।
कष्टाङ्गीकरणैर्द्रुमाः शुकवरा पाठैर्बका ध्यानके
किं सिद्ध्यन्ति न भावशुद्धिविकलाः स्युश्चेत् क्रियाः सत्फलाः ॥ "
—શાર્દૂલ

૧–૨ જુઓ ગુરુગુણ શિક્ષા કુલકનું સાતમું પત્ર

અર્થાત્ ઘણું દ્રવ્ય દાનમાં અપાયું, સમસ્ત જિન-પ્રવચનનો અભ્યાસ કરાયો, પ્રચંડ ક્રિયા-કાંડનું આચરણ થયું, ભૂમિ ઉપર અનેક વાર સુવાયું, ઉગ્ર તપશ્ચર્યા કરાઈ, લાંબા કાળ સુધી ચારિત્ર પણ સેવાયું, પરન્તુ જો મનમાં ભાવ ન હોય તો આ બધું છોતરાં રોપવા જેવું છે

તાપ સહન કરવાથી જ કાર્ય સરી જતું હોય તો પતંગીઆઓ દીપકની જ્વાલાઓ સહે છે તેમને મુક્તિ કેમ મળતી નથી ? જળમાં સ્નાન કરવાથી બેરો પાર પડે તેમ હોય તો જળચરો રોજ જળમાં જ રહે છે તેમનું શું ? મોટી જટા ધારણ કરવાથી લાભ થતો હોય તો વડો કેમ મોક્ષે સિધાવતા નથી ? મુંડન કરાવવાથી દહાડો વળી જતો હોય, તો ઘેટાંઓ માટે મોક્ષનો દરવાજો ખુલ્લો હોવો જોઈએ નાગા રહેવાથી કામ સિદ્ધ થતું હોય, તો પશુઓને ક્યારનીએ સિદ્ધિસુંદરી વરી ચૂકી હોત શરીરે રાખ લગાડવાથી સિદ્ધિ થતી હોય તો ગધેડાઓ ક્યાં એ કાર્યમાં પાછા પડે તેમ છે ? કષ્ટો અંગીકાર કરવાથી શુક્રવાર વળે તેમ હોય તો ઝાડોની મુક્તિ થવી જોઈએ પાઠોથી તેમ થતું હોય તો પોપટોને અને ધ્યાનથી તેમ થતું હોય તો બગલાઓને મોક્ષ મળવો જોઈએ પરન્તુ આમ થતું તો નથી, એથી સાબીત થાય છે કે ભાવની શુદ્ધિથી રહિત ક્રિયાઓ સુન્દર ફળને આપતી નથી

* * * *

भावना शास्त्रकारैश्च, ख्याता द्वादशभेदत ।
सर्वशुभङ्करा लोके, ध्यातास्ता शिवदा मता ॥ १६३ ॥

ભાવનાથી મુક્તિ—

શ્લો૦—"શાસ્ત્રકારોએ ભાવનાને બાર પ્રકારની વર્ણવી છે લોકમાં સર્વ શુભને કરનારી એ ભાવનાઓનું ધ્યાન ધરાતાં તે મોક્ષને આપનારી મનાય છે "-૧૬૩

* * * *

यद् यद् नेत्रगत लोके, तत् तत् सर्वं विनाशि हि ।
व्यामोहो निष्फलस्तेषु, दु खानलविधायक. ॥ १६४ ॥

અનિત્ય ભાવના—

શ્લો૦—"લોકમાં જે જે દૃષ્ટિગોચર થાય છે તે સર્વ ખરેખર વિનાશી છે, (તેથી) તેને વિષે આસક્ત દુ ખરૂપ આગ લગાડનાર હોવાથી નિષ્ફળ છે "-૧૬૪

સામાજિક પદાર્થોની અસ્થિરતા—

સ્પષ્ટી૦—આ પદ્યમા જે એમ કહેવામા આવ્યુ છે કે જે જે પદાર્થ આપણી નજરે પડે છે તે અનિત્ય છે તે વાતને શ્રીવિબુધવિમલસૂરિકૃત ઉપદેશશતકનુ નિમ્ન-લિખિત પદ્ય સમર્થન કરે છે–

" अनित्यं संसारे भवति सकल यन्नयनग
वपुर्वित्तं रूप मणिकनकगोऽश्वद्विपजनम् ।
पुरं रामा भ्राता जनकजननीनन्दनकुलं
बलं देहोत्थं वचनपटुता भाग्यभवनम् ॥ १४ ॥ "–શિખરિણી

અર્થાત્ સમારમા જે જે નયનગોચર થાય છે તે બધુ અનિત્ય છે જેમકે દેહ, દ્રવ્ય, રૂપ, મણિ, સુવર્ણ, ગાય, ઘોડો, હાથી, લોક, નગર, રમણી, ભાઇ, પિતા, માતા, પુત્ર, કુળ, શરીરજન્ય પરાક્રમ, બોલવાની ચાલાકી અને ભાગ્ય

पयःस्थापककुम्भस्य, यथा नाश. पले पले ।
तथाऽऽवीच्याख्यनिधना--दायुर्नाश· क्षणे क्षणे ॥ १६५ ॥

આયુષ્યની ક્ષણભગુરતા--

શ્લો૦—" જેમ જળમા રહેલા કાચા ઘડાનો વિનાશ પ્રતિ પળ થાય છે, તેમ આવીચિ નામના મરણથી આયુષ્યનો વિનાશ ક્ષણે ક્ષણે થાય છે "–૧૬૫

આવિચી મરણ—

સ્પષ્ટી૦—જે ભવને માટે જીવ જેટલુ આયુષ્ય-કર્મ બાધી લાવ્યો હોય તેનુ ભોગવાઇ રહેવુ તે 'મરણ' છે વિચાર કરતા સમજાય છે કે પ્રતિસમય આયુષ્ય-કર્મ અશત તો ભોગવાઇ જ રહ્યુ છે એટલે પ્રતિસમય આશિક મરણ થાય છે આવા મરણને જૈન શાસ્ત્રકારો ' આવીચિ-મરણ ' તરીકે ઓળખાવે છે

अनित्यानि शरीराणि, विभवो नैव शाश्वत· ।
नित्य . . . प्रत्य., कर्तव्यो . . .

ધર્મ માટે ઉદ્યમ—

શ્લો૦—"શરીરા અનિત્ય જ છે, સંપત્તિ શાશ્વત નથી જ અને મરણ સમીપ આવતુ જાય છે જ, વાસ્તે ધર્મનો સંગ્રહ કરવો જોઇએ "—૧૯

પ્રસ્તુતનુ દ્ઢીકરણ—

સ્પષ્ટી૦—અનિત્ય સંસારમા ધર્મકરણી જ સારભૂત છે પરબ્રહ્મમા લીન થવુ એ જ જીવનનુ સાફલ્ય છે આ વાત નિમ્ન-લિખિત પદ્યમાથી તારવી શકાય છે—

" आयु॰ कल्लोललोलं कतिपयदिवसस्थायिनी यौवनश्री-
रर्था॰ सङ्कल्पकल्पा घनसमयतडिद्विभ्रमा भोगपूराः ।
कण्ठाश्लेषोपगूढं तदपि न चिरं यत् प्रियाभि॰ प्रणीतं
ब्रह्मण्यासक्तचित्ता भवत भवभयाम्भोधिपारं तरीतुम् ॥ "—સ્રગ્૦

અર્થાત્ આયુષ્ય (જળના) મોજાના જેવુ ચપળ છે યૌવનરૂપ લક્ષ્મી કેટલાક દિવસ (જ) રહેનારી છે દ્રવ્યો સંકલ્પના સમાન છે અને ભોગની શ્રેણી વર્ષાકાલની વીજળીના વિલાસો જેવી છે વળી કાન્તાઓનુ આકડ ગાઢ આલિંગન પણ દીર્ઘકાલીન નથી વાસ્તે (હે ભવ્યો !) સંસારરૂપ ભયાનક સાગરનો પાર પામવા માટે તમે બ્રહ્મને વિષે આસક્ત ચિત્તવાળા બનો।

આ હકીકતની પુષ્ટિ અર્થે ઉપદેશશતકનુ નિમ્ન-લિખિત પદ્ય પણ જોઇ લઇએ—

" गगनधनुषा मेयं देहं पयोधितरङ्गवद्
बहु धनमिदं त्वायुर्वायुर्यथा जगतीतले ।
सुतनुयुवतिस्नेहो लेहो रिपात्कृपाणजो
विचलसुखदो धर्मः कर्मक्षयं क्रियतामतः ॥ "—હરિણી

અર્થાત્ શરીરને મેઘધનુષ્ય સાથે સરખાવવુ યોગ્ય છે, આ વિપુલ લક્ષ્મી એ સમુદ્રના તરંગ જેવી (ચંચળ) છે, આયુષ્ય એ પૃથ્વીની સપાટી ઉપરના પવન જેવું અસ્થિર છે, અને સુન્દર શરીરવાળી વનિતાનો પ્રેમ એ ઝેરથી વ્યાપ્ત ખડ્ગને ચાટવા બરાબર છે એથી કરીને શાશ્વત સુખને આપનાર અને કર્મનો ક્ષય કરનારો ધર્મ કરવો।

❖ ❖ ❖ ❖

अनन्ताः पूर्वजास्ते न, स्थितास्तत्र कथं नु त्वम् ।
स्थास्यतीति विचिन्त्यात्र, व्यामोहं न विधेहि भो ॥१६७॥

व्यामोहनो त्याग—

શ્લો૦—" જે સંસારમાં ખરેખર તારા અનન્ત પૂર્વજો ન ટકી શક્યા, ત્યાં તું કેવી રીતે ટકી રહીશ? એમ વિચારીને આને વિષે તું વ્યામોહ સર્વથા ત્યજી દે "–૧૬૭

❦ ❦ ❦ ❦

नराणां सञ्चया ये य, आयान्ति नेत्रयो· पथि ।
प्रायो वर्षशतादूर्ध्वं, नात्र कोऽप्यवशिष्यते ॥ १६८ ॥

આયુષ્યની મર્યાદા—

શ્લો૦—" નરોના જે જે સમુદાયો દૃષ્ટિ-પથમાં આવે છે, તેમાંથી મોટે ભાગે સો વર્ષ પછી અહીં કોઇ બાકી રહેનાર નથી "–૧૬૮

❦ ❦ ❦ ❦

मायेन्द्रजालवत् सर्वं, विद्युत्कान्तिरिवाथवा ।
क्षणदृष्टे क्षणान्नष्टे, प्रतिबन्धोऽत्र को भुवि ? ॥ १६९ ॥

મમતા માટે અનવકાશ—

શ્લો૦—" આ સંસારમાં બધું માયાથી રચાયેલી ઇન્દ્રજાળ જેવું છે, અથવા એ વીજળીના ઝબકારા જેવું છે એક પળમાં નજરે પડતા અને અન્ય ક્ષણમાં લોપ થતા એવા જગત્માં શું મમત્વ હોઇ શકે ? "–૧૬૯

❦ ❦ ❦ ❦

गृहीत्वा या मुहुर्मुक्ताः, स्वजनश्रेणयो भवे ।
न मान्ति सद्गृहीतास्ता·, सर्वाकाशे कथञ्चन ॥ १७० ॥

સ્વજનની શ્રેણિનો સમાવેશ—

શ્લો૦—" ભવોભવમાં જે સ્વજનોની શ્રેણિઓને વારવાર ગ્રહણ કરીને ત્યજી દીધી તેનો સંગ્રહ કરવામાં આવે તો સમસ્ત આકાશમાં કેમે કરી તે માય નહિ "–૧૭૦

❦ ❦ ❦ ❦

यानि मुक्तानि जीवेन, शरीराणि भवे भवे ।
बिन्दुभि' सागरानन्तै-स्तेषा सङ्ख्या न विद्यते ॥१७१॥

ત્યજેલા દેહોની સ ખ્યા—

શ્લો૦—" ભવે ભવે જીવે જે શરીરનો ત્યાગ કર્યો છે, તેની સ ખ્યા સમુદ્રના અનન્ત બિ દુઓથી (પણ દર્શાવી શકાય તેમ) નથી '–૧૭૧

❋ ❋ ❋ ❋

बम्भ्रमीत्यत्र योनिष्ठो, जीवो मुक्तिं लभेत न ।
जन्म-मृत्यु-जरा-ग्रस्त', पाताले प्रविशन्नपि ॥ १७२ ॥

સ સારમા પરિભ્રમણ—

શ્લો૦—"(૮૪૦૦૦૦૦) લાખ [1]યોનિઓમા રહેલો જીવ આ સ સારમા વાર-વાર ભટકે છે જન્મ, મરણ અને ઘડપણથી ગ્રસ્ત એવો એ જીવ પાતાનમા પેસવા છતા મુક્તિ મેળવતો નથી."–૧૭૨

❋ ❋ ❋ ❋

वाताहतो यथा पत्र-पुञ्जो याति पृथक् पृथक् ।
तथेष्ट हा कुटुम्ब ते, कर्मवायुहत्त भवेत् ॥ १७३ ॥

કુટુ બની છિન્નભિન્નતા—

શ્લો૦—" જેમ પવન લાગતા પાદડાનો સમૂહ જુદો થઈ જાય છે, તેમ કર્મરૂપ પવનથી હણાતા તારૂ ઇષ્ટ કુટુ બ (પણ) વિખેરાઈ જાય છે "–૧૭૩

❋ ❋ ❋ ❋

हा मातर्हा पितर्बन्धो !, हा प्रिये ! हा सुता ! मम ।
इति विलपतो जीवान्, कृतान्तो न ह्युपेक्षते ॥ १७४ ॥

વિલાપની નિષ્ફળતા—

શ્લો૦—" હા મારી મા ! ઓ મારા બાપા ! હે મારા ભાઇ ! ઓ મારી પ્રિયા ! હા મારા પુત્રો ! એમ વિલાપ કરતા જીવોની યમ ઉપેક્ષા કરતો નથી "–૧૭૪

1 યોનિ એટલે ઉત્પત્તિસ્થાન. એ સબ ધમા વિશેષ માહિતી માટે જુઓ ન્યાયકુસુમાજલિ (સ્ત, ૫ શ્લો ૨૧) નુ સ્પષ્ટીકરણ (પૃ ૩૦૧-૩૦૨)

सायं वृक्षे यथोषित्वा, भिन्नदिगागताः खगाः ।
प्रातः प्रयान्ति कुत्रापि, ज्ञायन्ते दिशि नो जनैः ॥१७५॥
तथा गृहतरौ जीवा, गतिनानादिगागताः ।
[1]उषित्वा पञ्च दिवसान्, न ज्ञायन्ते गताः क्व च ॥१७६॥
–युग्मम्

શ્લો૦—"જુદી જુદી દિશામાંથી આવેલા પક્ષીઓ જેમ સાંજે ઝાડ ઉપર વાસો કરીને સવારે કઇ દિશામા જાય છે તે માનવોથી જણાતુ નથી તેમ વિવિધ ગતિરૂપ ભિન્ન ભિન્ન દિશાઓમાથી આવેલા અને ગૃહરૂપ વૃક્ષને વિષે પાચ દિવસ રહેલા જીવો ક્યા ગયા તે જણાતુ નથી "–૧૭૫–૧૭૬

❦ ❦ ❦ ❦

अप्राप्तपुष्पफलकं, हा लोकत्रय क्रमेलकं ।
खाद्यते मृत्युरूपैर्भो, भव्या ! बुध्यत बुध्यत ॥ १७७ ॥

ભવ્યોને ચેતવણી—

શ્લો૦—" જ્યા (સમ્યક્ત્વરૂપ) ફૂલ અને (વિરતિરૂપ) ફળ પ્રાપ્ત નથી એવા ત્રૈલોક્યને મરણરૂપ ઉંટો ખાઇ જાય છે, તેથી હે ભવ્યો ! તમે ચેતો, ચેતો "–૧૭૭

❦ ❦ ❦ ❦

गर्भस्थं योनिगं चात्र, निर्गच्छन्तं च निर्गतम् ।
बालं प्रवर्धमानं च, तरुणं स्थविरं तथा ॥ १७८ ॥
पृथ्वीपतिं तथा रङ्कं, मूर्खं पाण्डित्यशालिनम् ।
सुखिनं दु:खिनं मृत्युः, सुरूपं रूपवर्जितम् ॥ १७९ ॥
सरुजं नीरुजं चापि, दुर्बलं बलिनं तथा ।
हन्ति चराचरं सर्वं, ज्वलद्दावानलो यथा ॥१८०॥–विशेषकम्

[1] " वसिऊण पंच दिवसेहिं " એવો પાઠ દેશનાશતકમા હોવાનું સૂચવાય છે, પરંતુ મને તે ઉપલબ્ધ નથી

અર્થાત્ પસાર થઇ જતી ઉમર આંખના એક પલકારા જેટલો વખત પણ થભી જતી નથી, તો અનિત્ય એવા પોતાના શરીરમાં કઇ ચીજ નિત્ય મનાય ?

विद्यते शरणं नात्र, मरणे कस्यचिद् भवे ।
अशरणा नृदेवेन्द्रा, व्रजन्ति यमधामनि ॥ १८७ ॥

અશરણ ભાવના—

શ્લો૦—"કોઇના પણ મરણને વિષે આ સંસારમાં કોઇ શરણ (રૂપ) નથી રાજાઓ અને ઇન્દ્રો (પણ) શરણ રહિત હોઇ યમના ધામે સિધાવે છે "—૧૮૭

भीष्मरोगभराक्रान्ते-ऽनाथे नाथोऽभवन्नहि ।
कश्चिच्छरणदाताऽत्र, शरणं धर्ममाददौ ॥ १८८ ॥

ધર્મનું શરણ—

શ્લો૦—" જ્યારે અનાથ (મુનિ) ભયંકર રોગના સમૂહથી ગ્રસ્ત થયા, ત્યારે કોઇ શરણદાયક સ્વામી ન થયો (આથી) તેમણે ધર્મનું શરણ લીધું "—૧૮૮

અનાથ મુનીશ્વર—

સ્પષ્ટી૦—મરકત વગેરે રત્નોથી અથવા ઉત્તમ ઘોડા, હાથી ઇત્યાદિ વડે સમૃદ્ધ મગધેશ્વર શ્રેણિક રાજા એક દિવસે અશ્વ-ક્રીડા કરવા માટે નગરથી બહાર નીકળ્યો અને 'મંડિતકુક્ષિ' નામના ચૈત્યમાં-ઉદ્યાનમાં ગયો. વિવિધ વૃક્ષો, લતાઓ, કુસુમો અને પક્ષીઓથી અલંકૃત તે ઉદ્યાન નન્દન વનના જેવું શોભતું હતું ત્યાં એક ઝાડના મૂળ પાસે બેઠેલી [1]સાધુ, [2]સંયત, [3]સુસમાહિત, સુકુમાર, સુખ ભોગવવા યોગ્ય અથવા શુભોચિત વ્યક્તિ ઉપર એની નજર પડી આ મુનિનું રૂપ વગેરે જોઇને તેને અતિશય અચંબો થયો અને તે બોલી ઊઠયો કે—

૧-૩ કોઇ પણ શિષ્ટ પુરુષ સાધુ કહેવાય છે તેનાથી વિશેષતા સૂચવવા 'સંયત' શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે નિહ્નવો પણ બહારથી સંયમ પાળનારા હોય છે, વાસ્તે તેનો વ્યવચ્છેદ કરવા માટે 'સુસમાહિત વિશેષણ લગાડયું છે

" ¹अहो वन्नो अहो रूवं, अहो अज्जस्स सोमया ।
अहो खन्ती अहो मुत्ती, अहो भोगे असंगया ॥ ६ ॥"—અનુ૦
—ઉત્તરાધ્યયન, અ ૨૦

અર્થાત્ અહો વર્ણ ! અહો રૂપ ! અહો આર્યની સૌમ્યતા ! અહો ક્ષમા ! અહો નિર્લોભતા ! અને અહો ભોગને વિષે નિસ્પૃહતા ! આ મુનિરાજને વદન કરીને અજલિ જોડીને શ્રેણિકે તેમને પ્રશ્ન કર્યો કે હે આર્ય ! તમે તરૂણ છો, છતાં તમે આ ભોગ-કાલમા પ્રવ્રજ્યા કેમ ગ્રહણ કરી છે ? વળી તમે રોગ-ગ્રસ્ત પણ જણાતા નથી, કેમકે સયમ પાળવામા તો કટિબદ્ધ છો મુનિવરે જવાબ આપ્યો કે હે મહારાજ ! હું અનાથ છુ મારો કોઇ નાથ નથી તેમજ વળી મારા ઉપર અનુકપા રાખે એવો કોઈ મને મિત્ર મળ્યો નથી, આથી મેં યુવાવસ્થામા દીક્ષા ગ્રહણ કરી છે આ સાભળીને રાજાએ હસીને કહ્યુ કે આપની ²રૂપ-સપત્તિ વગેરે જોતા આપ અનાથ હો એ મનાતુ નથી, છતા અનાથતાને જ લીધે જો આપે દીક્ષા ગ્રહણ કરી હોય તો હું આપ જેવા પૂજ્યોનો નાથ થાઉ અને મારા જેવો આપનો સ્વામી બને પછી આપને મિત્રો, જ્ઞાતિ, ભોગ વગેરે બધુ સુલભ છે આનો પ્રત્યુત્તર આપતા મુનિવરે કહ્યુ કે—

" ³अप्पणा वि अणाहोऽसि, सेणिय ! मगहाहिवा ! ।
अप्पणा अणाहो संतो, कह नाहो भविस्ससि ? ॥ १२ ॥"—અનુ૦
—ઉત્તરાધ્યયન, અ ૨૦

અર્થાત્ હે શ્રેણિક ! હે 'મગધ'ના અધિપતિ ! તુ તારી જાતે પણ અનાથ છે અને જાતે અનાથ હોઇ તું (અન્યનો) નાથ કેવી રીતે થઇશ ? આ સાભળીને વિશેષ સભ્રાત અને ચકિત થયેલો રાજા બોલ્યો કે મારે ઘોડા, હાથી, મનુષ્યો છે, વળી મારે પુર અને અત પુર છે, એથી કરીને તો હું મનુષ્ય સબન્ધી ભોગો ભોગવુ છુ. વિશેષમા મારી સર્વ અભિલાષાઓ પાર પડતી હોવા છતા હું અનાથ કેવી રીતે છુ ? તેથી હે પૂજ્ય ! આપ અસત્ય ન વદો મુનિએ કહ્યુ કે હે

---

૧ છાયા—
अहो वर्ण अहो रूपम् अहो आर्यस्य सौम्यता ।
अहो क्षान्ति अहो मुक्ति अहो भोगऽसङ्गता ॥

૨ સરખાવો—
" यत्राकृतिस्तत्र गुणा वसन्ति ।"

૩ છાયા—
आत्मनाऽपि अनाथोऽसि श्रेणिक ! मगधाधिप !
आत्मनाऽनाथ सन् [illegible]नाथो भविष्यसि ? ॥

રાજન્ ! તું અનાથનો અર્થ સમજતો નથી, મારા કથનનો આશય તારા ધ્યાનમા આવતો નથી, તેથી તુ મને મૃષાવાદી ગણે છે આથી તું મારી વાત ધ્યાનપૂર્વક સાભળ એટલે કેવો મનુષ્ય અનાથ ગણાય છે અને મેં જે અનાથપણું કહ્યુ છે તે કેવી રીતે બધબેસતુ આવે છે તે સમજાશે

જૂના નગરોને ભેદનારી અર્થાત્ પોતાના ગુણો વડે અસાધારણ એવી 'કૌશાબી' નગરી છે ત્યા પુષ્કળ ધન એકઠુ કરનારા મારા ધનસચય નામના પિતા વસતા હતા હે મગધેશ ! પ્રથમ વયમા-યૌવનાવસ્થામા મને અસાધારણ નેત્ર વેદના ઉત્પન્ન થઇ અને એથી સર્વ અવયવોમા અત્યત દાહ પેદા થયો જેમ કોઇ કોપે કળકળેલો શત્રુ શરીરના કાન, નાક વગેરે છિદ્રોમા તીક્ષ્ણ શસ્ત્ર ઘોચી ઘાલે અને તેથી જેવી વેદના થાય તેવી મને નેત્ર-પીડા થતી હતી વિશેષ શું કહેવુ ? ઇન્દ્રના વજ્રની પેઠે ભયકર અને સામાને પણ જોતા કપારી છૂટે એવી ઘોર વેદના હું ભોગવતો હતો ખાન, પાન અને રમણ પણ મને સૂઝતા ન હતા આ વ્યાધિને દૂર કરવા માટે હોશિયાર વૈદ્યો, વિદ્યા અને મત્રથી ચિકિત્સા કરનારા ચાલાક જનો, અસાધારણ શસ્ત્ર-કુશળ અથવા શાસ્ત્રકુશળ હકીમો, તેમજ જડીબુટ્ટીઓના જાણકાર પુરુષો મારી સેવામા હાજર હતા એટલુ જ નહિ, પરતુ વૈદ્ય, ઔષધ, રોગી અને સારવાર કરનારના મર્મને જાણનારા અથવા વમન, વિરેચન, મર્દન અને સ્વેદન અથવા અજન, બધન, લેપન અને મર્દન એમ ચારે પ્રકારે શાસ્ત્રોક્ત રીતિ પ્રમાણે વિવિધ જનો મારી ચિકિત્સા કરતા હતા, પરન્તુ અણુમાત્ર પણ તેઓ મારૂ દુખ દૂર ન કરી શકયા આ પ્રમાણે દુખ દૂર કરવારૂપ મારી અનાથતા હતી મારી ખાતર સર્વ ઉત્તમ વસ્તુઓનો પણ ત્યાગ કરી બેઠેલા એવા મારા પિતા, મારે દુખે અડધી થઇ ગયેલી મારી માતા, મારા સગા મોટા અને નાના ભાઇઓ અને બેનો તેમજ મારી પાછળ પ્રાણ પાથરતી, પતિવ્રતા, ચોધારે આસુએ રડતા, મારી રજા હોવા છતા નહિ ખાતી કે નહિ પીતી તેમજ સ્નાન વગેરેને પણ તિલાજલિ આપીને ચોવીસે કલાક મારી પાસે ને પાસે સેવા કરવા ચાર પગે ખડી રહેલી મારી અર્ધાગના પણ મને દુખમાથી છોડાવી શકયા નહિ આથી બીજી કઇ અનાથતા હોય ? હુ બોલ્યો કે જે વેદના મને દુસહ જણાય છે તે મેં આ અનત સસારમા અનેક વાર ભોગવી છે હવે તો જો એક વાર આ વેદનાથી મુક્ત થાઉં તો સસારનો ઉચ્છેદ કરનારી દીક્ષા ગ્રહણ કરૂ કે જેથી મારે ફરીથી આવી પીડા ન ભોગવવી પડે આ પ્રમાણે કહીને વિચારમા ને વિચારમા હું સુઇ ગયો રાત્રિ પૂરી થતા તો મારી વેદના મટી ગઇ એટલે સવારના મારા વડીલોની રજા લઇ, ક્ષમા ધારણ કરી, ઇન્દ્રિય અને મનને કાબૂમા રાખી મેં પારમેશ્વરી દીક્ષા અગીકાર કરી અને તેમ કરીને હું અનાથ મટીને આજે પોતાનો અને પારકાનો, ત્રસોનો અને સ્થાવરોના

પણ નાથ બન્યો છુ રત્ન-ત્રયીના લાભરૂપ યોગ અને પ્રમાદના પરિત્યાગ પૂર્વક તેના રક્ષણરૂપ ક્ષેમથી હુ યોગક્ષેમકૃત છુ; અન્યોને પણ હુ ધર્મમા સ્થિર કરૂ છુ

આથી સમજાયુ હશે કે દુષ્કૃત્ય કરવામા મશગૂલ બનેલો આત્મા જ વૈતરણી નદી છે, એ જ શાલ્મલિ તરુ છે, એ જ દુ ખોનો કર્તા છે અને એનો એ આત્મા જ્યારે સુકૃત્ય કરવામા પોતાનુ શૂરાતન અજમાવે છે ત્યારે એ જ કામધેનુ છે, નદન વન છે, ઉત્તમ મિત્ર છે અને સુખોનો કર્તા અને ભોક્તા છે વળી હે પૃથ્વીનાથ! તને અનાથતા બીજી રીતે પણ સમજાવુ છુ નિર્ગ્રન્થ ધર્મને પામ્યા બાદ કેટલાક જીવો જિનેશ્વરે ફરમાવેલા અનુષ્ઠાનો સેવવામા શિથિલ બને છે, તે પણ એક જાતની અનાથતા છે તેમજ જેઓ સર્વથા નિ સત્ત્વ હોઇ પ્રવ્રજ્યા અ ગીકાર જ કરતા નથી તેઓ પણ અનાથતાથી દૂષિત છે

ઉત્તરાધ્યયનના વીસમા અધ્યયનમા તો પાચ સમિતિ વગેરેથી રહિત સાધુને ઉદ્દેશીને ત્યા સુધી કહ્યુ છે કે—

" [1] चिर पि से मुडरुई भवित्ता, अत्थिरव्वए तव नियमेहिं भट्ठे ।
चिरं पि अप्पाण किलेसइत्ता, न पारए होइ हु संपराए ॥ ४१ ॥
पोल्लेव मुट्ठी जह से असारे, अयतिए कूडकहावणे वा ।
राढामणी वेरुलिअप्पगासे, अमहग्घए होइ हु जाणएसु ॥
कुसीललिंग इह धारइत्ता, इसिज्झयं जीविय वूहइत्ता ।
असंजए संजय लप्पमाणा, विणिघायमागच्छइ से चिरं पि ॥ ४३ ॥ "

અર્થાત્ તે સાધ્વાભાસ અસ્થિર વ્રતવાળો અને તપ અને નિયમથી ભ્રષ્ટ થયેલો ચિર કાળ પર્યંત માત્ર મુડનને જ વિષે રુચિવાળો હોઇ લાબા વખત સુધી પોતાની જાતને ક્લેશ પમાડી સ સારનો પાર પામતો નથી—સ સારમા રઝળ્યા કરે છે. એ મુડરુચિવાળો દ્રવ્યસાધુ પોલી મુઠ્ઠીની જેમ અસાર છે—એનુ અ ત કરણ ધર્મવિહીન હોવાથી ખાલી મુઠ્ઠીની પેઠે એ સાર વિનાનો છે, ખોટા રૂપિયાની જેમ

1 છાયા—

चिरमपि स मुण्डरुचिर्भूत्वाऽस्थिरव्रतस्तपोनियमेभ्यो भ्रष्ट ।
चिरमपि आत्मान क्लेशयित्वा न पारगो भवति हु सम्परायस्य ॥
शुषिरेव मुष्टिर्यथा सोऽसारोऽयन्त्रित कूटकार्षापणो वा ।
[illegible] हु ज्ञापकेषु ॥
कुशीललिङ्गमिह धा[illegible] जीविताय वर्धयित्वा ।
असयत सयत लपन् [illegible] छति स चिरमपि ॥

ઉપેક્ષા કરવા લાયક છે, કારણ કે વૈડૂર્યના જેવા ચળકાટવાળો કાચ મણિના પરીક્ષકોને હાથે મૂલ્યવાન્ ઠરતો નથી સાધુના આચારથી પતિત એવો તે પાર્શ્વસ્થાદિ કુશીલના લિંગને ધારણ કરતો તેમજ આજીવિકાને માટે રજોહરણ (ઓઘો) વગેરે ઋષિધ્વજને વધારતો, આ વેષ જ પ્રધાન છે એમ કહીને અસંયમી હોવા છતા સંયમી હોવાનો દાવો કરનાર લાંબા વખત સુધી આ સંસારમા વિવિધ પીડાઓ પામે છે આનુ કારણ દેખીતુ છે, કેમકે જેમ કાલ કૂટ ઝેર ખાતા તે પ્રાણને હરે છે અને વિપરીતપણે ગ્રહણ કરેલુ શસ્ત્ર પોતાનો જ ઘાણ કાઢે છે તેમ વિષયોથી વ્યાપ્ત એવો ધર્મ આત્માને હણે છે, કેમકે શું મંત્રાદિ વડે વશ કરવા ધારેલો વૈતાલ વશ ન થાય તો પછી તે મંત્રસાધકને જીવતો મૂકે કે?

કહેવાની મતલબ એ છે કે સ્વચ્છંદી બનેલો, મહાવ્રતોની વિરાધના કરનારો, રસનેન્દ્રિયને આધીન બનેલો અને નિરર્થક પશ્ચાત્તાપ કરનારો સાધુ આ લોક અને પરલોકમા કષ્ટોની પરંપરા વહોરી લે છે અને સ્વપરનું રક્ષણ કરવામા અસમર્થ નીવડે છે એટલે તેવો સાધુ પણ અનાથ જ છે

આ પ્રમાણે સાધુઓને હિતકારક મહાશ્રુત અનાથ મુનિએ રાજાને કહી સંભળાવ્યુ તેથી ખુશી થયેલો રાજા હાથ જોડીને બોલ્યો કે હે કર્મરૂપ શત્રુમાં ભયંકર! હે ઇન્દ્રિયો અને મનનુ દમન કરવામા એક્કા સમાન! હે મહાપ્રતિજ્ઞા પાલક! હે મહાયશસ્વી મુનિરત્ન! આપે મને અનાથતાનો સાચો સાક્ષાત્કાર કરાવ્યો છે મેં અજાણપણે જે આપના નાથ થવાની વાત કહી હતી તેમજ મેં જે આપને મૃષાવાદી માન્યા હતા તે બદલ હું ક્ષમા ચાહું છુ આપે દીક્ષા કેમ લીધી એ પ્રશ્ન પૂછીને મેં જે આપના ધ્યાનમાં વિઘ્ન કર્યું તે બદલ માફી માગુ છુ તેમજ ભોગ ભોગવવા માટે મેં જે આપને નિમંત્રણ આપ્યુ હતું તે મારા અપરાધને જતો કરવા હુ આપને વારંવાર વિનવુ છુ એ પ્રમાણે કહી વંદનાદિ કરીને શ્રેણિક રાજા સ્વસ્થાનકે ગયા

❦ ❦ ❦ ❦

उत्सङ्गे क्रीडमानं च, सुप्तं मातुः समीपगम्।
आर्यमनार्यमिष्टं चा- निष्टं हरेत् कृतान्तकः ॥ १८९ ॥

કૃતાન્તની ક્રૂરતા—

શ્લો૦—"માતાના ખોળામા રમતા કે તેની પાસે સૂતેલા, આર્ય, અનાર્ય, વહાલા કે અળખામણા એ સર્વનુ યમ હરણ કરે છે "–૧૮૯

❦ ❦ ❦ ❦

न कोऽपि शरण लोके, कुर्याद् धर्ममृते तव ।
एव शरण्यहीने त्व, निष्पुण्यः किमु ताम्यसि ? ॥ १९० ॥

શરણહીન સસાર—

શ્લો૦—" (હે ચેતન !) આ લોકમાં ધર્મ વિના કોઇ બીજો તારો બચાવ કરે તેમ નથી આ પ્રમાણે શરણ કરવા લાયક (વ્યકિત)થી હીન એવા આ જગત્મા પુણ્ય રહિત એવો તુ કેમ ખેદ પામે છે ? "–૧૯૦

सपुण्यो धर्ममाचर्य, सशरण्यं करोति च ।
अशरण्यमिम लोक, धर्मस्य गहना गतिः ॥ १९१ ॥

ધર્મની ગહન ગતિ—

શ્લો૦—" પુણ્યશાળી જીવ ધર્મનુ આચરણ કરી આ અશરણ્ય જગતને શરણ્ય બનાવે છે (તેમા કશી નવાઇ નથી, કેમકે) ધર્મની ગતિ ગૂઢ છે "–૧૯૧

ધર્મની બલિહારી—

સ્પષ્ટી૦—ધર્મના જેટલા વખાણ કરીએ તેટલા થોડા છે આથી અત્રે તો નિમ્ન-લિખિત સૂક્ત રજુ કરી વિરમીશુ —

" धर्मः सर्वसुखाकरो हितकरो धर्मं बुधाश्चिन्वते
धर्मेणैव समाप्यते शिवसुखं धर्माय तस्मै नमः ।
धर्मान्नास्त्यपरः सुहृद् भवभृतां धर्मस्य मूलं दया
धर्मे चित्तमहं दधे प्रतिदिनं हे धर्म ! मा पालय ॥"–शार्दूल०

અર્થાત્ ધર્મ સર્વ સુખની ખાણ છે અને કલ્યાણકારી છે ડાહ્યા માણસો ધર્મનો સચય કરે છે ધર્મથી જ મોક્ષનુ સુખ મળે છે (વાસ્તે) ધર્મને નમસ્કાર હોજો સસારીઓને ધર્મ સિવાય અન્ય મિત્ર નથી ધર્મનુ મૂળ દયા છે ધર્મમા હુ ચિત્ત પરોવુ છુ હે ધર્મ ! તુ મારૂ નિરતર રક્ષણ કરજે

यदा द्वैपायनेनात्र, दग्धा द्वारवती पुरी ।
न जज्ञे शरण कृष्णो, वासुदेवपदे स्थितः ॥ १९२ ॥

धनञ्जयेन पञ्चत्व-मापिरेऽनेकशो जना. ।
धर्मेण मोचितास्तत्र, रुच्यङ्गीकृतसंयमा ॥ १९३ ॥-युग्मम्

ધર્મની સહાયતા—

શ્લો૦—" જ્યારે આ લોકમા દ્વૈપાયને ' દ્વારિકા ' નગરી બાળી, ત્યાં વાસુદેવની પદવી ભોગવતા કૃષ્ણ પણ શરણ ન થયા (આ) આગમા અનેક જનો (બળી) મર્યા ત્યમણે રુચિથી સયમ સ્વીકાર્યો તેમને તેમાથી ધર્મે છોડાવ્યા "
—૧૯૨-૧૯૩

દ્વારિકાનો દાહ—

સ્પષ્ટી૦—એક વેળા શ્રીનેમિનાથની દેશના સાભળીને શ્રીકૃષ્ણે તેમને પૂછ્યુ કે હે ભગવન્ ! આ ' દ્વારકા ' નગરીનો, યાદવોનો અને મારો શી રીતે વિનાશ થશે ? પ્રભુ બોલ્યા કે 'શૌર્યપુર'ની બહાર આશ્રમમા રહેનારા **પરાશર** નામના પવિત્ર તાપસને નીચ કુળની કન્યાથી **દ્વૈપાયન** નામનો પુત્ર થયો છે ઇન્દ્રિયોને વશ કરી બ્રહ્મચર્યને પાળતા આ **દ્વૈપાયન** ઋષિ 'દ્વારકા'ની સમીપ આવી રહેશે તેને તમારા **શાબ** વગેરે પુત્રો તેમજ અન્ય યાદવો મદિરાથી મદોન્મત્ત બની મારશે તેથી ગુસ્સે થઇ તે તાપસ સર્વેને બાળી મૂકશે અને તમારો નાશ તમારા ભાઇ **જરાકુમાર**થી થશે આ આપત્તિને આપત્તિમાથી બચવાને માટે કોઇએ દારૂ પીવો નહિ એવો વાસુદેવે હુકમ કાઢયો અને જેટલી મદિરા નગરીમા હતી તે બધી પાસેના પર્વતની 'કાદમ્બરી' ગુફામા રેડાવી દીધી આની આસપાસ સુન્દર સુગધી પુષ્પો ઉગવાથી આ મદિરા લહેજતદાર બની ગઇ

એક વેળા **શાબ**નો કોઇ સેવક ફરતો ફરતો ત્યા આવી ચડયો ઘણી તરસ લાગેલી હોવાથી તેણે આ દારૂ પીધો અને તેના સ્વાદથી ખુશી થઇ આ મદિરાની એક મસક ભરીને તેણે **શાબ**ને ભેટ કરી આ પીતા તો **શાબ** રાજી રાજી થઇ ગયો પછી આનું વિશેષ પાન કરવાને તે પોતાના ભાઇઓ વગેરેની સાથે 'કાદબરી' ગુફા પાસે ગયો અને ત્યા બેસીને ધરાઇને મદિરા પીધી મદિરાથી ચકચૂર બનેલા આ યાદવોની **દ્વૈપાયન** ઋષિ તરફ નજર પડી એટલે **શાબ** બોલી ઊઠયો કે આ ઋષિથી આપણી નગરીનું અને કુળનુ આવી બનવાનુ છે, વાસ્તે આને જ યમધામ પહોચાડવો તે ઠીક છે આ પ્રમાણેના વચન સાભળી યદુકુમારોએ ઋષિને માર મારવામા કચ્ચાસ ન રાખી તેને અધમુઓ કરી તેઓ નગરમા પાછા ફર્યા

આ વૃત્તાન્તથી વાસુદેવ વાકેફગાર થતા **દ્વૈપાયન** ઋષિને શાંત કરવા તેઓ **બળરામ** સહિત તેમની પાસે આવ્યા તેમણે આ ઋષિને ઘણુએ સમજાવ્યા, પરંતુ એ ઋષિએ જવાબ આપ્યો કે તમારા પુત્રોએ મને માર્યો ત્યારે મેં સર્વે લોક સહિત 'દ્વારકા'ને બાળી મૂકવાનું નિયાણું બાંધ્યું છે એટલે તમારા સાત્વનથી સર્યું, તમે બે જણા જ બચી જશો

સમય જતા **દ્વૈપાયન** મરણ પામી અગ્નિકુમાર-નિકાયમા દેવ થયો પૂર્વેનુ વેર યાદ આવતા તે સત્વર 'દ્વારકા'મા આવ્યો, પરંતુ ત્યાં લોકો દાહને અટકાવવા ધર્મ-ક્રિયા કરતા હતા એટલે તે કઇ કરી શક્યો નહિ, આથી લાગ મળે તો લાભ લેવા તે ઉત્સુક રહેવા લાગ્યો આ પ્રમાણે લગભગ અગીયાર વર્ષ વીતી ગયા એવામા બારમે વર્ષે જ્યારે લોકો સ્વેચ્છાચારી બની ધર્મ-માર્ગથી ભ્રષ્ટ થયા, ત્યારે છિદ્રને શોધી રહેલા **દ્વૈપાયનને** પોતાનુ પોત પ્રકાશવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો

તેણે નગરીમા અનેક ઉપદ્રવો કરવા શરૂ કર્યા ચારે બાજુથી લાકડા અને ઘાસને લાવી લાવીને તેણે નગરીમા મોટો ઢગલો કર્યો સાથે સાથે બાળી મૂકવાને માટે ૬૦ કુળકોટિ બહાર રહેનારા અને ૭૨ કુલકોટિ દ્વારકામા રહેલા યાદવોને એકઠા કરી તેણે ભયકર આગ લગાડી આમા બાળકોને કે વૃદ્ધોને બળતા જોઇને પણ આ અસુરને દયા ન આવી કૃષ્ણે અને **બળરામે, વસુદેવ, દેવકી** અને **રોહિણીને** બચાવી લેવા માટે રથમા બેસાડ્યા, પરંતુ બળદોએ એક ડગલુ પણ આગળ ભર્યું નહિ એટલે વાસુદેવ અને **બળરામ** પોતે તે રથને ખેંચવા લાગ્યા મહામુસી બતે તેઓ નગરીના દરવાજા પાસે આવી શક્યા એટલામા દ્વાર બધ થઇ ગયા, પરંતુ વાસુદેવે પગની પાનીના પ્રહારથી તેને ભાંગી નાખ્યા રથને આગળ ખેંચી જવા બન્ને ભાઇઓએ પૂર્ણ પ્રયાસ કર્યો પરંતુ તેમનુ કશુ વળ્યુ નહિ તે વખતે **દ્વપાયને** આવીને તેમને કહ્યુ કે તમારા બે જણ સિવાય આ આગમાથી કોઇ બચી શકે તેમ નથી, વાસ્તે મહેનત કરવી માંડી વાળો નિરાશ થઇ આખરે માબાપને મૂકીને તેમની રજા પૂર્વક તેઓ અન્યત્ર ચાલ્યા ગયા **દ્વૈપાયને** તો પોતાનુ જોર પૂરેપૂરૂ અજમાવ્યુ ૭ મહિના સુધી નગરીને બાળી અને તેમા પૂર્વોક્ત યાદવોને ભસ્મીભૂત કર્યા ત્યારે એને ટાઢક વળી

આ પ્રમાણે **દ્વૈપાયને** નગરીને બાળી તે દરમ્યાન **બલરામનો** પુત્ર **કુબ્જવારક**-કે જે ચરમશરીરી હતો તે મહેલના અગ્ર ભાગે જઇ એમ બોલવા લાગ્યો કે આ વખતે હું **શ્રીનેમિનાથનો** વ્રતધારી શિષ્ય છુ, વળી હુ આ ભવને અંતે મોક્ષે જનાર છુ, તો હું અગ્નિથી કેમ બળી મરૂ ? તે આ પ્રમાણે બોલતો હતો એવામા એક [1]જૃંભક દેવતા ત્યા આવી તેને પ્રભુ પાસે લઇ

ગયો આ સમયે પ્રભુ પાંડવોના દેશમાં સમોસર્યા હતા ત્યાં આ કુબ્જવારકે દીક્ષા અંગીકાર કરી આ પ્રમાણે એમણે પોતાનું રક્ષણ કર્યું અને આત્મ-કલ્યાણ સાધ્યું

❀ ❀ ❀ ❀

आधिव्याधिहतो जीवः, कुटुम्बान्तर्गतः प्रियः ।
दन्दहीत्यत्र दुःखाग्नौ, वह्नौ चटकपोतवत् ॥ १९४ ॥

જીવોનું દહન—

શ્લો૦—"જેમ અગ્નિમાં ચકલીનું બચ્ચું બળી મરે છે તેમ અત્ર માનસિક અને શારીરિક પીડાથી હણાયેલો, કુટુંબમાં રહેલો અને તેને પ્રિય એવો જીવ દુઃખરૂપ આગમાં અત્યંત બળે છે "—૧૯૪

❀ ❀ ❀ ❀

मरणासन्नजीवस्य, वैद्यास्त्राणं न चौषधैः ।
कुर्वन्ति नीयते जीवो, मृत्युव्याघ्रेण पोतवत् ॥ १९५ ॥

વૈદ્યોની નિરુપાયતા—

શ્લો૦—"વૈદ્યો ઔષધો વડે મરણની સમીપ રહેલા જીવનું રક્ષણ કરી શકતા નથી (એથી તો) મૃત્યુરૂપ વાઘ (બકરીના)બચ્ચાની જેમ જીવને લઈ જાય છે "—૧૯૫

❀ ❀ ❀ ❀

मुच्यते नैव द्रव्येण, मन्त्रतन्त्रैर्भुजाबलैः ।
औषधिमणिविद्याभि–र्विना धर्मं च मृत्युतः ॥ १९६ ॥

મૃત્યુ સામે ધર્મનો જ પડકાર—

[1]શ્લો૦—"ધર્મ વિના મૃત્યુથી જીવને પૈસા, મન્ત્રો, તન્ત્રો, હાથના બળો, ઔષધ, મણિ કે વિદ્યા મૂકાવી શકતા નથી "—૧૯૬

❀ ❀ ❀ ❀

૧ જુઓ સ્તુતિચતુર્વિંશતિકા (પૃ ૩૨)

संसरन्तोऽत्र संसारे, जीवाः शरणवर्जिताः ।
जन्मजरादिदु:खानि, लभन्ते विप्रयोगिनः ॥ १९७ ॥

અશરણ જીવોની દુઃખદ સ્થિતિ—

શ્લો૦—"આ સંસારમાં શરણ વિના રઝળતા વિયોગી જીવો જન્મ, ઘડપણ ઇત્યાદિ દુઃખો પામે છે."—૧૯૭

वासुदेवा बलाश्चक्र—वर्तिनः स्वर्गनायकाः ।
म्रियन्ते शरणाद्धीना—स्तस्माद् धर्मं समाचर ॥ १९८ ॥

પ્રસ્તુતનું પોષણ—

શ્લો૦—"આ જગતમાં શરણથી વિહીન એવા વાસુદેવો, બળદેવો, ચક્રવર્તીઓ અને સ્વર્ગના સમ્રાટો (પણ) મરે છે, વાસ્તે (હે ચેતન !) તું ધર્મનું રૂડી રીતે આચરણ કર "—૧૯૮

इयमाख्याति लोकेऽत्र, शरणं धर्म एव ते ।
तमङ्गीकृत्य भो भव्य !, भावनां सफलीकुरु ॥ १९९ ॥

અશરણ ભાવનાનો સંદેશ—

શ્લો૦—" આ (અશરણ ભાવના) કહે છે કે હે ભવ્ય ! આ લોકમાં ધર્મ જ તારૂં શરણ છે, (વાસ્તે) તેનો સ્વીકાર કરી તું (આ અશરણ) ભાવનાને સાર્થક કર "—૧૯૯

ધર્મનું રક્ષણ—

સ્પષ્ટી૦—સંસારમાં (૧) તીર્થંકર, (૨) સિદ્ધ, (૩) સાધુ અને (૪) સર્વજ્ઞપ્રરૂપિત ધર્મ એ ચાર શરણ કરવા લાયક પદાર્થો છે એ ચારને શરણે ગયેલો ધન્ય જીવ ચતુર્ગતિનો ઉચ્છેદક બની પંચમી ગતિ પામે છે ચતુઃશરણ પ્રકીર્ણકમાં કહ્યું પણ છે કે—

" [1]अरिहंत सिद्ध साहू, केवलिकहिओ सुहावहो धम्मो ।
एए चउरो चउगइ-हरणा सरणं लहइ धन्नो ॥ ११ ॥"

અત્ર એ ધ્યાનમાં રાખવું કે ગમે તેવા ધર્મનું-કેવળ નામધારીનું-ધર્મના બહાના હેઠળ અધર્મનો પ્રચાર કરનારા ધતિંગનું શરણ લેવાથી કંઇ ચુકવાર વળે નહિ. એ તો જે ધર્મના પ્રરૂપક સર્વજ્ઞ હોય, જેની પ્રાપ્તિ પ્રબળ પુણ્યને આભારી હોય, જેનામાં મોક્ષ-સુખ પ્રાપ્ત કરાવવાની શક્તિ હોય, જે કલુષિત કર્મનો કટ્ટો શત્રુ હોય, જે શુભ કર્મનો ઉત્પાદક હોય, જેના આદિ અને અંત રમ્ય હોય, જે ત્રિકાલ અબાધિત-અવિચ્છિન્ન હોય, જે જન્મ, જરા, મરણ, વ્યાધિ વગેરેનો વિનાશક હોય, જે અમૃતની પેઠે સંમાનિત હોય, જેણે મદનનું અને મોહનું મર્દન કર્યું હોય, જેણે વિરોધ સાથે વેર હોય, જે નરક-ગતિનો વિરોધક હોય, જે ગુણ-ગણોનો પોષક હોય અને જે ખાલી બકવાદ કરનારાઓના માનને મોડનારો હોય તે ધર્મ શરણ્ય છે-વન્દ્ય છે-સર્વથા સેવનીય છે [2]

---

१ છાયા—

अर्हन्त सिद्धा साधव केवलिकथित सुखावहो धर्म ।
एताश्चतुरश्चतुर्गतिहरणान् शरण लभते धन्य ॥

२ આ હકીકત ચતુઃશરણની નિમ્ન-લિખિત ગાથાઓને આધારે આપી છે —

पवरसुकएहिं पत्त पत्तेहि वि नवरि केहि वि न पत्त ।
त केवलिपन्नत्त धम्म सरण पवन्नोऽह ॥ ४२ ॥
[प्रवरसुकृतै प्राप्त पात्रैरपि पर कैरपि न प्राप्तम् ।
त केवलिप्रज्ञप्त धर्म शरण प्रपन्नोऽहम् ॥]
पत्तेण अपत्तेण य पत्ताणि अ जेण नरसुरसुहाइ ।
मुक्खसुह पुण पत्तेण नवरि धम्मो स मे सरण ॥ ४३ ॥
[पात्रेण अपात्रेण च प्राप्तानि च येन नरसुरसुखानि ।
मोक्षसुख पुन पात्रेणैव धर्म स मे शरणम् ॥]
निद्दलिअकलुसकम्मो कयसुहजम्मो खलीकयअहम्मो ।
पमुहपरिणामरम्मो, सरण मे होउ जिणधम्मो ॥ ४४ ॥
[निर्दलितकलुषकर्मा कृतशुभजन्मा खलीकृताधर्म ।
प्रमुख-परिणामरम्य शरण मे भवतु जिनधर्म ॥]
कालत्तए वि न मय जम्मण-जर-मरण-वाहिसयसमय ।
अमय व बहुमय, जिणमय च सरण पवन्नोऽह ॥ ४५ ॥
[कालत्रयेऽपि न मृत जन्म-जरा-मरणव्याधिशतशमकम् ।
अमृतमिव बहुमत जिनमत च शरण प्रपन्नोऽहम् ॥]

जन्मजरामृतिध्वस्ताः, शोकरोगप्रपीडिताः ।
प्राप्नुवन्ति सहस्राणि, दुःखानि प्राणिनो भवे ॥२००॥

સસાર-ભાવના—

શ્લો૦—" જન્મ, ઘડપણ અને મરણથી મરાયેલા અને શોક અને રોગથી અતિશય પીડિત પ્રાણીઓ સસારમા હજારો દુખો પામે છે "–૨૦૦

ससारे तत् सुखं नास्ति, यन्न भुक्त भवे भवे ।
यत्र जातो मृतो नैव, सा योनिर्नैव विद्यते ॥ २०१ ॥

સસારનુ સ્વરૂપ—

શ્લો૦—"(આ) સસારમા એવુ સુખ નથી જ કે જે ભવો ભવમાં ભોગવ્યુ ન હોય એવી કોઇ યોનિ નથી જ કે જ્યા જન્મ અને મરણ ન થયા હોય "–૨૦૧

यदि त्वं तैः सुखैर्जीव !, सन्तोषभाग् न चाभवः ।
क्षणिकैर्वर्तमानैस्तैः, कथ तृप्तिर्भविष्यति ? ॥ २०२ ॥

ક્ષણિક સુખથી અતૃપ્તિ—

શ્લો૦—" હે જીવ ! જો તને એ સુખોથી પણ તૃપ્તિ નથી થઇ, તો આધુનિક ક્ષણિક સુખોથી તને કેમ સતોષ થશે ? "–૨૦૨

पसमिअकामपमोह, दिट्ठादिट्ठेसु नकलिअविरोह ।
सियसुहफलयममोह धम्म सरण पवन्नोऽह ॥ ४६ ॥
[प्रशमितकामप्रमोह दृष्टादृष्टयोर्नकलितविरोधम् ।
शिवसुखफलदममोघ धर्म शरण प्रपन्नोऽहम् ॥]
नरयगइगमणरोह गुणसदोह पवाइनिक्खोह ।
निहणिअवम्महजोह धम्म सरण पवन्नोऽह ॥ ४७ ॥'
[नरकगतिगमनरोध गुणसन्दोह प्रवादिनि क्षोभम् ।
निहतमन्मथयोध धर्म शरण प्रपन्नोऽहम् ॥]

तिलतुषसमं नास्ति, द्रव्यं यन्नहि भुक्तवान् ।
भुक्तवान् जगति जीवा-स्तत् सर्वं वान्तिवद् भवेत् ॥२०३॥

વિષયોનો સ્વાદ—

શ્લો૦—"તલના છોતરા સમાન (પણ) કોઈ (પણ) પદાર્થ નથી કે જે જીવે ભોગવ્યો અને છોડયો નહિ હોય વાસ્તે આ સર્વનો આસ્વાદ વમન જેવો છે." —૨૦૩

પદ્ય-નયીનો પરામર્શ—

સ્પષ્ટી૦—સંસારમાં ૮૪૦૦૦૦૦ યોનિઓ પૈકી પ્રત્યેકમાં આ જીવ એકાદ કે વાર જઇ આવ્યો છે એમ નહિ, કિન્તુ અનંત વાર તેમાં તે ઉત્પન્ન થયો છે વળી આ લોકમાં વાળના અગ્ર ભાગ જેટલો પણ એવો કોઇ પ્રદેશ નથી કે જ્યાં જીવના અનેકશઃ જન્મ-મરણ ન થયાં હોય આ અપાર સંસારમાં આ જીવની માતાઓ પણ એટલી બધી થઇ ચૂકી છે કે જેના સ્તન-પાનથી પ્રાપ્ત થયેલું દૂધ એક મહાસાગરમાં પણ માય નહિ તેમજ આ ઘોર સંસારમાં દુઃખથી વ્યાકુળ બનેલા જીવે એટલીએવાર રુદન કર્યું છે કે એ જળને એકઠું કરવામાં આવે તો સાગર પણ તેની આગળ કંઇ હિસાબમાં ન રહે આ સંસાર-ચક્રમાં ભમતા જીવે સમગ્ર પુદ્ગલોનો આહાર કર્યો છે અને તેને પરિણમાવ્યા છે, પરંતુ તેને તૃપ્તિ થઇ નથી કલ્પતરુ, દેવકુરુ, ઉત્તરકુરુ જેવા રમ્ય સ્થાનોમાં માનવ, વિદ્યાધર અને દેવ તરીકે પણ જન્મ થયો, તોપણ જીવને ભોગની તૃષ્ણા મટી નહિ ચક્રવર્તી અને દેવેન્દ્રોની રાજ્ય-ઋદ્ધિ ભોગવવા છતાં આ જીવની તૃષ્ણા તૃપ્ત થઇ નહિ, તો શું ક્ષુદ્ર, નીરસ, અલ્પકાલીન, કષ્ટસાધ્ય ભોગોથી એને તૃપ્તિ થશે કે ?[1]

* * * *

[1] આ હકીકતના સમર્થનાર્થે મહાપ્રત્યાખ્યાન પ્રકીર્ણકની નિમ્ન-લિખિત ગાથાઓ છાયા સહિત રજુ કરવામાં આવે છે —

"चुलसीइं किल लोए, जोणीपमुहाइं सयसहस्साइं ।
इक्किक्कमि य इत्तो, अणंतखुत्तो समुप्पन्नो ॥ ४० ॥"
[चतुरशीतिः किल लोके योनिप्रमुखाणि शतसहस्राणि ।
एकैकस्मिंश्चेतोऽनन्तकृत्वः समुत्पन्नः ॥]
"नत्थि किर सो पएसो लोए वालग्गकोडिमित्तो वि ।
संसारे संसरंतो जत्थ न जाओ मओ वा वि ॥ ३९ ॥"
[नास्ति किल स प्रदेशो लोके वालाग्रकोटिमात्रोऽपि ।
संसारे संसरन् यत्र न जातो मृतो वाऽपि ॥]

महानिधिनिभ जन्म, विषयास्त्वस्थिखण्डवत् ।
जायन्ते जनुषा येन, सर्वाण्यपि सुखानि हि ॥ २०४ ॥

જન્મ અને વિષયની સરખામણી—

શ્લો૦—" જે જન્મ વડે બધાએ સુખો મળે છે, તે મહાભંડાર જેવો (અમૂલ્ય) જન્મ છે અને વિષયો તો હાડકાના ટુકડા જેવા છે "–૨૦૪

❀ ❀ ❀

जनिता ग्रसिता सर्वे, एव सर्वैश्च ग्रासित. ।
जनितो भवकान्तारे, नास्ति क' कस्य वल्लभः ॥ २०५ ॥

શ્લો૦—" સસારરૂપ અરણ્યમા આ જીવે સર્વને જન્મ આપ્યો છે અને સર્વનો ગ્રાસ કર્યો છે તેમ એ પણ સર્વથી ગ્રસિત થયો છે તેમજ એને પણ સર્વેએ જન્મ આપ્યો છે તેથી કોઇ કોઇનુ પ્રિય નથી "–૨૦૫

" पीय थणअच्छीर, सागरसलिलाओ बहुतर हुज्जा ।
ससारमि अणते माइण अन्नमन्नाण ॥ ३७ ॥ "
[पीतं स्तनक्षीर सागरसलिलाद् बहुतर भवेत् ।
ससारेऽनन्ते मातृणामन्यान्यासाम् ॥]
' बहुसो वि मए रुण्ण, पुणो पुणो तासु तासु जाईसु ।
नयणोदय पि जाणसु बहुययर सागरजलाओ ॥ ३८ ॥ "
[बहुशोऽपि मया रुदित पुन पुनस्तासु तासु जातिषु ।
नयनोदकमपि जानीहि बहुतर सागरजलात् ॥]
" ससारचक्कवाले सव्वे ते पुग्गला मए बहुसो ।
आहारिया य परिणामिया य नय5हं गओ तित्तिं ॥ ५२ ॥'
[ससारचक्रवाले सर्वे ते पुद्गला मया बहुश ।
आहारिताश्च परिणामिताश्च न चाह गतस्तृप्तिम् ॥]
" कप्पतरुसभवेसु, देवुत्तरकुरुवसपसूएसु ।
उववाए ण य तित्तो, न य नरविज्जाहरसुरेसु ॥ ६० ॥ "
[कल्पतरुसम्भवेषु देवकुरूत्तरकुरुवंशप्रसूतेषु ।
उपपातेन च तृप्त न च नर-विद्याधर-सुरेषु ॥]
" देविंद-चक्कवट्टित्तणाइ रज्जाइ उत्तमा भोगा ।
पत्ता अणतखुत्तो, न यऽह तित्तिं गओ तेहिं ॥ ६२ ॥ "
[देवेन्द्र-चक्रवर्तित्वानि राज्यानि उत्तमा भोगा ।
प्राप्ता अनन्तकृत्वो न चाहं तृप्ति गतस्तै ॥]

सर्वेऽपि विबुधा आसन्, नृतिर्यञ्चोऽप्यनन्तशः ।
श्वभ्रज्वालाभिराक्रान्ता, दुःखिनो भवसागरे ॥२०६॥

દેવતાઓની પણ દુર્દશા—

શ્લો૦—" સંસાર-સમુદ્રમાં સર્વે સુરો પણ અનન્ત વાર મનુષ્ય ને તિર્યંચ તરીકે ઉત્પન્ન થયા છે એટલું જ નહિ, પરંતુ નરકની જ્વાલાઓથી આક્રાન્ત થઇ દુઃખી (પણ) થયા છે "—૨૦૬

धिग् धिगसारं संसारं, देवस्तिर्यक्षु जायते ।
मृत्वा हा राजराजोऽपि, श्वभ्रज्वालासु पच्यते ॥२०७॥

સંસારને ધિક્કાર—

શ્લો૦—" ધિક્કાર હોઓ, ધિક્કાર હોઓ આ અસાર સંસારને કે જેમાં દેવો મરીને તિર્યંચોમાં જન્મે છે અને રાજાધિરાજ પણ નરકની જ્વાલાઓમાં રંધાય છે. "—૨૦૭

संसारस्य गतिर्गूढा, युवा स्वरूपगर्वितः ।
मृत्वा स्वदेहकीटेषु, कीटो भवति निश्चितः ॥२०८॥

સંસારની ગહન ગતિ—

શ્લો૦—" સંસારની ગતિ ગહન છે પોતાના રૂપથી છાકી ગયેલો યુવાન મરીને પોતાના શરીરમાં રહેલા કીડાઓમાં નક્કી કીડા તરીકે અવતરે છે "—૨

हा हा कष्टं महाकष्टं, बलिष्ठा कर्मसन्ततिः ।
येन विशारदो मर्त्यो, मृत्वैकाक्षेषु जायते ॥२०९॥

પંડિતની ગતિ—

શ્લો૦—" હા હા કષ્ટ છે, મહાકષ્ટ છે કર્મનો પ્રવાહ સર્વથી બળવાન છે કે જેથી વિદ્વાન્ માનવ મરીને એકેન્દ્રિયોમાં ઉત્પન્ન થાય છે "—૨૦૯

मूकोऽन्धो बधिरो जीवो, रसनेन्द्रियवर्जितः ।
भ्रमत्यनन्तसंसारे, द्वीन्द्रियत्वं लभेत न ॥२१०॥

ઇન્દ્રિયતાની અપ્રાપ્તિ—

શ્લો૦—" મૂગો, આંધળો, બહેરો, જીભ વિનાનો જીવ અપાર સંસારમાં ભ્રમે છે, પરંતુ દ્વીન્દ્રિયતાને પામે નહિ "–૨૧૦

❀　❀　❀　❀

माता मृत्वा भवेत् पत्नी, पत्नी माता प्रजायते ।
स्नुषा स्वसा पिता पुत्रः, पुत्रः पितृत्वमाप्नुयात् ॥२११॥

સગપણોમાં વિચિત્ર પરિવર્તન—

શ્લો૦—" જનની મરીને પત્ની થાય અને પ્રિયા મરીને માતા તરીકે ઉત્પન્ન થાય પુત્ર-વધૂ બેન થાય, પિતા પુત્ર થાય અને પુત્ર તે પિતાપણું પામે "–૨૧૧

❀　❀　❀　❀

बन्धुराप्नोति शत्रुत्व, शत्रुर्बान्धवतां व्रजेत् ।
स्वजनोऽपि परो लोके, परः स्वाजन्यमाप्नुयात् ॥२१२॥

સબંધીનો વિપર્યાસ—

શ્લો૦—"જગત્‌માં બાન્ધવ દુશ્મન બને અને શત્રુ મિત્ર થાય સ્વજન પર થાય અને પર સ્વજનતા પામે. "–૨૧૨

❀　❀　❀　❀

कुन्थुर्मृत्वा करी लोके, करी कुन्थु प्रजायते ।
नरः स्त्रीत्व भजेद् योषित्, क्लीवत्व च प्रपद्यते ॥ २१३ ॥

પ્રસ્તુતનું વિવરણ—

શ્લો૦—" લોકમાં કુન્થુ મરીને કુંજર તરીકે જન્મે, નર નારીપણાને ભજે અને નારી નપુંસકતા પામે. "–૨૧૩

❀　❀　❀　❀

अपूर्वं नास्ति तज्जन्म, देहोऽपि यो धृतो नहि ।
न च मुक्तोऽत्र जीवेन, भ्रमता हा भवाटवौ ॥२१४॥

સમગ્ર ભવો અને દેહોનું ધારણ—

શ્લો૦—" એવો કોઈ અપૂર્વ જન્મ નથી કે એવો દેહ નથી કે જે ભવ-અરણ્યમાં ભમતા જીવથી ધારણ કરવામાં કે છોડવામાં આવ્યો નહિ હોય "–૨૧૪

❀　❀　❀　❀

कुत्रचिन्मधुर गीत, गीत सप्रियेण त्वया ।
विलपित तथा प्रिय-मुक्तेन हा मुहुर्मुहु ॥ २१५ ॥

સગીત અને વિલાપ—

શ્લો૦—"કોઇક સ્થળે પ્રિયાની સાથે તે મધુર ગીત ગાયુ તેમજ પ્રિયાથી ત્યજાયેના એવા તે હાય વારવાર વિનાપ (પણ) કર્યો"—૨૧૫

* * * *

अज्ञान हा महत् कष्टं, तस्मात् कष्टकर नहि ।
ससारसागर घोर, येनावृतोऽवगाहते ॥ २१६ ॥

અજ્ઞાનથી મહાવિડમ્બના—

શ્લો૦—"અરેરે અજ્ઞાન મોટુ કષ્ટ છે કે જેનાથી ઘેરાયેલો (જીવ) ઘોર સસાર-સાગરમા ડૂબે છે તે માટે એનાથી વિશેષ કષ્ટકારી કોઇ નથી"—૨૧૬

* * * *

कर्मचक्रे भ्रमन्नात्मा, सम्प्राप्येव सुरालयम् ।
रन्त्वा प्राघूर्णकस्तत्रा-यात्यत्र प्राणजालयम् ॥२१७॥

સસારમા પરિભ્રમણ—

શ્લો૦—"કર્મરૂપ ચક્રને વિષે ભમતો પ્રાણી સ્વર્ગને પામી ત્યા પરોણા તરીકે ક્રીડા કરીને પાછો અહિયા અત્યજના ઘરમા આવે છે (અવતરે છે)"—૨૧૭

* * * *

चातुर्गतिकगम्भीर', ससारोऽय महोदधि' ।
दुस्तरो जीवपाठीना, भ्रमन्ति यत्र दु'खिन. ॥२१८॥

સસાર-સમુદ્રનુ દુસ્તરણુ—

શ્લો૦—"જ્યા દુ ખી જીવરૂપ [1]પાઠીનો ભમે છે, તે ચતુર્ગતિથી યુક્ત તથા (મિથ્યાત્વ અને અવિરતિથી) ગભીર એવો આ ગસારરૂપ સાગર દુ ખે તરી શકાય તેમ છે"—૨૧૮

* * * *

[1] એક જાતના માછલા

दुःखदावानले प्राणिन् !, भवे काऽस्ति रतिस्तव ? ।
मूढापास्य भवात् प्रीतिं, जैनधर्मे रतो भव ॥ २१९ ॥

સંસારને વિષે ઉદાસીનતા અને ધર્મ ઉપર રાગ—

શ્લો૦—"હે મૂર્ખ જીવ ! દુઃખના દાવાનલરૂપ સંસારમાં તારી શી પ્રીતિ છે ? સંસાર તરફનો પ્રેમ દૂર કરીને તું જૈન ધર્મનો રાગી થા "–૨૧૯

* * * *

कदा रोगैर्युतो जातः, कदा भोगेन व्याकुलः ।
कदा देवः कदा तिर्यक्, कदा च नर-नारकौ ॥ २२० ॥

ચાર ગતિમાં રખડપટ્ટી—

શ્લો૦—"કોઇક વાર તું રોગોથી ગ્રસ્ત બને છે તો કોઇ વાર ભોગોમાં વ્યાકુળ રહે છે તું કોઇ વાર દેવ તો કોઇ વાર તિર્યંચ, કોઇ વાર માનવ તો કોઇ વાર નારક તરીકે જન્મે છે "–૨૨૦

* * * *

चातुर्गतिकसंसारे, दुःखानि विविधानि च ।
अनुभूतानि जीवेन, दर्श्यन्ते लेशतो मया ॥२२१॥

ચતુર્ગતિના કષ્ટોની રૂપરેખા—

શ્લો૦—ચાર ગતિરૂપ સંસારમાં જીવે જે વિવિધ દુઃખો અનુભવ્યાં છે તેનો લેશ હું દર્શાવું છું "–૨૨૧

* * * *

निगोदेषु वसञ्जीवः, सङ्ख्यातीतमनेहसम् ।
दुःसहं लभते दुःख–मेकोच्छ्वासे कृता भवा ॥ २२२ ॥
सप्तदश सदा येन, दुः [illegible] कथं भवेत् ?।
ततो निर्गत्य [illegible] ॥२२३॥

નિગોદને વિષે અસહ્ય વેદના—

શ્લો૦—"[1]નિગોદોમા [2]અસંખ્યાત કાળ વસતો જીવ અસહ્ય દુઃખ પામે છે, એક શ્વાસમા (તો) જેણે (ત્યા વસતા) સત્તર ભવો કર્યાં છે તેના દુઃખની હદ કેમ હોય ? ત્યાથી નીકળીને [3]પૃથ્વીકાયાદિ ચતુષ્ટયને વિષે અરેરે તે જીવ વારંવાર ભમે છે."—૨૨૨ ૨૨૩

❀ ❀ ❀ ❀

उत्सर्पिणीरसङ्ख्याता, तिष्ठति तत्र दुःखित ।
जीवो वनस्पतौ प्राप्त–स्ता अनन्ता हि भ्राम्यति ॥२२४॥

વનસ્પતિકાયમા અનંત કાળ રખડપટ્ટી—

શ્લો૦—" ત્યા દુઃખી (અવસ્થામા) અસંખ્યેય ઉત્સર્પિણીઓ રહે છે–પસાર કરે છે પછી તે જીવ વનસ્પતિ(કાય)મા (જન્મ) પામીને અનંતા ઉત્સર્પિણીઓ પર્યંત જરૂર ત્યા રખડે છે "—૨૨૪

❀ ❀ ❀ ❀

ततो निर्गत्य जन्तु स, विकलाक्षेषु जायते ।
सङ्ख्यातान्यत्र वर्षाणि, वसति दुःखपूरितः ॥ २२५ ॥

વિકલેન્દ્રિયમા ઉત્પત્તિ—

શ્લો૦—"ત્યાથી નીકળીને પ્રાણી [4]વિકલેન્દ્રિયમા ઉત્પન્ન થાય છે અને અહીં દુઃખી (સ્થિતિમા) સંખ્યેય વર્ષો રહે છે "—૨૨૫

❀ ❀ ❀ ❀

तत पञ्चाक्षजीवेषु, जायते जलगादिषु ।
हन्यते दुष्टकैवर्त्ते–र्वैहि कृष्ट्वा कुकर्मभि ॥२२६॥

પંચેન્દ્રિય તિર્યંચના દુઃખો—

શ્લો૦—" ત્યાથી જળચર [5]વગેરે પંચેન્દ્રિય જીવોમા તે ઉત્પન્ન થાય છે ત્યા દુષ્ટ કુકર્મી ધીવરો તેને બહાર ખેંચી કાઢીને મારી નાખે છે."—૨૨૬

❀ ❀ ❀ ❀

---

1 જુઓ નવભવસ્યાશિકાનું સ્પષ્ટીકરણ (પૃ ૧૦૧–૧૦૩) ૨ સંખ્યા ન થઇ શકે તેટલો આ જૈનોનો પારિભાષિક શબ્દ છે ૩ પૃથ્વીકાય અપ્કાય, તેજસ્કાય અને વાયુકાય ૪ બે ત્રણ અને ચાર ઇન્દ્રિયવાળા જીવોને વિકલેન્દ્રિય કહેવામાં આવે છે ૫ 'વગેરે'થી સ્થલચર અને ખેચર સમજવા

क्षुत्तृषाभारवाहाङ्ग- च्छेदनिर्लाञ्छनादिभिः ।
दु:खिता पशवो लोके, दृश्यन्ते हा पदे पदे ॥२२७॥

પ્રસ્તુતનું વિવરણ--

શ્લો૦--"અરેરે! ભૂખ, તરસ, ભારનુ વહન, અગનુ છેદન તેમજ નિર્લાછન વગેરેથી દુ ખી થતા-એવા પશુઓ જગત્‌માં પગને પગને દેખાય છે"-૨૨૭

❋ ❋ ❋ ❋

पक्षिणामपि पापा हा, रसनेन्द्रियलुब्धकाः ।
प्राणान् हरन्ति निःशूका, मृत्वा ते स्युर्हि नारकाः ॥२२८॥

પાપીની દુર્ગતિ--

શ્લો૦-- "રસના-ઇન્દ્રિયમા લટ્ટુ બનેલા પાપી (જીવો) પક્ષીઓના પણ પ્રાણ લે છે. એ નિર્દયો મરીને ખચ્ચિત નારક થાય છે"-૨૨૮

❋ ❋ ❋ ❋

नारके यानि दुःखानि, तान्युक्तानि च पूर्वतः ।
ज्ञात्वा नैव कदा कार्या, हिंसा तन्नरकप्रदा ॥२२९॥

હિંસાનો પરિત્યાગ--

શ્લો૦--"નારકને જે જે દુ ખો (ભોગવવા પડે) છે, તે [1]પૂર્વે કહેવાઇ ગયા છે તે જાણીને નરકદાયિની હિંસા કદાપિ ન જ કરવી"-૨૨૯

❋ ❋ ❋ ❋

एव दु:खानि तिर्यक्षु, प्राप्य जीव: पुनस्ततः ।
जायते योषितां गर्भे, नराणा नरकोपमे ॥२३०॥

નારીના ગર્ભમા ઉત્પત્તિ--

શ્લો૦--"આ પ્રમાણે તિર્યંચોને વિષે દુ ખો પામીને જીવ ત્યાથી વળી માનવી સ્રીઓના નરક જેવા ગર્ભમા ઉત્પન્ન થાય છે"-૨૩૦

❋ ❋ ❋ ❋

---

૧ જુઓ (પૃ ૭૯-૮૩)

प्रतिरोमोष्णसूचिभिः स्ताप्यमानस्य देहिनः ।
यत् कष्टं जायते तस्माद्, गर्भे ह्यष्टगुणा व्यथा ॥२३१॥

ગર્ભમાં વેદના—

શ્લો૦—રૂંવાડે રૂંવાડે ગરમ કરેલી સોયો વડે ડામ દેવાથી જીવને જેટલું દુઃખ થાય છે તેનાથી આઠ[1] ગુણી વેદના ગર્ભમાં થાય છે."—૨૩૧

રોમ-કૂપોની સંખ્યા—

સ્પષ્ટી૦—દાઢી અને માથાના વાળને ન ગણીએ તો સમગ્ર શરીરમાં નેવાણું લાખ રોમ-કૂપો છે-રૂંવાટીના છિદ્રો છે, જ્યારે દાઢીના અને માથાના વાળ સાથે તેની સંખ્યા સાડા ત્રણ કરોડની થાય છે આ હકીકતને પ્રવચન સારોદ્ધારની નિમ્ન-લિખિત ગાથા પુષ્ટિ આપે છે—

"[2]तह चेव सव्वदेहे नवनउई लक्ख रोमकूवाण ।
अद्धुट्ठा कोडीओ सम पुणो केसमंसूहिं ॥ १३८० ॥"—આર્યા

* * * *

अधोमुखा हि तिष्ठन्ति, गर्भे वर्चोगृहे हहा ।
जठराग्निप्रदीप्तेऽत्र, द्वादशाब्दानि केचन ॥२३२॥

બાર વર્ષનો ગર્ભવાસ—

શ્લો૦—"જઠરાગ્નિ વડે પ્રદીપ્ત એવા આ વિષ્ઠાના ગૃહરૂપ ગર્ભમાં ઊંધે મસ્તકે કેટલાક જીવો તો ખરેખર બાર વર્ષ સુધી અરેરે રહે છે"—૨૩૨

ઉત્કૃષ્ટ ભવ-સ્થિતિ અને કાય-સ્થિતિ—

સ્પષ્ટી૦—આ પદ્યમાં મનુષ્ય ગર્ભાવસ્થામાં [3]બાર વર્ષ સુધી રહે છે એમ જે કહ્યું છે તેને પ્રવચનસારોદ્ધારની નિમ્ન-લિખિત—

---

૧ જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાનું સ્પષ્ટીકરણ (પૃ ૧૦૫)

૨ છાયા—

तत्र चैव सर्वदेहे नवनवतिलक्षाणि रोमकूपानाम् ।
अर्धचतुर्था कोट्यः समं पुन केशश्मश्रुभिः ।

૩ જેમ મનુષ્યની ઉત્કૃષ્ટ ગર્ભ-સ્થિતિ બાર વર્ષની છે તેમ તિર્યંચોની આઠ વર્ષની છે આ હકીકત ઉપર પ્રવચનસારોદ્ધારની નીચે મુજબની ગાથા અજવાળું પાડે છે—

'गब्भट्ठिई मणुस्सीणुक्किट्ठा होइ वरिसवारसग ।
गब्भस्स य कायट्ठिई नराण चउव्वीस वरिसाइं ॥ १३६० ॥ "–આર્યા

—ગાથા સમર્થન કરે છે એટલુ જ નહિ, પણ વિશેષમા એ વાતને પણ સ્ફુટ કરે છે કે કોઇ જીવ બાર વર્ષ સુધી ગર્ભ-દશામા રહી મરણ પામી ફરીથી તેના તે શરીરમા ઉત્પન્ન થઇ બાર વર્ષ સુધી ગર્ભાવસ્થામા જીવી શકે છે અને એ પ્રમાણે પાપી જીવ ઉત્કૃષ્ટત ચોવીસ વર્ષ સુધી ગર્ભમા રહે છે

जायन्ते जन्मवेलाया, व्यथातुरा मृता इव ।
म्रियन्ते मारयन्ते च, मातर केऽपि जन्तवः ॥२३३॥

જન્મ-સમયની પીડા અને જનનીની દશા--

શ્લો૦—"જન્મ-સમયે પીડાથી આકુળ બનેલા જીવો મૃત તુલ્ય જન્મે છે કેટલાક જીવો તો (તરત જ) મરી જાય છે અને કેટલાક તો માતાનુ પણ મરણ નીપજાવે છે"–૨૩૩

बाल्ययौवनवार्धक्ये-ऽशुचिकामजरातुरे ।
मानवेऽपि भवे दुःख, समस्त्येवमनेकधा ॥ २३४ ॥

મનુષ્ય-ભવમાં દુઃખો—

શ્લો૦—" અશુચિ, કામ અને જરાથી અનુક્રમે વ્યાપ્ત એવાં બાળપણ, જુવાની અને ઘડપણથી યુક્ત એવા મનુષ્ય-ભવમાં પણ આ પ્રમાણે અનેક પ્રકારનુ દુખ છે"–૨૩૪

" उक्किट्ठा गब्भठिई तिरियाण होइ अट्ठ वरीसाइ ।
माणुस्सीणुक्किट्ठ इत्तो गब्भट्ठिइ वुच्छ ॥ १३५९ ॥–" આર્યા
[उत्कृष्टा गर्भस्थितिस्तिरश्चीना भवति अष्टौ वर्षाणि ।
मनुष्यस्त्रीणामुत्कृष्टामितो गर्भस्थितिं वक्ष्ये ॥]

१ छाया—

गर्भस्थितिर्मनुष्यस्त्रीणामुत्कृष्टा भवति वर्षद्वादशकम् ।
गर्भस्य च कायस्थितिर्नराणा चतुर्विंशतिर्वर्षाणि ॥

केचित् पुण्य विधायात्र, सामान्य देवयोनिषु ।
किल्बिषिकादयो जाता, दुःखिन किङ्करा इव ॥२३५॥

દેવ ગતિમા દુ ખો—

શ્લો૦—"કેટલાક અહિયા સાધારણ પુણ્ય કરીને દેવ-યોનિઓમા ચાકરોની જેમ દુ ખી એવા કિલ્બિષિકાદિ તરીકે ઉત્પન્ન થાય છે"—૨૩૫

* * * *

नितान्तसेवया चित्ते, खिद्यन्ति ते मुहुर्मुहुः ।
तथा परश्रियं दृष्ट्वा ऽधिकां न्यूनां च स्वां श्रियम् ॥२३६॥

પ્રસ્તુતનુ સ્પષ્ટી ક—

શ્લો૦—"તેઓ નિરતર ચાકરી કરવાથી તેમજ પોતાની સપત્તિ ઓછી અને પારકાની એથી વધા જોઇને વારવાર મનમા ખેદ પામે છે"—૨૩૬

* * * *

परदेवीं सुरूपां ते, सहृत्य कामविह्वला ।
कृष्णराजीविमानेषु, लीनाः स्युस्तस्करा इव ॥२३७॥

દિવ્યાંગનાનુ અપહરણ—

શ્લો૦—"કામાતુર થયેલા તેઓ ચોરોની જેમ સુન્દર રૂપવાળી પારકી દેવીનુ હરણ કરી 'કૃષ્ણરાજી' વિમાનોને વિષે રહે છે"—૨૩૭

કૃષ્ણરાજીનુ સ્વરૂપ—

સ્પષ્ટી૦—પાચમા બ્રહ્મલોક નામના દેવલોકમા ત્રીજુ રિષ્ઠ નામનુ પ્રસ્તટ છે અહીં [1]તમસ્કાયની સ્થિરતા છે તેના રિષ્ઠ નામના ઇન્દ્ર-વિમાનની ચારે બાજુએ સચિત્ત-અચિત્ત પૃથ્વીના પરિણામરૂપ કૃષ્ણ પુદ્ગલની શ્રેણિમય બે બે કૃષ્ણરાજીઓ છે પૂર્વ દિશાની બે કૃષ્ણરાજીઓ દક્ષિણ ઉત્તર પહોળી અને પૂર્વ પશ્ચિમ વિસ્તીર્ણ છે દક્ષિણ દિશાની બે કૃષ્ણરાજી પૂર્વ પશ્ચિમ પહોળી અને ઉત્તર દક્ષિણ વિસ્તીર્ણ છે ઉત્તર દિશાની બે કૃષ્ણરાજીઓ દક્ષિણની જેમ પૂર્વ પશ્ચિમ પહોળી છે અને પશ્ચિમ દિશાની બે કૃષ્ણરાજી પૂર્વની જેમ દક્ષિણ ઉત્તર પહોળી છે પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશામા એકેક જે બહાર કૃષ્ણરાજી છે તે બને ષટ્કોણ છે અને દક્ષિણ અને ઉત્તર દિશામા એકેક જે બહાર કૃષ્ણરાજી છે તે બને ત્રિકોણ છે આભ્યતર ચારે કૃષ્ણરાજીઓ ચતુષ્કોણ છે

૧ એના સ્વરૂપ માટે જુઓ ક્ષેત્રલોકપ્રકાશ (સ ૨૭, શ્લો ૧૬૧-૧૮૫)

પૂર્વ દિશામાની અભ્યતર કૃષ્ણરાજી દક્ષિણ દિશામાની બહારની (દક્ષિણ બાહ્ય) કૃષ્ણરાજીને સ્પર્શે છે એવી રીતે દક્ષિણ અભ્યતર કૃષ્ણરાજી પશ્ચિમ બાહ્યને, પશ્ચિમ અભ્યતર ઉત્તર બાહ્યને અને ઉત્તર અભ્યતર પૂર્વ બાહ્યને સ્પર્શે છે આ આઠે કૃષ્ણરાજીઓનુ સસ્થાન [1]અક્ષવાટકના જેવુ છે આનો વિષ્કભ (વિસ્તાર) સખ્યાત યોજનનો છે, જ્યારે તેનો પરિક્ષેપ (પરિધિ) અને આયામ (દીર્ઘતા) અસખ્યાત યોજનના છે તમસ્કાયનુ માપ કાઢવા માટે યોગ્ય એવો દેવ શાસ્ત્રમા વર્ણવેલી [2]ગતિ પૂર્વક એક કૃષ્ણરાજીના છેડાથી ગમન કરે તો પખવાડીયામા તે તેના કેટલાક ભાગ સુધી જ જઇ શકે અને કેટલોક ભાગ તો બાકી રહે તમસ્કાયની પેઠે આ કૃષ્ણરાજીઓમા પણ ગૃહ (ગામ) વગેરેનો સભવ નથી તેમજ અહીં સૂર્ય, ચન્દ્ર કે તેના કિરણોને માટે સ્થાન નથી અહીં મેઘ-વૃષ્ટિ, વીજળી, ગર્જના વગેરે જે થાય તે દેવકૃત જાણવી. એ કઇ નાગકુમાર દેવતાએ કરેલ છે, એમ ન સમજવું, કેમકે ભગવતીની ટીકામા કહ્યુ છે કે અસુર એવા નાગકુમારો અહિયા સુધી આવે એ સભવિત વાત નથી

આ કૃષ્ણરાજીઓના (૧) મેઘરાજી, (૨) મઘા, (૩) માઘવતી, (૪) વાત-પરિઘ, (૫) વાત-પ્રતિક્ષોભ, (૬) દેવ-પરિઘ અને (૭) દેવ-પ્રતિક્ષોભ એવા સાત સાન્વર્થ નામાતરો છે

આઠ કૃષ્ણરાજીઓના આતરાઓમા આઠ લોકાન્તિક વિમાનો છે જેમકે આભ્યતર પૂર્વ અને ઉત્તર કૃષ્ણરાજીઓની વચ્ચે 'અર્ચિસ્' નામનું વિમાન, બાહ્ય અને આભ્યતર બે પૂર્વની કૃષ્ણરાજીઓની વચ્ચે 'અર્ચિર્માલી,' આભ્યતર પૂર્વ અને દક્ષિણ વચ્ચે 'વૈરોચન,' બાહ્ય અને આભ્યતર બે દક્ષિણની વચ્ચે 'પ્રભકર,' આભ્યતર દક્ષિણ અને પશ્ચિમ વચ્ચે 'ચદ્રાભ,' બાહ્ય અને અભ્યંતર પશ્ચિમોની વચ્ચે 'સૂરાભ', આભ્યતર પશ્ચિમ અને ઉત્તરની વચ્ચે 'શુક્રાભ' અને બાહ્ય અને આભ્યતર ઉત્તર વચ્ચે 'સુપ્રતિષ્ઠાભ' વિમાન છે બધી કૃષ્ણ-રાજીઓની મધ્યમા 'રિષ્ટાભ' નામનુ નવમુ વિમાન છે આ વિમાનોમાં અનુક્રમે (૧) સારસ્વત, (૨) આદિત્ય, (૩) વહ્નિ, (૪) વરુણ, (૫) ગર્દતોય, (૬) તુષિત, (૭) અવ્યાબાધ, (૮) [3]આગ્નેય અને (૯) રિષ્ઠ એ નામના લોકાન્તિક દેવો વસે છે આ વિમાનોની સ્થાપના માટે **સ્થાનાગ** (સૂ ૬૨૪)ની **શ્રીઅભયદેવસૂરિકૃત** વૃત્તિનું ૪૩૨ મુ પત્ર જોવું

૧ પ્રેક્ષકોને બેસવા માટે બનાવેલુ એક જાતનુ આસન, અખાડા જેવુ સ્થાન.

૨ કોઈ મહર્દ્ધિક દેવ ત્રણ ચપટી વગાડીએ એટલામા જમ્બૂદ્વીપની એકવીસ વાર પ્રદક્ષિણા કરીને પાછો આવે એ ગતિનો અત્ર નિર્દેશ છે

૩ આનું બીજુ નામ 'મરુત્' છે જુઓ **પ્રવચનસારોદ્ધાર**ની વૃત્તિનુ ૪૨૧ મુ પત્ર

ज्ञात्वेन्द्रस्तान् स्थितांस्तत्र, स्सरुणा हन्ति मस्तके।
क्रन्दन्ति पीडया यावत्, पण्मासी ते मृता इव ॥२३८॥

ઇન્દ્રને હાથે માર—

શ્લો૦—"ત્યાં (આ પ્રમાણે) તેઓ રહ્યા છે એ જાણીને ઇન્દ્ર ખડ્ગની મૂઠ વડે તેમના મસ્તક ઉપર ઘા કરે છે (એથી કરીને) તેઓ છ મહીના સુધી મરી ગયા હોય તેમ પીડાથી આક્રંદ કરે છે"—૨૩૮

* * * *

भाविनी दुर्गतिं ज्ञात्वा, स्वस्य केचिच्च दुःखिन·।
आर्त्तध्यानेन जायन्ते, तज्ज्ञा जानन्ति तेऽथवा ॥२३९॥

ચ્યવન-સમયનુ દુઃખ—

શ્લો૦—"પોતાની થનારી દુર્ગતિને જાણીને કેટલાક આર્ત ધ્યાનથી દુખી થાય છે તે દુઃખને ક્યા તો તેઓ જાણે છે અથવા તેના જાણકારો જાણે છે"—૨૩૯

* * * *

ईर्ष्यामानविकारेण, क्रोधलोभभयादिभि ।
व्याकुलानां च देवाना- मपि सौख्य कुतो भवेत् ? ॥२४०॥

દેવોને પણ સુખના ફાંફા—

શ્લો૦—"ઈર્ષ્યા અને અહંકારના વિકારથી તેમજ ક્રોધ, લોભ, ભય ઇત્યાદિથી વ્યાકુળ એવા દેવોને પણ ક્યાથી સુખ હોય ?"—૨૪૦

* * * *

एव दु खमय ज्ञात्वा, जगन्मोक्ष सुखावहम् ।
मोक्षमार्गे मन· कुर्या -स्तत्प्राप्तौ चोद्यमी भव ॥२४१॥

મોક્ષ માટે પ્રયાસ—

શ્લો૦—"આ પ્રમાણે સસારને દુખમય અને મોક્ષને સુખકારી જાણી (હે જીવ !) તુ મોક્ષ-માર્ગને વિષે મન કર અને તે મેળવવા માટે ઉદ્યમી થા."—૨૪૧

* * * *

भावनेयं सुभव्येभ्य, एव बोधं ददाति च ।
भाव्याऽहं मानसे नित्य, मुच्यन्ते जन्तवो मया ॥२४२॥

સંસાર-ભાવનાની શીખામણ—

શ્લો૦—"આ ભાવના સુભવ્ય (જીવો)ને એમ બોધ આપે છે કે મારૂ સર્વદા ધ્યાન કરવુ કેમકે હુ જીવોને (સસારરૂપ કેદખાનામાંથી) છોડાવુ છુ"—૨૪૨

❦ ❦ ❦ ❦

आयाति जीव एकाकी, गच्छत्येकाकी जायते ।
दुःखानां भाजनं चैक., सम्बन्धो वस्तुतो न हि ॥२४३॥

એકત્વ-ભાવના—

શ્લો૦—"જીવ એકલો આવે છે અને જાય છે, એકલો જન્મે છે અને એકલો દુ ખનો ભાજન થાય છે, કેમકે ખરી રીતે જીવનો અન્ય વસ્તુ સાથે સબધ નથી"—૨૪૩

❦ ❦ ❦ ❦

फल भुङ्क्ते स एकाकी, विचित्र कृतकर्मण ।
द्रव्यादिष्वेव दायादा, दुःखे कोऽपि न वर्तते ॥२४४॥

દુઃખમા ભાગીદા નો અભાવ—

શ્લો૦—"કરેલા કર્મનુ વિચિત્ર ફળ તે એકનો ભોગવે છે દ્રવ્યાદિમાં જેમ ભાગીદારો થાય છે, તેમ દુ ખમા કોઇ ભાગીદાર થતુ નથી."—૨૪૪

❦ ❦ ❦ ❦

माता पिता न च भ्राता, पुत्र. पुत्री प्रिया स्नुषा ।
सम्बन्धी सहगो नास्ति, धर्म एवानुगो भवेत् ॥२४५॥

ધર્મનુ જ સાહચર્ય—

શ્લો૦—"માતા, પિતા, ભાઈ, પુત્ર, પુત્રી, પત્ની, પુત્રવધૂ કે અન્યસબધી કોઇ (મરણ વખતે) સાથે જતુ નથી કેવળ ધર્મ સાથે જાય છે"—૨૪૫

આચાર્યનું સંતુલન—

સ્પષ્ટી૦—આ વાતની પુષ્ટિ અર્થે વિચારો મહાભારતના શાંતિપર્વ (અ. ૩૨૯)ના નિમ્ન-લિખિત શ્લોક —

" अनुगम्य विनाशान्ते, निवर्तन्ते हि बान्धवा ।
अग्नौ प्रक्षिप्य पुरुषं, ज्ञातय' सुहृदस्तथा ॥—અનુ૦
एवमभ्याहते लोके, कालेनोपनिपीडिते ।
सुमहद् धैर्यमालम्ब्य, धर्मं सर्वात्मना कुरु ॥ "—અનુ૦

* * * *

द्रव्यं तिष्ठति धाम्नि ते, रामा विश्राममन्दिरे ।
स्मशाने स्वजना सर्वे, त्वमेको परलोकग. ॥२४६॥

પરલોકમાં એકાકી ગમન—

શ્લો૦—" ધન ઘરમાં, પત્ની વિશ્રામ-મન્દિરમાં અને સર્વે સ્વજનો સ્મશાનમાં રહી જાય છે, જ્યારે તું એકલો પરલોક જાય છે."—૨૪૬

પદ્યનો નિષ્કર્ષ—

સ્પષ્ટી૦—ઉપર્યુક્ત પદ્યનો ભાવ તો નિમ્ન-લિખિત પદ્યમાંથી પ્રતિબિંબિત થયેલો જણાય છે—

" द्रव्याणि तिष्ठन्ति गृहेषु नार्यो
विश्रामभूमौ स्वजना स्मशाने ।
देहं चितायां परलोकमार्गे
कर्मानुगो याति स एव जीव' ॥ "—ઇન્દ્રવજ્રા

* * * *

भुङ्क्ते त्वदर्जित द्रव्य, कुटुम्ब हर्षनिर्भरम् ।
दु ख तु नरकादौ त्व-मेकाकी हा सहिष्यसे ॥ २४७॥

દુ ખ ભોગવવામાં એકાકીપણું —

શ્લો૦—' તારું કમાયેલું ધન હર્ષભેર કુટુંબ ભોગવે છે, પરંતુ નરકાદિમાં દુ ખ તો તું એકલો અરેરે સહન કરે છે "—૨૪૭

* * * *

यदर्थं क्रियते पाप, दैन्यमालम्ब्यते तथा ।
सदेहोऽप्यनुगामी न, तदन्य को भविष्यति? ॥२४८॥

દેહનો પણ અનિત્ય સબધ—

શ્લો૦—"જેને અર્થે તુ પાપ કરે છે અને દીનતા સેવે છે, તે દેહ પણ સાથે આવતો નથી; તો બીજો કોણ આવશે?"—૨૪૮

❀ ❀ ❀ ❀

एकाकी निःसहायोऽत्र, जीवोऽटति भवाटवीं ।
रूपैर्नानाविधैः कर्म-हतो दुःखी निरन्तरम् ॥२४९॥

સસાર-અરણ્યમા જીવની દશા—

શ્લો૦—"કર્મથી હણાયેલો તથા સર્વદા દુખી એવો જીવ એકલો અને સહાય વિના સસારરૂપ વનમા વિવિધ રૂપે ભટકે છે"—૨૪૯

❀ ❀ ❀ ❀

यथाऽऽगच्छति जीवोऽत्र, कटिसूत्रेण वर्जितः ।
तथा गच्छति ह्येकाकी, मुक्त्वा सर्वं धनादिकम् ॥२५०॥

જીવનના ગમન અને આગમનની અવસ્થા—

શ્લો૦—"જેમ અહિંયા જીવ કંદોરાથી રહિત બની આવે છે તેમ ધન વગેરે સઘળુ મૂકીને તે એકલો જાય છે"—૨૫૦

❀ ❀ ❀ ❀

अनाथो याति जीवो द्रु-पुष्पाणीव स्वकर्मभिः ।
वायुभिर्हा हतो मुक्त्वा, प्रियपुत्रधनादिकम् ॥२५१॥

મરણ વખતે જીવને કુટુબાદિનો વિયેગ—

શ્લો૦—"જેમ પવનથી હણાયેલા ઝાડનાં પુષ્પો ઝાડને છોડીને અન્ય સ્થળે જાય છે તેમ કર્મ વડે હણાયેલો અનાથ જીવ વહાલા પુત્ર, ધન વગેરેને મૂકીને પરલોકમા સચરે છે"—૨૫૧

❀ ❀ ❀ ❀

सर्वथा ते हि एकत्व, भावना पाठदायिका।
हावादिभावलग्न ते, चित्त वारयति क्षणात् ॥२५२॥

એકત્વ-ભાવનાનો સાર—

શ્લો૦—" (હે જીવ !) બધી રીતે તુ એકલો જ છે એમ આ ભાવના ભણાવે છે અને તેમ કરીને હાવ વગેરે ભાવોને વિષે ચોંટેલા તારા ચિત્તને તે ક્ષણમા ઉખેડી નાખે છે "–૨૫૨

હાવ-ભાવ—

સ્પષ્ટી૦—હાવ એટલે કામ-વાસનાને ઉત્તેજિત કરનારી ચેષ્ટા આનું લક્ષણ એક સ્થળે એમ દર્શાવવામા આવ્યુ છે કે—

" ग्रीवारेचकसयुक्तो, भ्रूनेत्रादिविकाशकृत् ।
भावादीषत् प्रकाशो य , स 'हाव' इति कथ्यते ॥ "—અનુ૦

અર્થાત્ ભાવથી ડોકના રેચકથી યુક્ત તેમજ ભવા, નેત્ર વગેરેનો વિકાશ કરનારો એવો જે કઇક પ્રકાશ છે તે 'હાવ' કહેવાય છે અન્યત્ર કહ્યુ છે કે—

"हावो मुखविकारः स्याद्, भावश्चित्तसमुद्भव ।
विकारो नेत्रजो ज्ञेयो, विभ्रमो भ्रूसमुद्भवः ॥ "—અનુ૦

અર્થાત્ હાવ એ મુખનો વિકાર છે, ભાવ ચિત્તમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે, વિકાર નેત્રજન્ય જાણવો અને વિભ્રમનુ ઉત્પત્તિ-સ્થાન ભવા છે

* * * *

द्रव्यमन्यत् सुताद्यन्यद्, योषितादि तथैव च ।
शरीरमपि तेऽन्यच्च, सर्वमन्यद् मतं जिनै॰ ॥ २५३ ॥

અન્યત્વ-ભાવના—

શ્લો૦—"(આત્માથી) ધન અળગ છે, પુત્રી પ્રમુખ (પરિવાર) પૃથક્ છે, વનિતા વગેરે જુદા છે, શરીર પણ ભિન્ન છે (આ પ્રમાણે તારાથી બીજા) બધું પૃથક્ છે એમ જિનેશ્વરો માને છે "–૨૫૩

* * * *

महाकुटुम्बयुक्तेषु, गृहेषु तेषु ये जना ।
जाता मरणकाले तु, नैव तैरनुजग्मिरे ॥ २५४ ॥

૧ જુઓ સંસ્કૃત ટીકા-ચતુષ્ટયથી સમ કૃત શોભનસ્તુતિ (પૃ ૧૦)

મરણ-સમયે સગાંઓનુ અનનુગમન—

શ્લો૦—" મોટા કુટુંબવી યુક્ત તે (સુપ્રસિદ્ધ) ઘરોમા જે જનો જન્મ્યા તેમના મરણ-સમયે તો તેમની પાછળ તેમના આટલા બધા સગામાથી કોઇ ગયુ નથી "—૨૫૪

❋ ❋ ❋ ❋

क्षणिक एव देहोऽत्र, जीवस्तु शाश्वतो मत ।
कर्मणा हि तयोर्योगः, किमन्यत्वमत. परम्? ॥२५५॥

દેહ અને જીવની જુદાઇ—

શ્લો૦—" આ સંસારમાં દેહ ક્ષણભંગુર જ છે, જ્યારે જીવ તો નિત્ય ગણાય છે, કેમકે આ બેનો કર્મ વડે સબંધ થયો છે, તો આનાથી વિશેષ જુદાઇ શી હોઇ શકે ? "—૨૫૫

❋ ❋ ❋ ❋

अन्यत्वभावनाभ्यास-वासनावासिता नराः ।
न शोचन्ति प्रिये पुत्रे, मृतेऽपि हि कदाचन ॥ २५६ ॥

અન્યત્વ-ભાવનાવાળાને શોકનો અભાવ—

શ્લો૦—"પ્રિય પુત્ર મરણ પામે તોપણ અન્યત્વ ભાવનાથી વ્યાપ્ત એવી વાસનાથી વાસિત માનવો કદાપિ તેનો શોક કરતા નથી "—૨૫૬

❋ ❋ ❋ ❋

कः कस्य स्वजन को वा, परोऽप्यस्ति भवाम्बुधौ ? ।
मत्स्या इव भ्रमन्त्यत्र, मिलन्ति यान्ति दूरतः ॥ २५७ ॥

સસારમા સ્વ અને પરના ભેદની અસગતિ—

શ્લો૦—" આ સંસાર-સાગરમા કોણ કોનો સગો છે અને કોણ વળી પારકો છે ? (કેમકે જીવો) માછલાંની જેમ આ સંસારમા ભમે છે, મળે છે અને દૂર જાય છે "—૨૫૭

❋ ❋ ❋ ❋

स्वकीयान् सज्जनान् त्यक्त्वा, त्यक्त्वा गृहादिवैभवम्।
परलोकं च हा यान्ति, जीवा पान्थिकदु:खिन· ॥२५८॥

મરણ-સમયની મુસાફરી—

શ્લો૦—"પોતાના સજ્જનોને મૂકીને અને ઘર ઇત્યાદિ વૈભવને છોડીને (સમા
રના) દુ ખી મુસાફર જીવો પરલોક પ્રતિ પ્રયાણ કરે છે "—૨૫૮

* * * *

यस्योदरे भवेच्छूल्य, सैत्र दु खेन पीडयते ।
तथाऽन्यैश्च कृत कर्म, कदाप्यन्यैर्न भुज्यते ॥२५९॥

કર્તા અને ભોક્તાની એકતા—

શ્લો૦—"જેમ જેના પેટમા શૂળ થયુ હોય, તે જ દુ ખથી પીડાય છે, તે
અન્ય (જીવોએ) કરેલુ કર્મ કદાપિ અન્ય ભોગવે નહિ "—૨૫૯

* * * *

धर्मवृद्धिकरो ह्येव, भावोऽन्यत्वमुदाहृत ।
अनन्यत्वे च मोहस्य, वृद्धिर्वै दरीदृश्यते ॥ २६० ॥

અન્યત્વ-ભાવનાથી લાભ—

શ્લો૦—"આ પ્રમાણે ધર્મની વૃદ્ધિ કરનારી અન્યત્વ-ભાવના કહેવાય
એકતા (માનવામા) તો મોહની વૃદ્ધિ ખરેખર વારવાર જોવાય છે "—૨૬૦

* * * *

यथा वारांनिधौ क्षारे, वस्तु क्षारत्वमाप्नुयात् ।
तद्वद्धि पतित काये, निर्मल समल भवेत् ॥ २६१ ॥

અશુચિ-ભાવના—

શ્લો૦—"જેમ ખારા સમુદ્રમા (મીઠી) વસ્તુ પડે તોપણ તે ખારાશને પા
તેમ (ગદા) દેહમા નિર્મળ વસ્તુ પડે તોપણ તે મલિન બને જ "—૨૬૧

* * * *

---

૧ પાણિનિ વ્યાકરણ (અ ૬, પા ૧)ના નિમ્ન લિખિત સૂત્રને આધારે
સંધિ થયેલી છે —

" सोऽचि लोपे चेत् पादपूरणम् " ।

અર્થાત્ ઋચાના તેમજ શ્લોકના પા ની પૂર્તિ માટે स ના વિસર્ગનો લોપ થયા બાદ
સંધિ થાય છે આ માટે નીચે મુજબનુ ઉદાહરણ રજુ કરાય છે —

" सैष दाशरथी राम सैष राजा युधिष्ठिर ।
सैष कर्णो महात्यागी सैष भीमो महाबल ॥ "

स कायो हा कथ शुच्याः, स्थानं भवति भावुक !।
नव द्वाराणि यस्यात्र, स्रवन्ति मलमुल्बणम् ॥ २६२ ॥

દેહની મલિનતા—

શ્લો૦—"હે ભવ્ય ! આ સસારમાં જેનાં નવ દ્વારોમાંથી અતિશય મળ વહે છે, તે દેહ હાય ! કેવી રીતે પવિત્રતાનુ સ્થાન છે ? "–૨૬૨

પુરુષાદિના દ્વારોની સખ્યા—

સ્પષ્ટી૦—પુરુષને બે કાન, બે આખ, બે નસકોરા, એક મુખ, એક ગુદ (મલ-દ્વાર) અને એક ઉપસ્થ (ગુહ્ય સ્થાન) એમ નવ દ્વારો (છિદ્રો) છે, જ્યારે સ્ત્રીને આ ઉપરાત બે સ્તનો એટલે કુલે [1]અગ્યાર દ્વારો છે આ તો મનુષ્ય-ગતિ આશ્રીને વાત થઇ તિર્યંચ-ગતિમા તો બે આચળવાળી બકરી વગેરેને અગ્યાર, ચાર આચળવાળી ગાય વગેરેને તેર અને આઠ આચળવાળી સૂકરી વગેરેને ૧૯૨ દ્વારો છે

मांसशिरावसास्नायु-कीकसमलपूरिते ।
नारीणामीदृशे देहे, भ्रान्तास्ते कवयोऽखिलाः ॥२६३॥
द्वाराण्येकादशास्यां हि, देहे वहन्ति सुमलम् ।
ग्रामसारणितुल्यानि, त्यक्त्वा मोह व्रतं कुरु ॥२६४॥[2]

મળને વહન કરનારા અગ્યાર દ્વારો—

શ્લો૦—"માસ, શિરા, ચરબી, સ્નાયુ, હાડકા તેમજ મળથી ભરપૂર એવા આ નારીઓના દેહમા સર્વે કવિઓ ભ્રમિત થયા છે, કેમકે આના દેહમા

---

૧ કેટલાક સ્ત્રીની યોનિ બે ગણે છે એટલે તેમના હિસાબે બાર દ્વાર છે

૨ સરખાવો આચારાગ-વૃત્તિ (પત્ર ૧૩૭–૧૩૮)ગત અવતરણ—

"मसट्ठिरुहिरण्हारुयणद्धकलमलयमेयमज्जासु ।
पुण्णमि चम्मकोसे दुग्गधे असुइबीभच्छे ॥
सचारिमजतगल्तवच्चमुत्ततसेमपुण्णमि ।
देहे हुज्जा किं रागकारण असुइहेउमि ? ॥'
[मासास्थिरुधिरस्नाय्ववनद्धकलमलमेदमज्जाभि ।
पूर्णे चर्मकोशे दुर्गन्धेऽशुचिबीभत्से ॥
सञ्चारक(यन्त्र)यन्त्रगलद्वर्चोमूत्रान्तस्वेदपूर्णे ।
देहे भवेत् किं रागकारणमशुचिहेतौ ? ॥]

ગામની મોરીની જેમ અગ્યાર દ્વારોથી નિરંતર મળ વહે છે વાસ્તે (હે ભવ્ય!) તુ (એને વિષે) મોહ મૂકીને વ્રત (ગ્રહણ) કર "—૨૬૩-૨૬૪

મનુષ્યના દેહનુ સ્વરૂપ—

સ્પષ્ટી૦—નર અને નારી બનેના દેહમા માસ, શિરા સ્નાયુ, હાડકા વગેરે છે એ સબધમા વિશિષ્ટ માહિતી તદુલવૈચારિકની ૮૩મી ગાથાથી મળી આવે છે **પ્રવચનસારોદ્ધાર**ની ૧૩૬૭ મી ગાથાથી માડીને તે ૧૩૮૩ મી ગાથામા પણ આ હકીકત મળી આવે છે જેમ વાસને પર્વો હોય છે તેમ મનુષ્યના શરીરમા પૃષ્ઠ-વશ (કરોડ)ની અસ્થિરૂપ ૧૮ સધિઓ છે આ પૈકી બાર સધિઓમાથી બાર પાસળીઓ નીકળે છે તે બને બાજુને ઢાકીને તેમજ છાતીના ઉપરના હાડકાની સાથે જોડાઇને પલકના આકારે રહેલી છે બાકીની છ સધિઓમાથી છ પાસળીઓ નીકળે છે અને તે બે બાજુને ઢાકીને હૃદયની બને બાજુએ, છાતીને નીચે અને શિથિલ કુક્ષિની ઉપર પરસ્પર મળેલી રહે છે આ કટાહ કહેવાય છે મુખમા રહેલી અને માસના ખડરૂપ જીભ આત્માગુલથી સાત આગળની છે એનુ વજન ચાર [1] પલનું છે, જ્યારે આખના બે માસના ગોળાનુ વજન બે પલનુ છે હાડકાના ખડરૂપ ચાર કપાળોનુ મસ્તક બનેલુ છે હૃદયમા રહેલુ માસ વજનમા સાડા ત્રણ પલ છે, જ્યારે કાળજાનુ માસ વજનમા પચીસ પલનુ છે

પુરુષના શરીરમા નાભિમાથી ઉત્પન્ન થયેલી એવી સાતસે શિરાઓ છે તેમા ૧૬૦ શિરાઓ નાભિથી મસ્તકમા જાય છે આ શિરાઓ રસ લઇ જાય છે, વાસ્તે એ 'રસહારિણી' કહેવાય છે એના અનુગ્રહથી કાન, આખ, નાક, અને જીભનો અનુગ્રહ થાય છે અને એનો વિઘાત થતા કાન વગેરેનો વિઘાત થાય છે પગના તળીઆ સુધી ગયેલી એવી ૧૬૦ શિરાઓ છે એના અનુગ્રહથી જઘામા સામર્થ્ય આવે છે, જ્યારે એના ઉપઘાતથી મસ્તકમા વેદના, અધતા વગેરે ઉદ્ભવે છે વળી ગુદપ્રવિષ્ટ એવી પણ ૧૬૦ શિરાઓ છે એને લઇને વાયુ, મૂત્ર અને પુરીષ (વિષ્ઠા) પ્રવર્તે છે એનો વિઘાત થતા અર્શસ્, પાડુરોગ, અને વેગનો નિરોધ થાય છે બીજી તિર્યગ્ દિશામા હથેલી સુધી ગયેલી શિરાની સખ્યા ૧૬૦ ની છે તેના અનુગ્રહથી બાહુમા બળ અને ઉપઘાતથી પેટમા પીડા વગેરે ઉદ્ભવે છે શ્લેષ્મને ધારણ કરનારી ૨૫ શિરાઓ છે પિત્તને ધારણ કરનારી પણ એટલી જ છે શુક્ર નામની [2]સાતમી ધાતુને ધારણ કરનારી શિરાઓ દશ છે નારીઓના દેહમા ૬૭૦ શિરાઓ છે અને નપુસકના શરીરમા ૬૮૦

૧ એક જાતનુ માપ ૪ કર્ષ યાને ૬૪ માપ

૨ રસ રુધિર માસ, મેદ અસ્થિ મજ્જા અને શુક્ર એ સાત ધાતુઓ છે

શિરાઓ છે[1] હાડકાના બન્ધન૩૫ સ્નાયુઓની સખ્યા નવસોની છે અને ધમનીની સખ્યા નવની છે પ્રાણીના શરીરમા લોહી અને મૂત્ર એક એક [2]આઢક જેટલુ, ચરબી અડધા આઢક જેટલી, મસ્તુલુગ (મગજ) અને પુરીષ એક એક [3]પ્રસ્થક જેટલુ, મૂત્રક આઢક પ્રમાણનુ, પિત્ત અને શ્લેષ્મ એક એક [4]કુલ(ડ)વ જેટલા અને શુક્ર અડધા કુલ(ડ)વ જેટલુ છે

વિશેષમા શરીરમા ૧૦૮ સધિઓ (સાધાઓ) છે, ૧૦૭ મર્મસ્થાનો છે, ૩૦૦ હાડકા છે અને ૫૦૦ પેશીઓ છે

❖ ❖ ❖ ❖

सौरभ्यशालिनो भुक्ता, पदार्था क्षणमात्रतः ।
अशुचिभावमाप्नुयु--स्तं काय को वदेच्छुचिम् ? ॥२६५॥

દેહની અપવિત્રતા—

શ્લો૦—"જેનાથી સુગધી પદાર્થો ખવાતાં ક્ષણમાત્રમાં તે અશુચિપણાને પામે, તે દેહને કોણ પવિત્ર કહે ?"—૨૬૫

❖ ❖ ❖ ❖

अशुचिकायतो भव्य !, शुचिं धर्मं समाश्रय ।
पङ्केरुह यथा पङ्क, त्यक्त्वा निर्मलता व्रजेत् ॥ २६६ ॥

અપવિત્ર દેહથી ધર્મનુ આરાધન—

શ્લો૦—"જેમ (કાદવમા ઉગતુ) કમળ કાદવને ત્યજીને સ્વચ્છતા પામે છે, તેમ હે ભવ્ય ! અપવિત્ર શરીરથી તુ પવિત્ર ધર્મનો આશ્રય લે"—૨૬૬

❖ ❖ ❖ ❖

---

૧ સરખાવો પ્રવચનસારોદ્ધારની નિમ્ન-લિખિત ગાથા —

" तीसूणाइं इत्थीण वीसहीणाइं हुंति संढस्स ।
नव ण्हारुण सयाइं नव धमणीओ य देहम्मि ॥ १३६९ ॥"—આવા
[त्रिंशदूनानि स्त्रीणां विंशतिहीनानि भवन्ति षण्ढस्य ।
नव स्नायुशतानि नव धमन्यश्च देहे ॥]

૨-૪ આ મધ્યે એ મગધના માપ છે આઢક એટલે ૪ પ્રસ્થ (શેર) યાને એક પાલી આશરે ૩૨ પસલી પ્રસ્થક એટલે ૪ કુડવ અને કુડવ એટલે ૮ પસલી વાચસ્પતિ-કોશ પ્રમાણે ૮ મુષ્ટિ=૧ કુંચિ ૮ કુંચિ=૧ પુષ્કલ, ૪ પુષ્કલ=૧ આઢક

अशुचिभावना जीव -मेव धर्मशुचिप्रदा ।
बोधयेन्नैकयुक्तिभि--र्योजयेत् क्षणत. शिवम् ॥ २६७ ॥

અશુચિ-ભાવનાનો ઉપદેશ—

શ્લો૦—"આ પ્રમાણે ધર્મરૂપ પવિત્રતાને આપનારી અશુચિ-ભાવના જીવને અનેક યુક્તિઓથી બોધ આપે અને ક્ષણમા કલ્યાણ સાથે યોજે "—૨૬૭

❖ ❖ ❖ ❖

कासारो वारिमार्गैः स्यात्, जलप्राचुर्यधारकः ।
आश्रवौघैश्च जीवोऽयं, कर्मराशिं तथाऽऽप्नुयात् ॥२६८॥

આસ્રવ-ભાવના—

શ્લો૦—" જેમ સરોવર જળના માર્ગોથી જળની વિપુલતાને ધરનારૂ થ તેમ [1]આસ્રવોના સમહુથી આ જીવ કર્મ-રાશિને પામે "—૨૬૮

❖ ❖ ❖ ❖

कर्मराशिप्रभावेण, दु:ख त्व प्राप्स्यसे बहु ।
विषययोगादिमार्गस्य, रोधार्थं कुरु पालिकाम् ॥२६९॥

આસ્રવનું રોકાણ—

શ્લો૦—" કર્મના ઢગલાના પ્રભાવથી (હે જીવ !) તુ ઘણું કષ્ટ પામે છે, તેથી વિષય, [2]યોગ વગેરેના માર્ગને રોકવા માટે તુ પાળ કર "—૨૬૯

❖ ❖ ❖ ❖

पञ्चाव्रतानि पञ्चैवे-न्द्रियाणि च कषायकाः ।
चत्वारो योगत्रितय- मिमे सप्तदशाश्रवा ॥ २७० ॥
कायिक्यादिक्रियायुक्ता, नेत्रयुग्मिता इमे ।
दूरीकार्यास्त्वया लोके-ऽगणितदु खदायकाः ॥२७१॥-युग्मम्

૪૨ આસ્રવોનો પરિત્યાગ—

શ્લો૦—" પાચ [3]અવ્રતો, પાચ ઇન્દ્રિયો, (ક્રોધાદિ) ચાર કષાયો અને ત્રણ

---

૧ જુઓ પૃ ૨૫૫ ૨ જુઓ પૃ ૨૦
૩ હિંસા અસત્ય ચોરી અબ્રહ્મ અને પરિગ્રહ એ પાચ અવ્રતો છે

(યોગ) એ સત્તર આશ્રવો કાયિકી વગેરે ક્રિયાઓથી યુક્ત થઇ ૪૨ ની સખ્યાને પામેલા તેમજ લોકમા અગણિત દુખને દેનારા એવા આ (આશ્રવો)ને તારે દૂર કરવા જોઇએ "—૨૭૦-૨૭૧

કાયિકાદિ ૨૫ ક્રિયાઓ—

સ્પષ્ટી૦—શુભ કર્મો અને અશુભ કર્મોનુ જેના વડે આવવુ થાય તે 'આસ્રવો' કહેવાય છે શુભાશુભ કર્મના આગમનમા પાચ ઇન્દ્રિયો, ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ ચાર કષાયો, પાચ અવ્રતો, મનોયોગ, વચનયોગ અને કાય-યોગ એ ત્રણ યોગો તેમજ કાયિકાદિ પચીસ ક્રિયાઓ કારણરૂપ છે વાસ્તે આ ૫+૪+૫+૩+૨૫=૪૨ કારણો 'આસ્રવ' કહેવાય છે તેમા અત્ર સ્થાન શૂન્ય ન રહે તે માટે ૨૫ ક્રિયાઓનો કેવળ નીચે મુજબ નામ-નિર્દેશ કરવામા આવે છે, બાકી તેના સ્વરૂપ માટે તો આર્હતદર્શનદીપિકાનો ત્રીજો ઉલ્લાસ જોવા ભલામણ છે—

(૧) કાયિકી, (૨) આધિકરણિકી, (૩) પ્રાદ્વેષિકી, (૪) પારિતાપનિકી, (૫) પ્રાણાતિપાતિકી, (૬) આરભિકી, (૭) પારિગ્રહિકી, (૮) માયાપ્રત્યનિકી, (૯) મિથ્યાદર્શનપ્રત્યયિકી, (૧૦) અપ્રત્યાખ્યાનિકી, (૧૧) દૃષ્ટિકી, (૧૨) સ્પૃષ્ટિકી, (૧૩) પ્રાતિત્યકી, (૧૪) સામતોપનિપાતિકી, (૧૫) નૈશસ્રકી, અથવા નૈસૃષ્ટિકી, (૧૬) સ્વાહસ્તિકી, (૧૭) આજ્ઞાપનિકી, (૧૮) વૈદારણિકી, (૧૯) અનાભોગિકી, (૨૦) અનવકાક્ષાપ્રત્યયિકી, (૨૧) પ્રાયોગિકી (૨૨) સામુદાયિકી, (૨૩) પ્રેમિકી, (૨૪) દ્વેષિકી, અને (૨૫) ઇર્યાપથિકી[૧]

❀ ❀ ❀ ❀

मैत्रीभावेन सर्वेषु, गुणिषु च प्रमोदतः ।
माध्यस्थ्येनाविनीतेषु, कृपया क्लेशितेषु च ॥ २७२ ॥
मनसा वासितेनैव, केचन पुण्यशालिनः ।
पाप्नुवन्ति शुभ कर्म, नेत्रयुगप्रकारकम् ॥ २७३ ॥—युग्मम्

પુણ્યનુ ઉપાર્જન—

શ્લો૦—"સર્વ (જીવો)ને વિષે મૈત્રી-ભાવ, ગુણીઓને વિષે પ્રમોદ, દુર્વિનીતને વિષે મધ્યસ્થતા અને દુખીઓને વિષે કરુણા વડે વાસિત મનથી કોઇક પુણ્યશાળી (પ્રાણીઓ) ૪૨ પ્રકારના શુભ કર્મ બાધે છે"—૨૭૨-૨૭૩

૪૨ શુભ કર્મોનો બન્ધ—

સ્પષ્ટી૦—શુભાશુભ, '—ની જજીરથી જકડાયેલો જીવ ચતુર્ગતિરૂપ સસાર

૧ જુઓ નવતત્ત્વ

મા ભમ્યા કરે છે આ કર્મના ¹ઘાતિ અને ²અઘાતિ એવા બે મુખ્ય ભેદો છે તેમા ઘાતિ-કર્મ આત્માના મૂળ ગુણનો નાશ કરનાર હોવાથી તે અશુભ છે અઘાતિ-કર્મ ઉભયત્વરૂપી છે તેમા નિકૃષ્ટ અધ્યવસાયવાળો જીવ જે અઘાતિ-કર્મ બાધે છે તે અશુભ છે, જ્યારે વિશુદ્ધ અધ્યવસાયવાળો જીવ જે અઘાતિ-કર્મ બાધે છે તે શુભ છે કર્મના ભેદો-વિકલ્પોમા તેના બન્ધ, સત્તા, ઉદય ઉદીરણા વગેરે અનેક કારણો છે તે પૈકી માત્ર બન્ધ આશ્રીને જ વિચાર કરવાનો છે શુભ કર્મનો બન્ધ પુણ્યનો બન્ધ કહેવાય છે, જ્યારે અશુભ કર્મનો બન્ધ પાપનો બધ કહેવાય છે પ્રકૃતિ-બધ આશ્રીને ઘાતિ-કર્મના જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહનીય અને અન્તરાય એ ચાર પ્રકારો છે, જ્યારે અઘાતિ-કર્મના વેદનીય, નામ, ગોત્ર અને આયુષ્ય એ ચાર પ્રકારો છે તેમા વળી વેદનીયના સાતાવેદનીય અને અસાતાવેદનીય એ બે ભેદો છે જ્ઞાનાવરણના પાચ, દર્શનાવરણના નવ, મોહનીયના ³છવ્વીસ અને અન્તરાયના પાચ ભેદો છે એટલે એકદરે ૪૫ ઘાતિકર્મો છે નામકર્મના નીચે મુજબ ૧૦૩ પ્રકારો છે —

(૧) ગતિ-નામ-કર્મના ચાર ભેદ (૨) જાતિ-નામ-કર્મના પાચ ભેદ (૩) શરીર-નામ-કર્મના પાચ ભેદ (૪) ઉપાગ-નામ-કર્મના ત્રણ ભેદ (૫) બન્ધન-નામ-કર્મના પદર ભેદ, (૬) સઘાતન-નામ-કર્મના પાચ ભેદ (૭) સહનન-નામ-કર્મના છ ભેદ, (૮) સસ્થાન-નામ-કર્મના છ ભેદ, (૯) વર્ણ-નામ-કર્મના પાચ ભેદ, (૧૦) ગધ-નામ-કર્મના બે ભેદ, (૧૧) રસ-નામ-કર્મના પાચ ભેદ, (૧૨) સ્પર્શ-નામ-કર્મના આઠ ભેદ, (૧૩) આનુપૂર્વી-નામ-કર્મના ચાર ભેદ અને (૧૪) વિહાયોગતિ-નામ-કર્મના બે ભેદ, આ પ્રમાણેની ચૌદ ⁴પિંડ પ્રકૃતિઓના ઉત્તર ભેદોની સખ્યા ૪+૫+૫+૩+૧૫+૫+૬+૬+૫+૨+૫+૮+૪+૨=૭૫ ની થાય છે તેમા ⁵પરાઘાતાદિ આઠ, ⁶ત્રસ-દશક અને ⁷સ્થાવર

૧—૨ આ બેના બે-પ્રભેદો વિષે વિશેષ માહિતી માટે જુઓ આર્હતદર્શનદીપિકાનો ચતુર્થ ઉલ્લાસ

૩ મોહનીય કર્મના સામાન્ય રીતે ૨૮ ભેદો ગણાય છે, પરંતુ અહીં તેના દર્શનમોહનીય અને ચારિત્રમોહનીય એ બે મુખ્ય ભેદો પૈકી પ્રથમના ત્રણ અવાન્તર ભેદો ધ્યાનમા લીધા નથી જ્યારે બીજાના તો ૨૫ ભેદો ગણ્યા છે

૪ આ ચૌદને પિંડ-પ્રકૃતિ કહેવાનુ કારણ એ છે કે એ દરેકના અવાન્તર ભેદો છે

૫ આથી પરાઘાત ઉચ્છ્વાસ આતપ ઉદ્યોત અગુરુલઘુ, તીર્થંકર નિર્માણ અને ઉપઘાત સમજવા.

૬ ત્રસ બાદર, પર્યાપ્ત પ્રત્યેક, સ્થિર, શુભ, સુભગ સુસ્વર, આદેય અને યશ એને 'ત્રસ-દશક' કહેવામા આવે છે ૭ સ્થાવર સૂક્ષ્મ, અપર્યાપ્ત, સાધારણ અસ્થિર અશુભ દુર્ભગ દુઃસ્વર અનાદેય અને અયશ એને 'સ્થાવર-દશક' કહેવામા આવે છે આ પ્રકૃતિઓ ત્રસ-દશકની વિરોધિની છે

દશક એ ૨૮ [1]પ્રત્યેક-પ્રકૃતિ ઉમેરતા એની સખ્યા ૭૫+૮+૧૦+૧૦=૧૦૩ ની થાય છે જો બન્ધન-નામ-કર્મના તેમજ સઘાતન-નામ કર્મના ભેદોનો શરીરના પાંચ ભેદોમા અ તર્ભાવ કરીએ તો ૧૦૩ માથી ૨૦ ઓછા થાય એટલે ૮૩ ની સખ્યા થાય તેમા પણ વળી વર્ણ રસ, ગધ અને સ્પર્શના અવાતર ભેદો ન ગણતા તેને એકેક જ ગણીએ તો બીજા ૧૫ ઓછા થાય એટલે ૮૩-૧૬=૬૭ થાય

ગોત્રના ઉચ્ચ અને નીચ એમ બે પ્રકારો છે, જ્યારે આયુષ્યના નરકાદિ ચાર પ્રકારો છે

૪૫ ઘાતિ-કર્મો ઉપરાત અસાતાવેદનીય, નીચ ગોત્ર અને નરક-આયુષ્ય તેમજ ૬૭ નામ પ્રકૃતિઓમાના વર્ણચતુષ્કને પ્રશસ્ત તેમજ અપ્રશસ્ત એમ બે ભેદે ગણતા ૭૧ થાય તે પૈકી ૩૪ એટલે કુલે ૪૫+૧+૧+૧+૩૪=૮૨ અશુભ[2] કર્મો છે બાકી રહેલા કર્મો શુભ છે અને તેની સખ્યા સાતાવેદનીય, તિર્યંચ આદિ ત્રણ આયુષ્ય, અવશિષ્ટ [3]૩૭ નામ-પ્રકૃતિ અને ઉચ્ચ ગોત્ર મળીને ૧+૩+૩૭+૧=૪૨ ની છે

रौद्रार्तध्यानयोगेन, कषायविषयादिभिः ।
बध्नन्त्यशुभकर्माणि, केचित् द्व्यशीतिधाऽत्र हा ॥२७४॥

૮૨ પ્રકારના અશુભ કર્મોનો બધ—

શ્લો૦—" રૌદ્ર અને આર્ત ધ્યાનરૂપ (માનસિક) વ્યાપારથી તેમજ કષાયો,

---

૧ જેના અવાંતર ભેદો પડતા નથી તે પ્રકૃતિ 'પ્રત્યેક-પ્રકૃતિ' કહેવાય છે

૨ આ સબધમાં સ્પષ્ટતાની ખ તર ૮૨ એમ ગણાવી શકાય કે ૫ જ્ઞાનાવરણ, ૫ અન રાય, ૯ દર્શનાવરણ, નીચ ગોત્ર, અસાતાવેદનીય, મિથ્યાત્વ-મોહનીય, ૨૫ કષાય, સ્થાવર-દશક, નરકની ગતિ, એની આનુપૂર્વી અને એનુ આયુષ્ય એ નરક-ત્રિક અને તિર્યંચ-ગતિ અને એની આનુપૂર્વી એ તિર્યગ્-દ્વિક એટલે ૫+૫+૯+૧+૧+૧+૨૫+૧૦+૩+૨ અર્થાત્ ૬૨ તેમજ એકેન્દ્રિય જાતિ, દ્વીન્દ્રિય જાતિ, ત્રીન્દ્રિય જાતિ, ચતુરિન્દ્રિય જાતિ એમ ચાર જાતિ, અશુભ વિહાયોગતિ, ઉપઘાત, અશુભ વર્ણ, અશુભ ગધ, અશુભ રસ, અશુભ સ્પર્શ, વજ્ર-ઋષભનારાચ સંહનન સિવાયના પાંચ સંહનનો અને સમચતુરસ્ર સસ્થાન સિવાયના પાંચ સંસ્થાનો એટલે ૪+૧+૧+૧+૧+૧+૧+૫+૫=૨૦ અર્થાત્ કુલે ૬૨+૨૦=૮૨

૩ એ નીચે મુજબ છે —

મનુષ્ય ગતિ, મનુષ્ય-આનુપૂર્વી, દેવ ગતિ, દેવ આનુપૂર્વી, પચેન્દ્રિય જાતિ, ઔદારિકાદિ પાચે શરીરો, ઔદારિકાદિ ત્રણે ઉપાંગો, વજ્રઋષભનારાચ સહનન, સમચતુરસ્ર સંસ્થાન, શુભ વર્ણચતુષ્ક, અગુરુલઘુ, પરાઘાત ઉચ્છ્વાસ, આતપ, ઉદ્યોત, શુભ વિહાયોગતિ, નિર્માણ, ત્રસદશક અને તીર્થંકર-નામ-કર્મ

વિષે। ઇત્યાદિ વડે કોઇક આ સંસારમાં અરેરે ૮૨ પ્રકારે અશુભ કર્મો બાંધે છે "—૨૭૪

* * * *

आश्रवभावना लोके, कर्मसञ्चयवारिका ।
आश्रवाज्जीवमाकृष्य, नयति सावर पदम् ॥२७५॥

આસવ-ભાવનાનું ફળ—

શ્લો૦—"લોકને વિષે કર્મના રાશિને અટકાવનારી આશ્રવ ભાવના જીવને આશ્રવમાંથી ખેંચીને સંવર-પદ તરફ દોરી જાય છે '—૨૭૫

* * * *

आश्रवाणा निरोधेन, सवरो द्विविधो भवेत् ।
सर्वतो देशतश्चापि, तत्स्वरूप निशम्यताम् ॥ २७६ ॥

સંવર-ભાવના—

શ્લો૦—"આશ્રવોને અટકાવવા તે 'સંવર' છે એ સર્વથી અને દેશથી એમ બે પ્રકારે છે તેનું સ્વરૂપ (હે ભવ્ય !) તું સાંભળ "—૨૭૬

* * * *

अयोगिकेवलिष्वाद्य, सर्वतः सवरो भवेत् ।
द्वितीय. पुन एकद्वि-प्रभृत्याश्रवरोधिषु ॥ २७७ ॥

વરના બે પ્રકારોની યથાયોગ્ય સંભાવના—

શ્લો૦—" અયોગિ કેવલીઓને વિષે પ્રથમ પ્રકારનો સર્વથી સંવર હોય, જ્યારે બીજો પ્રકાર એક, બે ઇત્યાદિ આશ્રવોને રોકનારાઓને વિષે હોય "—૨૭૭

અયોગિ કેવલી—

સ્પષ્ટી૦—કેવલી કહો, કેવલજ્ઞાની કહો કે સર્વજ્ઞ કહો તે એક જ છે આ જીવન્મુક્ત પરમાત્માઓના બે પ્રકાર છે કાયિક, વાચિક અને માનસિક યોગોનો જેમનામાં સદ્ભાવ છે તેઓ 'સયોગિ-કેવલી' કહેવાય છે સયોગિ કેવલીની અવસ્થાની સ્થિતિ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કર્ષથી કરોડ પૂર્વથી કંઇક ન્યૂન છે જે સયોગિ-કેવલીના વેદનીય, નામ અને ગોત્ર એ ત્રણ કર્મોની સ્થિતિ તથા તેના પરમાણુઓ આયુષ્ય-કર્મની સ્થિતિ અને તેના પરમાણુઓથી

આધક છે તેઓ સમુદ્ઘાત કરે છે અર્થાત્ તેઓ [illegible]
જે દ્વારા વેદનીય, નામ અને ગોત્ર એ ત્રણ [illegible]
માણુઓને આયુષ્ય-કર્મની સ્થિતિ અને પરમા[illegible]
છે, અધિકતા દૂર કરે છે આથી સમજાય [illegible]
વેદનીય વગેરે ત્રણ કર્મની સ્થિતિ તથા પર[illegible]
પ્રમાણમા હોય છે તેમને સમુદ્ઘાત કરવે [illegible]
સયોગિકેવલી સયોગિ-અવસ્થાના અંતમા [illegible]
યોગનો નિરોધ કરે છે કે જેથી ઉત્કૃષ્ટ નિ[illegible]
રહિત તેમજ અત્યત સ્થિરતારૂપ તેઓ [illegible]

યોગના નિરોધનો ક્રમ શાસ્ત્રકારે [illegible]
કાયયોગથી તેઓ બાદર મનોયોગ [illegible] છે
પછી એ સૂક્ષ્મ કાય-યોગથી [illegible]
એ સૂક્ષ્મ કાય-યોગથી અનુક્રમે [illegible]
યોગનો તેઓ નિરોધ કરે છે [illegible] શુક્લ
ધ્યાનના બળથી સૂક્ષ્મ કાયયોગને [illegible] યોગનો
નિરોધ થતા તેઓ અયોગિ-કેવલિ [illegible] તેરમા
ગુણસ્થાનકમાથી ચૌદમા ગુણસ્થાનક [illegible] સહા
યતાથી પોતાના દેહમાના મુખ [illegible] પ્રદેશો
વડે તેઓ પૂરી દે છે એમના [illegible] બની જાય
છે કે તે શરીરના ત્રીજા ભાગ [illegible] ક્રિયાડ
પ્રતિપાતિ શુકલ ધ્યાનને પ્રાપ્ત કરી [illegible] અક્ષરો બોલતા
જેટલો સમય જાય એટલ [illegible] ગિરિરાજના
જેવી નિશ્ચળ અવસ્થા [illegible] અવસ્થા 'શૈલેશી'
કહેવાય છે આ અવસ્થા [illegible] કર્મની ગુણ-શ્રેણિ
અને આયુષ્ય-કર્મની [illegible] શૈલેશી કરણ [illegible]
આ કરણને પ્રાપ્ત કર્યા [illegible] સમયમાં
પશ્ચાત્ વેદનીયાદિ [illegible] ક્ષય કરી [illegible]
માત્રમા ઋજુશ્રેણિ [illegible] ક્ષેત્રમા [illegible]

સવરની દ્વિવિધતા—

શ્લો૦—" આ પ્રત્યેકના દ્રવ્ય અને ભાવથી બે પ્રકાર છે વાસ્તે એને સાંભળીને ભાવમા મન પરોવવુ, કેમકે ભાવ-સવરથી પાર પમાય છે "—૨૭૮

कर्मणा पुद्गलादान-मात्मनि तस्य रोधनम् ।
सर्वतो देशतो यत् तद्, द्रव्यतः संवरो मत ॥२७९॥

દ્રવ્ય-સવરનુ લક્ષણ—

શ્લો૦—" કર્મોના પુદ્ગલોનુ જે આત્માને વિષે ગ્રહણ (કરાતુ હોય) તેનો સર્વાંશે કે અશથી નિરોધ (કરવો) તે 'દ્રવ્ય-સવર' જાણવો "—૨૭૯

क्रियाया भवहेतुस्या , छेदन सर्वदेशत ।
आत्मन. शुद्धकारी यत्, संवरो भावतो मत ॥२८०॥

ભાવ-સવરનુ લક્ષણ—

શ્લો૦—"સસારના હેતુરૂપ ક્રિયાનો સર્વથી કે દેશથી ઉચ્છેદ (કરવો) તે આત્માનો શુદ્ધકારી 'ભાવ-સવર' ગણાય છે "—૨૮૦

संसेव्य संवर जीवा, गता मुक्तिमहत्पुरि ।
सेवध्व संवर तद् भो, सप्तपञ्चाशदात्मकम् ॥२८१॥

સવરના સમ્યક્ સેવનથી સિદ્ધિ—

શ્લો૦—"સવરનુ રૂડી રીતે સેવન કરીને જીવો નિર્વાણરૂપ મોટી નગરીને પામ્યા છે તેથી કરીને હે (ભવ્યો !) તમે સત્તાવન પ્રકારના સવરને સેવો "—૨૮૧

સવરના ૫૭ પ્રકારો—

સ્પષ્ટી૦—ઈર્યાસમિતિ, ભાષા-સમિતિ, એષણા-સમિતિ, આદાન નિક્ષેપ સમિતિ અને પરિષ્ઠાપનિકા સમિતિ એ પાચ સમિતિઓ, મનોગુપ્તિ, વચન ગુપ્તિ અને કાય-ગુપ્તિ એ ત્રણ ગુપ્તિઓ, ક્ષુધા, તૃષા, શીત, ઉષ્ણ, દંશ, અચેલક, અરતિ, સ્ત્રી, ચર્યા, નૈષેધિકી શય્યા, આક્રોશ, વધ, યાચના, અલાભ, રોગ, તૃણસ્પર્શ, મલ, સત્કાર, પ્રજ્ઞા, અજ્ઞાન અને સમ્યક્ત્વ પરત્વેના બાવીસ

પરીષહો, ક્ષમા, મૃદુતા, ઋજુતા, નિર્લોભતા, તપ, સયમ, સત્ય, શૌચ, અપરિગ્રહ અને બ્રહ્મચર્ય એ દશ સાધુ-ધર્મો, અનિત્ય, અશરણ, સસાર, એકત્વ, અન્યત્વ, અશુચિત્વ, આસ્રવ, સવર, નિર્જરા, લોક, બોધિ અને ધર્મ-સ્વાખ્યાત વિષયક બાર ભાવના, સામાયિક, છેદોપસ્થાપન, પરિહારવિશુદ્ધિ, સૂક્ષ્મ સપરાય અને યથાખ્યાત એ પાચ ચારિત્રો એમ ૫+૩+૨૨+૧૦+૧૨+૫ સવરના સત્તાવન ભેદો થાય છે આ પ્રત્યેકના સ્વરૂપ માટે જુઓ **આર્હત દર્શનદીપિકાનો** પાચમો ઉલ્લાસ

एव शास्ति सदात्मानं, भावनेयं गुणाकरा ।
सर्वेषा कर्मणा हन्त्री, भाग्यशालिविभाविता ॥२८२॥

સવર-ભાવનાથી બોધ--

શ્લો૦--" ગુણોની ખાણરૂપ, સર્વ કર્મોનો નાશ કરનારી, અને ભાગ્યશાળી ઓએ વિશેષે કરીને ભાવેલી આ ભાવના ભવ્ય આત્માને એ પ્રમાણે બોધ આપે છે "--૨૮૨

तपसां द्वादश ख्याता, भेदास्ते निर्जरा मता ।
यया स्वर्गापवर्गौ च, समायातः स्वयवरौ ॥ २८३ ॥

નિર્જરા-ભાવના--

શ્લો૦--"તપના જે (પૂર્વે) બાર ભેદો કહ્યા છે તે 'નિર્જરા' મનાય છે કે જેનાથી સ્વર્ગ અને મોક્ષ પોતાની મેળે વરવા આવે છે "--૨૮૩

निर्जरा कारण मुक्ते-र्जन्ममृत्युप्रहारिका ।
निर्जरा भावतो धार्या, सा सकामा गुणावहा ॥२८४॥

સકામ નિર્જરાનો ગુણ--

શ્લો૦--"નિર્જરા નિર્વાણનુ કારણ છે તેમજ એ જન્મ અને મરણને હરનારી છે આ નિર્જરાને ભાવથી ધારણ કરવી, કેમકે એ [1]સકામ નિર્જરા ગુણકારી છે"--૨૮૪

---

૧ આના લક્ષણ માટે જુઓ પૃ ૨૬૨

निर्जरा धारयित्वेव, जज्ञिरे शिवगामुकाः।
जिनास्ते निखिलास्तेन, निर्जरा सहचरी कुरु ॥२८५॥

નિર્જરાના માહાત્મ્યથી મુક્તિ—

શ્લો૦—નિર્જરાને ધારણ કરીને જ સઘળા જિનો મોક્ષગામી થયા છે, વાસ્તે (હે ભવ્ય !) તુ (એ) નિર્જરાને સખી બનાવ "—૨૮૫

विघ्नौघं नाशयत्येषा, यथा ध्वान्तं रवे करा।
अम्बुदं पवनो सर्पान्, दुर्दान्तान् गरुडस्तथा ॥२८६॥

નિર્જરાથી વિઘ્નોનો વિનાશ—

શ્લો૦—"જેમ સૂર્યના કિરણો અંધારાનો, પવન મેઘનો અને ગરુડ દુઃખે કરીને તાબે થનારા સર્પોનો નાશ કરે છે, તેમ આ (નિર્જરા) વિઘ્નોના સમુદાયનો વિનાશ કરે છે "—૨૮૬

कर्मणां मे क्षयो भूया–दिति भावनया कृतम्।
तपो द्वादशधा सा तु, सकामा निर्जरा मता ॥२८७॥

સકામ નિર્જરાનુ લક્ષણ—

શ્લો૦—"મારા કર્મોનો ક્ષય થાય એવી ભાવના પૂર્વક બાર પ્રકારનુ જે તપ કરાય તે 'સકામ-નિર્જરા' મનાય છે "—૨૮૭

वैपरीत्येन यत् कुर्या–दकामा सा निगद्यते।
आद्या मुक्तिप्रदाऽन्या तु, लौकिकं शर्म यच्छति ॥२८८॥

અકામ નિર્જરાનુ લક્ષણ અને તેનુ ફળ—

શ્લો૦—"આથી વિપરીતપણે (અર્થાત્ એવી ભાવના વિના) જે કરાય તે 'અકામ નિર્જરા' કહેવાય છે પ્રથમ પ્રકારની નિર્જરા મોક્ષ આપે છે, જ્યારે બીજી જાતની નિર્જરા તો લૌકિક સુખ સમર્પે છે "—૨૮૮

सुभावनेय भव्याना, योजयेत् तपसि ध्रुवम् ।
चेतांसि पुण्यपूतानां, कर्मकन्दप्रभेदिका ॥२८९॥

નિર્જરા-ભાવનાની અસર—

શ્લો૦—"કર્મરૂપ કન્દને ભેદનારી આ (સુન્દર) ભાવના પુણ્ય વડે પવિત્ર બનેલા ભવ્યોનાં ચિત્તોને નક્કી તપશ્ચર્યાને વિષે યોજે "–૨૮૯

जम्बूद्वीपोऽत्र सर्वेषा, द्वीपानां मध्यगो मत. ।
तिर्यग्लोके तमावेष्टय, लवणाब्धिर्वहिः स्थितः ॥२९०॥

લોક-ભાવના—

શ્લો૦—"આ તિર્યગ્-લોકમા 'જમ્બૂદ્વીપ' બધા દ્વીપોની મધ્યમા રહેલો છે, એમ (શાસ્ત્રકારો) માને છે તેને બહારથી વીટીને ' લવણ ' સમુદ્ર રહેલો છે. "–૨૯૦

જમ્બૂદ્વીપ વગેરેની રચના ઇત્યાદિ—

સ્પષ્ટી૦—ઝાલરના આકાર જેવા મધ્ય લોકમા અસખ્ય દ્વીપો અને સમુદ્રો છે દ્વીપની પછી સમુદ્ર અને સમુદ્રની પછી દ્વીપ એ રીતે આ ગોઠવાયેલા છે છેવટે 'સ્વયભૂરમણ' નામનો સમુદ્ર છે આ દ્વીપ અને સમુદ્રોની રચના ઘટીના પડ અને થાળાના જેવી છે અર્થાત્ જમ્બૂદ્વીપ લવણ સમુદ્રથી વેષ્ટિત છે, ધાતકી ખડ કાલોદધિથી ઇત્યાદિ જમ્બૂદ્વીપ થાળી જેવો ગોળ છે, જ્યારે બીજા બધા દ્વીપો અને સમુદ્રોનો આકાર વલય યાને ચૂડી જેવો છે કહેવાની મતલબ એ છે કે જમ્બૂદ્વીપ લવણાદિકની પેઠે ચૂડીના આકારનો નથી, કિન્તુ તે કુભારના ચાક જેવો છે એ સમગ્ર દ્વીપો અને સમુદ્રોમા વચ્ચોવચ્ચ છે અને એની વચમા 'મેરુ' પર્વત આવેલો છે જમ્બૂદ્વીપનો વિસ્તાર લાખ યોજનનો છે લવણ સમુદ્રનો વિસ્તાર એનાથી બમણો છે, એ પ્રમાણે ઉત્તરોત્તર દ્વીપ-સમુદ્રો બમણા બમણા વિસ્તારવાળા છે

વલયના આકારના ધાતકી ખડના પૂર્વાર્ધ તેમજ પશ્ચિમાર્ધમા પૂર્વથી પશ્ચિમ ફેલાયલા છ છ [1]વર્ષધર પર્વતો છે તે બધા એક બાજુએ કાલોદધિને સ્પર્શે છે, જ્યારે બીજી બાજુએ લવણોદધિને સ્પર્શે છે

---

૧ હિમવાન્, મહાહિમવાન્ નિષધ, નીલ, રુક્મી અને શિખરી એ ૭ વર્ષધર-વર્ષધર પર્વતો છે

धातकी त तथाऽऽवेष्टय, द्वीपस्तिष्ठति त तथा ।
वेष्ट्वा कालोदधिरास्ते, द्वीपोऽस्ति पुष्कर पुन ॥२९१॥

ધાતકી દ્વીપ વગેરે—

શ્લો૦—"તેને ચારે બાજુએ વીંટીને 'ધાતકી' દ્વીપ રહેલો છે અને એને વીંટીને 'કાલ' સમુદ્ર અને વળી એની આસપાસ 'પુષ્કર' દ્વીપ છે"–૨૯૧

✤ ✤ ✤ ✤

सङ्ख्यातीतास्ततो लोके, ह्येव द्वीपाब्धयो मता ।
ऊर्ध्वलोकेऽप्यसङ्ख्यानि, विमानानि च स्वर्गिणाम् ॥२९२

દ્વીપ, સમુદ્ર અને વિમાનોની સંખ્યા—

શ્લો૦—"આ પ્રમાણે લોકને વિષે અસંખ્ય દ્વીપો અને સમુદ્રો છે અને ઊર્ધ્વ-લોકમા દેવતાઓના અસંખ્ય વિમાનો છે"–૨૯૨

✤ ✤ ✤ ✤

अधोलोकेऽप्यसङ्ख्यानि, भुवनानि नरकालया ।
ज्योतिर्धामानि तिर्यक्षु, तेषां सङ्ख्या न विद्यते ॥२९३॥

ભુવનો, નરકાલયો અને જ્યોતિષ્કના વિમાનોની સંખ્યા—

શ્લો૦—"અધોલોકમા અસંખ્ય ભુવનો અને નરકાલયો છે તિર્યગ્-લોકમા આવેલાં જ્યોતિષ્કના સ્થળો (વિમાનો)ની સંખ્યા (થઇ શકે તેમ) નથી"–૨૯૩

✤ ✤ ✤ ✤

एव भवे विशालेऽत्र, जीवो जातो मृतो नहि ।
यत्र सोऽत्र प्रदेशो न, मनुष्याकृतिधारके ॥२९४॥[1]

લોકના સર્વ પ્રદેશોમા જીવના જન્મ-મરણો—

શ્લો૦—"આ પ્રમાણે વિશાળ અને મનુષ્યના આકારને ધારણ કરેલા એવા આ લોકમા એવો (એક પણ) પ્રદેશ નથી કે જ્યા આ જીવ જન્મ્યો કે મર્યો નહિ હોય"–૨૯૪

✤ ✤ ✤ ✤

[1] જુઓ પૃ ૨૩૨

तस्माद् धर्मं गृहीत्वा त्व--मनाद्यनन्तकं जगत् ।
अनादिसान्तकं कुर्या, स्वस्मिन् मुक्तिमवाप्य भोः ॥२९५॥

સંસારના સંહાર સારૂ સલાહ—

શ્લો૦—'એથી કરીને હે (ભવ્ય !) ધર્મનું ગ્રહણ કરી મુક્તિ પામી અનાદિ અનન્ત એવા જગત્‌ને તું પોતાનામાં અનાદિ સાન્ત કર "–૨૯૫

✤　✤　✤　✤

इत्थं ज्ञापयतीयं त्वां, चेतो ! लाभप्रदायिका ।
भावना भवसन्तत्या, वल्ल्या नाशे कुठारिका ॥ २९६ ॥

લોક-ભાવનાની ભલામણ—

શ્લો૦—'આ પ્રમાણે હે ચિત્ત ! તને ભવોની શ્રેણિરૂપ વેલનો નાશ કરવામાં કુહાડી સમાન આ લાભકારી ભાવના બોધ કરાવે છે"–૨૯૬

✤　✤　✤　✤

सर्वरत्नेष्वतिश्रेष्ठं, बोधिरत्नं प्रकीर्तितम् ।
जिनेशै रक्षणीयं तत्, प्राणैः कण्ठगतैरपि ॥ २९७ ॥

બોધ-ભાવના—

શ્લો૦—"જિનેશ્વરોએ સર્વ રત્નોમાં જે [1]સમ્યક્ત્વ-રત્નને અતિશય શ્રેષ્ઠ કહ્યું છે, તેનું કંઠે પ્રાણ આવે તોપણ રક્ષણ કરવું જોઇએ"–૨૯૭

[2]સમ્યગ્દર્શનનું મહત્ત્વ—

સ્પષ્ટી૦—આ પદ્યમાં સમ્યક્ત્વનો સર્વોત્તમ રત્ન તરીકે ઉલ્લેખ છે તે [3]વ્યાજબી છે, કેમકે શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીએ રચેલા ઉપસર્ગહર સ્તોત્રમાં કહ્યું પણ છે કે—

" [4]तुह संमत्ते लद्धे, चिन्तामणिकप्पपायवब्भहिए ।
पावंति अविग्घेणं, जीवा अयरामरं ठाणं ॥ ४ ॥ "–આર્યા

૧-૩ જુઓ પૃ ૮૫, ૯૭-૯૮ અને ૨૮૦

૪ છાયા—

तव सम्यक्त्वे लब्धे चिन्तामणिकल्पपादपाभ्यधिके ।
प्राप्नुवन्ति अविघ्नेन जीवा अजरामरं स्थानम् ॥

અર્થાત્ (હે પાર્શ્વ જિનેશ્વર !) ચિન્તામણિ અને કલ્પવૃક્ષથી અધિક માહાત્મ્યવાળું તારૂં સમ્યક્ત્વ પામ્યા બાદ જીવો અજરામર પદ યાને મોક્ષ નિર્વિઘ્ને પામે છે સમ્યક્ત્વની મહત્તા તો ત્યાં સુધી છે કે તીર્થંકર દેવના ભવની ગણના પણ આ પામ્યા પછી થાય છે વળી આના વિના સમ્યગ્જ્ઞાન કે સમ્યક્ ચારિત્રનો પણ સંભવ નથી, કેમકે એના અભાવને લઈને તો પ્રખરમાં પ્રખર જ્ઞાની અને સંયમી એવા અભવ્યની પણ કશી વાસ્તવિક કીમત અંકાતી નથી સંખ્યાબંધ જીવોને મુક્તિમાર્ગના મુસાફર બનાવવાની તાકાતવાળી સચોટ ઉપદેશ-શૈલી હોવા છતાં એનું ઉત્કૃષ્ટ સાડા નવ પૂર્વનું જ્ઞાન કે માખીની પાંખ પણ ન દૂભવે એવો એનો અતિકઠિન સંયમ લેખે ગણાતા નથી ભવ્ય જીવ પણ જ્યાં સુધી સમ્યગ્દર્શનથી વિભૂષિત ન હોય ત્યાં સુધી તેનો સર્વ સાવદ્ય વ્યાપારના ત્યાગરૂપ સંયમ પણ માર્જાર સંયમ જેવો છે સર્વજ્ઞે કથેલ ધર્મમાંથી જેને ઘણું ખરૂં રુચે, નહિ જેવા ભાગ તરફ જ અરુચિ હોય, તો તેવાઓને પણ સમ્યક્ત્વ નથી એમ શાસ્ત્રકારો કહે છે એક અક્ષર માત્ર રુચતો ન હોય તેવા અને વળી નહિ રુચતા ભાગ સંબન્ધી નવીન માર્ગ દર્શાવતા અને તેને સાચો સિદ્ધ કરવા માટે અન્યાન્ય પ્રબળ યુક્તિઓ રજુ કરનારા તેમજ જેમના સંયમ તરફ આંગળી પણ ચિંધી ન શકાય તેવા મહાનુભાવોને પણ શાસ્ત્રકારોએ નિહ્નવનો ઈલ્કાબ આપી દીધો

સમ્યક્ત્વથી વાસ્તવિક ધર્મની શરુઆત થાય છે એના વિના ધર્મની ઇમારત ચણાઇ શકાતી નથી સાધુ-ધર્મ તેમજ શ્રાવક-ધર્મનો એ મજબુત પાયો છે, એથી તો સમ્યક્ત્વરૂપ નેત્ર વિનાના જીવો ભાવ-અંધ છે તેમજ તેવા મિથ્યાદૃષ્ટિના વ્રત, જપ વિગેરે નકામા છે આચારાંગના સમ્યક્ત્વ નામના ચોથા અધ્યયનની નિર્યુક્તિમાં પણ કહ્યું છે કે-

" [1]कुणमाणो वि य किरियं परिचयंतो वि सयणधणभोए ।
दितो वि दुहस्स उरं न जिणइ अंधो पराणीयं ॥ २२० ॥ -आर्या
कुणमाणो वि निविर्त्ति परिच्चयंतो वि सयणधणभोए ।
दितो वि दुहस्स उरं मिच्छद्दिट्ठी न सिज्झइ उ ॥ २२१ ॥ "[2]"

[1] छाया—

कुर्वन्नपि च क्रियां परित्यजन्नपि स्वजनधनभोगान् ।
ददद् अपि दुःखस्य उरः न जयत्यन्ध पराणीकम् ॥
कुर्वन्नपि निवृत्तिं परित्यजन्नपि स्वजनधनभोगान् ।
दददपि दुःखस्य उरः मिथ्यादृष्टिर्न सिध्यति तु ॥

[2] સરખાવો અધ્યાત્મસારના ચોથા પ્રબન્ધના ત્રીજા અને ચોથા શ્લોકો

અર્થાત્ વિવિધ ક્રિયાઓ કરતો, સ્વજનનો, ધનનો અને ભોગનો ત્યાગ કરતો તેમજ દુઃખને પોતાનું હૃદય આપતો એવો પણ આંધળો મનુષ્ય જેમ પર સૈન્યને જીતી શકતો નથી[1] તેમ અજૈન દર્શનમા કહેલ પાચ યમ કિંવા નિવૃત્તિ માર્ગને અનુસરતો, સ્વજન, ધન અને ભોગને પણ ત્યજી બેઠેલો અને પચાગ્નિ કષ્ટ વગેરે દુઃખોને હૃદયમા સ્થાન આપતો એવો મિથ્યાદષ્ટિ મુક્તિ પામતો નથી

આ તો અજૈન ક્રિયા-કાડ કરનારાની વાત થઇ, પરન્તુ મિથ્યાદષ્ટિ હોઇ ખુદ જેણે જૈન ભાગવતી દીક્ષા લીધી હોય તે પણ-ઉત્કૃષ્ટ દ્રવ્ય-સયમનો પાલક પણ સમ્યક્ત્વી કરતા નીચા દરજ્જાનો છે કહ્યુ પણ છે કે-

" [2]सो दव्वसंजमेणं पगरिसरूवे जिणुवइट्ठेणं ।
तब्भावो वि न सम्म एवमिद पगरिसगुणो त्ति ॥"-આર્યા

વિશેષમા શ્રીહરિભદ્રસૂરિરાજ તો ત્યા સુધી કહે છે કે—

---

૧ એક વેળા કોઇ નગરમા ઉદયસેન નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો તેને **વીરસેન** અને **સૂરસેન** નામના બે પુત્રો હતા તેમા **વીરસેન** આધળો હતો તેથી તેને યોગ્ય એવી ગાધર્વાદિ કળાઓ તે શીખ્યો, જ્યારે **સૂરસેન** ધનુર્વિદ્યા શીખ્યો અને લોકમા એથી તેની વિશેષ તારીફ થવા લાગી આ સાભળીને **વીરસેને** પોતાના પિતાને વિનતિ કરી કે મને પણ ધનુર્વિદ્યા શીખવો રાજાએ તેનો વિશેષ આગ્રહ જોઇ ધનુર્વિદ્યાના ઉપાધ્યાયને તેને તે શીખવવા સૂચવ્યુ ઉત્તમ ઉપાધ્યાયના યોગ્ય ઉપદેશથી, પ્રજ્ઞાની અતિશયતાને લઇને તેમજ અભ્યાસ કરવાની તત્પરતાથી તે શબ્દવેધી બન્યો એક પરરાજ્ય સાથે યુદ્ધનો પ્રસંગ આવતા પિતાની અનુજ્ઞા લઇ તે અધ હોવા છતા લડવા ગયો દુશ્મનના સૈન્યને તેણે જોતજોતામા પરાસ્ત કરી નાખ્યુ એટલામા દુશ્મનોને ખબર પડી ગઇ કે આ તો અધ છે અને શબ્દ સાભળીને બાણ મારી તે આપણને હેરાન કરે છે આથી દુશ્મનોએ મૌન સેવ્યુ અને તેને બાધી લીધો પોતાના ભાઇના પરાભવથી નાકેદગાર થતા **સૂરસેન** રણક્ષેત્રમા ગયો અને દુશ્મનના સૈન્યને હરાવીને પોતાના ભાઇને છોડાવી લાવ્યો

આ પ્રમાણે **વીરસેન** ધનુર્વિદ્યામા નિપુણ હોવા છતાં નેત્ર રહિત હોવાથી ઇષ્ટ સિદ્ધિ સાધી શક્યો નહિ તેવી જ રીતે ભાવ-અધ જનો—મિથ્યાદષ્ટિ જીવો અનેક પ્રકારના દ્રવ્ય-સંયમ પાળવા છતા વાસ્તવિક સિદ્ધિ-મુક્તિ મેળવી શકતા નથી

૨ છાયા—

स द्रव्यसंयमेन प्रकर्षरूपे जिनोपदिष्टेन ।
तद्भावोऽपि न सम्यक्त्वमेवमिद प्रकर्षगुण इति ॥

" [1]जह केवलंमि पत्ते तेणेव भवेण वणिओ मोक्खो ।
पगरिसगुणभावाओ तह संमत्ते वि सा समओ ॥ "-આર્યા

અર્થાત્ જેમ કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થતા તે જ ભવમા તેને મોક્ષ મળે છે તેમ પ્રકર્ષ ગુણપણાએ પ્રાપ્ત થયેલ સમ્યક્ત્વથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ દુર્લભ નથી

વ્યવહાર-શાસનને પામેલા સર્વે જીવો-અભવ્યો પણ દ્રવ્ય-સયમના અધિકારી બન્યા છે ઉત્કૃષ્ટ દ્રવ્ય-સયમ પાળીને તેઓ નવમા ગ્રૈવેયક સુધી મુસાફરી પણ કરી આવ્યા છે પરન્તુ સમથ જીવોએ હજી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કર્યું નથી. આ પ્રમાણેની સમ્યક્ત્વની મહત્તા અને દુર્લભતાને લક્ષીને તો આચારાગની વૃત્તિમા શ્રીશીલાંક સૂરિવર કહે છે કે-

"अवाप्यभवशतदुरापं कर्मविवरभूतं सम्यक्त्वं क्षणमप्येकं तत्र न प्रमादवता भाव्यम् "

અર્થાત્ સેંકડો ભવોમા દુર્લભ અને કર્મના વિવરરૂપ સમ્યક્ત્વ (રત્ન)ને મેળવ્યા બાદ તે તરફ એક ક્ષણ પણ ગફલતી રાખવી નહિ, નહિ તો આ રત્નને પ્રાપ્ત કરવા માટે ઉઠાવેલા મહામહેનત ઉપર પાણી ફરી વળે તેમ છે

* * * *

एकेन्द्रियादिजीवेषु, बोधिविहीनयोनिषु ।
दुर्लभं बोधिबीजं स्यात्, तस्मात् बोधिं सदा भज ॥२९८

સમ્યક્ત્વનુ નિરતર ભજન--

શ્લો --'સમ્યક્ત્વથી રહિત યોનિવાળા એકેન્દ્રિય પ્રમુખ જીવોને વિષે સમ્યક્ત્વનું બી દુર્લભ છે, વાસ્તે (હે જીવ !) તુ સમ્યક્ત્વને સર્વદા ભજ "-૨૯૮

* * * *

नारकाणां कथं बोधिः दुःखदेवतानामभावतः ? ।
तिरश्चां दुःखमग्नानां, च निलाभोऽस्ति दुर्लभः ॥२२९॥

---

१ છાયા—

यथा केवले प्राप्ते तेनैव भवेन वर्णितो मोक्षः ।
प्रकर्षगुणभावात् तथा सम्यक्त्वेऽपि स समयः ॥

२ સરખાવો પચાગમ્ની ગીતાના પત્રમન ઉલ્લેખ—

" सव्वजियाणं जम्हा सुत्ते गेविज्जगसु उववाओ ।
भणिओ जिणेहिं सो न य लिंगं मोत्तुं जओ भणिओ ॥ "—આર્યા

[सर्वजीवानां यस्मात् सूत्रे ग्रैवेयकेषु उपपातः ।
भणितो जिनैः स न च लिंगं मुक्त्वा यतो भणितम् ॥]

નરક અને તિર્યંચ ગતિમા સમ્યક્ત્વના ફાંફા—

શ્લો૦—"નારકોને ઉપદેશકોનો અભાવ હોવાથી તેમનામા કેવી રીતે સમ્યક્ત્વ સભવે ? વળી દુ ખથી બળી રહેલ તિર્યંચોને (પણ) સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે "–૨૯૯

अनार्यबर्बरादिषु, देशेष्वपि कुतो भवेत् ? ।
धर्मभावो मनुष्याणा, दयाविमुक्तचेतसाम् ॥३००॥

અનાર્ય દેશોમા ધર્મનો દુ સભવ—

શ્લો૦—"[1]અનાર્ય બર્બર વગેરે દેશોમા પણ નિર્દય ચિત્તવાળા મનુષ્યોને ધર્મની ભાવના ક્યાથી હોય ? "–૩૦૦

आर्यदेशेष्वपि मूका, अन्धा रोगार्त्तदेहिनः ।
वधिरा वोधिलाभ हा, प्राप्नुवन्ति न केचन ॥ ३०१ ॥

આર્ય દેશમા પણ કેટલાકને સમ્યક્ત્વની અપ્રાપ્તિ—

શ્લો૦—"આર્ય દેશોમા પણ મુગા, આંધળા, રોગથી પીડિત દેહવાળા તેમજ બહેરા એવા કેટલાક (માનવો) હાય સમ્યક્ત્વના લાભને પામતા નથી "–૩૦૧

આર્ય દેશ, કર્મભૂમિ વગેરેનુ દિગ્દર્શન—

સ્પષ્ટી૦—મનુષ્યોના સમૂર્છિમ અને ગર્ભજ એવા મુખ્ય બે પ્રકારો છે તે પૈકી ગર્ભજના (૧) કર્મભૂમક, (૨) અકર્મભૂમક અને (૩) આતરદ્વીપક એમ ત્રણ પેટા-વિભાગો છે તેમા કૃષિ, વાણિજ્ય વગેરે કર્મો વસ્તે અથવા મોક્ષના અનુષ્ઠાન માટે જે ભૂમિમા અવકાશ છે તે 'કર્મભૂમિ' કહેવાય છે આવી કર્મભૂમિઓ પદર છે–પાચ ભરત, પાચ ઐરાવત અને [2]દેવકુરુ અને [3]ઉત્તરકુરુ

---

૧ જુઓ નરકભવપચાશિકાનુ સ્પષ્ટીકરણ (પૃ ૫૯–૬૦)

૨–૩ મહાવિદેહ' ક્ષેત્રને વિષે 'નિષધ' પર્વતની ઉત્તરે અને મેરુ' પર્વતની દક્ષિણે સો 'કાંચનગિરિ, 'ચિત્રકૂટ' તેમજ 'વિચિત્રકૂટથી વિભૂષિત દેવકુરુ' છે એનો વિષ્કભ ૧૧૮૪૨ યોજનનો છે એ પ્રમાણે 'મેરુ'ની ઉત્તરે અને 'નીલવાન્'ની દક્ષિણે ચિત્રકૂટ અને વિચિત્રકૂટને બદલે બે 'યમક' પર્વતોથી અલકૃત 'ઉત્તરકુરુ' છે

સિવાયના ભાગવાળા પાંચ મહાવિદેહો. સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહીએ તો 'જંબૂદ્વીપમાં છ વર્ષધર પર્વતો હોવાથી ભરત, હૈમવત, હરિ, મહાવિદેહ, રમ્યક, હૈરણ્યવત અને ઐરાવત એમ એના સાત ક્ષેત્રો પડે છે આ ક્ષેત્રોને વંશ, વર્ષ અને વાસ્યના નામથી પણ ઓળખાવવામાં આવે છે અને વ્યવહાર-સિદ્ધ દિશાના નિયમ અનુસાર એટલે કે સૂર્યનો જે દિશામાં ઉદય થાય તે પૂર્વ ઇત્યાદિ નિયમ મુજબ એ સાતે ક્ષેત્રો 'મેરુ' પર્વતની દક્ષિણે આવેલા છે અર્થાત્ 'ભરત'ની ઉત્તરે 'હૈમવત', 'હૈમવત'ની ઉત્તરે 'હરિ' એમ ઉત્તરોત્તર ક્ષેત્ર પૂર્વ પૂર્વની ઉત્તરે છે, અને 'મેરુ' પર્વત સાતે ક્ષેત્રોની ઉત્તરે આવેલો છે 'ભરત'ક્ષેત્રમાં જે દિશામાં સૂર્ય અસ્ત થાય છે તે દિશામાં 'ઐરાવત' ક્ષેત્રમાં સૂર્ય ઉગે છે તેથી ત્યાં પણ સૂર્યોદય તરફ મુખ રાખતાં 'મેરુ' ઉત્તર દિશામાં જ જણાય છે

'ધાતકી' ખંડના પૂર્વાર્ધમાં તેમજ પશ્ચિમાર્ધમાં પણ છ છ વર્ષધર પર્વતો હોવાથી પ્રત્યેક અર્ધમાં સાત સાત ક્ષેત્રો છે જો છ છ વર્ષધરોને પૈડાની નાભિમાં લાગેલા આરાની ઉપમા અપાય તો આ વર્ષધરોને લીધે એક બીજાથી જુદા પડેલા સાત ભરતાદિ ક્ષેત્રોને આરાની વચમાં રહેલા અંતરની ઉપમા આપી શકાય

અત્ર એ ધ્યાનમાં રાખવું કે 'જંબૂદ્વીપમાં આવેલા 'મેરુ', વર્ષધર અને વર્ષના જે નામો છે, તે જ નામો 'ધાતકી' ખંડના મેરુ વગેરેના છે 'ધાતકી' ખંડમાં બે 'મેરુ', બાર વર્ષધર અને ચૌદ ક્ષેત્રો છે આથી આ ખંડમાં બે 'ભરત', બે 'હૈમવત' એમ એક જ નામના બબ્બે ક્ષેત્રો છે આ હકીકત 'પુષ્કરાર્ધ'ને પણ લાગૂ પડે છે આથી એકંદર ક્ષેત્રોની સંખ્યા ૩૫ની થાય છે તેમાં પાંચ 'ભરત' અને પાંચ 'ઐરાવત' પૈકી પ્રત્યેકમાં [1]૨૫ા આર્ય-દેશો છે, અર્થાત્ કુલે ૨૫૫ આર્ય-દેશો છે વળી પ્રત્યેક 'મહાવિદેહ'માં બત્રીસ વિજયો છે એટલે ૧૬૦ વિજયોનો પણ આર્ય દેશ તરીકે ઉલ્લેખ છે આ દેશમાં જન્મેલા મનુષ્યો 'ક્ષેત્ર-આર્ય' કહેવાય છે

---

૧ આના તેમજ તેની રાજધાનીઓનાં નામો પ્રવચનસારોદ્ધારના ૨૭૫મા દ્વારમાં સૂચવ્યા પ્રમાણે નીચે મુજબ છે —

(૧) મગધ રાજગૃહ (૨) અંગ, ચંપા (૩) વંગ તામ્રલિપ્તી (૪) કલિંગ, કાંચનપુર (૫) કાશી વાણારસી (૬) કોશલ, સાકેત (૭) કુરુ ગજપુર (૮) કુશાર્ત, સૌરિક (૯) પાંચાલ કાંપિલ્ય (૧૦) જંગલ, અહિચ્છત્રા (૧૧) સુરાષ્ટ્ર, દ્વારવતી (૧૨) વિદેહ, મિથિલા (૧૩) વત્સા કૌશામ્બી (૧૪) શાંડિલ્ય નંદિપુર (૧૫) મલયા ભદ્દિલપુર (૧૬) વૈરાટ વત્સા (૧૭) અચ્છા વરુણા (૧૮) દર્શાર્ણ મૃત્તિકાવતી (૧૯) ચેદી શુક્તિમતી (૨૦) સિંધુસૌવીર, વીતભય (વડોદરા) (૨૧) શૂરસેન મથુરા (૨૨) ભંગી પાપા (૨૩) વર્ત માસપુરી (૨૪) કુણાલા શ્રાવસ્તી (૨૫) લાટ કોટીવર્ષ (૨૫ા) કેકયનો અડધો ભાગ શ્વેતબિકા

આ દ્વારની ટીકામાં કેટલાક મતાંતરોનો પણ નિર્દેશ છે

આથી સમજાય છે કે પાચ 'ભરત', પાચ 'ઐરાવત' અને પાચ 'મહાવિદેહ' એ પદર કર્મભૂમિઓ છે, જ્યારે બાકીના [1]વીસ ક્ષેત્રો તેમજ પ્રત્યેક મહાવિદેહમાના 'દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુ એ મળીને દશ અર્થાત્ આ ત્રીસ ભૂમિઓ 'અકર્મભૂમિ' યાને 'ભોગ-ભૂમિ' કહેવાય છે ૫૬ અન્તરદ્વીપોનો પણ 'અકર્મ-ભૂમિ' તરીકે નિર્દેશ કરાય છે અર્થાત્ એ બધા ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ અનાર્ય દેશો છે

૫૬ અતરદ્વીપો—

'હિમવાન્' પર્વતના આગળના અને પાછળના ભાગમા તેમજ ચાર ખુણાઓમા ત્રણસે યોજન જેટલા લવણ-સમુદ્રને અવગાહીને ચાર અતરદ્વીપો છે જેમકે એકોરુક, આભાસિક, વૈષાણિક અને નાગોલિક આ પ્રત્યેકનો આયામ ત્રણસે યોજનનો છે એવી રીતે ચારસે યોજન જેટલા લવણ-સમુદ્રને અવગાહીને ચારસે યોજનના, આયામવાળા ચાર દ્વીપો એમ છેક નવસે યોજન જેટલા લવણ-સમુદ્રને અવગાહીને નવસે યોજનના આયામવાળા ચાર દ્વીપો છે આના નામો અનુક્રમે હયકર્ણ, ગજકર્ણ, ગોકર્ણ અને શષ્કુલીકર્ણ, આદર્શમુખ મેઢમુખ, અયોમુખ અને ગોમુખ, અશ્વમુખ, હસ્તિમુખ, સિંહમુખ અને વ્યાઘ્રમુખ, અશ્વકર્ણ, હરિકર્ણ, કર્ણ અને અકર્ણ પ્રાવરણ, ઉલ્કામુખ, મેઘમુખ, વિદ્યુન્મુખ અને વિદ્યુદ્દન્ત; ઘનદત, લષ્ટદત, ગૂઢદત અને શુદ્ધદત આ પ્રમાણે 'ઐરાવત' ક્ષેત્રનો વિભાગ કરનારા 'શિખરી' પર્વત આશ્રીને પણ આ જ નામના ૨૮ અતરદ્વીપો છે એ પ્રમાણે કુલે ૫૬ અતરદ્વીપો છે જુઓ **પ્રવચનસારોદ્ધાર** (દ્વા ૨૬૨)

❦ ❦ ❦ ❦

अकर्मभूमिजाश्चान्ये, अन्तरद्वीपवर्तिन. ।
बुद्धिवलविहीना ये, वोधिस्तेषा तु दुर्लभ ॥ ३०२ ॥

અકર્મભૂમિ અને અતરદ્વીપમા સમ્યક્ત્વની દુર્લભતા—

શ્લો૦—'વળી અકર્મભૂમિમા ઉત્પન્ન થયેલા તેમજ અન્તરદ્વીપમાં રહેતા એવા અન્ય માનવો કે જેઓ બુદ્ધિ-બળથી રહિત છે તેમને સમ્યક્ત્વ દુર્લભ છે.''—૩૦૨

❦ ❦ ❦ ❦

---

૧ હૈમવત, હરિ, રમ્યક અને હૈરણ્યવત એ નામના પાચ-પાંચ ક્ષેત્રો મળતાં વીસ થાય છે

कुधर्माभिमुखाः केचित्, सुधर्मं न विदन्ति हा।
बोधिलाभं लभन्ते न, त्रिधर्मग्रहपीडिता ॥ ३०३ ॥

કુધર્મીને સમ્યક્ત્વના લાભનો અભાવ—

શ્લો૦—"અફસોસ! કુધર્મ તરફ અભિમુખ એવા કેટલાક (જનો) સુધર્મ જાણતા નથી કુધર્મરૂપ (દુષ્ટ) ગ્રહથી દુ ખી હોઇ તેઓ સમ્યક્ત્વના લાભને મેળવતા નથી"—૩૦૩

❀ ❀ ❀ ❀

कुदेवाराधका ये स्यु', कुत्सितागमवासिताः।
कुलिङ्गधारिणो लोके, बोधिहीना भ्रमन्ति ते ॥३०४॥

ઉન્માર્ગીઓમા સમ્યક્ત્વનો અભાવ—

શ્લો૦—"જેઓ કુદેવનુ આરાધન કરે છે, દુષ્ટ શ સ્રોથી વાસિત છે તેમજ કુલિંગ (ખરાબ ચિન્હ)ને ધારણ કરે છે, તેઓ સમ્યક્ત્વથી વિહીન રહી જગતમા ભમે છે"—૩૦૪

❀ ❀ ❀ ❀

ससारशूकराः केचिद्, दुष्टा पण्डितमानिन'।
विषयकर्दमे मग्ना, दूरे तिष्ठन्ति बोधित' ॥३०५॥

અત્યત વિષયાસક્તને સમ્યક્ત્વનો અલાભ—

શ્લો૦—"દુષ્ટ, પોતાની જાતને પંડિત માનનારા અને સસારને વિષે ભૂંડ જેવા કેટલાક જીવો વિષયરૂપ કાદવમા મગ્ન હોઇ સમ્યક્ત્વથી દૂર રહે છે"—૩૦૫

❀ ❀ ❀ ❀

आलस्योपहताः पापा, अन्ये मोहेन मोहिताः।
कषायविवशीभूता, दूरे तिष्ठन्ति बोधित ॥३०६॥

પાપીઓ માટે સમ્યક્ત્વનો અસભવ—

શ્લો૦—"આળસ વડે હણાયેલા, પાપી, મોહથી મુગ્ધ બનેલા અને કષાયને વશ થયેલા એવા કેટલાક જીવો સમ્યક્ત્વથી દૂર રહે છે"—૩૦૬

❀ ❀ ❀ ❀

तीव्रमानहता अन्या--वर्णवादे रता सदा ।
हारयन्ति नृजन्मापि, तेषां वोधि· कुतो भवेत् ? ॥३०७॥

અહંકારાદિથી દૂષિતને સમ્યક્ત્વના સાંસા—

શ્લો૦—"અત્યંત અભિમાનથી હણાયેલા તેમજ સર્વદા અન્યની નિન્દા કરવામાં મશગૂલ એવા જે (જીવો) મનુષ્ય-જન્મ પણ હારી જાય છે, તેમને સમ્યક્ત્વ (તો) ક્યાંથી (જ) હોય ?"—૩૦૭

सर्पा इव कराला ये, द्वेषाग्निपरिज्वालिताः ।
हनिष्यामः स्वमन्यं वा, तेषां धर्मः कुतो भवेत् ? ॥३०८॥

હડહડતા દ્વેષીમાં ધર્મનો અભાવ—

શ્લો૦—"સાપોની જેવા ભયંકર અને મારીશું અથવા જાતે મરશું એવા દ્વેષ-રૂપ આગમાં બળતા જે જીવો છે, તેમને ધર્મ ક્યાંથી હોય ?"—૩૦૮

विषयेषु विलग्नाना, मदिराऽऽसक्तचेतसाम् ।
मांसाद्यभक्ष्यरक्ताना, निद्राध्वस्तमतिमताम् ॥३०९॥
भक्तकथाप्रसक्ताना, चौरदेशकथाकृताम् ।
विग्रहे वद्धचित्तानां, वोधिलाभोऽस्ति दुर्लभ·॥३१०॥—युग्मम्

અપેય અને અભક્ષ્યમાં લટ્ટુ બનેલાઓમાં સમ્યક્ત્વનો દુર્લભ—

શ્લો૦—"વિષયોને વિષે અત્યંત લીન, [1]દારૂને વિષે આસક્ત મનવાળા, માંસ વગેરે અભક્ષ્ય પદાર્થોમાં આસક્ત, વળી નિદ્રાથી જેમની બુદ્ધિ નાશ પામી ગઇ છે એવા, ભક્ત-કથાના અત્યંત રાગી, ચોર અને દેશની કથા કરનારા અને લડાઇ (કરવા માટે) ઉત્સુક મનવાળા એવાને સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે"

—૩૦૯—૩૧૦

૧ આત્મ-નાશની wine wench and war પ્રસ્થાનત્રયી છે

शोकशल्ययुता' केचित्, केचित् कार्पण्यदोषतः ।
भयतोऽपि लभन्ते न, बोधिलाभं सुदुर्लभम् ॥ ३११ ॥

સમ્યકૃત્વ માટે નાલાયક જીવો—

શ્લો૦—"શોકરૂપ કાંટાથી યુક્ત (વીંધાયેલા) એવા કેટલાક તેમજ કંજુસાઇના દોષથી તથા ભયથી (ત્રસ્ત એવા) કેટલાક અત્યંત દુર્લભ એવા સમ્યકૃત્વના લાભને પામતા નથી "–૩૧૧

❖ ❖ ❖ ❖

अज्ञानोपहता येऽस्मिन्, श्वेतं कृष्णं विदन्ति न ।
द्विपदा वृषभास्तेऽब्धौ, बोधिहीना ब्रुडन्ति हा ॥३१२॥

અજ્ઞાનથી દુર્દશા—

શ્લો૦—"અજ્ઞાનથી માર્યા ગયેલા એવા જે (જીવો) ધોળી કે કાળી (બાજુ) જાણતા નથી, તે બેપગા બળદો સમ્યકૃત્વથી રહિત હોઇ આ (ભવ સાગરમાં) અરેરે ડૂબે છે "–૩૧૨

❖ ❖ ❖ ❖

अन्येऽपि कौतुकाकीर्णा, दिग्देशोद्यानकादिषु ।
प्रेक्षणगीतवाद्यानि, शृण्वन्त' सञ्चरन्ति ये ॥३१३॥
मन्त्रतन्त्रविधौ दक्षा, कुदर्शनकदाग्रहा· ।
कुहेतुभिर्विमूढा हा, तेषां धर्मो न चेतसि ॥३१४॥-युग्मं

ધર્મ માટે સ્થાન—

શ્લો૦—"બીજા પણ કૌતુકાથી આકીર્ણ બનેલા, તથા નાટકનાં ગાયન અને વાદિત્રને સાંભળતા દિશા, દેશ, બગીચા વગેરેમાં જેઓ સંચરે છે તેમ મનમાં તેમજ મંત્ર-તંત્રની વિધિમાં કુશળ, કુદર્શનને વિષે કદાગ્રહી અને કુહે આથી અતિશય મૂઢ બનેલા એવાના ચિત્તમાં ધર્મ હોતો નથી."–૩૧૩–૩૧

❖ ❖ ❖ ❖

यथाऽर्ककल्पयोस्तर्वो–स्तरुत्वसदृशेऽपि हि ।
मिथोऽन्तर महत् तद्वद्, धर्मयोर्लौकिकान्ययोः ॥३१५॥

[1]લૌકિક અને લોકોત્તર ધર્મમા અતર—

શ્લો૦—" આકડામા અને કલ્પતરુમા ઝાડપણારૂપ સમાનતા છે, છતાં પણ તે બેમા જેમ મોટુ અન્તર છે, તેમ લૌકિક તેમજ અલૌકિક ધર્મોમાં (પણ) પુષ્કળ અતર છે"–૩૧૫

❖ ❖ ❖ ❖

चिन्तामणौ घरट्टे च, प्रस्तरत्वे समेऽपि भो ।
यथाऽन्तर महत् तद्वद्, विद्धि काञ्चन-लोष्ठयोः ॥३१६॥

સમાન જાતિમા અતર—

શ્લો૦—"ચિતામણિ અને ઘટીમાં પથરાની અપેક્ષાએ સમાનતા છે છતાં જેમ તેમાં ઘણુ અતર છે તેમ સોના(રૂપ જૈન ધર્મ)મા અને માટીના ઢેફા(રૂપ અજૈન ધર્મ)માં પુષ્કળ અતર છે એમ (હે ચેતન!) તુ જાણ"–૩૧૬

❖ ❖ ❖ ❖

एवं व धर्मशब्देऽपि, समाने महदन्तरम् ।
सुपरीक्ष्य ततो ग्राह्यो, धर्मो विद्याविचक्षणैः ॥३१७॥

ધર્મ-અધર્મમા તફાવત—

શ્લો૦—" આ પ્રમાણે 'ધર્મ' શબ્દ સમાન હોવા છતા તે તે શબ્દોમા મોટુ આતરૂ છે, તેથી રૂડી રીતે પરીક્ષા કર્યા પછી વિદ્યાચતુરોએ ધર્મનુ ગ્રહણ કરવુ જોઇએ"–૩૧૭

ભાવાર્થની સતુલના–

સ્પષ્ટી૦—આ પદ્યમાથી જે ભાવ નીકળે છે તે શ્રીહરિભદ્રસૂરીશ્વરકૃત ધર્મબિન્દુની શ્રીમુનિચન્દ્રસૂરિકૃત વૃત્તિના ૨૨મા પત્રગત નિમ્ન-લિખિત અવતરણમા ઝળકી ઊઠે છે—

" त शब्दमात्रेण वदन्ति धर्मं
विश्वेऽपि लोका न विचारयन्ति ।

૧ જુઓ પૃ ૧૩૫

स शब्दसाम्येऽपि विचित्रभेदै-
विभिद्यते क्षीरमिवार्चनीय. ॥-ઉપજાતિ
लक्ष्मीं विधातुं सकला समर्थं
सुदुर्लभं विश्वजनीनमेनम् ।
परीक्ष्य गृह्णन्ति विचारदक्षाः
सुवर्णवद् वञ्चनभीतचित्ताः ॥ "-ઉપજાતિ

* * * *

पित्तलं काञ्चनं मत्वा, गृहीत्वा विक्रीणाति यः ।
ज्ञात्वा परमार्थत' कूटं, रोरूयते मुहुर्मुहु ॥३१८॥

છેતરાયેલાને અફસોસ—

શ્લો૦—"જે પિત્તળને (પીળા વર્ણવાળુ એઠ) સોનું માની ગ્રહણ કરી વેચવા નીકળે છે, તે વાસ્તવિક રીતે તેને ખોટુ જાણતા વારંવાર અત્યત રુદન કરે છે "-૩૧૮

* * * *

कनकं य. परीक्ष्यात्र, कष-च्छेद-प्रतापतः ।
गृह्णाति वञ्च्यते नैव, तथा धर्मविशारद ॥३१९॥

સુપરીક્ષકને છેતરપિંડીથી નિર્ભયતા—

શ્લો૦—"જેમ કસવુ, છેદવુ, તપાવવુ (એ ક્રિયા) વડે સોનાની પરીક્ષા કરી જે તેને લે છે, તે છેતરાતો નથી તેમ ધર્મમા પ્રવીણ (પુરુષ પણ અનેક ધર્મોની પરીક્ષા કર્યા પછી સુધર્મને ગ્રહણ કરતા છેતરાતો નથી) "-૩૧૯

સુવર્ણની પેઠે શાસ્ત્રની પરીક્ષા—

સ્પષ્ટી૦—કોઇ પણ શાસ્ત્રને પ્રમાણરૂપ ગણતા પહેલા સુવર્ણની જેમ તેની કસોટી કરી લેવી જોઇએ અર્થાત્ કષ, છેદ અને તાપ એ ત્રિવિધ પરીક્ષા કરતા જે ધાતુની સુવર્ણરૂપે પ્રતીતિ થાય તેને તે રૂપે માનવી એ જેમ સત્ય તેમજ વસ્તલ હકીકત છે, તેમ શાસ્ત્ર માટે પણ આવી પરીક્ષા કરવી અત્યત આવશ્યક છે [1]વિધિ અને [2]પ્રતિષેધ એ 'કષ' ગણાય છે કહ્યું પણ છે કે—

૧-૨ અવિરુદ્ધ કર્તવ્યતા અર્થનો ઉપદેશ કરનારુ વાક્ય 'વિધિ' છે, જેમકે કલ્યાણના અભિલાષીએ તપ કરવુ ત્યારે કોઇ પણ જીવની હિંસા ન કરવી, જૂઠુ ન બોલવુ એ 'પ્રતિષેધ' છે

"[1]पाणिवहाइयाणं पावट्ठाणाण जो उ पडिसेहो ।
झाणज्झयणाईणं जो य विही एम ' धम्मकसो ' ॥ "—આર્યા

અર્થાત્ જીવહિંસા ઇત્યાદિ પાપસ્થાનકોનો પ્રતિષેધ તેમજ ધ્યાન, અભ્યાસ ઇત્યાદિનુ વિધાન તે 'ધર્મ કષ' છે કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે જે ધર્મમા ડગલે ને પગલે સુલક્ષણવાળા પુષ્કળ વિધિ અને પ્રતિષેધ નજરે પડે તે ધર્મ 'કષ-શુદ્ધ' જાણવો પરતુ

"अन्यधर्मस्थिताः सत्त्वा, असुरा इव विष्णुना ।
उच्छेदनीयास्तेषा हि, वधे दोषो न विद्यते ॥ "—અનુ०

અર્થાત્ જેમ વિષ્ણુએ અસુરોનો સહાર કર્યો તેમ અન્ય ધર્મમાં રહેલા જીવોનો ઉચ્છેદ કરવો જોઇએ, કેમકે તેમને મારી નાખવામા કશો દોષ નથી એ મતલબના કથન જે ધર્મમા હોય તે ધર્મ કષ-શુદ્ધ નથી

'ધર્મ-છેદ' એટલે શુ તે નિમ્ન-લિખિત ગાથા ઉપરથી જોઇ શકાય છે –

"[2]बज्झाणुट्ठाणेणं जेण न वहिज्जइ तयं नियमा ।
संभवइ य परिसुद्धं सो पुण धम्मम्मि छेओ त्ति ॥"આર્યા

અર્થાત્ બાહ્ય અનુષ્ઠાન વડે જેને બાધા પહોચતી નથી, તે નક્કી પરિશુદ્ધ છે ધર્મને વિષે આ 'છેદ' કહેવાય છે કહેવાની મતલબ એ છે કે જેનો આવિર્ભાવ થયો નથી એવા વિધિ અને પ્રતિષેધના સભવ માટે તેમજ જેનો પ્રાદુર્ભાવ થયો છે તેના પાલન વાસ્તે ભિક્ષાટન વગેરે બાહ્ય ક્રિયારૂપ જે ચેષ્ટા છે તેનુ કથન તે 'છેદ' છે[3] જેમ કષથી શુદ્ધ ધાતુને વિષે આતરિક અશુદ્ધિની શકા રહેવાથી સુવર્ણનો પરીક્ષક તેને છેદી જુએ છે તેમ કષથી શુદ્ધ જણાતા ધર્મના છેદની વિચક્ષણો અપેક્ષા રાખે છે આ છેદ તે બીજો કોઇ નહિ પણ તે વિશુદ્ધ બાહ્ય ચેષ્ટા છે વિશુદ્ધ ચેષ્ટા એ છે કે જ્યા અવિદ્યમાન વિધિ અને પ્રતિષેધ અબાધિત સ્વરૂપી હોઈ પોતાના આત્માને મેળવે છે અને આત્માને

૧-૨ છાયા—

प्राणिवधादिकाना पापस्थानाना यस्तु प्रतिषेध ।
ध्यानाध्ययनादीना यश्च विधिरेष धर्मकष ॥

बाह्यानुष्ठानेन येन न बाध्यते तन्नियमात् ।
सम्भवति च परिशुद्ध स पुनर्धर्मे छेद इति ।

૩ સરખાવો—

" विधिप्रतिषेधयोरबाधयोरबाधकस्य सम्यग्रक्षपालनोपायभूतस्य अनुष्ठानस्य उक्ति छेद "।

મેળવેલા તે અતિચારરૂપ અપચારથી રહિત બની ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિનો અનુભવ કરે છે જે ધર્મમા આવી ચેષ્ટાનુ સવિસ્તર કથન હોય તે ધર્મ 'છેદ-શુદ્ધ' જાણવો

છેદથી પણ શુદ્ધ સુવર્ણ જેવી જણાતી ધાતુ તપાવ્યા વિના મેલને લઈને પોતાના સુવર્ણત્વને પૂર્ણ રીતે જાહેર કરી શકતી નથી તેમ કષ અને છેદથી નિર્મળ ધર્મનો પણ વાસ્તવિક સ્વભાવ તાપરૂપ પરીક્ષા વિના પ્રકટ થતો નથી

કષ અને છેદના પરિણામી કારણરૂપ જે ભાવ છે તેનુ કથન તે 'તાપ' છે અન્ય શબ્દોમા કહીએ તો બન્ધ, મોક્ષ વગેરેનો સદ્ભાવ અને તેના નિબંધરૂપ આત્માદિની સત્તારૂપ વાદ તે 'તાપ' છે કહ્યુ પણ છે કે—

"[1]जीवाइभाववाओ बन्धाइपसाहगो य इह तावो ।
एएहिं परिसुद्धो धम्मो धम्मत्तणमुवेइ ॥ "—આર્યા

આ સમગ્ર કથનનો સારાશ એ છે કે મન, વચન અને કાયાથી કરવું, કરાવવુ, અને અનુમોદવુ એમ ત્રણ પ્રકારે સૂક્ષ્મ અને બાદર જીવોની હિંસા વગેરેનો નિષેધ અને રાગાદિનો નિગ્રહ કરનારા ધ્યાન અને તપશ્ચર્યાનું સેવન જે શાસ્ત્રમા ફરમાવવામા આવ્યા હોય તે 'કષશુદ્ધ' શાસ્ત્ર ગણાય છે[2] જ્યાં સમિતિ, ગુપ્તિ વગેરેથી યુક્ત વિધિ-પ્રતિષેધના ઉપાયરૂપ અનુષ્ઠાનનો નિર્દેશ હોય તે શાસ્ત્ર 'છેદ-શુદ્ધ' જાણવુ[3] આત્મા છે, તે પરિણામી છે, તે વિચિત્ર કર્મથી બધાય છે, તેનો વિયોગ થતા તે મુક્ત બને છે ઇત્યાદિ સુંદર કથન વાળુ શાસ્ત્ર તે 'તાપ-શુદ્ધ' જાણવું

---

૧ છાયા—

जीवादिभाववादो बन्धादिप्रसाधकश्च इह ताप ।
एतै परिशुद्धो धर्मो धर्मत्वमुपैति ॥

૨ સરખાવો—

" सुहुमो असेसविसओ सावज्जे जत्थ अत्थि पडिसेहो ।
रागाइविउडणसह झाणाइ य एस कससुद्धो ॥ '—આર્યા
[सूक्ष्मोऽशेषविषय सावद्ये यत्रास्ति प्रतिषेध ॥
रागादिव्युत्रुटनसह ध्यानादि च एष कषशुद्ध ॥]

૩ કહ્યુ પણ છે કે—

" एएण न बाहिज्जइ सभवइ य त दुगं पि नियमेण ।
ववहरणेण सुद्धो जो सो छेएण सुद्धो त्ति ॥ '—આર્યા
[एतेन न बाध्यते सम्भवति च तद् द्वयमपि नियमेन ।
एतद्वचनेन शुद्धो य स छेदेन शुद्ध इति ॥]

दृश्यन्ते दानिनः शूरा, विद्वांसो रूपभाजिनः ।
परमार्थग्रहणे नित्य-मुद्यता विरला नराः ॥ ३२०॥

પરમાર્થના ગ્રાહકોની અલ્પ સંખ્યા—

શ્લો૦—" દાતાઓ, પરાક્રમીઓ, પણ્ડિતો, સુરૂપીઓ (ઢગલાબંધ) જોવાય છે, (પરંતુ) પરમાર્થનું ગ્રહણ કરવામાં સર્વદા ઉદ્યમી એવા માનવો (તો) વિરલા (જ) છે "—૩૨૦

द्वासप्ततिकलाविज्ञाः, स्वर्णरत्नपरीक्षकाः ।
सामर्थ्यविहीनास्तेऽपि, सन्ति धर्मपरीक्षणे ॥३२१॥

ધર્મની પરીક્ષા કરવા માટેની લાયકાત—

શ્લો૦—" જેઓ ૭૨ કળાઓના જાણકાર તથા સોના અને રત્નની પરીક્ષા કરનારા છે, તેઓ પણ ધર્મની પરીક્ષા કરવામાં બળ વિનાના છે "—૩૨૧

૭૨ કળાઓ—

સ્પષ્ટી૦—કલ્પસૂત્ર (સૂ. ૨૧૧)ની મહોપાધ્યાય શ્રીવિનયવિજયકૃત સુબોધિકા નામની ટીકામાં નીચે મુજબની ૭૨ કળાઓ ગણાવાઇ છે—

(૧) લિખિત, (૨) ગણિત, (૩) ગીત, (૪) નૃત્ય, (૫) વાદ્ય, (૬) પઠન, (૭) શિક્ષા, (૮) જ્યોતિષ, (૯) છંદ, (૧૦) અલંકાર, (૧૧) વ્યાકરણ, (૧૨) નિરુક્તિ, (૧૩) કાવ્ય, (૧૪) કાત્યાયન, (૧૫) નિઘણ્ટુ, (૧૬) હાથી ઉપર બેસવું, (૧૭) ઘોડા ઉપર બેસવું, (૧૮) એ બેની શિક્ષા, (૧૯) શસ્ત્રનો અભ્યાસ, (૨૦) રસ, (૨૧) મંત્ર, (૨૨) યંત્ર, (૨૩) વિષ, (૨૪) ખન્ય, (૨૫) ગંધવાદ, (૨૬) પ્રાકૃત, (૨૭) સંસ્કૃત, (૨૮) પૈશાચિક, (૨૯) અપભ્રંશ, (૩૦) સ્મૃતિ, (૩૧) પુરાણ, (૩૨) વિધિ, (૩૩) સિદ્ધાન્ત, (૩૪) તર્ક, (૩૫) વૈદક, (૩૬) વેદ, (૩૭) આગમ, (૩૮) સંહિતા, (૩૯) ઇતિહાસ, (૪૦) સામુદ્રિક, (૪૧) વિજ્ઞાન, (૪૨) આચાર્યક-વિદ્યા, (૪૩) રસાયન, (૪૪) કપટ, (૪૫) વિદ્યાનુવાદનું દર્શન, (૪૬) સંસ્કાર, (૪૭) ધૂર્તનું સબળક, (૪૮) મણિ-કર્મ, (૪૯) વૃક્ષની ચિકિત્સા, (૫૦) ખેચર્ય, (૫૧) અમરીકલા, (૫૨) ઇન્દ્રજાલ, (૫૩) પાતાલ-સિદ્ધિ, (૫૪) યંત્રક, (૫૫) રસોઇ, (૫૬) સર્વકરણી, (૫૭) પ્રાસાદનું લક્ષણ, (૫૮)

પણ, (૫૯) ચિત્ર, પત્થરનું કર્મ, (૬૦) લેપ-કર્મ, (૬૧) ચર્મ-કર્મ, (૬૨) પત્રચ્છેદ, (૬૩) નખચ્છેદ, (૬૪) પત્ર-પરીક્ષા, (૬૫) વશીકરણ, (૬૬) લાકડું ઘડવું, (૬૭) દેશ-ભાષા, (૬૮) ગારુડ, (૬૯) યોગાંગ, (૭૦) ધાતુ-કર્મ, (૭૧) કેવલિ-વિધિ અને (૭૨) શકુન-રુત

सौभाग्यशालिनस्ते स्यु-र्लब्ध यैर्भवसागरे ।
बोधिरत्न महानर्घ्यं, शिवसम्पत्प्रदायकम् ॥३२२॥

સમ્યક્ત્વશાળીનું સૌભાગ્ય—

શ્લો૦—"સંસાર-સમુદ્રમાં અતિશય અમૂલ્ય અને મુક્તિના વૈભવને આપનારૂં એવું સમ્યક્ત્વ-રત્ન જેમણે મેળવ્યું છે, તેઓ સૌભાગ્યશાળી છે."-૩૨૨

સમ્યક્ત્વને રત્નની ઉપમા—

સ્પષ્ટી૦—ગ્રંથકાર સમ્યક્ત્વને રત્નની-અમૂલ્ય રત્નની જે ઉપમા આપે છે તે અસ્થાને નથી, કેમકે જેમ પારસમણિનો સ્પર્શ થતાં લોઢું સુવર્ણ બની જાય છે તેમ સમ્યક્ત્વથી આત્મા અલંકૃત બનતાં તે અજ્ઞાની મટીને જ્ઞાની ગણાય છે અને તેનું પૂર્વોક્ત આચરણ જે મિથ્યા ગણાતું, હતું તે સમ્યક્-યથાર્થ લેખાય છે સમ્યક્ત્વમાં આવું બળ હોવાથી તેને, અમૂલ્ય રત્ન કહેવું તે શું અતિશયોક્તિ છે ?

पदार्था लौकिका प्राप्ता, भ्रमताऽनेकशो भवे ।
न प्राप्तो वीतरागोक्त-धर्मो जीवेन भावत ॥३२३॥

વીતરાગ-ધર્મની અપ્રાપ્તિ—

શ્લો૦—"સંસારમાં ભટકતા જીવે અનેક લૌકિક પદાર્થો મેળવ્યા પરંતુ વીતરાગે કથેલો ધર્મ ભાવથી મેળવ્યો નહિ "-૩૨૩

अप्राप्स्यद् यदि धर्म स, तदाऽऽप्स्यन्न कथ शिवम् ?।
एवं विचारतो जीवे, प्रागभाव प्रसिध्यति ॥३२४॥

સંસારમાં રઝળતા જીવને વિષે ધર્મનો પ્રાગભાવ—

શ્લો૦—" જો જીવે (ભાવથી) ધર્મ પ્રાપ્ત કર્યો હોત, તો આટલે તે મોક્ષે કેમ ન ગયો હોત ? આ પ્રમાણે વિચાર (કરવા)થી જીવને વિષે (ધર્મનો) પ્રાગભાવ (અર્થાત્ પૂર્વે અભાવ હતો એમ) સિદ્ધ થાય છે "—૩૨૪

अधुना दुर्लभं प्राप्त, तद् रत्न पुण्ययोगतः।
मा हार्षीर्मूढभावेन, शास्त्रविरुद्धवर्तनै· ॥ ३२५ ॥

ધર્મ-રત્નનું સંરક્ષણ—

શ્લો૦—" (હે જીવ !) હમણા તને તે દુર્લભ (ધર્મરૂપ) રત્ન પુણ્યના યોગે મળ્યુ છે તો મૂર્ખાઇથી શાસ્ત્રથી વિરૂદ્ધ આચરણો કરીને તુ તેને ગુમાવીશ, નહિ "—૩૨૫

बोधिसंरक्षणे ध्याना -कर्षणं पापमर्षणम् ।
भावनेय करोति द्राक्, ततोऽस्या त्व रतो भव ॥३२६॥

બોધિ-ભાવનાનુ ફળ—

શ્લો૦—" સમ્યક્ત્વના રક્ષણને વિષે આ ભાવના પાપનો નાશ કરનારા એવા ધ્યાનનુ સત્વર આકર્ષણ કરે છે, માટે તુ એમાં આસક્ત થા. "—૩૨૬

दूषणाष्टादशत्यक्त, उच्यते स जिनोत्तम· ।
यथार्थतत्त्वप्रख्याता, दुर्लभ परमेश्वरः ॥३२७॥
यतो मिथ्याऽन्धकारे स, मिथ्यादृष्टिसुविस्तृतैः ।
अन्तरित स· ·त्र, हृत्प्रकाशेन लक्ष्यते ॥३२

પરમેશ્વરની પીછાન—

શ્લો૦—" જે ૧૮ દૂષણોથી મુક્ત હોય તે 'જિનેશ્વર' કહેવાય છે યથાર્થ તત્ત્વોને વદનારો એવો આ પરમેશ્વર દુર્લભ છે, કેમકે મિથ્યાદૃષ્ટિઓએ અનંત ફેલાવેલા મિથ્યાત્વરૂપ અંધકારથી તે સર્વદા આવૃત છે અને તે (આ) લોકમાં હૃદયના પ્રકાશથી જ જણાય છે "—૩૨૭—૩૨૮

૧૮ દૂષણો—

સ્પષ્ટી૦—આ પદ્યમાં પરમેશ્વરમાં જે ૧૮ દૂષણોનો અભાવ કહ્યો છે તે દૂષણો નીચે મુજબ છે—

(૧) દાનાન્તરાય, (૨) લાભાન્તરાય, (૩) વીર્યાન્તરાય, (૪) ભોગાન્તરાય, (૫) ઉપભોગાન્તરાય, (૬) હાસ્ય, (૭) [1]રતિ, (૮) [2]અરતિ, (૯) ભય, (૧૦) ઘૃણા, (૧૧) શોક, (૧૨) મન્મથ, (૧૩) મિથ્યાત્વ, (૧૪) અજ્ઞાન, (૧૫) નિદ્રા, (૧૬) અવિરતિ, (૧૭) [3]રાગ અને (૧૮) [4]દ્વેષ

तत्प्रकाशो भवेत् तस्य, सिद्धान्तस्यावगाहनात् ।
आच्छादितोऽस्ति सोऽप्यत्र, मिथ्यात्वासक्तचेतसाम् ।३२९।
अत. प्रोक्त मया चित्त !, दुर्लभ परमेश्वर. ।
धर्मस्य कथको लोके, पाकाभावे भवस्थितेः ॥३३०॥

ભવ-સ્થિતિના પરિપાક વિના પરમેશ્વરની અપ્રાપ્તિ—

શ્લો૦—" (આ) જગત્માં સિદ્ધાન્તની અવગાહના કરનારાને તેનો પ્રકાશ થાય, (પરંતુ) તે (સિદ્ધાંત) પણ મિથ્યાત્વથી વાસિત મનવાળાઓને (તો) આચ્છાદિત છે એથી કરીને હે મન ! મેં કહ્યું કે ભવસ્થિતિ પાક્યા વિના લોકમાં ધર્મ કહેનારો પરમેશ્વર મળવો મુશ્કેલ છે "—૩૨૯—૩૩૦

૧ પદાર્થોના ઉપર પ્રીતિ ૨ રતિનો વિપર્યય ૩ સુખના અભિજ્ઞની સુખના સંસ્મરણ પૂર્વકની સુખમાં કે તેના સાધનમાં—અભીષ્ટ વિષયમાં ગૃદ્ધિ ૪ દુઃખના અભિજ્ઞનો દુઃખના સંસ્મરણ પૂર્વક દુઃખ પ્રતિ અથવા દુઃખના સાધન પ્રતિ ક્રોધ

मिलित स महापुण्यात्, सेव्यतां सेव्यतां सदा ।
सेवाप्राचुर्यतो भूयात्, सुलभः स भवान्तरे ॥३३१॥

પરમેશ્વરની પરિચર્યા—

શ્લો૦—"તે (પરમેશ્વર આજ) મોટા પુણ્યે મળ્યો છે, (વાસ્તે) તુ તેની સદા સેવા કર, સેવા કર (કે જે) સેવાની અધિકતાને લઇને ભવાન્તરમા (પણ) તેની પ્રાપ્તિ સુલભ થાય "-૩૩૧

तत्सेवा स्यात् तदुक्तानां, तत्त्वानां श्रद्धया तथा ।
तज्ज्ञानेन तदाचारैः, कुर्यात् सा तादृशं नरम् ॥३३२॥

મદુપાસનાનુ મહાફળ—

શ્લો૦—"તેણે કહેલા તત્ત્વો વિષે શ્રદ્ધા રાખવાથી, તેનુ જ્ઞાન મેળવવાથી અને તેના જેવા આચરણો કરવાથી તેની સેવા થાય-તેની ઉપાસના કરી ગણાય અને (એવી) તે સેવા (સેવા કરનારા) માનવને તે (ઈશ્વર)ના સમાન બનાવે "-૩૩૨

भावनेय भवेच्चित्ते, यस्य दुर्गतिदारिका ।
सद्‌गतौ गामुकीभूय, स्वल्पकालेन सिध्यति ॥३३३॥

મુક્તિનો રાજમાર્ગ—

શ્લો૦—"દુર્ગતિનો નાશ કરનારી એવી આ (ધર્મસ્વાખ્યાત નામની) ભાવના જેના મનમા થાય તે સદ્‌ગતિગામી થઇ અતિશય અલ્પ કાળમા સિદ્ધિ પામે "-૩૩૩

भावनाभिर्यदैताभि-श्चित्तनैर्मल्यधारिणाम् ।
पिण्डस्थादि भवेद् ध्यान, त ा मुक्तिरवाप्यते ॥३३४॥

મુક્તિ માટે પિણ્ડસ્થાદિ ધ્યાનો—

શ્લો૦—"જ્યારે આ ભાવનાઓથી ચિત્તની નિર્મળતા ધારણ કરનારાએ પિણ્ડસ્થ વગેરે ધ્યાન થાય ત્યારે તેમને મુક્તિ મળે "–૩૩૪

ધ્યાતાનુ સ્વરૂપ—

સ્પષ્ટી૦—પ્રાણ પરલોક સિધાવી જાય છતા સયમની ધુરધરતાને છોડનાર, અન્ય જીવોને પોતાના સમાન જોનાર, પોતાના સ્વરૂપથી ચલિત થનાર, ટાઢ, પવન, તડકો વગેરેથી ખેદ ન પામનાર, યોગામૃતરૂપ રસાયન પાન કરવાની ઇચ્છાવાળો, રાગ-દ્વેષથી નહિ દબાયેલો, ક્રોધ, માન, માયા અ લોભથી અદૂષિત, આત્મ-ભાવમા ચિત્તને રમણ કરાવનાર, સર્વ ક્રિયાઓ નિર્લેપ, કામ-ભોગોથી વિરક્ત, પોતાના દેહને વિષે પણ નિઃસ્પૃહ, સવેગરૂ સ ાવરમા નિમગ્ન, શત્રુ અને મિત્રને વિષે, નિંદા અને સ્તુતિને વિષે એ સર્વત્ર સમભાવમા રહેનાર, રાજા હોય કે રંક હોય તે બનેના તુલ્ય કલ્યાણ ઇચ્છનાર, સમગ્ર જીવો ઉપર કરુણા કરનાર, સાસારિક સુખથી વિમુખ, ઉ સર્ગો સહન કરવામા 'મેરુ'ની પેઠે ધીર, ચદ્રની જેમ આનદકારી અને પ નની જેમ સગ રહિત એવો બુદ્ધિશાળી જન ધ્યાન ધરવાને લાયક ગણાય જુઓ યોગશાસ્ત્રની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિનો સાતમો પ્રકાશ (શ્લો ૨-૭)

पिण्डस्थ च पदस्थ च, रूपस्थ रूपवर्जितम् ।
ध्यानचतुष्टय लोक, आत्मभावविबोधकम् ॥३३५॥

ધ્યાનના ચાર પ્રકારો—

શ્લો૦—" પિણ્ડસ્થ, પદસ્થ, રૂપસ્થ અને રૂપાતીત એમ લોકમા ચાર પ્રક નુ ધ્યાન આત્મ-ભાવનાને જાગૃત કરે છે "–૩૩૫

'पिण्डस्थ' तद् भवेद् ध्यानं, कायस्थः परमेश्वरः।
निष्कर्मश्चिन्त्यते चित्ते, ज्ञानवान् पारदो जिनः ॥३३६॥

પિણ્ડસ્થ ધ્યાનનુ લક્ષણ—

શ્લો૦—"શરીરધારી, (ઘાતિ-)કર્મ રહિત, જ્ઞાની, (સસારનો) પાર પમાડનાર અને વીતરાગ એવાને પરમેશ્વરરૂપે ચિત્તમા ચિતવવા તે 'પિણ્ડસ્થ' ધ્યાન છે "—૩૩૬

પિડસ્થ ધ્યેયના પાચ પ્રકારો—

સ્પષ્ટી૦—જ્ઞાની પુરુષોએ ધ્યાનના આલબનરૂપે પિંડસ્થાદિ પાચ પ્રકારના ધ્યેય બતાવ્યા છે તેમા પિંડસ્થનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ એ છે કે—

"पिण्डं-शरीरं तत्र तिष्ठतीति पिण्डस्थम्"

અર્થાત 'પિંડ' એટલે 'શરીર', તેમા રહેનાર તે 'પિંડસ્થ' કહેવાય છે આ પિંડસ્થ ધ્યેયની (૧) પાર્થિવી, (૨) આગ્નેયી, (૩) વાયવી, (૪) વારુણી અને (૫) તત્ત્વભૂ એમ પાચ ધારણાઓ છે તેમા 'પાર્થિવી' ધારણાનું સ્વરૂપ એ છે કે એક રજ્જુ લાબો અને તેટલો પહોળો ક્ષીર સમુદ્ર ચિતવવો તેમા જબૂ દ્વીપની માફક એક લાખ યોજનના વિસ્તારવાળુ અને હજાર પાખડીવાળુ સુવર્ણના જેવું કમળ ચિતવવુ તે કમળના કેશરોની શ્રેણિની અદર દેદીપ્યમાન પીળી પ્રભાવાળી અને 'મેરુ'ના જેવડી કર્ણિકા ચિતવવી તે કર્ણિકા ઉપર એક શ્વેત સિહાસન અને તેના ઉપર કર્મનો ઉચ્છેદ કરવા માટે તૈયાર એવા આત્માને બેઠેલો ચિતવવો આ પ્રકારનુ ચિતન તે 'પાર્થિવી' ધારણા છે

આગ્નેયી ધારણા—

પછી નાભિની અદર સોળ પાખડીવાળુ કમળ ચિતવવુ તે કમળની કર્ણિકામા अर्हं એ મહામન્ત્ર અને તેની સોળ પાખડીઓમા અનુક્રમે अ, आ, इ, ई, उ, ऊ ऋ ॠ, ऌ, ॡ ए ऐ, ओ, औ, अं, अः એ સોળ સ્વરો સ્થાપવા પછી હૃદયમા આઠ પાખડીનુ કમળ ચિતવવુ અને તેમા અનુક્રમે જ્ઞાનાવરણાદિ આઠ કર્મોનુ સ્થાપન કરવું અને પૂર્વોક્ત કમળ ઉપર ઝૂલતું હોય તેમ આ કમળનુ મુખ નીચુ રાખવુ પછી રેફ, બિન્દુ અને કળાથી યુક્ત મહામત્રમાના

કરતા ભમરાઓના ઝકારથી વાચાલ બનેલા અશોક વૃક્ષ વડે શોભતા, નમવ મરણની વચ્ચોવચ સિંહાસન ઉપર આરૂઢ થયેલા, બે બાજુ ચામરો વડે વીંઝાતા, સુર અને અસુરોના મુકુટોના રત્નોથી જેના ચરણના નખોની કાંતિ પ્રદીપ્ત થઇ છે એવા, જેની પર્ષદાની ભૂમિકા દિવ્ય પુષ્પના ઢગલાથી વ્યાપ્ત છે એવા, જેના મનોહર ધ્વનિનુ મૃગલાઓના સમુદાયો ઊંચી ડોક કરીને પાન કરી રહ્યા છે એવા, જાતિ-વૈરને ભૂલી જઇને જેની દેશના સાભળવા માટે સિંહ, વાઘ વગેરે પશુઓ ઉપસ્થિત થયા છે એવા, સમવસરણમા રહેલા, ચોત્રીસે અતિશયોથી યુક્ત અને કેવલજ્ઞાન વડે પ્રકાશતા એવા પરમેષ્ઠી અરિહંત પ્રભુના રૂપનુ આલંબન કરીને જે ધ્યાન કરાય છે તે 'રૂપસ્થ' ધ્યાન છે

આનુ સ્વરૂપ પ્રકારાતરથી દર્શાવતા સૂરિપુરદર કહે છે કે રાગ, દ્વેષ અને અત્યંત મોહના વિકારોથી અકલકિત, શાંત, કાંત, મનોહર, સમગ્ર લક્ષણોથી લક્ષિત, અજૈનોને અપરિચિત એવી યોગ-મુદ્રાથી મનોરજક, નેત્રોને અતિશય આનંદ અને અદ્ભુતતા અર્પનાર, જિનેશ્વરની પ્રતિમાના રૂપનુ નિર્મળ ચિત્તે નિનિમેષ દૃષ્ટિએ ધ્યાન ધરવુ તે 'રૂપસ્થ' ધ્યાન છે

પ્રાતિહાર્યોનુ દિગ્દર્શન—

પ્રાતિહાર્ય પરત્વે થોડોક વિચાર **સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાના** સ્પષ્ટીકરણ (પૃ ૨૯૫-૨૯૬)મા મેં કર્યો છે તેમજ તે સમ્બન્ધી કેટલુંક વિવરણ 'શ્રીભક્તામર સ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યસગ્રહના દ્વિતીય વિભાગ'ગત શ્રીપાર્શ્વ **ભક્તામરના** સ્પષ્ટીકરણ (પૃ ૧૫૯-૧૬૪)મા મેં ઉમેર્યું છે આથી અત્ર **શ્રીજ્ઞાનસાગરસૂરિકૃત** 'नम नरसुरासुरमौलिमौलि'થી શરૂ થતા તેમજ ૧૯ પદ્યાત્મક એવા **શ્રીપાર્શ્વજિન-સ્તોત્રમાથી** અશોક વૃક્ષ વગેરે આઠ પ્રતિહાર્યો પરત્વે પ્રકાશ પાડતા અને વસતતિલકા છદમા રચાયેલા એવા આઠ પદ્યો નીચે મુજબ ભાષાતર સહિત રજુ કરી સતોષ માનવામા આવે છે—

" स्वामिन्नशोकतरुरेप जनानशेषान्
धर्मं दिशन्निव रवैरलिना करोति ।
माद्यप्रभावभवनस्य भवादृशस्य
सङ्गान्न के विमतयोऽपि भवन्ति तज्ज्ञाः ? ॥ ७ ॥

અર્થાત્ હે નાથ ! સમસ્ત જનોને ધર્મ દેખાડતો હોય તેમ આ અશોક વૃક્ષ ભ્રમરોના નાદોથી સૂચવે છે મહાપ્રભાવના મદિરરૂપ આપ જેવાની સગતિથી ક્યા વિમતિઓ પણ તજ્જ્ઞ (તેના જાણકાર) થતા નથી ?

" मन्ये पुरस्तव विकस्वरपञ्चवर्ण-
जानुप्रमाणकुसुमप्रकरच्छलेन ।
विश्वाधिपस्य भवतो भयतः स्मरेण
मुच्यन्त पञ्च विशिखाः सविषादमीश ! ॥ ८ ॥ "

અર્થાત્ હું માનું છું કે નાથ ! વિશ્વપતિ એવા આપના ભયથી મદને આપની સમક્ષ ખીલેલા, પચરંગી અને જાનુપ્રમાણક પુષ્પોના સમુદાયના છળથી (પોતાના) પાંચે બાણો સખેદપણે છોડી દીધા

" दोषाकलङ्कजडताश्रयिणः सुधांशोः
साम्यं कथं भवतु ते वदनस्य देव ! ।
नित्यं श्रियः कुलगृहस्य हि यस्य गाव-
स्तापं जनस्य शमयन्ति सुधायमानाः ॥ ९ ॥ "

અર્થાત્ હે દેવ ! સદા લક્ષ્મીના કુલગૃહરૂપ એવા જેની વાણીઓ અમૃતના તુલ્ય હોઇ સદા માનવના તાપને શાંત કરે છે એવો જે તું છે તેના વદનની સાથે રાત્રિ, કલંક અને જડતાનો આશ્રય લેનારા ચંદ્રની કેવી રીતે સમાનતા હોય ?

" त्रैलोक्यलोचनसुधाञ्जन ! चारुरूप !
चन्द्रांशुचारुचमरावलिरुत्तरन्ती ।
मौलेर्गिरेरिव नदी जलपूरपूर्णा
पार्श्वद्वयेऽपि तव देव ! विभाति शुभ्रा ॥ १० ॥ "

અર્થાત્ ત્રિભુવનવાસી પ્રાણીઓના લોચનને વિષે અમૃતના અંજન સમાન તેમજ મનોહર રૂપવાળા હે દેવ ! તારી બંને બાજુએ વીંઝાતી, દેદીપ્યમાન તેમજ ચંદ્રના કિરણના જેવી મનોહર ચામરોની શ્રેણિ પર્વતના શિખરથી નીકળતી તેમજ જળના પૂરથી પૂર્ણ એવી ઉજ્જ્વળ નદી જેવી શોભે છે

" भित्त्वा विभो ! नरसुरासुरसम्पदोऽसौ
सिंहः सुवर्णमणिनिर्मितमासनं ते ।
संश्रित्य विज्ञपयतीव यथा भवाब्धे-
र्मां नाथ ! तारय पशुं पशुजात्यपेतम् ॥ ११ ॥ "

અર્થાત્ હે પ્રભુ ! માનવ, દેવ અને દાનવની સંપત્તિઓને ભેદીને સુવર્ણ અને મણિના બનાવેલા તારા આસનનો આશ્રય લઇને એ સિંહ તને એમ

વિનતિ કરતો હોય એમ જણાય છે કે હે નાથ ! પશુ-જાતિથી દૂર થયેલા એવા પશુરૂપ મને તુ સસાર-સાગરથી તાર

" सम्भावयामि भवतस्तनुसम्भवेन
भामण्डलेन शितिना जिन ! भासुरेण ।
पूर्णं नभस्तलमिदं सकलं यदीति
नो तत् कथं मरकताप(म ?)मिदं बभूव ? ॥ १२ ॥"

અર્થાત્ હે વીતરાગ ! આપના દેહમાથી ઉદ્ભવેલા કાળા તેમજ દેદીપ્યમાન એવા ભામડળ વડે જો આ સમગ્ર આકાશ-તલ પૂર્ણ હોય તો હુ એમ સભાવના કરૂ છુ કે એ કેમ મરકત (મણિના) જેવુ ન થયુ ?

" व्योमस्थितस्त्रिदशदुन्दुभिरेष हृद्यः
पुंसां नदन्निति विभो ! वदतीव नित्यम् ।
भो भो जगत्त्रयपतिर्जगदर्थवेदी
नातः परोऽस्ति भुवने तदमुं श्रयध्वम् ॥ १३ ॥"

અર્થાત્ હે નાથ ! આકાશમા રહેલ, મનોહર અને દેવોએ (વગાડેલ) દુદુભિ અવાજ કરતા એમ કહે છે કે હે (ભવ્ય જનો !) આ જગત્મા આના સિવાય અન્ય કોઇ ત્રૈલોકયનો નાથ નથી તેમજ જગત્ના ,અર્થનો જાણનાર નથી, વાસ્તે તમે એને ભજો

" लोकत्रयैकतिलकं प्रणमन्त्यमुं ये
ते कीर्तिकेवलशिवत्रयमाश्रयन्ते ।
कुन्देन्दुसुन्दरतरं त्रिजगज्जनानां
छत्रत्रयं तव निवेदयतीव देव ! ॥ १४ ॥"

અર્થાત્ હે ઈશ્વર ! કુન્દ અને ચન્દ્ર કરતા પણ વિશેષ સુદર એવાં તારાં ત્રણ છત્રો ત્રૈલોક્ય(વાસી) માનવોને એ નિવેદન કરતા હોય એમ મને લાગે છે કે જેઓ આ ત્રિભુવનના તિલકને પ્રણામ કરે છે તેઓ કીર્તિ, કેવલજ્ઞાન અને મોક્ષ એ ત્રણને પામે છે

સમવસરણનુ સ્વરૂપ—

સમવસરણની આછી કે ઘેરી રૂપરેખા સ્તુતિચતુર્વિંશતિકાના સ્પષ્ટીકરણ (પૃ ૨૯૧-૨૯૯)મા તેમજ શ્રીવીરસ્તુતિના સ્પષ્ટીકરણ (પૃ ૨૫૩-૨૫૬)મા મે આલેખી છે આથી અત્ર એટલુ જ ઉમેરીશ કે આખું ટુકુ અને મનોરંજક

વર્ણન શ્રીગુણચન્દ્રગણિકૃત મહાવીરચરિત્રમા પ્રાકૃત ભાષામા આલેખાયેલુ છે એના જિજ્ઞાસુએ એ ગ્રથનુ ૨૫૧મુ પત્ર જોવુ

ज्योतिश्चिन्मयरूपो हि, सिद्धोऽमूर्तो निरञ्जनः ।
स्मर्यत ईश्वरो यत्र, 'रूपातीत' प्रकीर्तितम् ॥ ३३९ ॥

રૂપાતીત ધ્યાનનુ લક્ષણ--

શ્લો૦—"જે (ધ્યાન)મા જ્યોતિ સ્વરૂપી, જ્ઞાનમય, સિદ્ધ, અમૂર્ત અને નિરજન એવા ઈશ્વરનુ સ્મરણ થાય તેને ' રૂપાતીત ' કહેવામા આવ્યુ છે."—૩૩૯

एतच्चतुष्टय ध्यायन्, ध्याता ध्येयपद व्रजेत् ।
कीटको भ्रमरीध्यानान्-भ्रमरीत्व यथाऽऽनुयात् ॥३४०॥

ધ્યાતાની ધ્યેયરૂપતા—

શ્લો૦—"જેમ કીડો ભમરાના ધ્યાનથી ભમરાપણાને પામે છે તેમ આ ચારનુ ધ્યાન કરતાં ધ્યાન કરનાર ધ્યેય (ધ્યાન કરવા યોગ્ય) પદને પામે છે"—૩૪૦

पूर्वोक्तशिक्षया जीव !, यदा त्वं संयुतो भवेः ।
तदाऽन्तरात्मभावेन, योजितो हि भविष्यसि ॥१॥

અંતરાત્માની પ્રાપ્તિ માટે સાધન—

શ્લો૦—"હે ચેતન ! પૂર્વે કહેલી શિક્ષાથી જ્યારે તું યુક્ત થઇશ, ત્યારે તું આન્તરિક આત્મ-ભાવથી જોડાઇશ"—૧

* * * *

अन्तरात्मा निलीयेत, परमात्मनि पुनर्यदा ।
प्राप्य तेनैक्यमात्मैव, परमात्मपदमाप्नुयात् ॥२॥

આત્માની પરમાત્મતા—

શ્લો૦—"વળી જ્યારે અંતરાત્મા પરમાત્મામાં લીન થાય, ત્યારે જ તેની સાથે એકતા પામી આત્મા જ પરમાત્મ-પદ પામે"—૨

* * * *

निर्मथ्य घातिकर्माणि, केवलज्योतिराप्य च ।
हस्तामलकवद् विश्वं, पश्यति स चराचरम् ॥३॥

ઘાતિ-કર્મના ક્ષયથી સર્વજ્ઞતા—

શ્લો૦—"(ચાર) ઘાતિ-કર્મોનો ક્ષય કરી કેવલજ્ઞાનરૂપ પ્રભા પામીને તે ચરાચર વિશ્વને હાથમાં આમળાની જેમ દેખે છે"—૩

* * * *

निलीनसकलक्लेशो, घातिकर्मक्षये सति ।
सदेह परमात्माऽपि, विदेहसदृशो भवेत् ॥४॥

અઘાતિ-કર્મના નાશથી પૂર્ણ પરમાત્મપણું—

શ્લો૦—"જેના સર્વ ક્લેશો શાંત થઇ ગયા છે એવો તે દેહધારી ઉત્તમ આત્મા પણ અઘાતિ-કર્મનો નાશ થતાં દેહ રહિત પરમાત્મા જેવો થાય"—૪

* * * *

तीर्थकृत्कर्मवेदाय, कर्मभेदाय देहिनाम् ।
देशनां स यकां दद्याद्, तल्लेशोऽत्र विलिख्यते ॥ ५ ॥

તીર્થંકર-નામ-કર્મનો વિપાક—

શ્લો૦—"તીર્થંકર-નામ-કર્મ વેદવાને માટે-એનો વિપાક ઉદય અનુભવવા માટે તેમજ જીવોનાં કર્મોને ભેદવાને માટે તેણે (એટલે કે તીર્થંકરે) જે દેશના આપવી જોઇએ તેનો અંશ અહીં લખવામા આવે છે "-૫

[1]તીર્થંકરની દેશના--

સ્પષ્ટી૦—'દેશના' એ 'દિશ્' ધાતુ ઉપરથી બનેલો શબ્દ છે એનો અર્થ નિર્દેશ, સંદેશ, ઉપદેશ થાય છે એક વખતે રામરાજ્યના નામથી મશહુર એવી આપણી આ માતૃભૂમિએ અત્યાર સુધીમા આત્મોન્નતિમા સાધનભૂત અનેકવિધ દેશનારૂપ સરિતાઓને શિર ઉપર ધારણ કરી છે એક રીતે વિચારીએ તો આપણુ એ અહોભાગ્ય છે કે આત્મલક્ષ્મીનો અખૂટ ખજાનો આપણા ખંડમા--'એશિયા' ખંડમા જ પ્રકટ થયો છે પરમાત્મા **મહાવીર**, ભગવાન્ બુદ્ધ, શ્રીકૃષ્ણ વાસુદેવ, હજરત **મહમદ** પયગંબર, ઇસુ ખ્રિસ્ત અને **જરથોસ્ત** જેવા મહાનુભાવોને જન્મ આપી આ પૂર્વ ખંડ અપૂર્વતાને પામ્યો છે અનેક ઋષિવરોએ અધ્યાત્મ જેવા અગમ્ય અને અસાધારણ માર્ગ ઉપર બાલજીવો પણ ચાલી શકે તે માટે વિવિધ વર્ણની રોશનીરૂપ પોતાની વાગ્ધારા વહેતી મૂકી છે તેમાની એક કલકલનિનાદિની, અખંડિત પ્રવાહવાળી અને ત્રિકાલાબાધિત તત્ત્વવાળી તરંગિણીનો અત્ર નિર્દેશ કરવામા આવે છે આ સરિતાના ઉત્પાદક પરમ પૂજ્ય સર્વજ્ઞ જિનેશ્વર છે તેમની દેશનાની મુખ્ય ખુબી કહો કે તેમની વાણીની અલૌકિક બલિહારી કહો તો તે સ્યાદ્વાદ શૈલીનુ સમુચિત અને સર્વાંગીય સેવન છે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવરૂપ ત્રિવિધ દિવ્ય શક્તિરૂપે પૂજાયેલ, ઉત્પાદ, ધ્રૌવ્ય અને વ્યયરૂપ ત્રિરંગી તત્ત્વોથી તરંગિત તરંગિણી તે જિનેશ્વરની-તીર્થંકરની દેશનાની ઉત્થાનિકા છે, ભૂમિકા છે એ તેનો અમર આત્મા છે ચૌદ વિદ્યાના પારંગત વિપ્રવર્ય **શ્રીગૌતમસ્વામી** પ્રમુખ ગણધરોને આગમો રચવામા અદ્ભુત પ્રકાશ પાડનારી એ ઝળહળતી જ્યોતિ

---

૧ મુંબઇમાં શ્રીગોડીજીના ઉપાશ્રયમાં સમાજના ઉત્કર્ષના તીવ્ર અભિલાષી શ્રીવિજયવલ્લભસૂરિના શિષ્ય મુનિરાજ શ્રીસમુદ્રવિજયના અધ્યક્ષપણા નીચે વિક્રમ સંવત્ ૧૯૮૫ના ચૈત્ર શુક્લ તેરસને દિને **શ્રીમહાવીર-જયંતી** ઉજવવામા આવી તે વખતે મેં 'દેવાર્યની દેશના' એ નિબંધ વાચી સંભળાવ્યો હતો તેમાંથી થોડોક ભાગ સારરૂપે અહીં આપવામાં આવે છે

છે સતમા જેનો સમાવેશ થાય છે એવા ચેતન અને જડ તત્ત્વોનુ પ ચમ ગણધર શ્રીસુધર્મસ્વામીએ જે ચિત્ર આલેખ્યુ છે તેની સુદરતા, સસ્કારિતા અને અભિજાતતા કોને આભારી છે ? એ ચિત્રનો ઉઠાવ, એના રગની મિલાવટ, એને માટે વપરાયેલી પીંછીનો કુમાશ અને એનુ કૌશલ્ય પ્રશસાપાત્ર બન્યુ છે તો તેમા કોનો હાથ છે ? કહેવુ પડશે કે ચોવીસમા તીર્થંકર શ્રમણ ભગવન્ મહાવીરની અપ્રતિમ, આદરણીય અને અનુકરણીય વાણીના સહકારનો, સતોને અનત દિગતના દર્શન કરાવનારી પૌષ્ટિક અને પ્રોત્સાહિક દેશનાની સહાયતાનો

જે દેશના આપવા પૂર્વે ચરાચર જગતનું હસ્તામલકવત્ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરાયુ હોય તે દેશનાનુ મૂલ્ય કેમ અ કાય ? દ્રવ્ય ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવના પૂરેપૂરા ચિકિત્સકની વાણીનુ પાણી કેવી રીતે મપાય ? સુદર, સાર્થક અને સુખી જીવનના ઘડતરમા અનેરો ભાગ ભજવનારી, ભાષા-માધુર્યથી ભરપૂર અને મધુરતાની ખાણરૂપ જિન-વાણીના પ્રતિધ્વનિઓ ભગવતી સરસ્વતીની વીણામાથી સભળાય છે એમ કહેવુ શુ વધારે પડતુ છે ? તીર્થંકરની વાણીની મીઠાશ, અસદિગ્ધતા, અગ્રામ્યતા, રસિકતા, કોમલતા, મનોહરતા, હૃદયગમતા, યોજનગામિતા, સર્વસ્પર્શિતા ઇત્યાદિની જેટલી પ્રશસા કરાય તેટલી ઓછી છે।

વિચાર-વિપુલતાથી વિભૂષિત, શબ્દ-લાલિત્યથી લલિત, વિશુદ્ધ વર્ણન શૈલીથી અકિત, ક્ષુદ્ર અને મલિન વિચાર તેમજ અશુદ્ધ અને અનુચિત વર્તનની અપવિત્ર રજકણોને દૂર કરનારી તેમજ જાતિ-વૈરને જલાજલિ આપનારી દેશના [1]અર્ધમાગધી ભાષામા અપાય છે આ વાતની [2]સમવાયાગાદિ આગમો સાક્ષી પૂરે છે

સામાન્ય જનતા એનો લાભ લઇ શકે તે માટે આ ભાષાનો ઉપયોગ કરાય છે આ ભાષા સસ્કૃત નથી એ વિષે તો બે મત નથી આ ભાષાની ગહનતા અને સાથે સાથે સુકોમલતા સુજ્ઞ મનુષ્યોનુ મસ્તક કપાવે છે શભુરહસ્ય નામના અજૈન ગ્રથમા પ્રાકૃતને સસ્કૃત કરતા પણ ઉચ્ચ સ્થાન આપવામા આવ્યુ છે [3] એથી પણ આ ભાષાની સહૃદયતા સમજી શકાય છે વિશેષમા મૂળથી

---

૧ આથી શુ સમજવુ એ સબધમા ન્યાય-વ્યાકરણ-તીર્થ પ હરગોવિંદદાસે યોજેલા પાઇઅ-સદ્-મહણ્ણવો ના ચોથા ભાગનો ઉપોદ્ઘાત (પૃ ૨૧-૨૭) જોવો

૨ આ રહ્યો તે ઉલ્લેખ —

" भगवं च णं अद्धमागहीए भासाए धम्ममाइक्खइ '
[भगवानर्धमागध्या भाषया धर्ममाचष्टे]

૩ જુઓ આર્હતદર્શનદીપિકા (પૃ ૧૩૪)

મીઠી એવી આ ભાષામા અપાતી દેશનારૂપ સુવર્ણને દેવોના દુન્દુભિના નાદરૂપ સુગધનો સુયોગ મળે છે કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે જ્યારે તીર્થંકર માલકોશાદિ રાગબદ્ધ દેશના આપતા હોય ત્યારે તેમના અનુપમ સ્વરમા સુરો સૂર પૂરે છે કોઈ કોયલકઠી ગાયક સગીત શાસ્ત્ર અનુસાર ગાઈ રહ્યો હોય અને તેમા વાદિત્રનો સહકાર સધાય તો પછી એ સૂરની મીઠાશ કેવી જામે? એવી જ રીતે અહી ઉત્તમ સ્વરોચ્ચાર પૂર્વક-સ્વરના ઉચ્ચારણના સપૂર્ણ ઉત્કર્ષમય દેશના સર્વોત્તમ સહનન અને અનુપમ સસ્થાનવાળા તીર્થંકરના કઠમાથી બહાર નીકળતા તે સગીતમય સદેશનો સ્વાગ સજેલી જણાય તો તેમા શુ આશ્ચર્ય છે ? એનો તાનપલટો અનેકના જીવનમા પલટો પેદા કરે તો તેમા શી અદ્ભુતતા છે ?

આ વાણીની મીઠાશ કેવળ શબ્દ-ગુથન પૂરતી કે શબ્દ ચિત્રની પ્રતિમા ખડી કરવા પૂરતી જ નથી પરતુ એમા તો અખિલ ભૂમડલને મહામાગલિક મહામત્ર સમાયેલો છે જગતના સર્વ પ્રાણીઓ પર દયાભાવ રાખવો, કોઈને પણ કષ્ટ થાય એવી રીતે ન વર્તવુ, સદાચારથી સૌનો ઉદ્ધાર છે (ભલે પછી તે શૂદ્ર કયા ન હોય, અરે તિર્યંચ પણ હોય ને) એ એનો સાર છે

દેશનાની સફળતા—

અજેય બળ અને સપૂર્ણ આત્મવિશ્વાસથી વિભૂષિત, પક્ષપાતથી પરાઙ્મુખ અને સરલતા, નિર્ભયતા અને સર્વજ્ઞતાની મૂર્તિરૂપ એવા તીર્થંકરની દેશના રોચક, શિક્ષાપ્રદ, અને માર્ગ-દર્શક નીવડે એ સ્વાભાવિક છે, કેમકે આત્મશ્લાઘા કે પરનિન્દા માટે એમા સ્થાન જ નથી, એ બે રાણીઓના અધ-પતન પછી તો આવી દેશનાનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે કહેવાની મતલબ એ છે કે તીર્થંકરના સદેશની સફળતા થવામા એમની સર્વાંગીય સત્યવાદિતા, સહૃદયતા અને ઇન્દ્રિય-સયતિ (વિષયમા સપૂર્ણ આસક્તિનો અભાવ) કારણભૂત છે

દેશના આપવાનુ કારણ—

અત્ર એ નિવેદન કરવુ આવશ્યક સમજાય છે કે લક્ષ્મી મેળવવા માટે કે કીર્તિ સપાદન કરવા માટે કે પુણ્યનું ઉપાર્જન કરવા માટે તીર્થંકર ઉપદેશ આપતા નથી આ તો કૃતકૃત્યની વાણી છે દીક્ષા લીધી તે પૂર્વે જેમણે એક વર્ષ પર્યંત દાન દીધુ, ત્રણ અબજ, અઠ્યાસી કરોડ અને એસી લાખ સુવર્ણનુ દાન દઈ જે દાનવીર બન્યા તે વ્યક્તિ શુ ધનની આશા રાખે ? જેમના અવતાર-સમયથી માડીને તે મોક્ષગમનના કાળ પર્યંત જેમનો કીર્તિ પટહ સૌમક ઇન્દ્રો ...મૂલો લહાવો લે છે તેમને કીર્તિ હોઈ ખરી ? તીર્થ- ... પુણ્ય પ્રકૃતિને વેદવાને ભોગવવા માટે તો ... કાર્ય કરી રહ્યા છે પ્રલોભન સલવે છે

આ ઉપરથી સમજાય છે કે તીર્થંકર નામ કર્મના દળિયા ખપાવવા માટે તીર્થંકર દેશના દે છે, પરંતુ જેમ દાળ ભેગી ઢોકળી ચડી જાય છે તેમ આ દેશનાના શ્રવણથી ભવ્ય જીવોને અપૂર્વ લાભ થાય છે એને લક્ષ્યીને ધર્મદેશનાનું ફળ શ્રીગુણચન્દ્રગણિકૃત મહાવીરચરિત્રના ૨૫૨મા પત્રમા નિર્દેશાયું હોય એમ જણાય છે

દેશનાનુ રહસ્ય—

જે દેશનાના આપણે આ પ્રમાણે ગુણ ગાયા છે અને ગાઈએ તે સબધમા એક વાતનો નિર્દેશ કરવો રહી જાય છે તે એ છે કે દેશના આપનાર કેવળ પોતે સર્વજ્ઞ છે, અન્ય કોઈ થયા નથી કે થશે નહિ એવુ એકદેશીય અને અત એવ અસત્ય તત્ત્વ ન પ્રરૂપતા પોતાના જેવા સર્વજ્ઞ થયા છે અને થશે, સ્ત્રીઓ પણ સર્વજ્ઞતા તેમજ સિદ્ધિને પામી શકે છે, એવી ઉદ્ઘોષણા કરે છે આનુ પ્રબળ પ્રમાણ આગમો છે વિશેષમા ભગવન્ મહાવીરને પૂર્વ તીર્થંકરોએ જે કહ્યુ છે તે હું કહું છું, એવા ઉલ્લેખ કરનાર તરીકે આગમોમા આલેખવામા આવ્યા છે એ ઉપરથી આ વાત ફલિત થાય છે

આ તો આપણે તીર્થંકર દેવોની દેશનાનો વિચાર કર્યો દેશના સબધી થોડો ઘણો ઊહાપોહ આચારાંગ (અ, ૨, ઉ ૬, સૂ ૧૦૧–૧૦૨)ની શ્રીશીલાકસૂરિકૃત વૃત્તિ તેમજ ઔપપાતિક સૂત્ર (સૂ ૩૪)મા નજરે પડે છે ગ્રથગૌરવના ભયથી અત્ર એટલુ જ નિવેદન કરીશ કે જે જે રીતે બોધ પામે તેને તે રીતે ઉપદેશ આપવો ઉચિત છે અર્થાત્[1] દ્રવ્ય,ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવનો ખ્યાલ રાખવો જોઈએ અન્ય દર્શનીય રાજાને ઉપદેશ આપતી વેળા તો એ ખાસ વિચારવુ જોઈએ કે શુ તે અભિગૃહીત મિથ્યાદૃષ્ટિ છે કે અનભિગૃહીત કે તે સશયશીલ છે ? જો તે અભિગૃહીત મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય તો કુતીર્થિકોની જાળમા સપડાવાથી તે તેવો છે કે પોતાની મેળે જ તે તેવો છે ? આવી તપાસ કર્યા વિના તેને એમ કહેવામા આવે કે–

" दशसूनासमश्चक्री, दशचक्रिसमो ध्वजः ।
दशध्वजसमा वेश्या, दशवेश्यासमो नृपः ॥ "

અર્થાત્ દશ કતલખાના ચલાવનારા જેટલો કુભાર, દશ કુભાર જેટલો ધ્વજ (પીઠું રાખનાર), દશ ધ્વજના સમાન વેશ્યા અને દશ વેશ્યા તુલ્ય રાજા પાપી છે તો તે રાજા ગુસ્સે થાય એટલુ જ નહિ પણ સકળ સઘને ભયકર આફતમા નાખે આથી એ વાત સ્પષ્ટ થાય છે કે વ્યક્તિની પરીક્ષા કર્યા વિના તેને ઉપદેશ આપવો તે અવિધિ

૧ વ્યક્તિ મિથ્યાદૃષ્ટિ છે કે ભદ્રપરિણામી છે ? કયા આશયથી એ પૂછે છે ? તે કોને દેવ તરીકે નમન કરે છે ? તે કયા દર્શનનો છે ? આ દ્રવ્ય સંબધી આલોચના થઇ અહીં વૈષ્ણવોનું જોર છે કે શૈવોનું કે જૈનોનું કે ઉત્સગરુચિનું એ ક્ષેત્ર પરત્વેની આલોચના છે આ કયો કાળ છે ? દુષમાદિક કે દુર્લભદ્રવ્યકાલ ? આ કાળ સંબધી આલોચના છે પૂછનારમા રાગ અને દ્વેષથી પર એવો મધ્યસ્થ ભાવ છે કે નહિ એ ભાવવિષયક આલોચના છે

છે અને તેવી અવિધિ પૂર્વકનો ઉપદેશ આ લોકમા બાધાકારી છે એટલુ જ નહિ પણ પરલોકમા પણ ગુણકારી નથી. વળી અક્ષરકોવિદ સમાજમા પક્ષ, હેતુ અને ઉદાહરણનો આદર કર્યા વિના પ્રાકૃત ભાષામા ઉપદેશ આપવો તે પણ અવિધિ છે આ પ્રમાણે કરવાથી તો કેવળ પ્રવચનની હીલના થાય અને કર્મ-બન્ધ થાય વાસ્તે જે વિધિ ન જાણતો હોય તેને મૌન ધારણ કરવુ તે શ્રેયસ્કર છે કહ્યુ પણ છે કે—

" [1]सावज्जणवज्जाणं वयणाणं जो न याणाइ विसेस।
वुत्तुं पि तस्स न खमं किमंग पुण देसण काउ ? ॥"—આર્યા

અર્થાત્ જે સાવદ્ય અને નિરવદ્ય વચનોની વિશેષતાથી અજાણ છે તેને બોલવુ પણ ઉચિત નથી, તો તેને માટે દેશના આપવાની તો વાત જ શી ? વળી જે પદાર્થ હેતુગમ્ય હોય ત્યા હેતુનો ઉપયોગ અને આગમગમ્ય હોય ત્યા આગમનો ઉપયોગ કરે તો તે સિદ્ધાન્તનો આરાધક છે, એથી ઉલટુ કાર્ય કરનાર જૈન શાસનનો વિરાધક છે

ગીતાર્થ-નિશીથના જાણકાર મુનિ દેશના આપવાને લાયક છે અને એ દેશનાના ત્રણ પ્રકારો છે ઇત્યાદિ હકીકત મહોપાધ્યાય શ્રીમાનવિજયકૃત **ધર્મસગ્રહ**મા મળી આવે છે, પરતુ તે સબધમા અત્ર ગ્રન્થગૌરવના ભયથી વિચાર કરવો બની શકે તેમ નથી

सर्वेषां धर्मभेदाना, सम्यक्त्व प्रथम मतम् ।
सुदेवे सुगुरौ शुद्ध-धर्मे श्रद्धानतो भवेत् ॥ ६ ॥

સમ્યક્ત્વનુ સ્થાન—

શ્લો૦—" ધર્મના સર્વ પ્રકારોમા સમ્યક્ત્વ પ્રથમ (સ્થાને) છે. સુદેવમા (દેવ-બુદ્ધિરૂપ), સુગુરુમા (ગુરુ-બુદ્ધિરૂપ) અને સુધર્મમા (ધર્મ-મતિરૂપ) શ્રદ્ધા રાખવાથી તે થાય છે [2] "—૬

---

૧ છાયા—

सावद्यानवद्ययोर्वचनयोर्यो न जानाति विशेषम ।
वक्तुमपि तस्य न क्षम किमङ्ग पुनर्देशना कर्तुम् ? ॥

૨ સરખાવો કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિકૃત યોગશાસ્ત્રના દ્વિતીય પ્રકાશનું નિમ્ન-લિખિત દ્વિતીય પદ્ય—

સમ્યક્ત્વનુ દિગ્દર્શન

સ્પષ્ટી૦—આર્હતદર્શનદીપિકા (પૃ૦ ૬૯)મા સમ્યક્ત્વ સબધી વિશેષ વિચાર કરેલો હોવાથી અને તેનુ સક્ષિપ્ત સ્વરૂપ આલેખીશુ સમ્યક્ત્વ, સમ્યગ્દર્શન, દર્શન, બોધિ, સમકિત એ બધા સમાનાર્થક શબ્દો છે જિનેશ્વરે પ્રરૂપેલા તત્ત્વોને વિષે સાચી શ્રદ્ધા તે 'સમ્યક્ત્વ' છે આ સુશ્રદ્ધા ધર્મનું મૂળ છે, પુણ્ય-પુરીનુ દ્વાર છે, નિર્વાણ-મહેલની પીઠિકા છે અને સમસ્ત સંપત્તિ ઓનુ નિધાન છે એના જેવો સમગ્ર સ સારમા કોઇ સહોદર બન્ધુ કે મિત્ર નથી આથી કરીને તો તૈત્તરીયોપનિષદ્ના બ્રહ્માનન્દવલ્લીના ચોથા અનુ વાકમા કહ્યુ પણ છે કે—

" तस्य श्रद्धैव शिर "

મનુસ્મૃતિના છઠ્ઠા અધ્યાયના નિમ્નલિખિત ૭૪ મા પદ્યમા તો ત્યા સુધી કહ્યુ છે ક—

" सम्यग्दर्शनसम्पन्न , कर्मभिर्न निबध्यते ।
दर्शनेन विहीनस्तु, ससार प्रतिपद्यते ॥ "

અર્થાત્ જેણે સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કર્યું છે, તે કર્મોથી બધાતો નથી, પરન્તુ જે એના વિનાનો છે, તે સસારમા રખડે છે

સમ્યગ્દર્શન-ખાસ કરીને ઔપશમિક અને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ એ એક પ્રકારનો આત્મિક ભાવ છે-દેવ, ગુરુ અને ધર્મરૂપ તત્ત્વત્રયીનુ સમ્યક્ અવલોકન છે કહ્યુ પણ છે કે—

' या देवे देवताबुद्धि-र्गुरौ च गुरुतामति ।
धर्मे च धर्मधी शुद्धा, सम्यक्त्वमिदमुच्यते ॥ '

આ પદ્યગત સમ્યક્ત્વનુ લક્ષણ બાહ્યમાં સાધનના ઉપચારરૂપ છે વાચકવર્ય શ્રીઉમાસ્વાતિકૃત તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર (અ૦ ૧ સૂ. ૨)ગત 'તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાન સમ્યગ્દર્શન' એ અનૌપચારિક-યથાર્થ લક્ષણ છે વિશેષમા ધર્મસગ્રહના ૩૧મા પત્રમા કહ્યુ છે તેમ આ યતિઓ અને શ્રાવકોના સાધારણ સમ્યક્ત્વનુ લક્ષણ છે, બીજુ લક્ષણ તો ગૃહસ્થોએ દેવ, ગુરુ અને ધર્મને વિષે પૂજ્યત્વ, ઉપાસ્યત્વ અને અનુષ્ઠેયત્વરૂપ ઉપયોગ રાખવો જોઇએ એ સમ્યક્ત્વના અર્થ છે તેમજ વળી દેવ અને ગુરુનો જીવ-તત્ત્વમા અને ધર્મનો શુભ આશ્રવ અને સંવરમા અતર્ભાવ થાય છે એટલે શાસ્ત્રીય વિરોધ નથી મૂળ પક્તિઓ નીચે મુજબ છે —

" अत्र प्रकरणे जिनोक्ततत्त्वेषु रुचिरिति यतिश्रावकाणा साधारण सम्यक्त्वलक्षणमुक्त शास्त्रान्तरे तु गृहस्थाना देवगुरुधर्मेषु पूज्यत्वोपास्यत्वानुष्ठेयत्वलक्षणोपयोगरूपाद् देवगुरुधर्मतत्त्वप्रतिपत्तिलक्षण सम्यक्त्व प्रतिपादित, तत्रापि देवो गुरुश्च जीवतत्त्वे, धर्म शुभाश्रवे सवरे चान्तर्भवतीति न शास्त्रान्तर विरोध ।

" [1]अरिह देवो गुरुणो सुसाहुणो जिणमयं मह पमाणं ।
इच्चाइ सुहो भावो, सम्मत्तं विंति जगगुरुणो ॥ "

મુક્તિ-મહેલના પ્રસ્થાન-ત્રયી પૈકી એક, આદિમ અને અત્યન્ત આવશ્યક પ્રસ્થાનરૂપ સમ્યગ્દર્શનનુ યથોચિત વર્ણન મારા જેવા માટે શુ શક્ય છે? નહિ જ, તો પછી આટલેથી વિરમવામા આવે છે.

ધર્મના પ્રકારો—

અપેક્ષા અપેક્ષા પ્રમાણે ધર્મના જુદા જુદા પ્રકારો સભવે છે જેમકે ગૃહસ્થ-ધર્મ અને શ્રમણ-ધર્મ એમ ધર્મના બે ભેદો પડે છે અહિંસા, સયમ અને તપ એમ એના ત્રણ પ્રકારો જોવાય છે દાન, શીલ, તપ અને ભાવ એમ ચાર પ્રકારો છે પરન્તુ આ પૈકી ગમે તે પ્રકારની સાર્થકતા તો સમ્યક્ત્વ હોય તો જ છે, એના વિના જે ધર્મનુ સેવન થાય તેની કશી કીમત નથી

चारित्रज्ञानहीनोऽपि, सम्यक्त्वी श्लाघ्यते सदा ।
यतः सिध्यति सम्यक्त्वी, ज्ञानचारित्रभून्नहि ॥७॥[2]

સમ્યક્ત્વ વિનાના જ્ઞાન અને ચારિત્રની નિષ્ફળતા—

શ્લો૦—" (શુદ્ધ) ચારિત્ર અને (રૂડા) જ્ઞાનથી રહિત એવો સમ્યક્ત્વી

---

૧ છાયા—

अर्हन् देवो गुरवः सुसाधवः जिनमतं मम प्रमाणम् ।
इत्यादि शुभो भावः सम्यक्त्वं ब्रुवते जगद्गुरवः ॥

૨ સરખાવો ભક્તપરિજ્ઞાની નિમ્ન-લિખિત ૬૬મી ગાથા —

' दंसणभट्ठो भट्ठो, दंसणभट्ठस्स नत्थि निव्वाणं ।
सिज्झंति चरणरहिआ, दंसणरहिआ न सिज्झंति ॥ "
[दर्शनभ्रष्टो भ्रष्टो दर्शनभ्रष्टस्य नास्ति निर्वाणम् ।
सिध्यन्ति चरणरहिता दर्शनरहिता न सिध्यन्ति ॥]

તેમજ—"श्लाघ्यं हि चरणज्ञान-वियुक्तमपि दर्शनम् ।
न पुनर्ज्ञानचारित्रे, मिथ्यात्वविषदूषिते ॥
ज्ञानचारित्रहीनोऽपि, श्रूयते श्रेणिकः किल ।
सम्यग्दर्शनमाहात्म्यात्, तीर्थकृत्त्वं प्रपत्स्यते ॥ '

સર્વદા વખણાય છે (નહિ કે એ વિનાના જ્ઞાની કે ચારિત્રવાન), કેમકે સમ્યકત્વવાન્ મોક્ષે જાય છે, નહિ કે જ્ઞાન કે (એનાથી વિમુખ) ચારિત્ર યુકત વ્યકિત "—૭

चिन्तामणि-कामकुम्भ-कल्पवृक्षाधिकप्रदम् ।
सम्यक्त्व तद् विना धर्म, ऊपरे बीजवापवत् ॥ ८ ॥

સમ્યકત્વ વિનાના ધર્મની નિઃસારતા—

શ્લો૦—"સમ્યકત્વ એ ચિન્તામણિ, કામકુમ્ભ અને કલ્પવૃક્ષથી અધિક (ફળ) આપનારૂ છે એના વિનાનો ધર્મ તે ઊષર (ક્ષેત્ર)મા બીજ વાવવા જેવુ છે"—૮

પ્રસ્તુતનુ પુષ્ટીકરણ—

સ્પષ્ટી૦—સમ્યકત્વ વિનાની ધર્મ-ક્રિયા સફળ થતી નથી એ વાતને શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત ધર્મબિન્દુની શ્રીમુનિચન્દ્રસૂરિકૃત વૃત્તિના ૩૧મા પત્રમા ટાચણરૂપે આપેલા નિમ્ન-લિખિત શ્લોકો પુષ્ટ કરે છે—

" सस्यानीवोषरे क्षेत्रे, निक्षिप्तानि कदाचन ।
न व्रतानि प्ररोहन्ति, जीवे मिथ्यात्ववासिते ॥—અનુ૦
संयमा नियमा सर्वे, नाश्यन्तेऽनेन पावना' ।
क्षयकालानलेनेव, पादपा' फलशालिनः ॥ "—અનુ૦

અર્થાત્ જેમ ઊષર ક્ષેત્રમા વાવેલા ધાન્યો કદાપિ ઉગતા નથી તેમ મિથ્યાત્વથી વાસિત જીવમા વ્રતો ઉગી નીકળતા નથી જેમ પ્રલય-કાલના અગ્નિથી ફળદ્રુપ ઝાડો નાશ પામે છે, તેમ મિથ્યાત્વથી સર્વે પવિત્ર સયમો અને નિયમોનો વિનાશ થાય છે આથી કરીને તો ધર્મબિન્દુ (અ ૩)મા ત્યા સુધી કહ્યુ છે કે—

" सति सम्यग्दर्शने न्याय्यमणुव्रतादीनां ग्रहण, नान्यथेति "

અર્થાત્ સમ્યગ્દર્શનની હૈયાતીમા જ, નહિ કે તેની ગેરહાજરીમા અણુવ્રત વગેરેનુ ગ્રહણ વ્યાજબી છે આ સબધમા મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજય કહે છે કે-

" अतो मार्गप्रवेशाय, व्रत मिथ्याद्दशामपि ।
द्रव्यसम्यक्त्वमारोप्य, ददते धीरबुद्धय ॥"—અનુ૦

એટલે કે એથી કરીને ધીર મતિવાળા (મહાનુભાવો) માર્ગમા પ્રવેશ કરાવવા ખાતર મિથ્યાદષ્ટિઓમા પણ દ્રવ્ય સમ્યક્ત્વનો આરોપ કર્યા બાદ તેમને વ્રત આપે છે-ગ્રહણ કરાવે છે

अहिंसासत्यमस्तेय–ब्रह्मचर्यापरिग्रहा ।
सम्यक्त्वसहिता एते, नियमा मोक्षदायिन· ॥९॥

સમ્યક્ત્વ પૂર્વકનાં વ્રતોથી મોક્ષ—

શ્લો૦–" અહિંસા, સત્ય, અદત્તાદાન, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ એ (પાચ મહા)વ્રતો સમ્યક્ત્વથી યુક્ત (હોય તો) જ મોક્ષ અર્પે છે "–૯

सयमस्य बलाभावे, श्रावकाणां व्रतानि च ।
द्वादश गृहीतव्यानि, सम्यक्त्वोच्चारपूर्वकम् ॥१०॥

શ્રાવકનાં બાર વ્રતો–

શ્લો૦–"ચારિત્ર લેવાની શક્તિના અભાવમા શ્રાવકોનાં બાર વ્રતો સમ્યક્ત્વના ઉચ્ચાર પૂર્વક ગ્રહણ કરવા જોઇએ "—૧૦

શ્રાદ્ધ-વ્રતોનુ પ્રદાન—

સ્પષ્ટી૦—ગૃહસ્થપણામા રહીને પાળી શકાય તેવા વ્રતો શ્રાવકોને ગ્રહણ કરાવવામા આવે તે પૂર્વે તેને સર્વોત્તમ સર્વવિરતિરૂપ ધર્મનુ કથન કરવુ જોઇએ એવી જે હકીકત આ પદ્યમાથી સ્ફુરતી હોય તો તે ધર્મબિન્દુના દ્વિતીય અધ્યાયના ૩૨ મા પત્રગત નિમ્ન-લિખિત પક્તિને આભારી હોય એમ સમજાય છે —

" उत्तमधर्मप्रतिपत्त्यसहिष्णोस्तत्कथनपूर्वमुपस्थितस्य विधिनाऽणुव्रतादिदानमिति ॥८॥ सहिष्णोः प्रयोगेऽन्तराय इति ॥ ९ ॥ अनुमतिश्चेतरत्रेति ॥१०॥ "

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જે કોઇ ભવભીરુ ભવ્ય ધર્મના ગ્રહણ માટે ઉદ્યમશીલ બન્યો હોય તેની આગળ ગુરુ પ્રથમ ક્ષમા, માર્દવ ઇત્યાદિ દશવિધ યતિધર્મનું સવિસ્તર વર્ણન કરે, કેમકે એ યતિ-ધર્મ જ સર્વ કર્મ-રોગોને દૂર કરનારૂં અનુપમ ઔષધ છે જો આ ભવ્ય આવે સમયે પણ વિષય-સુખની પિપાસાને લઇને ઉત્તમ એવી સર્વવિરતિનો સ્વીકાર કરવા અસમર્થ હોય તો તેને અણુવ્રતાદિનું પ્રદાન કરવું, પરંતુ તેમ કરવા પૂર્વે યતિ-ધર્મનું કથન કરવું જ જોઇએ, કેમકે જે ધર્મ-ગ્રહણ માટે પ્રયત્ન કરી રહ્યો છે તેને જો યતિ ધર્મ ન સંભળાવાય તો છતી શક્તિએ તેને સર્વવિરતિ લેવામાં અંતરાયભૂત થવાનો દોષ લાગે તેમજ દેશવિરતિ સ્વીકારવાથી જે સાવદ્ય અંશનો ત્યાગ રહી જાય તેમાં અનુમતિ હોવાનું દૂષણ ઉદ્ભવે

શ્રાવકનો અર્થ—

" શૃણોતીતિ શ્રાવક: " એ વ્યુત્પત્તિવાળા [1]શ્રાવક શબ્દથી શું સમજવું તેનો ઉત્તર નિમ્ન-લિખિત પદ્ય પૂરા પાડે છે —

" श्रद्धालुतां श्राति जिनेन्द्रशासने
धनानि क्षेत्रेषु वपत्यनारतम् ।
करोति पुण्यानि सुसाधुसेवना-
दतोऽपि तं 'श्रावक'माहुरुत्तमाः ॥[2] "–વંશસ્થ

અર્થાત્ શ્રીતીર્થંકરની આજ્ઞાને વિષે જેને આસ્થા છે, જે નિરંતર (સાધુ પ્રમુખ

---

1 શ્રાવકને માટે પ્રાકૃત ભાષામાં 'સાવગ' શબ્દ છે એનો અર્થ સમજાવતાં શ્રીહરિભદ્રસૂરિ સંબોધપ્રકરણમાં શ્રાવક-ધર્માધિકારમાં કહે છે કે—

' सपत्तदंसणाइ पइदियहं जइजणा सुणेई अ ।
सामायारिं परमं जो खलु तं सावगं बिंति ॥ '–આર્યા

[सम्प्राप्तदर्शनादि प्रतिदिवसं यतिजनात् शृणोति च ।
सामाचारीं परमां य: खलु तं श्रावकं ब्रुवते ॥]

2 શ્રાદ્ધગુણવિવરણમાં તો એવો ઉલ્લેખ છે કે—

' श्रद्धालुतां श्राति शृणोति शासनं
धनं वपेदाशु वृणोति दर्शनम् ।
कृन्तत्यपुण्यानि करोति संयमं
तं श्रावकं प्राहुरमी विचक्षणा: ॥ '–વંશસ્થ

श्रवन्ति यस्य पापानि पूर्वबद्धान्यनेकश: ।
आवृतश्च व्रतैर्नित्यं श्रावक: सोऽभिधीयते ॥ –અનુ૦

ઉત્તમ સાત) ક્ષેત્રોમા દ્રવ્ય વાવે છે–વાપરે છે અને જે શુદ્ધ શ્રમણની સેવાથી પુણ્ય (પ્રાપ્ત) કરે છે, તેને ઉત્તમ (પુરુષો) "શ્રાવક' કહે છે

શ્રાવક કહો કે શ્રાદ્ધ કહો તે એક જ છે એનો વિશેષ પરિચય શ્રાદ્ધગુણવિવરણ, ધર્મબિન્દુ વગેરે ગ્રંથોમા નજરે પડે છે

स्थूलहिंसामृषास्तेया--ऽब्रह्मतः प्रपलायिता ।
श्राद्धव्रतानि चत्वारि, तेष्वाद्यानि भवन्ति हि ॥११॥

શ્રાદ્ધવ્રતોનો ઉપક્રમ–

શ્લો૦–" સ્થૂળ હિંસા, સ્થૂળ અસત્ય, સ્થૂળ ચોરી, સ્થૂળ અબ્રહ્મથી જેઓ નાસી છુટ્યા છે નિવૃત્ત થયા છે તેમનામા (પ્રથમના) ચાર શ્રાવક-વ્રતો છે'–૧૧

परिग्रहाणां सङ्कोचे, पञ्चमं व्रतमुच्यते ।
दिशा नियमने ष्ठ, भोगोपभोगवर्जनम् ॥१२॥
देशतः सप्तम ज्ञेय--मनर्थदण्डवर्जनम् ।
अष्टमं नवम चास्ति, सामायिकव्रत मतम् ॥१३॥–युग्मम्

સ્થૂલ પરિગ્રહનો ત્યાગ ઇત્યાદિ વ્રતો–

શ્લો૦—" પરિગ્રહોનો સંકોચ તે પાચમુ વ્રત છે અને દિશાનો નિયમ કરવાથી છઠ્ઠુ દિ પરિમા વ્રત (થાય) છે ભોગ અને ઉપભોગનો અશથી ત્યાગ તે સાતમુ ભોગોપભોગપરિમાણ વ્રત છે અનર્થદંડનુ વિરમણ તે આઠમુ વ્રત જાણવુ અને સામાયિક તે નવમુ ગણાય છે "–૧૨–૧૩

---

૧ આ સંબધમા નિમ્ન–લિખિત પદ્ય મનન કરવા જેવુ જણાય છે —

" પાચે ચૂયો ત્રિહુ મૂકિઓ, ચિઉહુ ન જાણઇ નામુ
જગિ ઢંઢેરઓ વાધઓ ,સુલઇ 'શ્રાવક' નામુ '

પચાશકમા તો કહ્યુ છે કે—

" परलोयहिय सम्म जो जिणवयण सुणेइ उवउत्तो ।
अइतिव्वकम्मविगमा सुक्कोसो 'सावगो' एत्थ ॥ २ ॥ "

[परलोकहित सम्यग् यो जिनवचन शृणोति उपयुक्त ।
अतितीव्रकर्मविगमात् मूत्कृष्ट (शुक्ल स) श्रावकोऽत्र ॥]

देशावकाशिकं नाम, दशमं व्रतमुच्यते ।
पर्वादौ पौषधं कृत्वा, पाल्यमेकादशं व्रतम् ॥ १४ ॥

દશમા અને અગીયારમા વ્રતો–

શ્લો૦—"દેશાવકાશિક દશમ વ્રત કહેવાય છે. પર્વ વગેરે (દિવસોમાં) પૌષધ કરી પૌષધ નામે અગીયારમુ વ્રત પાળવું જોઈએ."–૧૪

'આદિ' શબ્દનો હેતુ–

સ્પષ્ટી૦—ગ્રંથકાર તપગચ્છીય છે અને તેથી તેઓ ખરતરગચ્છીય જૈનોની જેમ પર્વને જ દિવસે પૌષધ કરવો એ વાત સ્વીકારતા નથી, પરંતુ અન્ય દિવસે પણ પૌષધ લઈ શકાય છે એવું તેમનું મન્તવ્ય છે આ મતના સૂચન માટે તેમણે 'આદિ' શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો હોય એમ જણાય છે

अतिथिसंविभागेन क्रियते द्वादशव्रतम् ।
स्वर्गगा हि व्रतस्थाः स्युः, पशवो व्रतवर्जिताः ॥ १५ ॥

વ્રતધારીઓની ગતિ–

શ્લો૦—"અતિથિની સાથે સંવિભાગ કરવાથી બારમુ વ્રત થાય છે (એ પ્રમાણે બાર વ્રતો પાળવા જોઈએ) કેમકે વ્રતધારી (જીવો) સ્વર્ગે જાય, જ્યારે વ્રત રહિત (જીવો) પશુ થાય–તિર્યંચ યોનિમાં ઉત્પન્ન થાય."–૧૫

महाव्रतानि लब्धानि, नव द्वादश व्रतानि च ।
सम्यक्त्वं येन नो लब्धं, तस्य जन्म निरर्थकम् ॥ १६ ॥

વિના જન્મની નિરર્થકતા—

…ય મહાવ્રતો, બાર વ્રતો કે સમ્યક્ત્વ (પણ) જેણે પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેનો જન્મ એળે ગયો છે."—૧૬

जीवाजीवौ तथा पुण्य-पापे चाश्रवसंवरौ ।
निर्जराबन्धमोक्षाश्च, तत्त्वान्येत्र मतानि हि ॥ १७ ॥

નવ તત્ત્વોનો નિર્દેશ—

શ્લો૦—" જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બન્ધ અને મોક્ષ એ પ્રમાણે નવ જ તત્ત્વો ગણાય છે "—૧૭

ક્રમનો ઉપન્યાસ—

સ્પષ્ટી૦—અત્ર જે ક્રમપૂર્વક તત્ત્વોનો નિર્દેશ કરાયો છે તે નવતત્ત્વની નિમ્નલિખિત—

" जीवाजीवा पुण्णं पावासवसंवरो य निज्जरणा ।
बंधो मुक्खो य तहा नव तत्ता हुंति नायव्वा ॥ "

—આદ્ય ગાથાના અનુકરણનું પરિણામ જણાય છે પુણ્ય અને પાપનો આશ્રવ કે બંધમાં અંતર્ભાવ કરતાં તત્ત્વોની સંખ્યા સાતની પણ થાય છે અને તેના સુપ્રસિદ્ધ ક્રમ પ્રમાણે બંધનો સંવરની પૂર્વે નિર્દેશ કરાય છે તેમજ એ ક્રમ તો સહેતુક છે એ વાત મેં આર્હતદર્શનદીપિકા (પૃ ૩-૪)માં વિચારી છે, પરંતુ અત્રત્ય ક્રમ માટે શું કારણ છે તે મારા સમજવામાં આવતું નથી, કેમકે એ ક્રમમાં પરિવર્તન પણ જોવાય છે એ વાતની પ્રતીતિ કરવી હોય તો આ પછીના પદ્યનું ટિપ્પણ જોવું (પૃ ૩૦૬)

स्याद्वादसहितं तेषां, नयनिक्षेपपूर्वकम् ।
यज्ज्ञानं तत् तु सम्यक्त्वं, धर्माधारं प्रकीर्त्यते ॥ १८ ॥

સમ્યક્ત્વનું લક્ષણ—

શ્લો૦—" સ્યાદ્વાદ સહિત તેમજ નય અને નિક્ષેપ પૂર્વક આ (તત્ત્વો)નું જે જ્ઞાન છે તે ધર્મના આધારરૂપ 'સમ્યક્ત્વ' કહેવાય છે "—૧૮

સ્યાદ્વાદનો વિચાર—

સ્પષ્ટી૦—૧૩૬માંથી ૧૩૮માં સુધીના પૃષ્ઠોમાં સ્યાદ્વાદ સંબંધી આપણે થોડોક ઇસારો કરી ગયા છીએ એનું સ્વરૂપ તો એટલું વિશાળ છે કે તેનો યથાયોગ્ય નિર્દેશ કરતાં એક સંપૂર્ણ ગ્રંથ થઇ જાય વિશેષમાં આ સંબંધમાં મે ન્યાયકુસુમાંજલિ (સ્ત ૩, શ્લો ૨૨, ૨૬, ૨૯, ૩૧)ના તેમજ સ્તુતિચતુર્વિંશતિકા

(પૃ ૧૧૨-૧૧૫)ના સ્પષ્ટીકરણમા થોડો ઘણો ઉલ્લેખ કર્યો છે એટલે અહીં તો તેના સ્વરૂપ પરત્વે ન્યાયખંડખાદ્ય (શ્લો ૪૭)ની ન્યાયાચાર્ય મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયકૃત ટીકાની સ્યાદ્વાદના લક્ષણ ઉપર પ્રકાશ પાડની નિમ્નલિખિત પંક્તિ રજુ કરી સંતોષ માનવો ઉચિત સમજાય છે –

" न ह्येकत्र नानाविरुद्धधर्मप्रतिपादक स्याद्वादः, किन्तु अपेक्षाभेदेन तदविरोधद्योतकस्यात्पदसमभिव्याहृतवाक्यविशेष इति "

અર્થાત્ વિવિધ વિરુદ્ધ ધર્મોનું એક સ્થાનમા પ્રતિપાદન કરનાર સ્યાદ્વાદ નથી, પરતુ અપેક્ષાના ભેદથી વિરુદ્ધ ધર્મોના અવિરોધના દ્યોતક 'સ્યાત્'પદથી વ્યવહાર કરાતો વાક્યવિશેષ છે

આ સ્યાદ્વાદ-રત્નાકરની છોળો અન્ય દાર્શનિક ઉદ્યાનોને પણ પલ્લવિત કરી રહી છે દાખલા તરીકે વેદમા જે એક ઠેકાણે અનેક દેવ માનેલા છે અને બીજે ઠેકાણે દેવ એક જ છે એમ પરસ્પર વિરોધાત્મક જે બે કથનો નજરે પડે છે તેનુ સમાધાન કરતા શ્રીયાસ્કાચાર્યે કહે છે કે—

' एतत् तु नरराष्ट्रमिव स्यात् "

અર્થાત્ પુષ્કળ નરો મળીને એક રાષ્ટ્ર થાય છે એટલે સમષ્ટિરૂપે રાષ્ટ્ર એક છે પરતુ વ્યષ્ટિરૂપે જોઈએ તો તે વિવિધ પ્રકારના નરરૂપ છે એ પ્રમાણે રાષ્ટ્રરૂપ એકત્વ અને નરરૂપે નાનાત્વ જેમ સિદ્ધ થાય છે તેમ અત્ર સમજવુ

નયોનો ઊહાપોહ—

ન્યાયકુસુમાંજલિ (સ્ત ૩, શ્લો ૧૯, ૩૬)નો તેમજ **સ્તુતિચતુર્વિંશતિકા**(શ્લો ૩)ના સ્પષ્ટીકરણમા તથા **આર્હતદર્શનદીપિકા** (પૃ ૭૭૨-૭૭૦)મા નય સબધી મે વિસ્તૃત ઊહાપોહ કર્યો છે એટલે અત્ર એ સબધના વિશેષ કહેવા જેવુ રહેતુ નથી છતા પ **સુખલાલજીકૃત** તત્ત્વાર્થસૂત્રના વિવેચનમાથી એક બે મનનીય હકીકત નોધવી આવશ્યક સમજાય છે

---

૧ સરખાવો સિદ્ધપચાશિકા, ધર્મરત્નવૃત્તિ, કર્મગ્રંથવૃત્તિ વગેરેના કર્તા શ્રીદેવેન્દ્રસૂરીશ્વરનો સુક્તલેખ —

'जिअ १ अजिअ २ पुन्न ३ पावासव ५ सवर ६ बध ७ मुक्ख ८ निज्जरणा ९ जेण सद्दहइ तय सम्म खगाइयहुभेअ ॥ "

[जीवाऽजीव पुण्यं पापमास्रव सवरा बन्धा मोक्षो निर्जरणा । येन श्रद्धीयते तत्त्व सम्यक्त्व क्षयादिबहुभेदम ॥]

નયોનુ નિરૂપણ—

કોઇ પણ વિષયનુ સાપેક્ષપણે નિરૂપણ કરનારા વિચારને 'નય' કહેવામા આવે છે આથી નયોનું નિરૂપણ કરવુ એનો અર્થ વિચારોનુ વર્ગીકરણ કરવુ એવો થાય છે નયોનુ વર્ગીકરણ ત્રણ જુદી જુદી રીતે થયેલું જૈન દર્શનમા નજરે પડે છે –(અ) એક પરંપરા સીધી રીતે પહેલેથી જ (૧) નૈગમ, (૨) સગ્રહ, (૩) વ્યવહાર, (૪) ઋજુસૂત્ર, (૫) શબ્દ, (૬) સમભિરૂઢ અને (૭) એવભૂત એમ નયના સાત પ્રકારો વર્ણવે છે (આ પરપરા શ્વેતાબરીય આગમોમા અને દિગ બરીય ગ્રથોમા છે), (આ) નૈગમ સિવાયના છ ભેદો સ્વીકારનારી તાર્કિકચક્ર-ચૂડામણિ શ્રીસિદ્ધસેન દિવાકરની પરપરા, અને (ઇ) વાચકવર્ય શ્રીઉમાસ્વાતિની કે જેઓ તત્ત્વાર્થસૂત્ર અને તેના સ્વોપજ્ઞ ભાષ્યમા નયના નૈગમથી માડીને શબ્દ સુધીના પાચ ભેદો અને શબ્દના સાપ્રત, સમભિરૂઢ અને એવ ત એમ શબ્દના ત્રણ ઉત્તર ભેદોનો ઉલ્લેખ કરે છે

નયવાદનુ સ્વરૂપ—

નયવાદ એટલે વિચારોની મીમાસા આ વાદમા માત્ર વિચારોના કારણો, તેના પરિણામો કે તેના વિષયોની જ ચર્ચાનો સમાવેશ થાય છે એમ નહિ, કિન્તુ એમા પરસ્પર વિરોધી જણાતા પરતુ વાસ્તવિક રીતે જોતા અવિરોધી એવા વિચારોના અવિરોધીપણાના કારણનું ગવેષણ મુખ્યપણે છે એટલે કે વિરોધી દેખાતા વિચારોના વાસ્તવિક અવિરોધનુ મૂળ તપાસનાર અને તેમ કરી તેવા વિચારોનો સમન્વય કરનાર શાસ્ત્ર તે 'નયવાદ' છે અવિરોધનું મૂળ વિચારકની દૃષ્ટિ–તાત્પર્યમા રહેલુ છે આ દૃષ્ટિને જૈન શાસ્ત્રમા અપેક્ષાના નામથી ઓળખવામા આવે છે તેથી નયવાદ 'અપેક્ષાવાદ' પણ કહેવાય છે

નય–દેશનાની પૃથક્તા અને વિશિષ્ટતા—

નય અને શ્રુત એ બને વિચારાત્મક જ્ઞાન છે છતા એ બેમા તફાવત છે, કેમકે કોઇ પણ વિષયને સર્વાંશે સ્પર્શ કરનાર અથવા તેમ કરવાનો પ્રયત્ન કરનાર વિચાર 'શ્રુત' છે, જ્યારે તે વિષયને માટે એક અશે જ સ્પર્શ કરી બેસી રહેનાર વિચાર 'નય' છે આથી સમજી શકાય છે કે નય એ શ્રુત–પ્રમાણનો અ શ છે કોઇ પણ વિષય પરત્વે અશે અ શે વિચાર ઉત્પન્ન થઇને જ છેવટે તે વિશાળતા કે સમગ્રતામા પરિણમે છે જે ક્રમપૂર્વક વિચાર ઉત્પન્ન થાય છે તે જ ક્રમે તત્ત્વ–બોધના ઉપાય તરીકે તેનુ વર્ણન કરવુ જોઈએ એમ માનતા સ્વાભાવિક રીતે જ નયનુ નિરૂપણ જૈન શાસ્ત્રોમા શ્રુતપ્રમાણથી જુદુ કરવામા આવ્યુ છે વળી કોઇ વિષયમા ગમે તેટલુ સમગ્ર જ્ઞાન હોય તોપણ વ્યવ હારમા તેનો ઉપયોગ અશે અશે થતો હોવાથી સમગ્ર વિચારાત્મક શ્રુત કરતા અશવિચારાત્મક નયનુ નિરૂપણ જુદું કરવાનું પ્રાપ્ત થાય છે.

શ્રુત એ આગમ-પ્રમાણ હોવાથી નયવાદનો આગમ-પ્રમાણમા અંતર્ભાવ થાય છે આગમ-પ્રમાણ તો જૈનેતર દર્શનો પણ સ્વીકારે છે તેમ છતા પણ નયવાદની જુદી દેશનાને કારણે જૈન તત્ત્વજ્ઞાનની વિશેષતા મનાય છે આનુ કારણ નયવાદની જુદી પ્રતિષ્ઠા જૈન દર્શને જે હેતુથી કરી છે તે જ છે એ હેતુ એ છે કે સામાન્ય રીતે મનુષ્યની જ્ઞાનવૃત્તિ અધુરી છે, અને અસ્મિતા-અભિનિવેશની બહુલતા છે એથી કરીને જ્યારે તે કોઇ પણ બાબતમા અમુક વિચાર કરે છે ત્યારે તે વિચારને છેવટનો અને સપૂર્ણ માનવા પ્રેરાય છે આ પ્રેરણાથી તે બીજાના વિચારને સમજવાની ધીરજ ખોઇ બેસે છે, છેવટે પોતાના આંશિક જ્ઞાનમા સપૂર્ણતાનો આરોપ કરી લે છે આવા આરોપને લીધે એક જ વસ્તુ પરત્વે સાચા પણ જુદા જુદા વિચાર ધરાવનારાઓ વચ્ચે અથડામણી ઊભી થાય છે અને તેને લીધે પૂર્ણ અને સત્ય જ્ઞાનનુ દ્વાર બધ થઇ જાય છે, તેથી સત્ય અને પૂર્ણ જ્ઞાનનુ દ્વાર ઉઘાડવા અને વિષમતા અને વિવાદને દૂર કરવા નયવાદની પ્રતિષ્ઠા કરવામા આવી છે અને એ દ્વારા એમ સૂચવાયુ છે કે દરેક વિચારક પોતાના વિચારને આગમપ્રમાણ કહ્યા પહેલા તપાસી જુએ કે તે વિચાર પ્રમાણની કોટિએ મૂકાય તેવો સર્વાશી છે કે નહિ આવુ સૂચન કરવું એ જ એ નયવાદ દ્વારા જૈન દર્શનની વિશેષતા છે

નિક્ષેપ—

સમગ્ર વ્યવહારનુ કે જ્ઞાનની આપ લેનુ સાધન ભાષા છે ભાષા શબ્દોની બનેલી છે એક જ શબ્દનો પ્રયોજન કે પ્રસગ પ્રમાણે અનેક અર્થમા ઉપયોગ કરાય છે દરેક શબ્દના ઓછામા ઓછા ચાર અર્થો જોવાય છે એ જ ચાર અર્થ એ શબ્દના-અર્થસામાન્યના ચાર વિભાગ છે એ વિભાગ જ 'નિક્ષેપ' યાને 'ન્યાસ' કહેવાય છે નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવ એ ચાર નિક્ષેપ છે એ જાણવાથી તાત્પર્ય સમજવામા સરલતા થાય છે એનાથી એટલુ પૃથક્કરણ થઇ જાય છે કે મોક્ષમાર્ગરૂપે સમ્યગ્દર્શન આદિ અર્થ અને તત્ત્વરૂપે જીવાજીવાદિ અર્થ અમુક પ્રકારના હોવા જોઇએ, બીજા પ્રકાર ॥ નહિ આ ચારે નિક્ષેપોની રૂપરેખા મે આર્હતદર્શનદીપિકા (પૃ ૧૪૭-૧૫૮)મા આલેખી છે એટલે અહીં તેનુ પુનરાવર્તન કરવાની જરૂર જોતો નથી

तत्त्वज्ञानविहीनोऽपि, तत्त्वश्रद्धानमात्रतः ।
सम्यक्त्व लभते कश्चित्-माषतुषमुनीशवत् ॥ १९ ॥

સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિનુ સાધન-

શ્લો૦—" તત્ત્વ-જ્ઞાનથી રહિત હોવા છતા તત્ત્વોને વિષે કેવળ શ્રદ્ધા

હોવાથી કોઇ માષતુષ મુનિવરની જેમ સમ્યક્ત્વ પામે છે "[1]—૧૯

માષતુષ મુનિવરનો વૃત્તાન્ત—

સ્પષ્ટી૰—મુનિપ્રવર શ્રીમાષતુષનો શ્લોકબદ્ધ વૃત્તાન્ત **પંચાશક**ની શ્રીઅભયદેવસૂરિકૃત વૃત્તિમાં નજરે પડે છે આના આ શ્લોકો **શ્રીદેવગુપ્ત** સૂરિકૃત **નવતત્ત્વ પ્રકરણ**ના ઉપાધ્યાય શ્રીયશોદેવકૃત વિવરણમાં ઉદ્ધૃત કરાયેલા છે આના આધારે આ મુનિરત્નના જીવનની રૂપરેખા અત્ર નીચે મુજબ આલેખવામા આવે છે —

ગુણોના રત્નાકર, શ્રુતના અર્થી શિષ્યો વડે સેવિત, સૂત્રાર્થનુ દાન દેવામા મેઘ સમાન અને સઘાદિનુ કાર્ય કરવામા તત્પર એવા એક આચાર્ય હતા તેમને એક બધુ હતા આ ભાઇ વિશિષ્ટ શ્રુતથી રહિત, સ્વાર્થપરાયણ તેમજ સ્વેચ્છા પૂર્વક નિદ્રા લેનારા હતા એક દિવસ આચાર્ય કામ કરીને થાકી ગયા હતા તેમ છતા અવસરને નહિ ઓળખનારા અને મુગ્ધ બુદ્ધિવાળા શિષ્યોએ તેમની પાસે વ્યાખ્યાન કરાવ્યુ શ્રમને લીધે તેઓ વ્યાખ્યાન આપવા સમર્થ થયા નહિ, પરતુ તેમનુ ચિત્ત ખિન્ન થયુ અને તેઓ વિચારવા લાગ્યા કે મારો ભાઇ ધન્ય છે, પુણ્યશાળી છે, કેમકે તે નિર્ગુણ હોવાથી સુખે સુવે છે અને હરે ફરે છે, જ્યારે અમે તો અધન્ય છે, કેમકે અમારા ગુણોને લઇને અમારે પરતન્ત્રતા પ્રાપ્ત થઇ છે અને એથી અમે ઝપીને બેસી શકતા નથી આ પ્રમાણેના ચિંતન દ્વારા જ્ઞાનની અવજ્ઞા કરવાથી આ આચાર્યે અતિશય ઉગ્ર જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાધ્યુ, પરતુ તેમણે તેની આલોચના કરી નહિ તેઓ કાળ કરીને સ્વર્ગે સચર્યા ત્યાથી ચ્યવીને તેઓ કોઇ સારા કુળમા અવતર્યા કાલાતરે સાધુના સમાગમથી તેઓ જૈન ધર્મી થયા એટલુ જ નહિ પરતુ તેમણે મોક્ષદાયિની દીક્ષા પણ ગ્રહણ કરી ત્યારબાદ તેઓ સામાયિક શ્રુતનો અભ્યાસ કરવા લાગ્યા કિન્તુ પેલુ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ ઉદયમા આવેલુ હોવાથી એક પદ પણ તેમને યાદ રહેતુ નહિ, જોકે બહુમાન પૂર્વક વારવાર પ્રયાસ તો તેમનો ચાલુ જ હતો ગુરુએ તેમને પાઠ કરવા માટે અશક્ત જાણ્યા, તેથી સામાયિક શ્રુતનો સક્ષેપથી અર્થ સભળાવ્યો કે मा रुष्य मा तुष्य અર્થાત્ રુષ્ટ કે તુષ્ટ થવું નહિ, એટલે કે રાગ અને દ્વેષથી આઘા રહેવુ આટલો અર્થ પણ તેઓ ભૂલી જતા

૧ સરખાવો પચાશક ॥ 'સાધુવિધિ' નામના અધ્યાયમા પચાશકની નિમ્ન—લિખિત સાતમી ગાથા —

" गुरुपारततणाण सद्दहण पयमगय चेव ।
पत्ता उ चरित्तीण मासतुसादिणमु(णि)दिट्ठ ॥ "
[गुरुपारतन्त्र्याणा श्रद्धानतत्सङ्गतं चैव ।
यतस्तु चारित्रिणा [illegible]ना निर्दिष्टम् ॥]

મહામહેનત કરતા વળી તે યાદ આવતા તેઓ માષતુષ એમ ગોખવા મા ડતા જ્યારે આ પણ વળી તેઓ ભૂલી જતા ત્યારે તેઓ મૂગા રહેતા એ જોઇને બાળકો હસતા અને કહેતા કે માષતુષ સાધુએ મૌન ધારણ કર્યું છે આ પ્રમાણે બાળકોને મશ્કરી કરતા જોઇને પણ આ મુનિવર તો એમ જ વિચારતા કે ઠીક થયુ, આ બાળકોએ મને 'માષતુષ' પદ યાદ કરાવી આપ્યુ પછી તેઓ એનો પાઠ કરવા માડતા એટલે બીજા સાધુઓ તે સાભળીને તેમને શીખવતા કે मा रुष्य मा तुष्य એમ ગોખો પછીથી આ મુનિરત્ન તેમ કરતા હતા આ પ્રમાણે સામાયિકનો અર્થ ધારી રાખવાને માટે પણ અસમર્થ મુનિરાજ વખત જતા ગુરુભક્તિને લઇને કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શક્યા અર્થાત્ સર્વજ્ઞ પણ બન્યા અને શિવરમણીએ તેમના કંઠમા વર-માલા પણ આરોપી

सम्यक्त्व विद्यते जीवे, न वेति ज्ञायते कथम् ? ।
इति पृष्टे प्रभुर्ब्रूयात्, जानीयात् पञ्चलिङ्गतः ॥ २० ॥

સમ્યક્ત્વનુ અસ્તિત્વ જાણવાનો ઉપાય—

શ્લો૦—" (અમુક) જીવમા સમ્યક્ત્વ છે કે નહિ તે કેમ જણાય એમ પ્રભુને પૂછતા તેઓ પાચ લિગ વડે તે જણાય એમ કહે "—૨૦

प्रभो ! तानि च कानि स्यु-स्तेषा व्याख्यापुरस्सरम् ।
स्वरूपे श्राव्यता येन, तच्छ्रुत्वा तीर्यते जगत् ॥ २१ ॥

સમ્યક્ત્વના લિંગનો પ્રસ્તાવ-

શ્લો૦—"હે નાથ ! તે (લિગો) કયા છે તેનુ સ્વરૂપ તેની વ્યાખ્યા સહિત શ્રવણ કરાવો કે જેથી (આ) સસાર-સમુદ્ર તરી જવાય "—૨૧

प्रभुराह शृणु श्राद्ध !, पञ्च लिङ्गानि भावत ।
शम सवेग-निर्वेदा-ऽनुकम्पाऽऽस्तिक्यकानि वै ॥ २२ ॥

લિંગોની સંખ્યા—

શ્લો૦—" પ્રભુએ કહ્યું કે હે શ્રાવક ! શમ, સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકમ્પા અને આસ્તિકતા એ ખરેખર પાંચ લિંગો તું ભાવપૂર્વક સાંભળ "—૭૨

શમાદિ લિંગોમાં શુશ્રૂષા વગેરેનો અંતર્ભાવ—

સ્પષ્ટી૦—આ પદ્યમાં શમાદિ પાંચ લિંગોનો નિર્દેશ કરાયો છે, પરંતુ અત્ર કોઈ એવી દલીલ કરે કે—

" सुस्सूस धम्मरागो गुरुदेवाण जहा समाहीए ।
वेयावच्चे नियमो सम्मद्दिट्ठिस्स लिंगाइं ॥"—આર્યા

અર્થાત્ (૧) શુશ્રૂષા, (૨) ધર્મને વિષે રાગ અને (૩) ગુરુ અને દેવની સમાધિ અનુસાર વૈયાવૃત્ત્ય કરવાનો નિયમ એ ત્રણ સમ્યગ્દૃષ્ટિના લિંગો છે તો તેનું શું ? આનો ઉત્તર એ છે કે આ ત્રણ લિંગોનો શમાદિ પાંચ લિંગોમાં નીચે મુજબ અંતર્ભાવ થતો હોવાથી લિંગોની સંખ્યામાં ફેરફાર પડતો નથી

શુશ્રૂષાનો આસ્તિક્યમાં અંતર્ભાવ થાય છે, કેમકે જેમ યુવક હોય તો તેનામાં ચતુરાઈ સંભવે છે તેમ આસ્તિક્યની હૈયાતીમાં જ શુશ્રૂષાનો સદ્ભાવ છે એટલે કે શુશ્રૂષા એ આસ્તિક્યનું કાર્ય હોવાથી શુશ્રૂષાનો આસ્તિક્યમાં સમાવેશ માનવો સમુચિત છે ધર્મને વિષે રાગ અને ગુરુ અને દેવના વૈયાવૃત્ત્યનો નિયમ એ બંનેની ઉત્પત્તિ સંવેગને આભારી હોવાથી એ બેનો સંવેગમાં અંતર્ભાવ કરાય છે, કેમકે રૂપને વિષે ઉદ્યત એવા વિહારના પરિણામ સિવાય અન્ય કોઈ ધર્મનો રાગ નથી તેમજ પ્રતિદિન સ્વ શરીર, ધન ઇત્યાદિનો ચૈત્ય અને સાધુના ઉપયોગમાં યોજવાના અધ્યવસાય સિવાય અન્ય કોઈ વૈયાવૃત્ત્યનો નિયમ નથી

શમાદિનો ક્રમ—

પ્રસ્તુત પદ્યમાં શમ, સંવેગ એ ક્રમ પૂર્વક પાંચ લિંગોનું કથન કરવામાં આવ્યું છે તેનું શું કારણ છે એવી સહજ જિજ્ઞાસા થાય એ વાત તો સાચી છે કે આ ક્રમ છેક તત્ત્વાર્થસૂત્રના ભાષ્યમાં પણ નજરે પડે છે શ્રીઅમરચન્દ્રસૂરિકૃત પદ્માનંદ મહાકાવ્યના બીજા સર્ગમાંના નિમ્ન-લિખિત—

" संवेग-निर्वेद शमा-ऽनुकम्पा-
ऽऽस्तिक्याद्धसम्यक्त्वमुपाश्रितानाम् ।
इय तु देशाद् विरतिर्यतित्वा-
[illegible]ना गृहमेधिनां स्यात् ॥ २८४ ॥ "

–પદ્ય (પૃ ૩૯)મા ઉપર્યુક્ત ક્રમમા દરકાર જોવાય છે શ્રીરત્નશેખરસૂરિકૃત ગુણસ્થાનક્રમારોહના નિમ્ન–લિખિત પદ્યમા પણ આ ક્રમ પરત્વે વિપર્યાસ જોવાય છે, કેમકે તેમા અનુકંપાવાનક રૂપાને આદ્ય સ્થાન અપાય છે—

" कृपा प्रशम सवेग–निर्वेग-ऽऽस्तिक्यलक्षणा ।
गुणा भवन्ति यच्चित्ते, स स्यात् सम्यक्त्वभूषित. ॥ २१ ॥ "

આવા અપવાદને બાદ કરીએ તો શમાદિરૂપે ક્રમ નજરે પડે છે એથી એનુ કારણ તપાસતા પચલિંગીના વૃત્તિકાર ત્રીજા પત્રમા કહે છે કે મિથ્યાભિનિવેશની વ્યાવૃત્તિરૂપ શમ, સમ્યક્ત્વનું પ્રથમ કાર્ય હોવાથી તેનો ગાથી પ્રારભમા નિર્દેશ કરાયો છે મિથ્યાભિનિવેશથી યુક્ત જીવને સંવેગ હોતો નથી, કેમકે એવા જીવનુ અત કરણ કુતીર્થ્યાદિ આગમથી વાસિત હોઇ તે વાસ્તવિક મોક્ષના સ્વરૂપથી અનભિજ્ઞ હોય છે એટલે વસ્તુત તેને મોક્ષની અભિલાષા હોતી નથી, વાસ્તે શમ પછી સવેગને સ્થાન અપાય છે વળી જેનામા સવેગ નથી તેને વિષે નિવેદનો સદ્ભાવ નથી, કેમકે નરક વગેરેના દુખોની સાથે તેના આત્માની તન્મયતાના યોગનો અભાવ છે આથી સવેગ પછી નિર્વેદનો નિર્દેશ કરાય છે વળી નિર્વેદથી વિમુખને વિષે અનુકપાનો સભવ નથી જે જીવ બીજા બધાને પોતાના જેમ ગણતો હોય તેનામા અનુકપા હોય, પરતુ નિર્વેદ રહિત જીવ ઐહિક સુખનો અભિલાષી હોવાથી તેનામા અનુકપાનો અવકાશ નથી આથી અનુકપાને નિર્વેદ પછી સ્થાન અપાય છે વળી અનુકપાથી રહિત જીવમા વાસ્તવિક આસ્તિક્ય નથી, કેમકે ખરી રીતે તો અનુકપાથી અલકૃત જીવને વિષે જ તાત્ત્વિક આસ્તિક્યનો નિશ્ચય હોય એટલે કે આ કારણથી અનુકપા પછી આસ્તિક્યનો ઉલ્લેખ કરાય છે સમ્યક્ત્વના કાર્યરૂપે પણ શમાદિની આ ક્રમ પૂર્વકની ઉત્પત્તિ હોવાથી આ ક્રમ યોજાય છે અથવા આસ્તિક્ય સર્વવ્યાપી હોવાને લઈને તેની બહુવિષયતા હોવાથી તેનો અતમા નિર્દેશ કરાય છે અથવા પશ્ચાનુપૂર્વી પ્રમાણે આસ્તિક્યાદિ ક્રમ પૂર્વક આની ઉત્પત્તિ હોવા છતા તેમજ પાઠની પ્રસક્તિ હોવા છતા પ્રધાન ન્યાયને આશ્રીને શમાદિ ક્રમનો ઉપન્યાસ સમજવો

✤ ✤ ✤ ✤

तत् सद्भाग्यभरैर्लब्ध-मेकैकमपि दर्शनम् ।
लीन च गमयत्येव, तेन लिङ्ग प्रकीर्त्यते ॥ २३ ॥

લિંગ કહેવાનુ કારણ—

શ્લો૦—" સદ્ભાગ્યના સમૂહથી પ્રાપ્ત થયેલુ તે એક એક લક્ષણ પણ

આત્મામા રહેલા સમ્યકૃત્વનુ સૂચન કરે છે, માટે એને 'લિગ' કહેવામા આવે છે "–૨૩

લિંગનુ તાત્પર્ય—

સ્પષ્ટી૦—ધૂમાડો નજરે પડતા જેમ અગ્નિનુ અનુમાન કરાય છે અને ધ્વજ જોતા મદિરનુ અનુમાન થાય છે તેમ શમાદિનો જે આત્મામા સદ્ભાવ જણાય તેનામા સમ્યકૃત્વ હોવાનુ અનુમાન કરાય છે અત્યારે 'ભરત'ક્ષેત્રમા તીર્થંકરોનો, સર્વજ્ઞોનો, ગણધરદેવો જેવા અતીન્દ્રિય જ્ઞાનીઓનો અભાવ હોવાથી અમુક વ્યક્તિ સમ્યકૃત્વથી વિભૂષિત છે કે તે મિથ્યાત્વી છે તેનો સર્વથા નિર્ણય કરી શકાય તેમ નથી તોપણ જેનામા શમાદિ લિંગો પૈકી એક પણ લિંગ હોવાનો સુનિશ્ચય થતો હોય તે વ્યક્તિ જરૂર જ સમ્યકૃત્વથી અલકૃત છે જ એમ કહેવુ જરાએ ખોટુ નથી

અત્ર એ ધ્યાનમા રાખવુ કે જ્યા લિંગ હોય ત્યા લિંગી હોય જ, પરન્તુ લિંગીના સદ્ભાવમા લિંગ હોય જ એવો નિયમ નથી કહ્યુ પણ છે કે—

" लिङ्गे लिङ्गी भवत्येव, लिङ्गिन्येवेतरत् पुनः ।
नियमस्य विपर्यासे, सम्बन्धो लिङ्ग-लिङ्गिनो ॥ "–અનુ૦

❖ ❖ ❖ ❖

मिथ्यात्वोपशमो ज्ञेय, लिङ्गमुपशमात्मकम् ।
चारित्रमोहनीय यत, कषायाः कथिताः खलु ॥ २४ ॥

પ્રશમનુ સ્વરૂપ—

શ્લો૦—"મિથ્યાત્વને દબાવી રાખવુ તેને ઉપશમ-સ્વરૂપી લિગ જાણવુ, નહિ કે કષાયોના નિરોધને, કેમકે કષાયોને તો ખરેખર ચારિત્રમોહનીય કહેવામા આવ્યા છે."—૨૪

કોના ઉપશમને સમ્યકૃત્વનુ લિગ ગણવુ ?—

સ્પષ્ટી૦—આ પદ્ય દ્વારા ગ્રથકાર એમ પ્રતિપાદન કરવા માગે છે કે મિથ્યાભિનિવેશ યાને વિપરીત માનસિક નિશ્ચય અર્થાત્ સર્વજ્ઞના વચનથી વિપરીત અર્થને વિષે પક્ષપાતનો ઉપશમ તે 'શમ' છે, નહિ કે અનન્તાનુબધી કષાયોનો ઉપશમ[1] આનુ કારણ એ છે કે મિથ્યાત્વના ક્ષયોપશમથી સમ્યકૃત્વ

૧ કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહેમચન્દ્ર સૂરીશ્વર આ મતને માનતા થતા નથી (જોકે તેઓ મતાંતર તરીકે એનો નિર્દેશ કરે છે) કેમકે એ સૂરિવરે તો યોગશાસ્ત્ર (પ્ર ૨, શ્લોક ૧૫)ના સ્વોપજ્ઞ ભાષ્યમાં એવો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ કર્યો છે કે—

" शम प्रशम क्रूराणामनन्तानुबन्धिना कषायाणामनुदय ।"

ઉદ્ભવે છે વળી જેમ સૂર્યનો ઉદય થતાં તેનો વિરોધી અંધકાર દૂર થઈ
છે તેમ સમ્યક્ત્વનો પ્રાદુર્ભાવ થતાની સાથમાં જ મિથ્યાત્વના કાર્યરૂપ મિ
ભિનિવેશનો કે જે સમ્યક્ત્વનો વિરોધી છે તેનો નાશ થઈ જાય છે
મિથ્યાભિનિવેશનો ઉપશમ એ સમ્યક્ત્વનું કાર્ય હોવાથી સમ્યક્ત્વનું અનુ
કરાવે છે-એ એનું લિંગ છે કેમકે જેના પછી જે નક્કી ઉત્પન્ન થાય
તેનું કાર્ય ગણાય છે એ ન્યાય પૂર્વક મિથ્યાભિનિવેશનો ઉપશમ એ સમ્યક્
કાર્ય છે જેમ ધુમાડા વડે અગ્નિનું અનુમાન કરાય છે તેમ આના વડે સમ્યક્
અનુમાન કરાય છે નહિ કે અનંતાનુબંધી કષાયના ઉપશમ વડે, વાસ્તે
એનું લિંગ છે

દેશવિરતિ અથવા સર્વવિરતિરૂપ ચારિત્રને આચ્છાદન કરનારૂં કર્મ 'ચા
મોહનીય' કહેવાય છે આ ચારિત્રમોહનીયના સોળ કષાયો અને નવ નોક
એમ પચ્ચીસ ભેદો છે આથી કરીને કષાયો ચારિત્રમોહનીયરૂપ હોવાથી
ચારિત્રનું આવરણ કરી શકે, નહિ કે સમ્યક્ત્વનું, કેમકે એકનું કાર્ય બી
ન થાય, નહિ તો માટીના પિંડથી પણ પટ તૈયાર થાય એમ ભલે થાય
કહેવું યુક્ત નથી નહિ તો સર્વ કોઈ સર્વ કોઈનું કારણ માનવું પડશે

વળી આ પ્રમાણે ચારિત્રમોહનીય જ જ્યારે સમ્યક્ત્વનું આ
કરી શકે તેમ છે તો દર્શનમોહનીયને એનાથી ભિન્ન શા સારૂ માન
કેમકે દર્શનમોહનીયનું કાર્ય તો ચારિત્રમોહનીય કરે છે અને એમ મ
મોહનીયની દ્વિવિધતાની ભજના સ્વીકારવી પડશે જે જેનો વિરોધી હોય
અભાવથી તેનું અસ્તિત્વ જણાય જેમકે અંધકારનો અભાવ પ્રકાશને જ
છે અંધકાર એ પ્રકાશનો વિરોધી છે તો અંધકારના અભાવમાં પ્રક
અસ્તિત્વ જણાય છે એવી રીતે કષાયો એ ચારિત્રના વિરોધી છે, વાસ્તે
ના ઉપશમથી-એના અભાવથી ચારિત્રનો ઉદય થાય, નહિ કે સમ્યક્
આગમમાં કષાયોને ચારિત્રના વિરોધી ગણ્યા છે કહ્યું પણ છે કે —

" सव्वे वि हु अइयारा संजलणाणं उ उदयओ होंति ।
मूलच्छिज्ज पुण होइ बारसण्हं कसायाणं ॥"—આર્યા

અર્થાત્ સર્વે અતિચારો સંજ્વલન કષાયોના ઉદયથી હોય છે, જ્યારે અ
નુબંધી, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણ ક્રોધાદિ બાર કષ

૧ છાયા—

सर्वेऽपि खलु अतिचारा सञ्ज्वलनानां तु उदयाद् भवन्ति ।
मूलच्छेद्य पुनर्भवति द्वादशानां कषायाणाम् ॥

ઉદયથી અતિચારાનો સમૂહ આઠમા મૂલ નામના પ્રાયશ્ચિતથી-અર્થાત્ મૂલથી છેદાય છે આ પ્રમાણે કષાયોનો ઉદય ચારિત્રનો આવારક થાય છે તો પછી અનતાનુબધીના ઉપશમથી સમ્યક્ત્વનુ અનુમાન કેમ થાય ? કેમકે તે કષાયો ચારિત્ર મોહનીયના ઉદયરૂપ હોવાથી તેનો સમ્યક્ત્વની સાથે સ્વાભાવિક સબધનો અભાવ છે અને જો અસબધ પણ અનુમાપક ગણાય તો હર કોઈ હર કોઈનો અનુમાપક થઈ પડે વાસ્તે અનન્તાનુબધી ચારિત્રમોહનીયરૂપ હોવાથી તેનો ઉપશમ એઈ સમ્યક્ત્વનુ લિંગ નથી

અત્ર કોઈ શકા ઉઠાવે કે આ હકીકત આગમવિરુદ્ધ છે, કેમકે **પચાશક** (ગા ૩)ની વૃત્તિગત નિમ્ન-લિખિત—

" पढमिल्लुयाण उदये नियमा संजोयणाकसायाणं ।
सम्मद्दंसणलंभं भवसिद्धिया वि न लहंति ॥"—આર્યા

—પદ્યમા કહ્યુ છે કે તદ્ભવ મોક્ષે જનારાને પણ અનન્તાનુબધી કષાયના ઉદય દરમ્યાન નક્કી સમ્યક્ત્વના લાભનો અભાવ છે આથી એ નિશ્ચય થાય છે કે અનતાનુબધીનો ઉપશમ તે સમ્યક્ત્વના લાભનુ કારણ છે વળી **શ્રાવકપ્રજ્ઞપ્તિમાં** પણ કહ્યુ છે કે—

"[2]तत्तत्थसद्दहाणं सम्मत्तं तम्मि पसमाईया ।
पढमकसाओवसमादनिस्सया हुंति नायव्वा ॥"—આર્યા

અર્થાત્ તે તે પદાર્થને વિષે શ્રદ્ધા તે 'સમ્યક્ત્વ' છે અનતાનુબધી કષાયોના ઉપશમાદિ પ્રશમાદિ જાણવા અહીં પણ અનતાનુબધી કષાયોના ઉપશમાદિની અપેક્ષાએ પ્રશમાદિનુ લિંગત્વ કહેવાયુ છે આથી કરીને મિથ્યાભિનિવેશના ઉપશમને સમ્યક્ત્વનુ લિંગ કેમ કહેવાય ?

આ શકાનુ નિરસન એ છે કે મિથ્યાત્વના ક્ષયોપશમરૂપ સ્વકારણની વિદ્યમાનતાથી સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિનો અને તેના અભાવથી અનુત્પત્તિનો સભવ છે, છતા પણ **પઢમિલ્લયાણ** એ ગાથા વડે અનતાનુબધી કષાયના ઉદયને વિષે સમ્યક્ત્વના લાભના અભાવનુ જે વર્ણન છે તે સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિના સમયે અનતાનુ

૧-૨ છાયા—

प्रथमाणामुदये नियमात् संयोजनाकषायाणाम् ।
सम्यग्दर्शनलाभं भवसिद्धिका अपि न लभन्ते ॥
तत्त्वार्थश्रद्धानं सम्यक्त्वं तस्मिन् प्रशमादिका ।
प्रथमकषायोपशमाद्यपेक्षया भवन्ति ज्ञातव्याः ॥

બધી કષાયોનો નક્કી ક્ષયોપશમ હોય છે તે દર્શાવવા વાસ્તે છે તેમજ સમ્યક્ત્વના લાભના નિષેધક મિથ્યાત્વનું અનંતાનુબંધી કષાયો સાથેનું સહચારિપણાને લઈને તથા એનું સમ્યક્ત્વના લાભની પૂર્વે અસ્તિત્વ હોવાને લઈને અનંતાનુબંધી કષાયોનો પણ ઉદય સમ્યક્ત્વના લાભનો વિનાશ કરે છે એ પ્રમાણેનું એનું સામર્થ્ય જણાવવા માટે છે વળી વાસ્તવિક રીતે મિથ્યાત્વના ઉદયથી સમ્યક્ત્વના લાભનો અભાવ હોવા છતા **પઢમિલ્લુયાણ** એ ગાથા વડે અનંતાનુબંધી કષાયોના ઉદયથી તદ્ભવ મોક્ષે જનારાને પણ સમ્યક્ત્વનો લાભ થતો નથી એમ જે કહ્યું તેમા કશો વિરોધ આવતો નથી વળી આટલા કથનને આધારે કંઈ અનંતાનુબંધી કષાયોનો ઉપશમ તે સમ્યક્ત્વનું લિંગ છે એમ સિદ્ધ થતું નથી કેમકે અત્ર નીચે મુજબ ચાર વિકલ્પો ઉદ્ભવે છે —

(૧) જેમ ધૂમાડો એ અગ્નિનું કાર્ય છે તેમ શું અનંતાનુબંધી કષાયોનો ઉપશમ એ સમ્યક્ત્વના કાર્યરૂપ લિંગ છે ? (૨) અથવા જેમ કાળું મેસ જેવું વાદળ ચડી આવ્યું હોય તો તે ભાવિ વૃષ્ટિના કારણરૂપ છે તેમ શું આ કારણરૂપ લિંગ છે ? (૩) અથવા શું આ કાર્ય અને કારણ એમ ઉભયરૂપ છે ? (૪) અથવા બગલા વગેરે જળચર પક્ષીઓને ન છોડનાર હોવાથી આ પ્રદેશ જળાશયવાળો હોવો જોઈએ એ અનુમાનની પેઠે એમાથી તે એકેરૂપ નથી— અનુભયરૂપ છે ?

આ કી પ્રથમ વિકલ્પ તો સ્વીકારી શકાય તેમ નથી, કેમકે અનંતાનુબંધી કષાયોના ઉપશમની ઉત્પત્તિ સમ્યક્ત્વની પૂર્વે થાય છે એટલે આ ઉપશમને સમ્યક્ત્વનું કાર્ય ન જ ગણી શકાય સમ્યક્ત્વના પૂર્વ કાળમા થનારા મિથ્યાત્વના ક્ષયોપશમની વેળાએ જ અનંતાનુબંધી કષાયોના ઉપશમનો પણ પ્રાદુર્ભાવ થાય છે અને એ તો સુવિદિત વાત છે કે કારણ પહેલા કાર્ય સંભવતું જ નથી

બીજો વિકલ્પ પણ આદરણીય નથી, કેમકે મિથ્યાત્વનો ક્ષયોપશમ જ સમ્યક્ત્વના લાભનું કારણ હોવાથી એનું એટલે મિથ્યાત્વના ક્ષયોપશમનું અનંતાનુબંધી કષાયના ઉપશમ સાથે સાહચર્ય હોવાથી સમ્યક્ત્વના હેતુરૂપે એ સંભવતો નથી આની પ્રતીતિ શી એમ કોઈ પૂછે તો તેનો ઉત્તર એ છે કે પૂર્વ સૂરિઓએ એ પ્રમાણે કથન કર્યું છે જેમકે **પંચાશક**ની વૃત્તિમા શ્રીઅભયદેવસૂરિએ કહ્યું છે કે—

" सम्यक्त्वहेतोर्मिथ्यात्वक्षयोपशमावसरे ज्ञानावरणानन्तानुबन्धिकषाय लक्षणचारित्रमोहनीयादिकर्मणामपि क्षयापशमोऽवश्यमेव भवति इति. "

આ વાતનુ શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીના નિમ્ન-લિખિત મુદ્રાલેખ પણ સમર્થન કરે છે —

" [1]से य सम्मत्ते पसत्यसम्मत्तमोहणीयकम्माणुवेयणोवसमसमुत्थे "

ત્રીજો વિકલ્પ પણ સ્વીકારી શકાય તેમ નથી, કેમકે એની કાર્યતા તેમજ કારણતા શુ ક્રમે કરીને છે કે એકી સાથે છે એ પ્રશ્ન ઊઠે છે ક્રમસર છે એમ તો કહેવાય તેમ નથી, કેમકે નહિ તો પૂર્વોક્ત દોષો ઉપસ્થિત થાય છે એકી સાથે છે એમ પણ કહેવાય તેમ નથી, કારણ કે એ વાત અસભવિત છે તે જ તેનુ જ સમકાલે કાર્ય અને કારણ હોય એ સભવતુ જ નથી

ચોથો વિકલ્પ પણ અસ્થાને છે, કારણ કે પ્રતિબધની અસિદ્ધિ છે સ્પષ્ટ શબ્દોમા કહીએ તો અનતાનુબધી કષાયો ચારિત્રમોહનીયરૂપ હોવાથી એ કષાયોના ઉપશમનો ચારિત્રની જ સાથે સબધ હોઈ શકે વળી સમ્યક્ત્વ વિના ચારિત્ર સભવતુ નથી એટલે એ દ્વારા જ સમ્યક્ત્વ સાથે સબધ છે આથી કરીને અનતાનુબધી કષાયોનો ઉ ામ સાક્ષાત્ ચારિત્રને જ જણાવે, નહિ કે સમ્યક્ત્વને વળી સમ્યક્ત્વ સાથે . . ઉપશમનો સ્વાભાવિક સમ્બન્ધ નહિ હોવાથી કેવી રીતે આ ઉપશમ એકાએક સમ્યક્ત્વનુ લિંગ બની જાય ? જો અનતાનુબધી કષાયોને સમ્યક્ત્વમોહનીયરૂપે સ્વીકારવાનો કોઇ કદાગ્રહ રાખે તો દર્શનમોહનીયના સુપ્રસિદ્ધ શાસ્ત્રાનુસારી ત્રણ પ્રકારોને બદલે ચાર માનવાનો પ્રસગ પ્રાપ્ત થશે

શ્રાવકપ્રજ્ઞપ્તિની જે ઉપર ગાથા આપવામા આવી છે તેનો આશય પણ એ છે કે અનતાનુબધી કષાયોનો મિથ્યાત્વની સાથે સહચારીપણાનો સબધ છે એથી તેમજ તેની અત્યત તીવ્રતાને લઈને તે કષાયોને સમ્યક્ત્વના નિરોધક ગણીને એ કષાયોની ઉત્કટતાને પ્રકટ કરવા માટે જ એના ઉપશમને પ્રશમ તરીકે વર્ણવ્યો છે, નહિ કે મિથ્યાભિમાનિવેશના ઉપશમનુ સમ્યક્ત્વના લિંગરૂપે

---

૧ છાયા—

तच्च सम्यक्त्व प्रशस्तसम्यक्त्वमोहनीयकर्मानुवेदनोपशमसमुत्थम्

૧ સરખાવો—

" केवलियनाणलभो नन्नत्थ खए कसायाण "

[केवलिकज्ञानलाभो नान्यत्र क्षये कषायाणाम्]

નિરસન કરવા માટે, કેમકે એની લિંગ તરીકેની પ્રતીતિ તો આગમ અને યુક્તિ કરાવી જ ગયા છે આથી કરીને તો કેવલજ્ઞાનાવરણનો ક્ષય થતા કેવલજ્ઞાનનો લાભ થાય છે તેમ છતા કષાયોનુ સામર્થ્ય દર્શાવવા માટે આગમમા કષાયના ક્ષયથી તે કેવલજ્ઞાનની લભ્યતા દર્શાવી.[1]

એવી રીતે શ્રાવકપ્રજ્ઞપ્તિની નિમ્ન-લિખિત—

"[1]एव च पयईए कम्माणं वियाणिउ वा विवागमसुहं ति ।
अवरद्धे वि न कुप्पइ उवसमओ सव्वकाल पि ॥"—આર્યા

—ગાથામા વર્ણવેલો ક્રોધનો ઉપશમ પૂર્વે કહેલા તાત્પર્ય અનુસાર સમજવો આ પ્રમાણેની કષાયની બલિષ્ઠતા આવશ્યકમા તેની નિર્યુક્તિમા શ્રીભદ્રબાહુ સ્વામીએ નીચે મુજબની ગાથા દ્વારા દર્શાવી છે—

"[2]उवसाम उवणीया गुणमहया जिणचरित्त सरिस पि ।
पडिवाईति कसाया किं पुण सेसे सरागत्थे ? ॥"—આર્યા

અર્થાત્ ઉદાત્ત ગુણોવડે ઉપશમાવી દીધેલા કષાયો, જિનના સમાન ચારિત્રવાળા ઉપશામકને પણ જ્યારે સયમથી પાડે છે સસારમા પરિભ્રમણ કરાવે છે, તો પછી અવશિષ્ટ સરાગીને પાડે એમા તી નવાઈ ?

આ પ્રમાણે જ્યારે કેવલનાનની ઉત્પત્તિના પ્રતિરોધાદિક પર કાર્યોને વિષે પણ કષાયોનુ અમોઘ બળ છે તો પછી તેના પોતાના કાર્યને વિષે તો કહેવુ જ શુ ? તેથી કરીને કષાયો ચારિત્રના પ્રતિબન્ધક હોવાથી એ કષાયોનો ઉપશમ તે સમ્યક્ત્વનુ લિંગ નથી

* * * *

**चतुर्विंशतिसत्कर्मा, मिथ्यात्व नान्यथाऽऽप्नुयात् ।
सकषाये च सम्यक्त्व, सास्वादन कथ भवेत् ? ॥ २५ ॥**

---

૧ છાયા—

एव च प्रकृत्या कर्मणा विज्ञातु वा विपाकमसुखमिति ।
अपराद्धेऽपि न कुप्यति उपशमत सर्वकालेऽपि ॥

૨ આ વિશેષાવશ્યકમા ૧૩૦૬મી ગાથા રૂપે છે એની છાયા નીચે મુજબ છે—

उपशाममुपनीता गुणमहत्त्वात् जिनचरित्रसदृशमपि ।
प्रतिपातयन्ति कषाया किं पुन शेषे सरागार्थे ? ॥

અનન્તાનુબંધી કષાયોના ઉપશમને શમ માનવાથી ઉદ્ભવતા દોષો—

શ્લો૦—" એમ જો ન હોય તો જેમા મોહનીય ચોવીસ કર્મોની સત્તા રહેલી છે એવો જીવ મિથ્યાત્વને પામે નહિ વળી કષાયથી યુક્ત જીવમા સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ કેવી રીતે હોય ?"—૨૫

સમાસનો વિગ્રહ—

સ્પષ્ટી૦—सन्ति च तानि कर्माणि च सत्कर्माणि, चतुर्विंशते' सत्कर्मणां समाहारः चतुर्विंशतिसत्कर्म, चतुर्विंशतिसत्कर्म विद्यते यस्य स चतुर्विंशतिसत्कर्मी.

પદ્યનુ તાત્પર્ય—

ધારો કે કોઇક સમ્યગ્દૃષ્ટિએ અનન્તાનુબંધીની વિસંયોજના કરી ત્યાર બાદ તથાવિધ વધતા પ્રશસ્ત અધ્યવસાયના અભાવથી તેટલેથી જ થાકી જઈ તેણે મિથ્યાત્વાદિના ક્ષયને માટે ઉદ્યમ કર્યો નહિ ત્યાર પછી કાલાંતરે તથારૂપ સામગ્રીના અભાવને લઇને તે મિથ્યાત્વને પામ્યો પછીથી મિથ્યાત્વના કારણને લીધે ફરીથી પણ તેણે અનન્તાનુબંધી કષાયોનો બંધ કરવા પ્રારંભ કર્યો ત્યાર બાદ જ્યા સુધી તે સંક્રમ-આવલિકાની સાથે સબદ્ધ બન્ધ-આવલિકાનું આક્રમણ કરતો નથી ત્યા સુધી અનન્તાનુબંધી કષાયોના ઉદયનો અભાવ હોવાથી તે ચતુર્વિંશતિસત્કર્મી છે આ સ્થિતિમા તે મિથ્યાત્વને પામતો નથી જો એમ ન માનવામા આવે તો કષાયના ઉપશમને સમ્યક્ત્વનુ લિંગ માનવુ પડે

કહેવાની મતલબ એ છે કે અત્ર કષાયના ઉપશમને લિંગ માનનાર એવુ અનુમાન કરે છે કે જેણે કષાયોનો ઉપશમ કર્યો છે તે સમ્યક્ત્વશાળી છે જેમકે શ્રેણિક નૃપતિ તે પ્રમાણે અહીં પણ વિવાદ ખાતર ઉપસ્થિત કરેલી વ્યક્તિએ કષાયોનો ઉપશમ કર્યો છે, વાસ્તે તે પણ સમ્યક્ત્વશાળી છે પરંતુ આ અનુમાન અનુચિત છે, કારણ કે ચતુર્વિંશતિસત્કર્મી મિથ્યાત્વને પામેલો હોવા છતા અનન્તાનુબંધી કષાયોના બંધ-સમયને વિષે અનન્તાનુબંધીનો અનુદયવાળો હોવાથી આ અનુમાનમાનો હેતુ વ્યભિચારી છે વ્યભિચારમા ઉપાધિનો સભવ હોવાથી અવશ્ય હેતુની અપ્રયોજકતા રહેલી છે તેમ અહીં પણ મિથ્યાત્વના ક્ષયોપશમાદિથી યુક્તપણુ એ ઉપાધિ છે શ્રેણિક વગેરે વ્યક્તિઓ કઇ અનન્તાનુબંધીના ઉપશમથી અલંકૃત હોઈ સમ્યગ્દૃષ્ટિ નથી, કિન્તુ તેમણે મિથ્યાત્વનો ક્ષય વગેરે કરેલો હોવાથી તેમ છે વિવાદાધિષ્ઠિત વ્યક્તિએ અનન્તાનુબંધીનો ઉપશમ કર્યો હોવા છતા તેણે મિથ્યાત્વનો ક્ષય વગેરે ન કરેલો હોવાથી તે

સમ્યગ્દષ્ટિ નથી તો તેમા શો દોષ છે ? તેથી કરીને જો કષાયાના ઉપશમને લિંગ માનવામા આવે તો ચતુર્વિંશતિસત્કર્મીને મિથ્યાત્વ હોય નહિ, કેમકે કષાયોનો ઉપશમ સમ્યક્ત્વનુ લિંગ છે પરતુ આ હકીકત ઇષ્ટ નથી, વાસ્તે કષાયોનો ઉપશમ તે સમ્યક્ત્વનું લિંગ નથી

કોઇક અનાદિમિથ્યાદષ્ટિ કોઇક પ્રકારે અતર્મુહૂર્ત કાળ જેટલી સ્થિતિ વાળા ઔપશમિક સમ્યક્ત્વને પામ્યો જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી છ આવલિકા પર્યંત આ સમ્યક્ત્વની સ્થિતિ હોવાથી કાઇક દુષ્ટ અધ્યવસાયને લઇને અનતાનુબધીના ઉદયથી હજી પણ મિથ્યાત્વને દૂર નહિ કરતો સમ્યક્ત્વના લાભથી તે વંચિત રહે છે આ વ્યક્તિ મિથ્યાત્વને અભિમુખ હોવાથી સમ્યક્ત્વનુ વમન કરતી તેના રસનો આસ્વાદ લે છે અનતાનુબધીના ઉદયવાળી હોવાથી અત્યત નિકટ મિથ્યાત્વના દયવાળી હોવાને લીધે આ સમ્યક્ત્વ શાળી નથી એમ તો કહેવાય તેમ નથી, કારણ કે એથી સિદ્ધાન્ત સાથે વિરોધ આવે છે શ્રીઅભયદેવસૂરિએ કહ્યુ પણ છે કે–

"[1]खइयाई सासायणसहियं चउविहं तु विन्नेयं ।
त सम्मत्तभसे मिच्छत्त अपत्तिरूव तु ॥"–આર્યા

જેનો અભાવ જેનું લિંગ હોય તે તેની વિદ્યમાન દશામા પણ હોય છે, જેમકે વૃષ્ટિનો અભાવ તે થઇ ગયેલા વાયુ અને મેઘના સયોગનું લિંગ છે વાસ્તે તે વૃષ્ટિની વિદ્યમાન દશામા પણ છે એ હકીકત બરાબર નથી આ પ્રમાણે કષાયનો ઉપશમ સમ્યકત્વનું લિંગ હોય તો કષાયના ઉદયમા તે ન હોવુ જોઇએ, કિન્તુ કષાયના ઉદયમા પણ સાસ્વાદન–સમ્યકત્વ હોય છે, વાસ્તે કષાયોનો ઉપશમ તે સમ્યક્ત્વનુ લિંગ નથી

* * * *

व्यवहारकर लिङ्ग-मादिमाना शमो नहि ।
यतस्तुर्ये गुणे सन्ति, द्वादशान्ये कपायका ॥ ६ ॥

વ્યવહારથી પણ વ્યાઘાત—

શ્લો૦—"પ્રથમ (અર્થાત્ અનન્તાનુબન્ધી ચાર) કષાયોનો ઉપશમ તે

---

૧ છાયા—

क्षायिकादि सास्वादनसहितं चतुर्विधं तु विज्ञेयम् ।
तत् सम्यक्त्वभ्रंशे मिथ्यात्वमप्राप्तिरूपं तु ॥

વ્યવહારની દૃષ્ટિએ પણ લિંગ નથી, કેમકે ચોથા ગુણસ્થાનકમાં બીજા બાર કષાયો હોય છે."—૨૯

તાત્પર્યનો પરિસ્ફોટ—

સ્પષ્ટી૦—સામાન્ય રીતે અવિપર્યસ્તપણાને લીધે છદ્મસ્થોને બાહ્ય અસાધારણ લક્ષણો વડે જે આતરિક તત્ત્વોનું જ્ઞાન થાય છે તેને અત્ર 'વ્યવહાર' સમજવો, કેમકે પ્રત્યક્ષજ્ઞાનીઓ જ નિ શેષ પર્યાયથી યુક્ત રૂપે વિશેષત અવિપરીતપણે તે તત્ત્વો જાણી શકે છે આ વ્યવહારનો હેતુ લિંગ છે. આ પ્રમાણે જ્યારે લિંગ એ વ્યવહારનો હેતુ છે તો કષાયના ઉપશમરૂપ લિંગ વડે જ સમ્યક્ત્વના બોધરૂપ વ્યવહારની સિદ્ધિ થતી હોવાને લીધે અન્ય ઉપન્યાસની શી જરૂર છે? આમ પ્રશ્ન ઊઠાવવો નિરર્થક છે, કેમકે આશય સમજવામા ભૂલ થાય છે આનું કારણ એ છે કે અવિપરીતપણે જણાયેલુ લિંગ સાધ્યની સિદ્ધિનું સાધન છે, નહિ કે અજ્ઞાત અથવા વિપરીતપણે જણાયેલુ લિંગ જેમકે નહિ જણાયેલો ધૂમાડો અથવા તો ધૂમસ વગેરેરૂપે જણાતો ધૂમાડો અગ્નિનુ અનુમાન કરાવવા અસમર્થ છે આથી કરીને જણાયેલો એવો કષાયોનો ઉપશમ લિંગ થશે એમ માનવુ અનુચિત છે, કેમકે તેવા જ્ઞાનના ઉપાયનો અભાવ છે, કારણ કે કષાયો અનેક હોવાને લીધે અનંતાનુબંધીનો જ આ ઉપશમ છે એમ જાણવુ શકય નથી, કેમકે 'અવિરતસમ્યગ્દૃષ્ટિ' નામના ચોથા ગુણસ્થાનમા બાર કષાયોનો ઉદય હોય છે

કહેવાની મતલબ એ છે કે ચોથે ગુણસ્થાનકે સમ્યક્ત્વ છે તેનુ કષાયના ઉપશમ વડે અનુમાન કરવુ ઇષ્ટ છે તેમા વળી અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ, પ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને સંજ્વલનરૂપ ક્રોધાદિ ચાર કષાયો એટલે એકંદર બાર કષાયો જ ઉદયમા આવે છે આ પ્રમાણેની પરિસ્થિતિ હોવાથી અમારો મનોરથ સિદ્ધ થાય છે, કેમકે સ્વરસ વડે જ અનંતાનુબંધીના ઉપશમની સિદ્ધિ થતી હોવાથી લિંગપણાની સિદ્ધિ થાય છે આમ જો કહેવામા આવે તો તે યુક્તિથી વિકલ છે કારણ કે તે જ્ઞાનની ગવેષણા બાકી છે તેમજ તેની ઉત્પત્તિનો અદ્યાપિ અભાવ છે કારણકે આ કષાયોનુ અધિકરણ આત્મા છે અને એ આત્મા આપણા જેવાને અતીન્દ્રિય છે એથી કરીને અર્થાત્ એની અતીન્દ્રિયતાને લઇને કષાયોનું પણ અતીન્દ્રિયત્વ છે જેમકે પરમાણુઓ અતિન્દ્રિય છે તો તદ્ગત રૂપાદિ પણ અતીન્દ્રિય છે. તેથી કરીને એ આત્મામા કેવળ અનંતાનુબંધીનો ઉદય થતો હોત

તો તો કોઇક લિંગ વડે તેનું જ્ઞાન થાત, અને ત્યાર બાદ કોઇક સુસાધન દ્વારા તેની વ્યાવૃત્તિ થતાં તેના ઉપશમનું પણ કથંચિત્ જ્ઞાન થતાં કષાયોના ઉપશમનું લિંગપણું સિદ્ધ થાત પરન્તુ વસ્તુસ્થિતિ તેવી નથી, કેમકે અન્ય બાર કષાયોની ત્યાં હૈયાતી હોવાથી તે બારનાથી અનંતાનુબન્ધી કષાયોની પૃથક્તા જાણવી ઇષ્ટ છે, પરંતુ તેનું જ્ઞાન શક્ય નથી કારણ કે અનંતાનુબંધી કષાયો અને બીજા બાર કષાયો સજાતીય છે સજાતીયતા હોવા છતાં જેમ વર્ણ, અવયવ, સંસ્થાનાદિરૂપ વ્યાવર્તક ધર્મને લઇને શાબલેય, બાહુલેયાદિ ગોપિંડોના ભેદો સમજાય છે તેમ અહીં પણ અનંતાનુબન્ધી અને ઇતર કષાયોના વચ્ચેનો ભેદ સ્પષ્ટ જાણી શકાશે, કેમકે દુષ્ટ, અનિષ્ટ, કઠોર, મર્મિક ભાષા, પ્રાણીના પ્રાણ લેવારૂપ નિરપેક્ષ ક્રૂર કર્મો વગેરે કાર્યોથી અનંતાનુબન્ધી કષાયોનો ઇતર કષાયોથી ભેદ જણાય છે એમ કહેવું તે યુક્તિસંગત નથી એનું કારણ એ છે કે અનંતાનુબન્ધી અને ઇતર કષાયોની અતિશય સમાનતાને લઇને વ્યાવર્તકની ઉત્પત્તિનો અભાવ છે જ્યાં વર્ણ, સંસ્થાન વગેરેનું અત્યન્ત સાધર્મ્ય છે, ત્યાં ગોપિંડો સાથે લાંબા વખતના પરિચયમાં આવેલા ગોવાળોની પણ એ પિંડોની પૃથક્તા કરવામાં ભૂલ થાય છે તો કષાયના કાર્યોની અત્યન્ત સજાતીયતા હોવાથી વિપર્યાસ થવાનો પૂર્ણ સંભવ છે, તેથી કરીને ઉપાયના અભાવને લઇને કષાયના ઉપશમના બોધનો અભાવ હોવાથી તેનું લિંગપણું અમે સ્વીકારતા નથી

અત્યન્ત અસભ્ય, કર્કશ, મર્મઘાતક વચનો, નિઃશંકપણે જીવોનો સંહાર, જીવના વધરૂપ તીવ્ર સંકલ્પરૂપ ક્રિયાઓ અનંતાનુબન્ધી કષાયોના ઉદયમાં જ સંભવે છે અને નહિ કે ઇતર કષાયોના વાસ્તે આ ક્રિયાઓ વ્યાવર્તક ધર્મની ગરજ સારે છે એ કથન અસંગત છે કારણ કે આવી ક્રિયાઓ તો જેમનામાં અનંતાનુબન્ધી કષાયોનો ઉદય નથી એવા જનોમાં પણ જોવાય છે દાખલા તરીકે વિચારો શ્રેણિક નૃપતિનું નીચે મુજબનું ઉદાહરણ —

શ્રીમહાવીરસ્વામીની દેશના સાંભળીને જેમણે જીવાદિ તત્ત્વનું જ્ઞાન મેળવ્યું હતું, સુર અને અસુર પણ જેમને પ્રવચન પ્રત્યેની શ્રદ્ધાને વિષે ક્ષોભ પમાડી શકે તેમ ન હતા, તેમજ જેઓ ટુંક સમયમાં સિદ્ધિ-સુંદરીના સમાગમ પ્રાપ્ત કરનાર હતા તથા વળી જેઓ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વી પણ હતા તે શ્રેણિક ક્ષિતિપતિએ સમગ્ર અન્તઃપુર બાળી મૂકવા અભયકુમારને આજ્ઞા આપી

પ્રસંગ એમ બન્યો હતો કે એક શિયાળાની રાત્રિએ આ શ્રેણિક નરેશ્વરની ચિલ્લણા રાણીનો હાથ આવરણની બહાર રહી જવાથી ઠંડીને લીધે એકદમ શીત બની ગયો અને તેનું ભાન થતાં

તે બોલી ઊઠી કે ત્યારે તેનું શું ? આ તે તે કોણ તે જાગી ઊઠેલો રાજા જાણી ન શક્યો અને તેથી તે વહેમાયો, બાકી ચિલ્લણા તો દિવસના નદીને કિનારે ધ્યાનમાં આરૂઢ બનેલા અને કૃશ શરીરવાળા મુનિને જોયા હતા તેની અત્યારે આ ઠંડીમાં શી દશા થતી હશે એ મતલબથી આ પ્રમાણે બોલી હતી રાજા ખરી હકીકતથી અપરિચિત હતો એટલે તેના નેત્રો ક્રોધથી લાલચોળ બની ગયા. તેના ભવા પણ ચડી ગયા તેના દાંત પણ પીસાઈ ગયા અને તેના શરીરે પણ પરસેવાના ઝોબે ઝોબા છૂટી ગયા અને તેના મનમાં તો એ જ વિચાર ઘોળાયા કર્યો કે ચોવીસે કલાક જેની દેખરેખ રખાય છે એવી આ ચિલ્લણાની જ્યારે આ દશા છે, તો બાકીના અંતપુર વિષે તો કહેવું જ શું ? સવાર પડતાં આવેશમાં ને આવેશમાં રાજાએ સમસ્ત અંતપુરને ભસ્મીભૂત કરવા **અભયકુમારને** હુકમ કર્યો ક્રોધ જરા શાંત પડતા તે **મહાવીર** પ્રભુ પાસે ગયો અને તેમને વંદન કરી પોતાના સંદેહને દૂર કરવા માટે ભગવાનને તેણે પૂછ્યું કે ચિલ્લણા પતિવ્રતા છે કે કેમ ? પ્રભુએ ઉત્તર આપ્યો કે તે તો પતિવ્રતા જ છે આ સાંભળતા જ તે એકદમ ઊઠ્યો અને પશ્ચાત્તાપનો માર્યો હાંફળો ફાંફળો મહેલ તરફ જવા નીકળ્યો

આ તરફ બુદ્ધિના નિધાન **અભયકુમારે** વિચાર કર્યો કે કોઈક અસત્ વિકલ્પથી તાતની બુદ્ધિ વિહ્વલ થઈ જવાથી તેમણે મને આવો અનુચિત આદેશ કર્યો છે આથી તેણે અંતપુરની આસપાસની ઝુંપડીઓને આગ લગાડી, પરંતુ અંતપુરને સહીસલામત રાખ્યું, તેમ કરી તે પ્રભુના સમવસરણ પ્રતિ જવા નીકળ્યો રસ્તામાં જ શ્રેણિક મળ્યો તેણે પૂછ્યું કે મારા હુકમ પ્રમાણે કર્યું કે ? **અભયકુમારે** હા પાડી, આથી જેણે અનંતાનુબંધી ચારે કષાયો તેમજ દર્શનત્રિકનો સર્વથી ક્ષય કર્યો છે એવા આ રાજાનો પિતો ખસી ગયો પોતે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વી હોવા છતાં અને **અભયકુમાર** સમગ્ર સામ્રાજ્યની ધુરાને ધારણ કરનાર, અપ્રતિમ ઔત્પાતિકી વગેરે બુદ્ધિ-ચતુષ્ટય વડે બૃહસ્પતિને પણ શરમાવનાર, ડગલે ને પગલે જિનશાસનની પ્રભાવના કરનાર તેમજ બધા પુત્રોમાં શિરોમણિ એવો હોવા છતાં ઝટ એ રાજાએ પોતાના આ મહાલા પુત્રને સંભળાવી દીધું કે ત્યારે તું કેમ ત્યાં ન બળી મુઓ ? અગ્નિમાં પડી આત્મહત્યા કરવાથી શો લાભ એમ વિચારી **અભયકુમાર** તો ચાલતો થયો અને પ્રભુ પાસે જઈ તેણે દીક્ષા લીધી

આ ઉદાહરણ ઉપરથી અનંતાનુબન્ધી કષાયના ઉદયવાળા જેવા કઠોર વચન બોલે તેવા, [illegible] વધારે કહેવા અને પ્રાણઘાતક વચનો ક્ષાયિક સમ્ય- ક્ત્વીના મુખમાથી [illegible] શું નથી જોવાતુ ? તો આવી પ[illegible]

કર્કશ ભાષાને અનંતાનુબંધી કષાયોને ઓળખાવનારી તરીકે-વ્યાવર્તકરૂપે સ્વીકારાય ખરી કે ?

વળી પ્રથમ તીર્થંકર શ્રીઋષભદેવના પ્રથમ શ્રાવક (સમ્યગ્દષ્ટિ) અને આ 'ભરતક્ષેત્ર'ના નાથ શ્રીભરતે રણ-સંગ્રામમાં પોતાના ભાઇ બાહુબલિનો વધ કરવા ચક્ર મૂક્યું આથી શું ફલિત થાય છે ? શું અનંતાનુબન્ધી કષાયોનો ઉપશમ કરેલામાં જીવલેણ ક્રિયા સંભવતી નથી કે ?

અનંતાનુબન્ધી કષાયોનો હોળીઓ કરી ગયેલા એવા બાહુબલિએ પોતાના વડીલ બન્ધુ ભરતનો ચક્ર સહિત ચૂરેચૂરા કરવાનો સંકલ્પ કર્યો એ શું બતાવી આપે છે ? એ જ કે આવો ઘોર સંકલ્પ અનંતાનુબન્ધી કષાયોની અવિદ્યમાન દશામાં પણ જોવાય છે ભરત અને બાહુબલિ સમ્યગ્દષ્ટિ હતા એટલે એમનામાં અનંતાનુબન્ધીનો ઉપશમ તો હતો જ, છતાં જ્યારે તેમનામાં અનુક્રમે કર્કશ ભાષા, દુષ્ટ કાયિક ચેષ્ટા અને અત્યંત મલિન વિચાર જોવાય છે તો પછી આવી ચેષ્ટાઓથી અનંતાનુબન્ધી કષાયોની ઇતર કષાયોથી તારવણી કરી શકાય છે એમ કેમ જ કહેવાય ? અને જ્યારે ન કહેવાય તો પછી એના ઉપશમને લિંગ તરીકે કેમ જ સ્વીકારાય ?

* * * *

भाषाकर्कशभावेन, प्राणिहिंसादिभावतः ।
आदिमानां विशेषो न, तेन लिङ्गं न तच्छमः ॥२७॥

અનન્તાનુબંધીની ઇતર કષાયોથી વિશેષતાઓનો અભાવ—

શ્લો૦—"(પૂર્વ પદ્યના ઉત્તરરૂપે) વચનની કઠોરતા અને જીવોની હિંસા ઇત્યાદિથી આદ્ય (અર્થાત્ અનન્તાનુબન્ધી) કષાયોની વિશેષતા છે—અન્યથી તે જુદા પડે છે એમ જો કહેવામાં આવે તો તે યુક્ત નથી તેથી કરીને અનન્તાનુબંધીનો શમ તે (સમ્યક્ત્વનું) લિંગ નથી."—૨૭

અનંતાનુબંધી કષાયોની ઇતરથી તારવણીની દુ:શક્યતા—

સ્પષ્ટી૦—મિથ્યાદૃષ્ટિને વિષે રહેલા અનંતાનુબન્ધી કષાયોની સમ્યગ્દષ્ટિને વિષે રહેલા અપ્રત્યાખ્યાનાદિ કષાયોથી ભિન્નતા હોવા છતાં મિથ્યાદૃષ્ટિ તેમજ સમ્યગ્દૃષ્ટિમાં દુષ્ટ ભાષા વગેરેની સમાનતા જણાય છે એ વાત સાચી છે દાખલા તરીકે કોઇક મિથ્યાદૃષ્ટિએ ચતુઃસ્થાનીય રસરૂપે પરિણમેલા અને તીવ્ર ઉદયવાળા અનંતાનુબંધી કષાયો વડે અપ્રત્યાખ્યાનાદિ કષાયોનો બંધ કર્યો કાલાંતરે એણે સમ્યો

ત્વાદિ ગુણસ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું તેને વિષે 'કોઇક રીતે કારણને અનુરૂપ એવા ચતુસ્થાનીય રસરૂપે પરિણમેલા અપ્રત્યાખ્યાનાદિ કષાયના ઉદય દરમ્યાન અનતાનુબધી કષાયોના ઉદયવાળાની સાથે દુષ્ટ ભાષા વગેરેમા સમાનતા સભવે છે આથી વિશેષતા જણાતી મથી એથી કરીને એમ કહેવુ અસ્થાને છે કે અને એકસ્વરૂપી છે, કેમકે જે જે આપણને ઉપલબ્ધ ન હોય તે તે નથી એમ નથી જો આમ નહિ માનવામા આવે તો પૃથ્વીના ગર્ભમા રહેલા નિધાન વગેરે આપણને અનુપલબ્ધ હોવાથી તે હોવા છતા તેનુ અસ્તિત્વ ઊડી જશે કેમકે અતીન્દ્રિય જ્ઞાનીઓને તેની તે પ્રકારની વિશેષતાની ઉપલબ્ધિ છે એથી કરીને જ અનતાનુબધીના ઉપશમનો બોધ નહિ હોવાને લીધે એને લિંગ અમે કહેતા નથી અથવા તો શ્રેણિક પ્રમુખમા અનતાનુબધી કષાયોનો વિચ્છેદ-તે ખપી જવાથી તેનો ઉદ્ભવતો અપગમ થવા છતા તે વિચ્છેદની તેનામા દુષ્ટ ભાષાદિ હોવાથી તે જણાતો નથી, કેમકે તેના જેવી દુષ્ટ ભાષાને તો આપણા જેવા અનતાનુબધી કષાયોના ઉદયરૂપે જ જાણે છે આથી કરીને અનતાનુબધીના ઉપશમને સમ્યક્ત્વના લિંગ તરીકે કેમ સ્વીકારાય ?

❧ ❧ ❧ ❧

पक्षादिस्थितिभावेऽपि, विशेषो न भविष्यति ।
अप्रत्याख्यानभाजा हि, तिर्यग्गतिप्रसङ्गतः ॥२८॥

અનતાનુબન્ધી કષાયોની સ્થિતિ દ્વારા પણ અવિશેષતા—

શ્લો૦—"પખવાડિયુ વગેરે સ્થિતિની દૃષ્ટિએ પણ પૃથક્તા સભવતી નથી, કેમકે (એમ માનવાથી તો) અપ્રત્યાખ્યાનને સેવનારા (એવા સુશ્રાવકો)ને પણ તિર્યંચ ગતિનો પ્રસગ પ્રાપ્ત થાય છે, "–૨૮

પ્રસ્તુતનુ વિવરણ—

સ્પષ્ટી૦—" [1]पक्खचउम्मासवच्छरजावज्जीवाणुगामिणो कमसो ।
देवनरतिरियनारगगइसाहणहेयवो भणिया " ॥–આર્યા

અર્થાત્ સન્વલન, પ્રત્યાખ્યાનાવરણ, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને અનતાનુબધી કષાયો અનુક્રમે ઉદયરૂપે પ્રાણીને એક પખવાડીયા, ચાર માસ, એક વર્ષ

---

1 છાયા—
पक्षचातुर्मासिकवत्सरयावज्जीवानुगामिन क्रमशः ।
... षो भणिता ॥

અને છૂટકી 'પર્યંત અનુસરે છે[1] વળી આ કષાયો ક્રમશઃ દેવગતિ, મનુષ્યગતિ, તિર્યંચ-ગતિ અને નરક-ગતિના હેતુઓ છે આ ઉપરથી અનતાનુબંધી કષાયોના ઉપશમને લિંગ માનનાર એમ સૂચવવા મથે છે કે દુષ્ટ ભાષાદિ વડે માની લઈએ કે અનતાનુબંધી કષાયોની ઇતર કષાયોથી ભિન્નતા સિદ્ધ થતી નથી તો પણ છૂટકી પર્યંત રહે છે એ દ્વારા તેમજ નરકગતિના હેતુરૂપ છે એ દ્વારા પણ અનતાનુબંધીની ઇતર કષાયોથી વિશેષતા સ્પષ્ટ જણાઇ આવે છે એટલે આ પ્રમાણે વિશેષતાનું જ્ઞાન થતું હોવાથી અનતાનુબંધી કષાયોના ઉપશમને સમ્યક્ત્વના લિંગ તરીકે સ્વીકારવું સમુચિત છે ઉપર સૂચવ્યા મુજબ જે વિશેષતા સ્વીકારવામા આવે તો નીચે મુજબ દૂષણ ઉદ્ભવે છે:—

અવિરતિને લીધે દારુણ નરક વગેરેના દુખરૂપ ફળો ભોગવવા પડે છે તેમજ કર્મ-બધ થાય છે, જ્યારે વિરતિના પ્રતાપે સ્વર્ગ અને અપવર્ગનું નિ સીમ સુખ મળે છે એમ જાણવા છતા અપ્રત્યાખ્યાન કષાયના ઉદયથી સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ વિરતિ પામતો નથી એથી આ અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ જીવને તિર્યંચ-ગતિનો પ્રસંગ છે, કેમકે એણે તિર્યંચગતિમા જવા યોગ્ય આયુષ્યનો બધ કર્યો છે વળી આપના મત પ્રમાણે અપ્રત્યાખ્યાન કષાયનો ઉદય તિર્યંચ-ગતિનો હેતુ હોવાથી તેને તે ઉદય છે પરતુ આ વાત ઠીક નથી, કેમકે જેમણે આયુષ્યનો બંધ કર્યો નથી એવા સમ્યગ્દષ્ટિઓ વૈમાનિક દેવગતિના જ આયુષ્યનો બંધ કરે છે કહ્યુ પણ છે કે—

---

1 સરખાવો કષાયોની આ સ્થિતિ સાથે પૃ ૧૬ તેમજ કર્મવિપાક નામના પહેલા કર્મગ્રથની નિમ્ન-લિખિત ગાથા—

" जाजीववरिसचउमासपक्खगा नरयतिरियनरअमरा ।
सम्माणुसव्वविरईअहक्खायचरित्तघायकरा ॥ १८ ॥ "

[यावज्जीववर्षचातुर्मासपक्षगा नरकतिर्यङ्नरामराः ।
सम्यक्त्वाणुसर्वविरतियथाख्यातचारित्रघातकराः ॥]

અત્ર જે કષાયોની સ્થિતિ નિર્દેશી છે તે વ્યવહાર-નય પૂર્વક સમજવી કેમકે શ્રીબાહુબલિ વગેરેનો સંજ્વલન કષાય તો એક વર્ષ પર્યંતનો હતો તેમજ શ્રીપ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિ સબધમાં અનતાનુબધી કષાયનો ઉદય અંતર્મુહૂર્ત સુધીનો હતો વળી અનતાનુબંધી કષાયનો ઉદય રહેવા છતાં પણ કેટલાક મિથ્યાદૃષ્ટિઓનો ઉત્પાદ ગ્રૈવેયકમાં થયાનું વર્ણન શાસ્ત્રમાં મળી આવે છે

" [1]सम्मद्दिट्ठी जीवो विमाणवज्जं न बंधए आउं ।
जइवि न सम्मत्तजढो अहवा बद्धाउओ पुव्विं ॥"—આર્યા

આથી સમજાય છે કે અનંતાનુબંધી કષાયની તારવણી કરવી દુઃશક્ય છે, બલ્કે છદ્મસ્થોને માટે પ્રાય અશક્ય છે

✤ ✤ ✤ ✤

सम्यक्त्वस्य कथ लाभो, मिथ्यादृष्टेर्भविष्यति ।
यावज्जीवकषायाणा—मुदये तद् विचार्यताम् ॥२९॥

દૂષણનો પ્રસંગ—

શ્લો૦—"વળી જીવન પર્યંત રહેનારા એવા (અનન્તાનુબંધી) કષાયોના ઉદય દરમ્યાન મિથ્યાદૃષ્ટિને કેવી રીતે સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ સભવશે એ પણ વિચારી લો."—૨૯

ભાવાર્થ—

સ્પષ્ટી૦—અનતાનુબધી કષાયોના ઉપશમને સમ્યક્ત્વનુ લિંગ માન્યુ છે અને વળી આ પક્ષમા એનો જીવન પર્યંત ઉદય માન્યો છે તો તેથી સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ માટે અવસર રહેતો નથી. પરતુ આ હકીકત ઇષ્ટ નથી—વ્યભિચારી છે, કેમકે તે જ ભવમા પુષ્કળ મિથ્યાદષ્ટિઓને કોઇક ગુસામગ્રી વડે સમ્યક્ત્વનો લાભ મળ્યાનુ સાભળવામા આવે છે

✤ ✤ ✤ ✤

प्रागबद्धायुषां लोके, देशसाधुत्वधारिणाम् ।
भवेद् देवायुषोऽभावो, मनुजायुःप्रसङ्गतः ॥३०॥

અન્ય આપત્તિ—

શ્લો૦—"આ લોકમા પૂર્વે આયુષ્ય(—કર્મ) જેણે બાંધ્યુ નથી એવા તથા દેશવિરતિને ધારણ કરનારા જીવોને (એટલે કે પ્રત્યાખ્યાનકષાયી શ્રાવકોને) માટે મનુષ્યના આયુષ્યનો પ્રસગ હોવાને લીધે દેવના આયુષ્યનો અભાવ થશે"—૩૦

---

૧ છાયા—

सम्यग्दृष्टिर्जीवो विमानवर्ज्यं न बध्नाति आयु ।
यद्यपि त्यक्तसम्यक्त्वः अथवा बद्धायुष्क पूर्वम् ।

દેશયતિનો અર્થ—

સ્પષ્ટી૦—દેશયતિનો અર્થ નીચે મુજબ બે રીતે વિચારી શકાય છે—

"सर्वसावद्ययोगस्य देशे-एकव्रतविषयस्थूलसावद्ययोगादौ सर्वव्रतविषयानुमतिवर्जसावद्ययोगान्ते यतिः-विरतिर्येषा ते देशयतयः, देशेन-एकदेशेन वा स्थूलप्राणातिपातविरमणादिना यतयः-साधवः."

અર્થાત્ (૧) સમગ્ર સાવદ્ય યોગના દેશને વિષે એટલે કે એક વ્રતના વિષયરૂપ સ્થૂળ સાવદ્ય યોગાદિને વિષે સર્વે વ્રતના વિષયોની અનુમતિને છોડીને સાવદ્ય યોગના અંતને વિષે યતિ એટલે વિરતિ છે જેમને એવા અથવા (૨) દેશથી એટલે એક દેશથી અથવા સ્થૂલપ્રાણાતિપાતના વિરમણ ઇત્યાદિ દ્વારા યતિ એટલે સાધુ તે 'દેશયતિ' જાણવા આથી સમજાય છે કે દેશયતિ એટલે દેશવિરતિ યાને પાંચમા ગુણસ્થાને રહેલો શ્રાવક, નહિ કે સર્વ વિરતિના આરાધક મુનિવર, કેમકે પ્રત્યાખ્યાનાવરણના ઉદયથી સર્વવિરતિના પરિણામનો અભાવ છે

પૂર્વે સૂચવાયું છે કે પ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાયના ઉદયવાળાને મનુષ્યગતિના આયુષ્યનો બંધ છે તો આ દેશયતિ મનુષ્યના આયુષ્યના બંધને યોગ્ય ઠર્યો, પરંતુ આ વાત અસંગત છે, કેમકે દેશયતિનો જઘન્યથી 'સૌધર્મ' દેવલોકમાં અને ઉત્કૃષ્ટથી 'અચ્યુત' દેવલોકમાં ઉપપાત છે બૃહત્સંગ્રહણીમાં કહ્યું પણ છે કે—

"अविराहियसामण्णस्स साहुणो सावगस्स य जहन्नो ।
सोहम्मे उववाओ भणिओ तेल्लोक्कदंसीहिं ॥ १७१ ॥"—આર્યા

અહીં અનાનુપૂર્વી પણ વ્યાખ્યાનું અંગ છે એ જણાવવા માટે અપ્રત્યાખ્યાનાદિના ઉદયના ક્રમથી અનિષ્ટ પ્રસંગો બતાવ્યા છે અન્યથા પશ્ચાનુપૂર્વીથી પ્રત્યાખ્યાનાવરણાદિના ઉદયના ક્રમ પૂર્વક અને પૂર્વાનુપૂર્વીથી અનન્તાનુબંધી વગેરેના ઉદયના ક્રમથી તેનો ઉદ્ભાવ કરવો યુક્ત ગણાત સમ્યગ્દૃષ્ટિ તેમજ મિથ્યાદૃષ્ટિને વિષે સંજ્વલનના ઉદયની અવિશેષતાથી દેવગતિના હેતુરૂપે તેનો નિર્દેશ હોવાથી વસ્તુતઃ અનિષ્ટ પ્રસંગનો ઉપન્યાસ થયો છે

1 છાયા—

अविराधितश्रामण्यस्य साधोः श्रावकस्य च जघन्येन ।
सौधर्मे उपपातो भणितस्त्रैलोक्यदर्शिभिः ॥

અનંતાનુબંધી કષાયના ઉપશમને સમ્યક્ત્વનું લિંગ માનનાર એમ કહેવા તૈયાર થાય છે કે હે મિથ્યાભિનિવેશના ઉપશમને સમ્યક્ત્વનું લિંગ માનનાર! આપને પણ " पक्खचउम्मास " વાળી ગાથા માન્ય છે તો પછી આપના મત પ્રમાણે પણ અનંતાનુબંધી કષાયનો યાવજ્જીવ ઉદય હોવાથી સમ્યક્ત્વના અભાવનો અને નરકગતિના સદ્ભાવનો પ્રસંગ તેમજ અવિરત સમ્યગ્દૃષ્ટિ વગેરેને તિર્યંગ ગતિ આદિનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાય છે તો તેનું આપ કેવી રીતે નિરાકરણ કરો છો? એ તો આપ જાણતા જ હશો કે—

" यत्रोभयो समो दोष., परिहारश्च तत्सम' ।
नैक. पर्यनुयोज्य स्यात्, तादृशार्थविचारणे ॥ "–અનુ૦

અર્થાત્ જ્યાં બંને પક્ષમાં સમાન દોષ હોય ત્યાં પરિહાર પણ સમાન છે તેવા અર્થનો વિચાર કરતી વેળા એકને પ્રશ્ન કરવો તે યોગ્ય નથી

આનો બચાવ એ છે કે મિથ્યાત્વના ઉદયના સહકારી તેમજ તીવ્ર વિપાકવાળો જ અનન્તાનુબંધી વગેરે કષાયોનો કોઈક જ જીવો આશ્રીને ઉત્કૃષ્ટથી યાવજ્જીવ ઉદય સ્વીકારાયો છે અને એના ઉદયને લઈને તેમની નરક-ગતિ માનવામાં આવી છે એવો અમે તો અર્થ કરીએ છીએ આનો શ્રુતાર્થ કરવા જતાં તો તે જન્મમાં કોઈને પણ સમ્યક્ત્વાદિના લાભનો અભાવ નિમ્ન-લિખિત ગાથાગત અર્થ સાથે વિરોધ ઊભો થશે

" [1]समत्तंमि उ लद्धे ठइयाइं नरयतिरियदाराइं । "

એવી રીતે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાયો પરત્વે પણ આપે અનુક્રમે દર્શાવેલી તિર્યંચ-ગતિ અને મનુષ્ય-ગતિની હેતુતાનો પ્રસંગ પણ અમારા પક્ષમાં ઉદ્ભવતો નથી, કેમકે સમ્યક્ત્વને પામેલા એવા તેમને પણ તેના વિપાકને લઈને દેવગતિની નિમિત્તતા છે

अतत्त्वरुचिरूपो यो ऽसद्ग्रह स तु नो भवेत् ।
अनन्ताना यतो मिथ्या-भावेन स प्रजायते ॥३१॥

---

१ छाया—

सम्यक्त्वे तु लब्धे स्थगितानि नरकतिर्यग्द्वाराणि ।

અસદ્ગ્રહનું સ્વરૂપ—

શ્લો૦—" અતત્ત્વને વિષે અભિલાષારૂપ જે અસત્નો આગ્રહ (કદાગ્રહ
છે તે અનંતાનુબન્ધી કષાયોનું (સ્વરૂપ) ન હોય, કેમકે તે (અસદ્ગ્રહ)
મિથ્યાત્વથી ઉદ્ભવે છે. "—31

પદ્યનું તાત્પર્ય—

સ્પષ્ટી૦—[1]અતત્ત્વોને વિષે રુચિ યાને તત્ત્વની બુદ્ધિ તે મિથ્યાત્વનું સ્
રૂપ છે, કેમકે કહ્યું પણ છે કે—

" अदेवे देवताबुद्धि-रगुरौ गुरुभावना ।
अतत्त्वे तत्त्वबुद्धिश्च, एतन्मिथ्यात्वलक्षणम् ॥ "—અનુ૦

વળી અનન્તાનુબંધી કષાયો પ્રજ્વલનાદિ સ્વરૂપી હોવાથી સામાન્ય રીતે
રિત્રના પ્રતિબંધક તરીકે પ્રસિદ્ધ છે, એથી અતત્ત્વોને વિષે તત્ત્વોની બુ
એ કંઇ અનંતાનુબંધી કષાયોનું સ્વરૂપ નથી જો અનંતાનુબંધી કષાયો
અતત્ત્વને વિષે રુચિરૂપ માનવામાં આવે તો અસદ્ગ્રહ એ તેમનું કાર્ય
વાય, કેમકે કાર્ય કારણને અનુરૂપ હોય છે અને તેમ થતાં અસદ્ગ્રહનો
શમ તે સમ્યક્ત્વનું કાર્ય હોવાથી તેનું લિંગ ગણાય દાખલા તરીકે આપ
પક્ષમાં અતત્ત્વને વિષે રુચિરૂપ મિથ્યાત્વ છે એનું કાર્ય મિથ્યાભિનિવેશ
વાસ્તે મિથ્યાભિનિવેશનો ઉપશમ તે સમ્યક્ત્વનું લિંગ છે, કેમકે એ સ
ક્ત્વ કાર્ય છે આ યુક્તિ અનુસાર અનંતાનુબંધી કષાયો અતત્ત્વને વિષે
રૂપ નહિ હોવાથી તેમજ અસદ્ગ્રહ એ મિથ્યાભિનિવેશનું કાર્ય હો
અનંતાનુબંધીનો ઉપશમ તે સમ્યક્ત્વનું લિંગ કહેવાય નહિ આથી
અસદ્ગ્રહ એ મિથ્યાભિનિવેશનું કાર્ય છે તે માટે મિથ્યાભિનિવેશ કહે
અને તેમ થતાં અસદ્ગ્રહનો ઉપશમ સમ્યક્ત્વનું લિંગ ગણાય, નહિ
અન્ય કોઇનો ઉપશમ

सूत्रार्थाद्धि वियुक्ता या, गीतार्थैश्च निवारिता ।
चेष्टा कुसाधनुयात मिथ्या-भिनिवेश स चान्यकव

---

[1] અતત્ત્વ કહો કે કુતત્ત્વ કહો તે એક જ છે એનાથી રાગ-દ્વેષનાં દ્યોતક
શસ્ત્ર પરિગ્રહ વગેરેથી કલંકિત દેવોનો, પરિગ્રહ, આરંભ દંભ, અબ્રહ્મ વગેરેમાં
બનેલા ગુરુઓનો તેમજ યાજ્ઞિક હિંસાને ધર્મ માનનારા વેદાદિ દર્શનોનો નિર્દેશ કરા

મિથ્યાભિનિવેશનું લિંગ—

શ્લો૦—"સૂત્ર અને તેના અર્થથી વિહીન (અર્થાત્ આગમ તેમજ તેના અર્થની વિરોધિની) તેમજ ગીતાર્થો દ્વારા નિષેધાયેલી એવી ચેષ્ટા મિથ્યાભિનિવેશને સારી રીતે સાધી શકે અને એ (મિથ્યાભિનિવેશ) મિથ્યાત્વને સમ્યગ્ રીતે સાધી શકે. "–૩૨

ગીતાર્થનુ સ્વરૂપ—

સ્પષ્ટી૦—'ગીતાર્થ' એ 'ગીત' અને 'અર્થ' એ બે શબ્દથી નિષ્પન્ન થયેલો છે તેમા 'ગીત'નો અર્થ 'સૂત્ર' જાણવો અને 'અર્થ'થી 'સૂત્રનો અભિધેય' સમજવો એ બેના યોગથી 'ગીતાર્થ' શબ્દ બને છે કહ્યુ પણ છે કે—

" [1]गीयं भन्नइ सुत्त अत्थो तस्सेव होइ वक्खाणं ।
गीयस्स य अत्थस्स य, संजोगा होइ गीयत्थो ॥ "–આર્યા

મિથ્યાભિનિવેશને જાણવાની રીત--

મિથ્યાભિનિવેશ એ આત્માનો ધર્મ હોવાથી આત્માની જેમ તે પરોક્ષ છે-ચર્મચક્ષુથી ગ્રાહ્ય નથી તો પછી એની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે જણાય એવો કોઇ પ્રશ્ન કરે તેના ઉત્તરરૂપે આ પદ્ય છે જે ચેષ્ટા મિથ્યાભિનિવેશની અવ્યભિચારિણી હોય-જે ચેષ્ટામા મિથ્યાભિનિવેશના વ્યભિચારનો સભવ ન હોય તે ચેષ્ટા મિથ્યાભિનિવેશને સિદ્ધ કરી શકે-તે ચેષ્ટા વડે મિથ્યાભિનિવેશ હોવાની પ્રતીતિ કરી શકાય આ ચેષ્ટાનો કયા તો આગમના અર્થ સામે વિરોધ જણાય અર્થાત્ આગમમા સૂચવ્યા કરતાં વિરુદ્ધનુ વર્તન હોય તો તે વર્તન યાને ચેષ્ટાથી મિથ્યાભિનિવેશનુ અનુમાન થય છે જેમકે ઓગણીસમા તીર્થંકર મલ્લિનાથના પૂર્વ ભવમા તેમના મહાબળ તરીકેની ઉત્પત્તિ દરમ્યાન અસાધારણ તપના અભિગ્રહ પૂર્વકની તેમની ક્રિયા પણ, આ મારા મિત્ર-મુનિઓથી જેમ ગૃહસ્થાશ્રમમા હુ અપ્રતિમ હતો તેમ અત્ર મુનિ-અવસ્થામા પણ તેમનાથી કેવી રીતે અપ્રતિમ રહું એવા વિચારથી-મિથ્યાભિનિવેશથી ઉદ્ભવેલી હોવાથી સિદ્ધાન્તથી વિરુદ્ધ છે પીઠ અને

---

૧ છાયા—

गीत भण्यते ... व भवति व्याख्यानम् ।
गीतस्य ... भवति गीतार्थ ।

મહાપીઠની પણ ક્રિયાઓમાં ગુરુ પ્રત્યે તીવ્ર સંક્લેશના અધ્યવસાયની પ્રધાનતા હોવાથી તે પણ તેવી છે જમાલિ વગેરેની પણ ચેષ્ટાઓ પ્રભુના વચનનો વિપર્યાસ કરનારી હોવાથી તેવી છે

ગીતાર્થ મુનિવરો શુદ્ધ સિદ્ધાન્તના ઉપદેશક હોવાથી અને શ્રુતના પારગામી હોવાથી તેઓ શાસ્ત્ર-વિરુદ્ધ ક્રિયાઓનો નિષેધ કરે છે, વાસ્તે તેવી ક્રિયા કરવી નહિ, કેમકે તેવી ક્રિયા મિથ્યાભિનિવેશની સાધક છે વળી સૂત્રમાં નહિ કહેલી હોય અને જેને સાવદ્ય જાણીને ગીતાર્થોએ જેનું આચરણ ન કર્યું હોય તે પણ આદરણીય નથી

મિથ્યાભિનિવેશથી દુર્દશા--

મિથ્યાભિમાન કહો કે મિથ્યાભિનિવેશ કહો તે એક જ છે એના સ્પર્શથી શુદ્ધ ક્રિયા પણ અશુદ્ધ બની જાય છે, કેમકે શું ખીરમાં હલાહલનું એક બિંદુ પડતાં તે અપેય નથી થતી કે ? વળી જેમ લીંબડાના ઝાડનું દૂધથી સિંચન કરવામાં આવે છતાં તે આમ્રના પલ્લવોને ઉત્પન્ન કરી શકતું નથી, તેમ મિથ્યાભિમાની તપસ્વી હોય તોપણ તે સમ્યગ્-જ્ઞાનાદિની આરાધના કરી શકતો નથી જેમ અપથ્યનું ભોજન કરનારા રોગીને અમૃત તુલ્ય ઔષધ પણ લાભદાયક થતું નથી તેમ મિથ્યાભિમાનીએ કરેલો ધર્મ પણ દુષ્ટ કર્મનો નાશ કરવામાં સમર્થ થતો નથી વળી જેમ કાળરૂપ સર્પથી ડસાયેલાના ઝેરને ઉતારવા મંત્ર નિષ્ફળ નીવડે છે તેમ મિથ્યાભિમાનીએ સેવેલું ધ્યાન પણ ભવનો નાશ કરવામાં સફળ થતું નથી વળી જેમ કાગડાઓ પોતાની ચાંચ વડે વિષ્ટાને ચૂંથે છે તેમ મિથ્યાભિનિવેશને વશ થઇ કેટલાંક સ્વમુખે શાસ્ત્રનો વિસ્તાર કરે છે દ્રાક્ષનો સાક્ષાત્કાર કર્યા પછી પણ ઊંટ તેનો સ્વીકાર કરતો નથી તેમ મિથ્યાભિમાનના પૂતળાઓ અસાધારણ તેમજ યથાર્થ શ્રુતિની પરીક્ષા કર્યા પછી પણ તેને અંગીકાર કરતા નથી જીતવાની ઇચ્છાવાળા (વીર પુરુષો)ને જેમ શત્રુ તરફનું ગમન લાભકારી છે તેમ માનવોને દીક્ષા લાભદાયક છે, પરંતુ અવિધિથી સાધેલી વિદ્યા અનર્થકારી છે તેમ મિથ્યાદૃષ્ટિઓની દીક્ષા પણ તેવી સમજવી વિશેષમાં ઊંચા નીચા વચનોના સ્પંદવાળી ઉચ્છૃંખલ વાણી વદનારા મિથ્યાભિમાનીઓની વિદ્વત્તા પણ ખરેખર વિડંબનારૂપ છે[1]

---

૧ સરખાવો પચવિ[illegible] ૧૪ મા પત્રગત નિમ્ન-લિખિત પદ્યો —
मिथ्याभिमानलवस्पर्शात्, सत्क्रियाऽप्यसती भवेत् ।
हालाहलकणश्लेषात्, किमभोज्यं न पायसम् ? ॥ ६० ॥–અનુ૦
तपसोपगृहीतोऽपि ज्ञानादीन् न हरोत्यसौ ।
क्षीरेण सिक्तोऽपि किं सूते चूतपल्लवान् ? ॥ ६१ ॥–અનુ૦

(ગ્રં)ઝામા અનંગને ભુજંગની અર્વાંશે ઉપમાથી અલંકૃત નિમ્નલિખિત ગાથાઓ દર્શાવાઇ છે એટલે તેની પણ નોધ લેવી પ્રાસંગિક સમન્વય છે —

"[1]रइअरइतरलजीहाजुएण सकप्पउब्भडफणेण ।
विसयविलवासिणा मयमुहेण वि-बोअरोसेण ॥१०९॥ —આર્યા
कामभुअंगेण दट्ठा लज्जानिम्मोअदप्पदाढेण ।
नासंति नरा अवसा दुस्सहदुक्खावहविसेण ॥११०॥ "—આર્યા

1 રતિ અને અરતિરૂપ બે ચપળ જીભવાળા, સંકલ્પરૂપ ઉદ્ભટ ફેણ(વાળા), વિષયરૂપ બિલમાં રહેનારા, ગર્વરૂપ મુખવાળા, વિલાસરૂપ કોપવાળા, (લજ્જા)રૂપ કાચળીવાળા અને દર્પરૂપ દાઢવાળા તેમજ દુઃસહ અને દુઃખદાયક ઝેરવાળા કંદર્પરૂપ સર્પથી ડસાયેલા માનવો વિવશ બની નાશ પામે છે

भोगकालेऽपि सन्ताप-हेतुकान् नरकप्रदान् ।
परिणामे धिगात्मस्त्व, तादृशानपि सेवसे ॥३६॥

(આ)તુર જીવને ધિક્કાર--

(શ્લો)૦—"હે જીવ ! ભોગવતી વેળાએ પણ સન્તાપકારી અને પરિણામે નરક(આપ)નારા એવા વિષયોને પણ તુ સેવે છે, માટે તને ધિક્કાર છે "—૩૬

(ગ)लवद्बीभत्सके देहे, रमन्ते कुत्सनीयके ।
(कृ)मिवद् व्याकुला जीवा, दु खेषु सुखबुद्धय ॥३७॥

(જીવો)નો મતિ-ભ્રમ--

(શ્લો)૦—"જેમાથી બીભત્સ પદાર્થો વહી રહ્યા છે એવી તેમજ અશુભ એવી (દેહમાં) કૃમિની જેમ વ્યાકુળ બનેના જીવો દુઃખોમા સુખની બુદ્ધિવાળા હોઇ(ને રમે છે)"—૩૭

છાયા—

रत्यरतितरलजिह्वायुगेन सङ्कल्पोद्भटफणेन ।
विषमविलवासिना मदमुखेन विब्बोकरोषेण ॥
कामभुजङ्गेन दष्टा लज्जानिर्मोकदर्पदंष्ट्रेण ।
नश्यन्ति नरा अवशा दुःसहदु खावहविषेण ॥

[1]उत्तानोच्छूनमण्डूक-पाटितोदरसन्निभे ।
क्लेदिनि स्त्रीव्रणे सक्ति-रकृमेः कस्य जायते ? ॥३८॥

અબ્રહ્મચારીને કૃમિની ઉપમા—

શ્લો૦—" ચત્તા પડેલા અને સૂજી ગયેલા દેડકાના ફાટેલા પેટ જેવી અને ક્લેદવાળી સ્ત્રી-યોનિમાં કૃમિ સિવાય બીજો કોણ આસક્તિ રાખે ?"—૩૮

[2]नग्नः प्रेत इवाविष्टः, क्वणन्तीमुपगुह्य ताम् ।
खेदायासितसर्वाङ्गः, सुखी स रमते किल ॥३९॥

વિષય-સેવનમાં સુખની ભ્રાન્તિ—

શ્લો૦—" નાગો અને પ્રેતથી ગ્રસ્ત એવો જીવ ગુણ ગુણ કરતી લલનાને આલિંગન કરીને જેના સર્વ અંગો થાકી ગયા છે અને જેને પરિશ્રમ પહોંચ્યો છે એવો તે (પોતાની જાતને તેમ છતા) સુખી (માનતો) ખરેખર તેની સાથે રમે છે "[3]—૩૯

મતિ-વિપર્યય—

સ્પષ્ટી૦—જેમ તૃષાતુર મૃગો મૃગતૃષ્ણા (ઝાંઝવા)ને જળ સમજી તે તરફ દોડે છે અને અંતે નિરાશ થાય છે તેવી કામાતુરની સ્થિતિ છે વિશેષમા કામ-જ્વરથી સંતપ્ત જનોને કામિની તરફથી લાત પડે તોપણ તેઓ તેને શીતળ, કોમળ કેળના સ્પર્શ જેવી ગણી લે છે તે તેમને ગાળ દે તો તેઓ તેને સ્તુતિ-વાક્યરૂપ માની લે છે આ પ્રમાણેના અનેક અપમાનો જાણે માન પત્રોની લહાણી હોય તેમ તેઓ સહર્ષ સ્વીકારી લે છે

૧-૨ આ પદ્યો સ્વયં ગ્રંથકારે રચેલા નથી, પરંતુ પંચલિંગીની બૃહદ્વૃત્તિના ૫૫ મા પત્રમાં અવતરણરૂપે આપેલાં છે ત્યાંથી તેમણે ઉદ્ધૃત કરેલા છે

૩ આ સંબંધમા આચારાંગની શ્રીશીલાંકાચાર્યકૃત વૃત્તિના ૧૨૧મા પત્રગત નિમ્ન-લિખિત પદ્ય મનનીય જણાય છે

" दारा परिभवकारा बन्धुजनो बन्धनं विषं विषयाः ।
कोऽयं जनस्य मोहो ये रिपवस्तेषु सुहृदाशा ? ॥ "

विषयाणां कृते जीवो, दुःखशतनिबन्धनम् ।
महारम्भं समाश्रित्य, भूरिपापं समाश्रितः ॥४०॥

વિષય-સેવનથી પાપોનું ઉપાર્જન—

શ્લો૦—"વિષયોની ખાતર જીવ સેંકડો દુઃખના કારણરૂપ મોટા આરંભને સેવીને પુષ્કળ પાપોનો આશ્રય લે છે"—૪૦

* * * *

ततो निरयदुःखानि, तिर्यग्दुःखानि सोढवान् ।
विषया दुःखदास्तस्मान्-मार्जितापानवज्ज्वरे ॥ ४१ ॥

નરકાદિ ગતિમાં કષ્ટ—

શ્લો૦—"નરકના અને તિર્યંચોના દુઃખોને જીવે સહન કર્યાં, તેથી [1]જેમ તાવમાં શીખંડ દુઃખદાયી છે તેમ વિષયો દુઃખકારી છે"—૪૧

* * * *

विषया सुखदाश्चेत् स्यु-स्तीर्थकृच्चक्रवर्तिनः ।
उत्तिष्ठेरन् कथं त्यागे, तेषां भूरिषु तेष्वपि ? ॥ ४२ ॥[2]

---

૧ કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે તાવ-જ્વર ઉત્પન્ન થયો હોય ત્યારે રોગીને શીતલ શીખંડ ખાવાનું મન તો થાય પરંતુ તે જો ન સમજતાં તેનો આહાર કરે તો ઉલટો બેનો આવિ પડે તેવી રીતે વિષયો પણ મોહમાં મુગ્ધ બનેલા જીવોને વલ્લભ જણાય, પરંતુ પરિણામે તેનાથી અનેકવિધ હાનિ છે

૨ સરખાવો આચારાંગની ટીકાના ૧૦ મા પત્રગત નિમ્ન-લિખિત અવતરણ—

" तित्थयरो चउणाणी सुरमहिओ सिज्झियव्वय धुवम्मि ।
अणिगूहियबलविरिओ सव्वत्थामेसु उज्जमइ ॥ १ ॥ "—આર્યા

[तीर्थङ्करश्चतुर्ज्ञानी सुरमहितः सेधितव्ये च ध्रुवे ।
अनिगूहितबलवीर्यः सर्वस्थाम्ना उद्यच्छति ॥]

કાલાંતરે પેલા મુનિવરો 'પુંડરીકિણી' નગરીમાં પધાર્યા. તેમને વંદન કરવા માટે પુંડરીક અને કંડરીક બંને ભાઈઓ ગયા તેમની દેશના સાંભળી મહેલે આવ્યા બાદ પુંડરીકે કંડરીકને કહ્યું કે હું તો હવે દીક્ષા લઇશ તું આ રાજ્ય સંભાળજે કંડરીકે જવાબ આપ્યો કે હે ભાઈ ! મને શા માટે સંસારરૂપ ખાડામાં ઢકેલી મૂકો છો ? મારે નરકના દ્વાર સમાન રાજ્યની ઇચ્છા નથી, હું તો પ્રવ્રજ્યા જ અંગીકાર કરીશ પુંડરીકે તેને બે ત્રણ વાર રાજ-ગાદી સ્વીકારવા કહ્યું તોપણ જ્યારે કંડરીકે તેમ કરવા હા ન જ પાડી ત્યારે તેણે તેને કહ્યું કે હે ભાઈ ! દીક્ષા એ કંઇ કેવળ વેશપલટો નથી, એ કંઇ મસ્તક-મુંડનની માત્ર ક્રિયા નથી, પરંતુ સમસ્ત જીવન-પ્રદેશમાં સચ્ચારિત્રનો પ્રકાશ પાથરી, સાત્ત્વિક જ્ઞાનની તેજસ્વી મશાલ હાથમાં લઇ, સંસાર-વનમાં ભટકતા અને ભાન ભૂલેલા જીવોને આત્મોન્નતિનો સચોટ બોધ કરાવનારાનું જીવન-સૂત્ર છે એ તો આત્માની ચોવીસે કલાક કતલ કરવાનો ધંધો આદરી બેઠેલા ક્રોધાદિ કષાયોને મુંડવાની ક્રિયા છે સ્વર્ગના સમ્રાટો પણ જેમની ચરણ-રજ માથે ચડાવવા એક પગે થઇ રહે એવી એ આત્મ-સાધનની અદ્‌ભુત કળા છે વિશેષમાં એ કંઇ બાળકો કે બણુંચકોને રમવાનું રમકડું નથી એનું પાલન તે મીણના દાંતે લોઢાના ચણા ચાવવા કરતાં વિકટ છે તરવારની ધાર ઉપર ચાલવું સહેલું છે, પરંતુ પારમેશ્વરી પ્રવ્રજ્યા પાળવી કઠણ છે. વિશેષમાં હે ભાઈ ! હજી તને તાત્ત્વિક બોધ નથી વળી તું તરુણ છે એટલે તારી બુદ્ધિ કાચી છે, વાસ્તે હાલ તો તું શ્રાવક-ધર્મ અંગીકાર કર અને તે પાળ્યા બાદ વૃદ્ધાવસ્થામાં તું દીક્ષા લેજે કે જેથી તેનો ત્યાગ કરવાનો વારો ન આવે કંડરીકે પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે ભાઈ ! આપનું કહેવું સાચું છે, પરંતુ મેં તો એકવાર દીક્ષા લેવાની વાત ઉચ્ચારી એટલે હું તો તે લીધા વિના રહેનાર નથી કંડરીકે આખરે પોતાનું ધાર્યું કર્યું પુંડરીકને પણ દીક્ષાની ધુન લાગી હતી એટલે તે પણ નિષ્ક્રમણ માટે તૈયારી કરવા લાગ્યો, પરંતુ પ્રધાનમંડળે જબર જસ્તીથી તેને રોક્યો અને વિનતિ કરી કે આ રાજ્યની ધુરાને ધારણ કરે એવો આપને પુત્ર થાય પછી આપ સુખેથી દીક્ષા લેજો આથી તે ગૃહવાસમાં ભાવ-યતિ તરીકે રહ્યો

---

૧ સરખાવો પંચલિંગીની બૃહદ્ વૃત્તિના ૬૭ મા પત્રગત નિમ્ન-લિખિત પદ્ય—

'इय पुनभ्रातरचापि तत्थ प्रत्येपि नार्थत ।
पच्यते न मति प्रायो, यौवने विदुषामपि ॥ ९० ॥"

આ તરફ કંડરીક મુનિ સામાચારી એવી ઉત્તમ રીતે પાળવા લાગ્યા કે તેઓ અન્ય મુનિવરોને વલ્લભ થઇ પડયા એવામા વસત ઋતુ બેઠી નાગરિકો પોતપોતાની પ્રિયા સાથે ક્રીડા કરવા લાગ્યા આ જોઇને કંડરીકનુ ચિત્ત ચલિત થયુ અને કલ્પવૃક્ષ સમાન દીક્ષા છોડીને કટક વૃક્ષ જેવા રાજ્યને ગ્રહણુ કરવાની તેની વૃત્તિ થઇ આથી ‘ પુડરીકિણી ’ના વનમા આવી એક ઝાડ તળે તેણે વિસામો લીધો ઉદ્યાનપાલકે જઇ રાજાને ખબર આપી એટલે તે પ્રધાનો સહિત તેને વદન કરવા આવ્યો ત્યા તો ઝાડની ડાળી ઉપર પાત્રો લટકાવીને લીલા ઘાસ ઉપર કંડરીકને ફરતો તેણે જોયો આથી પોતાના ભાઇને ભગ્નપરિણામી જોઇને પુડરીકે અમાત્યોને ઉદ્દેશીને કહ્યુ કે હે સજ્જનો ! તમને બધાને યાદ હશે કે મેં આને દીક્ષા લેવાની ના પાડી હતી, પરતુ ઊંડો આલોચ કર્યા વિના એણે લોચ કર્યો તેનુ આ ભયકર પરિણામ જુઓ કંડરીક તો રાજ્ય મેળવવાને તલપાપડ થઇ ગયો હતો એટલે એ નિર્લજ્જે તો પુંડરીકને કહ્યુ કે તમે મને પહેલા રાજ્ય આપવાનું કહ્યુ હતું તે હવે આજે આપો એક વાર દુશ્મનને પણ આપેલુ વચન સજ્જનો પાળે છે એટલે આવા નાલાયકને પણ રાજ્ય સોપી ભાવયતિ તરીકે જીવન ગુજારનારા અને ખરા મનથી દીક્ષા લેવાની ઉત્કઠા ધરાવનારા પુડરીક નૃપતિએ પ્રવજ્યા ગ્રહણુ કરી

દીક્ષા જેવી ઉત્તમ વસ્તુનો ત્યાગ કરી બેઠેલા કડરીકની સેવકો મશ્કરી કરવા લાગ્યા, કેમકે શીલથી ભ્રષ્ટ થયેલાનો આદર કરવો અને ઉચ્છિષ્ટ ભોજનનો આહાર કરવો તે બરાબર છે કંડરીકને તો આથી ગુસ્સો ચડયો, કેમકે નરકના અતિથિ થનારાને બીજુ શુ સૂઝે ? તેણે વિચાર કર્યો કે હું નગરમા દાખલ થાઉં, મારૂ પેટ ટાઢું કરૂ અને પછી આ બધાની વેતરણુ કરૂ મહેલે પહોચી તેણે આકઠ ભોજન કર્યું અને ભોગ ભોગવવામા આખી રાત અખડ ઉજાગરો કર્યો આથી મોતની નોબતરૂપ વિસૂચિકાથી તે સપડાયો એનુ પેટ ફૂલી ગયુ, શ્વાસ પણુ લેવાતો બધ થયો, પાણીનું ટીપુ પણુ ગળે ઉતરતુ અટકયુ, પરતુ દીક્ષાના પવિત્ર અને ભવ્ય શિખર ઉપરથી ભોગરૂપ ખીણમા ગબડી પડેલા પાપી પિશાચની કોણુ ચાકરી કરે? સગાવહાલાએ પણુ તેની બરદાસ કરી નહિ, કેમકે તેમને એમ લાગ્યુ કે આવાની ચિકિત્સા કરાવવી તે પણ ઘોર પાપ છે આથી કંડરીકના ક્રોધનો પાર રહ્યો નહિ તેણે એવો વિચાર કર્યો કે રાત પૂરી થાય અને જો સવાર પડે ત્યા સુધી હુ જીવતો રહું તો આ કુટુબ વગેરેને જરૂર મારી નાખી તેમને આ બેદરકારીનુ ફળ ચખાડીશ આ પ્રમાણે

રૌદ્ર ધ્યાનમાં લીન બનેલા અને કૃષ્ણ લેશ્યારૂપી વેશ્યાને વશ થયેલા કંડરીકના રામ રમી ગયા તે સાતમી નરકમાં 'અપ્રતિષ્ઠાન' નરકાલયમાં નારક તરીકે જન્મ્યો. મહર્ષિ ભર્તૃહરિએ નીતિશતક (શ્લો ૯)માં ઠીક જ કહ્યું છે કે—

" विवेकभ्रष्टाना भवति विनिपातः शतमुखः "

આ તરફ પુંડરીકના જેવા ઉજ્જવળ વદનવાળા પુંડરીક મુનિરાજે ગુરુની સાક્ષીએ વ્રત ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છાથી વિહાર કર્યો, પરંતુ તેઓ બહુ દૂર ન ગયા તે પૂર્વે થાકી ગયા અને ઘાસનો સંથારો કરીને બેઠા. ક્યારે હું ગુરુ પાસે પહોંચુ અને વ્રત લઈ મારા જીવનને સાર્થક કરું એવા ધ્યાનમાં તેઓ લીન થયા. સર્વ જિનેશ્વરોને અને પોતાના ગુરુઓને તેમણે નમસ્કાર કર્યો. સર્વ પાપસ્થાનકો, કષાયો વગેરેની તેમણે આલોચના કરી અને આરાધના પૂર્વક અંતમાં તેમનો દેહોત્સર્ગ થતાં તેઓ 'સર્વાર્થસિદ્ધ'માં તેત્રીસ સાગરોપમના આયુષ્યવાળા દેવ તરીકે ઉત્પન્ન થયા ત્યાંથી ચ્યવીને તેઓ 'મહાવિદેહ' ક્ષેત્રમાં અવતરી મોક્ષે જશે, જ્યારે કંડરીક સાતમી નરકમાં તેત્રીસ સાગરોપમનું આયુષ્ય મહાકષ્ટે વ્યતીત કરી ત્યાંથી નીકળી અનેક ભવો કરશે. આથી તો કર્પૂરપ્રકરમાં નિમ્ન-લિખિત પદ્ય દ્વારા કહ્યું પણ છે કે—

"[1]व्रतमपि बहु चीर्णं सातिचारं कुगत्यै
दिनमपि शुचि मुक्त्यै कण्डरीकादिवत् तत्।
अहह दहति चित्रावारिपूरोऽपि शस्यं
मृगशकमपि पाथः स्वातिजं पाति जन्तून् ॥ "—માલિની

૧ સરખાવો—

' वाससहस्सं पि जइ काऊण वि संजमं सुविउलं पि।
अंते किलिट्ठभावो न विसुज्झइ कंडरीय व्व ॥
अप्पेण वि कालेणं केई जहा गहियसीलसामन्ना।
साहंति नियमकज्जं पुंडरि(य)महारिसि व्व जहा ॥ '
[वाससहस्रमपि यदि कृत्वाऽपि संयमं सुविपुलमपि।
अन्ते क्लिष्टभावो न विशुध्यति कण्डरीक इव ॥
अल्पेनापि कालेन कश्चिद् यथा गृहीतशीलश्रामण्याः।
साध्नुवन्ति निजक(नियत)कार्यं पुण्डरीकमहर्षिरिव यथा ॥]

અર્થાત્ લાંબા વખત સુધી પાળેલ અહિંસાદિ વ્રત જો અતિચાર સહિત હોય તો તે દુર્ગતિને માટે થાય છે જ્યારે એક દિવસ પણ નિરતિચારપણે પાળેલુ ચારિત્ર મુક્તિ માટે થાય છે વિચારો કંડરીક વગેરેના ઉદાહરણો આને અનુરૂપ લૌકિક દૃષ્ટાન્ત પણ એ છે કે 'ચિત્રા' નક્ષત્રમાના જળના પૂરથી અશેરે અનાજ બળી જાય છે, જ્યારે 'સ્વાતિ' નક્ષત્રમા પડેલુ અત્યત અલ્પ જળ પણ પ્રાણીઓનુ રક્ષણ કરે છે

વિષય-વિચાર—

[1]ધર્મોપદેશામૃતપચવિંશતિકામા વિષય પરત્વે કથન છે તેમાથી કેટલીક ગાથાઓ અત્ર નીચે મુજબ અવતરણરૂપે આપવી ઉચિત સમજાય છે—

" जइ मंस कुट्ठीणं अहवा जह जरपराण घयपाण ।
जह विदलं मूसीणं तह विसया मोहबहुलाण ।[2] ३ ॥

ते पुण पच पयारा सद्दा रूवा रसा य गंधा य ।
फासा य भावरोगो अणाइमं तेसु जा मुच्छा ॥ ४ ॥

खीणे इमम्मि त नत्थि ज न दुक्खं जियाण किल झीणं ।
त नत्थि किं पि कल्लाणमेत्थ भुवणे न ज पत्तं ॥ ५ ॥

विसयविवागनिहालणमिह विसयविरत्तसत्तसरणं च ।
संतोसभावणं चिय इमस्स खमणे निमित्ताइ ॥ ६ ॥

---

१ આ ૪૯ પ્રકરણમય પ્રકરણ-સમુચ્ચય (પૃ ૩૦–૩૧)માં છપાયેલી છે

२ છાયા—

यथा मास कुष्ठिनामथवा यथा जरापराणा घृतपानम ।
यथा द्विदल मूषिणा तथा विषया मोहबहुलानाम् ॥

ते पुन पञ्च प्रकारा शब्दा रूपा रसाश्च गन्धाश्च ।
स्पर्शाश्च भावरोगोऽनादिमान् तेषु या मूर्च्छा ॥

क्षीणेऽस्मिन् तन्नास्ति यन्न दु ख जीवाना किल क्षीणम् ।
तन्नास्ति किमपि कल्याण मत्र भुवने न यत् प्राप्तम् ॥

विषयविपाकनिभालनमिह विषयविरक्तसत्त्वशरण च ।
सन्तोषभावनमेव अस्य क्षमणे निमित्तानि ॥

जो रोगो जो सोगो खेओ भेओ य जो य जीवाणं ।
ज कारुन्न रुन्नं च कारण तत्थ विसयविसं ॥ ७ ॥

जं णारगाण दुक्ख ज च तिरिक्खाण ज च मणुयाण ।
देवाण ज च त पि य विसयपिवासुब्भव सव्वं ॥ ८ ॥

विसया विस व विसमा विसया वडिसामिस व मरणकरा ।
विसया सेविज्जता छलवहुला तह मसाणं व ॥ ९ ॥

निसियग्गखग्गपजरघर व सव्वगछेइणो विसया ।
किंपागपागसरिसा विसया मुहमहुरभावेण ॥ १० ॥

खणदिट्ठा खणनट्ठा खणजणमणमीलणोवमा विसया ।
किं वहुणा सव्वेसिं विसया मूल अणत्थाण ॥ ११ ॥"

અર્થાત્ જેમ કુષ્ઠના રોગવાળાઓને માસ અથવા જેમ વૃદ્ધોને ધીનુ પાન અથવા મૂર્ખીઓને (?) વિહલ હાનિકારક છે તેમ મોહથી વ્યાપ્ત (જીવો)ને વિષયો છે વળી એ વિષયો પાચ જાતના છે (૧) શબ્દ, (૨) રૂપ, (૩) રસ, (૪) ગધ અને (૫) સ્પર્શ વિષયોને વિષે મૂર્છા તે અનાદિ કાળનો ભાવરોગ છે એનો ક્ષય થતા તે દુખ નથી કે જે જીવોને પણુ કલ્યાણુ નથી કે જે આ લોકમા મેળવાનુ ન હોય. આ લોકને વિષે વિષયના વિપાકનુ દર્શન, વળી એવુ કોઈ વિષયથી વિરક્ત બનેલાનુ શરણુ તેમજ સતોષની ભાવના એ જ આનો ક્ષય કરવામા કારણુ છે પ્રાણીઓને જે રોગ, જે શોક, જે ખેદ, જે ભેદ, જે કરુણા અને જે રુદન થાય છે

यो रोगो य शोक खेदो भेदश्च यश्च जीवानाम् ।
यत कारुण्य रुदित च कारण तत्र विषयविषम् ॥

यत् नारकाना दु ख यच्च तिरश्चा यच्च मनुजानाम् ।
देवाना यच्च तदपि च विषयपिपासाद्भव सर्वम् ॥

विषया विषमिव विषमा विषया वडिशामिषमिव मरणकरा ।
विषया सेव्यमानाश्छलबहुलास्तथा श्मशानमिव ॥

निशिताग्रखड्गपञ्जरगृहमिव सर्वाङ्गच्छेदिनो विषया ।
किम्पाकपाकसदृशा विषया मुखमधुरभावेन ॥

क्षणदृष्टा क्षणनष्टा क्षणजनमनोमिलनोपमा विषया ।
किं बहुना सर्वेषु विषया नूनं मूलमनर्थानाम् ॥

તેનુ કારણ વિષયરૂપ ઝેર છે નારકોને, તિર્યંચોને, માનવોને અને દેવોને જે દુ ખ છે તે સમગ્ર દુ ખ વિષયનુ પાન કરવાની અભિલાષાથી જન્મ્યુ છે વિષયો વિષના જેવા વિષમ છે ¹બડિશમાના માસની જેમ વિષયો મરણુજનક છે જેમ સ્મશાનનો આશ્રય લેતા તેમા છળોની બહુલતા જણાય છે તેમ વિષયોની સેવા કરતા તે છલબહુલ છે તીક્ષ્ણ અગ્રવાળા ખડ્ગના પાંજરારૂપ ઘરની પેઠે વિષયો બધા અગોને છેદનાર છે પ્રારભમા મીઠા (પરતુ અતમા) કિંપાકના વિપાક માફક વિષયો કડવા છે ક્ષણુમા દેખાતા અને ક્ષણુમા નાશ પામતા તેમજ એક પળને માટે મનુષ્યના મનનો મેળાપ કરાવનારા એવા વિષયો છે વધારે શુ કહુ ? બધા અનર્થોનુ મૂળ વિષયો છે

❖　❖　❖　❖

अल तद् विषयैरेतै-रद्य त्यक्ष्यामि श्वोऽथवा ।
यत् तात्त्विक भवेन्नान्य-च्छर्म निर्वाणशर्मण. ॥४४॥

વિષયોના ત્યાગ માટેની તૈયારી--

²શ્લો૦-"તેથી કરીને આ વિષયોથી સર્યું હુ આજે કે કાલે (જરૂર) તેનો ત્યાગ કરીશ, કેમકે મોક્ષના સુખ સિવાય વાસ્તવિક સુખ બીજુ કોઇ નથી "-૪૪

❖　❖　❖　❖

³अक्षयाक्लेशसंसिद्ध-मलज्जनीयमद्‍भुतम् ।
प्राशमिक सुख तस्माद--प्यनन्तगुण हि तत् ॥४५॥

મુક્તિના સુખની પરાકાષ્ઠા--

શ્લો૦-"અવિનાશી, ક્લેશ રહિત, રૂડી રીતે સાબીત થયેલ, શરમાવુ પડે નહિ એવુ અને આશ્ચર્યજનક એવુ જે પ્રશમનુ સુખ છે તેનાથી પણ તે (મુક્તિનુ સુખ) અનન્ત ગુણુ છે "-૪૫

❖　❖　❖　❖

³अपरायत्तमौत्सुक्य--रहित निष्प्रतिष्क्रियम् ।
सुख स्वाभाविक तत्र, नित्य भयविवर्जितम् ॥४६॥

---

૧ માછલા પકડવાનો લોઢાનો સળીઓ

૨ જુઓ પૃ ૧૮

૩ આ પંચલિંગીની ટીકાના ૬૩ મા પત્રમાનું અવતરણુરૂપ પદ્ય છે.

મુક્તિના સુખની રૂપરેખા—

શ્લો૦—"ત્યાં (અર્થાત્ મોક્ષમાં) સ્વતંત્ર, આતુરતાથી રહિત, ઇલાજ વિનાનું, સ્વાભાવિક અને નિર્ભય સુખ છે "–૪૬

[1]परमानन्दरूपं तद्, गीयतेऽन्यैर्विचक्षणैः ।
इत्थं सकलकल्याण-रूपत्वात् साम्प्रतं ह्यदः ॥४७॥

વિચક્ષણોના વચનની સત્યતા—

શ્લો૦—"તેથી કરીને અન્ય વિચક્ષણોએ એનું પરમ આનંદરૂપે ગાન કર્યું છે એ પ્રમાણે સર્વ કલ્યાણરૂપ હોવાથી એ યુક્ત છે "–૪૭

મોક્ષનું સુખ—

સ્પષ્ટી૦—આ સુખ કેવું અને કેટલું છે તે વાત આવશ્યકસૂત્રની નમસ્કાર-નિર્યુક્તિની નિમ્ન-લિખિત ગાથા દ્વારા વિચારીશું—

"[2]सुरगणसुहं समत्तं, सव्वद्धापिंडियं अणंतगुणं ।
न वि पावइ मुत्तिसुहं, णंताहि वि वग्गवग्गूहिं ॥ ९८२ ॥"
"जह नाम कोइ मिच्छो, नगरगुणे बहुविहे वियाणंतो ।
न चएइ परिकहेउं, उवमाइ तहिं असंतीए ॥ ९८३ ॥"
"जह सव्वकामगुणिअं, पुरिसो भोत्तूण भोअणं कोइ ।
तण्हा-छुहाविमुक्को, अच्छिज्ज जहा अमिअतित्तो ॥ ९८५ ॥
इअ सव्वकालतित्ता, अउलं निव्वाणमुवगया सिद्धा ।
सासयमव्वाबाहं, चिट्ठंति सुही सुहं पत्ता ॥ ९८६ ॥"[3]

---

1 આ શ્લોક એની પહેલાની જેમ પચ્ચલિંગીના ૬૩ મા પદ્યમાંથી ઉદ્ધૃત કરાયેલો છે

2 છાયા—

सुरगणसुखं समस्तं सर्वाद्धापिण्डितमनन्तगुणम् ।
नापि प्राप्नोति मुक्तिसुखमनन्तैरपि वर्गवर्गैः ॥
यथा नाम कोऽपि म्लेच्छो नगरगुणान् बहुविधान् विजानन् ।
न शक्नोति परिकथयितुमुपमाया तथाऽसत्याम् ॥
यथा सर्वकामगुणितं पुरुषो भुक्त्वा भोजनं कोऽपि ।
तृष्णाक्षुधाविमुक्त आसीत यथाऽमृततृप्तः ॥
इति सर्वकालतृप्ता अतुलं निर्वाणमुपगताः सिद्धाः ।
शाश्वतमव्याबाधं तिष्ठन्ति सुखिनः सुखं प्राप्ताः ॥

3 આ ગાથાઓ ઉપદેશરત્નાકરના ૧૫૮ મા પત્રમાં ટાંચણરૂપે નજરે પડે છે

અર્થાત્ દેવોને જે સુખ હોય છે તે સમગ્ર સુખને સર્વ કાળના સમયો વડે ગુણ્યા બાદ તેને અનન્ત ગુણુ કરતા જેટલુ સુખ થાય તેના અનન્ત વર્ગો કરતા વળી તે જેટલુ થાય તેના કરતા પણ મોક્ષનુ સુખ અનન્ત ગુણુ છે વળી જેમ કોઇ મ્લેચ્છ નગરના અનેકવિધ ગુણોને જાણતો હોવા છતા તેનુ વર્ણન કરવા અસમર્થ છે, કેમકે ઉપમાનો અભાવ છે[1] (તેમ મોક્ષને માટે પણ સમજવુ). જેમ સર્વે કામથી ઉત્તેજિત ભોજન કર્યા બાદ કોઇ પુરુષ તૃષા અને ક્ષુધાથી મુક્ત થઈ અમૃતથી તૃપ્ત બની રહે તેમ (સ્વ સ્વભાવમા રહેલા હોવાથી) સર્વદા તૃપ્ત, અપ્રતિમ નિર્વાણને પામેલા શાશ્વત અને અવ્યાબાધ સુખ પામીને સુખી બની રહે છે (નહિ કે કેવળ દુખના અભાવથી સુક્ત બની રહે છે)

આ સબધમા શ્રીહરિભદ્રસૂરિ આવશ્યકની ટીકાના ૪૪૭મા પત્રમા અવતરણરૂપે નિમ્ન-લિખિત પદ્યો રજુ કરે છે—

" वेणुवीणामृदङ्गादि-नादयुक्तेन हारिणा ।
श्लाघ्यस्मरकथाबद्ध-गीतेन स्तिमितः सदा ॥–અનુ०

कुट्टिमादौ विचित्राणि, दृष्ट्वा रूपाण्यनुत्सुकः ।
लोचनानन्ददायीनि, लीलावन्ति स्वकानि हि ॥–અનુ०

अम्बरागुरुकर्पूर-धूपगन्धानितस्ततः ।
पटवासादिगन्धांश्च, व्यक्तमाघ्राय निःस्पृहः ॥–અનુ०

नानारससमायुक्तं, भुक्त्वाऽन्नमिह मात्रया ।
पीत्वोदकं च तृप्तात्मा, स्वादयन् स्वादिमं शुभम् ॥–અનુ०

---

1 કોઇ એક રાજા વિપરીત શિક્ષા પામેલા અશ્વ ઉપર આરુઢ થવાથી પોતાના સૈન્યથી વિખૂટો પડી વનમા આવી ચડયો ત્યા તે ક્ષુધા અને તૃષાથી આકુળ વ્યાકુળ બની ગયો એવામા કોઇ પુલિંદે એને ખાવા માટે ફળો આપ્યા અને પીવા માટે શીતળ જળ આપ્યુ આથી રાજા સ્વસ્થ થયો અને થોડા વખતમા તે પોતાના સૈન્ય ભેગો થઇ ગયો રાજા કૃતજ્ઞ હોવાથી તે પુલિંદને નગરમા લઇ ગયો ત્યા સ્નાન, વિલેપન, ઇષ્ટ ભોજન, સુન્દર વસ્ત્રોનુ પરિધાન, મનોહર ગીતનુ શ્રવણ, નાટકનુ દર્શન વગેરે ઉત્તમ ભોગો વડે એનો તેણે સત્કાર કર્યો કાલાંતરે પુલિંદને પોતાના કુટુંબને મળવાની ઇચ્છા થઇ અને તે સ્વસ્થાનકે ગયો કુટુંબીઓએ તેને નગરના સુખો કેવા હોય તે પૂછ્યુ, પરન્તુ તેનો તેને સાક્ષાત્ અનુભવ થયેલો હોવા છતા તે વર્ણવી શક્યો નહિ તેવી જ રીતે સર્વજ્ઞ સિદ્ધના સુખથી પરિચિત હોવા છતા તેનુ વર્ણન કરવા સમર્થ નથી

मृदुतुलीसमाक्रान्त-दिव्यपर्यङ्कसस्थितः ।
सहसाऽम्भोदमशब्द-श्रुतेर्भयघन भृशम् ॥-अनु०
इष्टभार्यापरिष्वक्त-स्तद्रतान्तेऽथवा नरः ।
सर्वेन्द्रियार्थसम्प्राप्त्या, सर्वबाधानिवृत्तिजम् ॥-अनु०
यद् वेदयति श हृय, मशान्तेनान्तरात्मना ।
मुक्तात्मनस्ततोऽनन्त, सुखमाहुर्मनीषिणः ॥"-अनु०

અર્થાત્ વેણુ (વાસળી), વીણા, મૃદંગ વગેરેના નાદથી યુક્ત તેમજ પ્રશસનીય કામ-કથાથી બદ્ધ એવા મનોહર ગાયનથી સર્વદા સ્તબ્ધ થયેલો, કુટ્ટિમ વગેરેને વિષે વિચિત્ર, નેત્રને આનંદજનક અને લીલાશાળી એવા પોતાના રૂપોને જોઈને ઉત્કંઠા રહિત બનેલો, આમ તેમ ફેલાયેલ અબર, અગુરુ અને કપૂરના ધૂપોની સુવાસને તેમજ પટવાસ વગેરેની સુગંધને પણ સ્પષ્ટપણે સુંઘીને અભિલાષા રહિત બનેલો, વિવિધ રસોથી યુક્ત ભોજન અત્ર પ્રમાણ પૂર્વક જમીને તેમજ જળ પીને તૃપ્ત બનેલો, શુભ સ્વાદિમનો સ્વાદ લેતો, પોચા રૂથી વ્યાપ્ત એવા દિવ્ય ખાટલા ઉપર બેઠેલો, એકાએક મેઘનો પ્રૌઢ ધ્વનિ સાંભળીને અત્યન્ત ભયભીત બનેલી ઇષ્ટ ભાર્યા વડે આલિંગન કરાયેલો અથવા તેની સાથે ક્રીડા કરી રહેલો પુરુષ સર્વ ઇન્દ્રિયોના વિષયોની પ્રાપ્તિથી હરેક જાતની પીડાની નિવૃત્તિથી ઉત્પન્ન થયેલું જે મનોરંજક સુખ અનુભવે છે, તેનાથી અનંત ગુણું સુખ પ્રશાન્ત અંતરાત્મા વડે મુક્ત જીવ અનુભવે છે એમ વિચક્ષણો વદે છે

* * * *

तस्माद् महाव्रते मोक्ष साधके येऽत्र सोद्यमा ।
परमार्थसाधका धन्या, साधवस्ते भुवस्तले ॥४८॥

મહાવ્રતધારી સાધુઓને અભિનંદન—

શ્લો૦—" તેથી મોક્ષ સાધી આપનારા મહાવ્રતને વિષે આ પૃથ્વીની સપાટી ઉપર જે સાધુઓ ઉદ્યમી છે, તે પરમાર્થના સાધકોને શાબાશી ઘટે છે "—૪૮

* * * *

निर्वाणदायकान् योगान्, साध्नुवन्तीति साधवः ।
समा वा सर्वभूतेषु, ये स्युस्ते भावसाधव ॥४९॥

સાધુનાં લક્ષણ—

શ્લો૦—" મોક્ષદાયી યોગોને જેઓ સાધે તેઓ 'સાધુઓ' (કહેવાય) છે અથવા જેઓ સર્વ પ્રાણીઓને વિષે સમાન (ભાવવાળા) છે, તેઓ 'ભાવ–સાધુઓ' છે "–૪૯[1]

रुद्धाश्रवास्तपोयुक्ता, लग्नाः शुभक्रियासु ये ।
नीरागास्ते सदा धीराः, साधवो भवनाशकाः ॥५०॥

સાચા સાધુનુ સ્વરૂપ—

શ્લો૦—" જેમણે આશ્રવોને રોક્યા છે, જેઓ તપશ્ચર્યાથી યુક્ત છે, તેમજ જેઓ શુભ ક્રિયાઓમા લીન છે, તે સદા વિરાગી તેમજ ધીર (બુદ્ધિશાળી) સાધુઓ ભવનો નાશ કરનારા છે "–૫૦

कदा स दिवसो भावी, गीतार्थगुरुहस्ततः ।
ग्रहीष्यामि सुचारित्रं, विहरिष्यामि भावतः ॥५१॥

ચારિત્રની અભિલાષા—

શ્લો૦—" એવો દિવસ ક્યારે આવશે કે હુ [2]ગીતાર્થના હાથે શુદ્ધ ચારિત્ર

---

૧ સરખાવો આવશ્યક-નિર્યુક્તિનુ નિમ્ન-લિખિત પદ્ય—

निव्वाणसाहए जोए, जम्हा साहंति साहुणो ।
समा य सव्वभूएसु, तम्हा ते भावसाहुणो ॥ १००२ ॥ "–અનુ૦
[निर्वाणसाधकान् योगान् यस्मात् साधयन्ति साधवः ।
समाश्च सर्वभूतेषु तस्मात् ते भावसाधवः ॥]

૨ આવી કરીને અગીતાર્થ પાસે દીક્ષા ન લેવી એમ સૂચનાય છે કેમકે તે પોતે બહુશ્રુત નહિ હોવાથી સાધુની યથાર્થ સામાચારીનો તેના તરફથી લાભ મળવો મુશ્કેલ છે કહ્યું પણ છે કે—

"पव्वावणविहिसु ठावणं च अज्जाविहिं निरवसेसं ।
उस्सग्गववायविहिं अजाणमाणो कहं जयउ ? ॥"–આચા

ગ્રહણ કરીશ અને ભાવથી (ગામે ગામ) વિહાર કરીશ ?"—૫૧

તાત્પર્યનુ દિગ્દર્શન—

સ્પષ્ટી૦—આ પદ્ય દ્વારા જે ભાવના ભાવવામાં આવી છે તેની સ્પષ્ટ રૂપરેખા દૃષ્ટિગોચર થાય તે માટે આપણે નિમ્ન-લિખિત પદ્યોનો ઉલ્લેખ કરીએ —

" कश्चित् कालः स भावी जिनवचनरतो यत्र युक्तो यतीन्द्रै-
ग्रामादौ मासकल्प स्वजनजनसमो मुक्तलोभाभिमान ।
पुण्या पुण्यातिशायिमतरगुणयुतैर्ज्ञानिभि' सेविता ता
भिक्षा नि सङ्गचेताः प्रशमरसरतोऽह भ्रमिष्याम्यजस्रम् ॥—સ્ર૦
शुद्धो मानविवर्जितो व्रतरत' षट्कायरक्षोद्यत.
कृत्वा साधुविहारिता शमरसो नि सङ्गचित्तः क्षमी ।
त्यक्ताहङ्कृतिनिश्चलेन मनसा ध्यायन् पद नैष्ठत
स्थास्येऽह नु कदा शिलातलगतो भव्याय मार्ग दिशन् ? ॥—શાર્દૂલ૦
दग्ध्वा मोह समस्त निरवधिविशद ज्ञानमुत्पाद्य लोके
तीर्थं निर्वाणमार्ग शुभतरफलद भव्यसार्थाय कृत्वा ।
गत्वा लोकान्तदेशं कलिमलरहितं सर्वशर्मातिशायि
लप्स्येऽह मोक्षसौख्य सहजनिजगुण कोऽपि कालः स भावी ॥"—સ્ર૦

* * * *

इन्द्रियार्थेषु ससक्त, धिग् धिग् मा पापिन च हा ।
दारादिषु सदा रक्त, वस्तुतो वैरिकेषु हि ॥ ५२ ॥

આત્મ-નિંદા—

શ્લો૦—" ઇન્દ્રિયોના વિષયોને વિષે આસક્ત તેમજ વાસ્તવિક રીતે દુશ્મન એવી દયિતા વગેરેનો સર્વદા રાગી તેમજ પાપ કરનાર એવા મને ધિક્કાર હો, ધિક્કાર હો "—૫૨

[प्रव्राजनविधिषु स्थापन च आपाविधि निरवशेषम् ।
उत्सर्गापवादविधिमजानन् कथ जयन् ? ॥]

❁ ❁ ❁ ❁

एव प्रवर्तमानोऽपि, भावतो मोक्तुमिच्छति ।
विषयेभ्यो निजात्मानं, स्वदोषज्ञो व्रतिप्रियः ॥५३॥

સંવેગાર્થીની ઇચ્છા—

શ્લો૦–" આ પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરતો (જીવ) પોતાના દોષોને જાણનારો અને સંયમીઓને ચાહનારો હોઇ ભાવથી પોતાના આત્માને વિષયોથી છોડાવવા ઇચ્છે છે "–૫૩

❁ ❁ ❁ ❁

त्यागेप्सी सर्वसाधूनां, बहुमानपरायणः ।
सर्वदेशव्रतस्थाना, श्लाघामेव मुहुर्वदेत् ॥ ५४ ॥

સર્વવિરતિ અને દેશવિરતિની તારીફ—

શ્લો૦–" ત્યાગનો અભિલાષી અને સર્વ સાધુઓનુ બહુમાન કરવામા તત્પર એવો (ભવ્ય જીવ) સર્વવિરતિ અને દેશવિરતિ પાળનારાઓની આ પ્રમાણે (એટલે હવે પછીના પદ્યમાં સૂચવ્યા મુજબ) વારંવાર સ્તુતિ કરે "–૫૪

❁ ❁ ❁ ❁

[1]धन्यास्ते कृतपुण्यास्ते, तैस्त्रैलोक्य पवित्रितम् ।
यैरेष भुवनक्लेशी, काममल्लो निपातितः ॥५५॥

મદનને પરાસ્ત કરનારની સ્તુતિ—

શ્લો૦–" જેમણે જગતને કષ્ટદાયી આ મદનરૂપ મલ્લને પાડયો છે–હરાવ્યો છે, તેઓ ધન્ય છે, તેમણે પુણ્ય કર્યું છે અને તેમણે ત્રણ લોકને પાવન કર્યો છે "–૫૫

❁ ❁ ❁ ❁

[2]संसर्गेऽप्युपसर्गाणां, दृढव्रतपरायणा ।
धन्यास्ते कामदेवाद्याः, श्लाघ्यास्तीर्थकृतामपि ॥५६॥

---

૧ જુઓ પચલિંગીનું ૬૫ મું પદ્ય
૨ આ યોગશાસ્ત્ર (પ્ર૦ ૩)નો ૧૩૯ મો શ્લોક છે

કામદેવ પ્રમુખ શ્રાવકોની પ્રશસા—

શ્લો૦—"ઉપસર્ગોના સગર્ગમા પણ દઢ વ્રતને પાળવામાં પરાયણ અને તીર્થંકરેને પણ પ્રશસા કરવા લાયક એવા **કામદેવ** પ્રમુખને અભિનન્દન ઘટે છે "—૫૬

કામદેવની કથા—

સ્પષ્ટી૦—ઉપાસકદશાગમા પ્રાકૃત ભાષામા **(૧) આનદ, (૨) કામદેવ, (૩) ચુલનીપિતા, (૪) સુરાદેવ, (૫) ચુલ્લશતક, (૬) કુડકોલિક, (૭) સદ્દાલપુત્ર, (૮) મહાશતક, (૯) નદિની-પિતા અને (૧૦) શાલિહી-પિતા** એ દશ મહાશ્રાવકોના સવિસ્તર વૃત્તાન્તો છે તે પૈકી **કામદેવનુ** વર્ણન બીજા અધ્યયનમાં છે **યોગશાસ્ત્ર** (પ્ર ૩, શ્લો ૧૩૯)ની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિમા તો ગીર્વાણ ગિરામા આનુ પદ્યબદ્ધ રસપ્રદ વર્ણન છે આ એના આધારે અહીં એની કથા નીચે મુજબ આપવામા આવે છે —

'ચપા' નગરીમા **જિતશત્રુ** રાજા રાજ્ય કરતો હતો તે વખતે તેના નગરમા **કામદેવ** નામનો બુદ્ધિશાળી તેમજ ઋદ્ધિશાળી ગૃહસ્થ વસતો હતો તેને ભદ્રા નામની ધર્મપત્ની હતી છ કોટિ હિરણ્ય નિધાનમા, છ કોટિ સુવર્ણ વ્યાજે આપેલ, છ કોટિ સુવર્ણની સ્થાવર મિલ્કત અને દશ હજાર ગાયનુ એક ગોકુળ એવા છ ગોકુળો એટલી એની સપત્તિ હતી

એક દિવસ શ્રમણ ભગવાન્ **મહાવીરનુ** તે નગરના 'પુણ્યભદ્ર' નામના ઉદ્યાનમા સમવસરણ થયું આ સાભળીને **કામદેવ** તેમને વદન કરવા ગયો પ્રભુની ધર્મ-દેશના સાભળીને તેણે શ્રાવકના બાર વ્રતો સ્વીકાર્યા જેમકે ભદ્રા સિવાયની અન્ય સ્ત્રીઓ મારે મા, બેન કે પુત્રીના સમાન છે, ઉપર દર્શાવેલ સપત્તિ ઉપરાતની સપત્તિનુ મારે પ્રત્યાખ્યાન છે, પાચસે હળ ઉપરાતના ક્ષેત્રોનો હું ત્યાગ કરૂ છુ, પાચસે શકટો અને ચાર વહાણો દેશાતર માટે અને ચાર વહાણ ઘરના ઉપયોગ માટે રાખી બાકીનાનો હું ત્યાગ કરૂ છુ, અગમાર્જન તરીકે સુગધી કષાય રગનુ અગમાર્જન (towel), દન્તધાવન તરીકે આર્દ્ર મધુયષ્ટિકા, ફળોમા ક્ષીર-આમલક, અભ્યગ (unguent) તરીકે સહસ્રપાક અને શતપાક તેલો, ઉદ્વર્તન (powder) તરીકે સુગધી ગધાઢ્ય ચૂર્ણ, સ્નાન કરવા માટે આઠ ઔષ્ટ્રિક ઘડા ભરીને જળ, વસ્ત્રમા ક્ષૌમની જોડી, વિલેપન માટે ચદન, અગુરુ (alo) અને કેસર, ફૂલમા જાઈ અને પદ્મ, આભૂષણોના કર્ણિકા અને મુદ્રિકા, ધૂપમા તુરુષ્ક (olibanum) અને અગુરુ, પેયામા કાષ્ઠપેયા, ચોખામા કલમ, ભક્ષ્ય (pastry)મા

ઘીમા તળેલા અને ખાંડ પાયેલા ભક્ષ્યો, ઘી તરીકે શરદ્ ઋતુમાનુ ગાયનુ ઘી, શાકમા સ્વસ્તિક અને મડુકી અને મુખવાસ તરીકે સુગધી તાંબૂલ એ સિવાયની અન્ય વસ્તુઓનો પણ હુ ત્યાગ કરૂ છુ

આ પ્રમાણે નિયમો સ્વીકારી પ્રભુને પ્રણામ કરી કામદેવ પોતાને ઘેર ગયો પોતે શ્રાવકના વ્રતો અગીકાર કર્યા છે એ વાત તેણે પોતાની પત્ની ભદ્રાને કહી અને તેને સૂચના કરી કે તુ પણ પ્રભુ પાસે જા અને વ્રતો ગ્રહણ કર ભદ્રાએ તેમ કર્યું પછી કુટુબનો ભાર પોતાના જ્યેષ્ઠ પુત્રને સોપી કામદેવ પૌષધશાળામાં ગયો તે રાત્રે ધ્યાનથી ચલાયમાન કરવા માટે એક મિથ્યાદષ્ટિ દેવ વિકરાળ પિશાચનુ રૂપ લઈ ત્યાં આવ્યો એનું મસ્તક [1]ગોકિલિંજ જેવુ હતુ એના કર્કશ અને કપિલ વર્ણવાળા કેશ ચોખાના કણુસલાં જેવા શોભતા હતા એનુ કપાળ મોટા ઘડાના પેટ જેવુ જણાતું હતુ ગરોળીની પૂછડી જેવા એનાં ભવા હતા એના નેત્રો તપેલી ઊંદરડીની જેમ ભયાનક અને બીભત્સ હતા એના કાન સૂપડા જેવા, નાક મેઢાના જેવું, નસ કોરા પહોળા મોઢાના ચૂલા જેવા, દાતનો વર્ણ ઘોડાની બદામી પીળચટી પૂછડી જેવો, હોઠ ઊંટના જેવા, દાંત ફાળ જેવા લાબા, જીભ નાગણ જેવી, જડબા હળના હાથા જેવા, ગાલ બેસી ગયેલા, ફિક્કા અને ખાડાવાળા, હડપચી સિંહ જેવી, ગરદન ઊંટ જેવી, ખભા મૃદંગ જેવા, છાતી શહેરના દરવાજા જેવી પહોળી, હાથ સર્પ જેવા ભીષણ, હથેલી શિલા જેવી, આગળીઓ શિલાપુત્રક જેવી, પેટ પાતાળ જેવુ, નાભિ (ડૂટી) કૂવા જેવી ઊડી, પુરુષચિન્હ અજગર જેવું, વૃષણ કુતુપ જેવા, જઘા તાડના ઝાડ જેવી, પગ પર્વતની શિલા જેવા એ પ્રમાણે પ્રત્યેક અગો અને ઉપાગો કમકમાટી પજાવે તેવા હતા વિશેષમા તેણે માથા ઉપર મુગટ તરીકે ઉંદરોની માળા રાખી હતી, ડોકમા સેરડાની શ્રેણી ઘાલી હતી, કર્ણિકાની જગ્યાએ નોળીઆ ગખ્યા હતા અને અગદને બદલે સાપોનો શણગાર સજ્યો હતો અસ્રાના જેવી તીક્ષ્ણ તેમજ પહોળી અને નીલ વર્ણની તરવારને રમાડતો રમાડતો અને મેઘગર્જનાને પણ હઠાવે એટલે મોટેથી બૂમ મારતો મારતો તે કામદેવ પાસે આવી પહોચ્યો અને તિરસ્કાર અને ક્રોધપૂર્વક તેને કહેવા લાગ્યો કે હે કામદેવ ! કોઇ જેની ન ઇચ્છા કરે તેની તું ઇચ્છા કરે છે, વળી તું હાયે કરીને દુખી થાય છે, વાસ્તે હું તને કહું છુ કે જો તું આ તારા નિયમને ત્યજી નહિ દે તો આ તીક્ષ્ણ તરવાર વડે તારૂ માથુ ઉડાવી દઇશ પિશાચનુ ભયકર રૂપ જોઇને કે તેની આવી ધમકી સાભળીને કામદેવને જરા પણ ક્ષોભ થયો નહિ આથી બે ત્રણ વાર આ

---

૧ ગાયને ખાવાનુ આપવા માટેના વાસણ જેવુ પાત્ર [illegible]

પ્રમાણે કહીને વાક્યા પછી તે પિશાચે ભયંકર હાથીનું રૂપ ધારણ કર્યું આ વેળા તે દેવે તેને કહ્યું કે હે માયાવી! કયા પાખંડ ગુરુ પાસે તેં આવું વ્રત ઉચ્ચાર્યું છે? જો તારે જીવતા રહેવું હોય તો હું કહું છું તેમ તું કર નહિ તો આ સુંઢ વડે તને આકાશમાં ઉછાળીશ, પડતી વેળા તને અતિતીક્ષ્ણ દંતશૂળ ઉપર ઝીલીશ અને પછી નીચે પછાડી પગ વડે છુંદીશ આથી પણ કામદેવ તો અકળાયો નહિ એટલે તે પિશાચે ધમકી આપ્યા મુજબ તેની કદર્થના કરી, પરંતુ કામદેવ પોતાના ધ્યાનમાં મસ્ત રહ્યો પોતાનો પાસો સવળો ન પડ્યો એટલે એ પિશાચે ઉગ્ર ઘોર વિષમ સર્પનું રૂપ વિકુર્વ્યું અને કામદેવને ફરીથી સમજાવવા લાગ્યો પરંતુ કામદેવે જ્યારે તેનું કહ્યું ગણકાર્યું નહિ એટલે તે તેની આસપાસ વીંટળાઈ વળ્યો અને અનેક ઠેકાણે તેણે ડંખ માર્યા પરંતુ તેથી તેનો જરાયે શુક્કવાર વળ્યો નહિ એટલે પોતે પોતાનું દિવ્ય રૂપ પ્રકટ કર્યું અને કામદેવની તારીફ કરવા માંડી કે ઇન્દ્રે સભામાં તમારા ધૈર્યની જ્યારે પ્રશંસા કરી ત્યારે મેં તેને તમારી વાહવાહના ખાલી બણગા ફૂંકતો માન્યો અને તેથી તમારી પરીક્ષા કરવા અહીં આવ્યો, પરંતુ મેં મારું પૂરેપૂરું જોર અજમાવી જોયું છતાં હું તમને ક્ષોભ ન જ પમાડી શક્યો આથી હું મુક્ત કંઠે તમારા સત્ત્વની સ્તુતિ કરું છું અને પરીક્ષાના નિમિત્તે મેં તમને જે કષ્ટ પહોંચાડ્યું છે તે બદલ ક્ષમા યાચું છું આમ કહીને તે દેવ પોતાને સ્થાનકે ચાલતો થયો.

આ તરફ ઉપદ્રવ શાંત થતાં અને રાત્રિ પૂરી થતાં કામદેવ પોતાને ઘેર ગયો પછીથી તે શ્રીમહાવીરને વંદન કરવા ગયો ત્યાં પ્રભુએ તેને રાતનો સર્વે વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો તેમજ ઉપસર્ગો સહન કરવામાં તેણે જે પરાક્રમ દર્શાવ્યું હતું તે બદલ તેની પ્રશંસા પણ કરી ત્યાર બાદ કામદેવે શ્રાવકની અગિયાર પ્રતિમાઓનો આશ્રય લીધો અંતમાં સંલેખના કરી, અનશન વ્રત આદરી સમાધિપૂર્વક કાળ કરી તે 'સૌધર્મ' દેવલોકમાં આવેલા 'અરુણાભ' વિમાનમાં ચાર પલ્યોપમના આયુષ્યવાળો દેવ થયો ત્યાંથી ચ્યવીને 'વિદેહ'માં ઉત્પન્ન થઈ તે મોક્ષે જશે

चारित्रपक्षपातित्वाद्, व्रताभावेऽपि देवता ।
वैमानिकेषु जायेत, सविघ्नो विघ्नहारक. ॥५७॥

ચારિત્રના અભિલાષી, સંવેગીની ગતિ—

શ્લો૦—"ચારિત્રનો પક્ષપાતી હોવાથી વ્રત રહિત હોવા છતાં પણ સંવેગી વિઘ્નનો નાશક થઇ વૈમાનિકોમા દેવ તરીકે જન્મે."—૫૭

ચારિત્રની મુખ્યતા—

સ્વોપટી૦—જેણે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કર્યું હોય તે દેવગતિના આયુષ્યનો બધ કરે એટલે તે દેવ તરીકે ઉત્પન્ન થાય તેમ છતા અહીં चारित्रपक्षपातित्वात् એમ જે કહ્યુ છે તે ચારિત્રની પ્રધાનતા જણાવવા માટે છે ચારિત્રનો પક્ષપાત કરનાર હોવાથી તો સવેગથી વિભૂષિત વ્યક્તિ મુક્તિને વિષે એકતાન ચિત્તવાળી હોય છે

* * * *

प्राणात्ययेऽपि कुर्यान्न, शासनोद्दाहिकां क्रियाम् ।
गुणिषु मानदो दारा-दिषु च शिथिलादरः ॥ ५८ ॥

સવિગ્નના કાર્યો—

શ્લો૦—"પ્રાણનો ત્યાગ કરવો પડે તોપણ (સવિગ્ન વ્યક્તિ) શાસન મલિન થાય તેવી ક્રિયા ન કરે, (જ્ઞાન વગેરે) ગુણવાળાઓને વિષે બહુમાન રાખે અને પત્ની (પુત્ર વગેરે)ને વિષે મંદ આદર રાખે"—૫૮

શાસન-માલિન્યથી દુર્દશા—

સ્વોપટી૦—ચોરી, પરદારાગમન, સાધ્વીની પ્રતિસેવા, વગેરે કાર્યો જિનશાસનને મલિન કરનારા છે એવા કાર્યો કરવાથી સ્વ અને પરના સમ્યક્ત્વનો ઘાત થાય છે, કહ્યુ પણ છે કે—

"यः शासनस्य मालिन्ये-ऽनाभोगेनापि वर्तते ।
स तन्मिथ्यात्वहेतुत्वा-दन्येषां प्राणिनां ध्रुवम् ॥—અનુ૦
बध्नात्यपि तदेवाल, पर संसारकारणम् ।
विपाकदारुण-घोरं, सर्वानर्थविवर्धनम् ॥"—અનુ૦

અર્થાત્ શાસનની મલિનતા થાય તેવી પ્રવૃત્તિ જે અનાભોગપણે પણ કરે છે, તે મિથ્યાત્વના કારણને લઇને સસારના મુખ્ય કારણરૂપ, ભયકર

અનુભાવવાળુ, ઘોર અને સર્વ અનર્થને વધારનારુ એવું મિથ્યાત્વ પોતે બાધે છે અને અન્યને બધાવે છે

* * * *

संसाराभ्युदये नैव, तथा हर्षो यथा व्रते ।
असंयमे सदोद्विग्नो, धर्मोपादेयमिच्छति ॥ ५९ ॥

સંવિગ્નની અભિલાષા—

શ્લો૦—" (તે વ્યક્તિને) જેટલો વ્રતને વિષે હર્ષ હોય છે તેટલો સાંસારિક સંપત્તિને વિષે હર્ષ હોતો નથી (કેમકે તેને તે ક્ષણિક હોવાની પ્રતીતિ થયેલી છે, એટલે કરીને ઠકુરાઇ, સામ્રાજ્ય કે સ્વર્ગના રાજ્યરૂપ સંપત્તિના લાભ કે તેની હાનિથી તેને હર્ષ કે શોક થતો નથી) તેમજ (વિવિધ પ્રકારના આરંભ તેમજ સમારંભરૂપ) અસંયમને વિષે તે સદા ઉદાસીન રહે છે તેમજ તે ધર્મથી ગ્રહણ કરવા લાયક (વસ્તુ)ને ઇચ્છે છે "—૫૯

* * * *

चैत्ययत्युपयोगी य, पदार्थ सफलो मम ।
स एव नान्यथा यस्माद्, बीजं क्षेत्रे फलप्रदम् ॥६०॥

દ્રવ્યનો સદુપયોગ—

શ્લો૦—" જે (મારી) વસ્તુ મંદિર અને સાધુના ઉપયોગમાં આવે છે તે જ મારે સાર્થક છે (કેમકે આત્માનુગ્રહની બુદ્ધિએ દેવાયેલું દાન પુણ્યાનુબંધી પુણ્યને ઉત્પન્ન કરનારૂ હોઇ, અંતે મોક્ષનો હેતુ બને છે), અન્યથા ઉપયોગમા આવતી વસ્તુ નિષ્ફળ છે. (કેમકે સદુપયોગમા નહિ આવેલુ ધન અર્થલુબ્ધ રાજા, ચોર વગેરે પડાવી લે છે અથવા તો તે વેશ્યાગમન વગેરેમા વપરાઇ જાય છે અને એ રીતે સંસારની વૃદ્ધિ કરાવનારૂં થાય છે)' એનુ કારણ એ છે કે ક્ષેત્રમાં જ રોપેલુ બી ફળ આપે છે "—૬૦

* * * *

एवं भावक्रियायुक्तो, लक्ष्यते शुद्धदर्शनी ।
तत् संविग्नक्रियालिङ्ग, सम्यक्त्वगमक मतम् ॥६१॥

સવેગ-ક્રિયાનુ લિગ—

શ્લો૦—"આ પ્રમાણે જેનાથી જીવ (મુક્તિના મનોરથરૂપ) ભાવ અને (શાસનની મલિનતાથી રક્ષા, ચૈત્ય–પૂજા વગેરે) ક્રિયાથી યુક્ત શુદ્ધ શ્રદ્ધાવાળો જણાય છે, તે સમ્યક્ત્વને સૂચવનારૂ સવેગ–ક્રિયાનુ લિગ મનાય છે"—૬૧

सम्यक्त्वदृष्टिको जीवो, गहनाद् भवदुःखतः ।
निर्विन्नश्चिन्तयत्येव, दु.खमूल त्रिविष्टपम् ॥६२॥

નિર્વેદનુ નિરૂપણ–

શ્લો૦—"(સવેગરૂપ લક્ષણથી લક્ષિત) સમ્યક્ત્વી જીવ સસારના ગાઢ દુ ખથી ખેદ પામી આ પ્રમાણે ચિતવે છે કે ત્રૈલોક્ય એ દુ ખનુ મૂળ છે"—૬૨

रङ्गभूमिर्न सा काचि--च्छुद्धा जगति विद्यते ।
विचित्रैः कर्मनेपथ्यै-र्यत्र सत्त्वैर्न नाटितम् ॥६३॥

નિર્વેદીની વિચાર-શ્રેણિ—

શ્લો૦—"જગતમા એવી કોઇ અસ્પૃષ્ટ (ખાલી) રગ–ભૂમિ નથી કે જ્યાં વિચિત્ર કર્મરૂપ વસ્ત્રો ધારીને જીવોએ નાટક ન કર્યું હોય"—૬૩

चक्षुरुन्मेषकालेऽपि, सुख यत्र न विद्यते ।
केवल दु.खसन्तप्तो, निरये नारको भवेत् ॥ ६४ ॥

નારકના દુ ખો—

શ્લો૦—"આખ ઉઘાડીએ તેટલા સમય સુધી પણ જ્યા સુખ નથી, એવી નરકમા નારક કેવળ દુ ખથી તપ્ત થયેલો (રહે) છે"[2]—૬૪

૧ આ પચલિગીની બૃહદ્વૃત્તિના ૬૭ મા પત્રમા અવતરણરૂપે આપેલો શ્લોક છે

૨ જિનેશ્વરોના જન્માદિ કલ્યાણકોને વિષે તેમને સુખ ઉપજે છે, કિન્તુ તે અતિશય અલ્પ તેમજ બહુ થોડા સમય સુધીનુ હોવાથી અત્ર તેની ઉપેક્ષા કરવામા આવી છે

सागरांस्त्रयस्त्रिंशदुत्कृष्टस्थितिभाजो सः ।
यावत्पच्यमानो हा तिष्ठति कृतकर्मतः ॥६५॥

નારકના દુઃખની પરાકાષ્ઠા—

શ્લો૦—" અરેરે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને ભજનારો તે નારક ત્યાં (પૂર્વે) કરેલ કર્મને લીધે તેત્રીસ સાગરોપમ સુધી પકાતો રહે છે "—૬૫

* * * *

ततस्तिर्यक्षु तत्रैव, पुनरेव गतागतम् ।
कुर्वते दुःखद प्राणी, अज्ञानतमसाऽऽवृतः ॥६६॥

અજ્ઞાનીની રખડપટ્ટી –

શ્લો૦—"અજ્ઞાનરૂપ અંધકારથી આવૃત્ત જીવ ત્યાંથી તિર્યંચોમાં અને ત્યાંથી નરકોમાં એ પ્રમાણે ફરી ફરીને દુઃખદાયક ગમન અને આગમન કર્યા કરે છે "—૬૬

* * * *

महत्कालान्तरे प्राप्य, नृत्व हीनकुलादिषु ।
दासानामपि दासत्व—माप्नुयात् पूर्वकर्मतः ॥६७॥

મનુષ્ય-ગતિમાં દાસાનુદાસત્વ—

શ્લો૦—" લાંબા કાળે મનુષ્યપણું પામીને તે પૂર્વ કર્મને લીધે હીન કુળને વિષે ચાકરાની પણ ચાકરી પામે છે "—૬૭

* * * *

व्याधिभिर्व्याकुलो नित्यं, दारिद्र्यदुःखपूरितः ।
प्रियाणां विप्रयोगेण, दुःखार्णवे निमज्जति ॥६८॥

મનુષ્ય-ગતિમાં રોગાદિથી કષ્ટ—

શ્લો૦—" હરરોજ રોગોથી આકુળ વ્યાકુળ અને સદા દરિદ્રતાના દુઃખથી ભરપૂર એવો જીવ વહાલાઓના વિયોગથી દુઃખના દરિયામાં ડૂબે છે "—૬૮

अप्रिययोगतश्चित्ते, यः सन्तापः प्रजायते ।
कथनं तत्स्वरूपस्य, केवलिनैव पार्यते ॥६९॥

અનિષ્ટ વસ્તુના સમાગમથી સંતાપ—

શ્લો૦—" (કુભાર્યા, કુપુત્ર, શત્રુ વગેરે) અનિષ્ટ વસ્તુના સંયોગથી જે સંતાપ થાય છે તેનું સ્વરૂપ કહેવા કેવલજ્ઞાની જ સમર્થ છે "—૬૯

✤ ✤ ✤ ✤

पृथ्वीकाये यदा देव, स्वोत्पत्तिं किल पश्यति ।
यत् तदा जायते दुःखं, केवलिनैव कथ्यते ॥ ७० ॥

દેવ-ગતિમાંથી એકેન્દ્રિય-તરીકેના અવતારનો ચીતાર—

શ્લો૦—"જ્યારે દેવ પોતાનો જન્મ પૃથ્વીકાયમાં (થનાર છે એમ અવધિજ્ઞાનથી) ખરેખર જુએ છે, ત્યારે તેને જે દુઃખ થાય છે તે સર્વજ્ઞ જ કહી (શકે તેમ) છે "—૭૦

દેવોની ગતિ—

સ્પષ્ટી૦—દેવ-ગતિનું આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં દેવો ચ્યવીને ક્યાં અવતરે તે માટે બૃહત્સંગ્રહણી (ગા ૧૮૦) તેમજ પ્રવચનસારોદ્ધાર (દ્વા ૨૦૪, ગા ૧૦૭૪)માં કહ્યું છે કે—

"[1]पुढवीआउवणस्सइ गब्भे पज्जत्तसंखजीवीसु ।
सग्गच्चुयाण वासो सेसा पडिसेहिया ठाणा ॥"—આર્યા

અર્થાત્ બાદર પર્યાપ્ત પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, વનસ્પતિકાય તેમજ ગર્ભજ, પર્યાપ્ત અને સંખ્યેય વર્ષના આયુષ્યવાળા તિર્યંચો અને માનવોને વિષે સ્વર્ગથી ચ્યવેલાઓનો વાસ છે, બાકીનાં સ્થાનોનો તેમને માટે નિષેધ છે

✤ ✤ ✤ ✤

एवं समस्तसंसारे, यानि दुःखानि तानि च ।
भविष्यज्जन्मभावीनि, रमन्ते तस्य चेतसि ॥७१॥

---

१ छाया—
पृथ्व्यब्वनस्पतिषु गर्भे पर्याप्तसंख्यजीविषु ।
स्वर्गच्युतानां वासः शेषाणि प्रतिषिद्धानि स्थानानि ॥

ભૂત અને ભાવી દુઃખોનું પરિચિન્તન—

શ્લો૦ "—આ પ્રમાણે ગમે તે સંસારમાં જે દુઃખો (પોતે) અનુભવ્યાં છે અને હવે પછીના અવતારમાં જે ભોગવવાં પડે તેમ છે તે તેના ચિત્તમાં રમે છે "—૭૧

❦ ❦ ❦ ❦

देवेन्द्रचक्रवर्तित्वा-दिपदमध्रुवं सदा ।
आभाति तस्य चित्ते हि, बालौघधूलिधामवत् ॥७२॥

દેવેન્દ્રાદિની સંપત્તિની અનિત્યતા—

શ્લો૦—"તેના મનમાં સુરપતિ, ચક્રવર્તી પ્રમુખનું પદ બાળકોના સમુદાયે (કરેલાં) ધૂળમાંના ઘરો જેવું સર્વદા અનિત્ય ભાસે છે "—૭૨

❦ ❦ ❦ ❦

तत् सावद्योद्यमं यत्र, करोति तत्र ताम्यति ।
सर्वसावद्यसंयोगं, मुमुक्षुरपि नाप्नुयात् ॥ ७३ ॥

નિર્વિણ્ણને સાવદ્ય વ્યાપારથી ખેદ—

શ્લો૦—"તે માટે તે જ્યાં પાપમય પ્રવૃત્તિ કરે છે, ત્યાં તે [1]ખિન્ન થાય છે મોક્ષનો અભિલાષી હોવા છતાં (ચારિત્રાવરણીય કર્મનો ઉદય હોવાથી) સર્વ સાવદ્ય યોગનો ત્યાગ તે કરી શકતો નથી "—૭૩

❦ ❦ ❦ ❦

त्यक्तसंसारदुःखौघान्, स साधून् बहु मन्यते ।
सच्चारित्रं विना नैव, हर्षस्थानं क्वचिद् भजेत् ॥७४॥

નિર્વિણ્ણને હાથે સુસાધુનું સન્માન—

શ્લો૦—"જેમણે સંસારના દુઃખોના સમૂહોને ત્યજી દીધા છે એવા સાધુઓનું તે બહુમાન કરે, (કેમકે), સમ્યક્ચારિત્ર વિના હર્ષ માટે કોઈ અન્ય સ્થાનને તે કદાપિ સેવે જ નહિ "—૭૪

❦ ❦ ❦

[1] આગમમાં કહ્યું પણ છે કે—
"भयवं के संसारे दुक्खिया ? गोयमा ! सम्मद्दिट्ठीअविरय त्ति ।"
[भगवन् ! संसारे के दुःखिता ? गौतम ! सम्यग्दृष्ट्यविरता इति ।]

एव भावयतश्चित्ते, वाह्यतोऽपि प्रवर्तनात् ।
निर्वेदो लक्ष्यते लिङ्ग, सम्यक्त्वस्य प्रसाधकम् ॥७५॥

નિર્વેદનું સૂચન—

શ્લો૦—" આ પ્રમાણેની મનમા ભાવનાથી અને બહારથી (તેવી) પ્રવૃત્તિથી જે નિર્વેદ જણાય છે તે સમ્યક્ત્વને સિદ્ધ કરનારૂ લિગ છે "—૭૫

अनुकम्पापरो जीवे, सम्यग्दृष्टि सदा भवेत् ।
अन्यदु.खप्रहाणेच्छा, तच्चित्ते च विजृम्भते ॥ ७६ ॥

અનુકમ્પાનો વિચાર—

શ્લો૦—"(નિર્વેદરૂપ લિગથી લક્ષિત) સમ્યક્ત્વશાળી (ભવ્ય તેમજ અભવ્ય) જીવને વિષે દયા રાખવામા સદા તત્પર હોય છે અને તેના મનમાં અન્યનુ દુ ખ દૂર કરવાની ઈચ્છા સ્ફુરે છે "—૭૬

तेषा दुःखविनाशे हि, कारण जैनशासनम् ।
मिथ्यात्वरोगव्याप्तानां, तत् परिणस्यते कथम् ? ॥७७॥

મિથ્યાત્વીને કેવી રીતે સન્માર્ગી બનાવવા ?—

શ્લો૦—"મિથ્યાત્વરૂપ વ્યાધિથી ગ્રસ્ત બનેલા જીવોના દુ ખનો નાશ કરવામા જે જૈન શાસન કારણરૂપ છે, તે કેવી રીતે તેમને વિષે પરિણમે ?"—૭૭

रम्य जिनेश्वरस्यात्र, मन्दिर चेद् विरच्यते ।
न्यायद्रव्येण तद् दृष्ट्वा, बोधिलाभो भवेत् क्वचित्॥७८॥

જિનાલયના દર્શનથી સમ્યક્ત્વ—

શ્લો૦—"જે આ જગત્મા ન્યાય વડે ઉપાર્જન કરેલા (નહિ કે ચોરી, લુચ્ચાઇ દોગાઇ કરીને મેળવેલા) દ્રવ્યથી જિનેશ્વરનુ મનોહર મન્દિર રચાય તો તે એઇને ક્વચિત્ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય "—૭૮

* * * *

कारयामि प्रभोर्बिम्ब, दृष्ट्वा यन्मन्यते जन ।
सर्वदेवाधिदेवोऽय केनैव पूज्यतेऽन्यथा [1] ॥ ७९ ॥

નિષ્કલંક પ્રતિમાના પૂજનથી સમ્યક્ત્વ—

શ્લો૦—"હુ પ્રભુની (એવી) પ્રતિમા કરાવીશ કે જે જોઇને જનો માને કે આ સર્વ દેવોના દેવ છે, કેમકે એમ ન હોય તો તેની આમ કોણ પૂજા કરે"—૭૯

* * * *

मुद्राऽप्यलौकिकी तस्या-न्यदेवेभ्योऽतिरिच्यते ।
गुणिनो दर्शनादेव, दर्शको गुणमाप्नुयात् ॥ ८०

અલૌકિક મુદ્રાનુ દર્શન—

શ્લો૦—"તેની અલૌકિક મુદ્રા પણ અન્ય દેવો કરતા ચડિયાતી છે (એ મુદ્રારૂપ) ગુણવાળાના જ દર્શન કરનાર ગુણને પામે "—૮૦

* * * *

रागद्वेषयुताऽन्येषा, स्पष्टा मुद्रा विलोक्यते ।
वीतराग सुदेवोऽय-मेव बोधिमवाप्नुयात् ॥८१॥

---

૧ સરખાવો અયોગવ્યવચ્છેદિકાનુ નિમ્ન-નિખિત પદ્ય—

'वपुश्च पर्यङ्कशय श्लथ च, दृशौ च नासानियते स्थिरे च ।
न शिक्षितेय परतीर्थनाथै-र्जिनेन्द्र ! मुद्राऽपि तवान्यदास्ताम् ॥२०॥ -ઉપ૦

સુદ્રાથી સુદેવ અને કુદેવનો વિવેક—

શ્લો૦—" રાગ અને દ્વેષથી યુક્ત એવી અન્ય દેવોની સુદ્રા જણાય છે (એથી કરીને) આ જ વીતરાગ સુદેવ છે એ પ્રકારે સમ્યક્ત્વ મળે "–૮૧

पृथिव्यादिनिकायाना, विनाशश्चैत्यकारणे ।
यद्यपि स्यात् तथापि नो, सम्यग्दृष्टि स दूषितः ॥८२॥
यदस्माद् बुद्धा विरता–स्तान् रक्षन्ति निरन्तरम् ।
गता मुक्तिगति जीवा., साद्यनन्तस्थितिस्थिताः ॥८३॥
यथा रोगिशिरावेध–क्रिया सुवैद्यदर्शिता ।
सुन्दरा परिणामेऽत्र, तथा चैत्यादिकारणम् ॥८४॥

જિનેશ્વરનુ મન્દિર બધાવનારને વિષે દોષનો અભાવ—

શ્લો૦—" જોક મન્દિર તૈયાર કરાવવામા પૃથ્વીકાયાદિ (છ) નિકાયનો નાશ થાય છે તોપણ તેમ કરનારો તે સમ્યગ્દૃષ્ટિ દોષવાન્ થતો નથી કેમકે (સદ્દૃષ્ટિએ વિધિપૂર્વક તૈયાર કરાવેલા જિનચૈત્યાદિના દર્શનવી) બોધ પામેલા અને (ત્યાર પછી દીક્ષા ગ્રહણ કરેલી હોવાથી) આ જીવ–હિંસાથી વિરક્ત બનેલા તેઓ (છ નિકાયો)નુ સદા રક્ષણ કરે છે, કેમકે સચ્ચારિત્રના બળથી મોક્ષે ગયેલા તેઓ ત્યા સાદિ અનન્ત સ્થિતિમા રહે છે વળી જેમ સુવૈદ્યે દેખાડેલ રોગીની નાડીનો વેધ પરિણામે સુદર છે તેમ અત્ર ચૈત્યાદિની રચના છે (એમ સમજવુ) " ૮૨–૮૪

જિન–ચૈત્યનુ નિષ્પાદન—

સ્પષ્ટી૦—જિન–ચૈત્ય તૈયાર કરાવવુ એ મહાન્ આરભ છે, કેમકે ભૂમિ ખોદાવવી, ઇંટ પકાવવી, પાણી રેડવુ, ઇત્યાદિ ક્રિયાઓ દ્વારા પૃથ્વીકાયાદિ જીવોનો વિનાશ થાય છે આથી ભાવ–અનુકપા તો દૂર રહી, પરતુ દ્રવ્ય–અનુકપા માટે પણ સ્થાન રહેતુ નથી, આ પ્રમાણે જીવની વિરાધના કરનારને

સમ્યગ્દૃષ્ટિ કેમ કહેવાય તેમજ આવું કાર્ય પણ તેનાથી કેમ કરાય? આનો ઉત્તર એ છે કે ભવ્ય જિનાલયમાં અલૌકિક મુદ્રાવાળી પ્રતિમા પધરાવી હોય તો તેના દર્શનથી કેટલાક ભવ્ય જીવોને સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થાય, તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય અને વળી સર્વવિરતિની પણ આરાધનાનો પ્રસંગ મળે અને રૂડું ચારિત્ર પાળીને કેટલાક મોક્ષે પણ જાય અને તેમ થતાં જ્યાં સુધી સંસાર રહે ત્યાં સુધી એ ટલે અનંત કાળ પર્યંત એ જીવોને હાથે છએ નિકાયના જીવોને અભયદાન મળે. આવો શુભ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતો હોવાથી જિનાલય બંધાવવું એ દોષ ન ગણાય. આ સંબંધમાં લૌકિક દૃષ્ટાંત વિચારીએ. જેમકે કોઈ રોગીનો રોગ શિરા-વેધ વિના મટે તેમ ન હોય અને કુશળ વૈદ્ય તે ક્રિયા કરે તો અલબત્ત શરૂઆતમાં તો રોગીને તે વૈદ્યની ક્રિયા દુઃખદાયિની જણાય, પરંતુ એ ક્રિયા થયા બાદ તેનો રોગ દૂર થવાથી તેને ઉલટું સુખ ઉપજે એવી રીતે જિનાલય તૈયાર કરાવવામાં છ નિકાયના જીવોનો ઉપમર્દ થાય એટલું પાપ લાગે, પરંતુ અંતમાં તે દ્વારા અનેક જીવોને સમ્યક્ત્વાદિની યાવત્ મુક્તિની પ્રાપ્તિ થતી હોવાથી અને એ દ્વારા જીવ-વિરાધના થતી અટકતી હોવાથી એ કાર્ય સદોષ નથી, પરંતુ ઇષ્ટ છે

* * * *

प्रवृत्तिहेतुरन्येषां, समारम्भो विधेर्भवेत् ।
स सूत्राज्ज्ञायते तेन, तदादौ लेखयाम्यहम् ॥ ८५ ॥

પુસ્તકના લેખનની આવશ્યકતા

શ્લો૦—" અન્યોની (એટલે કે આત્મવ્યતિરિક્ત ભવ્ય જીવોની સદનુષ્ઠાનરૂપ) પ્રવૃત્તિનો હેતુ વિધિપૂર્વકનો (નહિ કે સ્વકપોલકલ્પિત) સમારંભ છે એ વિધિ સૂત્રથી જણાય છે, વાસ્તે સૌથી પ્રથમ હું સૂત્ર લખાવું "—૮૫

* * * *

जिनवचोऽमृतश्रुत्या, ज्ञाततत्त्वस्वभावकाः ।
कुव्रतेर्विरताः केचि-ज्जैनधर्ममवाप्नुयुः ॥ ८६ ॥

મૂર્ખ-લેખનનું ફળ—

શ્લો૦—" તીર્થંકરની [1]વાણીરૂપ [1]અમૃતનું શ્રવણ કરી જેમણે વસ્તુના રહસ્યને જાણ્યું છે એવા કેટલાક કુશ્રુતિથી વિરક્ત બની જૈન ધર્મને પામે."—૮૬

अन्येषां यानि यान्यत्र, धर्मबोधकराणि वै ।
साधनानि भवेयुर्हि, तानि सत्साधयाम्यहम् ॥ ८७ ॥

ધર્મબોધક સાધનોનું સંપાદન—

શ્લો૦—આ જગતમાં અન્યોને ધર્મનો બોધ કરનારાં જે જે સાધનો હોય તેને ખરેખર હું સાધું "—૮૭[2]

सम्पादयामि साधूनां, पाठने साधनानि यत् ।
कुतीर्थिन प्रबोधेन, मिथ्यात्वान्मोचयन्ति ते ॥८८॥

સાધુને ભણાવવામાં સહાયતા—

શ્લો૦—" સાધુઓને ભણાવવા માટે સાધનો હું મેળવી આપું કે જેથી તેઓ બોધ પામી કુતીર્થિકોને બોધ આપી તેમને મિથ્યાત્વથી છોડાવે "—૮૮

---

1 તીર્થંકરની વાણીના શ્રવણથી જીવ અજરામર પદ પામે છે, તેથી એને અમૃતની ઉપમા આપી છે

2 આ સંબંધમાં પંચલિંગીની ટીકાના ૭૫મા પત્રમાં કહ્યું છે કે કેવળ જૈન સિદ્ધાન્ત જ લખાવું એમ નહિ પરંતુ ઇતર દર્શનના ગ્રંથો પણ લખાવું કેમકે એ સુપ્રસિદ્ધ વાત છે કે—

"परसमओ उभय वा सम्मद्दिट्ठिस्स ससमओ चेव"
[परसमय उभय वा सम्यग्दृष्टेः स्वसमयश्चैव]

અર્થાત્ સમ્યગ્દૃષ્ટિને પર સિદ્ધાન્ત પણ સ્વસિદ્ધાન્ત જ છે

प्रबुद्धा विरता. सन्तो, रक्षन्ति सर्वप्राणिनः ।
अनुकम्पा ततस्तस्य, तदारम्भेऽपि विद्यते ॥ ८९ ॥

જિન-ચૈત્ય બનાવનારની દયાલુતા—

શ્લો૦—" (જિનાલયના દર્શન વગેરેથી) બોધ પામી અને ત્યાર બાદ વિરક્ત થઈ તેઓ સર્વ જીવોનુ રક્ષણુ કરશે, વાસ્તે તેને (અર્થાત્ ચૈત્ય કરનારને) આરભમા પણ દોષ નથી "–૮૯

शकटपोतसङ्ग्राम--हलाद्यारम्भज तु यत् ।
महत् पाप विजानाना, व्याख्या कुर्युस्तदस्य न ॥९०॥

શકટાદિના ઉપદેશની મનાઇ—

શ્લો૦—"ગાડા, વહાણો, લડાઇઓ, હળો વગેરે આરભોથી જે મહાપાપ થાય છે તેને જાણનારા તેનુ વ્યાખ્યાન ન કરે[1] "–૯૦

मन्त्रे तन्त्रे तथा ज्योति--शास्त्रे निष्णातबुद्धय. ।
तदाख्यान न कुर्वीरन्, यतो हिंसा प्रजायते ॥९१॥

---

1 સરખાવો—

' खित्त खदेह गाणे दमेह पमाइ सावगजणस्स ।
उवइसिउ ना कप्पइ जाणियजिणवयणसारस्स ॥ "–આર્યા
[क्षेत्राणि कृष्यत वृषभान् दमयत पषमादि श्रावकजनाय ।
उपदेष्टु न कल्पते ज्ञातजिनवचनसारस्य ॥]

અર્થાત્ હે ખેડુતો ! તમે ધર્મિષ્ઠ છો, કેમકે તમે ખેતી કરો છો, તેથી સકળ પ્રજા જીવે છે એથી તમે ખેતી કરો, બળદોનુ દમન કરો વગેરે પ્રકારનો ઉપદેશ શ્રાવકોને જિન-વચનના સારનો જાણકાર ન આપી શકે

મંત્રાદિ કથનનો નિષેધ—

શ્લો૦—મંત્ર, તંત્ર અને જ્યોતિ શાસ્ત્રમાં પ્રવીણ મતિવાળા તેનું વર્ણન કરે નહિ, કેમકે (તેમ કરવાથી) હિંસા થાય છે "—૯૧

दानारम्भोऽपि नो तस्य, कुपात्रस्य कृते भवेत् ।
अनुकम्पयतो जीवान्, गृहगाय ददाति च ॥९२॥

કુપાત્રને દાન આપવાનો નિષેધ—

શ્લો૦—" જીવની અનુકંપા કરતા તેને હાથે કુપાત્રને માટે દાનનો આરંભ કદાપિ ન થાય, પરંતુ ઘેર આવેલાને તે આપે "[1]—૯૨

પદ્યાર્થનો પરામર્શ—

સ્પષ્ટી૦—આ પદ્યથી સૂચવાય છે કે ભક્તિપૂર્વક દાન તો સુપાત્રને જ દેવાય કુપાત્રને બહુમાન સહિત દાન આપવું એ જિનાજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન છે ભગવતી (શ ૮, ઉ ૬ સૂ ૩૩૨)માં કહ્યું પણ છે કે—

[2]"समणोवासगस्स णं भंते ! तहारूवं समणं वा माहणं वा फासुएसणिज्जेणं असणपाणखाइमसाइमेणं पडिलाभेमाणस्स किं कज्जति ? गोयमा ! एगंत-

---

૧ સરખાવો—

"सीलव्वयरहियाणं जं खलु दिज्जइ धणं कुपत्ताणं ।
तं खलु धोयइ वत्थं रुहिरखद्धं सोणिएणेव ॥ "

[शीलव्रतरहितेभ्यो यत् खलु दीयते धनं कुपात्रेभ्य ।
तत् खलु क्षालयति वस्त्रं रुधिरक्षतं शोणितेनैव ॥]

અર્થાત્ શીળ અને વ્રતથી રહિત કુપાત્રોને ખરેખર જે દાન દેવાય છે તે લોહીથી ખરડાયેલા વસ્ત્રને લોહીથી ધોવા બરાબર છે

૨ છાયા—

श्रमणोपासकस्य भदन्त ! तथारूपं श्रमणं वा माहनं (ब्राह्मणं) वा प्रासुकेन एषणीयेन अशनपानखादिमस्वादिमेन प्रतिलाभमानस्य किं क्रियते ? गौतम !

सो निज्जरा कज्जइ, नत्थि य से पावे कम्मे कज्जति समणोवासगस्स ण भ तहारूव अस्संजयअविरयपडिहयपच्चक्खायपावकम्म फासुएण वा अफासुए वा एसणिज्जेण वा अणेसणिज्जेण वा असणपाण जाव किं कज्जइ ? । गोयमा एगंतसो पावे कम्मे कज्जइ, नत्थि से काइ निज्जरा कज्जइ ।"

અર્થાત્ શ્રમણોના ઉપાસક એટલે શ્રાવક તથારૂપ સાધુ કે શ્રાવકને પ્રાસુક તેમજ એષણીય એવા [1]અશન, [2]પાન, [3]ખાદિમ, [4]સ્વાદિમ દ્વારા પ્રતિલાભે તો તેને શુ ફળ મળે ? ગૌતમ ! એકાન્તથી તેને નિર્જરા ફળે, નહિ કે એનુ એ કૃત્ય પાપી છે પરતુ અસયત અવિરત પાપ-કર્મના પ્રત્યાખ્યાનના વિનાશક એવાને જો શ્રાવક પ્રાસુક કે અપ્રાસુક, એષણીય કે અનેષણીય અશન પાન વગેરે વડે પ્રતિલાભે તો તેને શુ ફળ મળે ? ગૌતમ ! એકાતથી તેને પાપનો બધ થાય તેને જરા પણ નિર્જરા ન થાય

આ સબધમા એ ભૂલવુ ન જોઇએ કે આ વિધિ તો મોક્ષ માટે જે દાન છે તે આશ્રીને છે, બાકી અનુકપા-દાનનો જિનેશ્વરે કદાપિ નિષેધ કર્યો નથી આ વાત આપણે ૧૫૭ મા પૃષ્ઠમા વિચારી ગયા છે છતા તેના વિશેષ સમર્થનાર્થે ભગવતીની શ્રીઅભયદેવસૂરિએ રચેલી ટીકાના ૨૭૪ મા પત્રમા અવતરણરૂપે આપેલી નિમ્ન-લિખિત ગાથાની નોધ લઇએ —

[5]" मोक्खत्थ ज दाण त पइ एसो विही समक्खाओ ।
अणुकम्पादाण पुण जिणेहिं न कयाइ पडिसिद्ध ॥ "—આર્યા,

एकान्तेन निर्जरा क्रियते, नास्ति च तस्य पाप कर्म क्रियते श्रमणोपास कस्य भदन्त । तथारूपमसंयताविरतप्रतिहतप्रत्याख्यानपापकर्माण प्रासुकेन वा एषणीयेन वाऽनेषणीयेन वा अशन पान यावत् किं क्रियते ? गोतम ! एकान्तेन पाप कर्म क्रियते, नास्ति तस्य काऽपि निर्जरा क्रियते इति ।

૧ જેથી જલદી ભૂખ ભાગે તે 'અશન' કહેવાય છે જેમકે મગ, ભાત, રોટલી, દૂધ, દહીં માખણ ઘી, પકવાન, શાક વગેરે

૨ પીવા લાયક વસ્તુ 'પાન' કહેવાય છે જેમકે પાણી, છાશની આશ વગેરે

૩ જે ખાવાથી થોડી તૃપ્તિ થાય તે 'ખાદિમ' કહેવાય છે જેમકે મેવો, ફળો વગેરે

૪ સ્વાદની ખાતર—લહેજત માટે ખવાય તે અથવા જેના સ્વાદમા પહેલા ખાધેલા આહારાદિનો લય થાય તે 'સ્વાદિમ' કહેવાય છે જેમકે પીપર સૂંઠ, મરી, એલચી, તજ વગેરે

૫ છાયા—

मोक्षार्थ यद् दान तत् प्रति एष विधि समाख्यात
अनुकम्पादान पुनर्जिनैन कदापि प्रतिषिद्धम् ॥

આથી અત્ર એ ફલિત થાય છે કે કુપાત્રને પણ અનુકંપાથી દાન આપવાનો તો નિષેધ નથી જ વિશેષમાં ભિક્ષા માટે ઘેર આવી પહોંચેલી વ્યક્તિ કુપાત્ર હોય તોપણ તેને અન્નાદિ આપવામાં દોષ નથી કહ્યું પણ છે કે–

" उचिय खलु कायव्व सव्वत्थ सया नरेण बुद्धिमया।
इय फलसिद्धी नियमा एस चिय होइ आण त्ति ॥"–આર્યા

અર્થાત્ બુદ્ધિશાળી પુરુષે જે ખરેખર ઉચિત હોય તે સર્વ સદા કરવું એથી તેની ફળની સિદ્ધિ છે તેમજ એ જ (જિનેશ્વરની) આજ્ઞા છે

સાથે સાથે અત્ર એ પણ ધ્યાનમાં રાખવું કે ઘેર આવેલા કુપાત્રને માટે રસોઈ તૈયાર કરવી તે યુક્ત નથી, કેમકે અન્ન–પાકને વિષે પૃથ્વીકાયાદિનો વધ થાય છે અને કુપાત્રની ખાતર આવો નિરર્થક વધ કરવો તે ઉચિત નથી કહ્યું પણ છે કે—

"[2]काऊण य पाणिवहं जो दाणं देइ धम्मसद्धाए।
दहिऊण चंदणं सो करेइ अंगारवाणिज्जं ॥"—આર્યા

"कडमद्दं काउण दमदयरहियाणं देइ जो दाणं।
सो मूसे मारेउ पोसेइ नवरि मज्जारे ॥"—આર્યા

અર્થાત્ જે જીવનો વધ કરી ધર્મ-શ્રદ્ધાથી દાન દે છે તે ચંદનને બાળીને અંગારાનો વ્યાપાર કરે છે દુર્બળનું મર્દન કરીને દમ અને દયાથી રહિત જીવોને જે દાન દે છે તે ઉંદરને મારીને બિલાડીને પોષે છે

विचाराद् वर्तनाच्चैव–मनुकम्पा प्रसिध्यति ।
लिङ्ग लीन च सम्यक्त्व, गमयेत् क्षणमात्रतः ॥९३॥

१-२ છાયા—

उचित खलु कर्तव्य सर्वत्र सदा नरेण बुद्धिमता।
इति फलसिद्धिर्नियमादेषा एव भवति आज्ञेति ॥
कृत्वा च प्राणिवध यो दान ददाति धर्मश्रद्धया।
दग्ध्वा चन्दन स करोति अङ्गारवाणिज्यम् ॥
क्षीणमर्द कृत्वा दमदयारहितेभ्यो ददाति यो दानम्।
स मूषकान मारयित्वा पुष्यति नवर मार्जारान् ॥

અનુકંપાનું અનુમાન—

શ્લો૦—"આ પ્રમાણેના વિચાર અને વર્તનથી અનુકંપા નામનું લિંગ સિદ્ધ થાય છે, આવી તેને વિષે ગુપ્ત રહેલું સમ્યક્ત્વ ક્ષા. માનમાં જણાઇ આવે છે"—૯૩

અનુકંપાનું સૂચન—

સ્પષ્ટી૦—અનુકંપા એ આત્માનો અતીન્દ્રિય પરિણામ છે તો તે કેવી રીતે જાણી શકાય ? આનો ઉત્તર એ છે કે વિધિપૂર્વક જિન-ચૈત્ય તૈયાર કરાવવું ઇત્યાદિ બાહ્ય ક્રિયા અને ભવ-સાગરમાં ડૂબતા જીવોનો ઉદ્ધાર કરવાનો વિચાર અનુકંપાને સિદ્ધ કરે છે આ અનુકંપાનું લક્ષણ સૂચવતાં કહ્યું પણ છે કે—

"अर्हद्वेश्मविधापनादिविधिना सम्यग्दशा कृपया
लब्ध्वा बोधिमबाधितां व्रत यथा भव्या विरत्याऽऽदृता ।
गत्वा निर्वृतिमाभव विदधते रक्षां पृथिव्यादिषु
येषा दर्शनलक्षण क्षणकरी सैवानुकम्पा बुधैः ॥"—शार्दूल०

यथार्थबोधवान् वेत्ति, जीवो सम्यक्त्वदृष्टिक ।
पारलोकमनुष्ठान, विना जीव घटेत न ॥ ९४ ॥

આસ્તિક્યનો પ્રસ્તાવ—

શ્લો૦—" (અનુકંપાવી લક્ષિત) સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ યથાર્થ બોધવાળો હોઇ જાણે છે કે જીવ વિના પરલોક સબંધી અનુષ્ઠાન ઘટી શકે નહિ "—૯૪

આસ્તિક્યરૂપ લિંગનું અસ્તિત્વ—

સ્પષ્ટી૦—આસ્તિક્ય એ સમ્યક્ત્વના સર્વ લિંગોનો સરદાર છે શમાદિ લિંગોથી વિભૂષિત વ્યક્તિમાં જ આસ્તિક્ય સંભવે છે આ લિંગ હોય ત્યારે અન્ય લિંગો હોય પણ ખરા અને ન પણ હોય એમ કહેવું યુક્તિ-વિકલ જણાય છે, કેમકે આપણે ૩૧૨ મા પૃષ્ઠમાં શમાદિની ઉત્પત્તિનો ક્રમ વિચારી ગયા છે તે શાસ્ત્રસમ્મત છે આથી કરીને એમ તો કેમ જ કહેવાય કે જે સમ્યક્ત્વથી વિભૂષિત હોય તેનામાં બીજાં લિંગો ભલે ન હોય, પણ આસ્તિક્ય તો હોવું જ જોઇએ ?

આત્માની સિદ્ધિ—

આત્મા અતીન્દ્રિય પદાર્થ છે એથી કરીને એ આપણા જોવાને દૃષ્ટિ ગોચર વતો નથી આથી કેટલાક તો એનુ અસ્તિત્વ જ માનવા ના પાડે છે વિશેષમા એથી આગળ વધીને કેટલાક તો પરલોક તેમજ પુણ્ય અને પાપની પણ હૈયાતી માનતા નથી આવા જનોને ઇતર જનો તરફથી નાસ્તિકનો ઇલ કાબ આપવામા આવે છે, કેમકે તેમની માન્યતા મુજબ જેઓ પરલોક વગેરેનુ અસ્તિત્વ અંગીકાર કરે છે તેઓ જ આસ્તિક છે ગમે તેમ હો પરતુ છદ્મસ્થ આસ્તિકો અને નાસ્તિકો ઉભયને આત્મા પ્રત્યક્ષગોચર નથી અને એથી કરીને તો એની સત્તા વિષે મત-ભેદ જોવાય છે આપણને જે જે વસ્તુ દૃષ્ટિગોચર ન હોય તે નથી જ એમ કહેવુ ભૂલભરેલુ હોવાથી આત્માનું અસ્તિત્વ અનુમાનાદિ આધારે સિદ્ધ વતુ હોય તો તે સ્વીકારવુ જોઇએ ચાર્વાક સિવાય દરેક ભારતવર્ષીય દર્શનકારે આત્માનુ અસ્તિત્વ સ્વીકાર્યુ છે એટલુ જ નહિ, પણ મહાભૂતોમાથી તેની ઉત્પત્તિ માનનારા ચાર્વાક સામે મોરચા પણ માડયા છે જૈન દર્શન આત્માને શરીર, ઇન્દ્રિય કે મનરૂપ ન માનતા એથી અતિરિક્ત ઉપયોગરૂપ ધર્મવાળા પદાર્થરૂપે માને છે ઇતર દર્શનોથી એ કયા જૂદુ પડે છે તેનો ઊહાપોહ અત્ર ન કરતા **આર્હતદર્શન-દીપિકા** (પૃ ૨૮-૪૫) જોવા ભલામણ છે વિશેષમા ઉપયોગ યાને ચૈતન્ય એ મહાભૂતોનો કે તેનાથી બનેલ શરીરનો ધર્મ નથી અને એથી કરીને શરીર અને આત્મા જુદો છે આ હકીકત **ન્યાયકુસુમાજલિના** સ્પષ્ટીકરણ (પૃ ૭૧-૭૪)મા મેં દર્શાવી છે તેમજ વળી એ ગ્રથ (પૃ ૮૦-૮૧)મા ઇન્દ્રિયો પણ આત્મા નથી એ વાત સૂચવેલી છે, તેનુ પણ અત્ર પુનરાવર્તન ન કરતા તે સ્થળો જોવાં ભલામણ છે આ ઉપરાત "વિજ્ઞાનઘન૰"નો શ્રીગૌતમસ્વામીએ કરેલા અર્થની અને એથી તેમને ઉદ્ભવેલી જીવ વિષેની શકાનુ નિરસન જે જુદી રીતે અર્થ કરીને શ્રીમહાવીરે કર્યું હતુ તેની પણ આછી રૂપરેખાના જિજ્ઞાસુએ આ ગ્રથના ૨૨ મા અને ૨૩ મા પૃષ્ઠો જોવા આના વિશેષાર્થીએ **વિશેષાવશ્યકની** મલધારીય શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિકૃત ટીકા તેમજ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત **ષડ્દર્શનસમુચ્ચયની** શ્રીગુણરત્નસૂરિકૃત વૃત્તિ જોવી

विज्ञानक्षणवादेऽत्र, कृतनाशोऽकृतागमः ।
उदयानन्तरे नाशे, कर्तरि भोक्तृता नहि ॥ ९५ ॥

વિજ્ઞાનક્ષણવાદની દૂષિતતા—

શ્લો૦—" આ વિજ્ઞાનક્ષણિકવાદમા કૃતનાશ અને અકૃતાગમ (એ બે દોષો) છે, કેમકે ઉત્ય પછીના વિનાશમા કર્તાને વિષે ભોક્તૃત્વ નથી (પરંતુ અન્યમા છે) "—૯૫

કૃતનાશ અને અકૃતાગમ—

સ્પષ્ટી૦—કેટલાક બૌદ્ધો વિજ્ઞાનક્ષણુની પરંપરાને જ આત્મા માને છે, કિન્તુ મોતીના સમુચ્ચયમા પરોવેલા દોરાની જેમ એકાન્વયી આત્મા માનતા નથી આવી તેમની માન્યતા હોવાથી એ કૃતનાશ અને અકૃતાગમ એ બે દોષોથી' ગ્રસ્ત બને છે જેમકે બ્રહ્મચર્ય વગેરે શુભ કર્મનુ ફળ સ્વર્ગ અને હિંસા વગેરે અશુભ કર્મનું ફળ પાપ જન્માતરમા ભોગવાય છે આથી જે જ્ઞાન ક્ષણે આ જન્મમા બ્રહ્મચર્યાદિ અનુષ્ઠાનો કર્યા તેનો ત્યા જ નાશ થઇ જવાથી બ્રહ્મચર્યાદિના ફળરૂપ સ્વર્ગાદિનો ઉપભોગ તેને સભવતો નથી એટલે કે કરેલી ક્રિયાનુ ફળ મળતુ નથી આ દોષને 'કૃતનાશ' તરીકે ઓળખાવાય છે એવી રીતે જે વિજ્ઞાનક્ષણને સ્વર્ગાદિનો ઉપભોગ છે તે વિજ્ઞાનક્ષણે કઇ બ્રહ્મચર્યનુ પાલન કર્યું નથી, કેમકે તેમ કરનારો વિજ્ઞાનક્ષણ તો એનુ ફળ ભોગવવાની સ્થિતિ સુધી જીવતો જ રહ્યો નથી આથી નહિ કરેલા કર્મનુ ફળ વિજ્ઞાનક્ષણને ભોગવવુ પડે છે એટલે 'અકૃતાગમ'રૂપ દોષ ઉદ્ભવે છે આવી પરિસ્થિતિમા એટલે કાય એક વિજ્ઞાનક્ષવુ કરે અને તેનુ ફળ બીજો વિજ્ઞાનક્ષણ ભોગવે એવી દશામા કોણ શુભ કર્મમા પ્રવૃત્તિ કરવા કે અશુભ કર્મથી નિવૃત્તિ સેવવા તૈયાર થાય ?

सन्तानो वस्तुतो नास्त्य-चेतनाचेतन कथम् ?।
सहकारित्व भवेन्नैवो-पादानमन्तरा क्वचित् ॥९६॥

સન્તાનની અવાસ્તવિકતા—

શ્લો૦—"ખરી રીતે સન્તાન (પ્રવાહ) નથી અચેતનમાથી ચેતનત્વ ક્યાથી સભવે ? (કેમકે) ઉપાદાન-કારણ વિના સહકારિત્વ ક્દાપિ હોય જ નહિ "—૯૬

પદાર્થનો પરસ્ફોટ—

સ્પષ્ટી૦—ક્ષણિક જ્ઞાનવાદ સ્વીકારતા એકના એક જ જ્ઞાન-ક્ષણમા કર્તૃતા અને ભોક્તૃતા ઘટતી નહી હોવાથી તેના નિરાકરણ માટે એમ સૂચવાય કે જ્ઞાનક્ષણો પ્રવાહરૂપે સ્થિર હોવાથી તેને વિષે તો એક જ જ્ઞાનસતાન

પરત્વે કર્તૃત્વ અને ભોક્તૃત્વ સુસગત થઇ શકશે અન્ય શબ્દોમા કહીએ તો કપાસના બીને લાખના રસનુ સિચન કરવાથી તજ્જનિત અતિશયના આધાનના ક્રમે કરીને કાલાતરે કુસુમોમા લાલાશ આવે છે તેમ જે જ્ઞાન-સતાનને આશ્રીને કુશળ કે અકુશળ અનુષ્ઠાનો થયા હોય તેને વિષે જ વિશિષ્ટ, વિશિષ્ટતર ઉત્તરોત્તર ક્ષણની ઉત્પત્તિના ક્રમ પૂર્વક ભવાન્તરમા સુખ-દુ ખનો ઉપભોગ નભવે છે કહ્યુ પણ છે કે—

" यस्मिन्नेव हि सन्ताने, आहिता कर्मवासना ।
फलं तत्रैव सन्धत्ते, कर्प्पासे रक्तता यथा ॥ "–અનુ૦

આ દલીલના ખડનરૂપ ઉત્તર પૂરો પાડતા આ પદ્ય સૂચવે છે કે સતાનની વાસ્તવિક રીતે હૈયાતી જ નથી અત્ર સતાનથી કાર્ય-કારણ ભાવના ક્રમથી નિરન્તર ઉત્પન્ન થતો જ્ઞાનનો પ્રવાહ સમજવો એ પ્રવાહનુ અસ્તિત્વ વિચાર-ક્ષમ નથી, કેમકે એ જ્ઞાન-પ્રવાહરૂપ સતાન જ્ઞાન-ક્ષણરૂપ સતાનીથી ભિન્ન છે કે અભિન્ન તે જાણવુ જોઇએ અભિન્ન માનતા તો સતાનીરૂપ જ્ઞાનક્ષણો જ સતાન બની જશે, અને તેમ થતા તો વિજ્ઞાનક્ષણરૂપ પક્ષ સ્વીકારતા જેમ તે કૃતનાશાદિ દોષોથી ગ્રસ્ત બને છે તેમ આ પણ બનશે એટલે આ તો બકરૂ કાઢવા જતા ઊંટ પેસાડવા જેવુ થશે આથી ભિન્ન માનવામા આવે તો એવા એ સવાલો ઊઠે છે કે શુ તે વસ્તુરૂપ હોઇ ભિન્ન છે કે અવસ્તુરૂપ હોઇ તેમ છે ? વળી તે વસ્તુરૂપ હોય તો શુ તે સચેતન છે કે અચેતન ? આ પ્રમાણેના ચાર વિકલ્પો પૈકી જો જ્ઞાનના પ્રવાહરૂપ સતાનનો તેના સતાની જ્ઞાનક્ષણોથી ભિન્ન સચેતન વસ્તુ તરીકેના વિકલ્પરૂપે અગીકાર કરાય તો નામાતરથી આત્માનો સ્વીકાર થાય છે એટલે તો સીધીભાઇની માફક ફાઓ કાન પકડયા જેવુ થયુ, કેમકે જૈન દૃષ્ટિ આત્માને અમુક અપેક્ષાએ જ્ઞાનથી વ્યતિરિક્ત સચેતન પદાર્થરૂપે સ્વીકારે છે જ જો સન્તાનને તેના સતાની જ્ઞાનક્ષણોથી ભિન્ન અચેતન વસ્તુ તરીકે સ્વીકારવામા આવે તો અચેતનરૂપ સતાનમાથી જન્માન્તરમા થનારા જ્ઞાનરૂપ ચેતનની ઉત્પત્તિ સ્વીકારવાનો અનિષ્ટ પ્રસગ ખડો થાય છે આની પણ જો દરકાર ન કરવામા આવે તો ઘટમાથી પણ ભોક્તારૂપ ચેતનની ઉત્પત્તિ માનવી પડશે આના બચાવ અર્થે એમ કહેવુ કે વસ્તુત અસ્તિત્વવાળા એવા પણ અચેતનરૂપ સતાનને અમે અન્ય જન્મમા થનારા ભોક્તૃ-જ્ઞાનના ઉપાદાન કારણ તરીકે ન માનતા અમે તો એને સહકારિ-કારણ તરીકે સ્વીકારીએ છીએ તો એ ભૂલભરેલુ છે એનુ કારણ એ છે કે જે પોતે કોઇ પણ વસ્તુનુ ઉપાદાન-કારણ હોય તે અન્ય ભાવકાર્યને વિષે

विज्ञानक्षणवादनी दूषितता—

શ્લો૦—" આ વિજ્ઞાનક્ષણિકવાદમા કૃતનાશ અને અકૃતાગમ (એ બે દોષો) છે, કેમકે ઉદય પછીના વિનાશમા કર્તાને વિષે ભોક્તૃત્વ નથી (પરંતુ અન્યમા છે) "–૯૫

કૃતનાશ અને અકૃતાગમ—

સ્પષ્ટી૦—કેટલાક બૌદ્ધો વિજ્ઞાનક્ષણની પરંપરાને જ આત્મા માને છે, કિન્તુ મોતીના સમુદાયમા પરોવેલા દોરાની જેમ એકાન્તથી આત્મા માનતા નથી આવી તેમની માન્યતા હોવાથી એ કૃતનાશ અને અકૃતાગમ એ બે દોષોથી ગ્રસ્ત બને છે જેમકે બ્રહ્મચર્ય વગેરે શુભ કર્મનું ફળ સ્વર્ગ અને હિંસા વગેરે અશુભ કર્મનું ફળ પાપ જન્માતરમા ભોગવાય છે આવી જે જ્ઞાન ક્ષણે આ જન્મમા બ્રહ્મચર્યાદિ અનુષ્ઠાનો કર્યા તેનો ત્યા જ નાશ થઇ જવાથી બ્રહ્મચર્યાદિના ફળરૂપ સ્વર્ગાદિનો ઉપભોગ તેને સભવતો નથી એટલે કે કરેલી ક્રિયાનુ ફળ મળતુ નથી આ દોષને 'કૃતનાશ' તરીકે ઓળખાવાય છે એવી રીતે જે વિજ્ઞાનક્ષણને સ્વર્ગાદિનો ઉપભોગ છે તે વિજ્ઞાનક્ષણે કંઇ બ્રહ્મચર્યનુ પાલન કર્યું નથી, કેમકે તેમ કરનારા વિજ્ઞાનક્ષણ તો એનુ ફળ ભોગવવાની સ્થિતિ સુધી જીવતો જ રહ્યો નથી આથી નહિ કરેલા કર્મનું ફળ વિજ્ઞાનક્ષણને ભોગવવુ પડે છે એટલે 'અકૃતાગમ'રૂપ દોષ ઉદ્ભવે છે આવી પરિસ્થિતિમા એટલે કાર્ય એક વિજ્ઞાનક્ષણ કરે અને તેનુ ફળ બીજો વિજ્ઞાનક્ષણ ભોગવે એવી દશામા કોણ શુભ કર્મમા પ્રવૃત્તિ કરવા કે અશુભ કર્મથી નિવૃત્તિ સેવવા તૈયાર થાય ?

सन्तानो वस्तुतो नास्त्य-चेतनाच्चेतन कथम् ?।
सहकारित्व भवेन्नैवो-पादानमन्तरा क्वचित् ॥९६॥

સન્તાનની અવાસ્તવિકતા—

શ્લો૦—"ખરી રીતે સન્તાન (પ્રવાહ) નથી અચેતનમાથી ચેતનત્વ ક્યાથી સભવે ? (કેમકે) ઉપાદાન–કારણ વિના સહકારિત્વ કદાપિ હોય જ નહિ "–૯૬

પદાર્થનો સ્ફોટ—

સ્પષ્ટી૦—ક્ષણિક જ્ઞાનવાદ સ્વીકારતા એકના એક જ જ્ઞાન–ક્ષણમા કર્તૃતા અને ભોક્તૃતા ઘટતી નહી હોવાથી તેના નિરાકરણ માટે એમ સૂચવાય કે જ્ઞાનક્ષણો પ્રવાહરૂપે સ્થિર હોવાથી તેને વિષે તો એક જ જ્ઞાનસતાન

પરલે કર્તૃત્વ અને ભોક્તૃત્વ સુસગત થઇ શકશે અન્ય શબ્દોમા કહીએ તો કપાસના બીને લાખના રસનુ સિચન કરવાથી તજ્જનિત અતિશયના આધાનના ક્રમે કરીને કાલાતરે કુસુમોમા લાલાશ આવે છે તેમ જે જ્ઞાન-સતાનને આશ્રીને કુશળ કે અકુશળ અનુષ્ઠાનો થયા હોય તેને વિષે જ વિશિષ્ટ, વિશિષ્ટતર ઉત્તરોત્તર ક્ષણુની ઉત્પતિના ક્રમ પૂર્વક ભવાન્તરમા સુખ-દુ ખનો ઉપભોગ મળવે છે કહ્યુ પણુ છે કે—

" यस्मिन्नेव हि सन्ताने, आहिता कर्मवासना ।
फलं तत्रैव सन्धत्ते, कर्पासे रक्तता यथा ॥ "—અનુ૦

આ દલીલના ખડનરૂપ ઉત્તર પૂરો પાડતા આ પદ્ય સૂચવે છે કે સતાનની વાસ્તવિક રીતે હૈયાતી જ નથી અત્ર સતાનથી કાર્ય-કારણુ ભાવના ક્રમથી નિરન્તર ઉત્પન્ન થતો જ્ઞાનનો પ્રવાહ સમજવો એ પ્રવાહનુ અસ્તિત્વ વિચાર-ક્ષમ નથી, કેમકે એ જ્ઞાન-પ્રવાહરૂપ સતાન જ્ઞાન-ક્ષણુરૂપ સતાનીથી ભિન્ન છે કે અભિન્ન તે જાણુવુ જોઇએ અભિન્ન માનતા તો સતાનીરૂપ જ્ઞાનક્ષણો જ સતાન બની જશે, અને તેમ થતા તો વિજ્ઞાનક્ષણુરૂપ પક્ષ સ્વીકારતા જેમ તે કૃતનાશાદિ દોષોથી ગ્રસ્ત બને છે તેમ આ પણુ બનશે એટલે આ તો ખકરૂ કાઢવા જતા ઊંટ પેસાડવા જેવુ થશે આથી ભિન્ન માનવામા આવે તો એવા બે સવાલો ઉઠે છે કે શુ તે વસ્તુરૂપ હોઇ ભિન્ન છે કે અવસ્તુરૂપ હોઇ તેમ છે ? વળી તે વસ્તુરૂપ હોય તો શુ તે સચેતન છે કે અચેતન ? આ પ્રમાણેના ચાર વિકલ્પો પૈકી જો જ્ઞાનના પ્રવાહરૂપ સતાનનો તેના સતાની જ્ઞાનક્ષણોથી ભિન્ન સચેતન વસ્તુ તરીકેના વિકલ્પરૂપે અગીકાર કરાય તો નામાતરથી આત્માનો સ્વીકાર થાય છે એટલે તો સીધીભાઇની માફક ડાબો કાન પકડયા જેવુ થયુ, કેમકે જૈન દૃષ્ટિ આત્માને અમુક અપેક્ષાએ જ્ઞાનથી વ્યતિરિક્ત સચેતન પદાર્થરૂપે સ્વીકારે છે જ જો સન્તાનને તેના સતાની જ્ઞાનક્ષણોથી ભિન્ન અચેતન વસ્તુ તરીકે સ્વીકારવામા આવે તો અચેતનરૂપ સતાનમાથી જન્માન્તરમા થનારા જ્ઞાનરૂપ ચેતનની ઉત્પત્તિ સ્વીકારવાનો અનિષ્ટ પ્રસગ ખડો થાય છે આની પણુ જો દરકાર ન કરવામા આવે તો ઘટમાથી પણુ ભોક્તારૂપ ચેતનની ઉત્પત્તિ માનવી પડશે આના બચાવ અર્થે એમ કહેવુ કે વસ્તુત અસ્તિત્વવાળા એવા પણુ અચેતનરૂપ સતાનને અમે અન્ય જન્મમા થનારા ભોક્તૃ-જ્ઞાનના ઉપાદાન કારણુ તરીકે ન માનતા અમે તો એને સહકારિ-કારણુ તરીકે સ્વીકારીએ છીએ તો એ ભૂલભરેલુ છે એનુ કારણુ એ છે કે જે પોતે કોઇ પણુ વસ્તુનુ ...નુ-કારણુ હોય તે અન્ય ભાવકાર્યને વિષે

નિમિત્ત-કારણ યાને સહકારિ-કારણ બની શકે છે જેમકે પૃથ્વી, પાણી, પવન અને અગ્નિના બીજરૂપ પૂર્વે થનાર સમર્થ પુંજમાથી ઉત્તરોત્તર પૃથ્વી વગેરેના બીજરૂપ જ પુંજ સમર્થતર ઇત્યાદિ ક્રમે ઉત્પન્ન થાય છે તેમા પ્રથમ પુંજમાં રહેલુ બીજ ઉત્તર પુંજમા રહેલા બીજનું ઉપાદાન-કારણ છે, જ્યારે પ્રથમ પુંજગત પૃથ્વી વગેરે તો નિમિત્ત-કારણ છે એ પ્રમાણે પ્રથમ પુંજગત પૃથ્વી વગેરે પણ ઉત્તર પુંજગત પૃથ્વી વગેરે પ્રતિ ઉપાદાન-કારણરૂપ છે, જ્યાર પ્રથમ પુંજગત બીજ તો નિમિત્ત-કારણ છે આ રીતે પૃથ્વી વગેરેમા પણ પરસ્પર નિમિત્ત-કારણતા બૌદ્ધ મતમા સ્વીકારાયેલી છે અહીં તો અચેતન સતાનને બૌદ્ધો કોઇના પણ ઉપાદાન-કારણ તરીકે સ્વીકારતા નથી. આથી કરીને જન્માતરભાવિ ભોકતૃ-ચેતનના સહકારિ-કારણ તરીકે એને સ્વીકારાય તેમ નથી, કેમકે બૌદ્ધોનો એ સિદ્ધાન્ત છે કે નિમિત્તતા એ ઉપાદાનથી વ્યાપ્ત છે અર્થાત્ જે ઉપાદાનરૂપ હોય તે જ નિમિત્તરૂપ બની શકે એટલે કે જેમ એક જ્ઞાન-ક્ષણને કર્તૃત્વ અને ભોકતૃત્વ ઉભયનો ઉપભોગ સભવતો નથી. તેમ આ સતાનને પણ સભવતો નથી

આ પ્રમાણે બે વિકલ્પોનો વિચાર થઇ રહેતા બાકી રહેલ વિકલ્પ તપાસતા કહેવુ પડશે કે અવસ્તુનુ અસ્તિત્વ તે વધ્યા-સુતના જેવું છે એટલે જેમ વધ્યા-સુતથી કર્તૃત્વ કે ભોકતૃત્વ શકય નથી તેમ અવસ્તુરૂપ સતાનથી પણ આ કાર્યોની ઉત્પત્તિ શકય નથી આથી કરીને આત્માનુ અસ્તિત્વ સ્વીકારવું એ જ શ્રેયસ્કર તેનજ શ્રેયસ્કર માર્ગ છે

प्रभवा पुण्यपापाभ्यां, सविचि सुखदुःखयो ।
ज्ञान भिन्न ततो नैव, सवित्तिः सुखदु खयो ॥९७॥

સુખ-દુ ખના સવેદનમા હેતુતા—

શ્લો૦—" પુણ્ય અને પાપ વડે સુખ અને દુ ખનુ જ્ઞાન થાય છે, તેથી જ્ઞાન એનાથી ભિન્ન છે અને એનાથી સુખ અને દુ ખનુ સવેદન નથી જ "–૯૭

જ્ઞાનની સુખ-દુ ખથી ભિન્નતા—

સ્પષ્ટી૦—આત્માનો અસ્વીકાર કરનારા બૌદ્ધોનું માનવુ એમ છે કે જ્ઞાન નો જ સ્વર્ગમા સુખરૂપે અને નરકમા દુ ખરૂપે પ્રાદુર્ભાવ થાય છે પરન્તુ આ મા યતા યુક્તિ-સગત નથી સુખ-દુ ખના કારણમા, સ્વરૂપમા અને ફળમા ભેદ હોવાથી જ્ઞાનથી સુખ-દુ ખ ભિન્ન છે પછી ભલેને આ જ્ઞાન પ્રવૃત્તિજ્ઞાનરૂપ સતાનગત હોય કે આલયજ્ઞાનરૂપ સતાનગત હોય. પ્રવૃત્તિજ્ઞાન

સંતાનગત જ્ઞાન આશ્રીને એ વાત સ્પષ્ટ છે કે વનિતા વગેરેના જ્ઞાનની ઉત્પત્તિને વિષે વનિતારૂપ જે સામગ્રી છે તે જ સુખદુઃખની પણ સામગ્રી નથી, કિન્તુ રાગાદિ વાસનાવિશેષ પણ તેમાં સામગ્રીરૂપ છે જો એમ ન માનીએ તો રાગીની પેઠે મુમુક્ષુને પણ ઉત્તમ સુંદરીના રૂપના જ્ઞાનથી સુખ અને પિશાચિનીના રૂપના જ્ઞાનથી દુઃખ થાય એવી અઘટિત વાત સ્વીકારવી પડશે વળી ભર ઉનાળામાં પણ ચંદનના સ્પર્શના જ્ઞાન–માત્રથી શાંતિ થઈ જવી જોઈએ આ સંબંધમાં એ દલીલ નકામી છે કે રૂપના દર્શન, મનસ્કાર વગેરે સામગ્રીથી જ્ઞાન તેમજ સુખ–દુઃખની ઉત્પત્તિ હોવાથી જ્ઞાનથી સુખદુઃખ ભિન્ન નથી, કેમકે સામગ્રીની સામાન્યતામાં વિશેષતા ન હોય તોપણ અવાંતર દેશ, કાળ, ભાવ વગેરે સામગ્રીની વિશેષતાને લઈને ભિન્નતાની ઉત્પત્તિ છે જ આ તો કારણરૂપ ભેદ દ્વારા પ્રવૃત્તિજ્ઞાનસંતાનગત જ્ઞાન અને સુખદુઃખનો ભેદ થયો સ્વરૂપથી પણ ભિન્નતા છે જેમકે જ્ઞાન સ્વપરપ્રકાશક છે, જ્યારે સુખ–દુઃખ અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ વેદનીયરૂપ છે ફળની બાબતમાં પણ ભેદ છે જેમકે હિતની પ્રાપ્તિને વિષે પ્રવૃત્તિ અને અહિતના પરિહારને વિષે નિવૃત્તિ એ જ્ઞાનનું ફળ છે, જ્યારે નવીન નવીન સ્વગોચર તૃષ્ણાથી વિમુખતાની ઉત્પતિ તેમજ નેત્ર વગેરે પ્રસાદ દ્વારા વિવર્ણતાની ઉત્પત્તિ સુખ–દુઃખના ફળો છે

આલયજ્ઞાનસંતાનગત જ્ઞાન પરત્વે પણ વિચાર કરતાં એ જ્ઞાનની સુખદુઃખ સાથે અભિન્નતા સ્વીકારી શકાતી નથી, કેમકે એમાં હેતુ, સ્વરૂપ અને ફળની બાબતમાં ભિન્નતા રહેલી છે આલયજ્ઞાનનો હેતુ સમનંતર પ્રત્યયગી પૂર્વ જ્ઞાન છે જ્યારે ઇષ્ટ અને અનિષ્ટ વસ્તુના સંયોગો સુખ-દુઃખના હેતુઓ છે વળી આ જ્ઞાનનું સ્વરૂપ સ્વપરપ્રકાશકરૂપ તેમજ પ્રત્યય-વિષયક પણ છે, જ્યારે સુખદુઃખનું સ્વરૂપ તો ઉપર મુજબ છે વિશેષમાં આ જ્ઞાનનું ફળ ઉત્તર જ્ઞાનના પ્રવાહને તેમજ પ્રવૃત્તિ જ્ઞાનને પેદા કરવારૂપ છે, જ્યારે સુખદુઃખના ફળો તો ઉપર મુજબ સમજવાના છે અત્ર એ વાત પણ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે કે આલયજ્ઞાનને સુખદુઃખરૂપે માનતાં હું સુખ છું, હું દુઃખ છું એવો પ્રત્યય થવો જોઈએ, નહિ કે હું સુખી છું, હું દુઃખી છું એવો એટલે આ પ્રમાણે વિચારતાં જ્ઞાન અને સુખદુઃખ વચ્ચે ભિન્નતા સિદ્ધ થાય છે છતાં પણ બાલગોપાલ પણ આ ભેદ સમજી શકે તેવા હેતુથી જ્ઞાનની સુખદુઃખથી ભિન્નતા સિદ્ધ કરનારી અન્ય યુક્તિ ગ્રંથકારે આ પદ્યમાં દર્શાવી છે જેમકે કુશળ અનુષ્ઠાન વડે સાધ્ય એવી કર્મપ્રકૃતિ 'પુણ્ય' છે, જ્યારે અકુશળ અનુષ્ઠાનવડે સાધ્ય એવી કર્મપ્રકૃતિ 'પાપ' છે આ પ્રમાણેના

પુણ્ય અને પાપરૂપ અસાધારણ કારણ વડે સુખદુ ખનો અનુભવ થાય છે, કિન્તુ મનસ્કારાદિથી સુખદુ ખનો અનુભવ થતો નથી, કારણ કે સાતવેદનીય કર્મના ઉદયથી આત્માને જે આનન્દ થાય છે તે 'સુખ' છે, જ્યારે અસાત વેદનીયના ઉદયથી આત્માને જે સતાપ થાય છે તે 'દુ ખ' છે આથી કરીને આલયજ્ઞાન તેમજ પ્રવૃત્તિજ્ઞાનની સુખદુ ખથી ભિન્નતા સિદ્ધ થાય છે, કેમકે એની ઉત્પત્તિમા જુદા જુદા કારણો છે, નહિ કે બધાને માટે એક જ કારણ છે એમ છતા પણ જો આ વચ્ચે ભિન્નતા ન માનતા અભેદતા સ્વીકારાય તો ભેદરૂપ વ્યવહારનો ઉચ્છેદ થશે

આથી તાત્પર્ય એ નીકળે છે કે જેમ ઘટ અને પટની ઉત્પત્તિના કારણો જુદા હોવાથી તે બન્ને ભિન્ન છે, તેમ સુખ અને દુ ખ જ્ઞાનથી ભિન્ન છે, કેમકે તેની ઉત્પત્તિના કારણોમા ભિન્નતા રહેલી છે આથી કરીને જ્ઞાન જ યથાપ્રસગ સુખદુ ખના સવેદનરૂપ છે એ વાત ન માનતા જ્ઞાનથી અતિરિક્ત સુખદુ ખને ભોગવવાવાળો અન્ય કોઇ છે—જીવ છે એમ માનવું જોઇએ અને તેમ માનવાથી જ પરલોક માટેના અનુષ્ઠાનો સાર્થક થાય

આ પ્રમાણે આત્માની સિદ્ધિ થતા અદ્વૈતવાદ સામે જૈન દષ્ટિનુ શું કથન છે તે રજુ કરાય છે સ્ફુટ શબ્દોમા કહીએ તો અદ્વૈતવાદીઓની આત્મા પરત્વે એવી માન્યતા છે કે તે એક જ છે, પરબ્રહ્મસ્વરૂપી છે, સર્વ વ્યાપક છે અને સમસ્ત વિશ્વના શરીરોને વ્યાપીને તે શાશ્વત રહેલો છે, જ્યારે જૈનોની માન્યતા એવી છે કે શરીરે શરીરે આત્મા જુદો જુદો છે, અર્થાત્ તે દેહાવચ્છિન્ન છે આ વાતને નહિ સ્વીકારવાથી જે દોષો ઉદ્ભવે છે તે ગ્રથકાર હવે પછીના પદ્યમા દર્શાવે છે

* * * *

प्रतिदेह विभिन्नोऽय-मात्मा साङ्कर्यमन्यथा ।
पुण्ये पापे सुखे दु.खे, भवेन्मोक्षे भवेऽपि च ॥९८॥

શરીરે શરીરે જીવની પૃથક્તા—

શ્લો૦—' આ જીવ શરીરે શરીરે ભિન્ન છે જો એમ ન હોય તો પુણ્યમા, પાપમા, સુખમા, દુ ખમા, મોક્ષમા અને સસારમા પણ સકરતા થાય. "—૯૮

પદાર્થનું વિશદીકરણ—

સ્પષ્ટી૦—આ જગતમા કેટલાક જીવો મુક્ત થયા છે, કેટલાક હજી સસારમા રઝળે છે, કેટલાક સુખી છે, કેટલાક દુખી છે ઇત્યાદિ વ્યવસ્થા માટે તો સાચે જ એ મત છે આવી કરીને આત્માને શરીરે શરીરે પૃથક્ ન માનતા જો એક જ માનવામા આવે તો ગમે તે એક જીવ મુક્ત થતા સમગ્ર જીવોની મુક્તિ થાય, કેમકે તે સર્વનો આત્મા એક જ છે અને તેમ થતા સસારી તરીકે કોઇ રહે નહિ અર્થાત્ જીવ-લોક જીવ વિનાનો બને કે જે વાત કોઇને માન્ય હોઇ શકે નહિ વળી અત્યાર સુધી કોઇને પણ મુક્તિ મળી નથી એમ કહેવુ નિરર્થક છે અને તેમ છતા જો એમ જ હોય તો હવે કોઇને મુક્તિ મળશે પણ નહિ, કેમકે આટલા અનત ભૂત કાળમા જે ન બન્યુ તે હવે ભવિષ્યમા બને એ અસગત હકીકત છે

જીવોનો સસાર અને મોક્ષ છે એ વાત વ્યવસ્થા પૂર્વક જણાય છે વાસ્તે ઐકાત્મ્યવાદ યુક્તિ-સંગત નથી અને એથી કરીને જુદા જુદા ઘરમાના દીપકની જેમ દેહે દેહે નિરનિરાળો આત્મા છે એ જ માન્યતા વ્યાજબી સમજાય છે

सङ्कोचेन विकाशेन, सङ्गतो देहव्यापक । अन्यथा चान्यदेहेन, समे योगे कथ पृथक् ॥ ९९ ॥

જીવની દેહવ્યાપકતા—

શ્લો૦—" આત્માનો સકોચ અને વિકાસ થતો હોવાથી તે દેહવ્યાપી (છે એમ કહેવુ) યુક્તિ-યુક્ત છે જો એમ ન હોય તો બીજાના શરીર સાથે સબધની સમાનતા હોવા છતા તે પૃથક્ કેમ છે ?"—૯૯

સકોચ અને વિકાસ—

સ્પષ્ટી૦—આત્માના અસખ્ય પ્રદેશો છે નાના શરીરમા આ સમગ્ર પ્રદેશોનુ તેટલી જગ્યા પૂરતું અવગાહન તે 'સકોચ' છે જ્યારે મોટા શરીરને વ્યાપીને આ સર્વ પ્રદેશોનુ એટલા વિશાળ સ્થળ જેવડુ અવગાહન તે 'વિકાસ' છે જેમકે બાલ-દેહના રહેલો લઘુ પરિણામવાળો આત્મા તરુણ દેહને પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે તેનો વિકાસ થયેલો સમજવો. એટલે કે તેના પ્રદેશો પ્રથમ કરતા વિશેષ જગ્યા રોકીને રહ્યા છે આ પ્રમાણેના પ્રદેશોની અવગાહનામા ફેરફાર થઇ શકતો હોવાથી તો કીડી તરીકે ઉત્પન્ન થયેલો જીવ મરીને કુંજર

જ્યારે ઉત્પન્ન થાય ત્યારે કઇ પૂર્વ પરિણામવાળા આ આત્મા ઉત્પન્ન થતો
તેમજ નૂતન પરિણામવાળો કોઇ નવો આત્મા ઉત્પન્ન થતો નથી
જેમ દીપકનો પ્રકાશ એક નાની ઓરડીને તેમજ મોટા ઓરડાને પણ
દિત કરી શકે છે અને તેના પ્રકાશ થોડી જગ્યામાં કે મોટી જગ્યામાં
રહે છે તેમ આત્માના પ્રદેશો વિષે સમજવું

પદાર્થ—

નૈયાયિક વગેરેની એવી માન્યતા છે કે આત્મા એકાંતે નિત્ય
તેમજ સર્વવ્યાપી છે આ માન્યતા જૈન દર્શનને માન્ય નથી તે તો
આત્માને કથંચિત્ નિત્ય અને કથંચિત્ અનિત્ય માને છે તેમજ તેને દેહ
પરિમિત માને છે વિશેષમાં જૈન દર્શન આ માને દેહની સાથે કથંચિત્
અભિન્ન માને છે નૈયાયિકો તો અધિકૃત આત્માનો પોતાના દેહની સાથે
કેવળ સંયોગરૂપ સંબંધ છે એમ માને છે આથી નૈયાયિકોના પક્ષમાં
દૂષણ ઉદ્ભવે છે કે જેમ આત્માનો સ્વદેહ સાથે સંબંધ છે તેમ સર્વવ્યાપી
હોવાથી તેનો અન્ય દેહ સાથે પણ સંબંધ છે આથી પોતાના દેહ મારફત
સુખ-દુઃખનો અનુભવ ન થતાં અન્ય દેહ આદિને પણ થવો જોઇએ કે જે
હકીકત અનુભવ-વિરુદ્ધ છે આવી અનુભવ વિરુદ્ધ હકીકતનો સ્વીકાર ન
કરવો તો આત્માને સર્વવ્યાપક ન માનતાં દેહાવચ્છિન્ન માનવો [illegible]
જણાય છે

धर्माऽधर्मास्तिकाया-ऽऽका-शास्तिकायादयो मता ।
सिद्धान्तवादिभिर्जीवाद्, विपरीता जडात्मकाः ॥१०७॥

ધર્માસ્તિકાયાદિની જડતા—

શ્લો —"સિદ્ધાન્તવાદીઓએ [1]ધર્માસ્તિકાય, [2]અધર્માસ્તિકાય, [3]આકાશાસ્તિકાય [4]વગેરેને જીવથી વિપરીત અને જડ સ્વરૂપી માન્યા છે"—૧૦૭

1 [illegible] જુઓ ન્યાયકુસુમાંજલિ (સ્ત ૨) [illegible] (૨૮-૩) તેમજ આર્હતદર્શન૦ (પૃ૦ ૩૮)

1-3 [illegible] સ્વરૂપ માટે જુઓ ન્યાયકુસુમાંજલિ (પૃ૦ ૨૧૧-૨૨૪) [illegible] આર્હતદર્શન૦ (પૃ૦ ૫૨૮-૫૨૯ ૫૩૯-૫૪૧, ૫૫૧-૫૫૭) [illegible]

4 [illegible] અને [illegible] સમજવા. એની વિશિષ્ટ રૂપરેખા આર્હતદર્શન૦ (પૃ૦ ૪૧-૪૮ ૫૪૭ ૫૬૩-૬૦૦) માં આલેખવામાં આવી છે

ધર્માસ્તિકાયાદિનુ સ્વરૂપ—

સ્પષ્ટી૦—બ્રહ્માણ્ડના ગતિશીલ અને ગતિપૂર્વક સ્થિતિશીલ એવા બે જ દ્રવ્યો છે-(૧) જીવ અને પુદ્ગલ ગતિ અને સ્થિતિનુ ઉપાદાન કારણ જીવ અને પુદ્ગલ જ છે અર્થાત્ ગતિ અને સ્થિતિ એ બંને આ બે દ્રવ્યોનુ પરિણામ અને કાર્ય હોવાથી એમાથી જ ઉત્પન્ન થાય છે તોપણ નિમિત્ત-કારણ જે કાર્યની ઉત્પત્તિમા અવશ્ય અપેક્ષિત છે તે ઉપાદાન-કારણથી જુદુ હોવુ જોઈએ આ અભિપ્રાય મુજબ જૈન શાસ્ત્રમા ધર્માસ્તિકાયનુ લક્ષણ ગતિશીલ પદાર્થોની ગતિમા નિમિત્ત થવુ તે અને અધર્માસ્તિકાયનું લક્ષણ સ્થિતિશીલ પદાર્થોની સ્થિતિમા નિમિત્ત થવુ તે એમ દર્શાવેલ છે

पुद्गलाश्चेद् भवेयुर्ना—कृति सर्वत्र कि नहि ? ।
स्वप्नेऽनुभूयते योऽर्थो, दिनोपलब्ध एव स. ॥१०१॥

પુદ્ગલોનુ વાસ્તવિક અસ્તિત્વ—

શ્લો૦—"જો પુદ્ગલો ન હોય તો ખડખડ સર્વત્ર આકાર કેમ નથી ? સ્વપ્નમા જે પદાર્થનો અનુભવ થાય છે તે દિવસના ઉપલબ્ધ થયેલો જ હોય છે '-૧૦૧

પુદ્ગલ એટલે શુ ?—

સ્પષ્ટી૦—સ્પર્શ, રસ, ગન્ધ અને વર્ણથી યુક્ત દ્રવ્ય 'પુદ્ગલ' કહેવાય છે એ જડ છે એટલે તે જીવથી જુદુ પડે છે તેમજ એ સ્પર્શાદિથી યુક્ત હોઇ-મૂર્ત હોવાથી બાકીના જડ અજીવ દ્રવ્યોથી જેવાકે ધર્માસ્તિકાયાદિથી તે ભિન્ન છે એનુ સ્થૂળ સ્વરૂપ એમ દર્શાવાય કે આ જગતમા જે કોઇ પદાર્થ આપણી નજરે પડે છે તે સર્વ પુદ્ગલો જ છે આ સિવાયના પણ પરમાણુ જેવા કેટલાક અતિસૂક્ષ્મ અને અત એવ અતીન્દ્રિય પરતુ રૂપી દ્રવ્યો પણ પુદ્ગલ છે પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ, મન, શબ્દ, અધકાર, છાયા, આતપ, ઉદ્દ્યોત એ બધા પુદ્ગલો છે એમ જૈન શાસ્ત્રનુ માનવુ છે.

" पूर्यन्तेऽपरापरपरमाण्वादिसङ्घट्टनेन स्थौल्यपरिणाममापद्यन्ते तद्विघटनेन च गलन्तिहसन्तीति निरुक्तविधिना पुद्गला मूर्तिमन्तो बाह्यार्थाः "

અર્થાત 'પુદ્ગલ' શબ્દ પૂર્ અને ગલ્ એ બે ધાતુઓ ઉપરથી બનેલો છે. તેમા અન્યાઅન્ય પરમાણુઓ વગેરેના સંઘાતથી સ્થૂલ પરિણામને પ્રાપ્ત

થવું તે 'પૂરણ' છે અને તેના વિશ્લેષથી હ્રાસ પામવો તે 'ગલન' છે. આ પ્રમાણેના પૂરણ અને ગલનરૂપ સ્વભાવવાળા પદાર્થો 'પુદ્ગલ' કહેવાય છે તે મૂર્ત છે અને બાહ્ય અર્થરૂપ છે

જ્ઞાનાદ્વૈતવાદનું નિરસન—

ઘણુંખરા દર્શનકારો પુદ્ગલરૂપ બાહ્ય પદાર્થનો સ્વીકાર કરે છે જે બૌદ્ધો જ્ઞાનાદ્વૈતવાદી છે તેઓ જ આનો અસ્વીકાર કરે છે તેમની માન્યતા એવી છે કે અનાદિ અવિદ્યાથી જેની વિશારદતા ચોરાઈ ગઈ છે એવું જ્ઞાન જ પોતાના આકારમા બાહ્ય સ્વરૂપનો આરોપ કરી આ નીલ છે, આ પીત છે એવા આકારરૂપે તેને ગ્રહણ કરે છે, વાસ્તે વાસ્તવિક રીતે કોઈ નીલાદિ પદાર્થ નથી. અર્થાત્ જ્ઞાનનો અવિદ્યા નામનો જે સબંધ છે તે પોતે જ બાહ્ય અર્થને પોતાનામા સ્થાપન કરી પોતાના આકારના ગ્રહણમા કારણરૂપ થાય છે અન્ય શબ્દોમા કહીએ તો જેમ તિમિર દોષથી યુક્ત નેત્રવાળાને કેશના આલંબન વિના કેશોણ્ડુક જ્ઞાન થાય છે અથવા કાચકામલિ દોષથી ગ્રસ્ત જન સફેદ શંખને પીળાના અવલંબન વિના પણ પીળો માને છે તેમ અત્ર બાહ્ય અર્થ વિના પણ અવિદ્યા સબંધ પોતે બાહ્ય અર્થનું જ્ઞાન કરાવે છે એવી જ્ઞાનાદ્વૈતવાદીની માન્યતા છે આના નિરસનાર્થે એમ કહેવામા આવે છે કે નિરંતર અવિદ્યાના ઉત્સંગના સંગની ઇચ્છાથી નીલ, પીત વગેરે આકારોને વિષય નહિ કરનારૂં પણ જ્ઞાન ઉઘાડી અને મીંચેલી આંખવાળાઓમા એક સરખું નીલ છે, આ પીત છે ઇત્યાદિ આકાર વડે દેશ, કાળ વગેરેના નિયમ વિના પણ જ્ઞાન થવું જોઈએ તે તે કારણ સામગ્રીના સદ્ભાવમા પણ કાર્યની ઉત્પત્તિ નહિ માનવાથી તો પૃથ્વી, જળ વગેરે સામગ્રીના સદ્ભાવમા પણ બીજમાથી અંકુરાની ઉત્પત્તિ ન થવી જોઈએ. આના બચાવ તરીકે જ્ઞાનાદ્વૈતવાદી એમ કહે કે નેત્રનો વ્યાપાર પણ ત્યા કારણરૂપ હોવાથી તેના અભાવમા તે જ્ઞાન કેવી રીતે થાય તો તેને એમ પૂછવામા આવે છે કે શું જ્ઞાનથી અને અવિદ્યાથી નેત્ર કોઈ અતિરિક્ત પદાર્થ છે? કદાચ માની લઈએ કે નેત્ર આ બેથી ભિન્ન છે તોપણ અંધકારમા યાદ આવતા નીલાદિને વિષે આ નીલ છે ઇત્યાદિ આકારે બાહ્ય રૂપે સ્મરણ-જ્ઞાન ન થવું જોઈએ, કેમકે ત્યા નેત્રના વ્યાપારનો અભાવ છે તેમજ વળી ભ્રાન્તિને લઈને જાગૃત અવસ્થાના અને સ્વપ્ન અવસ્થાના જ્ઞાનમા કશી વિશેષતા ન હોવાથી સ્વપ્નમા આ નીલ છે ઇત્યાદિરૂપે જ્ઞાન ન થવું જોઈએ, કેમકે ત્યા પણ નેત્રનો વ્યાપાર નથી આથી જ અમે કહીએ છીએ કે પુદ્ગલો હોય તો જ નીલાદિ આકાર પરત્વે દેશ કાલાદિનો નિયમ ઘટી શકશે, નહિ કે અન્યથા પુદ્ગલનો સર્વથા અભાવ માનતા આકારનો સર્વત્ર પ્રતિભાસ થવો જોઈએ અને તેમ છતા તે વર્તે નથી તેના કારણ તરીકે નીલાદિ અર્થ

અને જ્ઞાનની અભેદતા જો જ્ઞાનાદ્વૈતવાદી તરફથી સૂચવાય તો તેને અંગે હવે પ્રશ્નો પૂછવામા આવે છે નીલાદિ બાહ્ય પદાર્થોનો જ્ઞાનની સાથે શુ પારમાર્થિક અભેદ માનો છો કે અપારમાર્થિક ? પ્રથમ પક્ષ સ્વીકારશો તો આપ મહેરબાને એ જણાવવા તન્દ્રી લેવી કે આ પારમાર્થિક અભેદથી શુ તદ્રૂપતા (તેના જેવી એકતા) પરસ્પરનો અભાવાભાવ, વ્યાવર્તક ધર્મનો અયોગ કે એકદેશતા આપ સૂચવવા માગો છો ? તદ્રૂપતા કહેવાની આપનાથી હિંમત કરી શકાય તેમ નથી, કેમકે એથી તો તે તેથી ભિન્ન છે એવુ જ્ઞાન ન થતા તે તે જ છે એવુ જ્ઞાન થાય, કારણ કે તત્સ્વરૂપતા માનવાથી અવધિ અને અવધિમત્તાનો લોપ થવાનો અને સાથે સાથે બીજાપણાની બુદ્ધિનો અને બીજાપણાનો વ્યવહાર પણ આકાશકુસુમ જેવો થવાનો ઘડો પોતાનાથી જ ભિન્ન નથી એમ કહેવાય તેમ નથી આના ઉત્તર તરીકે એમ સૂચવવુ કે બીજાપણાની બુદ્ધિ અને તેનો વ્યવહાર ભલે ન થાય, અમને પણ એ વાત કથાપ્રસગમા ઈષ્ટ છે અને શાસ્ત્રમા તો અજ્ઞ જીવોને જણાવવા માટે બેના ગ્રહણ કરવામાં પણ અડચણ નથી તો તે બાલચેષ્ટા છે, કેમકે તે બેની તદ્રૂપતાની અસિદ્ધિ છે, તેમજ દેશત્વ, મૂર્તત્વ, જડત્વ, ભ્રૂક્ષેપ, આગલી વગેરેનો નિર્દેશ, યોગ્યતા, ત્યાગ, ગ્રહણ ઇત્યાદિ અર્થક્રિયાક્ષમત્વ વગેરે જે ધર્મો નીલાદિ મૂર્ત દ્રવ્યોમા પ્રતીત થાય છે તે નીલાદિને જ્ઞાનસ્વરૂપ માનવાથી ઘટી શકશે નહિ, કેમકે મૂર્તત્વ, જડત્વ વગેરે ધર્મો જ્ઞાનના છે જ નહિ

હવે અભેદનો અર્થ અભાવાભાવ કરશો તો આત્માશ્રયરૂપ દોષ લાગૂ પડશે, કેમકે અભિન્ન જ્ઞાન અને બાહ્ય પદાર્થરૂપ પ્રતિયોગિના નિરૂપણ પૂર્વક જ તે બેના પરસ્પર અભાવાભાવ અભેદનુ નિરૂપણ કરી શકાય અને તે બેના પરસ્પર અભાવાભાવનુ નિરૂપણ તે જ પ્રતિયોગિના અભેદનું નિરૂપણ કહી શકાય અને તેવી રીતે નિરૂપણ કરવા જતા તો પોતાના નિરૂપણમા પોતાની અપેક્ષારૂપ આત્માશ્રય દોષ જરૂર ઉપસ્થિત થવાનો કદાચ આથી બીને આપ એમ કહેશો કે ઇતરેતર અભાવાભાવરૂપ અભેદ ભલે ન હો, પરતુ તેવી પ્રતીતિ તો થાય છે ઉત્પન્ન થનારી તેવા પ્રકારની પ્રતીતિ અન્ય કારણની અપેક્ષા રાખે છે, કેમકે કારણ વિના કોઇ કાર્ય થતું નથી, માટે ભેદ–વ્યવહારના હેતુભૂત ઇતરેતરાભાવ (અન્યોન્યાભાવ)મા જ્યારે કારણાતરતા સભવતી હોય ત્યારે અભેદ–પ્રતીતિ માટે અવકાશ જ કયા રહે, એ આપ વિચારી જોશો સાથે સાથે એ પણ ધ્યાનમા રાખશો કે બે પદાર્થો દ્વારા નિરૂપણ કરવા લાયક ઇતરેતરાભાવ છે તેમા એકની અધિકરણરૂપે પ્રતીતિ થાય છે, જ્યારે બીજાની પ્રતિયોગિરૂપે બીજામા બીજાના અભાવનુ નામ જ 'ઇતરેતરાભાવ' છે જેમ આ નીલ પીત નથી, આ નીલમા પીત નથી અર્થાત્ આ નીલ પીતસ્વરૂપી નથી

તેમ પ્રસ્તુતમાં પણ આ નીલ જ્ઞાનસ્વરૂપી નથી આવા પ્રકારની આબાલગો પાલ પ્રસિદ્ધ વાતનો અપલાપ કરવા કયો બુદ્ધિશાળી તૈયાર હોય ?

અભેદનો અર્થ વ્યાવર્તક ધર્મોનો અયોગ એમ કરવો પણ પાલવે તેમ નથી, કારણ કે તે પણ યુક્તિ-સંગત નથી એનું કારણ એ છે કે જ્ઞાન અને પુદ્ગલમાં ભિન્ન દેશ, જાતિ વગેરે ધર્મો તમજ સ્વપ્રકાશત્વ, પરપ્રકાશ્યત્વ વગેરે વ્યાવર્તક ધર્મો અનુભવસિદ્ધ છે, કેમકે જ્ઞાનનો દેશ આત્મા છે, જ્યારે પુદ્ગલનો દેશ આત્માથી અતિરિક્ત છે, જ્ઞાનત્વરૂપ જાતિ એ પુદ્ગલત્વરૂપ જાતિથી ભિન્ન છે, જ્ઞાનમાં સ્વપ્રકાશત્વરૂપ ધર્મ છે, જ્યારે પુદ્ગલમાં પર પ્રકાશ્યત્વરૂપ ધર્મ છે, ઇત્યાદી હકીકતો પ્રત્યક્ષપણે અનુભવાય

હવે અભેદનો અર્થ એકદેશતા કરતા હો તો તે પણ વાસ્તવિક નથી કેમક એકદેશતારૂપ અભેદને શું આપ ઉપાદાનરૂપ માનો છો કે અધિકરણરૂપ? જો ઉપાદાનરૂપ માનશો તો તે ઠીક નથી, કેમકે જ્ઞાનનું ઉપાદાન તો આત્મા છે અગર તો સમનંતર પ્રત્યય છે, અને પટનું ઉપાદાન તંતુ છે અને તેનું ઉપાદાન તેના અવયવો છે આ પ્રમાણે જ્ઞાન અને પટાદિ બાહ્ય પદાર્થોના ઉપાદાન ભિન્ન ભિન્ન છે તો પછી એ બેમાં અભેદ કેમ મનાય ? અધિકરણરૂપ એકદેશતા સ્વીકારવાથી પણ આપની દાળ ગળી શકે તેમ નથી, કેમકે જ્ઞાનનું અધિકરણ આત્મા વગેરે છે અને બાહ્ય પદાર્થનું અધિકરણ પૃથ્વી વગેરે છે વળી નીલ જ્ઞાનરૂપે આત્માનું સંવેદન થતાં પીતાદિ આકારરૂપ વિજ્ઞાનોથી વ્યાવૃત્તરૂપે આત્માનું સંવેદન થાય આ પ્રમાણે આત્મા યથાર્થ જાણી શકાય તેમજ વળી જેમ તેનાથી વ્યાવૃત્તરૂપે આત્માનું ગ્રહણ કરાય છે તેમ પીતાદિ એવા બાહ્ય વિશેષણોથી પણ તેનું ગ્રહણ થાય છે જેમ ચૈત્ર પોતાને મૈત્રથી ભિન્ન જાણે છે તેમ મૈત્રના દંડ, કુંડળ વગેરેથી પણ પોતાને ભિન્ન સમજે છે આવી પરિસ્થિતિમાં જ્ઞાન અને પદાર્થનો અભેદ કેવી રીતે મનાય ?

અને જ્ઞાનાદ્વૈતવાદી એમ પ્રશ્ન કરે કે બીજા વડે બીજાનું સંવેદન નહિ થતું હોવાથી તમામ સંવિત્તિઓની સુસંવેદનમાત્રમાં નિમગ્નતાને લીધે એક બીજાની વાર્તાના વિષે અનભિજ્ઞતા હોવાથી કયા જ્ઞાનાંતરથી વિવક્ષિત જ્ઞાનમાં વ્યાવૃત્તિનું ગ્રહણ થઈ શકે તેમ છે તેમજ તેના વિશેષણોથી પણ કેવી રીતે વ્યાવૃત્તિનું જ્ઞાન થઈ શકે તો આનો ઉત્તર એ છે કે બીજા પુરુષના જ્ઞાનનું ગ્રહણ થઈ શકતું હોવાથી પોતાના જ્ઞાનનું પણ સ્મરણ, પ્રત્યભિજ્ઞાન વગેરે દ્વારા અનુસંધાન બરાબર હોવાથી વ્યાવૃત્તિનું જ્ઞાન થઈ શકે છે, વિશેષમાં છેવટે સર્વજ્ઞના જ્ઞાનના વિષયરૂપ બધા જ્ઞાનો હોવાથી કોઈ પણ પ્રકારની આપત્તિ માટે સ્થાન નથી

સ્પષ્ટ શબ્દોમા કહીએ તો પ્રશ્ન એ છે કે સર્વજ્ઞ પ્રાણીઓના ચિત્તને જાણે છે કે નહિ? નથી જાણતા એમ કહેશો તો તે અસર્વજ્ઞ ઠરશે અને જાણે છે એમ કહેશો તો બીજાથી તો બીજાનુ વેદન થાય છે એવી અમારી માન્યતા સિદ્ધ થાય છે

વળી આપે જે નિયમ જ્ઞાનની સાથે અભેદ સિદ્ધ કરવા માટે આપ્યો છે તે જ જ્ઞાનની સાથે ભેદ સિદ્ધ કરે છે જેમકે વિરુદ્ધ નીલ, પીત, હરિત વગેરે આકારના સમુદાયનો આશ્રય લેનારૂ બીજાનુ જ્ઞાન કોઇક વાર ઉપલબ્ધ થાય છે જો તે જ્ઞાન તે આકારોને ગ્રહણ કરતું નથી એમ કહેશો તો તે જ્ઞાન નિરાકાર થવાનુ, અને જો તે આકારોને ગ્રહણ કરે છે એમ કહેશો તો એકી સાથે અનેક વિરુદ્ધ આકારોના ગ્રહણથી જેટલા આકારો અનુભવગોચર થાય છે તેટલા આકારરૂપે તો જ્ઞાનમા જરૂર ભેદનો પ્રસગ સ્વીકારવો પડશે આ પ્રમાણે વિજાતીય પદાર્થોની જ્ઞાનની સાથે અભેદરૂપ મિત્રતાના સાધન માટે જે સહોપલભ ઉપયુક્ત છે તે જ સહોપલભ અત્યત સજાતીય હોવાથી જ્ઞાનને પણ ભિન્નરૂપે પ્રતિપાદન કરે ત્યારે તે સહોપલભનો કોણ સ્વીકાર કરે?

વળી સહોપલભ નિયમરૂપ હેતુ–જ્ઞાનથી પદાર્થમા અભેદતા કહી શકાય તેમ નથી જેમકે જ્ઞાન દ્વારા સહોપલભ નિયમથી જેમ પદાર્થને જ્ઞાનરૂપ માનો છો તેમ પદાર્થ દ્વારા સહોપલભ નિયમથી જ્ઞાનને પદાર્થરૂપ માનવાનો અનિષ્ટ પ્રસગ કેવી રીતે દૂર કરશો ?

અર્થના ઉપધાન વિના આલબન રહિત જ્ઞાનમા ઉપલભ કે ઉત્પાદ સભવતો નથી એવી રીતે સહોપલભરૂપ નિયમના સમપણાને લઇને વિનિગમનમા કોઇ પણ પ્રમાણ ન હોવાથી બનેમા બનેપણુ જરૂર આવવાનું તેમજ બને દ્વારા પરસ્પર અર્થક્રિયામા સાધકતા બાધકતા આવી પડવાની તેટલા માટે પ્રતિનિયત ઉપલભની સામગ્રીના સાહચર્યરૂપ નિયમથી સહોપલભ પણ જ્ઞાન અને પદાર્થમા જરૂર થવો જોઇએ, અને વિરુદ્ધ ધર્મના સબધના સાહચર્ય નિયમથી પણ ભેદ થવાનો એટલે વિરોધ માટે કયો અવકાશ રહ્યો?

આમ છતા માની લઇએ કે જ્ઞાનમા અને પદાર્થમા અભેદતા છે તોપણ અધકારથી ઢકાયેલો ઘડો પ્રકાશની સામે નક્કી ઉપલબ્ધ થાય છે અને તેથી, ભેદનો પ્રતિભાસ થાય છે, માટે આવા પ્રકારના ભેદપક્ષમા પણ–વિપક્ષમા પણ હેતુ જતો હોવાથી એ હેતુ અનૈકાન્તિક (વ્યભિચારી) છે આવી કરીને ભેદનો વ્યાપક સહોપલભરૂપ નિયમ છે એ વાતનું નિરસન થાય છે, કેમકે, ભેદની પોતપોતાની કારણ સામગ્રી પદાર્થોના ભેદમા કારણરૂપ હોવાથી સહોપલભના નિયમની સિદ્ધિ અશકય છે જેમ પુત્રની સાથે પિતા આવ્યા ઈત્યાદિ સ્થળો-

માં બહુલતાથી લોકમા ભેદ જ જોવામા આવે છે, કેમકે ત્યા 'સહ' શબ્દનો પ્રયોગ છે આ હેતુ સાધ્યના વિપર્યયથી વ્યાપ્ત હોવાથી વિરૂદ્ધ પણ છે, કેમકે સાધ્યભાવની સાથે જે હેતુ વ્યાપ્ત હોય તે 'વિરુદ્ધ' કહેવાય છે વળી જે હેતુ અન્વય-વ્યતિરેકી હોય તેને સાધ્યના સાધનમા આપ ગ્રહણ કરો છો, પરતુ જ્યા ભેદના પ્રતિભાસ માટે જરા પણ અવકાશ ન હોય ત્યા અન્વય ઘટી જ કેમ શકે? તતુના સદ્ભાવમા પટનો સદ્ભાવ અને તેના અભાવમા તેનો અભાવ એ વાત અનુભવસિદ્ધ છે આવા કથચિત્ ભેદથી વિશિષ્ટ સ્થળમા અન્વય વ્યતિરેક ઘટી શકે, પરતુ જ્યા સર્વથા જ્ઞાનનો પદાર્થ સાથે અભેદ જ હોય ત્યા કોનો કોની સાથે અન્વય કે વ્યતિરેક બનવાનો? માટે એકાત અભેદ પક્ષમા અન્વય કે વ્યતિરેક માટે સ્થાન જ નથી પ્રસ્તુતમા બેનુ ગ્રહણ નહિ થઇ શકવાથી સામર્થ્યના અભાવને લઇને હેતુ કેવી રીતે પોતાના સાધ્યને સાધશે?

આનો ઉત્તર જ્ઞાનાદ્વૈતવાદી એમ આપે કે બીજાને સમજાવવા માટે હેતુનો પ્રયોગ છે, કેમકે બીજો પણ વિકલ્પવિષયક પક્ષને ભેદ વડે પ્રતિપાદન કરવામા સમર્થ છે, તો એ ઉત્તર અસગત છે વિશેષમા અમે આ સબધમા જ્ઞાનાદ્વૈતવાદીને પૂછીશું કે આ ભેદને આપ વાસ્તવિક માનો છો કે અવાસ્તવિક? અને વળી તેનો નિશ્ચય વિકલ્પથી થાય છે કે નહિ? જો ભેદ વાસ્તવિક છે એમ માનશો તો વાસ્તવિક ભેદનો વિકલ્પથી નિર્ણય થતો હોવાથી હેતુ કાલાત્યયાપદિષ્ટ (બાધિત) થાય છે વળી અવાસ્તવિક ભેદનો વિકલ્પ નિશ્ચયથી થાય છે એમ પણ કહેવાય તેમ નથી, કારણ કે અવાસ્તવિક વડે અન્યને પ્રતિબોધ પમાડી શકાય નહિ જેમ શુક્તિ (છીપ)મા રજત (ચાદી)ના પ્રતિભાસમાત્રથી રજતની સિદ્ધિ વાસ્તવિક થતી નથી તેમ પ્રકૃતમા પણ સમજવુ વળી મૃગતૃષ્ણારૂપ જળનો પોતાનામા આરોપ કરવા છતા તૃષાથી ઉત્પન્ન થયેલ વેદનાની કોઇ પણ રીતે શાતિ થતી નથી જો વાસ્તવિકનો પણ વિકલ્પથી નિર્ણય થતો નથી તો તે વિકલ્પના વિષયરૂપ કેવી રીતે બને છે? અને વળી અવિકલ્પ-ગોચર જ્ઞાનસ્વરૂપી એવા તેની સત્તાનો કેવી રીતે નિશ્ચય થાય? અથવા તેવા વિકલ્પનુ વિકલ્પપણું જ કેમ ન ઘટે, કેમકે તે તો નિશ્ચયરૂપ છે?

કદાચ એમ કહેશો કે અવાસ્તવિક પદાર્થનો પણ વિકલ્પથી નિર્ણય થતો નથી માટે તેને વિકલ્પના વિષય તરીકે કેમ મનાય તો તે યુક્ત નથી, કારણ કે તે વખતે તેનુ અવાસ્તવિકપણું જ્ઞાનસ્વરૂપી નથી એમ શાથી નિર્ણીત કરાય છે? અને વળી શશશૃગની માફક આચરણ કરતા અવાસ્તવિક ભેદમા પરને પ્રતિબોધ પમાડવાપણું પણ ક્યાથી સભવે?

જ્ઞાનાદ્વૈતવાદીને હવે એ પૂછવામા આવે છે કે ચિત્ર જ્ઞાનમા નીલ, પીત વગેરે આકારોને જણાવતું જ્ઞાન અનુક્રમે તે જણાવે છે કે એક સાથે? અનુક્રમે

જણાવે છે એમ કહેશો તો તે જ્ઞાનમાં ચિત્ર આકારનો પ્રતિભાસ નહિ થવાનો પ્રસંગ ખડો થાય છે તેમજ જ્ઞાન ક્ષણિક હોવાથી તેટલા વખત સુધી તે ટકતું નથી એક સાથે જણાવે છે એ વાત પણ યુક્તિ-વિકલ છે, કેમકે એ સબંધમાં બે પ્રશ્નો ઉપસ્થિત થાય છે શું તે જ્ઞાન એ વિવિધ આકારોને અનેક રૂપથી જાણે છે કે એક રૂપથી? પ્રથમ વાત અંગીકાર કરવાથી તો તેનાથી અભિન્ન એવા જ્ઞાનમાં પણ વિરુદ્ધ વિવિધ ધર્મોના અધ્યાસ (આરોપ)ને લઇને તેમાં પણ અનેકતાનો પ્રસંગ આવવાનો બીજી વાત સ્વીકારવાથી પણ તમારો દહાડો વળે તેમ નથી, કેમકે પરસ્પર વિરુદ્ધ એવા આકારોમાં એકતાની પ્રતીતિ કેવી રીતે થઇ શકે? વાસ્તે ચિત્ર સંવેદનથી પણ અભેદની સિદ્ધિ થઇ શકતી નથી

ચાલો આપણે એ વાત પડતી મૂકીએ કે જ્ઞાનથી અર્થનો અભેદ છે કે નહિ, તોપણ ઇચ્છા, દ્વેષ, પ્રયત્ન, સુખ, દુઃખ, હર્ષ વગેરે આંતરિક ગુણો જે દરેક મનુષ્ય અનુભવે છે તે જ્ઞાનથી ભિન્ન છે કે નહિ એ પ્રશ્ન આપને પૂછીશું. તેમજ આ બેમાં ગમે તે પક્ષ સ્વીકારો તોપણ જ્ઞાનની સાથે તે નક્કી ઉપલબ્ધ છે કે નહિ એ પણ જણાવશો આના ઉત્તર તરીકે એમ સૂચવશો કે જ્ઞાનથી ઇચ્છાદિ ભિન્ન છે તેમજ તેની સાથે ઉપલબ્ધ પણ નથી તો આપને હાથે આપનો સિદ્ધાંત ખંડિત થશે આથી જો એમ કહેવા તૈયાર થશો કે ઇચ્છાદિ જ્ઞાનની સાથે ઉપલબ્ધ થાય છે તેથી તે ભિન્ન છે તો ઇચ્છાદિ વગેરેથી હેતુમાં અનૈકાંતિકતા આવશે જો એમ કહેશો કે જ્ઞાનની સાથે એ ઉપલબ્ધ નથી અને તેથી ભિન્ન નથી તો હેતુ ભાગાસિદ્ધ બને છે, કેમકે ઇચ્છાદિ વગેરેને જ્ઞાનથી અભેદ સિદ્ધ કરવામાં સહોપલંભનો અભાવ છે

આ પ્રમાણે અભેદ સિદ્ધ નહિ થતો હોવાથી ચીડાઈ જઈને જ્ઞાનાદ્વૈતવાદી એમ જવાબ આપે કે જ્ઞાનની સાથે ઇચ્છાદિનો ઉપલંભ થાય છે અને તેથી તે ભિન્ન છે, કેમકે જે જ્ઞાન બાહ્ય નીલાદિ પદાર્થોને આત્મસાત્ કરવામાં સમર્થ છે તે શું અભ્યંતર અને નિરંતર સાથે વસનાર ઇચ્છાદિને આત્માની સાથે એક સ્વરૂપી સુખનો અનુભવ ન કરાવે? આનો પ્રત્યુત્તર એ છે કે જળ વગેરેનું જ્ઞાન થયા બાદ ઇચ્છા થાય છે, ત્યાર પછી પ્રયત્ન અને ત્યારબાદ તેનું ઉપાદાન છે, એ દરેકના અનુભવની વાત છે અને ત્યાર પછી સાહિત્ય એ પ્રકારે ક્રમથી પહેલી ક્રિયાઓ ઉપલબ્ધ થાય છે તો પછી આ અર્થ-ક્રિયાઓ-ઇચ્છાદિને એકાંતથી જ્ઞાનસ્વરૂપી માનતા બનવશે નહિ, કેમકે સ્વરસરૂપે પ્રવર્તમાન પ્રતિભાસમાત્રનો જે પ્રવાહ છે તેનાથી ભિન્ન અર્થ-ક્રિયાનો આપના મત પ્રમાણે જ્ઞાનમાં અસંભવ છે

અભેદ-સિદ્ધિ માટે એક ચન્દ્રથી બીજા ચન્દ્રનું દૃષ્ટાંત આપવાથી પણ આપનો બેરો પાર પડે તેમ નથી, કેમકે તેમાં તો બીજા અવાસ્તવિક ચન્દ્રનો જ

વાસ્તવિક (સાચા) ચંદ્ર સાથે અભેદ સૂચવાયો છે, જ્યારે અહીં તો વાસ્તવિક સત્ય નીલાદિ પદાર્થોનો જ્ઞાનથી અભેદ સૂચવાય છે એટલે દૃષ્ટાંતમાં વિષમતા રહેલી છે વળી અવધિભૂત ચંદ્ર તો જ્ઞાનરૂપ પક્ષમાં અંતર્ગત ન હોવાથી પક્ષ કોટિમાં આવતો હોવાને લીધે દૃષ્ટાંતનો પણ અભાવ થવાનો, કેમકે જે જે દૃષ્ટાંતો આપ આપશો તે સર્વે જ્ઞાનથી ભિન્ન હોવાથી બાહ્ય અર્થની અસિદ્ધિમાં કેવી રીતે સાધનભૂત થાય તે વિચારી જોશો

અપારમાર્થિક નીલાદિ પદાર્થોનો જ જ્ઞાનથી અભેદ વિવક્ષિત છે, કેમકે અમારે ત્યાં તો જ્ઞાન સિવાય કોઈ પણ પારમાર્થિક સત્ય છે જ નહિ એવું ડહાપણ ડોળવા તૈયાર હો તો આપને પ્રશ્નો પૂછીએ છિયે જેમકે શું અપારમાર્થિક અર્થ અસત્ત્વરૂપ છે, ઔપચારિક નીલાદિ શબ્દ વિષયક છે કે ભ્રાન્તિ વિષયક છે? જો અસત્ત્વરૂપ કહેશો તો આથી શું આપ પ્રાગભાવ કહેવા માગો છો કે પ્રધ્વંસાભાવ? કે તે દેશમાં અવિદ્યમાનપણું કે આ કઈ પણ સ્વરૂપ છે જ નહિ એમ? તેમાં પણ વળી જો પ્રાગભાવવાળો કે પ્રધ્વંસાભાવવાળો પક્ષ સ્વીકારતા હો તો શું તે અભાવો એકી સાથે માનો છો કે અનુક્રમે તે પણ સાથે સાથે જણાવશો. એકી સાથે એમ કહેવું નિરર્થક છે, કેમકે આ બે અભાવો તો ભિન્નકાલીન છે એટલે ભિન્નકાલીન અને એકકાલીનનો મેળ કેવી રીતે ખાય? આથી કરીને જો ક્રમસર માનતા જશો તો પ્રાગભાવવાળા નીલાદિને તેના ઉત્તર કાળમાં અને પ્રધ્વંસાભાવવાળા નીલાદિને તેના પૂર્વ કાળમાં પારમાર્થિક સત્ત્વનો પ્રસંગ જરૂર આવવાનો વળી કાલાંતરવર્તી નીલાદિનું વર્તમાન કાલ ભાવિ જ્ઞાન સાથે તાદાત્મ્ય કેવી રીતે નભવે, કેમકે તે બેમાં તો કાલની ભિન્નતા છે તેમ છતાં પણ આ વાત માનવી ચાલૂ રાખશો તો નીલાદિમાં પણ વર્તમાનપણાની આપત્તિ જરૂર આવવાની આ ઉપરાંત ભૂત ભાવિ નીલાદિના સ્મરણ વગેરેના વશથી તે નીલ છે ઇત્યાદિ આકારવાળું જે જ્ઞાન થાય છે તે નહિ થાય, પરંતુ આ નીલ છે ઇત્યાદિ આકારવાળું જ જ્ઞાન થવાનું

હવે જો અસત્ત્વનો અર્થ તે દેશમાં અવિદ્યમાનપણું એમ કરવા તૈયાર થશો તો તેથી પણ આપને શુક્રવાર નહિ વળે કેમકે ત્યારે તો દેશાંતરમાં નીલાદિના સત્ત્વનો પ્રસંગ ખડો થશે વિશેષમાં દેશાંતરમાં રહેલા નીલાદિનું આ દેશમાં થયેલા જ્ઞાનની સાથે તાદાત્મ્ય ઘટી શકશે નહિ, કેમકે દેશોમાં ભિન્નતા છે તેમ છતા પણ જો કદાગ્રહ નહિ છોડો તો નીલાદિમાં પણ જ્ઞાનનો દેશ જે આત્મા તે સ્વીકારવો પડશે અને એ વાત કોને ઇષ્ટ હોય?

જો અસત્ત્વનો અર્થ કંઈ સ્વરૂપ નહિ એવો કરશો તો જેમ અવિદ્યાના આરોપવાળા નીલથી આ નીલ છે એવું નીલ આકારનું જ્ઞાન પેદા થાય છે તેમ તેનાથી જ આ પીત છે એવું પીળા આકારનું જ્ઞાન કેમ ન પેદા થાય, કારણ કે

નીલ અને પીતમા અકિંચિદ્રૂપતા તો સમાન છે વળી એમ થવાથી તો પ્રતિભાસનો નિયમ પણ નહિ રહે આથી ભાઈ સાહેબ! આપનો પ્રથમ પક્ષ હવામા ઊડી જાય છે

હવે ઔપચારિક નીલાદિ શબ્દ વિષયક બીજો પક્ષ ગ્રહણ કરશો તો તે પણ યુક્તિ-વિકલ છે, કેમકે જ્યા સુધી મુખ્ય વસ્તુને વાસ્તવિક સત્યરૂપે ન સ્વીકારાય ત્યા સુધી ઉપચાર માટે સ્થાન જ નથી મજૂરની બુદ્ધિની મદતા, જડતા અને તેનું ભાર વહન કરવાપણુ એ ગુણોનુ બળદના ગુણો સાથે મળતાપણુ આવતું હોવાથી આ મજૂર બળદ છે એવો વ્યવહાર સુપ્રસિદ્ધ છે પરતુ આ હકીકત પણ કયારેક મુખ્ય બળદને જોયો હોય ત્યારે જ સભવે છે. પ્રકૃતમા નીલાદિ પદાર્થનુ આપના મત પ્રમાણે કોઈ પણ કાળે વાસ્તવિક દર્શન સભવતુ જ નથી તો પછી કોનો કયા આરોપ કરી શકાય? વસ્તુ નહિ હોવા છતા પણ તેની સત્તા સ્વીકારશો તો તેની સત્તા જ્ઞાનથી ભિન્ન સિદ્ધ થવાની અને તેમ થતા તો જ્ઞાનાદ્વૈતવાદ ઉપર પાણી ફરી વળવાનુ

ચાલો હવે અમે આપના ભ્રાન્તિવિષયક ત્રીજા પક્ષની સમાલોચના કરીશું. મુખ્યતાના અભાવમા ભ્રાન્તિ પણ કોનામા થવાની? બજારમા સાચી ચાદી જેવાથી ચાદી જેવા ચળકાટવાળી છીપને દૂરથી જોઈને એ ચાદી છે એવી ભ્રાન્તિ થઈ શકે છે પરતુ જેના મતમાં સત્ય ચાદી માટે અવકાશ જ ન હોય ત્યાં ભ્રાંતિની વાત જ શી? અહીં તો કોઈ નીલાદિ મુખ્ય પદાર્થ ઉપલબ્ધ નથી અને જો ઉપલબ્ધ છે એમ માનવા જશો તો પૂર્વની પેઠે પારમાર્થિક બાહ્ય નીલાદિ પદાર્થની ઉપપત્તિ ઇચ્છા વિરુદ્ધ સ્વીકારવી પડશે. નીલાદિ ભ્રાન્તિ વિષયક જ્યા કોઈ પણ વસ્તુ જ નથી ત્યા તેના ગુણના આરોપ દ્વારા કરાતો જ્ઞાનની સાથેનો તાદાત્મ્ય સબધ તો કયાથી જ સભવે? જો બાહ્ય અર્થને સત્ય માનવા જશો તો અભ્રાન્ત જ્ઞાનના તાદાત્મ્યથી તે અર્થમા પણ અભ્રાન્તતા આવવાની

આ સાંભળીને જ્ઞાનાદ્વૈતવાદી એમ કહે કે પારમાર્થિક સત્ત્વ કે અપારમાર્થિક સત્ત્વ એવા નીલ સાથે જ્ઞાનનો અભેદ માનનારાને આ પ્રમાણેના દોષો ભલે લાગૂ પડે, પરતુ અમે એમ કયા માનીએ છીએ? અમારી માન્યતા તો એ છે કે અનાદિ કાલીન અવિદ્યાના સામર્થ્યથી જ્ઞાન પોતે જ પોતાના આકારને બાહ્ય અર્થમા આરોપીને આ નીલ છે એવા આકારનુ સવેદન કરાવે છે. આના ઉત્તર તરીકે આપણે એને પૂછીશું કે આકાર એટલે શું સ્વરૂપ, સાદશ્ય કે સંસ્થાન? આકાર એટલે સ્વરૂપ એમ તો કહી શકાશે નહિ, કેમકે જ્ઞાન સ્વપ્રકાશક હોવાથી હુ નીલ છુ એવું જ્ઞાન કરાવે, નહિ કે તે નીલ છે એવું કદાચ એમ કહેશો કે ઇન્દ્રજાળિયાની માફક અવિદ્યા લૌકિક જ્ઞાનને

પણ ભ્રમિત કરશે અને તે દ્વારા પોતાનામા બહ્યપણાનો આરોપ કરી તેવું સંવેદન કરાવી શકશે, માટે વિરોધનો અવકાશ કયા રહ્યો તો એ કથન પણ વ્યાજબી નથી એનુ કારણ એ છે કે શું અવિદ્યાને આપ સવૃત્તિસતીરૂપ યાને મિથ્યાજ્ઞાનરૂપ કે પરમાર્થસતીરૂપ માનો છો તે જાણવું બાકી રહે છે જો સવૃત્તિસતીરૂપ માનશો તો વિચાર કર્યા વિના એ વાત કદાચ રમણીય લાગે, પરંતુ વસ્તુત તેમ છે જ નહિ તો પછી તેના અસત્ત્વને લઇને જ્ઞાનમા વ્યામોહ કેવી રીતે ઉદ્ભવી શકે ? પરમાર્થસતીરૂપ પક્ષ પણ ઠીક નથી એ પક્ષમા તો એના ઉત્તરકાલીન બાધક જ્ઞાનથી જ પૂર્વનુ ભ્રાન્તિવાળુ જ્ઞાન કહી શકાય. જેમ અવિદ્યા યાને મિથ્યાજ્ઞાનને લીધે સામે રહેલા પદાર્થને ચાદી માનીને તેને લેવાની ઇચ્છાથી પાસે આવનારને છીપ જોઇને ખ્યાલ આવે કે આ તો મારો ભ્રમ હતો તેમ પ્રકૃતમા મિથ્યાજ્ઞાનને વશ હોવાથી જ્ઞાન પોતાના આકારમા બાહ્યરૂપ આરોપણ કરે છે ત્યારે બાધક બળથી કોઇ વખતે આ નીલ નથી એવા જ્ઞાનનો ઉદય થવો જોઇએ, પરંતુ આપને ત્યાં તેમ તો થતું નથી તો તેનું શું કારણ છે ? આનો ઉત્તર જો જ્ઞાનાદ્વૈતવાદી એમ આપે કે ત્યા આદિમત્ત્વ (આદિ હોવાપણુ) હોવાને લીધે બાધક જ્ઞાનનો ઉદય થાય, પરંતુ અવિદ્યા તો અનાદિ હોવાથી અમારે દોષનો અવકાશ જ નથી, તો એ ઉત્તર યુક્તિ-વિકલ છે એનુ કારણ એ છે કે અવિદ્યાનુ છાયાની પેઠે સદા સાહચર્ય હોવાથી જ્ઞાનમા ભ્રાન્તતાના પ્રસંગને લઇને સત્ય જ્ઞાન કદાપિ ઉદ્ભવશે જ નહિ અને તેમ થતા તો સર્વજ્ઞતાની હાનિ થવાની અને પરલોક માટે કરાતા અનુષ્ઠાનો નિષ્ફળ જવાના વિશેષમા ભ્રાન્તત્વ અને અભ્રાન્તત્વ એવા વિભાગોનો અભાવ હોવાથી સ્વપ્ન-અવસ્થા અને જાગરણ-અવસ્થા વચ્ચે કશો ભેદ રહેશે નહિ અર્થાત્ આ સ્વપ્ન-અવસ્થા દરમ્યાનનુ જ્ઞાન છે અને, આ જાગૃત અવસ્થાનુ છે તેમજ આ જ્ઞાન ભ્રાન્ત છે અને આ અભ્રાન્ત છે એવી પણ વિશેષતા સંભવશે નહિ

કહેવાની મતલબ એ છે કે વાસ્તવિક કર્તા, કરણ, કર્મ, દેશ, કાલ વગેરે પ્રપંચોથી રહિત અને કોઇક વાર સત્યતાને જણાવવાવાળી એવી જ્ઞાનની અવસ્થા તે સ્વપ્ન છે, જ્યારે કર્તા, કરણ વગેરે પ્રપંચોથી યુક્ત કોઇક જ અર્થના ક્વચિત્ બાધક એવા જ્ઞાનને જાગરણ-અવસ્થા જાણવી આથી કરીને લોકો જાગરણ-જ્ઞાનને સ્વપ્ન-જ્ઞાનનુ બાધક ગણે છે સ્વપ્ન-અવસ્થામાં પ્રાપ્ત થયેલા પદાર્થો જાગૃત અવસ્થામા તે રૂપે ઉપલબ્ધ નહિ થતા હોવાથી તેમજ તેની અર્થક્રિયા પણ નહિ થઇ શકતી હોવાથી અર્થની પ્રાપ્તિ માટે પ્રવૃત્તિ પણ નહિ હોવાથી સ્વપ્નજ્ઞાનને લોક અસત્ય ગણે છે, જ્યારે જાગૃતજ્ઞાનની અર્થ-ક્રિયા કરવાથી તે વસ્તુ પ્રાપ્ત થતી હોવાથી તે શુદ્ધ પ્રવૃત્તિને લઇને જાગૃતજ્ઞાનને લોક સત્ય ગણે છે વળી સમગ્ર જ્ઞાન અવિદ્યાથી આચ્છાદિત હો

વાથી જે જે જ્ઞાન ઉદયમા આવે તે બધુ ભ્રાન્તિમય જ હોવુ જ જોઈએ એટલે કે સ્વપ્ન-જ્ઞાન અને જાગૃત-જ્ઞાન જેવા ભેદ પડવા જ ન જોઈએ અને પડે તો છે તેની કોણુ ના પાડી શકે? વિશેષમા અવિદ્યાને આપ જ્ઞાનરૂપ માનો છો કે અજ્ઞાનરૂપ? જો જ્ઞાનરૂપ કહેશો તો અવિદ્યા એવું નામ જ રહેશે નહિ જો અજ્ઞાનરૂપ કહેશો તો તે પણુ ઠીક નથી કેમકે આપના મત પ્રમાણે જ્ઞાન સિવાય અન્ય કોઈ પણુ વસ્તુનુ તાત્ત્વિક આસ્તિત્વ જ નથી છતા જો માનવા જશો તો જ્ઞાનાદ્વૈતવાદરૂપ મૂલમા જ કુઠારાઘાત થશે.

હવે જો આકારનો અર્થ સદૃશતા કરવા જશો તો પ્રશ્ન એ ઉદ્ભવે છે કે જ્ઞાનની કોની સાથે સદૃશતા છે? શુ કોઇ પદાર્થ સાથે કે જ્ઞાનાતર સાથે? અર્થની સાથે જ્ઞાનની સદૃશતા છે એમ તો કહેવાય તેમ નથી, કેમકે અર્થ કઈ જ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરતો નથી પોતાના આકારના અર્પણુ દ્વારા સ્વરૂપને જે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરાવે છે તે અર્થાકાર જ્ઞાન છે એ પ્રમાણે જ્ઞાનનુ અર્થ સાથેનુ સાદૃશ્ય આપ બૌદ્ધોની પેઠે સ્વીકારો છો, કેમકે બાહ્ય અર્થને તો આપ સ્વીકારી શકો તેમ નથી આથી અર્થની સાથે જ્ઞાનની સદૃશતા સિદ્ધ થતી નથી જ્ઞાનાતર સાથે જ્ઞાનનુ સાદૃશ્ય એ પક્ષ પણુ અનુચિત જ છે, કેમકે બીજા જ્ઞાનની સદૃશતા હોવા છતા તેનો બાહ્ય અર્થમા આરોપ કરવાથી કશો લાભ નથી આથી આવી અર્થશૂન્ય કલ્પના કરવાથી શો ફાયદો? વળી તે વખતે આ મારા જેવુ છે એવા આકાર દ્વારા જ્ઞાનનું, બહાર પોતાના પ્રસગને લઈને નીલ એવા આકારથી ગ્રહણુ બની શકશે નહિ

હવે આકારનો અર્થ સસ્થાન કરવા જશો તો તે પણુ યુક્ત નથી, કેમકે એનો તો એને વિષે અભાવ છે કારણુ કે જેમ નીલ વગેરેનુ સસ્થાન હોય છે તેમ જ્ઞાનનુ સસ્થાન હોતુ નથી તેમ છતાં આમ માનવાથી કોઇ વિવક્ષિત અર્થની સિદ્ધિ પણુ થાય તેમ નથી તો આવી કલ્પના શા માટે કરવી? વળી સર્વજ્ઞના જ્ઞાન દ્વારા, અનાદિ અવિદ્યાથી કલુષિત સસારી જીવોના ચિત્તોનો સહોપલભરૂપ નિયમથી અભેદ માનતા સર્વ જીવોને સર્વજ્ઞ માનવા પડશે અથવા તો સર્વજ્ઞને પણુ અસર્વજ્ઞ ગણુવા પડશે ભેદ માનવા જતા તો તેમની સાથે વ્યભિચાર થતો હોવાથી આ હેતુ અનૈકાન્તિક ઠરે છે વિશેષમા અભેદ્ય નીલ વગેરેની સિદ્ધિ વિના અભેદતા સિદ્ધ કરનારૂ પ્રમાણુ પણુ કોઈ રીતે મળી શકવાનુ જ નહિ, કેમકે અન્યતર સબધીની અસિદ્ધિ છે એટલે અભેદના બણુગા ફૂંકવા નકામા છે આ વાત સ્પષ્ટ રીતે રજુ કરીએ જેમકે શું અભેદ્ય સિદ્ધ છે કે નહિ? જો નથી એમ કહેશો તો તે પ્રમાણુ કોનો અભેદ સિદ્ધ કરશે? જો સિદ્ધ છે એમ કહેશો તો તે શુ પોતાનાથી સિદ્ધ છે કે પરથી? પોતાનાથી સિદ્ધ છે એમ કહેવાનુ તો સાહસ થઇ શકે તેમ નથી કેમકે એમ હોય તો સાધ્ય-

થી વિરૂદ્ધ જે ભેદ તેની સિદ્ધિ કેમ થતી નથી, કેમકે તે સિદ્ધિ વિના સ્વ પર સિદ્ધ વિભાગ નથી વળી પોતે જ પોતાની સિદ્ધિમા કારણરૂપ હોય એમ મનાય ખરૂ કે? શું ઘડો જ ઘડાની ઉત્પત્તિમાં કારણરૂપ છે? આથી પરથી સિદ્ધ છે એમ કહેવા જશો તો તે પર પણ શું સિદ્ધ છે કે નહિ? જો સિદ્ધ છે તો પોતાનાથી કે પરથી? પરથી કહેશો તો ઉપર પ્રમાણેની પ્રશ્ન-પરપરા ઊભી થશે જો સિદ્ધ નથી એમ કહેશો તો વિવાદ મટવાનો નહિ આ પ્રમાણે ઉપર્યુક્ત અભેદ સબધરૂપ હેતુ માનવાથી અનેક દૂષણો આવતા હોવાથી એ વાત છોડી દેવી જ ઠીક છે

જે ભાસે છે તે જ્ઞાન છે જેમકે સ્વપ્નમા જોયેલા નીલ વગેરે જેમ પ્રકાશિત થાય છે તેમ અત્ર પણ સમજવુ અને દૃષ્ટાત સાધ્યવિકલ નથી, કેમકે સ્વપ્નમા જોયેલા અર્થ-પ્રપચની, જાગૃત દશામા બાધક જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ દ્વારા અભાવ-સિદ્ધિ વડે પ્રકાશમાનપણાથી જ્ઞાનપણાની સિદ્ધ થઈ શકવાની આ પ્રમાણે પ્રકાશમાનત્વરૂપ હેતુ રજુ કરી આપ આપનો મનોરથ સાધી શકો તેમ નથી, કેમકે અમે આપને પૂછીશું કે આ પ્રકાશમાનત્વથી શું સમજવુ? જો એથી પ્રકાશનો સબધ એમ કહેશો તો શુ આ સબધ તાદાત્મ્ય-રૂપ છે, તદુત્પત્તિરૂપ છે કે વિષયવિષયિભાવરૂપ છે? તાદાત્મ્યરૂપ સબધ છે એમ તો કહી શકશો નહિ, કેમકે અતીત અને અનાગત અર્થોમા ભિન્ન કાલપણું હોવાથી અને વર્તમાન અર્થોમા ભિન્ન દેશપણુ હોવાથી પ્રકાશની સાથે તેનો તાદાત્મ્યરૂપ સબધ ઘટી શકતો નથી વળી નીલ આકારની ઉત્પત્તિના કાલમાં પીત આકારના જ્ઞાનનો પણ ઉદય કેમ ન થવો જોઈએ, કેમકે પ્રકાશનુ તાદાત્મ્ય તો આ બનેમા બરાબર છે?

તદુત્પત્તિરૂપ માર્ગ પણ ગ્રહણ કરવા લાયક નથી, કેમકે પ્રકાશથી અર્થની ઉત્પત્તિ થાય છે એમ કેમ કહેવાય? તેમ છતા જો માનશો તો દીપકાદિના પ્રકાશથી ઘટ, પટ વગેરેની ઉત્પત્તિ થવી જોઇએ અને એમ થવાથી સુવ્યવસ્થિત કારણવાદ ઉપર પાણી ફરી વળવાનુ વળી અમૂર્ત જ્ઞાનરૂપ પ્રકાશથી ઘટાદિ મૂર્ત પદાર્થોની ઉત્પત્તિ સભવે જ કેમ? અને તેમ છતા જો આ વાત સ્વીકારવામા આવે તો જન્યજનક ભાવ જ ક્યાં રહ્યો? વળી આ વત કદાચ ભેદ પક્ષમાં જ ઘટી શકે, કેમકે ધૂમ અને અગ્નિની પેઠે ત્યા જન્યજનક ભાવ ભેદાશ્રયી છે

હવે ત્રીજો પક્ષ પણ સ્વીકારાય તેમ નથી, કેમકે અર્થ એ વિષય છે અને પ્રકાશ એ વિષયી છે એવો વિષયવિષયિભાવ તો ભેદ-પક્ષમા જ ઘટી શકે છે

હવે જો પ્રકાશમાનત્વ એટલે પ્રકાશમાત્રત્વ છે, નહિ કે તેનો સબંધ એમ કહેવા તૈયાર થતા હો તો આ સબંધમા આપને ચાર પ્રશ્નો પૂછીશું જેમકે શું પ્રકાશમાત્રત્વ એટલે જ્ઞાનત્વ કે પ્રકાશને અધીન એવુ પ્રકાશત્વ કે સ્વત પ્રકાશત્વ કે તૈજસપણુ ? સાધ્ય અને સાધનમા કઇ ફરક નહિ રહેતો હોવાથી હેતુ પણ સાધ્ય કોટિમા આવી જતો હોવાને લીધે પ્રથમ પક્ષ અગ્રાહ્ય છે બીજો પક્ષ તો આપને માન્ય હોય જ કેમ ? કેમકે જ્ઞાનને સ્વપ્રકાશક આપ માનો છો એટલે જ્ઞાન જ્ઞાનાતરને અધીન પ્રકાશરૂપ છે એમ આપ કહી જ કેમ શકો ? અન્ય શબ્દોમા કહીએ તો જ્ઞાનરૂપે સિદ્ધ કરાતા નીલાદિ પદાર્થો જ્ઞાનની જેમ સ્વપ્રકાશક હોવાથી પ્રકાશને અધીન પ્રકાશવાળા બની શકે નહિ, એમ આપનુ માનવુ છે ત્રીજો પક્ષ યુક્તિવિકલ છે સ્વત પ્રકાશપણુ માનવા જતા તો આપણુની પેઠે નીલ વગેરેમા ચૈતન્ય હોવાને લીધે તેમા પણ ઇચ્છા, દ્વેષ, પ્રયત્ન વગેરેનો પ્રાદુર્ભાવ કેમ નહિ થાય ? અને વળી તેમ થતા હિતની પ્રાપ્તિ અને અહિતના ત્યાગના ઉપાયના હેતુરૂપ ત્યાગ, ગ્રહણ ઇત્યાદિ પ્રવૃત્તિઓ નીલાદિમા પણ કેમ ન સભવે ? ચોથો પક્ષ તો મનાય જ નહિ, કેમકે તેમા તો પ્રતિબધની જ અસિદ્ધિ છે, કેમકે જે તે જ છે તે જ્ઞાન છે એવી વ્યાપ્તિ તો છે જ નહિ, માટે જ્ઞાનમા તૈજસપણુ પ્રયોજક નથી, કિન્તુ સ્વપરપ્રકાશકપણુ પ્રયોજક છે

બાહ્ય અર્થને નહિ માનતા હોવાથી જ્ઞાન સ્વપરપ્રકાશક છે એ વાત કદાચ આપને ગળે નહિ ઉતરે, પરતુ સ્વસવિદિતત્વને લઇને જ્ઞાન સ્વપ્રકાશક છે એમ તો આપ પણ સ્વીકારશો જ ને ? વળી મનોરમાનુ જ્ઞાન તેનો મોટો ભાઇ વિપિનચન્દ્ર એની ચેષ્ટાદિ દ્વારા જાણી શકે છે આ પ્રમાણેની સર્વ મનુષ્યને અનુભવસિદ્ધ હકીકતનો આપ કેવી રીતે અપલાપ કરી શકશો? વાસ્તે જ્ઞાનમા પરપ્રકાશતા પણ આપે સ્વીકારવી જ જોઈએ

વિશેષમા દૃષ્ટાતમા સાધ્ય-વિકલતાનો પરિહાર કરવા માટે સ્વપ્નમા જોયેલો અર્થ ઇત્યાદિ જે આપે પૂર્વે (પૃ ૩૯૦) કહ્યુ છે તેને ઉદ્દેશીને અમે આપને એમ પૂછીએ છીએ કે ત્યા પણ જે બાધક જ્ઞાન છે તે શું સત્ય છે કે અસત્ય ? જો તે સત્ય છે એમ કહેશો તો તેની સત્યતાનો નિર્ણય શાથી થયો ? કેમકે સ્વપ્નમા દેખેલા પદાર્થની જાગૃત અવસ્થામા પ્રાપ્તિ તો છે જ નહિ. તો પછી સત્યની તો વાત જ શી કરવી ? એવી રીતે તો જે પદાર્થનું દર્શન કરાવે અને તેને પ્રાપ્ત કરાવે તે સત્ય કહેવાય અને તેમ થતા જાગૃત અવસ્થામાં થનારા બાધ વિનાના જ્ઞાનમા પ્રાપ્તિને યોગ્ય ઉપદર્શિત અર્થને પ્રાપ્ત કરાવાપણું હોવાથી તેમા સત્યતા માનવી જ જોઇએ આ ઉપરથી આપ એમ

કહેવા તૈયાર થાઓ કે ઉપદર્શિત પદાર્થની પ્રાપકતાના અભાવને લઈને ચંદ્ર, સૂર્ય, તારા ઇત્યાદિ વિષયક જ્ઞાનમા અસત્યપણાનો પ્રસગ આવશે તો એ કથન ઠીક નથી, કેમકે પ્રાપ્તિની યોગ્યતા અને પ્રમાતાની ઇચ્છા પણ હોવા છતા ઉપદર્શિત અર્થની પ્રાપ્તિ નહિ કરાવવાવાળા જ્ઞાનને અસત્ય માનવામા આવે છે તેમજ વળી અર્થને નહિ પ્રાપ્ત કરાવનારા એવા ચન્દ્રાદિના જ્ઞાનમાં સત્યતા જરૂર છે જ, કેમકે વિપ્રકર્ષ વગેરે દ્વારા પ્રાપ્તિની યોગ્યતાના અભાવને લઈને તેના અર્થરૂપ ચદ્ર વગેરેની અપ્રાપ્તિ ઘટી શકશે વાસ્તે બાધક જ્ઞાનની સત્યતાના અભિલાષીએ બાહ્ય અર્થની સિદ્ધિ જરૂર જ સ્વીકારવી જોઇએ

હવે જો બાધક જ્ઞાનને અસત્ય કહેશો તો સ્વપ્નમા જોયેલા પદાર્થ-સમૂહમા સત્વનો પ્રસગ જરૂર જ ખડો થવાનો, અને આ વાત તો આપને પણ ઇષ્ટ નથી વળી જ્ઞાન વિના સ્વપ્નમા બીજુ શું પ્રકાશિત થાય છે એમ કહેવામા તો દિવસના અનુભવેલા અને સાભળેલા જે પદાર્થો છે તેના અનુભવજન્ય અતિશય સસ્કારના આવેશથી ત્યા પ્રકાશ પડતો હોવાથી અને અત એવ અનુભવરૂપ સ્મૃતિના વિપર્યાસ વડે સ્વપ્ન-જ્ઞાનમા સત્યતા ઉદ્દેશીક અથવા રહો મિથ્યાત્વથી વાસિત અત કરણવાળા પુરુષને જોયેલા, સાભળેલા અને અનુભવેલા જ પદાર્થોના સ્મરણને વિષે પ્રાપ્ત કાલમા અનુભવ, અભ્યાસ, લાંબા વખતનો પરિચય ઇત્યાદિ દ્વારા ઉત્પન્ન થયેલા સસ્કારની જાગૃતિથી સાક્ષાત્ અનુભવરૂપે જ પ્રતિભાસ થાય છે વિશેષમા સ્વપ્ન-જ્ઞાન સર્વથા અસત્ય છે એમ તો કહેવાય તેમ નથી જ કેમકે જોયેલા પદાર્થોનુ અદૃષ્ટ વગેરે સામગ્રી દ્વારા જાગ્રત અવસ્થામા અજાકૃપાણીય સવાદનુ દર્શન થાય છે તેમજ વળી સ્વપ્નમા જોયેલા પદાર્થમા બાધક જ્ઞાનની ઉત્પત્તિથી અભાવસિદ્ધિ દ્વારા જ્ઞાનપણાનું પ્રતિપાદન અસગત છે, કેમકે જાગૃત દશામા તે ઠેકાણે વિસવાદ નહિ હોવાથી સાક્ષાત્ પદાર્થની પ્રાપ્તિ દ્વારા જ્ઞાનની અસિદ્ધિ છે

વિશેષમા બાહ્ય અર્થ સિવાય સ્વરૂપથી જ્ઞાનમા સત્યતા અસત્યતાનો વિભાગ પણ ઘટી શકે તેમ નથી, કેમકે પ્રમાતાઓને બતાવેલ અર્થની પ્રાપ્તિ અપ્રાપ્તિ વડે જ જ્ઞાનની સત્યતા અસત્યતાનો વ્યવહાર સિદ્ધ થાય છે વળી સ્વપ્નમા જોયેલ દૃષ્ટાત દ્વારા અસત પ્રકાશના સ્વભાવ વડે સ્વપ્ન-જ્ઞાનની માફક વિવક્ષિત જ્ઞાનમા પણ અસત્ નીલાદિનો ઉલ્લેખ કરવા વડે અસત્યપણું આવવાનુ એમ કહેવુ પણ ઉચિત નથી, કેમકે જેમ અસત પ્રકાશ વડે અસત્ની આપત્તિ કહો છો તેમ સત્ પ્રકાશ વડે સતની આપત્તિ કેમ નહિ

આવે ? માટે એવી રીતે જ્ઞાનપણાની સિદ્ધિને લઈને નીલાદિમા જ્ઞાન કદાપિ સિદ્ધ થઇ શકશે નહિ.

આ પ્રમાણેની વિવિધ યુક્તિઓ દ્વારા જે બાહ્ય અર્થ સિદ્ધ થાય છે તેને જ જૈનો પુદ્ગલના નામથી ઓળખે છે અને તેના પરમાણુ અને સ્કંધ એવા બે મુખ્ય ભેદો છે આ સબધમા તેમજ શૂન્યવાદના નિરસનાર્થે પણ ઘણું કહી શકાય તેમ છે છતા ગ્રન્થ-ગૌરવના ભયથી અત્ર વિરમ વામા આવે છે

शुभाः प्रकृतयः पुण्य—मशुभा. पापमेव च ।
सुखिदुःखिजनोत्पाद, आभ्यां न समभूतत.॥ १०२ ॥

પુણ્ય અને પાપની વ્યાખ્યા—

શ્લો૦--"શુભ [1]પ્રવૃત્તિઓ 'પુણ્ય' અને અશુભ 'પાપ' કહેવાય છે. આ બે વડે સુખી અને દુ ખી જનોની ઉત્પત્તિ છે, નહિ કે સાધારણ (પૃથ્વી વગેરે) ભૂતો વડે"—૧૦૨

सुखदुःखाश्रवो लोके, द्विविधोऽस्ति शरीरिणाम् ।
श्रेष्ठानुष्ठानतश्चाद्यो, द्वितीयः स्याद् वधादिभिः ॥१०३॥

આશ્રવોના બે પ્રકારો—

શ્લો૦--"લોકમા જીવોને સુખ આશ્રવ અને દુ ખ-આશ્રવ એમ બે પ્રકારનો આશ્રવ છે ઉત્તમ કાર્યો વડે પ્રથમ અને હત્યા વગેરેથી બીજો થાય."—૧૦૩

---

૧ " प्रक्रियते-शुभाशुभपरिणामभाजा जीवेन प्रकर्षेण आत्मसान्निर्षस्यत इति प्रकृति " અર્થાત્ શુભ કે અશુભ પરિણામવાળા જીવ દ્વારા જે પ્રકર્ષપૂર્વક આત્મરૂપ કરાય છે તે 'પ્રકૃતિ' છે

शुभाश्रवो वधादिभ्य, सौनिकानां न किं भवेत् ?।
चेदागम. कथ शुद्धो, जीवघातप्रदर्शकः ? ॥१०४॥

શુભ આશ્રવનુ સ્વરૂપ—

શ્લો૦—"જીવની હિસા વગેરેથી શુભ આશ્રવ થતો હોય તો કસાઇઓને (પણ) તે કેમ ન સભવે ? વળી (યજ્ઞાદિ માટેની હિસા તે હિસા નથી એમ (જો વેદાદિ) આગમ)નુ કહેવુ હોય તો પ્રાણિવધની પ્રરૂપણા કરનારૂ શાસ્ત્ર શુદ્ધ કેમ કહેવાય ?"—૧૦૪

✤ ✤ ✤ ✤

वीतरागोऽस्ति सर्वज्ञ–स्तदुक्ति. स्यात् सदागम ।
यतोऽनृत न स ब्रूया- दभावे द्वेषरागयोः ॥ १०५॥

સુશાસ્ત્રનુ લક્ષણ—

શ્લો૦—"સર્વજ્ઞ સનાથી પણ રાગ રહિત છે તેનુ કથન તે શુદ્ધ પ્રવચન છે, કેમકે તેનામા રાગ અને દ્વેષનો અભાવ હોવાથી તે અસત્ય વદે (જ) નહિ"—૧૦૫

✤ ✤ ✤ ✤

पापस्थानाद् विरक्तत्व, सवरो व्यवहारतः ।
निश्चयात् स्याच्च शैलेश्या, मुक्तिगो यदनन्तरम् ॥१०६॥

સવરની દ્વિવિધતા—

શ્લો૦—"પાપસ્થાનથી વિરક્તતા તે 'વ્યવહારથી સવર' કહેવાય છે, જ્યારે 'શૈલેશી અવસ્થા વિષેનો સવર કે જેના (પાલન) પછી જીવ મોક્ષે જાય તે 'નિશ્ચયથી સવર' છે"—૧૦૬

✤ ✤ ✤ ✤

तपोभिर्निर्जरा सर्व–वादिभि खलु सम्मता।
अन्यथा तत्क्रिया नैव, क्रियावादिषु युज्यते ॥१०७॥

તપશ્ચર્યાથી નિર્જરા—

શ્લો૦—"તપશ્ચર્યાઓ વડે કર્મની નિર્જરા થાય છે એ વાત સર્વે વાદીઓને ખરેખર માન્ય છે. એમ ન હોય તો તેની ક્રિયા ક્રિયાવાદીઓને વિષે ક્યાંને નજ ગણાય"—૧૦૭

मिथ्यात्वादिनिमित्तोऽत्र, वन्ध स्यात् कथमन्यथा ।
ससारमोक्षरूपे द्वे, व्यवस्थे भवतो भुवि ? ॥१०८॥

બધના હેતુઓ—

શ્લો૦—"મિથ્યાત્વ વગેરે બધના હેતુઓ છે એમ નહિ હોય તો કેવી રીતે જગતમા સસાર અને મોક્ષ એવી બે વ્યવસ્થા નભવે ?"—૧૦૮

अनादिसिद्धयोगे तु, सङ्गतिर्नैव जायते ।
वद्धोऽन्यो मोक्ष्यतेऽन्यश्च, क्षणवादेऽपि सा नहि ॥१०९॥

અનાદિ સિદ્ધ મતનો નિરાસ—

શ્લો૦—"ઈશ્વરને અનાદિ કાળથી સિદ્ધ માનતાં તેમજ ક્ષણિકવાદ સ્વીકારતા પણ સગતિ થતી નથી, કેમકે એથી તો એકનો બધ થાય અને અન્યને મુક્તિ મળે"—૧૦૯

वध्यते प्रकृतिर्जीवो, मुच्यते नेति सङ्गतम् ।
पुनरागमन कस्मात्, क्षये नि:शेषकर्मणाम् ? ॥११०॥

પ્રકૃતિના બધની અસગતિ—

શ્લો૦—"પ્રકૃતિનો બન્ધ થાય અને મુક્તિ જીવની થાય એ વ્યાજબી નથી વળી સર્વ કર્મોનો ક્ષય થયા બાદ ફરીવી અવતાર કેવી રીતે સભવે ?"—૧૧૦

[illegible] क्ति गतोऽपि द्राक् ।
एतन्न सङ्गत [illegible] भवो न हि ॥१११॥

તીર્થના રક્ષણાદિ માટે પણ મુક્તના આગમનનો અસભવ—

શ્લો૦–"પોતાના પક્ષનો પરાભવ થતો હોવાથી મુક્ત જીવ ઝટ (સસારમા) આવે છે એ (કથન) વ્યાજબી નથી, કેમકે ભવ નિષ્કારણ નથી જ "–૧૧૧

❦ ❦ ❦ ❦

निर्हेतुको हि ससारो, भवेन्न नियतावधि. ।
नित्यजीवस्वभावात्मा, मोक्षस्तु कर्मणा क्षये ॥११२॥

મોક્ષનુ સ્વરૂપ—

શ્લો૦–"જે સસાર નિષ્કારણ હોય તે મુકરર મર્યાદાવાળો ન હોય મોક્ષ તો કર્મોના વિનાશથી ઉદ્ભવનો દ્રવ્યરૂપે શાશ્વત એના જીવનો સ્વભાવ છે "–૧૧૨

❦ ❦ ❦ ❦

वस्तुस्वभावतो देह–त्रिभागोनप्रमाणतः ।
सर्वोपरि हि लोकान्ते, कर्ममुक्त प्रतिष्ठति ॥११३॥

મુક્તની અવગાહના—

શ્લો૦–"(મુક્તરૂપ) પદાર્થના સ્વભાવને લઇને કર્મોથી મુક્ત થયેલો (જીવ) સર્વની ઉપર લોકાતમા પોતાના શરીરથી ત્રીજે ભાગે ન્યૂન અવગાહનાવાળો થઇને રહે છે "–૧૧૩

❦ ❦ ❦ ❦

अनन्तज्ञेयज्ञानी स्या–ज्जीव. कर्मयुतो नहि ।
तत् कर्माणि विनाश्यात्र, सर्वज्ञस्तत्र तिष्ठति ॥ ११४ ॥

જ્ઞાનાવરણીય કર્મના નાશ વિના સર્વજ્ઞતાનો અભાવ—

શ્લો૦–"કર્મથી યુક્ત જીવ અનત જાણવા લાયક (પદાર્થો)ને જાણતો નથી, વાસ્તે અત્ર કર્મોનો સહાર કરી ત્યા સર્વજ્ઞ રહે છે "–૧૧૪

❦ ❦ ❦ ❦

यवना-ऽऽर्य-वैष्णवादीना, कुतर्कैर्नैव मुह्यति ।
यतो हालाहल तेषां, स्पष्ट तत्त्वेषु विद्यते ॥ ११५ ॥

યવનાદિના તત્ત્વોનો બહિષ્કાર—

શ્લો૦—" (આસ્તિક્યરૂપ સમ્યક્ત્વથી વિભૂષિત જીવ) યવનો, આર્ય-સમાજીસ્ટો, વૈષ્ણવો વગેરેના કુતર્કોથી મોહ પામતો નથી, ૧કેમકે તેમનાં તત્ત્વોને વિષે સ્પષ્ટપણે ઝેર રહેલુ છે "—૧૧૫

जिनेन्द्रमतभिन्नेषु, युक्तिस्तत्त्वानुगा क्वचित् ।
लक्ष्यते सा तु जैनेन्द्र—सारमादाय निर्मिता ॥११६॥

જિન-પ્રરૂપણાનો અન્ય દર્શનોમા અશત સ્વીકાર—

શ્લો૦—"જૈન દર્શનથી અતિરિક્ત મતોને વિષે કદાચિત (જૈન) તત્ત્વોને અનુસરતી જે યુક્તિ જણાય છે તે જિનેશ્વરના વચનનો સાર લઈને યોજેલી છે "—૧૧૬

आत्मकर्मप्रभूणां या, भवमोक्षस्वरूपयोः ।
व्यवस्था शासने जैने, सैव सत्येति मन्यते ॥११७॥

આસ્તિકની જૈન શાસનને વિષે સચોટ શ્રદ્ધા—

શ્લો૦—"આત્મા, કર્મ અને પરમેશ્વરની તેમજ સસાર અને મુક્તિના સ્વરૂપની જે વ્યવસ્થા જૈન શાસનમા છે તે જ સાચી છે એમ (સમ્યક્ત્વી) માને છે "—૧૧૭

यत् सूक्ष्मादपि सूक्ष्म, च तत्त्व जिनेश्वरोदितम् ।
तदपि सत्यमेवास्ति, यद्वक्ता रागवान् नहि ॥११८॥

---

૧ સરખાવો ... આપેલ નિમ્ન-લિખિત ... "શ્રીશીલાકસૂરિકૃત વૃત્તિના ૨૨૨મા પત્રમા અવતરણરૂપે

સૂક્ષ્મતમ તત્ત્વની પણ પ્રરૂપણા વિષે સપૂર્ણ શ્રદ્ધા—

શ્લો૦—"સૂક્ષ્મથી પણ સૂક્ષ્મ જે તત્ત્વ જિનેશ્વરે કહ્યુ છે તે પણ સત્ય જ છે, કેમકે તેના કહેનારા રાગી નથી જ "—૧૧૮

* * * *

इत्यादिभावनायुक्त, आस्तिकत्व प्रसिध्यति ।
प्रसिध्यत् साधयेत् लिङ्ग, सम्यक्त्वस्य हि पञ्चमम् ॥११९॥

આસ્તિકયની સાબીતી-

શ્લો૦—" આ પ્રમાણેની ભાવનાથી યુક્ત આસ્તિકતાને પ્રસિદ્ધ કરે છે તે સિદ્ધ થતા પાચમા લિંગરૂપ સમ્યક્ત્વને ખરેખર સાધે "—૧૧૯

* * * *

भक्त श्रुत्वा पुन प्राह, सम्यक्त्वान्न परो मणि ।
तद्रक्षणे प्रभो ! ख्याहि, कृपया साधनानि च ॥१२०॥

સમ્યક્ત્વના સાધનો માટે પ્રસ્તાવ-

શ્લો૦—" આ સાભળીને ભક્તે ફરીથી કહ્યુ કે સમ્યક્ત્વથી અન્ય કોઇ મણિ નથી (તેથી કરીને) તેના રક્ષણ માટે હે નાથ ! કૃપા કરીને સાધનો મને કહો "—૧૨૦

ચિન્તામણિ કરતા સમ્યક્ત્વ-રત્નનુ મહત્ત્વ--

સ્પષ્ટી૦--આ પદ્યમા સમ્યક્ત્વ-રત્ન આગળ અન્ય રત્નો-ચિન્તામણિ પણ પાણી ભરે છે એવો જે ભાવ વ્યક્ત કરવામા આવ્યો છે તેને શ્રીરત્નપ્રભસૂરિકૃત કુવલયમાલા નામની કથાના તૃતીય પ્રસ્તાવના પ્રાન્ત ભાગ (પૃ૦ ૧૯૦)મા આપેલો નિમ્ન-લિખિત શ્લોક પુષ્ટ કરે છે -

" चिन्तामणिः श्रितः प्राणि-स्तान्तचिन्तितमात्रद. ।
सम्यक्त्व सर्वजन्तूना, चिन्तातीतार्थद पुन' ॥ "—અનુ૦

' वीतरागा हि सर्वज्ञा, मिथ्या न ब्रुवते क्वचित् ।
यस्मात् तस्माद् वचस्तेषा तथ्य भूतार्थदर्शनम् ॥ '

અર્થાત્ ચિન્તામણિનો આશ્રય કરતા તે પ્રાણીઓના હૃદયમા ચિન્તવેલ પદાર્થને જ આપે છે (એ સિવાય અધિક આપવાનુ તેનામા સામર્થ્ય નથી), જ્યારે સમ્યક્ત્વ તો સમસ્ત જીવોને ચિન્તાતીત પદાર્થ આપે છે

સમ્યક્ત્વનો મહિમા ગાતા શ્રીરત્નપ્રભસૂરિ આ પ્રસગે ઉમેરે છે કે–

" तावदेव तमस्तोमः, समस्तोऽपि विजृम्भते ।
यावत् सम्यक्त्वतिग्मांशु–रुदेति न हृदम्बरे ॥ २ ॥–અનુ૦
सद्दृष्टिर्दृष्टिहीनोऽपि, यः सम्यक्त्वविलोचन ।
श्रुतिविश्रान्तनेत्रोऽपि, सोऽन्धो यस्तद्विवर्जितः ॥ ३ ॥ "–અનુ૦

અર્થાત્ જ્યા સુધી સમ્યક્ત્વરૂપ સૂર્ય હૃદયરૂપ ગગનમા ઉગ્યો નથી, ત્યા સુધી જ અધકારનો સમગ્ર સમુદાય સ્ફુરે છે જેની પાસે સમ્યક્ત્વરૂપ નેત્ર છે તે ભલે ચર્મચક્ષુ વિનાનો કદા ન હોય તોપણ તે 'સદ્દષ્ટિ' (દષ્ટિવાળો) છે, જ્યારે જે સમ્યક્ત્વથી વિહીન છે તે ભલે કાન સુધી વિસ્તૃત લોચનવાળો હોય તોપણ તે 'આધળો' છે

❦　❦　❦　❦

प्रभुराहाथ भो भद्र !, सतषष्टिप्रकारत ।
सम्यक्त्वरक्षण भूयात्, श्रुत्वा तानवधार्यताम् ॥१२१॥

સમ્યક્ત્વના રક્ષણકારી ૬૭ પ્રકારો–

શ્લો૦–"પ્રભુ કહે છે કે હે ભવ્ય ! સમ્યક્ત્વનુ ૬૭ પ્રકારે રક્ષણ થાય છે એ પ્રકારોને સાભળીને તુ તેને યાદ રાખજે"–૧૨૧

❦　❦　❦　❦

श्रद्धानानि तु चत्वारि, तावत् परमार्थसस्तवः ।
गीतार्थसेवन नष्ट–दर्शनानां विवर्जनम् ॥१२२॥
पाखण्डिकानां सर्वेषा–मनासङ्गश्च ज्ञाततः ।
अभयपुष्पचूलाद्य–निह्नवगणभृत् क्रमात् ॥ १२३ ॥

ચાર શ્રદ્ધાન––

શ્લો૦—"(તે પ્રકારોમા) ચાર તો શ્રદ્ધાન છે –(૧) પરમાર્થનો સસ્તવ,

(૨) ગીતાર્થનું સેવન, (૩) જેમની શ્રદ્ધા નાશ પામી ગઇ હોય તેમનો ત્યાગ અને (૪) સર્વ પાખંડીઓની સંગતિ નહિ કરવી તે [1]અભય (કુમાર), પુષ્પચૂના, [2]પ્રથમ નિહ્નવ અને [3]પ્રથમ ગણધર એ એના અનુક્રમે ઉદાહરણો છે." —૧૨૨-૧૨૩

'પાખંડ'નો અર્થ—

સ્પષ્ટી૦—" पापं खण्डयतीति पाखण्डः " અર્થાત્ પાપનો નાશ કરે તે 'પાખંડ' કહેવાય છે શરૂઆતમાં આ શબ્દ સાંપ્રત કાળની પેઠે દુષ્ટતાવાચક હતો નહિ, કિન્તુ સાધુવાચી હતો આથી કરીને તો ઇતર દર્શનના સાધુનો ઉલ્લેખ કરતી વેળા " પરપાખંડ " એમ કહેવામાં આવતું આ વાતની ઉપાસકદશાંગ (સૂ૦ ૭)ની નિમ્ન-લિખિત પંક્તિ સાક્ષી પૂરે છે —

" [4]संका कंखा विइगिन्छा परपासंडपसंसा परपासंडसंथवे "

'પાખંડ' શબ્દને જૈનવાચી સમજીને તો બ્રાહ્મણોએ આ શબ્દનો અન્ય દર્શનીય સાધુ માટે પ્રયોગ કરવા માંડ્યો હોય એમ સમજાય છે આગળ જતાં આ અર્થ જૈનોએ પણ સ્વીકાર્યો અર્થાત્ 'પાખંડ'થી 'પરપાખંડ' એવો અર્થ થવા લાગ્યો, અને તે મિથ્યાદૃષ્ટિના અર્થમાં રૂઢ થયો આથી અહીં પાખંડિકથી મિથ્યાદૃષ્ટિ સમજવાના છે, નહિ કે જૈન સાધુ

પુષ્પચૂલાનો વૃત્તાન્ત—

આ 'ભરત' ક્ષેત્રને વિષે 'પૃથ્વીપુર' નામના નગરમાં પુષ્પકેતુ નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો એવામાં તેની પત્ની પુષ્પાવતીએ જોડી સાથે પુત્ર અને પુત્રીને જન્મ આપ્યો આ ભાઇ બેનના પુષ્પચૂલ અને પુષ્પચૂલા એવાં નામ પાડવામાં આવ્યાં એ બેને પરસ્પર એટલો પ્રેમ હતો કે તેઓ એક બીજાને વિયોગ ઘડીભર પણ સહન કરી શકતા ન હતા આ જોઇ રાજાએ વિચાર કર્યો કે આ બેને જુદે જુદે ઠેકાણે પરણાવવાથી તેમને વિયોગનું દુઃખ મરણ જેવું સાલશે આથી રાજાએ છળ પ્રપંચથી ગામના લોકની સમ્મતિ

---

૧ આના દૃષ્ટાન્ત માટે જુઓ પૃ૦ ૩૨૨-૩૨૩ ૨ આના સ્થૂળ વૃત્તાન્ત માટે જુઓ આર્હતદર્શન૦ (પૃ૦ ૨૮૨) ૩ એમના જીવન પરત્વે ન્યાયકુસુમાંજલિ (પૃ૦ ૨૨-૨૩) તેમજ 'શ્રીભક્તામરસ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યસંગ્રહ'ના પ્રથમ વિભાગ (પૃ૦ ૨૨-૨૫)માં વિચાર કરાયો છે

૪ છાયા—

शङ्का काङ्क्षा विचिकित्सा परपाखण्डप्रशंसा परपाखण्डसंस्तवः ।

મેળવી રાણીની ઇચ્છા વિરૂદ્ધ બેને પરણાવી દીધા આથી રાણીએ ખિન્ન થઇ દીક્ષા ગ્રહણ કરી તપશ્ચર્યા કરી આયુષ્ય પૂર્ણ થતા તે દેવલોકમા ઉત્પન્ન થઇ કેટલેક કાળે પુષ્પકેતુ રાજા મરણ પામ્યા પછી પુષ્પચૂલ પોતાની સગી બેન પુષ્પચૂલા સાથે સસાર-સુખ ભોગવવા લાગ્યો

દેવગતિમા ગયેલી પુષ્પાવતી રાણીના જીવે અવધિજ્ઞાનથી આ અકૃત્ય જાણ્યુ તેના પ્રતીકાર તરીકે તેણે પોતાની પ્રિય પુત્રી પુષ્પચૂલાને બોધ આપવા વિચાર કર્યો પ્રથમ તો તેણે એને સ્વપ્નમા નરકના દુખો બતાવ્યા આ સ્વપ્નથી ભય પામેલી પુષ્પચૂલાએ પોતાના પતિને નરકના દુખો સબધી વાત કહી સભળાવી. પુષ્પચૂલે જુદા જુદા દર્શનવાળા પણ્ડિતોને રાજસભામા બોલાવી પૂછ્યુ કે નરક કેવી હોય ? કોઇએ કહ્યુ કે આ જગત્મા ગર્ભાવાસમા વસવુ એ જ નરક છે કોઇએ ઉત્તર આપ્યો કે કેદખાનામા પૂરાવુ એ જ નરક છે. કોઇએ જણાવ્યુ કે પારકાની તાબેદારી વેઠવી એ જ નરક છે રાણીને આ ઉત્તરો પસદ નહિ પડવાથી રાજા તેને કોઇ જૈન મુનિ પાસે લઇ ગયો અને તેમને નરકનુ સ્વરૂપ પૂછ્યુ એમનો ઉત્તર પોતાના સ્વપ્ને મળતો સાભળી રાણીએ મુનિને પૂછ્યુ કે શુ તમને પણ મારા જેવુ સ્વપ્ન આવ્યુ હતું ? એના જવાબમા મુનિશ્રીએ કહ્યુ કે ના, મે તો જૈન શાસ્ત્ર પ્રમાણે આનુ સ્વરૂપ નિવેદન કર્યું છે

બીજી રાત્રિએ રાણીએ દેવ-માયાથી સ્વપ્નમા સ્વર્ગના સુખો જોયા આ સબધમા રાજાએ બૌદ્ધાદિ સાધુઓને પૂછ્યુ, પરતુ સતોષકારક ઉત્તર તો આખરે જૈન મુનિ પાસેથી જ મળ્યો એમની તરફથી રાણીને જાણવાનુ મળ્યું કે શ્રાવક કે સાધુનો ધર્મ પાળવાથી સ્વર્ગ મળે છે આથી રાણી પ્રસન્ન થઇ અને દીક્ષા લેવા માટે તેણે પતિની રજા માગી રાજાની રાણી ઉપર એટલી બધી આસક્તિ હતી કે તે તેના વિના રહી શકે તેમ ન હતું આથી જો તું રોજ મારે ઘેર ભોજન લેવા આવે તેમ હોય તો તુ દીક્ષા લે એવી સરતે રાજાએ મહોત્સવ પૂર્વક તેને અર્ણિકા-પુત્રાચાર્ય પાસે દીક્ષા અપાવી

કેટલાક દિવસ પછી જ્ઞાન-બળથી દુકાળ પડનાર છે એમ જાણી આચાર્ય પોતાના શિષ્યોને અન્યત્ર વિહાર કરી જવા સૂચવ્યુ અને પોતે એકલા રહ્યા આ વખતે આહારપાણી લાવવાનુ તેમજ સેવા કરવાનુ કામ પુષ્પચૂલા કરવા લાગી તેમની સેવા એમણે એવા શુદ્ધ ભાવથી કરી કે આ સાધ્વીશ્રી કેવલજ્ઞાન પામ્યા, છતા આચાર્યની સેવા કરવાનુ કામ તેમણે ચાલૂ રાખ્યુ નિર્મળ જ્ઞાનના પ્રભાવથી તેઓ આચાર્યને મનગમતો આહાર લાવવા લાગ્યા આથી અચબો પામી આચાર્યશ્રી બોલ્યા કે હે ભદ્રે ! કેટલાક દિવસથી તું

મારી રુચિ અનુસાર આહાર લાવે છે તો શું તને કોઈ દિવ્ય જ્ઞાન થયું છે? સાધ્વીજીએ જવાબ આપ્યો કે જેની પાસે જે રહે તે તેના મનની વાત જાણી જાય એમાં શી નવાઈ? પરંતુ પોતાને કેવલજ્ઞાન થયું છે એમ ન કહ્યું, કારણ કે તેમ કરવાથી તેમની પાસે આહારાદિ તેઓ મંગાવત નહિ

એક દિવસ વરસતે વરસાદે તેઓ આહાર પાણી લઈ આવ્યા તેથી આચાર્યે કહ્યું કે હે કલ્યાણિની! શ્રુત-જ્ઞાનથી ક્યારે અને કેવા ભોજનાદિ લાવવા તે જાણવા છતાં વૃષ્ટિ દરમ્યાન તું કેમ આહાર લાવી? સાધ્વીશ્રીએ ઉત્તર આપ્યો કે જે જે પ્રદેશમાં અચિત્ત અપ્કાય વરસતો હતો તે તે પ્રદેશમાં રહીને હું શુદ્ધ આહાર લાવી છું આચાર્યે પૂછ્યું કે તને આવો બોધ ક્યાંથી થયો? સાધ્વીશ્રીએ કહ્યું કે જ્ઞાનથી આચાર્યે પૂછ્યું કે કેવા જ્ઞાનથી-પ્રતિપાતી કે અપ્રતિપાતી? જવાબ મળ્યો કે આપના પ્રસાદથી અપ્રતિપાતી જ્ઞાનથી આ જાણી આચાર્યશ્રી પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યા કે મેં કેવલીની આશાતના કરી અને તેમણે સત્વર સર્વજ્ઞ સાધ્વીની ક્ષમા યાચી મિચ્છામિ દુક્કડં દીધું પછી પુષ્પચૂલાને પૂછ્યું કે મને કેવલજ્ઞાન થશે કે નહિ? કેવલીએ કહ્યું કે હા, તમને 'ગંગા' નદીને પેલે પાર ઉતરતા થશે

કેટલોક કાળ વીત્યા બાદ પ્રસંગ એમ બન્યો કે આ આચાર્ય વહાણમાં બેસી 'ગંગા'ને પેલે પાર જતા હતા સાથે બીજા લોકો પણ હતા જે તરફ આચાર્ય બેસે તે તરફનો ભાગ નમી જતો જોઈને લોકોએ તેમને ઉપાડીને નદીમાં નાખી દીધા

પૂર્વ ભવમાં પોતાની જે પત્નીનું તેમણે અપમાન કર્યું હતું, તે મરીને વ્યંતર થઈ હતી અને તે વેર લેવાના ઇરાદાથી વહાણ ડૂબાડતી હતી પાણીમાં પડતા આચાર્યનો દેહ આ સ્ત્રીએ ઊંચી કરેલી શૂળીથી વિંધાઈ ગયો તેમના દેહમાંથી લોહીની ધારા વહેવા લાગી, છતાં પણ આ મારા લોહીથી જલકાયની વિરાધના થાય છે એમ વિચારતા વિચારતા તેમણે કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું અને ત્યાંને ત્યાં ટુંક સમયમાં કાળ કરી તેઓ મોક્ષે ગયા આ પ્રમાણે તેઓ અંતકૃત કેવલી થયા દેવતાઓએ આવી તેમનો નિર્વાણ-મહોત્સવ કર્યો, તેથી આ સ્થળ 'પ્રયાગ' તીર્થના નામથી પ્રસિદ્ધિ પામ્યું મહેશ્વરી લોકો 'કૈલાસ' મેળવવાની ઇચ્છાથી પોતાના દેહ ઉપર કરવત મૂકાવે છે તે આનું અંધ અનુકરણ હોવાનું કહેવાય છે

પુષ્પચૂલા કેવલી પૃથ્વીને પાવન કરી, ભવ્ય જીવોને બોધ પમાડી સર્વે કર્મનો ક્ષય કરી અંતે મોક્ષે જઈ વસ્યા આ આર્યા અબળાને અને એના વૈરાગ્ય સ્વરૂપ ગુણને કોટિશઃ વંદન

જમાલિનો વૃત્તાન્ત—

આ પદ્યમા પ્રથમ નિહ્નવથી જમાલિનો નિર્દેશ કરવામા આવ્યો છે સ્થાનાગ નામના ત્રીજા અગ (સૂ ૫૮૭)મા સાતમા સ્થાનકમા ૪૧૧ના પત્રમા સાત નિહ્નવો યાને પ્રભુ મહાવીરની આજ્ઞાના ઉત્થાપકોનો જે ઉલ્લેખ છે તેમા જમાલિનું નામ અગ્ર સ્થાને છે ઔપપાતિક નામના ઉપાગમા પણ જમાલિનો નિહ્નવ તરીકે ઉલ્લેખ છે આવશ્યક-નિર્યુક્તિ, વિશેષાવશ્યક-ભાષ્ય (ગા ૨૩૦૬-૨૩૩૨) વગેરે પાછળના ગ્રંથોમા પણ એને નિહ્નવ તરીકે જ ઓળખાવેલ છે. એનુ વધારે વિસ્તારવાળુ અને તેથી કરીને વિશેષ માહિતી પૂરી પાડનારૂ વર્ણન તો ભગવતી નામના પાચમા અગ (શ ૯, ઉ ૩૩)મા નજરે પડે છે

વૈદિક અને બૌદ્ધ સાહિત્યમા તો એને વિષે કશો ઉલ્લેખ જ જણાતો નથી આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે દિગબરીય સાહિત્યમા મહાવીરના ભાણેજ કે શિષ્યરૂપે પણ એનો નિર્દેશ નથી, કેમકે દિગબર માન્યતા અનુસાર મહાવીર અવિવાહિત હોવાથી એને જમાઇ મળવે જ નહિ એ તો દેખીતી વાત છે અત્ર આપણે એની આછી રૂપરેખા નીચે મુજબ આલેખીશુ –

જમાલિ ક્ષત્રિય જાતિનો હતો વળી તે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરના જન્મ-સ્થાન 'ક્ષત્રિયકુડ'નો રહેવાસી હતો એ મહાવીરની બેન પ્રિયદર્શનાનો પુત્ર તેમજ મહાવીરની પુત્રી સુદર્શનાનો પતિ થતો હતો એટલે કે એ પ્રભુનો ભાણેજ તેમજ જમાઇ એમ બેવડો સગો હતો

એકદા મહાવીરસ્વામી 'ક્ષત્રિયકુડ'ના બહારના ઉદ્યાનમા પધાર્યા તેમને વદન કરવા જમાલિ ગયો અને તેમની દેશના સાભળી તેણે જૈન ધર્મ સ્વીકાર્યો એટલુ જ નહિ, પણ દીક્ષા ગ્રહણ કરવાની અભિલાષા દર્શાવી ભગવાને કહ્યુ કે શુભ કાર્યમા ઢીલ ન કરવી એટલે એ તરત જ માતાપિતાની અનુમતિ મેળવવા ઘેર ગયો પુત્રનો તીવ્ર વૈરાગ્ય જોઇ માતાપિતાએ અનુજ્ઞા આપી અને જમાલિએ મોટી ધામધૂમ પૂર્વક પાચસે પુરુષો સાથે પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરી થોડા વખતમા તો તેમણે સામાયિકાદિ અગ્યાર અગોનુ અધ્યયન કરી લીધુ, અને તેઓ તીવ્ર તપશ્ચર્યા પણ કરવા લાગ્યા

એક દિવસ જુદો વિહાર કરવાની ઇચ્છાથી પ્રભુ પાસે આવી અનુજ્ઞા માટે ત્રણ વાર તેમણે વિજ્ઞપ્તિ કરી, પરતુ પ્રભુએ જ્યારે મૌન ન જ તોડયુ ત્યારે રજા વિના તે પાચસો સહચારી શ્રમણો સાથે સ્વતત્ર વિચરવા લાગ્યો અને તેમ કરતા કરતા તે 'શ્રાવસ્તિ'મા આવી પહોચ્યો નીરસ, રૂક્ષ, તુચ્છ અને અનિયમિત ખાનપાનથી તેને પિત્ત-જ્વર આવ્યો. આની વેદના વધી પડતા તેણે પોતાને માટે સસ્તારક તૈયાર કરવા શ્રમણોને

કહ્યુ શ્રમણોએ તેમ કરવા માડ્યુ એટલામા વ્યાધિથી વ્યાકુળ બનેલા તેણે પૂછ્યુ કે સસ્તારક તૈયાર કર્યો કે ? ઉત્તર મળ્યો કે થાય છે, પણ થયો નથી આ સાભળી તે વિચારવા લાગ્યો કે જે કર્મ ચલિત થતુ હોય, ક્ષીણ થતું હોય કે આત્માથી છુટ્ટુ પડતું હોય તે આત્માથી ચલિત થયું, ક્ષીણ થયુ, છુટ્ટુ પડ્યુ એ પ્રમાણેનુ મહાવીરનુ કથન અસત્ય તેમજ અનુભવવિરુદ્ધ જણાય છે આ વિચાર તેણે પોતાના સહચારીઓને ઉદ્દેશીને વ્યક્ત કરતા કહ્યુ કે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર ચાલૂ ક્રિયાને પૂર્ણ કહે છે, જ્યારે આપણો અનુભવ તો તેને ચાલૂ જ માને છે, એટલે મહાવીરનુ કથન મિથ્યા છે

આ પ્રમાણેનુ તેનુ બોલવુ કેટલાકને ન પસદ પડ્યું આથી તેઓ એને છોડીને મહાવીર પાસે ચાલ્યા ગયા આ વખતે મહાવીર 'ચપા' નગરીમા હતા તાવ ઉતરતા અને શક્તિ આવતા જમાલિ પણ આ નગરીમા આવ્યો મસ્તક નમાવ્યા વિના તે મહાવીર સમક્ષ આવી ઊભો અને કહેવા લાગ્યો કે આપના જેમ બીજા શિષ્યો અપૂર્ણ અવસ્થામા આપથી દૂર થયા અને અપૂર્ણ સ્થિતિમા જ પાછા આવ્યા તેમ હું આવ્યો નથી હુ તો અર્હત, જિન, સર્વજ્ઞ, પૂર્ણ થઇ અત્ર આવ્યો છુ. આ સાભળી ગૌતમસ્વામીએ તેને કહ્યુ કે જો તું સર્વજ્ઞ છે તો કહે કે લોક શાશ્વત છે કે અશાશ્વત ? જીવ શાશ્વત છે કે અશાશ્વત ? આનો ઉત્તર તે ન આપી શકયો એટલે મહાવીરે કહ્યુ કે મારા કેટલાક અસર્વજ્ઞ (છદ્મસ્થ) શિષ્યો પણ આનો ઉત્તર મારી પેઠે આપી શકે છે, છતા તેઓ પોતાની જાતને સર્વજ્ઞ કહેતા નથી આનો ઉત્તર એ છે કે લોક અને જીવ ઉત્પન્ન થતા નથી કે નાશ પામતા નથી એટલે એ દૃષ્ટિએ તે બને શાશ્વત છે, જ્યારે તે બનેમા પરિવર્તન થાય છે એટલે એ દૃષ્ટિએ તે બને અશાશ્વત છે જમાલિને આ વાત રુચી નહિ અને તે ત્યાથી ચાલતો થયો ભગવાનથી છૂટા પડ્યા પછી તેણે ઘણા વર્ષ સુધી ભિક્ષુપદ ઉપર કાયમ રહી ભગવાનની વિરુદ્ધ હિલચાલ ચાલૂ રાખી, અને તેમ કરીને પોતાને તેમજ બીજા કેટલાકોને તેણે ઉન્માર્ગે દોરવ્યા અતમા પદર દિવસની સલેષણા કરી મરીને તે કિલ્બિષિક (હલકી જાતના દેવ) તરાકે ઉત્પન્ન થયો[1]

1 આના ચરિત્રમા તેમજ આ આર્યાવર્તના જ્યોતિર્ધર બુદ્ધના શિષ્ય દેવદત્તના જીવન-વૃત્તાતમાં કેટલુક સામ્ય જોવાય છે જેમ દેવદત્ત ભગવાન્ બુદ્ધના અનેક હરીફો પૈકી એક હતો તેમ મહાવીરના અનેક હરીફોમા એક હરિફ તેમનો મુ૦ શિષ્ય જમાલિ હતો દેવદત્ત અને જમાલિ બને ક્ષત્રિય હતા દેવદત્ત બુદ્ધનો સાળો થતો હતો, ત્યારે જમાલિ મહાવીરનો ભાણેજ અને જમાઇ થતો હતો દેવદત્ત ભિક્ષુક સ્થિતિમાં બુદ્ધનો શિષ્ય હતો એટલુ જ નહિ પણ શિષ્ય-વર્ગમાં તેણે પ્રધાન-પદ મેળવ્યુ હતું જમાલિના સમ્બધમા પણ તેમજ હતુ પરતુ જેવી રીતે દેવદત્ત અનેક પ્રપચો રચી બુદ્ધને મારી નાખવા પ્રયાસો કર્યા હતા તેવુ જમાલિએ કર્યું હોય તેમ કહેવાને માટે

જમાલિ અને **મહાવીર** વચ્ચે મત-ભેદ માટે ઉપર દર્શાવ્યા સિવાયની કોઈ બાબત હોય એવુ વર્ણન મળતુ નથી એટલે **જમાલિ** વ્યવહાર-દૃષ્ટિને જ માનતો હતો, જ્યારે **મહાવીર** વ્યવહાર-દૃષ્ટિ અને [2]નિશ્ચય-દૃષ્ટિ એમ ઉભયને સ્વીકારતા અને સમાનતા હતા [3]ભગવાનનો સિદ્ધાત '**કડેમાણે કડે**' નો હતો, જ્યારે **જમાલિનો** '**કડે કડે**'નો હતો એટલે કે જે કામ કરાતુ હોય, જેનુ છેવટનું ફળ ન આવ્યુ હોય, અર્થાત્ જે પૂર્ણ ન થયુ હોય તે પણ થયુ એમ કહી શકાય એવો **મહાવીરનો** મત હતો, જ્યારે જે કામ ચાલૂ હોય તેને કરાયુ કે સફળ ન કહેતા જ્યારે તે પૂર્ણ થાય-છેવટનુ ફળ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે જ તે કરાયુ કે સફળ થયુ એમ કહેવાય એવી **જમાલિની** માન્યતા હતી.

આ ઉપરથી એક સ્થલે સૂચવાયુ છે કે બને વચ્ચે મત-ભેદ એટલા પૂરતો હતો કે એકની માન્યતા મુજબ કોઈ પણ પ્રયત્નના પ્રારંભના પ્રાથમિક ક્ષણથી કે પ્રયત્નની પૂર્ણાહુતિ પર્યંતની સમગ્ર પ્રયત્ન-ધાર એ જ ફળ છે અને નહિ

પ્રમાણુ નથી બાકી એ વાત સાચી છે કે બનેએ પોતપોતાના ગુરુવર્યની સામે થઇને પોત પોતાનો ખાસ અનુયાયી-વર્ગ ઊભો કર્યો હતો, જોકે તેમની હૈયાતી બાદ તેમનો વંશ ચાલૂ રહ્યો કે તેમનુ સાહિત્ય પણ જળવાઇ રહ્યુ એમ માનવા પૂરતું પ્રમાણુ મળતું નથી જેમ દેવદત્તનો ઉલ્લેખ કેવળ બૌદ્ધ સાહિત્યમા છે તેમ જમાલિનો ફક્ત જૈન શ્વેતાંબર સાહિત્યમા છે **દેવદત્તને** પ્રથમ સંઘભેદકનો ઇલ્કાબ મળ્યો હતો, જ્યારે જમાલિને પ્રથમ નિહ્નવનો ખિતાબ મળ્યો હતો વળી આ બંને પોતાના ગુરુની પૂર્વ જ કાલ-ધર્મ પામ્યા હતા[1]

૧-૨ વ્યવહાર-દૃષ્ટિ એટલે સ્થૂળ અનુભવને આધારે ઘડાયેલી માન્યતા, જ્યારે નિશ્ચય-દૃષ્ટિ એટલે સૂક્ષ્મ અનુભવને આધારે ઘડાયેલી માન્યતા પહેલી દૃષ્ટિમા સ્થૂલતાને લઇને અનુભવોનું વૈવિધ્ય છે, જ્યારે બીજી દૃષ્ટિમા સૂક્ષ્મતાને લીધે અનુભવોની એકતા છે પહેલીમાં ઉપલકપણુ છે છાછરાપણુ છે, જ્યારે બીજીમા ઊંડાણુ છે, ગભીરતા છે પહેલીમા સાધ્ય અને સાધનનો ભેદ છે, જ્યારે બીજીમા એ બેનો અભેદ છે પહેલીના અધિકારી સાધારણ બુદ્ધિના અને ઘણા લોકો છે, જ્યારે બીજાના અસાધારણ મનુષ્યો અને તે પણ વિરલા છે

૩ **મહાવીરસ્વામી**નુ કહેવુ એ હતુ કે વ્યવહાર અને નિશ્ચય એ ઉભય દૃષ્ટિને આધારે કોઇ પણ માન્યતા સ્થિર કરવામા આવે અગર પ્રવૃત્તિ રહી શકે કેવળ વ્યવહાર-દૃષ્ટિ પ્રમાણે વર્તતાં તો ભેદ અથવા વિરોધ બુદ્ધિ વધારે કેળવાય અને ટુકી દૃષ્ટિને ધૈર્ય ખૂટી જતા સાધ્ય સુધી ન જ પહોચી શકાય વ્યવહાર વિનાની કેવળ નિશ્ચય-દૃષ્ટિને ખરા અર્થમાં અનુસરતા નુકસાન થાય. વળી તેમ કરનારા પણ કેટલા? એકાદ વ્યક્તિ ભલે તેવી હોય તોપણ સામુદાયિક હિતની સંભાવના ઘણી જ ઓછી રહે છે, વળી મોટે ભાગે નિશ્ચય-દૃષ્ટિના ઓઠા તળે પ્રપચની જાળો પણ પથરાય અને દભના પાસા પણ ખેલાય, તેથી નિશ્ચય-દૃષ્ટિને ધ્યાનમા રાખી વ્યવહાર-દૃષ્ટિ અનુસાર વર્તન કરવામાં જ ક્રમિક વિકાસનો વધારે સભવ છે

કે પ્રયત્નની અંતે તેનાથી નિષ્પન્ન થતું માત્ર જુદું ફળ. જ્યારે બીજાની માન્યતા અનુસાર કોઈ પણ કાર્યની શરૂઆતથી તે તેની સમાપ્તિ સુધીનો પ્રયત્ન એ સાધન છે અને તેને અંતે નિષ્પન્ન થનારૂં તેનું ફળ એ તે સાધનથી તદ્દન જુદું છે

આથી એ પણ સ્પષ્ટ થાય છે કે ભગવાનને જમાલિનો મત કબૂલ છે, પણ તે એક જ દૃષ્ટિએ-વ્યવહાર-દૃષ્ટિએ, જ્યારે જમાલિને આ દૃષ્ટિ જ કબૂલ છે, મહાવીરની બીજી નિશ્ચય-દૃષ્ટિ કબૂલ નથી આથી આ બેની વચ્ચે એકાંત અને [1]અનેકાંતના જેટલું અંતર છે અને તે કંઈ જેવું તેવું ન જ ગણાય

शुश्रूषा जिनवाक्यानां, धर्मे रागस्तदुक्तिगे ।
वैयावृत्त्य मुनौ प्रोक्तं, त्रिधा लिङ्गं महर्षिभिः ॥१२४॥

ત્રણ લિંગો—

મો૦—"જિનેશ્વરના વચનો સાંભળવાની અભિલાષા, તેના કથનને વિષે રહેલા ધર્મને વિષે રાગ અને મુનિનું ભક્તિ સહિત વૈયાવૃત્ત્ય એમ ત્રણ પ્રકારના લિંગનું મહર્ષિઓએ કથન કર્યું છે"—૧૨૪

धर्मरागे चिलातीज., शुश्रूषायां सुदर्शन ।
वैयावृत्त्ये तथा नन्दि–षेणो योज्यो निदर्शने ॥ १२५ ॥

ત્રિવિધ લિંગના ઉદાહરણો—

મો૦—"ધર્મને વિષે રાગ એ સંબંધમાં ચિલાતીપુત્રનું, શુશ્રૂષાને વિષે [2]સુદર્શનનું અને વૈયાવૃત્ત્યને વિષે નંદિષેણનું ઉદાહરણ ઘટાવવું"—૧૨૫

---

[1] અનેકાંત એટલે કોઈ પણ એક વસ્તુને પ્રમાણિકપણે અનેક દૃષ્ટિએ તપાસ પૂર્વકનો અનેક દૃષ્ટિઓનો-અપેક્ષાઓનો સમુચ્ચય આ માત્ર વિચારનો જ વિષય નથી, પરંતુ આચરણમાં પણ તેને સ્થાન છે

[2] એના ઉદાહરણ માટે જુઓ પૃ૦ १९८–२००.

ગુરુદેવ છો, એટલે આવું અનિષ્ટ કાર્ય કરી અમે જીવવા ઇચ્છતા નથી મોટો પુત્ર પોતાના દેહનો ભોગ આપવા તૈયાર થયો ત્યારે બીજા નાના પુત્રોએ વાંધો લીધો એમ આખર પરસ્પર ખાઇ જવાની જ્યારે ના ઠરી ત્યારે અતમા એવો તોડ કાઢવામા આવ્યો કે જે **સુસમા** મરી ગઇ છે તેના માસ અને શોણિતનો આહાર કરી, જીવ જતો બચાવવો આ પ્રમાણે કરી તેઓ પોતાને નગરે ગયા

આ તરફ એક હાથમા તરવાર અને બીજા હાથમા **સુસુમાનુ** માથુ લઇ **ચિલાતીપુત્ર** ભય અને ખેદથી રસ્તો ભુલી જવાથી એક જગલમા જઇ ચડયો. ભટકતા ભટકતાં તેણે એક આકાશમા ગમન કરનારા (ચારણ) મુનિને કાયોત્સર્ગ-મુદ્રામા જોયા તેમની પાસે જઇ એણે કહ્યુ કે સત્વર ધર્મનુ સ્વરૂપ નિવેદન કર, નહિ તો આની માફક તારૂ મસ્તક છેદી નખીશ મુનિએ યોગ્ય જીવ જાણી ધ્યાન સમાપ્ત કરીને ઉપશમ, વિવેક અને સવર એ ત્રણ પદો કહ્યા અને તેઓ આકાશમા ઉડી ગયા

ચિલાતીપુત્ર તો વિચારમા પડી ગયો કે આ મુનિએ મને શો ધર્મ બતાવ્યો ? મારે આથી શુ સમજવુ ? ઊડો આલોચ કરતા તેને માલૂમ પડ્યુ કે ઉપશમ એટલે ક્રોધનુ શમી જવુ આથી મારા હાથમા જે તરવાર છે તે મારે ત્યજી દેવી જોઇએ એમ તેને સ્ફુર્યું વિવેકનો વિચાર કરતા શું ગ્રહણ કરવું અને શુ છોડવુ એનુ તેને ભાન થયુ, એટલે એણે તરત જ **સુસુમાનું** મસ્તક નીચે મૂકી દીધું સવર વિષે ઊહાપોહ કરતા પાચે ઇન્દ્રિયોને અને મનને વશ કરવા એવો અર્થ તેને સૂઝયો આથી સ્વેચ્છાચાર ત્યજીને તેણે તે જ મુનિના પગને સ્થાનકે પોતાના પગ મૂકી કાયોત્સર્ગ કર્યો અને એવો અભિગ્રહ લીધો કે જ્યા સુધી મને સ્ત્રીહત્યા યાદ આવે ત્યા સુધી મારે ધ્યાનમા રહેવું

સદ્ભાવનામા મશગૂલ બનેલા આ મુનિવરનુ શરીર લોહીથી ખરડાયેલુ હતુ એટલે કીડીઓ તેના ઉપર ચઢી અને ચટકા મારવા લાગી, એટલુ જ નહિ પણ તે કીડીઓએ તો ફોલી ફોલીને એનુ આખુ શરીર ચાળણીના જેવું છિદ્રવાળુ બનાવી દીધુ પગને તળીએથી પેસી મસ્તકમા છિદ્ર પાડી ત્યાથી નીકળતી કીડીઓએ એને ત્રાસ આપવામા કચ્ચાસ ન રાખી, પરતુ આ તો ત્રિપદીના તાનમા એવા તલ્લીન બની ગયા હતા કે અઢી દિવસ સુધી આવી અસહ્ય વેદના સમભાવે તેમણે સહન કરી અને દેહ પડતા તેઓ દેવલોક પામ્યા ધર્મરાગ હોય તો આવો જ હોજો

આપી સાર્થવાહે પોતાના પાચ પુત્રો સાથે ચિલાતીપુત્રની પુઠ પકડી દ્રવ્ય મળવાની લાલચે કોટવાલે કમર કસી અને તે પોતાના માણુસો સહિત ચોરોની નજીક આવી પહોચ્યો ભયભીત થઇ ધન પાછુ મૂકી ચોરો અટવીમા નાસી ગયા કોટવાલ અને તેના માણુસો તે લેવા રોકાયા, પરતુ પ્રાણુથી પણુ વધારે પ્રિય એવી પુત્રીને મેળવવા માટે સાર્થવાહ અને તેના પાચ પુત્રો તો આગળ વધ્યા

આ તરફ ચિલાતીપુત્ર સિહ એક બકરાને ઉપાડે તેમ સુસમાને ખભે ઉપાડી ખાડા ટેકરા, ઝાળા ઝાખરા તેમજ ભૂખ અને તરસની પરવા કર્યા વિના આગળને આગળ ચાલતો હતો તે પણુ અતે થાકચો અને મામલો બારીક બનતો જોઇ શું કરવુ તેના વિચારમા પડચો [1]પૂર્વ જન્મનો સ્નેહ અને નવીન મોહ સુસમાને ત્યજી દેવામા વિઘ્નરૂપ નીવડચા એટલે ખાઇ ન શકુ તો ઢોળી શકુ એવા નિશ્ચય ઉપર આવી તેણુે તેને મારી નાખી તેનુ ધડ જમીન ઉપર પડતુ મૂકી તે તેનુ માથુ લઇને નાસવા લાગ્યો આગળ પ્રયાણુ ચાલૂ રાખેલ સાર્થવાહની દૃષ્ટિએ ધડ પડચુ તે જોતા જ તે થભી ગયો અને પુત્રીને મરી ગયેલી જાણી નિરાશ થઇ ઉદ્વિગ્ન ચિત્તે તે પુત્રો સહિત રુદન કરવા લાગ્યો ઘણે દૂર આવી પડવાથી આ છએ જણુાને અત્યત તૃષા લાગી હતી, પરતુ આમ તેમ તપાસ કરતા કોઇ સ્થળે જળ મળ્યુ નહિ જેમ જેમ વખત જતો હતો તેમ તેમ તેમના પ્રાણુ પરલોક સિધાવી જવાની તૈયારી કરતા હતા આથી ધન્નાએ પોતાના પુત્રોને કહ્યુ કે તમે મને મારી નાખો અને મારા માસ અને લોહીનો ઉપયોગ કરી તમારા જીવનને બચાવો. મોટા પુત્રે જવાબ આપ્યો કે આપ તો અમારા પૂજ્ય છો, શિરછત્ર છો,

---

[1] ‘ ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત ’ નગરમા યજ્ઞદેવ નામનો એક વિપ્ર રહેતો હતો તેણુે એવુ પણુ લીધુ હતું કે મને જે હરાવે તેનો હુ શિષ્ય થાઉ જોગજોગે જે જૈન મતની તે નિંદા કરતો હતો તેના અનુયાયી શ્રમણને હાથે તેની હાર થઇ આથી તેને દીક્ષા લેવી પડી. જાતિસ્વભાવને લઇને મુનિના આચાર તરફ તેને દુર્ગંછા થયા કરતી, કેમકે આ દશામાં તે દતધાવન કે સ્નાનાદિ કરી શકતો ન હતો. તેના ઉપર આસક્ત રહેતી તેની પત્ની તેને સ્નેહપાશમાં નાખવા પ્રયાસ કરતી હતી, પરતુ તેમા તેનો બેડો પાર નહિ પડવાથી તેણુે કામણુ કર્યું આ મુનિ તો સયમમા મક્કમ રહી કાળધર્મ પામી સ્વર્ગે ગયા પત્નીને એમ લાગ્યુ કે મારા કામણુથી આના પ્રાણુ પરલોક સિધાવ્યા છે મુનિઘાતથી ડરીને તેણુે પણુ દીક્ષા લીધી, પરતુ કામણુની આલોચના કર્યા વિના મરણુ પામી તે દેવલોકમા ઉત્પન્ન થઇ મુનિ સ્વર્ગમાથી ચ્યવીને ચિલાતીપુત્ર થયા, ત્યારે તેની પત્ની સુસુમા તરીકે ધન્નાને ઘેર અવતરી,

ગુરુદેવ છો, એટલે આવુ અનિષ્ટ કાર્ય કરી અમે જીવવા ઇચ્છતા નથી મોટો પુત્ર પોતાના દેહનો ભોગ આપવા તૈયાર થયો ત્યારે બીજા નાના પુત્રોએ વાંધો લીધો એમ આખરે પરસ્પર ખાઇ જવાની જ્યારે ના ઠરી ત્યારે અતમા એવો તોડ કાઢવામા આવ્યો કે જે સુસમા મરી ગઇ છે તેના માસ અને શોણિતનો આહાર કરી, જીવ જતો બચાવવો. આ પ્રમાણે કરી તેઓ પોતાને નગરે ગયા

આ તરફ એક હાથમા તરવાર અને બીજા હાથમાં સુસુમાનુ માથુ લઇ ચિલાતીપુત્ર ભય અને ખેદથી રસ્તો ભૂલી જવાથી એક જગલમા જઇ ચડ્યો ભટકતા ભટકતાં તેણે એક આકાશમા ગમન કરનારા (ચારણ) મુનિને કાયોત્સર્ગ-મુદ્રામા જોયા તેમની પાસે જઇ એણે કહ્યુ કે સત્વર ધર્મનુ સ્વરૂપ નિવેદન કર, નહિ તો આની માફક તારૂ મસ્તક છેદી નાખીશ મુનિએ યોગ્ય જીવ જાણી ધ્યાન સમાપ્ત કરીને ઉપશમ, વિવેક અને સવર એ ત્રણ પદો કહ્યા અને તેઓ આકાશમા ઉડી ગયા

ચિલાતીપુત્ર તો વિચારમા પડી ગયો કે આ મુનિએ મને શો ધર્મ બતાવ્યો? મારે આથી શુ સમજવુ? ઊંડો આલોચ કરતા તેને માલૂમ પડ્યુ કે ઉપશમ એટલે ક્રોધનુ શમી જવુ આથી મારા હાથમા જે તરવાર છે તે મારે ત્યજી દેવી જોઇએ એમ તેને સ્ફુર્યું વિવેકનો વિચાર કરતા શું ગ્રહણ કરવું અને શુ છોડવુ એનુ તેને ભાન થયુ, એટલે એણે તરત જ સુસુમાનું મસ્તક નીચે મૂકી દીધુ સવર વિષે ઊહાપોહ કરતા પાચે ઇન્દ્રિયોને અને મનને વશ કરવા એવો અર્થ તેને સૂઝ્યો આથી સ્વેચ્છાચાર ત્યજીને તેણે તે જ મુનિના પગને સ્થાનકે પોતાના પગ મૂકી કાયોત્સર્ગ કર્યો અને એવો અભિગ્રહ લીધો કે જ્યા સુધી મને સ્ત્રીહત્યા યાદ આવે ત્યા સુધી મારે ધ્યાનમા રહેવું

સદ્ભાવનામા મશગૂલ બનેલા આ મુનિવરનુ શરીર લોહીથી ખરડાયેલુ હતુ એટલે કીડીઓ તેના ઉપર ચઢી અને ચટકા મારવા લાગી, એટલુ જ નહિ પણ તે કીડીઓએ તો ફોલી ફોલીને એનુ આખુ શરીર ચાળણીના જેવુ છિદ્રવાળુ બનાવી દીધુ પગને તળીએથી પેસી મસ્તકમા છિદ્ર પાડી ત્યાથી નીકળતી કીડીઓએ એને ત્રાસ આપવામા કચ્ચાસ ન રાખી, પરતુ આ તો ત્રિપદીના તાનમા એવા તલ્લીન બની ગયા હતા કે અઢી દિવસ સુધી આવી અસહ્ય વેદના સમભાવે તેમણે સહન કરી અને દેહ પડતા તેઓ દેવલોક પામ્યા ધર્મરાજ હોય તો આવો જ હોજો.

આ વાર્તાનો વિશેષ નિષ્કર્ષ દર્શાવતા ગ્રન્થકાર કહે છે કે જેમ મુંસુ માને વિષે આસક્ત અને ધન્ના વડે અકાર્ય કરવામાં અટકાવાયેલો ચિલાતી પુત્ર સેંકડો વ્યસનોના ભંડારરૂપ મહાટવીને પામ્યો, તેમ વિષય-સુખમાં મગ્ન રહેતો જીવ કર્મને વશ થઈ પાપાચરણ કરતો ભવાટવીમાં મહાદુઃખ પામે છે ધન્ના સાર્થવાહ, પુત્રો, અટવી, સુતાનું માંસ અને 'રાજગૃહ' એને અનુક્રમે ગુરુ, સાધુ, ભવ, આહાર અને મોક્ષ સમજવા. જેમ જંગલમાંથી બહાર નીકળી નગરમાં જવા માટે સાર્થવાહે અને તેના પાંચ પુત્રોએ પુત્રીનું માંસ ખાધું, તેમ સાધુઓ ગુરુની આજ્ઞાથી ભવાટવી ઓળંગી શિવપુરી જવાને માટે, નહિ કે જીભના સ્વાદ કે વર્ણ, બળ કે રૂપની ખાતર આહાર કરે ।

નન્દિષેણનો પ્રબન્ધ—

'નંદી' ગામમાં સોમિલ નામના બ્રાહ્મણને સોમિલા નામની પત્ની હતી જન્મથી દરિદ્ર એવા આ દંપતીને નન્દિષેણ નામનો પુત્ર થયો, પરંતુ તેનો જન્મ થતાં તેમનું પરલોક ગમન થયું આ બાળક ગમે તેમ કરીને ઉછરી તો આવ્યો, પરંતુ નખથી માંડીને તે શિખા સુધી તેનાં સર્વે અંગો કદરૂપાં હતાં, તેવી ગામનાં ઢોર પણ તેને જોઈને બીતાં હતાં બિલાડી જેવા તેના નેત્રો, ગણપતિ જેવું તેનું પેટ, ઉંટ જેવા લાંબા હોઠ, હાથીની પેઠે બહાર નીકળેલા દાંત ઇત્યાદિ તેના કદરૂપ અવયવો તેની બેડોલતામાં ઓર વધારો કરતા હતા કે તેના સગાવહાલા પણ તેનો સત્કાર કરતા ન હતા આખરે કંટાળીને નન્દિષેણ પોતાના મામાને ઘેર ગયો ત્યાં તેને ઢોર ચારવાનું કામ સોંપવામાં આવ્યું બેડોળ હોવા છતાં તેને પરણવાના કોડ હતા તેથી તેના મામાએ ઘણે ઘેર આંટા કર્યા, પરંતુ કોઈ સ્થળેથી કન્યાની હા આવી નહિ આથી નન્દિષેણ નારાજ થયો તેને બળાપો કરતા અટકાવવા માટે તેના મામાએ પોતાની સાત પુત્રીઓમાંથી એક પરણાવવાની કબૂલાત આપી, પરંતુ પુત્રીઓને તે વિષે પૂછતાં તેમાંથી એકે પરણવાને તૈયાર ન થઈ, એટલું જ નહિ કિન્તુ જોરજુલમથી પરણાવવામાં આવશે તો અમે આપઘાત કરીશું એમ તેમણે કહી સંભળાવ્યું આ ઉત્તર સાંભળતાં નન્દિષેણના તો હાજા ગગડી ગયા નિરાશામાં ને નિરાશામાં તે મામાનું ઘર છોડી ચાલતો થયો કોઈ જાતનો ઉપાય નહિ સૂઝવાથી તે આપઘાત કરવા વનમાં ગયો ત્યાં પહાડ ઉપર ચઢી જેવો તે ઝંપાપાત કરવા જાય છે ત્યાં તો 'મા' એવો શબ્દ તેના કાને પડ્યો. આસપાસ જોયું પણ કોઈ નહિ દેખાયાથી ફરી તેણે ઝંપાપાતની તૈયારી કરી આ વખતે પણ 'મા' શબ્દ સંભળાયો તપાસ કરતાં એક ઝાડ નીચે કાયોત્સર્ગ મુદ્રામાં કોઈ

મુનિ ઊભેલા દેખાયા તેમની પાસે જઇ તેણે સવિનય પૂછ્યુ કે મારા જેવા દુ ખીને આપઘાત કરતા આપ શા સારૂ અટકાવો છો ? મુનિશ્રીએ જવાબ દીધો કે અપઘાત કરવાથી જે સુખ તું ચાહે છે તે મેળવી શકીશ નહિ, કિન્તુ ઉલટો વધારે દુ ખી થઇશ જેમ પરનો ઘાત કરવાથી પાપ લાગે છે, તેમ પોતાની હત્યા કરવાથી પણ પાપ જ લાગે છે, વાસ્તે તુ જો સુખનો અભિલાષી હોય, તો આ લોકમા અને પરલોકમા સુખકારી સયમનુ આરાધન કર આ વાત નન્દિષેણને ગળે ઉતરી, તેથી તેણે તે મુનિરાજ પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી સારો અભ્યાસ કરી તેઓ ગીતાર્થ થયા વળી તેમણે એવો ઘોર અભિગ્રહ લીધો કે મારે છઠે છઠે પારાણું કરવુ એટલુ જ નહિ પરતુ પારણાના દિવસે પણ આયબિલ (આચામ્લ) કરવુ વિશેષમા ગામમા કે આસપાસ જે કોઇ બાળ, વૃદ્ધ કે માદા મુનિ હોય તેની સેવા કર્યા પછી જ પારણુ કરવુ.

એક દિવસે, અવધિજ્ઞાનથી આ અભિગ્રહથી વાકેફગાર થયેલા ઇન્દ્રે સભામા નન્દિષેણની દૃઢતા વિષે પ્રશસા કરી બે મિથ્યાત્વી દેવો આ વાત માન્ય ન કરતા પરીક્ષા કરવા માટે આ લોકમા ઉતરી આવ્યા બન્ને જણે મુનિનુ રૂપ લીધુ તેમાથી એક માદો બન્યો અને બીજો દોડતો દોડતો પારણું કરવાની તૈયારીમા એવા નન્દિષેણ સમીપ આવી કહેવા લાગ્યો કે વાહ રે ! ગામ બહાર સાધુ માદા પડયા છે અને તુ તો તારા અભિગ્રહને કોરે મૂકી પારણું કરવા બેઠો છે ! આ સાંભળી આહારનુ પાત્ર મૂકી નન્દિષેણ ઊઠયા અને માદા સાધુને માટે પ્રાસુક (નિર્જીવ) જળ લાવવા નીકળ્યા જ્યા જ્યા તેઓ જાય ત્યાં ત્યા પેલો માયાવી સાધુ જળને દૂષિત કરતો ગયો. આખરે ઘણે ઘેર ભટકયા પછી તેમને યોગ્ય જળ મળ્યુ તે લઇ તેઓ માદા સાધુ પાસે આવ્યા આ સાધુને અતિસારનુ દરદ હોવાથી નન્દિષેણ તેના મલિન અગને ધોવા લાગ્યા એટલે તો દેવતાએ માયાથી તેમા અતિશય દુર્ગન્ધનો પ્રસાર કર્યો, પરતુ મુનિરાજ અકળાયા નહિ તેઓ તો આ માદા સાધુને ઉપાશ્રયે લઇ જવા તૈયાર થયા પોતાની ખાંધે આ સાધુને બેસાડી તેમણે ચાલવા માડયુ રસ્તામા ભર બજાર વચ્ચે માયાવી દેવે એમને વિષ્ઠાથી લીપી નાખ્યા, છતા તેની જુગુપ્સા ન કરતા તેઓ તેને પોતાને સ્થાનકે લઇ આવ્યા વિશેષમા આ મુનિ માટે તેઓ હજી ઔષધ લાવી શકયા નથી એમ વિચાર કરી તેઓ પોતાને કમનસીબ માનવા લાગ્યા આ પ્રમાણેના તેમના સુદૃઢ અને સુન્દર મનોભાવ જોઇ પરીક્ષા માટે આવેલા દેવતાઓ ખુશી થયા અને મુનિરાજ ઉપર સુગધી પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરી મહાત્માને પ્રણામ કરી તેઓ સ્વર્ગે ગયા,

૧ નન્દિષેણ મુનિવરે હજારો વર્ષો સુધી તપ કરી મરણાન્ત અવસ્થામાં અનશન અંગીકાર કર્યું. આ સમયે કોઇ ચક્રવર્તી પોતાની ૬૪૦૦૦ પત્નીઓ સાથે તેમને વાંદવા આવ્યો. આ સર્વાંગે સુન્દર સુન્દરીઓને જોઇને મારી તપશ્ચર્યા જો પ્રભાવશાળી હોય તો આવતા ભવમાં હું સ્ત્રીવલ્લભ થાઉં એવું તેણે નિયાણું બાંધ્યું. અંતમાં આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં તેઓ 'મહાશુક્ર' નામના સાતમા દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયા. ત્યાંથી ચ્યવીને તેઓ અંધકવૃષ્ટિની સુભદ્રા નામની પત્નીની કુખે વસુદેવ તરીકે અવતર્યા કે જેઓ કાલાંતરે શ્રીકૃષ્ણના પિતા થયા.

* * * *

जिने सिद्धे गुरौ चैत्ये, विनयः श्रुतधर्मयोः ।
श्रीसङ्घदर्शनाचार्यो-पाध्यायेष्वपि सर्वदा ॥१२६॥

एवं दशविधः कार्यो, विनयो दृष्टिरक्षणे ।
आशातना परित्यागो, भुवनोऽत्र निदर्शनम् ॥१२७॥—युग्मम्

દશ પ્રકારનો વિનય—

શ્લો૦—"તીર્થંકર, સિદ્ધ, ગુરુ, ચૈત્ય, શ્રુત, ધર્મ, [1]શ્રીસંઘ, સમ્યક્ત્વ, આચાર્ય અને ઉપાધ્યાયને વિષે એમ દશ પ્રકારે વિનય સમ્યક્ત્વના રક્ષણાર્થે સર્વદા કરવો તેમજ એ દશની આશાતનાને સદા ત્યજી દેવી. આ સંબંધમાં ભુવન(તિલક)નું ઉદાહરણ છે."—૧૨૬-૧૨૭

ભુવનતિલકનું ઉદાહરણ—

સ્પષ્ટી૦—'કુસુમપુર' નગરના ધનદ રાજાને પદ્માવતી રાણીથી ભુવનતિલક નામનો પુત્ર થયો હતો. તે ઉંમર લાયક થયો તેવામાં કોઇ વિદ્યાધરીએ 'રત્નસ્થલપુર'ના અમરચંદ્ર રાજાની પુત્રી યશોમતિ આગળ તેની પ્રશંસા કરી. તે સાંભળી યશોમતિ તેને વરવા અધીરી બની ગઇ. ખાવા પીવામાં પણ તેને આનંદ આવતો નથી એ જાણી અમરચંદ્રે સગપણ કરવા માટે પોતાના પ્રધાનને ધનદ રાજા પાસે મોકલ્યો. રાજાએ ખુશીથી એ વાત સ્વીકારી અને

1 આની અનુત્તર સ્તુતિ માટે જુઓ નંદીસૂત્રનો ઉપોદ્ઘાત (ગા. ૪-૧૭)

પ્રધાનનુ નમાન કરી પોતાના પુત્રને મત્રી, સામતો વગેરેની સાથે લગ્ન માટે વિદાય કર્યો

રસ્તામા 'સિદ્ધપુર' નામના ગામમા રાત્રે એકાએક ભુવનતિલકને મૂર્છા આવવાથી તે અચેતન થઇ ગયો અને તેની વાચા પણ બંધ થઇ ગઇ આવી મત્રી પ્રમુખના તો હોસ કોસ ઉડી ગયા, ઘણાએ ઉપાયો કર્યા, પરંતુ તેને કરાર વળ્યો નહિ

આ સમયે પાસેના ઉદ્યાનમા એક મહાત્માને કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયુ દેવોએ સુવર્ણ-કમલની રચના કરી એટલે તેના ઉપર બેસીને કેવલીએ અનુપમ દેશના દીધી અતમા રાજકુમારના કઠીરવ નામના મત્રીએ રાજકુમારને દર્દ મટશે કે નહિ અને તેને આવુ અચાનક દુખ આવી પડવાનુ શુ કારણ છે તે સર્વજ્ઞને પૂછયુ કેવલીએ કહ્યુ કે 'ધાતકી' ખડના 'ભરત' ક્ષેત્રમાં 'ભુવનાગાર' પુરમા એક આચાર્ય પોતાના અવિનયી અને મુનિઓના શત્રુ એવા ઇન્દ્રદત્ત શિષ્યને પાસે બેસાડી વિનય સાચવવાની શીખામણ દેતા હતા, પરતુ જેમ સર્પને દૂધ પણ ઝેરરૂપે પરિણમે તેમ આ શિક્ષાથી પોતાનું હિત સાધવાને બદલે ઇન્દ્રદત્ત તો આચાર્ય અને એની ઉપેક્ષા કરનારા અન્ય મુનિવર્યો ઉપર કોપાયમાન થયો સર્વેને મારી નાખવા માટે જળમા તાલપુટ ઝેર મેળવી તે પોતાના ઉપર તહોમત ન આવી પડે એ ઇરાદાથી વનમા નાસી ગયો પરતુ પાપીને કોઇ સ્થળે સુખ મળે કે? ત્યા એકાતમાં તે સૂઇ ગયો એટલામા ચોતરફ આગ લાગી અને તેમા તે બળી મુઓ અશુભ ધ્યાનને લીધે તે મરીને નરકે ગયો

અહિયા આચાર્ય તેમજ મુનિ-મણ્ડળ પેલુ પાણી પીવા જાય છે ત્યાં તો શાસન-દેવીએ તેમને તેમ કરતા અટકાવ્યા આથી આ પાણી નિર્જીવ સ્થળે ઢોળી દઇ બીજુ પાણી લાવી તેમણે તૃષા મટાડી

ઇન્દ્રદત્તનો જીવ નરકમાથી નીકળીને માછલા વગેરે તરીકે ભવો કરી કોઇક પુણ્યના પ્રભાવથી આ ભુવનતિલક નામનો રાજકુમાર થયો છે પૂર્વ ભવમા તેણે મુનિઓની હત્યા ચિંતવી હતી તેથી એ દુર્દશા પામ્યો છે, પરતુ આ મે કહેલો વૃત્તાન્ત એને કહેવાથી ભાન આવશે અને એ સાજો થશે. આ સાંભળી મન્ત્રીએ રાજકુમાર પાસે આવી તેને પૂર્વોક્ત વૃત્તાન્ત સભળાવ્યો આથી તેને ભાન આવ્યુ વિશેષમા તેને 'જાતિસ્મરણ' જ્ઞાન થવાથી કેવલી પાસે આવી તેણે દીક્ષા લીધી

આ વાતની યશોમતિને ખબર પડતા તે મૂર્છિત થઇ ગઇ પરતુ જીવ

ઉકાણે આવતા સાવધાન બની ક્ષણભગુર નાસારિક સુખની ઉપેક્ષા કરી માતાપિતાની અનુજ્ઞા મેળવી તેણે પણ દીક્ષા લીધી મત્રીના મુખથી આ બીના જાણતા ધનદ રાજાને હર્ષ શોક થયા, કિન્તુ પોતાના પુત્રે દીક્ષા લઈ લીધી હોવાથી હવે શુ થઇ શકે એમ વિચારી તે બેસી રહ્યો

આ બાજુ ભુવનતિલક મુનિવર અરિહતાદિ દશ પદનું ધ્યાન ધરવા લાગ્યા અને વિનય કરવામા એટલા તો આગળ વધી ગયા કે ગુરુ પ્રમુખે તેમની મુક્ત કઠે પ્રશસા કરી ૭૦ લાખ પૂર્વ સુધી નિર્મળ ચારિત્ર પાળી ૮૦ લાખ પૂર્વનુ આયુષ્ય પૂર્ણ કરી, પાદપોપગમન નામનુ અનશન કરી કેવલજ્ઞાન પામી તેઓ મોક્ષે ગયા

આ ઉપરથી પ્રશમરતિમા [1]૭૨ માથી ૭૪ મા સુધીના પદ્યોમા જે વિનયનો મહિમા ગાયો છે તેનો સાક્ષાત્કાર થાય છે

❧ ❧ ❧ ❧

सम्यक्त्वस्य भवेच्छुद्धिः, करणानां विशुद्धितः ।
एता विशुद्धयस्तिस्रो, रक्षन्ति दर्शन सदा ॥१२८॥

સમ્યક્ત્વની શુદ્ધિ—

શ્લો૦—" સમ્યક્ત્વની શુદ્ધિ કરણોની વિશુદ્ધિથી થાય (કાયિક, વાચિક અને માનસિક) એ ત્રણ વિશુદ્ધિઓ સદા સમ્યક્ત્વનુ રક્ષણ કરે છે "–૧૨૮

❧ ❧ ❧ ❧

---

૧ આ રહ્યાં તે આર્યા ૭૬માં રચાયેલા પદ્યો —
" विनयफल शुश्रूषा, गुरुशुश्रूषाफल श्रुतज्ञानम् ।
ज्ञानस्य फल विरति-विरतिफल चास्रवनिरोध ॥ ७२ ॥
संवरफल तपोबल-मथ तपसा निर्जरा फल दृष्टम् ।
तस्मात् क्रियानिवृत्ति क्रियानिवृत्तरयोगित्वम् ॥ ७३ ॥
योगनिरोधाद् भव-सन्ततिक्षय सन्ततिक्षयान्मोक्ष ।
तस्मात् कल्याणानां, सर्वेषा भाजन विनय ॥ ७४ ॥ "

અર્થાત્ વિનયનુ ફળ (ગુરુમુખથી ધર્મનુ) શ્રવણ કરવાની અભિલાષા છે આનું ફળ શ્રુત જ્ઞાન છે જ્ઞાનનું ફળ વિરતિ છે વિરતિ સેવવાથી આસ્રવ અટકે છે આવતા કર્મો રોકવાથી સંવર અને તેના ફળ તરીકે તપશ્ચર્યાનુ બળ પ્રાપ્ત થાય છે તપના બળથી નિર્જરા થાય છે એટલે કર્મ ખરી પડે છે આ પ્રમાણે યોગોનો નિરોધ થતા ભવની શ્રેણીનો સંહાર થાય છે અને એ સંહારથી મોક્ષ મળે છે તેથી સર્વ કલ્યાણોનુ વિનય ભાજન છે—કારણ કે

सदा जिनमते प्रीति-र्विशुद्धिर्मनसो मता ।
अनुसृत्यागम वाचा, प्रयुक्ता वचसां च सा ॥१२९॥

માનસિક અને વાચિક શુદ્ધિની વ્યાખ્યા—

શ્લો૦—" સર્વદા જિન–મતને વિષે પ્રેમ તે ' માનસિક વિશુદ્ધિ ' મનાય છે અને આગમને અનુસરીને યોજાયેલી વાણી તે ' વચનોની શુદ્ધિ ' છે "—૧૨૯

प्राणत्यागेऽपि यो नैव, जिनादन्य नमेत् कदा ।
कायशुद्धिर्मता तस्य, झटिति भवपारदा ॥१३०॥

કાયિક શુદ્ધિનુ લક્ષણ—

શ્લો૦—" પ્રાણ જતા રહે તોપણ જે વીતરાગ સિવાય અન્યને કદાપિ નમે જ નહિ, તેની શુદ્ધિ 'કાય–શુદ્ધિ' મનાય છે કે જે શુદ્ધિ ઝટ ભવનો પાર પમાડે છે. "—૧૩૦

जयसेना कालिकाचार्यो, वज्रकर्णस्तृतीयकः ।
मनोवाककाययोगेषु, योजनीया निदर्शने ॥१३१॥

શુદ્ધિઓના ઉદાહરણો—

શ્લો૦—" માનસિક, વાચિક અને કાયિક વ્યાપારોની વિશુદ્ધિઓને વિષે અનુક્રમે જયસેના, કાલકાચાર્ય અને વજ્રકર્ણના ઉદાહરણો ઘટાવવાં."–૧૩૧

જયસેનાનો વૃત્તાન્ત—

સ્પષ્ટી૦—'ઉજ્જયિની' નગરીમા સૂરસેન નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. ત્યા વૃષભ શેઠ અને તેની જયસેના નામની પત્ની રહેતાં હતાં આ દંપતી મોટી ઉમરના થવા આવ્યા છતા તેમને કોઈ સંતાન થયુ નહિ આથી પતિ વ્રતા તેમજ જૈન ધર્મને વિષે પ્રીતિ રાખનારી પત્નીએ પતિને બીજી સ્ત્રી સાથે લગ્ન કરવા વિનતિ કરી પતિએ કહ્યુ કે મારૂ મન વિષયાદિક સુખમા હવે રમતું નથી એટલે એ કાર્ય હું કરવા ખુશી નથી વિષયની ખાતર નહિ, પરતુ પુત્ર

વિના આગળુ દીપતુ નથી ઇત્યાદિ કારણને લઇને પુત્રોત્પતિ માટે આપ પરણો એમ પત્નીએ સૂચના કરી વૃષભ શેઠ મૌન રહ્યા એટલે જયસેનાએ સારા ઘરની ગુણસુંદરી નામની એક કન્યા સાથે તેમનું લગ્ન કરાવ્યુ દેખાવથી અને બાહ્ય વર્તનથી સુશીલ માલૂમ પડતી આ ગુણસુદરીને ઘરની સારસભાળ સોંપી જયસેના ધર્મ-સાધન કરવામા જોડાઇ ટુક સમયમા તો ગુણસુદરીએ એક પુત્રને જન્મ આપ્યો આથી વળી એનુ માન વિશેષ વધ્યુ

એકદા ગુણસુદરી પિયર ગઇ ત્યારે તેની માતા બધુશ્રીએ તેને પૂછ્યુ કે કેમ તુ સુખી તો છે ને ? ઉત્તર મળ્યો કે માથુ મુડાવીને વાર પૂછવો કે પાણી પીધા પછી ઘર પૂછવુ જેમ નિષ્ફળ છે તેમ મને સપત્નીના ઉપર આપીને સુખનુ પૂછવું એ મારા દુઃખની હાસી છે માએ આશ્વાસન આપતા કહ્યુ કે કઇ ફિકર નહિ હુ જયસેનાનો ઘાટ ઘડી કાઢુ છુ

એવામા એક વખને કોઇ કાપાલિક બધુશ્રીને ઘેર ભિક્ષા માટે આવી ચડ્યો તેને રોજ સારી સારી ભિક્ષા આપી રાજી કર્યો આથી કાપાલિકે પોતાના લાયક કામ બતાવવા સૂચવ્યુ બધુશ્રીએ જયસેનાને મારી નાખવા કહ્યુ. કાળી ચૌદશ આવતા એ સ્મશાનમા ગયો અને મુડદુ લાવી તેણે તેની પૂજા કરી વૈતાલિ વિદ્યાની અધિષ્ઠાયિકા દેવીનુ આહ્વાન કર્યું દેવી પ્રત્યક્ષ હાજર થતા કાપાલિકે તેને જયસેનાને મારવા જવાનુ ફરમાવ્યુ દેવી ગઇ તો ખરી, પરતુ જયસેનાને કાયોત્સર્ગ મુદ્રામા જૈન ધર્મને વિષે દૃઢ જોઇ તે સ્તબ્ધ થઇ ગઇ તેનું તેના ઉપર જોર ન ચાલતા તે ક્રોધાયમાન થઇ પાછી ફરી તેને આવતી જોઇ કાપાલિક પોબારા ગણી ગયો પ્રસગ મળતા ફરી બીજી વાર અને વળી ત્રીજી વાર પણ જયસેનાનુ ખૂન કરવા કાપાલિકે દેવીને મોકલી, પરતુ જૈન ધર્મના પ્રભાવથી તે આનો વાળ પણ વાકો ન કરી શકી ચોથી વાર કાપાલિકે તેને મોકલી, પરતુ સાથે સાથે એમ કહ્યુ કે ગુણસુન્દરી અને જયસેના એ બન્નેમાથી જે દુષ્ટ હોય તેને મારી નાખજે વૈતાલિ વિદ્યા આવી અને તેણે મહાપ્રપચવાળી અને દુષ્ટ આચરણવાળી ગુણસુન્દરીને કાય-ચિંતા માટે દરવાજા આગળ આવેલી જોઇ તેનુ માથુ તરવારથી ઉડાવી દીધુ આ વખતે પણ જયસેના કાયોત્સર્ગ મુદ્રામા ધ્યાનસ્થ હતી ધ્યાન પૂર્ણ કરી તે દરવાજા આગળ આવી તો ગુણસુન્દરી મરણને શરણ થયેલી તેના જોવામા આવી પોતાના ઉપર આથી ઘોર કલક આવી પડશે એમ વિચારી ત્યાથી તે પાછી ફરી અને ધ્યાનસ્થ થઇ રહી

આજે તો જયસેનાના રામ રમી જ ગયા હશે એવી આશાથી બધુશ્રી ગુણસુન્દરીને બીજે દિવસે સવારના મળવા આવી, પરતુ ત્યા તો પોતાની પુત્રીને મરણ પામેલી જોઇ તે તો સ્તબ્ધ થઇ ગઇ છતા તેણે દરબારમા જઇને

ફરિયાદ કરી કે જયસેનાએ શોક્યપણાથી મારી પુત્રીના પ્રાણ લીધા છે રાજા કોપથી કળકળી ઊઠયો અને કાયોત્સર્ગ-મુદ્રામા રહેલી જયસેનાને તેણે પકડી મગાવી તેને રાજાએ પ્રશ્ન પૂછયા, પરતુ તેણે કશો ઉત્તર આપ્યો નહિ એવામા શાસન-દેવીની પ્રેરણાથી પેલો કાપાલિક જ ત્યા આવી ચડયો અને તેણે અદ્ધર રહીને બધી વાત કહી દીધી જયસેના ઉપર પુષ્પની વૃષ્ટિ કરી તે વિદાય થયો રાજાને એવો ગુસ્સો ચડયો કે તેણે એકદમ બન્ધુશ્રીને દેશનિકાલની સજા કરી કોપ શાત થતા તેણે જયસેનાની ઘણી પ્રશસા કરી વિશેષમા સત્યશીલા જયસેનાને રાજાએ પૂછયુ કે આ જગતમા સાચો ધર્મ તેમજ સત્ય તીર્થ કયા છે ? તેણે પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે એકાતવાદી ધર્મો અસત્ય છે, જ્યારે અનેકાતવાદી-સ્યાદ્વાદી-જૈન ધર્મ સાચો છે વળી લોકમા પ્રસિદ્ધ ૬૮ તીર્થો તે કઇ આત્માને તારનાર નથી, પરતુ ખરૂ તીર્થ તો 'સિદ્ધાચળ' છે કે જ્યા અનત જીવો સિદ્ધિ-પદને પામ્યા છે અને પામશે

આ હકીકત સાભળી રાજા પ્રસન્ન થયો અને 'સિદ્ધાચળ'ની તે મુક્ત કંઠે પ્રશસા કરવા લાગ્યો અતમા તેણે જયસેનાને બહુમાનપૂર્વક વિદાય કરી તે ઘેર ગઇ અને પોતાનો મનુષ્ય-ભવ પૂરેપૂરો સાર્થક કરવા માટે તેણે પારમેશ્વરી પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરી અને તેમ કરી સ્વકાર્ય સાધ્યુ

કાલિકાચાર્યની કથા—

સ્પષ્ટી૦—'તુરમણી' નગરીમા કાલિક નામનો બ્રાહ્મણ રહેતો હતો તેને ભદ્રા નામની બેન હતી અને દત્ત નામનો ભાણેજ હતો કાલિકે જૈન મુનિવર પાસે ઉપદેશ સાભળી વૈરાગ્યથી દીક્ષા લઇ ક લાતરે આચાર્યપદ મેળવ્યુ

આ તરફ દત્તના ઉપર કોઇનો અકુશ નહિ હોવાથી તે ગાતે વ્યસનો સેવવા લાગ્યો અનુક્રમે તે ત્યાના જિતશત્રુ રાજાનો સેવક થયો પોતાની ચાલાકીથી રાજાને ખુશી કરી તે દીવાન થયો અને ધીરે ધીરે રાજ્ય-સત્તા પોતાના હાથમા જમાવી તેણે રાજાને કેદ કરી દીધો પછીથી તે આમ નિ શક બની યજ્ઞાદિમા બહુ જ ધન ખરચવા લાગ્યો

એક વેળા કાલિકાચાર્ય વિહાર કરતા કરતા દત્તના ગામમા આવી ચડ્યા જૈન ધર્મનો દ્વેષી હોવા છતા તે પોતાની માતાના આગ્રહથી મામાને મળવા ગયો ત્યા જઇ તેણે પૂછયુ કે યજ્ઞ કરવાથી શુ ફળ મળે ? આચાર્યે આડો ઉત્તર આપ્યો કે દયા કરવાથી ધર્મ થાય એ સાભળીને ફરી ફરીને દત્તે પોતાના પ્રશ્નનો ઉત્તર માગ્યો એટલે આચાર્યે કહ્યું કે યજ્ઞનું ફળ નરક છે વળી હે રાજન્ ! તું આજથી સાતમે દિવસે કુભીપાકની વેદના ભોગવી મરણ

પામી નરકે જવાનો છે દત્તે કહ્યું કે આની પ્રતીતિ શી ? આચાર્યે કહ્યું કે મરવાને આગલે દિવસે તારા મુખમાં વિષ્ઠા પડશે આથી ગુસ્સે થઈ દત્તે કહ્યું કે તારી શી ગતિ થશે ? આચાર્યે કહ્યું કે હું તો સ્વર્ગે જઈશ આ સાંભળી દત્તે આચાર્યને મારી નાખવાનો વિચાર કર્યો, પરંતુ તે મુલતવી રાખી તેની આસપાસ પાંચસે સિપાઈઓની ચોકી મૂકી તે ચાલતો થયો. તેનો વિચાર એવો હતો કે આજથી સાતમે દિવસે હું જીવતો રહ્યો તો મારે હાથે આને હણી નાખીશ

રાજ્ય-સ્થાનમાં આવી તેણે એવો હુકમ કાઢ્યો કે આજથી સાત દિવસ સુધી કોઈએ ગામમાં દીર્ઘ-શંકાએ જવું નહિ તેમજ રસ્તા સાફ રાખવા અને તેના ઉપર ફૂલો બીછાવવા છઠ્ઠા દિવસને ભૂલથી સાતમો દિવસ ધારી તે રાજ-દરબારમાંથી બહાર નીકળ્યો તે વખતે રાજમાર્ગમાં ફૂલ બીછાવનાર માળીને મલ-ત્યાગ માટે આકરી હાજત લાગી હતી એટલે ત્યાં જ તેણે મલોત્સર્ગ કર્યો અને તેના ઉપર ફૂલો પાથરી તે ચાલતો થયો. દત્ત રાજા અહીં આવી પહોંચ્યો ત્યારે એના ઘોડાનો પગ વિષ્ઠા ઉપર પડ્યો અને તેના છાંટા રાજાના મુખમાં પડ્યા દત્તે તરત જ પૂછ્યું કે આજે કેટલામો દિવસ છે ? બધા બોલી ઉઠ્યા કે આજે છઠ્ઠો દિવસ છે દત્ત ત્યાંથી વીલે મોઢે પાછો વળ્યો આ દરમ્યાન કારભારીઓએ મળી જઈને ખરા રાજા જિતશત્રુને કેદખાનામાંથી બહાર કાઢ્યો હતો અને તેને ગાદી સોંપી હતી પાછા ફરતા દત્તને અચાનક પકડી લઈ તેમણે રાજાના હુકમથી તેને કુંભીપાકમાં પચાવ્યો મરીને તે નરકે ગયો કાલાંતરે કાલિકાચાર્ય કાળ કરી સ્વર્ગ સંચર્યા

વજ્રકર્ણનો વૃત્તાંત--

કૈકેયી રાણીની પ્રેરણાથી વચનથી બદ્ધ થયેલા દશરથ રાજાના હુકમ અનુસાર વનવાસ સેવતા રામ લક્ષ્મણ અને સીતા સાથે ‘ પંચવટી ’ને માર્ગે થઈને ‘ અવંતી ’ જતા હતા તેવામાં રસ્તામાં કરિયાણા વડે પરિપૂર્ણ હાટો, ધન વગેરેથી સમૃદ્ધ ગૃહ અને ધાન્ય તથા વૃષભોથી યુક્ત ખેતરોથી વિભૂષિત પરંતુ નિર્જન એવું એક નગર તેમની નજરે પડ્યું આથી રામે લક્ષ્મણને તપાસ કરવા મોકલ્યો. રસ્તામાં એક માણસ મળ્યો તેની તરફથી એવા સમાચાર મળ્યા કે અહીં ‘ દશપુર ’ નગરમાં વજ્રકર્ણ રાજા રાજ્ય કરતો હતો તેને મૃગયાનું વ્યસન હોવાથી એક દિવસ તેના હાથે ગર્ભવતી હરણીનો શિકાર થઈ ગયો આની વિહ્વળ દશા જોઈ રાજાનું હૃદય પીગળ્યું અને પોતે પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યો એવામાં ફરતા ફરતા તેની નજર એક જૈન મુનિરાજ ઉપર પડી

તેમની પાસે જઇ તેમને નમસ્કાર કરી આત્મ-હિતનો માર્ગ બતાવવા તેણે વિનતિ કરી સમ્યક્ત્વ પૂર્વક હિંસાનો ત્યાગ એ આત્મહિત છે, અને વીતરાગ દેવ અને મોક્ષ-માર્ગના પ્રરૂપક બ્રહ્મચારી મુનિ સિવાય અન્ય કોઇને ન નમવું એ સમ્યક્ત્વ છે એવો ઉત્તર મળ્યો આ સાંભળી રાજાએ એવો નિયમ લીધો કે વીતરાગ દેવ અને સાચા મુનિ સિવાય મારે કોઇને નમવુ નહિ મહેલે પાછા આવતા તેને વિચાર થયો કે હુ તો 'અવતી' નગરીના સિંહરથ રાજાને ખંડણી ભરું છુ એટલે મારે તેને નમસ્કાર કરવો પડશે, અને એમ કરવાથી તો મારો નિયમ સચવાઇ નહિ રહે, વાસ્તે મારે શુ કરવુ? આવી તેણે પોતાની વીંટીમા મુનિસુવ્રતસ્વામીનુ બિંબ કરાવી તેને વંદન કરવા પૂર્વક જરૂરી પ્રસંગે સિંહરથને નમસ્કાર કરવો એવો તોડ કાઢ્યો

એક વખતે કોઇ એક જાણભેદુએ આ પડદો ચીરી નાખ્યો આથી નિંહરથે તેના ઉપર ચઢાઇ કરી સિંહરથ રાજા આવી પહોચે છે એવા ખબર અગાઉથી વજ્રકર્ણને 'કુંદનપુર'ના વૃશ્ચિક નામના એક શ્રાવક માર્ફતે મળી હતી પ્રસંગ એમ બન્યો હતો કે આ શ્રાવક માલ વેચવા 'અવતી' ગયો હતો ત્યા અનંગલતા નામની વેશ્યાને જોઇ મોહમુગ્ધ બની તેના પ્યારમાં તે સપડાઇ ગયો તે પણ વળી એટલે સુધી કે તેના કહેવાથી રાજ્ય-મહેલમા ચોરી કરવાને પણ તે ગયો ત્યા આગળ તેણે રાજા અને રાણીને વાતચિત કરતા સાંભળ્યા રાજા ઉદાસ હતો એટલે રાણીએ પૂછ્યુ કે હે પ્રાણનાથ! આજે ચિંતાતુર કેમ છો? રાજાએ જવાબ આપ્યો કે વજ્રકર્ણ મારો તાબેદાર હોવા છતા મારે ચરણે કપટથી મસ્તક નમાવે છે, શ્રાવકપણાનો ડોળ કરી તે વીતરાગ સિવાય અન્ય કોઇને નમતો નથી, વાસ્તે એને જ્યારે હુ ઠાર કરીશ ત્યારે મારૂ કાળજુ ટાઢુ થશે આ વેર લેવા હુ હવે ટુંક સમયમા પ્રયાણ કરનાર છુ આ સાંભળી વૃશ્ચિકને સદ્બુદ્ધિ સૂઝી તેણે વિચાર કર્યો કે ધન્ય છે વજ્રકર્ણ કે જે પોતાના નિયમ ઉપર મુસ્તાક છે, જ્યારે મને ધિક્કાર છે કે હું શ્રાવક-કુલમા અવતરી શ્રાવક હોવાનો દાવો કરતો છતો વેશ્યાના પાશમા સપડાઇ ચોરી કરવા નીકળ્યો છુ આમ વિચારી અનંગલતા પાસે પાછો આવી તેનાથી તે છૂટો થયો, જોકે એ વેશ્યાએ તે વેળા કામાસ્ત્રો પૂરેપૂરા અજમાવી જોયા આ શ્રાવકે આવી વજ્રકર્ણને આગળથી ચેતાવ્યો

આથી આને યોગ્ય સિરપાવ આપી વજ્રકર્ણ પોતાના ગામની પાસેના પરા વગેરેના માણસોને પોતાના ગામમા બોલાવી લઇ દરવાજા બંધ કરી અંદર ભરાઇ બેઠો બીજે દિવસે સિંહરથ અહીં આવી ચડયો અને તેણે ગામને ઘેરો ઘાલ્યો પછી દૂત મોકલી વજ્રકર્ણને કહેવડાવ્યુ કે રાજ્ય ભોગવવાની

ઇચ્છા હોય તો મને આવીને પ્રણામ કર, નહિ તો હું તારો ઘાટ ઘડી કાઢીશ. વજ્રકર્ણે પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે મારે રાજ્યની જરૂર નથી. મેં જે નિયમ લીધો છે તેને હું છેવટ સુધી પાળીશ. મને ધર્મ-દ્વાર આપ જેથી હું અન્યત્ર જાઉં અને મારા નિયમનો નિર્વાહ કરૂં. સિંહરથે તેની આ વાત ન સ્વીકારી, કિન્તુ તે એને મારી નાખવા તૈયાર થયો છે અને એથી આ નગર ઉજ્જડ જણાય છે.

આ પ્રમાણેની હકીકત સાંભળી રામે લક્ષ્મણને કહ્યું કે ચાલો, આપણે ત્યાં જઈએ, અને વળી વજ્રકર્ણ આપણો સહધર્મી છે, વાસ્તે આપણે એને બનતી મદદ પણ કરીએ. રામને 'દશપુર'ની બહાર રાખી લક્ષ્મણ નગરમાં ગયો. વજ્રકર્ણે તેને ભોજન માટે આમંત્રણ કર્યું. ત્યારે તેણે કહ્યું કે મારા મોટા ભાઈ અને ભાભી બહાર દેવકુલમાં છે, તેમના જમ્યા પછી હું ભોજન કરીશ. વજ્રકર્ણે રામ અને સીતાને પણ તેડાવ્યાં અને પછી બધાને ભાવથી જમાડ્યાં. પછી રામે લક્ષ્મણને સિંહરથ પાસે મોકલ્યો. ત્યાં જઈને લક્ષ્મણે કહ્યું કે મને દશરથ રાજાના પુત્રે મોકલ્યો છે અને કહેવરાવ્યું છે કે તારે વજ્રકર્ણ સાથે યુદ્ધ ન કરવું. સિંહરથે તેનો અનાદર કર્યો. એટલે લક્ષ્મણે તેની સાથે યુદ્ધ કરી તેને હરાવી દીધો. આથી તે શરણે આવ્યો. એટલે તેને હુકમ કર્યો કે વજ્રકર્ણને 'અવંતી'નું રાજ્ય આપ અને તેનો સેવક થઈને તું રહે. આ પ્રમાણે વજ્રકર્ણને સહાય કરી રામ વગેરે અન્યત્ર ચાલતા થયા. વજ્રકર્ણે અખંડિતપણે જીવન પર્યંત પોતાનો નિયમ પાળ્યો અને અંતમાં સ્વર્ગ સિધાવ્યો. કાલાંતરે તે મોક્ષે જશે.

शङ्का काङ्क्षा विचिकित्सा, श्लाघा मिथ्यादृशां तथा ।
तेषां परिचयस्त्याज्यः, सम्यक्त्वं दूषयन्ति यत् ॥१३२॥

પાંચ દૂષણો—

શ્લો૦—"શંકા, કાંક્ષા, વિચિકિત્સા, મિથ્યાત્વીઓની પ્રશંસા તથા તેમનો પરિચય એ ત્યજવા યોગ્ય છે, કેમકે તે સમ્યક્ત્વને દૂષિત કરે છે."—૧૩૨

पेयापो जितशत्रुश्च, दुर्गन्धा श्रेणिकप्रिया ।
सुमतिः ऋषिदत्ता च, ज्ञातानि सन्ति दूषणे ॥१३३॥

પાંચ દૂષણો પરત્વે ઉદાહરણો—

શ્લો૦—" પેયા (rice-gruel) ખાનાર, જિતશત્રુ, (નૃપતિ) શ્રેણિકની પત્ની દુર્ગન્ધા, સુમતિ અને ઋષિદત્તા એ દૂષણસૂચક ઉદાહરણો છે "—૧૩૩

પેયાપની કથા—

સ્પષ્ટી.—એક ગામમા બે સપત્નીઓ રહેતી હતી તે બનેને એકેક પુત્ર હતો. બને છોકરાઓ નિશાળેથી એક દિવસ ઘેર આવ્યા ત્યારે તેમને કકડીને ભૂખ લાગી હતી, પરતુ ઘરમા પેયા નામના પદાર્થ સિવાય કઈ ખાવાનુ હતું નહિ બેમાથી એક સપત્નીએ તેમને તે પદાર્થ આપ્યો આમા માખી પડેલી હતી, પરતુ તેની બેમાથી એકેને ખબર હતી નહિ બને જણા જુદા જુદા વાસણમા પેયા ખાઈ રહ્યા ત્યાર બાદ થોડી વારમા તે બનેને ઉલટી થઇ આ પૈકી એક છોકરાએ વિચાર્યું કે પીરસનાર આ મારી મા સાવકી હોવાથી તેણે મને મારી નાખવા માટે જરૂર ઝેર ભેળવ્યુ હોવુ જોઈએ વહેમમા ને વહેમમા એ તો બેચેન થઇ ગયો અને એમાથી એને ઉગ્ર રોગ લાગુ પડયો અને થોડા દિનસમા તે મરી પણ ગયો બીજા છોકરાએ વિચાર કર્યો કે પીરસનાર મારી સગી મા હતી એટલે તે મને ઝેર આપે જ નહિ આમ તે નિ સશય રહ્યો અને તેનો વ્યાધિ વધ્યો નહિ અને તે તેવી મરણ પણ પામ્યો નહિ

આ ઉપરથી સાર એ નીકળે છે કે ખોટી ખોટી શકા રાખવાથી અનેક સકટો ઊભા થાય છે, વાસ્તે સર્વજ્ઞના વચનમા પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખવો હિતકર છે.

જિતશત્રુનો વૃત્તાન્ત—

' વસતપુર ' નગરમા જિતશત્રુ નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો એના મત્રીશ્વરનુ નામ મતિસાગર હતું એક દિવસ કોઇ અશ્વનો વ્યાપારી અનેક દેશના ઉત્તમ અશ્વો લઇ રાજસભામા આવ્યો તેમાથી અશ્વ-પરીક્ષા કરીને રાજાએ ઘોડાની એક જોડી ખરીદી એના વેગની વાકેફગાર થવા માટે એક ઘોડા ઉપર રાજા બેઠો અને બીજા ઉપર મત્રીશ્વર આરૂઢ થયો આ બને ઘોડાઓને વિપરીત શિક્ષા મળેલી હોવાથી તે પવનવેગે દોડયા અને જોતજોતામા રાજા અને પ્રધાન સૈન્યથી વિખૂટા પડી ગયા ઘોડાઓએ તેમને એક નિર્જન અરણ્યમા લાવી મૂક્યા શ્રમ, ક્ષુધા અને તૃષાથી આકુળ વ્યાકુળ બનેલા તેઓ જળ અને ફળ માટે ભમતા ભમતા એક ઝરા આગળ આવી પહોચ્યા તે ઝરાનુ નિર્મળ જળ પીને અને આસપાસથી ફળ મેળવી તેનો આહાર કરી મનમા ધીરજ ધરીને તેઓ ત્યા કાળ નિર્ગમન કરવા લાગ્યા શોધ કરતા કરતા સૈનિકો ઘણે દિવસે ત્યા આવી ચડયા પછી સૈન્ય સહિત રાજાએ અને

મંત્રીશ્વરે પોતાના નગરમાં પ્રવેશ કર્યો. ઘણા દિવસ સુધી અરણ્યમાં ભૂખમ વેઠેલો હોવાથી રાજાએ રસોઇઆઓને હુકમ કર્યો કે સર્વે જાતનાં ભોજ તૈયાર કરો. તે તૈયાર થતા રાજાએ તેનું આકંઠ ભોજન કર્યું. એથી તે વિસૂચિકાનો રોગ થયો અને અતિશય વેદના થઇ. રાજા આર્તધ્યાન ધ્યાતાં મરીને દુર્ગતિમાં ગયો.

મતિસાગર મંત્રી તો ખરેખર બુદ્ધિનો નિધાન હતો. એટલે પોતાના શરીરની સ્થિતિને લક્ષ્યમાં રાખીને વમન, વિરેચન વગેરે દ્વારા શરીરનું શોધન કરી ઉચિત આહાર વડે તે પોતાના શરીરને પોષવા લાગ્યો અને ચિરકાળ પર્યંત પોતાના દિવસો સુખેથી ગુજારવા લાગ્યો.

આ કથાનો ઉપનય એ છે કે રાજા અને પ્રધાન જેવા સંસારી જીવો છે. તેમાં જેઓ અન્યાન્ય દર્શનોની આકાંક્ષા રાખે છે, પવનના સપાટાથી જેમ ધ્વજા હાલે તેમ જેઓ અસ્થિર ચિત્તવાળા છે, જેમની આસ્થા કાચની બંગડી ની પેઠે ક્ષણભંગુર છે તેઓ અકરાંતિયાની પેઠે ભોજન કરનારા રાજાની માફક અતૃપ્ત રહી દુર્ગતિના ભાજન બને છે, જ્યારે જેમણે પરમાર્થનો સુનિશ્ચય કર્યો છે, જેઓ સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ સમજ્યા છે, જેમણે ઇતર દર્શનોની નિંદા રતા જોઇ તેનો ત્યાગ કર્યો છે તેઓ મંત્રીશ્વરની પેઠે સુખી થાય છે.

દુર્ગન્ધાનું ઉદાહરણ—

'રાજગૃહ' નગરીના શ્રેણિક રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેવામાં એ નગરીના બહારના ઉદ્યાનમાં **મહાવીર** પ્રભુ પધાર્યા. તેમને વંદન કરવા માટે ઘણા ઠાઠમાઠથી શ્રેણિક જવા નીકળ્યો. તેવામાં માર્ગમાં અત્યંત દુર્ગંધ ફેલાતી હોવાથી તેના એક સૈનિકે નાકે આડું વસ્ત્ર રાખ્યું. આ જોઇને આનું શું કારણ છે એમ રાજાએ પૂછ્યું. તપાસ કરતાં માલૂમ પડ્યું કે કોઇક તરતની જન્મેલી બાલિકાના શરીરમાંથી આ અસહ્ય દુર્ગંધ ફેલાઇ રહી છે, આથી ત્યાંથી પસાર થતા લોકો નાકે આડું વસ્ત્ર રાખીને જાય છે. રાજાએ તો એમ જ કહ્યું કે હોય, એમાં નું? એ તો પુદ્ગલોનું પરિણામ છે. પછી તેણે સમવસરણમાં જઇ પ્રભુને પૂછ્યું કે મેં માર્ગમાં જે દુર્ગન્ધાને જોઇ તેણે પૂર્વ ભવમાં એવું શું પાપ કર્યું છે કે જેથી તેના શરીરમાંથી આવી ખરાબ વાસ ફેલાય છે? ભગવાને ઉત્તર આપ્યો કે આ નગરીની પાસે 'વાણિજ્ય' નામના પરામાં **ધનમિત્ર** નામનો શેઠ વસતો હતો. તેને **ધનશ્રી** નામની પુત્રી હતી. એક વેળા તેના લગ્ન-પ્રસંગે કોઇ જૈન મુનિ ગોચરી અર્થ આવી ચડ્યા. તેમને જોઇને શેઠે પુત્રીને તેમને યોગ્ય આહારાદિ આપવા સૂચવ્યું. પિતાની આજ્ઞાને માન આપવા

સોળે શૃંગારથી સજ્જિત, ઉત્તમ વસ્ત્રોથી અલંકૃત અને અનેક સુગંધી પદાર્થોથી સુવાસિત દેહવાળી તે તરુણીએ મુનિનો યથાયોગ્ય સત્કાર કર્યો પરંતુ તે સમયે તે મહાત્માના મલિન શરીરમાંથી વાસ મારતી હતી તેને લઈને તેણે મો મચકોડયું, અને જુવાનીના તોરમાં તે વિચારવા લાગી કે આ નિષ્પાપ જિન-માર્ગમાં વર્તનારા મુનિઓ અચિત્ત જળથી સ્નાન કરતા હોય તો તેમના સંયમમાં શો દોષ લાગે ? આ પ્રમાણેનો અનુચિત વિચાર કરવાથી તેણે દુષ્ટ કર્મ બાંધ્યું. તેની આલોચના કર્યા વિના તે કાલાંતરે મરણ પામી અને આ નગરીની એક ગણિકાને પેટે અવતરી તે ગર્ભમાં આવી ત્યારે તેની માતાને ઘણું દુઃખ થયું, તેવી ગર્ભપાત માટે તેણે અનેક ઉપાયો યોજ્યા, પરંતુ તેમાં તે ફલીભૂત થઈ નહિ વળી જન્મતા જ તેના શરીરમાંથી અસહ્ય દુર્ગંધ નીકળતી જોઈ વિષ્ટાની જેમ તે ગણિકાએ તેનો ત્યાગ કર્યો તે જ બાળકી હે રાજન્! આજે તારી નજરે પડી

આ સાંભળી શ્રેણિકે પૂછ્યું કે હે નાથ ! એની શી ગતિ થશે ? પ્રભુએ કહ્યું કે એણે પૂર્વે જે દુષ્ટ કર્મ ઉપાર્જન કર્યું હતું તે હવે ભોગવાઈ ગયું છે, અને તે ભવમાં સુપાત્ર-દાન દેવાથી જે શુભ કર્મ બાંધ્યું હતું તેનો હવે ઉદય થવાથી તેનું શરીર કસ્તૂરી, અંબર, બરાસની જેમ સુગંધમય બની ગયું છે વિશેષ શું કહેવું ? હે રાજન્ ! એ તારી પટરાણી થશે તેની નિશાની એ છે કે તમે બંને જણા પાસા ખેલશો તે વારે જે જીતે તે બીજાના ખાંધે ચઢે એવી શરત કરશો અને તેમાં આ દુર્ગંધા જીતતાં તે તેમ કરશે આ હકીકત જાણી આશ્ચર્ય પામતો રાજા પોતાને સ્થાનકે ગયો

આ તરફ દુર્ગન્ધાનું શરીર સુગંધમય બની ગયું હતું ત્યાંથી પસાર થતી એક ગોવાળણે આ બાલિકાને જોઈ એટલે પોતાને છોકરી ન હોવાથી તેને તે લઈ ગઈ અને પાળી પોષીને મોટી કરી તેની જુવાની ખીલતાં તો તેના રૂપ, કાંતિ અને લાવણ્ય એવા દેદીપ્યમાન બની ગયા કે ભલભલા તેને જોઈને ચકિત થઈ જતા

એકદા કૌમુદી-મહોત્સવના સમયે શ્રેણિક અભયકુમાર સાથે ગામ બહાર ક્રીડા કરવા જતો હતો ત્યારે આ યુવતિને જોતાં જ તે મોહિત થઈ ગયો તે તેની પાસે ગયો અને લઘુ લાઘવી કળાથી જોતજોતામાં તેણે તેના વસ્ત્રના છેડે પોતાના નામાંકિત મુદ્રિકા બાંધી દીધી પાસે ઊભેલા અભયકુમાર જેવા ચતુરને પણ તેની કંઈ ખબર પડી નહિ પછી રાજાએ બૂમ પાડવા માંડી કે મારી કોઈ મુદ્રિકા ચોરી ગયું જણાય છે એની તપાસ કર્યા વિના ગટેલે પાછા ન આવવું એમ અભયકુમારને કહી તે સ્વસ્થાનકે ગયો

અભયકુમારે નગરના ત્રણ તરફના દરવાજા બધ કરાવ્યા અને ચોથે દરવાજે ઝડતી લેવા તે પોતે ઊભો રહ્યો તપાસને અતે એ મુદ્રિકા દુર્ગન્ધા પાસેથી નીકળી તેની ઉલટ સુલટ પરીક્ષા લીધી પણ તે નિર્દોષ જણાઇ એટલે આ ચતુર ચેતી ગયો કે આના ઉપર કામાતુર થઇ જવાથી પિતાશ્રીએ જ આ કપટ-નાટક ભજવ્યો જણાય છે આમ વિચારી દુર્ગન્ધાને સાથે લઇને તે પોતાના પિતા શ્રેણિક પાસે આવ્યો અને કહ્યુ કે હે મહારાજ! આપના ચિત્તની ચોરી કરનાર પાસેથી આ મુદ્રિકા મળી છે આપ કબૂલ કરો કે નહિ પણ આ મુદ્રિકાએ જ આપની પોલ ઉઘાડી પાડી દીધી છે રાજા આ સાભળી હસ્યો પછી દુર્ગન્ધાના ઉછેરનારને બોલાવી તેની સમતિથી રાજાએ તેની સાથે લગ્ન કર્યું અને જોતજોતામા રાજાની મહેરબાની તેના ઉપર એટલી બધી વધી ગઇ કે તેને પટરાણીનુ પદ મળ્યુ.

એક દિવસ રાજા આ દુર્ગન્ધા સાથે પાસા ખેલતો હતો ત્યારે મહાવીરે કહ્યુ હતું તેમ બન્યુ આ સમયે એને એ વિચાર આવ્યો કે નીચ કુળમાં જન્મેલી જે માન પામે તોપણ તે પોતાની જાત પર ગયા વિના રહેતી નથી આથી તેનું સુખ જરા મલકાયુ તેને જોઇ દુર્ગન્ધાએ પૂછ્યુ કે આ હાસ્યનો શો હેતુ છે? શ્રેણિકે મહાવીરે કહેલી હકીકત અથથી તે ઇતિ સુધી કહી બતાવી આથી દુર્ગન્ધાને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો અને તેણે પ્રભુ પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી આમ કરી તેણે પોતાનુ જીવન સફળ કર્યું

સુમતિની કથા—

'મગધ' દેશમા આવેલા 'કુશસ્થલપુર' નગરને વિષે જીવાદિક નવ તત્ત્વના જાણકાર બે ધનાઢ્ય ભાઇઓ વસતા હતા એકનુ નામ સુમતિ હતું, અને બીજાનુ નામ નાગિલ હતુ કર્મવશાત્ તેઓ એટલા બધા નિર્ધન થઇ ગયા કે તેમને પોતાનુ ગામ છોડવાનો વારો આવ્યો, કિન્તુ તેમણે છળ કપટ કરી ધન મેળવવા વિચાર સરખોએ કર્યો નહિ

પરદેશ જતા રસ્તામા પાચ સાધુ અને એક શ્રાવક તેમની નજરે પડ્યા આનો સઘાત કરવા નાગિલે સુમતિને કહ્યુ એટલે તેણે હા પાડી આગળ ચાલતા નાગિલને પ્રતીતિ થઇ કે આ સાધુઓ તો કુશીલ છે અને તેમનો સગ કરવો કે તેમની સાથે વાર્તાલાપ કરવો તે સમ્યક્ત્વને દૂષિત કરવા જેવુ છે આથી તેમનો ત્યાગ કરવા તેણે સુમતિને કહ્યુ સુમતિએ તેની વાત ન સ્વીકારી અને ઉલટુ કહેવા લાગ્યો કે તુ એવો તે કેવો મોટો શ્રાવક થઇ પડ્યો છે કે શુદ્ધ ગોચરી કરનારા, વિવિધ તપસ્યા આદરનારા

અનેક ગુણોથી અલકૃત એવા આ સાધુઓને કુશીલ-અનાચારી કહેવા તું તત્પર થયો છે? નાગિલે ઉત્તર આપ્યો કે હે ભાઇ! મને કઇ એમના ઉપર દ્વેષ નથી, પરતુ તીર્થંકરે કુશીલના જે લક્ષણો બતાવ્યા છે તે લક્ષણોથી લક્ષિત આ સાધુઓ છે એવી મારી ખાતરી થવાથી જ હું તેમ કહી રહ્યો છુ આ સાભળીને સુમતિ બોલી ઊઠયો કે જેવો તુ અક્કલનો બારદાન છે તેવો તારો તીર્થંકર પણ હશે કે જેણે આવા શુદ્ધ સાધુઓનો ત્યાગ કરવાનો તને ઉપદેશ આપ્યો છે આ સાભળતા જ નાગિલે સુમતિના મુખ ઉપર આડો હાથ દીધો અને કહ્યુ કે હે ભાઇ! શા સારૂ તીર્થંકરના અવર્ણવાદ બોલી તુ ઘોર પાપનો ભાગીદાર થાય છે? સાભળ, આ સાધુઓની ઓઢણી વિનાની સ્ત્રી તરફ નજર પડી, પરતુ તેને પાછી ખેચી લેવાને બદલે તેઓ તેને ધારી ધારીને જોવા લાગ્યા વળી પ્રતિક્રમણ કરતી વેળા તેની તેમણે આલોચના પણ લીધી નહિ વળી આજે જ સવારે તેમણે હરિતકાયનો સઘટ્ટો કર્યો અને કાચા પાણીનો પરિભોગ પણ કર્યો એવા એમના શાસ્ત્ર-વિરુદ્ધના અનેક આચરણો જોઇને તો હુ તેમનો ત્યાગ કરવા તને સૂચના કરૂ છુ ધૂળ ઉપર લીંપણની જેમ આની સુમતિ ઉપર કઇ અસર ન થઇ એટલે તેને પડતો મૂકી નાગિલ અન્યત્ર રવાના થયો

આ તરફ સુમતિ પેલા સાધુઓ ભેગો થઇ ગયો, અને વખત જતા તેણે તેમની પાસે દીક્ષા પણ લીધી કાજળમા કાજળ મળી જાય તેમ કુશીલોમા કુશીલ મળી ગયો

કાલાતરે બાર વર્ષનો ભયકર દુકાળ પડયો ત્યારે વિવિધ જાતના કુકર્મો કરી આ સાધુઓએ પોતાની સસાર-યાત્રા ચાલુ રાખી અતમાં મરીને એ પાચ સાધુઓ વ્યતરોના વાહન તરીકે ઉત્પન્ન થયા ત્યાથી મ્લેચ્છ તરીકે અવતરી, મદ્ય માસાદિનુ સેવન કરી તેઓ સાતમી નરકે જશે ઘણો વખત સસારમા રઝળી ત્રીજી ચોવીસીમા તેમાથી ચાર જણા સમ્યક્ત્વ પામશે અને ત્યાથી ત્રીજે ભવે મોક્ષે જશે, પરતુ એ પૈકી સૌથી મોટો સાધુ અભવ્ય હોવાથી સસારમા સદાને માટે રખડયા કરશે સુમતિ ભવ્ય જીવ હોવા છતા તેણે મહામિથ્યાત્વના ઉદયથી દ્વાદશાગીની અવહીલના કરી તેવી તે મરીને [1]પરમાધાર્મિક તરીકે ઉત્પન્ન થયો ત્યાથી ચ્યવીને તે [2]અડગોલિક મનુષ્ય તરીકે આઠ વાર લાગલાગટ જન્મશે ત્યારબાદ નવમે ભવે વ્યતર, દશમે વનસ્પતિમા લીંબડો, અગ્યારમે માનવ સ્ત્રી, બારમે છઠ્ઠી નરકનો અતિથિ, તેરમે કુષ્ઠી મનુષ્ય, ચૌદમે હાથી અને પદરમે સાધારણ નિગોદ થશે ત્યા ઘણો કાળ રખડી

૧-૨ જુઓ આર્હતદર્શનદીપિકા પૃ ૪૮૯

બાળક થશે અને પછી મનુષ્ય થશે એ પ્રમાણે ઘણા કાળ કરી ૧ ,ભ ૮ ટણમા નવતરી દીક્ષા લઈ કાળ કરી તે 'અનુત્તર' વિમાનમા ગયો ... ત્યાંથી મહાત્મ્યગર્દાટ ચક્રવર્તી થઈ દીક્ષા લઈ 'દેવત્વ' પ્રાપ્ત ... ૪૨. આ ગમાદોની હકીકત મહાનિશીથના ચોથા અધ્યયનથી ... જોતાં

રજ્જુવિદત્તાની કથા—

'ભરત'ક્ષેત્રમા 'વર્ધમાન' નગરમા કુશળ નૃપતિનો નંદન ... નરેશ્વર રાજ્ય કરતો હતો તે વેળા એ નગરમા રૂપસેન નામનો મોટી રિદ્ધિવાળો સાર્થવાહ વસતો હતો જૈન ધર્મના રાગી આ સાર્થવાહને ... નામની પત્ની હતી સંસારસુખ ભોગવતા આ દંપતીને ... અને ... એમ બે પુત્રો અને રૂપવિદત્તા પુત્રી થયા હતા રૂપવિદત્તાના ... પામીને અનેક ઉમેદવારોને એને પરણવાના ... સાર્થવાહે એવું જાહેર કર્યું હતુ કે સુંદર રૂપ, સંપત્તિ ... જૈન ધર્મી હોય તો તેને મારી પુત્રી ન આપતા ... ધર્મી હોય તો તેને મારી પુત્રી પરણાવવા તૈયાર છું ... 'ચંપા' નગરથી રુદ્રદત્ત નામનો સાર્થવાહ 'વર્ધમાન' નગરમા આવ્યો ... પોતાના મિત્ર કુબેરદત્તને ઘેર ઉતર્યો એક દિવસ ... રૂપવિદત્તા ... હતી તે એની નજરે પડી આથી એણે પોતાના મિત્રને પૂછ્યુ કે રૂપસેનની પુત્રી આ જ કે? કુબેરદત્તે કહ્યુ કે હા, પરંતુ એને પરણવું હોય તો જૈન બનવુ પડશે કામાતુર શુ ન કરે? રુદ્રદત્તે કપટ પૂર્વક જૈન ધર્મ અનુસાર જીવન ગુજારવા માંડ્યુ દેવ, ગુરુ અને સાત ક્ષેત્રની આરાધના કરવામાં તે એટલો બધો રસ બતાવવા લાગ્યો કે એ જોઈને રૂપસેન રાજી રાજી થઈ ગયો અને એણે પોતાની પુત્રીને ઉત્સાહથી એની સાથે પરણાવી

રુદ્રદત્ત સનરાને ત્યા રૂપવિદત્તા સાથે આનંદ પૂર્વક દિવસ પસાર કરવા લાગ્યો. એવામા એક દહાડા એના પિતાશ્રીનો પત્ર આવતા રૂપસેનની રજા લઈ રૂપવિદત્તા સાથે તે પોતાને ગામ જવા નીકળ્યો પોતાને ઘેર પહોંચ્યા બાદ ધીરે ધીરે જૈન ધર્મને એ તિલાજલિ આપતો ગયો અને મિથ્યાદષ્ટિના સંગતવ

---

૧ જુઓ આર્હતદર્શનદીપિકા (પૃ ૪૬૩)

૨ શ્રીહંસવિજયજી જૈનલાઇબ્રેરી ગ્રંથમાળા ન ૯ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયેલ અને ત્યા રચાયા મુજબ શ્રીભદ્રબાહુપ્રણીત વસુદેવહિંડીમાંથી ઉદ્ધૃત તેમજ મને શાંતમૂર્તિ મુનિરાજ હંસવિજયજી તરફથી ભેટ મળેલ શ્રીનર્મદાસુન્દરીકથાને આધારે આ અત્ર આલેખવામાં આવી છે

ધી-પરિચયથી ઋષિદત્તા પણ મિથ્યાદૃષ્ટિ બની ગઇ, કેમકે શુ સુવર્ણ અગ્નિના સયોગથી તદ્રૂપ બની જતુ નથી કે ? ઋષિદત્તાના માબાપને ખબર પડી કે પોતાની પુત્રીએ જૈન ધર્મ ત્યજી દીધો છે એટલે એની સાથે પત્રવ્યવહાર પણ તેમણે બધ કર્યો

કાલાંતરે ઋષિદત્તાએ એક પુત્રને જન્મ આપ્યો એનુ નામ મહેશ્વરદત્ત રાખવામા આવ્યુ આ તરફ મહેશ્વરદત્તના મામા મહદેવની ભાર્યા સુન્દરીને પેટે એક પુત્રી-રત્નનો જન્મ થયો એનુ નામ નર્મદાસુન્દરી પાડવામા આવ્યુ યૌવન પ્રાપ્ત થતા તો આ કન્યાનુ રૂપ અતિશય મનોહર બની ગયુ એના રૂપની અનેક સ્થળે તારીફ થવા લાગી એ વાત એક દહાડો ઋષિદત્તાને કાને પડી આ સાભળીને તેને ઘણું દુ ખ થયુ, કેમકે તે વિચારવા લાગી કે મેં જૈન ધર્મનો ત્યાગ કર્યો છે એટલે મારા જેવી નિર્ભાગ્યના પુત્રને આ કન્યા કોણ આપે ? તેને વિલાપ કરતી જોઇ મહેશ્વરદત્તે પોતાના પિતાને કહ્યુ કે મને મારે મોસાળ મોકલો તો વિનયાદિથી માન સ્વજનોને રજિત કરી નર્મદાસુન્દરીનુ પાણિગ્રહણ કરી હું મારી માતાના શોકને દૂર કરૂ માતાપિતાની અનુજ્ઞા મેળવી મોટી ધામધૂમ પૂર્વક તે પોતાના માતામહને ઘેર આવી પહોચ્યો ત્યા તેણે માતામહાદિનો વિનય સાચવવામા જરાએ ખામી આવવા દીધી નહિ આથી તેઓ એના ઉપર પૂર્ણ સ્નેહ રાખવા લાગ્યા મહેશ્વરદત્તે નર્મદાસુન્દરી સાથે પોતાનુ લગ્ન કરવા કહ્યુ ત્યારે તેને જવાબ મળ્યો કે તારા પિતાએ અમને ઠગ્યા અને વળી તારી માતા પણ એ શઠની સોબતથી મિથ્યાત્વી થઇ તો અમારી આ ગુણવતી, શીલવતી, રૂપવતી, જૈનધર્મી નર્મદાસુન્દરીને તારા જેવા મિથ્યાત્વીને આપીને શુ અમે અમારા હાથે પગમા ફરીથી કુહાડો મારીએ ? આ પ્રમાણેના પ્રશ્ન-ઉત્તર ઘણી વાર થતા વખત જતા મહેશ્વરદત્તનુ ચિત્ત જૈન ધર્મ તરફ ઢળ્યુ અને નર્મદાસુન્દરી દ્વારા તે પ્રતિબોધ પામ્યો ધીરે ધીરે તે ચુસ્ત શ્રાવક બન્યો તેને પરમ આર્હત બનેલો જાણી અને ધર્મભ્રષ્ટ નહિ થાય તેની પૂર્ણ પ્રતીતિ થતા એના મામાએ પોતાની પ્રિય પુત્રી સાથે એનુ લગ્ન કર્યું થોડા દિવસ બાદ પોતાના સ્વજનોની રજા મેળવી મહેશ્વરદત્ત નર્મદા સુન્દરીને સાથે લઇને પોતાના ઘેર આવ્યો પોતાનો મનોરથ સિદ્ધ થયેલો જોઇ ઋષિદત્તાના આનદનો પાર રહ્યો નહિ ધીરે ધીરે નર્મદાસુન્દરીએ પોતાના સાસુ સસરાને પોતાના ગુણો વડે વશ કર્યાં અને તેમને જૈન ધર્મમા દૃઢ બનાવ્યા આ પ્રમાણે ઉભય કુલ ઉદ્ધારિણીને હાથે ઋષિદત્તા ફરીથી આર્હત ધર્મ પામી અને તે તેમજ તેનો પતિ પણ સાચા જૈન ધર્મી બન્યા

सिद्धान्ती धर्मसारयाता, वादी नैमित्तिकस्तथा ।
तपस्व्यनेकविद्याभृत्, सिद्ध· कवि· प्रभावका ॥१३४॥

આઠ પ્રભાવકો—

શ્લો૦—"સિદ્ધાન્તના જાણકાર, ધર્મનો ઉપદેશ આપનાર, વાદી, નિમિત્ત, તપસ્વી, અનેક વિદ્યાઓને ના ણ કરનાર, સિદ્ધ અને કવિ એ પ્રભાવકો છે"–૧૩૪

दशपूर्वी वज्रसूरिश्च, मल्लवादी विचक्षण· ।
भद्रबाहुर्मुनिर्विष्णु–र्हेमचन्द्रो मुनीश्वर· ॥ १३५ ॥
पादलिप्तस्तथा वप्प–भट्टिश्चैते प्रभावका ।
अनुक्रमेण विज्ञेया·, सम्यग्मार्गस्य सर्वदा ॥॥१३६॥–युग्मम्

પ્રભાવકોના નામો—

શ્લો૦–"દશ પૂર્વના જાણકાર [1]વજ્રકુમાર, વિચક્ષણ મલ્લવાદી, ભદ્રબાહુ-(સ્વામી), વિષ્ણુ(કુમાર) મુનિ, હેમચન્દ્રસૂરિ, પાદલિપ્ત(સૂરિ) અને [2]બપ્પભટ્ટિ-(સૂરિ) એ અનુક્રમે શુદ્ધ માર્ગના પ્રભાવકો સદા જાણવા"–૧૩૫-૧૩૬

स्थैर्यं प्रभावनाऽऽवश्य–कादिक्रियासु कौशलम् ।
अर्हदादिषु यद् भक्ति–रान्तरिकी चतुर्थकम् ॥ १३७ ॥
पञ्चम तीर्थसेवारय–मेव भूषणपञ्चकम् ।
सम्यक्त्व भूषयत्येव, तत् कार्यं सर्वशक्तित ॥१३८॥–युग्मम्

પાચ ભૂષણો—

શ્લો૦–"સ્થિરતા, પ્રભાવના, આવશ્યક વગેરે ક્રિયાઓને વિષે કુશળતા, તીર્થંકર પ્રમુખને વિષે જે આન્તરિક ભક્તિ એ ચોથુ અને તીર્થસેવા એ પાચમુ

---

૧ સિદ્ધાન્તજ્ઞ અને ધર્મવાદી એ બને પ્રભાવકના દૃષ્ટાંત તરીકે એમનો ઉલ્લેખ છે એમનુ તેમજ શ્રી મલ્લવાદી પ્રમુખ બીજા પ્રભાવકોના ચરિત્રો અત્રે વર્ણવું વિસ્તાર વધી જતું હોવાથી અત્ર ન આપતા તે માટે સમ્યક્ત્વસપ્તતિની ટીકા જોવા ભલામણ છે

૨ એમના જીવન-ચરિત્ર માટે જુઓ ચતુર્વિંશતિકાનો ઉપોદ્ઘાત

એમ (કુલે) પાચ ભૂષણો સમ્યક્ત્વને વિભૂષિત કરે છે (તેથી) સમગ્ર શક્તિ અનુસાર તે કરવા જોઇએ "–૧૩૭-૧૩૮

सुलसा देवपालोऽन्नो–दायिभूपश्च कामिनी ।
पक्षिन्नविक्रमो राजा, ज्ञातानि सन्ति भूषणे ॥ १३९ ॥

ભૂષણ સબધી દષ્ટાન્તો—

શ્લો૦–" સુલસા, દેવપાલ, ઉદાયિ રાજા, કામિની અને પક્ષીનો સહાર કરનારો (ત્રિ)વિક્રમ નૃપતિ એ અત્ર ભૂષણ સબધી ઉદાહરણો છે "–૧૩૯

સુલસાનુ ચરિત્ર—

સ્પષ્ટી૦—'રાજગૃહ' નગરમા શ્રેણિક રાજા રાજ્ય કરતો હતો ઇન્દ્રને માતલિની જેમ તેને નાગ નામનો સારથિ હતો આની પ્રિયાનુ નામ સુલસા હતું પોતાને પુત્ર ન હોવાથી સારથિ ચિંતાતુર રહેતો હતો તેની આ ચિન્તા દૂર કરવા માટે સુલસા ધર્મનુ વિશેષ આરાધન કરવા લાગી દરરોજ ત્રિકાલ જિનપૂજન કરવુ, બ્રહ્મચર્યપૂર્વક આયબિલ (આચામ્લ) કરવા ઇત્યાદિ ધાર્મિક ક્રિયાઓમા તે પોતાના સમયનો સદુપયોગ કરવા લાગી

એક વેળા 'સૌધર્મ' દેવલોકમા ઇન્દ્રે સુલસાના સત્ત્વની ખૂબ સ્તુતિ કરી તે એક દેવથી સહન થઇ શકી નહિ એથી સાધુનો વેષ સજી સુલસાની પરીક્ષા કરવા માટે તે એને ઘેર આવ્યો સાધુ સમજીને આ નારીએ તેને નમન કર્યું એટલે આ કૃત્રિમ સાધુએ તેને કહ્યુ કે હે શ્રદ્ધાળુ શ્રાવિકા! એક સાધુ માંદા થઇ ગયા છે, તેને શરીરે લગાડવા તેલ જોઇએ છીયે આ સાભળીને હર્ષભેર સુલસા લક્ષપાક તેલ લેવા ગઇ, કેમકે સુપાત્રને તેનુ દાન દેવાથી તે તેલ બનાવેલુ સાર્થક થશે એવો શુભ વિચાર તેને સ્ફુર્યો જેવો આ લક્ષપાક તેલનો એક કુભ લઇ તે આવતી હતી તેવો જ આ દેવે માયાથી તેને ફોડી નાખ્યો આથી તે બીજો લેવા ગઇ. તે લઇને આવતા પણ તે પણ દેવ-માયાથી ફૂટી ગયો એવી રીતે સાત કુભો ફૂટી ગયા તોપણ એનો ભાવ તેવો ને તેવો જ કાયમ રહ્યો વિશેષમા પોતાનું પુણ્ય પ્રબળ નથી, પોતે નિર્ભાગ્ય છે કે જેવી સત્પાત્રને વિષે તેલનું દાન ન કરી શકી એમ તે પોતાની જાતને

નિદવા લાગી તેનો આવો અખડિત શુભ ભાવ જોઇ દેવ પ્રગટ થયો અને સુલસાને કહ્યુ કે ઇન્દ્રે તારી જે પ્રશસા કરી હતી તે મને સાચી નહિ લાગવાથી હુ અહીં તારી પરીક્ષા કરવા માટે આવ્યો મને હવે પ્રતીતિ થઇ છે કે ઇન્દ્રે કહ્યા કરતા પણ તુ અધિક સત્ત્વશાળી છે, વાસ્તે હે મહાશયા ! હુ તારા ઉપર સતુષ્ટ થયો છુ, માટે તારી ઇચ્છામા આવે તે માગ સુલસાએ જવાબ આપ્યો કે એમ છે તો મને પુત્રો આપ આથી દેવે તેને બત્રીસ ગોળીઓ આપી અને કહ્યુ કે આ એકેક ખાવાથી તને એકેક પુત્ર થશે આ પ્રમાણેની વાતચિત કરી દેવ સ્વસ્થાનકે ચાલ્યો ગયો પુત્રો થાય એવી ગોળીઓ મળવાથી સુલસાને ઘણો આનદ થયો બત્રીસ વાર ગર્ભ ધારણ કરવાનુ કષ્ટ તેમજ તેટલી વાર પ્રસૂતિની વેદના અસહ્ય ત્રાસરૂપ જાણી બત્રીસે ગોળી એક જ સાથે ખાઇ જવાથી બત્રીસ લક્ષણોથી લક્ષિત એવો એક જ પુત્ર થશે એમ ધારી એ બત્રીસે ગોળી ખાઇ ગઇ, પરતુ તેના ધારવા કરતા પરિણામ ઉલટુ આવ્યુ. આથી તો એને બત્રીસ ગર્ભો રહ્યા આની અપાર વેદના નહિ સહન થઇ શકવાથી તેણે પૂર્વોક્ત દેવને ઉદ્દેશીને કાયોત્સર્ગ કર્યો આવી એ દેવ આવ્યો અને તેની વેદના દૂર કરતા કહ્યુ કે હે સુલસા ! તે આ ઉચિત કર્યું નહિ, કેમકે આથી તો તને સમાન આયુષ્યવાળા બત્રીસ પુત્રો થશે અને તેઓ એકી વખતે મરણ પામશે આ પ્રમાણેની પરિસ્થિતિ સમજાવી એ દેવ ચાલતો થયો

કાલાતરે ગર્ભનો કાળ પૂરુ થતા સુલસાએ બત્રીસ પુત્રોને જન્મ આપ્યો. સમય જતા આ સર્વે યૌવન-અવસ્થા પામ્યા અને તેઓ સર્વે શ્રેણિકની પાસે રહેનારા વિશ્વાસુ નોકરો બન્યા

એકદા શ્રેણિક રાજા ચેડા રાજાની સાત પુત્રીઓમા સૌથી મોટી સુજ્યેષ્ઠા નામની પુત્રીનુ સકેતાનુસાર સુરગને રસ્તે થઇને હરણ કરવા ગયો આ વખતે સુલસાના બત્રીસ પુત્રોને તેણે સાથે લીધા હતા. આ શ્રેણિક રાજા સુજ્યેષ્ઠાના મહેલ આગળ જઇ પહોચ્યો એટલે સુજ્યેષ્ઠા સાથે જવા નીકળી આને જતી જોઇ એની નાની બેન ચિલ્લણા પણ તૈયાર થઇ સુરગ આગળ આવ્યા બાદ સુજ્યેષ્ઠાને રત્નનો કડિયો યાદ આવ્યો એટલે તે લેવા તે મહેલે પાછી ફરી આ દરમ્યાન ચિલ્લણાએ શ્રેણિકને કહ્યુ કે શત્રુના રાજ્યમા વધારે વખત રોકાઇ રહેવુ સહીસલામત ન ગણાય આથી સુજ્યેષ્ઠાની રાહ જોયા વિના શ્રેણિકે ચિલ્લણાને રથમા બેસાડી ચાલવા માડ્યુ

થોડીક વારમા તો સુજ્યેષ્ઠા સુરગ આગળ આવી પહોચી, પરતુ શ્રેણિક તેમજ ચિલ્લણાને ત્યાંથી પલાયન કરી ગયેલા જોઇ તેનો ચિત્તો ઉછળી

મોકલેલ માણસ આવી તેણે, ચિલ્લણાને કોઇ દુષ્ટ હરી જાય છે એવો પોકાર કરી મૂક્યો આ સાંભળી તેનો પિતા ત્યાં દોડી આવ્યો અને શ્રેણિકને પકડી પાડવાને તેણે પોતાના સૈનિકોને સુરંગમાં ઉતાર્યાં શ્રેણિક અને ચિલ્લણા સહીસલામત પહોંચી જાય તે માટે સુલસાના બત્રીસ પુત્રોએ આ સૈનિકો સાથે ઘોર યુદ્ધમાં ઝંપલાવ્યું અને પોતાના સ્વામીની ખાતર પોતાના પ્રાણો પણ હોમી દીધા

આ લડાઇ કેટલો વખત ચાલી એટલામાં તો શ્રેણિક ચિલ્લણા સાથે પોતાના નગરમાં આવી પહોંચ્યો અને સત્વર તેણે તેની સાથે લગ્ન પણ કરી દીધું

સુલસાના પોતાના બધા પુત્રો સમકાલે મરી ગયાની ખબર પડી ત્યારે તેના શોકના પાર ન રહ્યો, પરંતુ ચતુર અભયકુમારે તેને ધર્મ સમજાવ્યો અને આખરે તેણે ઉદાસીનતા દૂર કરવા તે પણ ખડે પગે તૈયાર થઇ અને આ પ્રમાણે બોધ આપી તેણે શાન્ત કરી.[1]

એક વેળા 'ચંપા' નગરીમાં શ્રીવીર જિનેશ્વર સમવસર્યા તે વખતે ત્યાં પુણ્યપ્રકાશક, કાયગુપ્તિ ધારક, સુશ્રાવક, પરિવ્રાજક અંબડ કે જેના હૃદયના આલવાલમાં સમકિતરૂપ અંકુર હતો 'રાજગૃહ' જવા માટે જ્યારે તે તૈયાર થયો ત્યારે ભગવાન્ મહાવીરે કહ્યું કે તું મહાસતી શ્રાવિકા સુલસાને અમારા ધર્મલાભ કહેજે. વારૂ એમ કહી અંબડ 'રાજગૃહ' જવા નીકળ્યો ગગન-માર્ગે થઇને તે ઝટ સુલસાના દ્વાર પાસે આવી પહોંચ્યો ત્યાં એક લઘુવાર થોભ્યો એવામાં એણે વિચાર આવ્યો કે ભગવાન્ મહાવીરે સ્વમુખે જેને ધર્મલાભ કહેવડાવ્યો છે તેના જૈનત્વમાં મણા હોય જ શાની? છતાં તેની ધર્મમાં કેવી અડગ શ્રદ્ધા છે તેની પ્રતીતિ કરવા માટે હું તેની પરીક્ષા કરૂં આમ વિચારી વૈક્રિય લબ્ધિ વડે અન્ય રૂપ વિકુર્વી તેણે સુલસાના ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો અને ભિક્ષા પણ

1 આ પ્રસંગને અનુલક્ષીને સમ્યક્ત્વસપ્તતિની ટીકામાં ૧૬૫મા પત્રમાં કહ્યું છે કે—

" मा शाश्वतममी भावा, भुवि सर्व विनश्वरा ।
सर्वे साधारणे मृत्यौ, तत् क शोक समुद्वहेत् ' ॥ ६८ ॥
मृत्युस्तु सर्वजन्तूना, प्रकृतिर्जगति ध्रुवम् ।
जीवितव्य विकारस्तु, तस्माच्छोक विमुञ्चताम् ॥ ६९ ॥"

2 આ પ્રસંગ ઉપરથી પરમ વીતરાગ વીર પ્રભુને ગણું કહેનારા કેટલાક ૧ાાં ઉપર એક નરાધમને હામ ભીડી હતી, પરંતુ જેમ કાનને સુવર્ણ ભલે ન ગમે, પણ વિશ ચુથવી ગને તેમ ... આવો જ ધંધો સૂઝે તો તેના શી નવાઇ!

માગી, પરંતુ સુપાત્ર સિવાય અન્યને ભિક્ષા નહિ આપવાના નિયમવાળી સુલસાએ આને ભિક્ષા આપી નહિ આથી આ પરિવ્રાજક સત્વર ત્યાંથી ચાલતો થયો અને એ નગરના પૂર્વ દિશાના દરવાજે આવી વૈક્રિય લબ્ધિ વડે ચાર વદનવાળા, રાજહંસના વાહન ઉપર આરૂઢ થયેલા, સાવિત્રીથી યુક્ત, ચાર હાથવાળા, બ્રહ્મસૂત્ર વગેરેથી અલંકૃત એવા સાક્ષાત્ બ્રહ્માનુ રૂપ વિકુર્વી લોકો સમક્ષ એ દેશના આપવા લાગ્યો. એને વદન કરવાને આ નગરના સર્વ લોક આવ્યા, પરંતુ સુલસા શ્રાવિકા આવી નહિ બીજે દિવસે દક્ષિણ દિશાના દરવાજે જઇ અબડે ગરુડરૂપ વાહનવાળા, શખ, ચક્ર, ગદા અને ધનુષ્યથી સુશોભિત ચાર હાથવાળા, અને મનોહર ગોપીઓ સાથે ક્રીડા કરતા કૃષ્ણનુ રૂપ ધારણ કર્યું પરંતુ આ ફેરી પણ સુલસા એના દર્શનાર્થ આવી નહિ ત્રીજે દિવસે પશ્ચિમ દિશાના દરવાજે જઇ અબડ નદી નામના પોઠીઆ ઉપર આરૂઢ થયેલ, અર્ધાંગે પાર્વતીને ધારણ કરેલ, હાથમા શૂલ વડે શોભતા, મસ્તક ઉપર ગગાને રાખેલ અને શરીરે ભસ્મથી વિભૂષિત એવા મહાદેવનું રૂપ ધરી બેઠો આ સમયે પણ સુલસા તો એના દર્શન કરવા ન જ આવી ચોથે દિવસે ઉત્તર દિશાના દરવાજે જઇ આ પરિવ્રાજકે સમવસરણ રચ્યુ અને ત્યા તીર્થંકરનુ રૂપ ધારણ કરી તે દેશના આપવા લાગ્યો પરંતુ આ વેળા પણ સાચી શ્રદ્ધાવાળી સુલસા તો ન જ આવી આથી એણે એક માણસ મોકલી સુલસાને કહેવડાવ્યુ કે બહાર તીર્થંકર પધાર્યા છે તો તુ જૈન હોવા છતા તેને નમન કરવામા કેમ ઉત્સુક જણાતી નથી ? સુલસાએ કહ્યુ કે શ્રીમહાવીરને મૂકીને આ ભૂમિ ઉપર અન્ય તીર્થંકર છે જ નહિ પેલા માણસે ઉત્તર આપ્યો કે આ તો પચીસમા તીર્થંકર છે એનો જવાબ વાળતા સુલસાએ કહ્યુ કે આવુ કદી બને જ નહિ, વાસ્તે આ કોઇ માયાવી આવ્યો જણાય છે હજી કસી જોવાના ઇરાદાથી આ માણસે સુલસાને કહ્યુ હે બેન ! આનાથી જ્યારે જૈન શાસનની ઉન્નતિ થઇ રહી છે તો પછી એને નમસ્કાર કરવામા શો દોષ છે ? સુલસાએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે અસત્યથી-દભથી થતી પ્રભાવના તે પ્રભાવના જ ન કહેવાય આ પ્રમાણેની વાતચિત થતા એ માણસ અબડ પાસે ગયો અને સર્વ વૃત્તાન્તથી તેને વાકેફગાર કર્યો આથી કપટ-નાટકને સહરી લઇ પોતાના સાચા સ્વરૂપમા અબડ સુલસાને ઘેર આવ્યો ત્યા તેણે સાચી હકીકત જાહેર કરી અને તેની ઘણી પ્રશસા કરી તે સ્વસ્થાનકે ગયો

ખુદ વીર પ્રભુએ પોતાને ધર્મલાભ કહેવડાવ્યો તેથી પોતાની જાતને ધન્ય માનતી અને પ્રભુના ગુણગાનમા અધિક તન્મયતા અનુભવતી સુલસા ધર્મકૃત્યોમા કાલ-નિર્ગમન કરવા લાગી એના સદ્ગુણો અને સત્કૃત્યોને લઇને

તેને સ્વર્ગની સંપદા સાંપડી ત્યાંથી ચ્યવી કાલાંતરે તે 'ભરત'ખંડમા આવતી ચોવીસીમા નિર્ભય નામના પદરમા તીર્થંકર થઇ મોક્ષે જશે અનેકવિધ વન્દન હોજો આ આર્ય-રમણીને અને કોટિશ અભિનંદન હોજો એની અડગ ટેકને

દેવપાલની કથા—

'અચલપુર' નગરમા સિંહ રાજા રાજ્ય કરતો હતો ત્યાં જિનદત્ત નામનો એક શેઠી વસતો હતો તેને દેવપાલ નામે એક નોકર હતો કે જેનુ કામ ઢોર ચારવાનુ હતું એક વખત ચોમાસામાં તે ઢોર ચરાવવા રાનમા ગયો હતો ત્યા નદી કાંઠે સૂર્યના જેવુ પ્રકાશમાન શ્રીઋષભદેવનુ બિબ તેની નજરે પડ્યુ આથી તેના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ ત્યા આગળ તેણે ઘાસની ઝુ-પડી બાધી અને તેમા આ મનોહર બિબ પધરાવ્યુ આ વખતે તેણે એવો નિયમ લીધો કે આના દર્શન કર્યા વિના મારે ભોજન કરવુ નહિ નિયમ અનુસાર દરરોજ તે ત્યા આવતો અને નદીના જળથી સ્નાન કરી તે પ્રભુની પ્રતિમાનું પ્રક્ષાલન કરતો તેમજ તેનુ પુષ્પાદિ વડે પૂજન કરતો આમ કર્યા પછી જ તે ભોજન કરતો કેટલાક દિવસ સુધી તેને પ્રતિજ્ઞાનો નિર્વાહ કરવામા મુશ્કેલી નડી નહિ પરતુ કાલાંતરે નદીમા રેલ આવી અને તેથી તેની પેલે પાર પ્ર-તિમાના દર્શનાદિ માટે જવા એ સમર્થ થયો નહિ એટલે એ દિવસે એ ભૂખ્યો રહ્યો શેઠે આ વાત જાણી ત્યારે આ ભાવિક નિયમવાળાને તેઓ કહેવા લાગ્યા કે આપણા ઘરના જિન-મૂર્તિ છે તેની તું પૂજા કરી ભોજન કરીશ તો તારા નિયમનો ભગ થશે નહિ દેવપાલે આ વાત માન્ય ન રાખી અને તેણે તો સાત દિવસ ભોજન વિના પસાર કર્યા આઠમે દિવસે નદીના જળ ઉતરી ગયા એટલે તે ઇચ્છિત સ્થાને આવી પહોચ્યો ત્યા આવીને જુએ છે તો ઝુપડીના દરવાજા આગળ એક ભયકર સિંહ ઊભો હતો, પરતુ તેની શિયાલ જેટલી પણ દરકાર ન કરતા તેણે તો જિન-પૂજા કરી અને આટલા દિવસ પ્રભુના દર્શનથી તેને વચિત રહેવુ પડ્યુ હતુ તે માટે તેણે આત્મ-નિંદા કરી

દેવપાલના સત્ત્વ અને ભક્તિ-ભાવથી ખુશ થયેલા એક દેવે તેને કહ્યુ કે તારા ઉપર હું પ્રસન્ન થયો છુ, વાસ્તે તને જે ગમે તે માગ દેવપાલે રાજ્ય માગ્યુ એટલે દેવે કહ્યુ કે આજથી સાતમે દિવસે તને તે મળશે. આમ કહી દેવ ચાલતો થયો આ જ ગામનો રાજા સાતમે દિવસે એકાએક મરી ગયો તેને પુત્ર નહિ હોવાથી પાચ દિવ્ય શ... નગરમા ફેરવાયા. હાથિણી ફરતી ફરતી દેવપાલ રાનમા બેઠો હતો ... અને તેના ઉપર તેણે કળશ રેડ્યો આ પ્રમાણે દેવપાલને આ ગામનું

દેવપાલ પોતે આ ગામનો રહીશ હતો અને વળી જિનદત્તના ચાકર તરીકે તે જાણીતો હતો તેથી લોકો તેની આજ્ઞા માનતા ન હતા આથી કંટા ળીને તેણે પેલા દેવને યાદ કર્યો અને તેને ઠપકો આપવા લાગ્યો કે આ રાજ્ય કરતા તો મને ચાકરીમા વિશેષ સુખ હતું આ સાભળીને દેવે ઉત્તર આપ્યો કે તારે રાજયની લગામ છોડી દેવાની જરૂર નથી, કેમકે તારી આજ્ઞા બધા માથે ચડાવે એવો તને હું ઉપાય બતાવુ છુ તું કુભાર પાસે માટીનો મોટો હાથી તૈયાર કરાવી તેના ઉપર તુ આરૂઢ થજે એટલે તે ચાલશે. પછી તુ આખા ગામમા એના ઉપર બેસીને ફરજે એટલે આ , ચમત્કારને જોઇને લોકો તારી આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તશે

દેવપાલે તેમ કર્યું અને બધા લોકો તેના હુકમને માન આપવા લાગ્યા પોતે જે શેઠનો પહેલા નોકર હતો તે શેઠને એણે નગરશેઠની પદવી આપી વિ શેષમા નદી કાંઠે જે બિબની પોતે પૂજા કરતો હતો ત્યાં ઉચ્ચ જિનાલય બધાવી અને ભવ્ય પ્રતિમાની ત્યા પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરાવી એ એની પ્રતિદિન ત્રિકાલ પૂજા કરવા લાગ્યો જૈન શાસનની ઉન્નતિ કરવામા પોતાની શક્તિનો તે ઉપયોગ કરવા લાગ્યો

સમય જતા તે મૂળ નૃપતિની કન્યાને પરણ્યો એક દિવસ રાજા રાણી ગોખમા ઊભાં હતા તેવામા એક કઠિયારો નજરે પડતા રાણી મૂર્છિત થઇ ગઇ શીતોપચારથી ચૈતન્ય આવતા કઠિયારાને દરબારમા બોલાવી રાણીએ પૂછયુ કે તું મને ઓળખે છે? કઠિયારાએ ના કહી એટલે દેવપાલને તેણે કહ્યુ કે પૂર્વ ભવમા હું આની પત્ની હતી જે જિનેશ્વરની તમે રોજ પૂજા કરો છો તે જ જિનરાજની એ જ વગડામા પૂજા કરવાનો મે એક મુનિ પાસે નિયમ લીધો હતો અને તે મે મરણ પર્યંત પાળ્યો તેથી આજે હુ રાણી થવા પામી છુ મે આ કઠિયારાને જૈન ધર્મ પાળવા ઘણું સમજાવ્યો, પરન્તુ તેને ગળે તે વાત ઉતરી નહિ અને એથી હજી એની એ જ સ્થિતિમા તે આજે છે આ સાભળીને કઠિયારાના હૃદયમા ધર્મનો અલ્પાશે સચાર થયો દેવપાલે વીસ સ્થાનકમાં પ્રથમ એવા 'અરિહત' પદનું આરાધન કરી તીર્થંકર નામ-કર્મ ઉપાર્જન કર્યું દીક્ષા લઈ ચારિત્ર પાળી તેઓ સ્વર્ગે સંચર્યા અને ત્યાથી ચ્યવી અપવર્ગના અધિકારી થશે

દ્દાયીનું ઉદાહરણ—

'રાજગૃહ' નગરમા કોણિક અપર નામ અશોકચન્દ્ર રાજા રાજ્ય કર તો હતો એને પદ્માવતી નામની લાવણ્યવતી પત્ની હતી. આ દંપતીને

સસાર-સુખ ભોગવતા એક પુત્ર થયો આનુ નામ ઉદાયી' રાખવામા આવ્યુ. રાજાને આ એટલો બધો પ્રિય હતો કે જેમ સાધુ રજોહરણુ સાથે ને સાથે રાખે તેમ તે ઊઠતા, બેસતા, ખાતા, પીતા, ફરતા પણ તેનો સાથ છોડતો નહિ એકદા પોતાના ડાબા સાથળ ઉપર ઉદાયીને બેસાડી રાજા ભોજન કરતો હતો અર્ધુ જમણુ થઇ રહ્યુ તેવામા ઉદાયીએ મૂત્રની ધારા તેની થાળીમા છોડી, કિન્તુ પુત્ર-વાત્સલ્યથી તેમજ લઘુશકા કરનો ' અટકાવવાથી રોગ થાય એવા વિચારથી રાજાએ તેને અટકાવ્યો નહિ પછી મૂત્રથી સ્પૃષ્ટ થયેલા ભોજનનો જ ત્યાગ કરી એની એ જ થાળીમા એઠે બીજુ ભોજન કર્યું. સાથે સાથે એ કોણિક પોતાની માતા ચિલ્લણાને કહેવા લાગ્યો કે જેવો મને મારા પુત્ર ઉપર પ્રેમ છે તેવો કોઇને હતો નહિ, છે નહિ અને હશે પણ નહિ આ સાભળીને એની માતા હસી પડી અને કહ્યુ કે તારા પર તારા પિતાનો જેટલો સ્નેહ હતો તેના કરોડમે ભાગે પણ આ તારો પ્રેમ નથી. આનુ કારણ પૂછતા ચિલ્લણાએ કહ્યુ કે જ્યારે તુ ગર્ભમા આવ્યો ત્યારે મને તારા પિતાના આતરડા ખાવાનો વિચાર થયો અભય કુમારે મારો એ અનિષ્ટ દોહદ પૂરો કર્યો, પરતુ મને આવી એમ ભાસ થયો કે આ ગર્ભ એના પિતાનો ઘાતક થશે સમય જતા તારો જન્મ થયો એટલે ઉપર્યુક્ત વિચારથી મે તને ઉકરડે ફેકાવી દીધો ત્યા એક કૂકડાએ તારી ટચલી આગલી કરડી નાખી, તેથી તુ રડવા લાગ્યો આ વાત તારા પિતાને કાને પહોચતા તેઓ તને લઇ આવ્યા અને મને ઠપકો આપ્યો તારી આગળીમાથી પરૂ વહેતુ હતુ અને તેથી તને અપાર વેદના થતી હતી તને કઇ ચેન પડે તે માટે તારી આવી પરૂથી ભરપૂર આગળી પોતાના મુખમા રાખી તારા પિતાશ્રી તે ચૂસતા દરબારના સેકડો કાર્યો પડતા મૂકી તેમણે તને આરામ થયો તેટલા દિવસ સુધી આ પ્રમાણે તારી શુશ્રૂષા કરી બોલ આ પ્રેમ અધિક કહેવાય કે તારો ? આ સાભળી કોણિક ઝખવાણો પડી ગયો અને પોતાના પિતાશ્રીને કાષ્ઠપિજરમાથી મુક્ત કરવા પોતે જાતે મોટી ડાગ લઇને દોડ્યો આને યમ-દડ જેવા દડને લઇને પૂરા વેગથી પોતાની સામે ધસી આવતા જોઇ શ્રેણિકે વિચાર કર્યો કે આ મને મારી નાખવા આવ્યો છે આમ ધારી તે તાલપુટ વિષ ખાઇ મરણને શરણુ થયો આ દેખાવથી કોણિક તો બાઘો જ બની ગયો અને પોતાની જાતની નિંદા કરતો અત્યત વિલાપ કરવા લાગ્યો એનુ દુખ વિસારે પડે તે માટે દિવાનોને 'ચપા' નગરીમા રાજધાની બદલવી પડી

કાલાતરે દક્ષિણાર્ધ 'ભરત'ખડના સમગ્ર નૃપતિઓને કોણિકે જીતી લીધા પછી અભિમાનના શિખરે ચઢેલો તે પોતાની જાતને તેરમો ચક્રવર્તિ માનવા

લાગ્યો અને તેણે 'વૈતાઢ્ય' પર્વતની 'તમિસ્રા' ગુફાના દરવાજા ઉપર – દંડથી પ્રહાર કર્યો એટલે તેના અધિષ્ઠાયક કૃતમાલ દેવે તેને બાળીને ભસ્મ કરી નાખ્યો

આની પાટે લઘુ વયમા ઉદાયીને પ્રધાનોએ બેસાડ્યો પિતાના શોકથી તેનું ચિત્ત વ્યગ્ર રહેતુ હોવાથી પ્રધાનોએ રાજધાની ફેરવવા વિચાર કર્યો યોગ્ય સ્થળની શોધ કરવા તેમણે માણુસો મોકલ્યા તેઓ ફરતા ફરતા 'ગંગા' નદીના કિનારે જ્યા અન્નિકાપુત્રને કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયુ હતું ત્યા આવી ચડ્યા. આ મહર્ષિની મસ્તકની તુંબડી ત્યા દટાઇ ગયેલી તેની ઉપર એક 'પાડલ' નામનુ ઝાડ ઉગ્યુ હતુ તેના ઉપર બેઠેલા એક પોપટના મુખમા પોતાની મેળે પતંગિયા આવી પડતા જોઈ આ સ્થળને રાજધાની તરીકે પસંદ કરવામા આવ્યુ. અહીં ઉદાયી રાજા આવ્યો અને એનુ નામ 'પાડલીપુર' રાખવામા આવ્યુ

આ સ્થળના પ્રભાવથી એના સમગ્ર વૈરીઓ શાંત થઇ ગયા અને એના ચરણમા શિર ઝૂકાવવા લાગ્યા આ રાજાએ દાનવીર અને યુદ્ધવીર તરીકે જ નામના મેળવી એટલું જ નહિ પણ બાર વ્રતો ગ્રહણ કરી, ચાર પર્વોને દિવસે દેવ અને ગુરુનું વદન, છ આવશ્યકોનુ સેવન, પૌષધનુ આચરણ વગેરે પુણ્ય કાર્યો કરી તે ધર્મવીર તરીકે મશહૂર બન્યો રાજ્ય-કાર્યનો ભાર હોવા છતા સમય કાઢી તે ધર્મ-સ્થાનમા જઇ ધાર્મિક ક્રિયા કરવા ચૂકતો નહિ જૈન શાસનની દિવ્ય જ્યોતિ ઝળહળતી રાખવા તે પૂર્ણ પ્રયાસ કરતો

એક વખત યુદ્ધમા ઉદાયીના હાથે કોઈ એક ગામનો ઠાકોર મારો ગયો અને તેના બાલબચ્ચા રખડતા થઇ ગયા તેમાનો એક છોકરો મોટો થઇ આવતા પોતાના પિતાનું વેર વાળવા તે અત્યત આતુર બન્યો પોતાનો દાવ સાધવા માટે તેણે 'ઉજ્જયની'ના રાજાનો આશ્રય લીધો આ રાજા ઉદાયી નો દુશ્મન હતો એટલે તેણે આને મદદ કરવા હા પાડી પોતાનુ કામ પાર પાડવા તે 'પાડલીપુર' આવ્યો, પરતુ પોતાનો પાસો કોઇ પણુ રીતે સવળો પડે તેમ ન લાગવાથી તેણે કપટથી દીક્ષા લઇ ધર્મના બહાને ઉદાયીને છેતરવાનો વિચાર કર્યો આ રાજાના ધર્મગુરુ પાસે પોતે દીક્ષા લીધી, પરન્તુ રજોહરણમા એક છરી સતાડી રાખી ગુરુનો વિનય તો તે એવો સાચવવા લાગ્યો[1] કે ગુરુએ રાજી થઇ તેનું વિનયરત્ન નામ પાડ્યુ ગ્રામાનુગ્રામ વિહાર

---

૧ સરખાવો—

નમન નમનમે ભે હે, બહોત નમે નાદાન
દગ્ગમાજ દુના નમે, ચિત્તા ચોર કમાન

કરતા કરતા એકદા આ ગુરુવર્ય 'પાડલીપુર' પધાર્યા સાથે તેમનો શિષ્ય-રત્ન (?) **વિનયરત્ન** પણ હતો **ઉદાયી** રાજાએ તેમનુ બહુમાન કર્યું અને દરરોજ દેશના સાભળવી શરૂ કરી એક વેળા પર્વ-તિથિ આવતા સવારનુ પ્રતિક્રમણુ કરી, સ્નાનાદિક શુદ્ધિ કરી, જિન-પૂજન કરી, ગુરુ પાસે આવી ૪૯૨ આચાર સાચવી, દ્વાદશાવર્ત વદન કરી, અતિચારોની આલોચના કરવા પૂર્વક ગુરુ પાસે ચતુર્વિધ આહારના ત્યાગરૂપ ઉપવાસનુ તેણે પ્રત્યાખ્યાન કર્યું સાંજે દરબારમા પોતે સ્થાપન કરેલી ધર્મશાળામા રાત્રિ પૌષધ કરવાના ઇરાદાથી તે ગયો પોતાના શુદ્ધ ભાવની વૃદ્ધિ થાય તે માટે તેણે ગુરુવર્યને ત્યા પધારવા વિનવ્યા ગુરુ **વિનયરત્નને** સાથે લઈને ત્યા આવ્યા ગુરુ સમક્ષ રાત્રિ-પૌષધ અગીકાર કરી, પ્રથમ પ્રહરની પ્રતિલેખના કરી અને સન્તારક પાથરી રાજા નિદ્રાધીન થયો. ગુરુ પણ ધર્મ-કથા કરતા કરતા સુઇ ગયા **વિનયરત્ને** કપટ-નિદ્રાનુ સેવન કર્યું આજે સોળ વર્ષ ઉદાયીનો ઘાટ ઘડી પોતાના પિતાનું વેર લેવાનો અવસર હાથ આવેલો જોઇ એની છાતી હર્ષથી ફૂલાવા લાગી ચોરની જેમ ચૂપકીદીથી તે રાજા સમીપ ગયો અને ધર્મ-સ્થાનમા ધર્મગુરુની હાજરીમા આ દુરાત્માએ રાજાનુ ગળુ રજોહરણ જેવા પવિત્ર ધર્મ-સાધનમા સતાડી રાખેલી છરી વડે છેદી અધમમા અધમ કાર્ય કર્યું પકડાઇ જવાની બીકથી તે ત્યાથી નાઠો પહેરેગીરોએ તેને અટકાવ્યો, પરતુ દીર્ઘશકાએ જાઉં છુ એમ કહી ત્યાથી સાધુના લેબાસમા સતાયેલો એ સેતાન છટકી ગયો

આ તરફ રાજાના ગળામાથી લોહીની ધારા ચાલવા માડી અને તે છેક ગુરુના સસ્તારકને તરબોળ કરવા લાગી ગુરુ આથી જાગૃત થઇ ગયા અને આવુ પૈશાચિક અને જૈન શાસનને કલકિત કરનારૂ અપકૃત્ય જોઇ ભવચરિમ પ્રત્યાખ્યાન લઇ આપઘાત કરી તેઓ સ્વર્ગગામી બન્યા

સવાર પડતા દરબારમા હાહાકાર મચી રહ્યો સૌ કોઇ સમજી ગયુ હતુ કે આવુ કાળુ કૃત્ય કરનાર બીજો કોઇ નહિ પણ **વિનયરત્ન** જ હતો આ બદમાશની પૂરેપૂરી ખબર લેવાના ઇરાદાથી રાજસેવકોએ એની ખૂબ તપાસ કરી, પરતુ આ મુનિવેષધારી નરાધમ તો ક્યારનો એ 'ઉજ્જયિની' જવા નીકળી પડ્યો હતો અને જેમ બને તેમ જલદી તે ત્યા આવી પણ પહોચ્યો ત્યાના રાજા પાસે જઇ પોતાની બહાદુરીની વાત તેણે સભળાવી આથી આ રાજાને પણ ઝાઝ ચડી અને સિરપાવ તરીકે તેણે **વિનયરત્નને** ત્યાથી તેનુ કાળુ મોઢુ લઈ દેશાતર જવાનુ રોકડુ પરખાવી દીધુ.

'**વિનયરત્નની** ધાર્મિક ક્રિયા દભમય હોવાથી તે બધી ઉપર પાણી ફરી વળ્યુ હતુ વિશેષમા તે અભવ્ય પણ હતો એટલે આવા નાલાયકની શરમ કથા આટલેથી જ ખલાસ કરીશું

ઉદાયી નરેશ્વર તો શુદ્ધ ક્રિયાનો જાણકાર અને પાલક હોવાથી તેને સ્વર્ગમા સ્થાન મળ્યુ એટલો ઉલ્લેખ કરી વિરમીશું

કામિનીની કથા—

સ્પષ્ટી૦—'ગજપુર' નગરમા અમિતતેજ નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો તે વેળા એક વિદ્યારૂપી બળવાળો પરિવ્રાજક ત્યા આવી ચડયો તેણે પોતાની વિદ્યાના બળથી અનેક રૂપવતી રમણીઓનુ હરણ કર્યું તેમજ બીજી કીંમતી વસ્તુઓ પણ તે ચોરવા લાગ્યો આથી કટાળી ગયેલી રૈયતે રાજાને ફરિયાદ કરી રાજાએ તપાસ કરવા માટે કોટવાળ વગેરેને હુકમ કર્યો, પરતુ ચોરનો કશો પત્તો લાગ્યો નહિ એટલે રાજા જાતે તપાસ કરવા નીકળ્યો રાત દિવસ શોધ કરતા પાચમે દિવસે સાજના વખતે સુગધી ફૂલ, અત્તર, તાબૂલ વગેરે ખરીદતો એક નવીન પુરુષ તેના જોવામા આવ્યો. આ જ ચોર છે એવો શક આવવાથી રાજા તેની પાછળ પાછળ ગયો અધારૂ થતા તે પુરુષ નગરની બહાર નીકળી પાસેના જગલમા ગયો ત્યા એક ગુપ્ત ગુફા હતી અને તેના દરવાજા ઉપર મોટી શિલા હતી. તે ઉઘાડી જેવો તે પ્રવેશ કરવા જાય છે તેટલામા જ રાજાએ તેનું માથુ તરવારના એક ઝટકે ઉડાવી દીધુ અને ત્યા નિશાની કરી પોતે પાછો ફર્યો સવારે પોતાના સિપાઈઓને તેણે તે ગુફામા ઉતાર્યા અને બધો માલ બહાર કઢાવ્યો અને જે જેનો હતો તે તેને હવાલે કર્યો આથી બધા લોકો ખુશી ખુશી થઈ ગયા, પરતુ એક શેઠની સ્ત્રી તો આ પરિવ્રાજકના મરણના સમાચાર સાભળી તેની પાછળ બળી મરવા તૈયાર થઈ, કેમકે પેલા પરિવ્રાજકે એના ઉપર કામણ કરેલુ હતું શેઠે તેને ઘણી સમજાવી, પરતુ તે એકની બે થઈ નહિ આખરે એક મત્રવાદી ત્યા આવી પહોચ્યો તેણે શેઠને સલાહ આપી કે જ્યા એ પરિવ્રાજકને બાળવામા કે દાટવામા આવ્યો હોય ત્યા જઈ તેના હાડકા લાવી પાણીમા ઘોળી તે પાણી તમારી પત્નીને પીવડાવો એટલે એના ઉપરથી એનો રાગ ઉતરી જશે શેઠે તેમ કર્યું એટલે તેની પત્ની પૂર્વની પેઠે તેની સાથે સંસાર ચલાવવા લાગી

આ ઉપરથી સાર એ લેવાનો છે કે જેવી રીતે આ પ્રમદાએ પરિવ્રાજક ઉપર અત્યત રાગ રાખ્યો તેમ સમજુ મનુષ્યે સર્વજ્ઞપ્રણીત ધર્મ ઉપર રાખવો કે જેથી તેને જલદી મોક્ષ મળે

ત્રિવિક્રમની કથા—

'શ્રાવસ્તિ' નગરીમાં ત્રિવિક્રમ રાજા રાજ્ય કરતો હતો એક વખત તે જગલમા જતો હતો તેવામા કોઈક પખી સામું મળ્યુ આથી અપશુકન થયા એમ માની રાજાએ તેના ઉપર બાણુ છોડયુ એટલે તે તરત જ જમીન ઉપર પડી તરફડવા લાગ્યુ તે જોઈ તેને દયા આવી અને પશ્ચાત્તાપ થવા

લાગ્યો આગળ જતા તેને એક જૈન મુનિ મળ્યા તેમને પ્રણામ કરી રાજાએ પૂછ્યુ કે હે મહારાજ ! આપ અહીં એકલા કેમ બિરાજો છો ? મુનિએ કહ્યુ કે આત્માનો ઉદ્ધાર કરવા રાજા-આત્મોદ્ધાર કેમ થાય ? મુનિ-સર્વે જીવોને પોતાના સમાન ગણવાથી રાજા-એ કેમ બને ? મુનિ-અહિંસાવ્રત આદરવાથી રાજા-એ વ્રત કેમ આદરાય ? મુનિ-સયમનો સચય કરવાથી રાજા-એ કેવી રીતે બને ? મુનિ-સર્વજ્ઞપ્રરૂપિત પાચ મહાવ્રતો આદરવાથી આ સાભળી રાજાએ કહ્યું કે જો એમ છે તો મને તે મહાવ્રતો આપો આમ કહી રાજ્ય-લક્ષ્મીનો તૃણવત્ ત્યાગ કરી પક્ષિ-હિસાના પાપથી નિવૃત્ત થવા એ રાજાએ દીક્ષા અગીકાર કરી અનુક્રમે વિધિપૂર્વક તપશ્ચર્યા કરી તેણે તેજોલેશ્યાની લબ્ધિ પણ મેળવી

પેલુ પખી મરીને ભિલ્લ થયુ એક વેળા આ રાજર્ષિને જતા જોઇ પૂર્વ ભવનો વૈર-ભાવ પ્રદીપ્ત થતા લાકડી વગેરે મારીને એ ભિલ્લ તેની કદર્થના કરવા લાગ્યો તેજોલેશ્યા મૂકી ભસ્મીભૂત કરવાથી પાપ લાગશે એ ભૂલી જઇ આ ત્રિવિક્રમ રાજર્ષિએ તો તે લબ્ધિનો ઉપયોગ કરી એને બાળી મૂક્યો ભિલ્લ મરીને કોઇક જગલમા સિહ થયો ત્યા પણ આ રાજર્ષિ જઇ ચડ્યા પૂર્વના વૈરથી પ્રેરાઇને તે સિહ એની સામે ધસી આવ્યો આ ફેરી પણ તેજોલેશ્યા મૂકી એને આ મુનિએ બાળી નાખ્યો મરીને તે દીપડો થયો તેની નજરે આ મુનિ પડતા તે પણ એને મારવા દોડ્યો આ વખતે પણ તેજોલેશ્યા વડે મુનિએ તેના પ્રાણ લીધા મરીને તે સાઢ થયો આ મુનિને જોતા તેને બહુ ક્રોધ ચડ્યો અને એ એના તરફ પૂર જોસથી ધસ્યો આ વેળા પણ મુનિએ તો તેજોલેશ્યાના પ્રયોગથી એને સળગાવી મૂક્યો મરીને તે સર્પ થયો આ મુનિનો મેળાપ થતા તે તેને ડસવા દોડ્યો, પરતુ મુનિએ તો તેજો લેશ્યા મૂકી તેને બાળીને ભસ્મીભૂત કરી દીધો આ સર્પ મરીને બ્રાહ્મણ થયો તેના જોવામા આ મુનિ આવતા તેણે એની ખૂબ નિદા કરી આથી ચીડ ચઢતા મુનિએ તેજોલેશ્યા વડે તેને સ્વધામ પહોચાડી દીધો

અહાહા કેવી તિરસ્કરણીય બીના ! એક પખીની હત્યાથી ઉદ્ભવેલા પાપથી બચવા માટે રાજપાટ છોડી જૈન દીક્ષા લીધેલાને હાથે સાત સાત હત્યાઓ થઇ ! કેવી મૂર્ખતા ! આ તો આગ ઓલવવા માટે ઘાસ્લેટનો ઉપયોગ થયો !! નિર્વિવેકીને સવરનું સ્વપ્નુ હોય કે ? ક્યા બહારથી જૈન મુનિનો વેષ અને અદરથી કુટિલ કર્મ-બધ !!!

પેલો બ્રાહ્મણ મરીને 'વારાણસી' નગરીમા મહાબાહુ નામે રાજા થયો [1]યથાપ્રવૃત્તકરણાદિકે કરીને કોઇ શુભ કર્મનો ઉદય થતા કોઇક જૈન

[1] જુઓ આર્હતદર્શનદીપિકા (પૃ ૯૧-૧૦૪)

મુનિ તેના જોવામાં આવ્યા આથી તેને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું અને પોતાના પૂર્વના સાત ભવો તેણે જોયા તેને શુભ વિચાર આવ્યો કે અરેરે ! મારે લીધે પેલા બિચારા મુનિને કેવો ઉગ્ર કર્મ-બંધ થયો. કોઈ ઉપાયથી તેઓ મને મળી આવે તો હું તેમને ખમાવું અને તેમને સન્માર્ગે વાળું આવા વિચારથી તેણે નીચે મુજબનું અર્ધ પદ્ય રજૂ કર્યું અને કહ્યું કે એના ઉત્તરાર્ધ સૂચવનારને હું એક લાખ સોનૈયા આપીશ —

" विहङ्ग' शवर, सिंहो, द्वीपी पण्ढः फणी द्विज' । "

અર્થાત્ જેણે પખી, ભિલ્લ, સિંહ, દીપડો, સાંઢ, સાપ અને બ્રાહ્મણને ક્રોધથી મારી નાખ્યા તેનું હાય શું થશે ?

લાલચના માર્યા ઘણાએ આની પાદપૂર્તિ કરી, પરંતુ રાજાના અભિપ્રાયને તે મળતી આવી નહિ ફરતા ફરતા નિવિક્રમ રાજર્ષિ તે ગામમાં આવી ચડ્યા ત્યાં ગાયો ચારનારના મુખે આ શ્લોકાર્ધ સાંભળીને તે પોતાને ઉદ્દેશીને છે એમ જણાતાં તેમણે નીચે મુજબ ઉત્તરાર્ધ કહી સંભળાવ્યો —

" येनाभिनिहता कोपात्, स कथ भवति हहा ? ॥ "

પેલા ગોપાલે રાજાને આ ઉત્તરાર્ધ જણાવ્યો એટલે રાજાએ કહ્યું કે બરાબર છે, પરંતુ સાચું બોલ, તને એ કોણે બતાવ્યો ? ગોપાલે આ નિવિક્રમનું નામ દીધું તત્કાળ રાજા મુનિ પાસે આવ્યો અને પોતાનો અપરાધ ક્ષમાવવા લાગ્યો મુનિશ્રીએ કહ્યું કે હે નરેશ્વર ! એમાં તારો શો વાંક છે ? ઉલટો અપરાધ તો મારો છે મારે તારી ક્ષમા માગવી જોઈએ આ અવસરે એક સર્વજ્ઞ મુનિરત્નની ત્યાં પધરામણી થઈ તેમની પાસે જઈ પ્રણામ કરી આ બંનેને પોતાના પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત સૂચવવા વિનંતિ કરી સર્વજ્ઞે જવાબ આપ્યો કે 'શત્રુંજય' તીર્થરાજની યાત્રા કરો અને ત્યાં તીવ્ર તપ કરો. બંનેએ તેમ કર્યું અને ભાવપૂર્વક સંયમ પાળી આરાધક થયા, એટલું જ નહિ છેવટે શિવસુખના પણ તેઓ ભાગી થયા

पञ्च लिङ्गानि सम्यक्त्वे, प्रागुक्तानि भवन्ति हि ।
कूरगडुक-निर्ग्रन्थौ, तथाऽत्र हरिवाहनम् ॥१४०॥
निदर्शनानि जानीया , श्रीवीर पद्मशेखरम् ।
अनुक्रमेण लिङ्गेषु, ख्यातानि जैनदर्शने ॥ १४१ ॥–युग्मम्

શમાદિ લિંગ પરત્વેના ઉદાહરણો—

શ્લો૦—"પૂર્વે કહેલાં પાચ લિંગો તે સમ્યક્ત્વ વિષયક પાચ લિંગો છે દ્રમગડુક, (¹અનાથ) મુનિ, હરિવાહન, શ્રી(મહા)વીર અને પદ્મશેખર એ અનુક્રમે જૈન દર્શનમા કહેલા દૃષ્ટાંતો (પાચ) લિંગો સબધી જાણવા"—૧૪૦-૧૪૧

દ્રમગડુક મુનિવરની કથા—

સ્પષ્ટી૦—'વિશાલા' નગરમા કોઇક આચાર્યના શિષ્ય માસક્ષમણના પારણે ગોચરીએ જતા હતા તેવામા અજાણતા તેમનાથી એક દેડકી પગ નીચે ચગદાઇ ગઇ એ તરફ એક લઘુ શિષ્યનુ ધ્યાન ખેચાયુ ગોચરી કે પ્રતિલેખનાની આલોચના કરતા કે પ્રતિક્રમણ–સમયે પણ એ વિષે માસક્ષમણીએ કશી આલોચના કરી નહિ તેથી લઘુ શિષ્યે મોટેથી તેમને એ વાત યાદ કરાવતા કહ્યુ કે પેલી દેડકીની કેમ આલોચના લેતા નથી? આથી પોતાની ફજેતી થયેલી માની માસક્ષમણી તેને મારવા દોડયો, પરતુ વચમા થાભલા સાથે અફળાઇ મરણ પામી જ્યોતિષ દેવ તરીકે તે ઉત્પન્ન થયો ત્યાથી ચ્યવી દૃષ્ટિવિષ સર્પ તરીકે એ અવતર્યો એ કુળમા કેટલાકને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયેલું હોવાથી કેટલાક સર્પો શુદ્ધ આહાર લેતા હતા તે જોઇને આને પણ તેવુ જ્ઞાન થયુ મુનિ-વ્રતની વિરાધનાથી પોતાની દુર્ગતિ થયેલી જોઇ કોઇ પણ જીવનો મારે હાથે ઘાત ન થાય તે માટે મારે બિલમા આખો દિવસ મોઢુ ઘાલીને રહેવુ એવો તેણે વિચાર કર્યો આવી રીતે રાત્રે તે બહાર નીકળતો અને પ્રાસુક પવનાદિનો આહાર કરી નિર્વાહ કરતો

આ સમયે કુંભ રાજાના પુત્રને કોઇ સર્પ કરડયો અને તેથી તે મરી ગયો આથી સર્પોનુ નિકદન કાઢવા એ રાજા તૈયાર થયો જે કોઇ કોઇ પણ જાતનો એક સર્પ મારી લાવશે તેને એક મહોર ઇનામ આપવાનુ તેણે જાહેર કર્યું આથી ઘણા માણસો આવુ કામ કરી ઇનામ મેળવવા લાગ્યા કોઇકે આ દૃષ્ટિવિષ સર્પ ઉપર આકર્ષણી વિદ્યા મૂકી એટલે તે બહાર ખેચાવા લાગ્યો એણે વિચાર કર્યો કે જો હુ બહાર નીકળીશ તો મારી દૃષ્ટિ પડતા હજારો માણસોના રામ રમી જશે, વાસ્તે મારે મુખ બહાર ન કાઢતા પૂછડુ બહાર કાઢવું આમ કર્યું એટલે પેલા વિદ્યાવાળાએ તેનુ પૂછડુ કાપ્યુ જેમ જેમ સર્પ પાછલા ભાગથી બહાર નીકળતો ગયો તેમ તેમ પેલો એને કાપતો ગયો આથી તેને અતિશય વેદના થઇ, પરતુ શાત ચિત્તે તેને સહન કરી તે મૃત્યુ પામી એ જ કુભ રાજાની રાણીની કુક્ષિમા અવતર્યો આ

---

૧ જુઓ પૃ ૨૨૦–૨૨૮

વખતે નાગદેવે રજાને સ્વપ્નમાં કહ્યું કે આજથી તું કોઇ સર્પને મારીશ નહિ, તને પુત્ર થશે પછી જ્યારે પુત્ર થયો ત્યારે તેનું નામ **નાગદત્ત** પાડવામાં આવ્યું યૌવન-અવસ્થા પામ્યો ત્યારે એક જૈન મુનિ જતા તેના જોવામાં આવ્યા એમને દેખતા જ તેને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું અને તેની વૈરાગ્ય-ભાવના પ્રદીપ્ત થઇ માતાપિતાને સમજાવી તેમની અનુજ્ઞા મેળવી તેણે દીક્ષા લીધી તિર્યંચ-યોનિમાંથી આવેલા હોવાથી તેમને ક્ષુધાવેદનીય કર્મનો અધિકાધિક ઉદય હતો, એવી તેઓ પૌરુષી સુધીનું પણ પ્રત્યાખ્યાન કરી શકતા નહિ આ જોઇ તેમના ગુરુદેવે તેમને કહ્યું કે તારાથી તપશ્ચર્યા થઇ શકતી નથી તો તું ક્ષમા ધારણ કરજે પછી તેમણે તેમજ કર્યું સવાર થતા જ તેઓ એક ગડુઆ પ્રમાણ કૂર લાવીને ખાય ત્યારે તેમને ચેન પડતું. આમ તેઓ દરરોજ કરતા હોવાથી તેમનો ઉપહાસ કરનારાએ તેમનું 'કૂરગડુક' નામ પાડયું એમના ગચ્છમાં અનુક્રમે એક, બે, ત્રણ અને ચાર માસના ઉપવાસના કરનારા ચાર મોટા સાધુઓ હતા તેઓ 'નિત્યખાઉ' કહી એમની નિંદા કરતા, પરંતુ **કૂરગડુક** મુનિરાજ જરાએ ગુસ્સે થતા નહિ

એક વેળા શાસન-દેવીએ આવી **કૂરગડુક** મુનિવરને વંદન કર્યું અને બધા સાંભળે તેમ તેમની ઘણી સ્તુતિ કરી, અને બોલી કે આજથી સાતમે દિવસે આ ગચ્છમાં એક મુનિરાજને કેવળજ્ઞાન થનાર છે આ સાંભળી પેલા ચાર તપસ્વીઓ બોલી ઉઠયા કે હે દેવી ! તેં મહાત્માઓને પ્રણામ ન કરતાં આ કૂરગડુકને કેમ નમન કર્યું ? દેવીએ જવાબ આપ્યો કે હું દ્રવ્ય તપસ્વીઓને નમતી નથી, મેં તો ભાવ-તપસ્વીને નમસ્કાર કર્યો છે આમ કહીને તે અદૃશ્ય થઇ ગઇ આથી ચારે તપસ્વીઓ લજવાઇ ગયા સાતમે દિવસે કૂરગડુક સવારના આહાર લાવ્યા તે ખાવા માટે તેમણે પેલા તપસ્વીઓને પણ નોતર્યા આથી તેઓ એવા ગુસ્સે થયા કે તેમને મોઢામાં બળખા આવી ગયા અને ક્રોધથી, કૂરગડુક દેખાડવા જે આહારનું પાત્ર લાવ્યા હતા તેમાં તેઓ થુંકયા આથી કૂરગડુકે પોતાની સમતા લેશ પણ ગુમાવી નહિ, પરંતુ તેઓ ઉલટા આત્મ-નિંદા કરવા લાગ્યા કે મને ધિક્કાર છે, ધિક્કાર છે, મારાથી એક પણ દિવસ તપશ્ચર્યા થઇ શકતી નથી તેમજ મહાત્માઓનું વૈયાવૃત્ય પણ થતું નથી વિચાર-શ્રેણીમાં આગળ વધી શુક્લ ધ્યાન ધ્યાતા તેમને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું આથી દેવો દોડતા આવ્યા ને તેમને સુવર્ણના સિંહાસન ઉપર સ્થાપન કરી તેમણે કેવલજ્ઞાનનો મહોત્સવ કર્યો

આ વખતે પેલા તપસ્વીઓને સમજાયું કે આપણે તો દ્રવ્ય-તપસ્વી છીએ, ખરા ભાવતપસ્વી તો કૂરગડુક મુનિરત્ન જ છે આપણે તેમની અ

ત્યાર સુધી નિદા વગેરે દ્વારા જે કદર્થના કરી છે તે બદલ આપણે એમની હૃદયથી ક્ષમા યાચીએ મન, વચન અને કાયાની શુદ્ધિપૂર્વક ખમાવતા, તે ચારેને પણ કેવલજ્ઞાન થયુ આયુષ્ય પૂર્ણ થતા એ મુનીશ્વરો પણ અજરા મર પદને પામ્યા

હરિવાહનનો પ્રબંધ—

'ભોગાવતી' નગરીમા ઇન્દ્રદત્ત રાજા રાજ્ય કરતો હતો તેને મણિપ્રભા નામની પત્નીથી હરિવાહન નામનો પુત્ર થયો હતો આ રાજકુમારને આ નગરના વસતા મન્દર સુતારનો પુત્ર નરવાહન સાથે તેમજ વસુમાર શેઠના પુત્ર ધનજય સાથે ગાઢ મિત્રાચારી હતી આ ત્રણમાથી પોતાના કાર્ય પર લક્ષ્ય ન આપતા દરેક સ્વચ્છદે ક્રીડા કરતો હતો આથી એકદા રાજાએ હરિવાહનને કડવા વચન કહ્યા તેથી તે નગર છોડીને ચાલી નીકળ્યો તેના મિત્રોને ખબર પડતા તેઓ પણ તેને આવીને મળ્યા માતા, પિતા, પરિવાર અને ઋદ્ધિ એ સર્વનો ત્યાગ કરી તેઓ પરદેશ જવા નીકળી પડ્યા જતા જતા એક જગલમા મદોન્મત્ત હાથીને દોડતો સામે આવતો જોઈ નરવાહન અને ધનજય નાસી ગયા, જ્યારે હરિવાહન તો તેની સામે થયો અને તેણે તેનો મદ ઉતારી નાખ્યો પછી તેણે આમ તેમ તપાસ કરી, પરન્તુ તેના મિત્રો તેને મળ્યા નહિ એટલે ખેદ પામી તેણે આગળ પ્રયાણ કર્યું

રસ્તે જતા એક સુદર સરોવર તેની નજરે પડ્યુ તેનુ પાણી પીને આરામ લઈ ઉત્તર દિશા તરફ તે ગયો એટલે એક ભવ્ય બાગ તેના જોવામા આવ્યો આના મધ્યમા એક વાવ હતી તેમા તે ઉતર્યો ત્યા એક યક્ષના ચૈત્યના તેને દર્શન થયા રાત પડી જવાથી તેણે ત્યા વાસો કર્યો થોડી વાર થઈ હશે એટલામા નૂપુર, કકણ અને કટિમેખલાના ઝણકારથી આકાશને શબ્દાયમાન કરતી અપ્સરાઓ ત્યા આવી ચડી તેમણે યક્ષની આગળ વિવિધ વાદિત્રો વગાડી ગાયન ગાઇ નાટક કર્યાં બાકી જવાથી પહેરેલા વસ્ત્રો બદલીને તેઓ વાવમા નહાવા ગઈ હરિવાહન જાગી ઊઠયો હતો તે સફાળો બેઠો થઇ લઘુ લાઘવી કળાથી આ વસ્ત્રો લઇ ચૈત્યમા પેસી ગયો તેણે અદરથી બારણા દઈ દીધા જલક્રીડા કરી બહાર આવતા અપ્સરાઓને વસ્ત્રો મળ્યા નહિ, એથી ચૈત્યમા તપાસ કરવા તેઓ આવી બારણા બધ જોતા તેમને ખાતરી થઈ કે ચોર ચૈત્યમા ભરાઇ બેઠો છે જેણે આટલે સુધી આવવાની તેમજ આપણા વસ્ત્રો લેવાની હામ ભીડી છે તે સામાન્ય પુરુષ નહિ હોય એમ ધારી શાત વાણીથી તેને મનાવવો જોઇએ એમ વિચારી અપ્સરાઓએ હરિવાહનને ખુશ કરી દરવાજો ઊઘડાવ્યો અને વસ્ત્રો પાછા મેળવ્યા આ વખતે રાજી થઇને

અપ્સરાઓએ રાજકુમારને એક ખડ્ગ-રત્ન અને દિવ્ય કાચળી બક્ષીસ તરીકે આપ્યા, વિશેષમા ટુક સમયમા તને રાજ્ય મળશે એવો આશીર્વાદ આપી તેઓ સ્વસ્થાને ચાલી ગઈ

સવાર પડતા રાજકુમાર મિત્રોની શોધમા આગળ વધ્યો માર્ગે જતા એક શૂન્ય નગર તેની દૃષ્ટિએ પડ્યુ કૌતુકથી તે અદર ગયો એટલે વચલા ભાગના એક સાત માળનો રાજમહેલ તેણે દીઠો સાતમે માળે જઈને તે જુએ છે તો વિધાતાએ નમુના માટે જાણે તૈયાર કરી હોય એવી એક રમણી ત્યા શોકાતુર ચહેરે બેઠી હતી તેની પાસે જઈ આશ્વાસન આપતા કુમારે તેને શોકનુ કારણ પૂછ્યુ આ અબળાએ ઉત્તર આપ્યો કે હુ 'શ્રાવસ્તી'ના વિજય રાજાની અનગલેખા નામની પુત્રી છુ એક વખત હુ ગોખમા બેસી રહીને નગર નિહાળી રહી હતી તેવામા મારા રૂપથી મોહિત થયેલા જયન્ત વિદ્યાધરે મારુ હરણ કરી મને અહિયા લાવી આ નવુ નગર વસાવ્યુ છે હાલ તે મને એકલી મૂકી મારી મરજી વિરુદ્ધ લગ્ન માટે સામગ્રી લેવા ગયો છે અને અફસોસ તો એથી થય છે કે જ્ઞાની મહારાજે મને પૂર્વે કહ્યુ હતુ કે હરિવાહન તારો પતિ થશે એ વાત આજે જુઠી પડતી જણાય છે, કેમકે પેલો વિદ્યાધર હમણા આવી પહોચશે અને બળાત્કારથી મને પરણી બેસશે

રાજકુમારે તેને શાત પાડવા માટે પોતાનો પરિચય કરાવ્યો એટલામા તો પેલો વિદ્યાધર આવી ચઢયો કુમારને જોતા વેત જ એના સામે તે ધસી ગયો, પરતુ કુમારે તેને એવા હાથ બતાવ્યા કે તે ચુ કે ચા કરી શકયો નહિ અતમા રાજકુમારને ખુશી કરવા માટે તેણે પોતે વસાવેલુ નગર તેમજ આ અનગલેખા બક્ષીસ તરીકે આપી તે ચાલતો થયો

હરિવાહને અનગલેખા સાથે લગ્ન કરી ત્યા જ રાજધાની સ્થાપી અનગ ક્રીડા કરવામા દિન ગુજારતો તે એકદા ઉનાળો બેસતા 'નર્મદા' નદીમા જલ ક્રીડા માટે અનગલેખા સાથે ગયો આ અબળા પતિ તરફથી મળેલી પેલી દિવ્ય કાચળી કિનારે મૂકી નદીમા ઉતરી તે વખતે પદ્મરાગ (લાલ) રત્નોથી ચળકતી કાચળીને માસ ધારીને એક મત્સ્ય બહાર આવી તે ગળી ગયો અને પાછો પાણીમા પેસી ગયો કિનારે બેઠેલા જનો તેને પકડવા નદીમા કૂદી પડ્યા, પરતુ તેનો પત્તો મળ્યો નહિ આથી રાણી નિરાશ થઈ અને કઈ અમગળ થશે એમ ચિંતવવા લાગી

ફરતો ફરતો આ મત્સ્ય 'એનાતટ' નગરે જઈ પહોચ્યો ત્યા કોઈ માછીની જાળમા તે ઝપડાયો, માછીએ તેને ચીર્યો એટલે તેના પેટમાથી પેલી કાચળી

નીકળી તેણે ત્યાના રાજા **નરકુંજર**ને એ આપી રાજા આ કાચળીને જોઇ ચકિત થઇ ગયો તે વિચારવા લાગ્યો કે જે કામિનીની આ કાચળી મને કામાતુર કરે છે, તેને પહેરનારી મહિલા જાતે કેવી મોહનગારી હશે ? રાજા તો એવો દીવાનો બની ગયો કે દીવાનને તેણે સખત હુકમ કર્યો કે જો તુ મને જીવાડવા ઇચ્છતો હોય તો તુ સાત દિવસમા એ સુન્દરીને મારી સમક્ષ હાજર કરજે આવી દીવાને રાજ્યની અધિષ્ઠાયિકા લક્ષ્મી દેવીનુ ધ્યાન ધર્યું તેમ થતા તે પ્રત્યક્ષ થઇ બોલી કે આ **અનગલેખા** મહાસતી છે ચન્દ્રમાથી અગ્નિ ઝરે કે સૂર્ય કદાપિ પશ્ચિમમા ઉગે, પરન્તુ આ સતી પોતાનુ શીલ છોડે તેમ નથી છતા રાજાની હઠ જોતા તેને હુ લાવી આપુ છુ, પરતુ હવે પછી આવા નીચ કાર્ય માટે તારે મને બોલાવવી નહિ

આમ કહીને દેવી હરિવાહનની રાજધાનીમા આવી અને ત્યાથી **અનગલેખાને** ઉપાડી **નરકુંજર**ના મહેલમા મૂકી ચાલતી થઇ રાજા તો તો આને આવેલી જોઇ વિશેષ લટ્ટુ બની ગયો પોતાની પ્રિયા થવા રાજાએ તેને ઘણુ સમજાવી, પરતુ તે એકની બે થઇ નહિ રાજાએ વિચાર કર્યો કે કામિની કદાગ્રહી હોય છે, વળી આ મારા તાબામા છે તો અત્યારે તેના ઉપર બળાત્કાર ન કરતા તે રાજી રહે તેમ તેની બરદાસ માટે નોકર ચાકર રાખુ અને તેને મનોમોહન ભોજનાદિ આપુ આ પ્રમાણે તે મને કે કમને દિવસ પસાર કરવા લાગ્યો

આ તરફ હરિવાહનના પેલા બે મિત્રો જેઓ હાથીથી ડરીને ભાગી ગયા હતા તેઓ કાલાતરે 'વિન્ધ્ય'ગિરિ આવી ચડયા ત્યા તેમણે એક પુરુષને મંત્ર સાધતો જોયો આની નજર આ બેના ઉપર પડતા આ સાધકે તેમને ઉત્તરસાધક થવા વિનવ્યા. તેમણે હા પાડી અને આ સાધકે પોતાનુ કાર્ય સિદ્ધ કર્યું. પ્રસન્ન થઇ તેણે આ બે જણાને રૂપ ફેરવવાની વિદ્યા, અદૃશ્ય થવાનુ અજન, શત્રુના સૈન્યને મોહ પમાડી જીતવાની વિદ્યા તેમજ વિમાન બનાવવાની વિદ્યા એમ ચાર વિદ્યાઓ આપી અને તે સ્વધામ ગયો

અનેક જનોને આ વિદ્યાઓથી આશ્ચર્યાંકિત કરતા કરતા એ બે મિત્રો 'શ્રેનાતટ' નગરે આવી પહોચ્યા ત્યા કચુકીથી કામાતુર બનેલા નરપતિએ તેમના સ્વામિની હરિણાક્ષીનુ હરણ કર્યું છે એ વાત સાભળી તેઓ એ આ આશ્ચર્ય જોવા માટે અજન આજી અતપુરમા આવ્યા ત્યા પતિના વિયોગથી આસુ સારતી અને પોતાના હાથમા હરિવાહન એવા અક્ષરોવાળી છબી સામે નજર રાખીને ઉદાસીન બેઠેલી વનિતા તેમના જોવામા આવી આ છબી જોતા તેઓ ચેની ગયા કે આ તો પોતાના મિત્રનુ ચિત્રપટ છે ઝટ તેમણે

સભામા આવી તે જૈન મુનિઓના ગુણ ગાતો હતો. આ સાભળીને ઘણા લોકો જૈન ધર્મ તરફ આકર્ષાતા કેટલાક તો જૈન ધર્મમા દૃઢ પણ બનતા પરંતુ આ નગરમા એક જય નામનો વાણીઓ રહેતો હતો તેને ગળે એ વાત ન ઉતરી કે અતિચંચળ ઇન્દ્રિય અને મન ઉપર કાબૂ રાખી શકાય છે આથી તેને જૈન મુનિઓના [1]ગુણો તે રાજાની ડફાસ છે એમ લાગતુ રાજાને આની ખબર પડી એટલે કોઇ ન જાણે તેમ તેણે પોતાનો લાખ સોનૈયા જેટલા મૂલ્ય વાળો હાર એ વાણીઆના ડબડાના મૂકાવી દીધો પછીથી નગરમા એવો ઢંઢેરો પીટાવ્યો કે મારો હાર ખોવાઇ ગયો છે, વાસ્તે જે તે આપી જશે તેને નિરપરાધી ગણી છોડી મૂકવામા આવશે, પરંતુ જે નહિ આપી જાય અને જેના ઘરમાથી તપાસ કરતા તે નીકળશે તેને દેહાંત દંડની શિક્ષા થશે. કમવાર તપાસ કરતા રાજસેવકો જયને ઘેર પહોચ્યા ત્યાથી તેમને હાર મળ્યો એટલે જયને ચોર તરીકે પકડી લાવી રાજા આગળ હાજર કર્યો રાજાએ મોતની સજા ફરમાવી આ સાભળીને તેના કુટુબીઓએ અનેક કાલા-વાલા કર્યા ત્યારે રાજાએ કહ્યુ કે એક તેલનું ભરેલુ પાત્ર એના હાથમા દઉ આપુ, તે લઇ એ આખા નગરમા ૮૪ ચૌટે ફરી આવે, પરંતુ એક બિંદુ પણ જમીન ઉપર પડવા ન દે તો હુ તેને જીવતો મૂકુ

મરણના ભયથી જયે તે વાત કબૂલ કરી આ તરફ સુંદર વસ્ત્ર અને અલંકારથી સજ્જિત એવી ગણિકાઓના ઠામઠામ નાચ, મનોમોહક ગાયનો વગેરેનો પ્રબંધ કરવામા આવ્યો જયને આ વસ્તુઓ બહુ પ્રિય હતી, છતા તેને આજે મન ઉપર કાબૂ રાખી પોતાનો જીવ બચાવવા એક પણ તેલનુ બિંદુ ભૂમિ ઉપર પડવા દીધા સિવાય તે ૮૪ ચૌટે ફરીને રાજા સમક્ષ આવી ઊભો રાજાએ હસીને કહ્યુ કે કેમ ભાઇ! તુ તો કહેતો હતો ને કે ઇન્દ્રિયો અને મનને વશ રાખવાની વાત ટાઢા પહોરના ગપ્પા જેવી છે? અને આજે તો તુ જાતે તેને વશ રાખી શક્યો તેનુ કેમ? વાણીઓ આ સાભળી શરમાઇ ગયો રાજાએ તેને છોડી મૂક્યો આ વાણીઓ પણ પ્રતિબોધ પામી જૈન ધર્મી બન્યો એવી રીતે તો ઘણાને રાજાએ જૈન માર્ગી બનાવ્યા આ પ્રમાણે

[1] કોઇ નમન કરે તો જૈન મુનિ રાજી ન થાય અને કોઇ તિરસ્કાર કરે તો નારાજ ન થાય વળી ચિત્તનુ દમન કરી ધીરતા અને વીરતાને સેવે એવા જૈન મુનિઓ છે આવા મુનિઓ જ સદ્ગુરુ કહેવાય કેમકે તેઓ પ્રમાદમા પડતા જીવોનો ઉદ્ધાર કરે છે, પોતે પાપરહિત માર્ગે ચાલે છે, મુમુક્ષુ જનોને તત્ત્વોનું ભાન કરાવે છે, અને સકલ જીવોનુ હિત કરવા સદા પ્રતિબદ્ધ રહે છે આવા ગુરુઓના બે પ્રકાર છે—(૧) તપસ્વી અને (૨) જ્ઞાની તેમાં તપસ્વી મુનિરત્નો તરના પાંદડાની પેઠે પોતાના આત્માને જ તારી શકે છે, જ્યારે જ્ઞાની મુનીશ્વરો તો વહાણ સમાન હોઇ પોતાને અને અન્યને પણ તારી શકે છે.

પદ્મશેખર રાજા જીવન સફળ કરી અંતમા આયુષ્ય પૂર્ણ થતા તે મરીને દેવ થયો

अन्यतीर्थिमते देवे, तथाऽन्यगृहीतार्हति ।
पूजन वन्दन त्याज्य, मिथ्यामतविवर्धनम् ॥ १४२ ॥

કુતીર્થિકોના દેવના પૂજન-વદનનો ત્યાગ—

શ્લો૦—" તીર્થિકોએ માનેલા દેવને ઉદ્દેશીને તેમજ અન્યે ગ્રહણ કરેલ તીર્થંકર(ની પ્રતિમા આશ્રી)ને પૂજન અને વન્દન ત્યજવા, કેમકે તે મિથ્યામતને વધારનાર છે "–૧૪૨

सङ्ग्रामशूरवत् कार्या–ऽऽद्या द्वितीया तथा त्वया ।
यतना येन भो भव्य !, गमिष्यसि शिवालयम् ॥१४३॥

પહેલી અને બીજી યતનાનુ ઉદાહરણ—

શ્લો૦—" સંગ્રામશૂરની જેમ પહેલી અને બીજી યતના તારે કરવી કે જેથી હે ભવ્ય ! તુ મોક્ષે જાય "–૧૪૩

સગ્રામશૂરનુ દૃષ્ટાન્ત—

સ્પષ્ટી૦—'પદ્મખડ' નગરમા સગ્રામદઢ નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો તેના પુત્ર સગ્રામશૂરને શિકારે જવાની ખોટી લત લાગી હતી તે સમજાવવા છતા જ્યારે તેણે છોડી નહિ ત્યારે રાજાએ તેને પોતાના નગરમા આવવાની મનાઇ કરી આથી તે નગર બહાર એક પરૂ વસાવી રહ્યો એક દિવસ કાર્ય પ્રસગે તે પોતાના શિકારી કુતરાઓને મૂકીને બીજે ગામ ગયો. તેવામા એક જૈન આચાર્ય ત્યા આવી ચડયા તેમને આના કારભારીઓએ કુતરાને બાધી રાખવાની શાળામા ઉતારો આપ્યો આ આચાર્યે કુતરાઓને શિકાર ન કરવાનો અચોટ ઉપદેશ આપ્યો, તેથી તે કુતરાઓએ આજથી કોઇ પણ જીવનો અમારે વધ ન કરવો એવો નિયમ લીધો. કાલાન્તરે સગ્રામશૂર કુતરાઓને સાથે લઇ શિકારે ગયો સસલા વગેરે જાનવરોને મારવા માટે તેણે કુતરાઓને ઉશ્કેરવામા કચ્ચાસ ન રાખી, પરતુ તે તો ચિત્રામણના કુતરાની જેમ ઊભા જ રહ્યા આથી ચકિત થઇ સગ્રામશૂરે કુતરાના રક્ષકોને

હતી એની પત્નીનુ નામ અગ્નિમિત્રા હતુ 'પોલાસપુર'ની બહાર માટીના વાસણોની એની પાચસે દુકાનો હતી વેતનને બદલે ભોજન આપી તે અનેક માણસો પાસે દરરોજ ઘડા, કળશ વગેરે જુદી જુદી જાતના માટીના વાસણો તૈયાર કરાવતો હતો અને બીજા કેટલાક માણસોને કામ બદલ ભોજન પૂરૂ પાડી તેમની મારફત તે વેચાવતો હતો

એક દહાડો સદ્દાલપુત્રની પાસે એક દેવ આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે હે દેવાનુપ્રિય ! આવતી કાલે સપૂર્ણ જ્ઞાની, ત્રિકાલવેત્તા, સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી, ત્રૈલોકય વડે પૂજિત, વદન, સત્કાર અને સેવા કરવા લાયક મહામાહન જિન આવશે તો તેમની તું ભક્તિ પૂર્વક પૂજા, ઉપાસના વગેરે કરજે અને તેમને પીઠ, ફલક, શય્યા, સસ્તારક વગેરે આપજે આ પ્રમાણે બીજી અને ત્રીજી વાર કહીને તે દેવ ચાલતો થયો

સદ્દાલપુત્ર આથી એમ સમજ્યો કે મારા ધર્માચાર્ય ધર્મોપદેશક મખલિપુત્ર ગોશાલક આવનાર છે, પરતુ સવાર પડતા તો એને બદલે શ્રમણ મહાવીર પધાર્યા આ ખબર પડતા તે વદન કરવા ગયો, અને તેણે તેમની ધર્મદેશના સાભળી પછી મહાવીર પ્રભુએ તેને કહ્યુ કે ગઇ કાલે બપોરના એક દેવે મારા આગમનની તને ખબર આપી હતી એ વાત સાચી છે ને ? સદ્દાલપુત્રે હા કહી અને પોતાની દુકાનો જ્યા હતી ત્યા પધારવા તેણે પ્રભુને વિનતિ કરી પ્રભુએ એ પ્રાર્થના સ્વીકારી

એક દહાડો સદ્દાલપુત્ર પોતાની દુકાનની અદરથી ઘડા, કળશ વગેરે વાસણો બહાર કાઢતો હતો તે જોઇને મહાવીરે તેને પૂછ્યુ કે આ વાસણો કેવી રીતે તૈયાર થાય છે ? સદ્દાલપુત્રે જવાબ આપ્યો કે પ્રથમ માટી લાવી, તેને પાણીથી પલાળી, મસળી, તેને રાખ વગેરે સાથે બરાબર મેળવી, પિંડ તૈયાર કરી, તેને ચાક ઉપર ચઢાવી, જુદી જુદી જાતના વાસણો બનાવાય છે પ્રભુએ પૂછ્યુ કે આમા કઇ પુરુષાર્થ, પરિશ્રમ, ઉદ્યમ સેવવો પડે છે કે બધુ એમ ને એમ જ તૈયાર થઇ જાય છે ? કુભારે ઉત્તર આપ્યો કે પુરુષાર્થ વિના એ તૈયાર થાય છે, કેમકે પુરુષાર્થ ઉદ્યમ જેવું કાઇ છે જ નહિ, બધી ચીજો સર્વથા નિયત થયેલી છે આ સાભળી મહાવીરે તેને ફરી પ્રશ્ન કર્યો કે કોઇ માણસ આ તારા વાસણ ચોરી જાય કે એમા છિદ્ર પાડે કે ભાગીને તેના ટુકડા કરે અને ભાગી જાય તેવે સ્થળે મૂકી દે અથવા તો તારી પત્ની અગ્નિમિત્રા સાથે અમર્યાદિત વર્તન કરે તો તેને તુ શી સજા કરે ? સદ્દાલપુત્રે જવાબ આપ્યો કે હુ એને શાપ આપુ, મારૂ, દોરડાથી બાધુ, ખીવડાવું, દમ ભરાવુ અને જરૂર જણાય તો એનો જાન પણ લઉ પ્રભુએ કહ્યુ કે ઉદ્યમ

ત્યાર બાદ રાજકુમાર પોતાની પ્રિયા સાથે સ્વદેશ આવ્યો અને ત્યા ધામધૂમથી તેની સાથે વિધિસર તેણે લગ્ન કર્યું તેની સાથે પાચે ઇન્દ્રિયોના વિષય-સુખ ભોગવતા આ રાજકુમારને રાજ્ય આપી તેના પિતાએ દીક્ષા લીધી આ મગ્રામશૂરે જીવન પર્યંત શ્રાવક-ધર્મ પાળ્યો અને આયુષ્ય પૂર્ણ થતા તે પાચમે દેવલોકમા એકાવતારી દેવપણે ઉત્પન્ન થયો હોજો સહસ્રશ ધન્યવાદ આ રાજવીની સાચી શ્રદ્ધાને-શુદ્ધ યતનાને

मिथ्यात्वासक्तचित्तैर्भो॰, सहालापविवर्जनम् ।
सलापवर्जन कार्य, तृतीया स्याच्चतुर्थी च ॥ १४४ ॥

ત્રીજી અને ચોથી યતનાનું સ્વરૂપ—

શ્લો૦—"હે ભદ્ર ! મિથ્યાત્વને વિષે આસક્ત મનવાળા (માનવીઓ) સાથે આલાપ અને સલાપ ત્યજી દેવા તે (અનુક્રમે) ત્રીજી અને ચોથી યતના છે "—૧૪૪

सकृद् वा बहुवार न, पात्रबुद्धयाऽशनादिकम् ।
सद्दालपुत्रवद् देय, पञ्चमी षष्ठ्यनुक्रमात् ॥ १४५ ॥

પાંચમી અને છઠ્ઠી યતનાનુ ઉદાહરણ—

શ્લો૦—"પાત્રની બુદ્ધિથી સદ્દાલપુત્રની જેમ ભોજન વગેરે એક વાર તેમજ અનેક વાર ન આપવુ તે અનુક્રમે પાચમી અને છઠ્ઠી યતનાઓ છે "—૧૪૫

સદ્દાલપુત્રનો વૃત્તાન્ત—

સ્પષ્ટી૦—'પોલાસપુર' નામનુ એક નગર હતુ તેની પાસે 'સહસ્રાવન' નામનું ઉદ્યાન હતું ત્યા જિતશત્રુ રાજા રાજ્ય કરતો હતો આ નગરમા સદ્દાલપુત્ર નામનો કુભાર વસતો હતો તેણે આજીવિક મતના સિદ્ધાન્તો સાભળ્યા હતા, તેનો અર્થ તે સમજ્યો હતો, તેનુ તેણે મનન પણ કર્યું હતુ અને અસ્થિ અને મજ્જા વચ્ચે જેવી પ્રીતિ છે તેવા પ્રેમથી તે સિદ્ધાન્તોનો તે આદર કરતો હતો એના મનથી આજીવિક સપ્રદાય એ સાચો હતો, એ સર્વોત્તમ સત્ય હતુ અને બાકી બધા સપ્રદાયો અસત્યના અવતાર હતા એક કોટિ હિરણ્ય નિધાનમા, કોટિ સુવર્ણ વ્યાજે મૂકેલ, એક કોટિ સુવર્ણ જેટલી કીમતની સ્થાવર મિલ્કત, દશ હજાર ગાયનુ એક વ્રજ એટલી એની સપત્તિ

આથી સદ્દાલપુત્ર ગભરાયો નહિ, પરન્તુ બીજી અને ત્રીજી વાર જ્યારે દેવે આ પ્રમાણે કહ્યુ ત્યારે તેને ક્ષોભ થયો અને તેણે વિચાર કર્યો કે આને મારે આમ કરતા અટકાવવો જોઈએ આમ વિચારી તે એકદમ ઊઠયો અને જોરથી બૂમો પાડવા લાગ્યો આ સાભળીને અગ્નિમિત્રા દોડી આવી અને તેને શાત પાડયો આ બદલ તેણે પ્રાયશ્ચિત્ત લીધુ અને સમય મળતા શ્રાવકોની અગ્યાર પ્રતિમા વહન કરી કાલાતરે આયુષ્ય પૂર્ણ થતા તે ‘ અરુણચ્છાય ’મા દેવ તરીકે ઉત્પન્ન થયો ત્યાથી ચ્યવી ‘ મહાવિદેહ ’મા ઉત્પન્ન થઈ તે મોક્ષે જશે

अपवादे खलु प्रोक्ता, आकारा' षड्विधा जिनैः ।
भूपतिगणकान्तार-वृत्तिगुरुसुराग्रहा· ॥ १४६ ॥
षष्ठो बलाभियोगश्चो-त्सर्गस्थैर्नैव सेविता· ।
व्रतभङ्गान्महद् दु·ख, जीवन यत् पुन' पुनः ॥१४७॥–युग्मम्

છ આકાર—

શ્લો૦–" અપવાદને વિષે જિનેશ્વરોએ (૧) રાજા, (૨) ગણ, (૩) કાન્તારવૃત્તિ, (૪) ગુરુ અને (૫) દેવ અને છઠો આગ્રહ (બળાભિયોગ) એમ છ પ્રકારે જે આકાર (આગાર) કહ્યા છે તે ઉત્સર્ગ (માર્ગ)મા રહેલા જીવો સેવતા નથી, કેમકે વ્રતના ભગથી મહાદુ ખ છે, જ્યારે જીવન તો ફરી ફરીને (મળી શકે) છે"–૧૪૬–૧૪૭

कोशा सुधर्मभूभृच्चा-चङ्कारी सुलसस्तथा ।
नमिः सुदर्शनो ज्ञेया, ज्ञातेषु बुद्धिशालिना ॥ १४८ ॥

છ આકારના ઉદાહરણો—

શ્લો૦—" બુદ્ધિશાળીએ (આ છ આગારોના) દૃષ્ટાત તરીકે કોશા, સુધર્મ ભૂપતિ, અચ્ચ કારી, સુલસ, નમિ અને [1]સુદર્શન એ (નામો) જાણવા "–૧૪૮

૧ આના વૃત્તાન્ત માટે જુઓ પૃ ૧૮૧–૧૮૪

પુરુષાર્થ જેવી ચીજ ન હોય અને બધુ સર્વથા નિયત હોય તો ઉપર કહેલી બીના બને જ નહિ, પરંતુ તેમ બનવુ શક્ય છે, આથી જે તુ નિયતિવાદ માને છે તે ઠીક નથી આ વાત સદ્દાલપુત્રને ગળે ઉતરી અને તેણે કામદેવ મહાશ્રાવકની પેઠે પ્રભુ પાસે શ્રાવકના વ્રતો સ્વીકાર્યાં પોતાની પત્નીને પણ પ્રભુને પ્રણામ કરવા મોકલી અને તેને પણ શુદ્ધ શ્રાવિકાના વ્રતો લેવડાવ્યાં

કાલાંતરે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર અન્યત્ર વિહાર કરી ગયા આ તરફ ગોશાલકને ખબર પડી કે સદ્દાલપુત્રે આજીવિક સિદ્ધાન્તોને જલાંજલિ આપી નૈર્ગ્રન્થિક સિદ્ધાન્તોનો સ્વીકાર કર્યો છે આથી હું ત્યા જાઉં અને એને ફરીથી મારો અનુયાયી બનાવું એમ વિચારી તે સદ્દાલપુત્ર જ્યા રહેતો હતો ત્યા આવ્યો, પરંતુ આ તો શાન્ત બેસી રહ્યો, એણે તો ઊભા થઈને કે સામે જઈને તેનો જરા પણ આદર સત્કાર કર્યો નહિ આથી પીઠ, ફળક વગેરે જરૂરી વસ્તુઓ મેળવવાના ઇરાદાથી ગોશાલકે મહાવીરની પ્રશંસા કરતા કહ્યું કે તે મહામાહન છે, તે મહાગોપ છે, તે મહાસાર્થવાહ છે તે મહાધર્મ-કથી છે, તે મહાનિર્યામક છે આ બધા વિશેષણો કેવી રીતે મહાવીરને ઘટે છે તે સદ્દાલપુત્રે પૂછી જોયુ અને તેનો યોગ્ય ખુલાસો સાભળી તેણે ગોશાલકને પૂછ્યુ કે તુ મારા ધર્મોપદેશક મહાવીર સાથે ચર્ચા કરવા સમર્થ છે ? ગોશાલકે તેની ના પાડી અને કહ્યુ કે મહાવીરમા પ્રમાણો, યુક્તિઓ વગેરે રજુ કરવાની જેવી શક્તિ છે તેવી મારામા નથી આ પ્રમાણેની ખરી હકીકત તેમજ મહાવીરનુ ગુણોત્કીર્તન સાભળીને સદ્દાલપુત્ર રાજી થયો અને તેણે ગોશાલકને ઉતારો આપવા તેમજ યોગ્ય વસ્તુઓ પણ આપવા હા પાડી, પરંતુ સાથે સાથે ઉમેર્યું કે આ કંઇ ધર્મ કે તપના વિધાનરૂપ તું સમજતો નહિ આ સાભળી ગોશાલક સદ્દાલપુત્રે જ્યા ઉતારો આપ્યો હતો ત્યા ગયો ત્યા ગયા પછી સદ્દાલપુત્રને પોતાના પક્ષમા લેવા માટે સમયાનુસાર તેણે તેની સાથે ઘણીએ ચર્ચાઓ, દલીલો કરી, પરંતુ જ્યારે તેનું કંઇ વળ્યુ નહિ ત્યારે તે ચાલતો થયો

ત્યારબાદ ચૌદ વર્ષ સુધી સદ્દાલપુત્રે પોતાના નિયમો પાળ્યા પરંતુ ત્યાર પછી એક દિવસે તે પોષધ-શાળામા ગયો હતો ત્યા મધ્ય રાત્રિએ એક દેવે આવી તેને અનેક ઉપસર્ગો કર્યા ઘણાખરાની તો તેણે જરા પણ દરકાર ન કરી ત્યારે અંતમા તેણે એવી ધમકી આપી કે જો તું તારા નિયમોને નેવે નહિ મૂકે તો હુ તારા ઘરમાથી તારી ગૃહિણી અગ્નિમિત્રાને ખેંચી લાવી, તારી સમક્ષ તેને મારી નાખી, તેના માસના નવ ટુકડાઓ કરી, તેને રાધીને એ માસ અને લોહીનો તારા શરીર ઉપર છટકાવ કરીશ

આથી સદ્દાલપુત્ર ગભરાયો નહિ, પરન્તુ બીજી અને ત્રીજી વાર જ્યારે દેવે આ પ્રમાણે કહ્યુ ત્યારે તેને ક્ષોભ થયો અને તેણે વિચાર કર્યો કે આને મારે આમ કરતા અટકાવવો જોઇએ આમ વિચારી તે એકદમ ઊઠ્યો અને મોટેથી બૂમો પાડવા લાગ્યો આ સાભળીને અગ્નિમિત્રા દોડી આવી અને તેને શાત પાડ્યો આ બદલ તેણે પ્રાયશ્ચિત્ત લીધુ અને સમય મળતા શ્રાવકોની અગ્યાર પ્રતિમા વહન કરી. કાલાતરે આયુષ્ય પૂર્ણ થતા તે 'અરુણચ્છાય'મા દેવ તરીકે ઉત્પન્ન થયો ત્યાથી ચ્યવી 'મહાવિદેહ'મા ઉત્પન્ન થઇ તે મોક્ષે જશે

अपवादे खलु प्रोक्ता, आकारा षड्विधा जिनैः ।
भूपतिगणकान्तार-वृत्तिगुरुसुरामहा ॥ १४६ ॥
षष्ठो बलाभियोगश्चो-त्सर्गस्थैर्नैव सेविता ।
व्रतभङ्गान्महद् दुःख, जीवन यद् पुनः पुनः ॥१४७॥-युग्मम्

છ આકાર—

શ્લો૦-" અપવાદને વિષે જિનેશ્વરોએ (૧) રાજા, (૨) ગણ, (૩) કાન્તારવૃત્તિ, (૪) ગુરુ અને (૫) દેવ અને છઠો આગ્રહ (બળાભિયોગ) એમ છ પ્રકારે જે આકાર (આગાર) કહ્યા છે તે ઉત્સર્ગ (માર્ગ)મા રહેલા જીવો સેવતા નથી, કેમકે વ્રતના ભગથી મહાદુઃખ છે, જ્યારે જીવન તો ફરી ફરીને (મળી શકે) છે"-૧૪૬-૧૪૭

कोशा सुधर्मभूभृच्चा-चङ्कारी सुलसस्तथा ।
नमिः सुदर्शनो ज्ञेया, ज्ञातेषु बुद्धिशालिना ॥ १४८ ॥

છ આકારના ઉદાહરણો—

શ્લો૦—" બુદ્ધિશાળીએ (આ છ આગારોના) દૃષ્ટાત તરીકે કોશા, સુધર્મ ભૂપતિ, અચ્ચકારી, સુલસ, નમિ અને [1]સુદર્શન એ (નામો) જાણવા "-૧૪૮

૧ આના વૃત્તાન્ત માટે જુઓ પૃ ૧૮,

કોશા ગણિકાનો વૃત્તાન્ત—

સ્પષ્ટી૦—આ ગણિકા સબંધી કેટલોક ઉલ્લેખ 'સ્થૂલભદ્રનું ચરિત્ર' એ કથાનક (પૃ ૧૮૪-૧૯૧)મા આપણે કરી ગયા છીએ અહીં તો ૧૮૮મા પૃષ્ઠમા નિર્દેશેલ રથકારનો પ્રસંગ વર્ણવવો પ્રાસંગિક છે એટલે તેનું ટુંકમા નીચે મુજબ વર્ણન કરીશું —

બાર વ્રતો અંગીકાર કર્યા પછી કોશા ગણિકા કોઇ પણ પુરુષ સાથે વિષયનું સેવન કરતી નથી એ વાત રૂપમા કામદેવ જેવા એક રથકારના જાણવામા આવી ત્યારે તેનું વ્રત ખંડિત કરાવવા માટે તે નંદ રાજાની આજ્ઞા લઇ એને ઘેર આવ્યો આ કોશાનું મનરંજન કરવા માટે બેઠા બેઠા તેણે એક આંબાના ઝાડની લુંબ ઉપર એક બાણ માર્યું ધનુર્વિદ્યામા નિષ્ણાત આ રથકારે એ બાણનું અનુસંધાન કરે તેવું બીજું બાણ છોડ્યું એના અનુસંધાનાર્થે ત્રીજું, વળી તેના અનુસંધાનાર્થ ચોથું એમ બાણ ઉપર બાણ છોડી તેની લાકડી જેવી રચના કરી ત્યાને ત્યા રહીને તેણે એ લુંબ પકડી લીધી આ પ્રમાણેની પોતાની ચતુરતા રથકારે આ ચતુરાને દર્શાવી, પરન્તુ આ કામિનીનું મન જરા પણ એથી પીગળ્યું નહિ વિશેષમા જોકે બાર વ્રતો ગ્રહણ કર્યા ત્યારે કોશાએ એટલી છૂટ રાખી હતી કે રાજા અથવા રાજાના મોકલેલ માણસ સાથે વિષયસેવન કરવું પડે તો તે નિભાવી લેવું તોપણ અતિશય રૂપથી અલંકૃત, ધનુર્વિદ્યાની અત્યુત્તમ કલામા પ્રવીણ તેમજ રાજાની આજ્ઞાથી આવેલા રથકારની સાથે પણ કોશાએ પ્રવીચારન જ સેવ્યો ઉલટું તેના અભિમાનને ખંડિત કરવા માટે સરસવનો ઢગલો કરી, તેમા એક સોય ખોસી, તે ઉપર એક ફૂલ મૂકી કોશાએ નાટક કરી પોતાની કુશળતા બતાવી અને રથકારને પ્રતિબોધ પમાડવા કહ્યું કે આંબાની લુંબ તમે પકડી તે કળા કે મારી આ નૃત્ય-કળા દુષ્કર નથી, પરંતુ મહાત્મા શ્રીસ્થૂલભદ્ર મુનીશ્વર વનિતારૂપ વનમા પ્રમાદ ન પામ્યા તે જ દુષ્કર છે આ પ્રમાણે સમજાવી રથકારને વિષયથી વિરક્ત બનાવી કોશાએ દીક્ષા અપાવી કે જે પાળીને તેઓ સ્વર્ગે સંચર્યા

સુધર્મ રાજાની કથા—

'પચાલ' દેશમા એક વેળા સુધર્મ રાજા રાજ્ય કરતો હતો એક દહાડો એક સેવકે આવી તેને ખબર આપી કે મહાબળ નામનો ચરટ (ભિલ્લ?) આપણી પ્રજાને પીડે છે અને આપણા ગામોનો નાશ પણ કરે છે આ સાભળી રાજા મોટું લશ્કર લઇ તેની સામે ગયો અને ત્યા જઇ તેને

હગવી દીધો ત્યાથી પાછા ફરી શુભ મુહૂર્તે તે પોતાના ગામમા દાખલ થવા જતો હતો એવામા ત્યાનો દરવાજો તૂટી પડ્યો આને અપશુકન ગણી ગામ બહાર તેણે નિવાસ કર્યો દરવાજો તૈયાર થતા સુમુહૂર્તે તે ગામમા દાખલ થવા ગયો, પરતુ આ ફેરી પણ એ દરવાજો તૂટી પડ્યો વળી ત્રીજી વાર તે નવો કર્યો, પરતુ તેની પણ એ જ દશા થઇ આથી રાજાએ પોતાના દીવાનને પૂછ્યુ કે આમ ઘડી ઘડી દરવાજો કેમ તૂટી જાય છે? દીવાન 'ચાર્વાક' મતવાળો હોવાથી તેણે કહ્યુ કે મહારાજા! જો આપ આપને હાથે એક પુરુષનુ બલિદાન આપો તો આ દરવાજો સ્થિર થાય, કેમકે એ દરવાજાનો અધિષ્ઠાયક દેવ કોઇક કારણથી કોપાયમાન થયેલો છે રાજા જૈન ધર્મી હોવાથી તેણે તેમ કરવા ના પાડી વિશેષમા તે બોલ્યો કે બલિદાન આપ્યા વિના જવાય તેમ ન હોય તો મારે આ ગામમા જવાની કશી જરૂર નથી, કેમકે હું આવી હત્યા કરવા તૈયાર નથી? એવુ સોનુ શા સારૂ પહેરવું કે જેથી કાન તૂટી પડે ? વળી હે દીવાન ! શું તને ખબર નથી કે જે રાજા જીવિત, બળ અને આરોગ્યને ચહાતો હોય તેણે હિંસા કરવી નહિ, અને જો કોઇ તેમ કરતું હોય તો તેને તેમ કરતા અટકાવવો આવો રાજાનો ધર્મ છે

દીવાને જોયુ કે રાજા આને તેમ નથી એટલે આડુ અવળુ સમજાવી તેણે મહાજનને તૈયાર કર્યુ મહાજને રાજાની પાસે આવી કહ્યુ કે હે મહારાજ! જે કરવાનુ છે તે બધુ અમે કરીશુ, આપ કેવળ અનુજ્ઞા આપો એટલે થયુ રાજાએ કહ્યુ કે પ્રજા જે પાપ કે પુણ્ય કરે છે તેનો છઠ્ઠો ભાગ રાજાને મળે છે, તેથી હુ બલિદાન માટે આજ્ઞા આપીશ નહિ મહાજને કહ્યુ કે એનુ સર્વ પાપ અમે અમારે માથે વહોરી લઇએ છીએ અને આપને સર્વથા મુક્ત રાખીએ છીએ આમ ઘણી રકઝક કરી આખરે મહાજને રાજાની રજા મેળવી લીધી પછી ઉઘરાણું કરી ઘણું ધન ભેગુ કરી મહાજને એક સુવર્ણમય પુરુષ તૈયાર કરાવ્યો તેને એક ગાડામા મૂકી આખા નગરને ખબર આપી કે જે કોઇ માતા પોતાના પુત્રને પોતાના હાથે ઝેર આપશે અને જે પિતા પોતાના પુત્રનું પોતાના હાથે ગળુ કાપી આપશે તેને આ સુવર્ણનો બનેલો પુરુષ આપવામા આવશે આ સાભળતા આખા નગરમા હાહાકાર થઇ ગયો કોઇ એવુ નીચ કૃત્ય કરવા તૈયાર થયુ નહિ કેટલાક દિવસ વીત્યા બાદ એક મહા દરિદ્રી અને નિર્દય વરદત્ત અને તેની નિર્લજ્જ રુદ્રદત્તા પત્ની આ અધમ કાર્ય કરવા માટે તૈયાર થયા આ દપતીએ પેટનો ખાડો પૂરવાની મુશ્કેલીમાથી બચવા માટે અને તવગર થવાની લાલચે પોતાના સાત પુત્રમાથી સૌથી નાના પુત્રને

આપવા કબૂલાત આપી તેઓ પોતાના જ પુત્રના પ્રાણ લઇ ધન મેળવવા માટે મહાજન સહિત પેલે દરવાજે આવ્યા પુત્રને સ્નાન કરાવી તેને ચંદનનો લેપ લગાડી સારા વસ્ત્રોથી શણગારી અને પુષ્પમાળ પહેરાવી દરવાજા આગળ જ્યા રાજા ઊભો હતો અને જ્યાં આખા ગામના લોકો ભેગા થયા હતા ત્યા ગાજતે વાજતે લાવવામા આવ્યો આ વખતે આ બાળક હસવા અને નાચવા કૂદવા લાગ્યો તે જોઇ રાજાએ કહ્યુ કે હે મૂર્ખ! તારા મરણની નોબત વાગી રહી છે તેનુ તને કંઇ ભાન છે કે ? આ વખત હસવાનો કહેવાય કે રડવાનો ? છોકરાએ જવાબ આપ્યો કે મહારાજ ! જ્યા સુધી ભય નજીક ન હોય ત્યાં સુધી તેનાથી બીવું લેખે ગણાય, પરતુ જ્યા ભય માથા ઉપર આવી ઊભો થાય પછી એનાથી બીવું તે શા કામનુ ? ખાંડણીમાં માથુ મૂક્યા પછી ધબ કારાથી બીવુ શું ? વળી જેનું શરણ લેતા દુ ખ દૂર થવું જોઇએ તે જ જ્યારે દુ ખ દેવા તૈયાર થાય ત્યારે એ દુ ખની વાત કોને કહેવી ? વાડ જ ચીભડા ચોરે ત્યારે ફરિયાદ કરવાથી શુ ? પિતા મારે તો બાળક માતાનુ શરણ લે, માતા મારે કુટે તો પિતાની પાસે તે જાય, બન્નેથી ઉદ્વેગ પામેલ બાળક મહાજન પાસે રાવ લઇ જાય, ત્યાથી પણ ઇન્સાફ ન મળે તો તે રાજા પાસે ન્યાય માગે હવે રાજન ! અહીં વિચારશો તો મારી સગી મા મને ઝેર આપવા તૈયાર થઇ છે, મારો પિતા મારૂ ગળુ કાપવા ઉત્કંઠિત બન્યો છે, મહાજન મૂલ્ય આપી આવા અનર્થને પોષી રહ્યુ છે અને આપ ખુદ રાજા આના પ્રેરક બન્યા છો ત્યારે હવે મારે કોને શરણે જવું ?

આ સાભળીને રાજાનુ ફૂટી ગયેલુ હૈયુ ઠેકાણે આવ્યુ એનું બહેર મારી ગયેલુ મગજ કામ કરવા લાગ્યુ તેણે ઝટ મહાજનને સૌ કોઇ સાભળે તેમ સાફ સાફ કહી દીધુ કે મારે આ ગામમા દાખલ થવુ જ નથી હું તેમ કરૂ તો આવા નિર્દોષ બાળકનો ઘાટ ઘડાય ને ? રાજાએ બાળકને અભયદાન દઇને છોડી મૂક્યો રાજાનુ આ પ્રકારનુ ધૈર્ય જોઇને અત્યાર સુધી તેની પરીક્ષા કરવા પ્રેરાયેલો દેવ પ્રકટ થયો અને તેણે કહ્યુ કે મહારાજ ! મારા તરફથી આપને જે તકલીફ ઉઠાવવી પડી છે તેની હુ ક્ષમા યાચુ છુ પેલો દરવાજો બરાબર તૈયાર કરી તે ચાલતો થયો અને રાજાએ સુખેથી ગામમાં પ્રવેશ કર્યો

આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે સમગ્ર મહાજનનો અનુરોધ હોવા છતા-ચરણાનુયોગરૂપ આકાર હોવા છતા રાજાએ જીવ-ઘાત જેવું અનુચિત કાર્ય ન જ કર્યું અને પોતાના ધર્મને દીપાવ્યો

અચ્ચકારી ભટ્ટાનો પ્રબંધ—

'ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત' નગરમા ધન્ના અને તેની પત્ની ભટ્ટા વસતા હતા આ દંપતીને આઠ પુત્રો ઉપર ભટ્ટ નામની એક પુત્રી હતી તે જન્મથી રીસાળ સ્વભાવની હતી, તેથી તેના પિતાએ ઘરમા અને બહાર તેને કોઇએ તુંકારો ન કરવો એવો ઠરાવ કર્યો આથી આ છોકરીનુ અચ્ચકારી ભટ્ટા એવુ નામ પડી ગયુ એક તો પહેલેથી જ આ લાવણ્યના ભંડારરૂપ હતી અને તેમા વળી યૌવન ખીલ્યુ એટલે પછી એના સૌન્દર્યમા કંઇ મણા રહે ખરી ?

એક વેળા તેનુ મનોમોહક રૂપ જોઇ દીવાને ધન્ના શેઠ પાસે આની માગણી કરાવી એના ઉત્તરમા એ શેઠે કહ્યુ કે મારી પુત્રીના વચનનું કદાપિ ઉલ્લંઘન નહિ કરવાની વાત દીવાન કબૂલે તો મને વાંધો નથી તેણે આ વાત કબૂલ કરી, આથી અચ્ચભટ્ટાને તેની સાથે પરણાવવામા આવી

આ દંપતીનો ગૃહસંસાર સારી રીતે ચાલતો હતો તેવામા એક વેળા અચ્ચકારી ભટ્ટાએ પોતાના પતિને કહ્યુ કે તમારા વિના મને ચેન પડતું નથી, વાસ્તે હવે દીવા થયા પછી તમારે મારી પાસેથી કોઇ પણ સ્થળે જવુ નહિ દીવાને તેમ કરવા માડ્યુ અને રોજ તે દરબારમાથી વહેલો જવા લાગ્યો આ જોઇને રાજાએ એક વખત તેને પૂછ્યુ કે હાલમા કેટલાક દિવસથી તમે કેમ વહેલા વહેલા ઘેર જાઓ છો ? આના ઉત્તરમા દીવાને સર્વ વૃત્તાન્ત કહી સભળાવ્યો

રાજાએ આ વાત યાદ રાખી અને એક દિવસે હાથે કરીને વિનોદાર્થે દીવાનને અડધી રાત સુધી રોકી રાખ્યો દીવાન ઘેર આવ્યો તો દરવાજા બંધ હતા તે સમજી ગયો કે મને મોડુ થવાથી મારા ઉપર મારી પ્રિયા ગુસ્સે થઇ છે તેને શાંત પાડવા માટે તેણે શાંતિના અનેક વચનો ઉચ્ચાર્યા અને રાજાના બળાત્કારથી આ પ્રમાણે બન્યુ હતું વાસ્તે અપરાધને ક્ષન્તવ્ય ગણવો જોઇએ એમ પણ કહ્યુ, પરતુ ભટ્ટાનો ક્રોધાગ્નિ શાંત પડ્યો નહિ ગુસ્સામા ને ગુસ્સામા તેણે દ્વાર ઉઘાડ્યા અને પોતે તેની પાછળ સતાઇ રહી જેવો દીવાન ઘરમા દાખલ થયો કે તરત જ તેણે ઘરમાથી ચાલવા માડ્યુ દીવાને તેને બહુ બહુ સમજાવી, પરતુ તેણે કશુ જ ગણકાર્યુ નહિ અને તે એકાએક ચાલતી થઇ રસ્તે જતા માર્ગમા ચોરોએ તેને ઘેરી લીધી અને તેના અંગ ઉપર કીંમતી દાગીના જોઇ તેઓ પોતાના ભિલ્લ રાજા પાસે

તેને લઈ ગયા તેણે દાગીનાની વહેંચણી કરી લઈ ભટ્ટાને પોતાની પત્ની બનવા કહ્યું ભિલ્લે પ્રથમ તો તેને સમજાવવા પ્રયાસ કર્યો, પરંતુ જ્યારે તેણે એ વાત કબૂલ ન કરી ત્યારે તેને સતાવવા માંડી છતાં પણ એ તો મક્કમ જ રહી એણે વિશેષમાં કહ્યું કે જો બળાત્કાર કરશો તો આપઘાત કરીશ, પરંતુ ભિલ્લે તો અનુચિત માગણી ચાલૂ જ રાખી એથી ભટ્ટાએ [1]બગલી તાપસની વાર્તા કહી આ ઉપરથી ભિલ્લને બીક લાગી કે સતીને છંછેડવામાં સાર નહિ નીકળે આથી તેણે ભટ્ટાને 'બબ્બર' દેશમાં વેચી નાખી ખરીદનારે તેની પાસે ભોગની વાત કાઢી, પરંતુ ભટ્ટાએ તેમ કરવા ઘસીને ના પાડી તેથી તે આને અત્યંત ત્રાસ આપવા લાગ્યો એના શરીરમાંથી લોહી કાઢી તે વડે એ વસ્ત્ર રંગવા લાગ્યો આ પ્રમાણે તેણે એને ત્રાસ આપવામાં જરાએ કચ્ચાસ ન રાખી, પરંતુ આથી તેમજ રૂપરંગ બદલાઈ ગયું તોપણ ભટ્ટાએ પોતાનું શીલવ્રત ખંડિત થવા ન જ દીધું, જોકે વૃત્તિદાન્તારરૂપ ત્રીજો આકાર તે જાણતી હતી

અકસ્માત્ એક દહાડો તેનો સગોભાઈ ધનપાળ ત્યાં આવી ચઢ્યો તેણે પૈસા આપીને આ અસહ્ય સંકટમાંથી પોતાની બેનને છોડાવી અને તેને પોતાને ગામ લાવ્યો દીવાને બહુમાન પૂર્વક ભટ્ટાનો સ્વીકાર કર્યો આ વેળા પોતાના પતિ સમક્ષ તેણે એવી પ્રતિજ્ઞા લીધી કે પ્રાણાન્તે પણ હવે હું કોઈના ઉપર રીસ કરીશ નહિ, કેમકે એનું અત્યંત કડવું ફળ મેં પૂરેપૂરૂં ચાખ્યું છે

---

૧ તેજોલેશ્યાની લબ્ધિવાળો એક તાપસ એક ઝાડ તળે તપ કરતો હતો તેવામાં એ ઝાડ ઉપર બેઠેલી એક બગલીએ તેના ઉપર ચરકાર નાખી આથી ગુસ્સે થઈને તેણે તેજોલેશ્યા વડે તે બગલીને બાળી મૂકી પછી એણે એવો નિશ્ચય કર્યો કે જે કોઈ મારો અપરાધ કરશે તેને હું આ જ પ્રમાણે બાળી મૂકીશ

કાલાન્તરે એ તાપસ એક પતિવ્રતા અને ઉત્તમ શીલવાળી શ્રાવિકાને ત્યાં ભિક્ષા માટે ગયો શ્રાવિકા પોતાના પતિની સેવા કરવામાં રોકાયેલી હોવાથી આને ઊભા રહેવું પડ્યું એથી કોપાયમાન થઈ તાપસે એના ઉપર તેજોલેશ્યા મૂકી પરંતુ શીલના પ્રભાવથી શ્રાવિકા ઉપર એની કંઈ અસર નહિ થઈ શ્રાવિકાએ તાપસને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે શું તેં મને બગલી ધારી? તાપસ બોલ્યો કે વગડામાં બનેલી વાત તેં કયાંથી જાણી? શ્રાવિકાએ કહ્યું કે એ જાણવું હોય તો તું વાણારસી જા, અને ત્યાં અમુક કુંભાર રહે છે તેને પૂછજે તાપસ ત્યાં ગયો અને એ કુંભારને મળ્યો કુંભારે કહ્યું કે એ શ્રાવિકાને તેમજ મને શીલના પ્રભાવથી બીજાના મનની વાત જણાય એવું જ્ઞાન થયું છે, માટે તું પણ શીલ પાળજે

એક વેળા આ ગામની પાસે કોઇક મુનિનુ શરીર વટેમાર્ગુએ સળગાવેલા અગ્નિથી દાઝી ગયુ તેની વેદના દૂર કરવાનુ કામ કુચીક શેઠે માથે લીધુ અને તેણે બે મુનિઓને લક્ષપાક તેલ લેવા માટે ભદ્રાને ત્યા મોકલ્યા તેમણે ભદ્રા પાસે આવી લક્ષપાક તેલની જરૂર જણાવી એટલે, અત્યત રાજી થઇ દાસી પાસે તેણે એનો સીસો મગાવ્યો આ સમયે ઇદ્રે સભામા તેની ક્ષમાથી ખૂબ તારીફ કરી તે એક દેવને રુચી નહિ, આથી, પરીક્ષા માટે તે તો અહીં આવ્યો જેવો દાસી સીસો લાવે છે કે તરત જ તેણે, દેવ-માયાથી તે ભાગી નાખ્યો ભદ્રાએ બીજો મગાવ્યો તેની પણ એ જ દશા આ દેવે કરી દાસી પાસે ત્રીજી વાર મગાવેલો સીસો પણ દેવે ફોડી નાખ્યો આથી દાસી ઉપર જરાએ ગુસ્સે ન થતા ભદ્રા જાતે લક્ષપાક તેલ લેવા ગઇ એના શીલના પ્રભાવથી દેવ સીસો ભાગી શક્યો નહિ આમાથી લક્ષપાક તેલ ભદ્રાએ મુનિઓને આપ્યુ આ સમય દેખાવથી મુનિઓના અચબાનો પાર રહ્યો નહિ અને તેમણે ભદ્રાને કહ્યુ કે દાસીને હાથે આટલુ બધુ નુકસાન થયુ તોપણ તમે શાતિ જાળવી તે જોઇ અમને અત્યત અજાયણી થાય છે આના પ્રત્યુત્તરમા રીસ કરવાથી પોતાને જે અસહ્ય દુ ખ પડ્યુ હતુ તે કહી સભળાવ્યુ આ સાભળીને મુનિઓની આખમા પણ પાણી આવી ગયા આ સમયે પેલો પરીક્ષા માટે આવેલો દેવ પ્રકટ થયો અને બોલ્યો કે હે કલ્યાણિની ! હે સતી ! ઇન્દ્રે તારી ક્ષમાની જે પ્રશસા કરી હતી તેવી જ તું નિ સદેહ છે એવી મારી પૂરેપૂરી ખાતરી થઇ છે, મારી પરીક્ષામા તું સપૂર્ણ રીતે ઉત્તીર્ણ થઇ છે આમ કહી ભાગેલા ત્રણ સીસાઓ આખા કરી, સતીની કદર્થના માટે ક્ષમા યાચી દેવ સ્વસ્થાને ચાલ્યો ગયો મુનિઓ પણ સતીની ક્ષમાની અનુમોદના કરતા વૈયાવૃત્ય માટે પેલા દાઝેલા મુનિ પાસે આવી પહોચ્યા

ઇન્દ્રે પોતે પ્રશસા કરી હતી એ જાણીને પણ અચચકારી ભદ્રા ફૂલાઇ નહિ તેણે તો ક્ષમા-વ્રત જીવન પર્યંત પાળ્યુ અને સમાધિ-મરણ પૂર્વક તેણે દેવ-ગતિ સાધી ત્યાથી ચ્યવી તે મોક્ષે જશે

આ આર્ય-રમણીની ક્ષમા-દષ્ટિની આપણે જેટલી પ્રશસા કરીએ તેટલી ઓછી છે ઇશ્વર સૌ કોઇને આવુ આત્મ-બળ ફોરવવાનો સમય આપે એ જ અભિલાષા પૂર્વક આ સતીશિરોમણિનો પ્રબધ આપણે પૂર્ણ કરીશુ

સુલસની કથા—

'રાજગૃહ' નગરમાં કાલસૌકરિક નામે ચંડાલ રહેતો હતો. એ રોજ પાંચસે પાડા મારતો હતો. એક વેળા પોતાનું નરક-ગમન અટકે એવા ઇરાદાથી આ નગરના રાજા શ્રેણિકે તેને કહ્યું કે તું એક દિવસ પાડા મારવાનું બંધ રાખ, પરંતુ તેણે પોતાની અભવ્યતાને અનુકૂળ અને નિર્દયતાના નમૂનારૂપ આ કાર્ય મુલતવી રાખવા સાફ ના પાડી. તેથી રાજા ગુસ્સે થયો અને તેને કૂવામાં ઉતરાવી મૂકાવ્યો, કિન્તુ ત્યાં પણ તે સીધો બેઠો નહિ, પણ તેણે તો કાદવના પાંચસે પાડા બનાવ્યા અને માર્યા. આ પ્રમાણે એણે પોતાના દુષ્ટ કાર્યમાં ખામી આવવા દીધી નહિ.

મરણ સમીપ આવતાં એને દાહજ્વર થયો. એના સુલસ નામના પુત્રે ઉપચાર કરવામાં જરાએ ન્યૂનતા ન રાખી. મનગમતાં ખાન, પાન, ગાન તાન, સુકોમળ નાચ્યા, સુગંધી અત્તર, ચંદનનું વિલેપન ઇત્યાદિ દ્વારા તેણે પિતાની બરદાસ કરવામાં પૂરેપૂરી ઝહેમત ઉઠાવી, પરન્તુ આ નરકે જનારા પાપીને આથી શાંતિ થવાને બદલે ઉલટી વધારે વેદના થવા લાગી. સુલસે આ વાત અભયકુમારને કરી. તેણે વિચાર કરી કહ્યું કે આ નરકગામી જીવ છે, વાસ્તે ત્યાંના જેવી સામગ્રીથી તું એની સેવા કર એટલે એને આરામ મળશે. આ સાભળી સુલસે કુત્સિત આહાર, ખારૂં પાણી, વિષ્ઠાનું વિલેપન, કાંટાની શય્યા, ગર્દભ-સૂરનું શ્રાવણ વિગેરે ઉપાયો યોજ્યા. તેમ થતાં આ ચંડાળને કાંઇક શાંતિ થઇ. અંતમાં તે મરીને નરકે ગયો.

પાપનું ફળ પ્રત્યક્ષ જોઇ સુલસે અભયકુમારના ઉપદેશ મુજબ શ્રી વીર પરમાત્માની પાસે શ્રાવકપણું અંગીકાર કર્યું અને પોતાના પિતાના પાપી ધંધાથી હાથ ધોઇ નાખ્યા. એથી માતા વગેરે એના સગાવહાલાં કહેવા લાગ્યાં કે ભાઇ! તું તારા પિતાનો કસાઇનો ધંધો કેમ કરતો નથી? શું તું પાપથી બીએ છે? જો એમ હોય તો તેમાં અમે તારા ભાગીદાર થઇશું. આ સાભળી સુલસે એક કુહાડી મંગાવી અને સર્વેના દેખતાં પોતાના પગ ઉપર એ વડે ઘા કર્યો અને એથી થતી વેદના થોડી થોડી વહેચી લેવા સ્વજનોને વિનવ્યા, પરંતુ કોઇએ તેમાં ભાગીદારી નોંધાવી નહિ. ઉલટું તેઓ તો હસતા હસતા બોલ્યા કે તું શું ગાંડો થયો છે? કોઇ કોઇનું દુઃખ

લઇ શકે ખરૂ ? એ તો જેને પડે તે ભોગવે સુલસે કહ્યુ કે આ ન્યાય મુજબ જો હું પાપ કરૂ તો તેનુ ફળ મારે એકલાએ ભોગવવું પડે, વાસ્તે હું મારા પિતાની પેઠે પાડા મારવાનુ અધમ કાર્ય કરનાર નથી

અત્ર એ ધ્યાનમા લેવાનુ છે કે ગુરુજનોનો આગ્રહ હોવા છતાં સુલસે પાપી કાર્ય ન જ કર્યું અને પોતાના આત્માને દુર્ગતિથી બચાવ્યો શુદ્ધ શ્રાવકપણુ પાળી આયુષ્ય પૂર્ણ થતા તે સ્વર્ગે સચર્યો

નમિ રાજર્ષિનુ ઉદાહરણ–

'માળવા' દેશના 'સુદર્શન' નગરમા મણિરથ નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો તેને પોતાના યુગબાહુ નામના નાના ભાઇને યુવરાજપદ ઉપર સ્થાપ્યો હતો આ યુવરાજને મદનરેખા નામની ખૂબસુરત પત્ની હતી આ એક વેળા મણિરથ રાજાની નજરે પડી અને તેથી તે અતિશય કામાતુર બની ગયો એને વશ કરવાના ઇરાદાથી તે દાસીઓ મારફતે સારા સારા વસ્ત્રો, કીમતી આભૂષણો વિગેરે ભેટ મોકલવા લાગ્યો મદનરેખાને એના અધમ ભાવની ખબર નહિ હોવાથી એ તો જેઠ તરફની પ્રસાદી સમજી આ ભેટો સ્વીકારતી હતી ભેટ આપવા આવતી દાસીઓ મણિરથના રૂપ વગેરેની બહુ તારીફ કરતી ત્યારે આ રમણી ભાગ્યશાળી એવા જ હોય છે એવો ઉત્તર આપતી એક વેળા દાસીઓએ રાજાની નિર્લજ્જ માગણી કહી સભળાવી ત્યારે મદનરેખાએ ફરીથી એવુ અનુચિત વચન નહિ ઉચ્ચારવા દાસીને કહ્યુ આથી રાજા નિરાશ થયો, પરતુ હાર્યો જુગારી બમણો ગમે તેમ રાજા એવા વિચાર ઉપર આવ્યો કે જ્યા સુધી મારો નાનો ભાઇ યુગબાહુ જીવતો બેઠો છે ત્યા સુધી મારી મુરાદ બર નહિ આવે, વાસ્તે મારે એનુ કોઇ પણ રીતે કાસલ કાઢી નાખવુ જોઇએ

એક દિવસ યુગબાહુ મદનરેખાને સાથે લઇને જલ–ક્રીડા કરવા માટે બાગમા ગયો રાત પડી ગઇ તોપણ તેઓ પાછા ન ફરતા ત્યા જ સુઇ ગયા આ ખબર પડતા રાજા તરવાર લઇ ત્યા દોડ્યો અને ઝટ દઇને પોતાના નિદ્રાધીન ભાઇનુ ગળુ છેદી નાખ્યુ. તેમ કરી તે નાસી જતો હતો એટલામા મદનરેખા જાગી ઊઠી અને તે આ અનુચિત બનાવનુ કારણ કળી ગઈ પોતાનો પતિ બચે તેમ હતું નહિ તોપણ એથી ન ઉશ્કેરાતા તેની સદ્ગતિ થાય તે માટે તેણે પોતાના પતિને ગુસ્સે થતા અટકાવવા શાત વચનો ઉચ્ચાર્યાં અને તેમ કરીને તેનુ સમાધિ–મરણ થવામા તે સહાયભૂત થઇ મરીને યુગબાહુ પાચમા દેવલોકમા ઉત્પન્ન થયો

મણિરથથી પોતાનુ શીલ અખંડિત રાખવાના ઇરાદાથી ધનવૈભવને તેમજ પોતાના વહાલા પુત્ર ચંદ્રયશને પડતા મૂકીને મદનરેખા અહીંથી ચાલી નીકળી માર્ગે જતાં તેણે એક પુત્ર-રત્નને જન્મ આપ્યો આ પુત્રને રત્ન-કંબળમા વીંટાળી પોતાના પતિની વીંટી તેના હાથમા ઘાલી શુદ્ધિ માટે તે નજદીકના તળાવમા પેઠી દૈવયોગે એક જલહસ્તિએ તેને સૂંઢમા ઉપાડી આકાશમા ઉછાળી આ વખતે 'નંદીશ્વર' દ્વીપે યાત્રા કરવા માટે મણિપ્રભ નામનો વિદ્યાધર જતો હતો તેણે આને અદ્ધર ઝીલી લીધી એને લઇને તેણે ચાલવા માંડ્યુ આથી મદનરેખાએ રુદન કરતા કરતા કહ્યુ કે હે ભલા માણસ ! મારો હમણા જ પ્રસવેલો પુત્ર આ રાનમા છે, તેની આથી શી વલે થશે ? વિદ્યાધરે પોતાના વિદ્યાબળથી એની હકીકત જાણી લીધી અને તે કહેવા લાગ્યો કે હે કલ્યાણિની ! તું મુઝાઇશ નહિ વક્રશિક્ષિત ઘોડા ઉપર સ્વારી કરવાથી આ રાનમા 'મથુરા'નો પદ્મરથ રાજા આવી ચડયો હતો તેને પુત્ર ન હોવાથી તે આ તારા પુત્રને લઇ ગયો છે અને તેણે એને પોતાની પત્નીને સમર્પણ કર્યો છે એટલે હવે તુ એની ચિંતા કરવી છોડી દઈ તું મને પતિ તરીકે સ્વીકાર વિચાર કરી અવસરને ઓળખી આ લલનાએ ઉત્તર આપ્યો કે સૌથી પહેલા મને 'નંદીશ્વર'ની યાત્રા કરાવો, બધુ ઠીક થશે ત્યા જઇ યાત્રા કરી આ બન્ને મણિચૂડ વિદ્યાધર ચક્રવર્તી મુનિરાજ સમીપ દેશના સાંભળવા બેઠા એવામા યુગબાહુ દેવ અવધિજ્ઞાનથી પોતાનો પૂર્વ ભવ જાણી ત્યા આવ્યો અને સૌથી પ્રથમ મદનરેખાને નમન કરી અને ત્યારબાદ મુનીશ્વરને વંદન કરી દેશના સાભળવા બેઠો આ પ્રમાણેનુ વિલક્ષણ કૃત્ય જોઇ મણિપ્રભ બોલી ઊઠયો કે હે દેવ ! વિચક્ષણ હોઇ તમે આમ કેમ કર્યું ? આ વખતે મુનિરત્ને કહ્યુ કે એ એનો ધર્માચાર્ય છે, માટે એનુ આ પ્રમાણેનુ વર્તન સર્વથા સમુચિત જ છે, કેમકે યતિ હો કે શ્રાવક હો, જેના દ્વારા પ્રથમ ધર્મનો બોધ થાય તે જ ધર્માચાર્ય (ગુરુ) ગણાય છે અને તેને પ્રથમ પ્રણામ કરવો તે ન્યાય્ય છે[1]

મદનરેખા આ દેવનો કેવી રીતે ધર્માચાર્ય થાય છે તેનું ભાન થતા મણિપ્રભે યુગબાહુની માફી માગી પછી આ દેવે મદનરેખાને ત્યાથી ઉઠાવી 'મથુરા' નગરે મૂકી ત્યા પોતાના પુત્રની પૂરેપૂરી બરદાસ્ત થતી જોઇ તેનું ચિત્ત શાંત થયુ અને તેણે કોઇ સાધ્વી પાસે દીક્ષા લીધી

આ તરફ પદ્મરથ રાજાએ આ બાળકનુ નામ નમિ પાડયુ ને યૌવન

---

૧ 'આ લેખ જૈન રાતીથી અજાણપણાથી લખાયો છે અને દેવે મદનરેખાને પ્રથમ વંદન કર્યું છતાં તે માર્ગ નથી અને દેવ પોતે પણ કહે છે કે ભક્તિવશ માર્ગ ન સચવાયો તે ભૂલ છે આમ અન્યત્ર ૨૫૯ અક્ષરોમા ઉલ્લેખ મળે છે' આ પ્રમાણે શ્રીવિજયવલ્લભ સૂરિ તુક તપાસી મોકલતા સૂચન કરે છે

અવસ્થા પામ્યો ત્યારે તેને ૧૦૦૮ કન્યાઓ પરણાવવામા આવી રાજ્ય ચલાવવાને લાયક થતા તેને રાજ્ય સોપી પદ્મરથે પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરી

'સુદર્શન' નગરનો મણિરથ રાજા ભાઇનુ ખૂન કરી નાસતો હતો તેવામાં તેને એક કાળો ઝેરી સર્પ કરડયો અને તેથી તે મરી ગયો તેને પુત્ર નહિ હોવાથી યુગબાહુના પુત્ર ચદ્રયશાને રાજ્ય મળ્યુ તે સારી રીતે રાજ્ય કરવા લાગ્યો

એક વેળા નમિ રાજાનો પટ્ટહસ્તી 'મથુરા'થી નાઠો અને નાસતો નાસતો તે ચદ્રયશાના સીમાડામા જઇ પહોચ્યો ત્યાના લોકોએ તેને પકડી રાજાને સ્વાધીન કર્યો નમિ રાજાને ખબર પડતા દૂત મોકલી ચદ્રયશા પાસે તેણે એ હાથી માગ્યો, પરતુ તેણે માન્યુ નહિ આથી નમિ રાજા લશ્કર લઇ તેના નગરને ઘેરો ઘાલી બેઠો આ વાતથી મદનરેખા સાધ્વી વાકેફગાર થતા તે નમિ પાસે આવી અને તેને કહ્યુ કે ચદ્રયશા તારો મોટો ભાઇ થાય છે, વાસ્તે એક હાથી માટે તેની સાથે યુદ્ધ કરવુ ઉચિત નથી નમિ રાજાને આ સાભળી આશ્ચર્ય થયો, પરતુ જુના માણસોને પૂછતા યુગબાહુની વીંટી તેની પાસેથી નીકળેલી હોવાની વાત જાણીને તેને પ્રતીતિ થઇ આથી યુદ્ધ બધ કરી નમિ પોતાના મોટા ભાઈને મળવા ગયો આટલે વર્ષે બે ભાઇઓ મળ્યા, તેથી બનેને ઘણો આનદ થયો કેટલાક દિવસે વીતતા ચદ્રયશાએ પોતાનુ રાજ્ય નમિને સોપ્યુ અને પોતે મહામગલમયી દીક્ષા લીધી

નમિ નૃપતિ નિષ્કટકપણે રાજ્ય ચલાવવા લાગ્યો એક વખત તેને છ મહિના સુધી ન મટે એવો દાહજ્વર રોગ થયો ઘણા ઘણા ઉપાયો કરવા છતા તેને જરા પણ આરામ ન થયો એક વૈદ્યે ચદન ઘસી તેના શરીરે લગાડવા સૂચવ્યુ એટલે તેના પરના પ્રેમને લઇને બધી રાણીઓ સમકાલે ચદન ઘસવા બેસી ગઇ, પરતુ તેમના કકણો પરસ્પર અથડાતા તેમાથી જે અવાજ નીકળવા લાગ્યો તેથી રાજાની બેચેની વધી પડી આથી ફક્ત એક એક કકણ હાથમા રાખી રાણીઓએ પોતાનુ કાર્ય કરવા માડયુ હવે અવાજ આવતો બધ થયેલો જાણી રાજાએ તેનુ કારણ પૂછયુ રાણીઓએ જવાબ આપ્યો કે અમે સૌભાગ્યના ચિહ્ન તરીકે એકેક જ કકણ રાખ્યુ છે

ચારિત્રાવરણીય કર્મના ઉચ્છેદનો સમય આવી લાગ્યો હતો, એથી આ રાજાને એવો સુવિચાર સ્ફુર્યો કે આ કકણના દૃષ્ટાતથી એમ જણાય છે કે જીવ જ્યારે બહુ પરિગ્રહ ધારણ કરે છે ત્યારે તેને અતિશય દુ ખ થાય છે, તેથી

મણિરથથી પોતાનું શીલ અખંડિત રાખવાના ઇરાદાથી ધનવૈભવને તેમજ પોતાના વહાલા પુત્ર ચંદ્રયશાને પડતા મૂકીને મદનરેખા અહીંથી ચાલી નીકળી માર્ગે જતાં તેણે એક પુત્ર-રત્નને જન્મ આપ્યો. આ પુત્રને રત્ન-કંબળમાં વીંટાળી પોતાના પતિની વીંટી તેના હાથમાં ઘાલી શુદ્ધિ માટે તે નજીકના તળાવમાં પેઠી દૈવયોગે એક જલહસ્તિએ તેને સૂંઢમાં ઉપાડી આકાશમાં ઉછાળી આ વખતે 'નંદીશ્વર' દ્વીપે યાત્રા કરવા માટે મણિપ્રભ નામનો વિદ્યાધર જતો હતો તેણે આને અદ્ધર ઝીલી લીધી એને લઈને તેણે ચાલવા માંડ્યું આથી મદનરેખાએ રુદન કરતાં કરતાં કહ્યું કે હે ભલા માણસ ! મારો હમણાં જ પ્રસવેલો પુત્ર આ રાનમાં છે, તેની આથી શી વલે થશે ? વિદ્યાધરે પોતાના વિદ્યાબળથી એની હકીકત જાણી લીધી અને તે કહેવા લાગ્યો કે હે કલ્યાણિની ! તું મુઝાઇશ નહિ વક્રશિક્ષિત ઘોડા ઉપર સ્વારી કરવાથી આ રાનમાં 'મથુરા'નો પદ્મરથ રાજા આવી ચડયો હતો તેને પુત્ર ન હોવાથી તે આ તારા પુત્રને લઈ ગયો છે અને તેણે એને પોતાની પત્નીને સમર્પણ કર્યો છે એટલે હવે તું એની ચિંતા કરવી છોડી દઈ તું મને પતિ તરીકે સ્વીકાર વિચાર કરી અવસરને ઓળખી આ લલનાએ ઉત્તર આપ્યો કે સૌથી પહેલાં મને 'નંદીશ્વર'ની યાત્રા કરાવો, બધું ઠીક થશે ત્યાં જઈ યાત્રા કરી આ બંને મણિચૂડ વિદ્યાધર ચક્રવર્તી મુનિરાજ સમીપ દેશના સાંભળવા બેઠા એવામાં યુગબાહુ દેવ અવધિજ્ઞાનથી પોતાનો પૂર્વ ભવ જાણી ત્યાં આવ્યો અને સૌથી પ્રથમ મદનરેખાને નમન કરી અને ત્યારબાદ મુનીશ્વરને વંદન કરી દેશના સાંભળવા બેઠો આ પ્રમાણેનું વિલક્ષણ કૃત્ય જોઈ મણિપ્રભ બોલી ઊઠયો કે હે દેવ ! વિચક્ષણ હોઈ તમે આમ કેમ કર્યું ? આ વખત મુનિરત્ને કહ્યું કે એ એનો ધર્માચાર્ય છે, માટે એનું આ પ્રમાણેનું વર્તન સર્વથા સમુચિત જ છે, કેમકે યતિ હો કે શ્રાવક હો, જેના દ્વારા પ્રથમ ધર્મનો બોધ થાય તે જ ધર્માચાર્ય (ગુરુ) ગણાય છે અને તેને પ્રથમ પ્રણામ કરવો તે ન્યાય્ય છે[1]

મદનરેખા આ દેવનો કેવી રીતે ધર્માચાર્ય થાય છે તેનું ભાન થતાં મણિપ્રભે યુગબાહુની માફી માગી પછી આ દેવે મદનરેખાને ત્યાંથી ઊઠાવી 'મથુરા' નગરે મૂકી ત્યાં પોતાના પુત્રની પૂરેપૂરી બરદાસ્ત થતી જોઈ તેનું ચિત્ત શાંત થયું અને તેણે કોઈ સાધ્વી પાસે દીક્ષા લીધી

આ તરફ પદ્મરથ રાજાએ આ બાળકનું નામ નમિ પાડયું તે યૌવન

---

૧ આ લેખ જૈન શૈલીથી અજાણપણાથી લખાયો છે, કારણ કે દેવે મદનરેખાને પ્રથમ વંદન કર્યું છતાં તે માર્ગ નથી અને દેવ પોતે પણ કહે છે કે ભક્તિવશ માર્ગ ન સચવાયો તે ભૂલ છે આમ અન્યત્ર સ્પષ્ટ અક્ષરોમાં ઉલ્લેખ મળે છે" આ પ્રમાણે શ્રીવિજયલબ્ધિ સૂરિ ટુંક તપાસી મોકલતાં સૂચન કરે છે

અવસ્થા પામ્યો ત્યારે તેને ૧૦૦૮ કન્યાઓ પરણાવવામાં આવી રાજ્ય ચલાવવાને લાયક થતા તેને રાજ્ય સોંપી પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરી

'સુદર્શન' નગરનો મણિરથ રાજા ભાઇનુ ખૂન કરી નાસતો હતો તેવામાં તેને એક કાળો ઝેરી સર્પ કરડયો અને તેથી તે મરી ગયો તેને પુત્ર નહિ હોવાથી યુગબાહુના પુત્ર ચદ્રયશાને રાજ્ય મળ્યુ તે સારી રીતે રાજ્ય કરવા લાગ્યો

એક વેળા નમિ રાજાનો પટ્ટહસ્તી 'મથુરા'થી નાઠો અને નાસતોનાસતો તે ચદ્રયશાના સીમાડામા જઇ પહોચ્યો ત્યાના લોકોએ તેને પકડી રાજાને સ્વાધીન કર્યો નમિ રાજાને ખબર પડતા દૂત મોકલી ચદ્રયશા પાસે તેણે એ હાથી માગ્યો, પરતુ તેણે માન્યુ નહિ આથી નમિ રાજા લશ્કર લઇ તેના નગરને ઘેરો ઘાલી બેઠો આ વાતથી મદનરેખા સાધ્વી વાકેફગાર થતા તે નમિ પાસે આવી અને તેને કહ્યુ કે ચદ્રયશા તારો મોટો ભાઇ થાય છે, વાસ્તે એક હાથી માટે તેની સાથે યુદ્ધ કરવુ ઉચિત નથી નમિ રાજાને આ સાભળી અચબો થયો, પરતુ જુના માણસોને પૂછતા યુગબાહુની વીંટી તેની પાસેથી નીકળેલી હોવાની વાત જાણીને તેને પ્રતીતિ થઇ આથી યુદ્ધ બધ કરી નમિ પોતાના મોટા ભાઇને મળવા ગયો આટલે વર્ષે બે ભાઇઓ મળ્યા, તેથી બનેને ઘણો આનદ થયો કેટલાક દિવસ વીતતા ચદ્રયશાએ પોતાનુ રાજ્ય નમિને સોપ્યુ અને પોતે મહામગલમયી દીક્ષા લીધી

નમિ નૃપતિ નિષ્કટકપણે રાજ્ય ચલાવવા લાગ્યો એક વખત તેને છ મહિના સુધી ન મટે એવો દાહજ્વર રોગ થયો ઘણા ઘણા ઉપાયો કરવા છતા તેને જરા પણ આરામ ન થયો એક વૈદ્યે ચદન ઘસી તેના શરીરે લગાડવા સૂચવ્યુ એટલે તેના પરના પ્રેમને લઇને બધી રાણીઓ સમકાલે ચદન ઘસવા બેસી ગઇ, પરતુ તેમના કકણો પરસ્પર અથડાતા તેમાથી જે અવાજ નીકળવા લાગ્યો તેથી રાજાની બેચેની વધી પડી આથી ફક્ત એક એક કકણ હાથમા રાખી રાણીઓએ પોતાનુ કાર્ય કરવા માડ્યુ હવે અવાજ આવતો બધ થયેલો જાણી રાજાએ તેનુ કારણ પૂછ્યુ રાણીઓએ જવાબ આપ્યો કે અમે સૌભાગ્યના ચિહ્ન તરીકે એકેક જ કકણ રાખ્યુ છે

ચારિત્રાવરણીય કર્મના ઉચ્છેદનો સમય આવી લાગ્યો હતો, એથી આ રાજાને એવો સુવિચાર સ્ફુર્યો કે આ કકણના દષ્ટાતથી એમ જણાય છે કે જીવ જ્યારે બહુ પરિગ્રહ ધારણ કરે છે [illegible] અતિશય દુખ થાય છે, તેથી

એકલા રહેવું સારૂ છે, આ વેદના જો મટે તો મારે હવે એકાકી વિહાર કરવો આમ વિચારતા તેને નિદ્રા આવી ગઇ અને વળી એક એવુ મધુર સ્વપ્ન પણ તેણે જોયુ કે હું 'મેરુ' પર્વત ઉપર ચઢી એક શ્વેત હાથી ઉપર બેઠો છુ થોડી વારમા જાગૃત થતા તે વિચારવા લાગ્યો કે ખરેખર મે આવો સુવર્ણમય 'મેરુ' જોયો છે ઊહાપોહ કરતા તેને 'જાતિસ્મરણ' જ્ઞાન થયુ આથી તેને યાદ આવ્યુ કે પૂર્વ ભવમા મેં અગણિત પુણ્યના ઉપાર્જનરૂપ દીક્ષા પાળી હતી, તેથી હું 'પુષ્પોત્તર' વિમાનમા દેવ તરીકે ઉત્પન્ન થયો હતો. જિનેશ્વરના જન્મ-કલ્યાણક માટે હું 'મેરુ' ગયો હતો તે વખતે મે આ પર્વત જોયો હતો હવે હું દીક્ષા લઉં તો ઠીક સદ્ભાગ્યે ચારિત્રાવરણીય કર્મનો અત આવ્યો અને સાથે સાથે તેના ભયકર રોગનો પણ અત આવી ગયો, એથી આ રાજા દીક્ષા લેવા તૈયાર થયો એવામા એક દેવે આવી તેને સાધુનો વેષ આપ્યો તે ગ્રહણ કરી તેમણે ચાલવા માડ્યુ ઘણા લોકો આડા પડ્યા, પરતુ આ રાજર્ષિએ તો પોતાનું ધાર્યું જ કર્યું

નમિ રાજર્ષિને આવી રીતે પ્રતિબોધ પામેલા જાણી ઇન્દ્રે તેના સત્ત્વની પરીક્ષા કરવા માટે બ્રાહ્મણનુ રૂપ લીધુ અને તે એમની પાસે આવી બોલવા લાગ્યો કે હે મહર્ષિ! તમે આ શુ કરો છો? આ તમારા નગરમા તો આગ લાગી છે બધા લોકો ત્રાહિ ત્રાહિ પોકારી રહ્યા છે શું તે તમારા લક્ષ્ય બહાર છે? શુ જૈન દીક્ષામા દયા માટે સ્થાન નથી? આ બધાને રડતા કકળતા મૂકીને ચાલ્યા જવું તે શુ ઠીક કહેવાય? બધાને સ્વસ્થ કરી પછી દીક્ષા લો તે તે ઉચિત ગણાય જુઓ ના ખરા, અરે આ આગ તમારા અત પુરને બાળી નાખશે એમ જણાય છે આવા સકટમા અનાથ અબળાઓને નિરાધાર મૂકી તમે કયા પ્રયાણ કરી જાઓ છો?

આ સાભળી નમિ રાજર્ષિએ જવાબ આપ્યો કે હાલ હું સુખમા છુ, કેમકે તું જે બતાવે છે તેમા મારૂ કશુ નથી, વળી જે મારૂ છે તે બળે તેમ નથી અને જે બળે તેમ છે તે મારૂ નથી જે લોકોને તું પોકાર કરતા આલેખે છે તે કઇ મારે નિમિત્તે નથી, પરતુ તેઓ તો પોતાના સ્વાર્થને અગે તેમ કરે છે શુ મારે મારા સ્વાર્થરૂપ મોક્ષની સાધના ન કરવી?

આ સાભળી ઇન્દ્રે ફરીથી કહ્યુ કે મહારાજ! આપના ભડારમાથી કેટલુ એ કીંમતી જવાહીર બળીને ખાખ થઇ જવાની તૈયારીમા છે તો તેનો તો સદુપયોગ કરી લો, શા સારૂ તેને નાહક બળી જવા દો છો?

મહર્ષિ બોલ્યા કે હે દેવાનુપ્રિય! સમજ સોના રૂપાના તો 'કૈલાસ' પર્વત જેટલા કેટલાએ ઢગલાઓ કેટલીએ વાર આ જીવે એકઠા કર્યા, છતા

એની તૃષ્ણા ઓછી ન થઈ આશા તો આકાશની સમાન અનંત છે, વાસ્તે મમત્વ ત્યજી દઈને આત્મ-રમણતા કેળવવી એ જ સાચુ ધ્યેય છે

આ પ્રમાણેની વાતચિતથી ઇન્દ્રને ઘણો આનદ થયો અને તેણે પોતાનુ રૂપ પ્રકટ કર્યું પછી નમિ રાજર્ષિની નમસ્કારપૂર્વક ભૂરિ ભૂરિ પ્રશસા કરી તે સ્વસ્થાનકે ગયો

નમિ રાજર્ષિએ જીવન પર્યંત શુદ્ધ ચારિત્રનું આરાધન કરી એ જ ભવમા કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું અને તેઓ મોક્ષપદના અધિકારી બન્યા

આ નમિ રાજર્ષિ પ્રત્યેકબુદ્ધ દૃઢધર્મી સાધુરત્ન થયા ઇન્દ્ર પણ એમને જરાએ ચલિત કરી શક્યો નહિ આવા મુનિશેખરને આપણે જેટલા પ્રણામ કરીએ તેટલા ઓછા છે એમના જેવા પુણ્યશ્લોકના પ્રતાપે તો આ મનુષ્ય-લોકની ઉત્કૃષ્ટતા સિદ્ધ થાય છે

मूल द्वार तथा पीठ-माधारो भाजन निधिः।
सम्यक्त्व शुद्धधर्मस्य, षडेता भावना मता॥ १४९॥

સમ્યક્ત્વની છ ભાવનાઓ—

શ્લો૦—"સમ્યક્ત્વ એ શુદ્ધ ધર્મનુ મૂળ, દ્વાર, પીઠ, આધાર, ભાજન અને ભડાર છે આ છ (પ્રકારની) ભાવના મનાય છે"—૧૪૯

जैनधर्मतरोर्मूल, द्वारं शिवपुरस्य च।
धर्मप्रासादपीठ चा-धारोऽस्ति विनयादिषु॥१५०॥
सार्वधर्मसुधाया हि, भाजन निधिरुच्यते।
ज्ञानादिभावरत्नाना, चिन्तयेर्विक्रमो यथा॥१५१॥-युग्मम्

પ્રસ્તુતનુ સ્પષ્ટીકરણ—

શ્લો૦—"સમ્યક્ત્વ એ જૈન ધર્મરૂપ વૃક્ષનુ મૂળ છે, નિર્વાણ-નગરનો દરવાજો છે, ધર્મરૂપ મહેલની પીઠ છે, વિનય વગેરેનો આધાર છે, સર્વજ્ઞના ધર્મરૂપ

અમૃતનુ એ પાત્ર છે અને જ્ઞાનાદિ ભાવ-રત્નોનો એ ભંડાર કહેવાય છે (વાસ્તે હે ભવ્ય !) તું વિક્રમની પેઠે એનુ મનન કરજે ”–૧૫૦-૧૫૧

सार्वानुभवसिद्धात्मा-ऽनुमीयेत कथञ्चन ।
ज्ञायेत सुखदुःखादि-लिङ्गैः सत्तात्मकं हि तत् ॥१५२॥

સમ્યક્ત્વના છ સ્થાનોનો પ્રસ્તાવ—

શ્લો૦—‘ સર્વજ્ઞને અનુભવથી સિદ્ધ એવા આત્માનું (આપણા જીવોને) કોઇક રીતે અનુમાન થાય છે સુખ, દુઃખ વગેરે ચિહ્નોથી તે જણાય છે. આ પ્રમાણે સિદ્ધ થતું આત્માનું અસ્તિત્વ (લોકમાં) છે ”–૧૫૨

प्रथमं गीयते स्थानं, द्वितीयं द्रव्यनित्यता ।
पर्यायानित्यता लोके, ज्ञातं श्रीगौतमप्रभुः ॥ १५३ ॥

સમ્યક્ત્વનુ દ્વિતીય સ્થાન—

શ્લો૦—“ તે પ્રથમ સ્થાન કહેવાય છે અને બીજુ સ્થાન દ્રવ્યની (અપેક્ષાએ) નિત્યતા અને પર્યાયના પક્ષથી અનિત્યતા છે આ સબંધમાં શ્રીગૌતમ પ્રભુ ઉદાહરણરૂપ છે. ’–૧૫૩

करोति सर्वकर्माणि, हेतुभिः कुम्भकृद् यथा ।
व्यवहारेण कर्ताऽऽत्मा, कर्तृकं तत् तृतीयकम् ॥१५४॥

ત્રીજુ સ્થાન—

આત્મા કુંભારની જેમ (મિથ્યાત્વાદિ) હેતુઓથી સર્વ ‘કર્મો કરે છે, વાસ્તે તે વ્યવહારથી કર્તા છે આ ત્રીજુ કર્તૃત્વરૂપ સ્થાન છે ”–૧૫૪

भुङ्क्ते कृतानि कर्माणि, स्वयं तद् भोक्तृकं मतम् ।
चतुर्थं दर्शने स्थान-मग्निभूतिर्निदर्शनम् ॥ १५५ ॥

ચોથુ સ્થાન—

જીવ પોતે કરેલા કર્મો(નુ ફળ) ભોગવે છે એ સમ્યગ્દર્શનમા ભોક્તૃત્વ (નામનુ) ચોથુ સ્થાન મનાય છે (અત્ર) [1]અગ્નિભૂતિ દૃષ્ટાતરૂપ છે"–૧૫૫

सर्वकर्मक्षये भूया--न्निर्वाणाख्य च पञ्चमम्।
त्रिलोकीशर्म यस्याग्रे, तिलतुषमित नहि ॥ १५६ ॥

પાંચમુ સ્થાન—

શ્લો૦—" સર્વ કર્મોનો ક્ષય થતા પ્રાપ્ત થતુ નિર્વાણ નામનુ પાચમુ સ્થાન છે કે જેની આગળ ત્રિભુવનનુ સુખ તલના છોડા જેટલુ (પણ) નથી"–૧૫૬

ज्ञानादिकत्रिक शास्त्रे, मोक्षोपाय· प्रकीर्त्यते ।
एतत् सम्यक्त्वरत्नस्य, षष्ठ स्थानं विभावयेत् ॥१५७॥

છઠ્ઠુ સ્થાન—

શ્લો૦—" જ્ઞાનાદિ ત્રણ (રત્નો)ના સમૂહને શાસ્ત્રમા મોક્ષના ઉપાય તરીકે વર્ણવ્યો છે. એને સમ્યક્ત્વ-રત્નનુ છઠ્ઠુ સ્થાન જાણવુ "૧૫૭

प्रभासगणभृज्ज्ञात--मस्मिन्नर्थेऽस्ति ख्यातिमत् ।
सप्तषष्टिप्रभेदै स्या--देव सम्यक्त्वरक्षणम् ॥ १५८ ॥

છઠ્ઠા સ્થાનનુ ઉદાહરણ—

શ્લો૦—"આ સબધમા [2]પ્રભાસ ગણધરનુ દૃષ્ટાત પ્રસિદ્ધ છે આ પ્રમાણે સમ્યગ્દર્શનનુ ૬૭ પ્રકારોથી રક્ષણ થાય "–૧૫૮

૧–૨ જુઓ ન્યાયકુસુમાજલિ (પૃ ૨૩–૨૮ ૨૮–૨૯)

केचिन्महाव्रतान्येवा-णुव्रतानि च केचन ।
जग्रहिरे च सम्यक्त्व, केचित् तदुपदेशत ॥ १५९ ॥

જિનેશ્વરના ઉપદેશનુ ફળ—

શ્લો૦—"તે (જિનેશ્વર)ના ઉપદેશથી કેટલાક મહાવ્રતો ગ્રહણ કર્યા, કેટલાક અણુવ્રતો ગ્રહણ કર્યા તો કોઇક સમ્યક્ત્વ ગ્રહણ કર્યું "—૧૫૯

उपकारमिति कृत्वा, प्राणिनामुपदेशत. ।
शैलेशीकरणध्वस्ता-शेषकर्मा विभुस्ततः ॥ १६० ॥
देह विहाय सर्वाधि-व्याध्युपाधिविकाशकम् ।
समश्रेणि गतिं कृत्वा- ऽस्पृष्ट स शिवगोऽजनि ॥१६१॥
-युग्मम्

પ્રભુનુ મોક્ષ-ગમન—

શ્લો૦—" આ પ્રમાણે ઉપદેશ દ્વારા જીવો ઉપર ઉપકાર કરીને ત્યાર પછી [1]શૈલેશી કરણ વડે શેષ કર્મોનો સહાર કરી પ્રભુ સર્વ આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિનો વિકાસ કરનારા દેહને છોડીને અસ્પૃષ્ટપણે સમ શ્રેણિ (ઊર્ધ્વ) ગતિ કરી મોક્ષગામી થયા "—૧૬૦-૧૬૧

सम्पूर्ण जगतां सौख्य, गृह्यते सर्वकालिकम् ।
न यात्यनन्तभागेन, मुक्तिसौख्यस्य तुल्यताम् ॥१६२॥

મુક્તિનુ સુખ—

શ્લો૦—દુનિયાના સર્વ કાળના સપૂર્ણ સુખો એકઠા કરવામા આવે તોપણ તે મુક્તિના સુખના અનતમા ભાગ જેટલુ (પણ) થતુ નથી. "—૧૬૨

---

૧ જુઓ પૃ ૨૫૯

तत् प्रमाद परित्यज्य, सामग्रीं मानवादिकाम् ।
सच्छास्त्राभ्यासतो योगान्, निरुध्य सफलीकुरु ॥१६३॥

મનુષ્યાદિ સામગ્રી સફળ કરવાનો ઉપદેશ—

શ્લો૦—"તેથી પ્રમાદને તજીને સાચા શાસ્ત્રના અભ્યાસપૂર્વક યોગોનો નિરોધ કરી તુ મનુષ્યાદિ સામગ્રી સાર્થક કર "—૧૬૩

માનવાદિક સામગ્રીની સફલતા—

સ્પષ્ટી૦—દેવોને પણ દુર્લભ એવા મનુષ્ય-અવતારનો નરમાથી નારાયણ બનવા માટે ઉપયોગ કરવો એ જ માનવીની પવિત્ર ફરજ છે એ જ સર્વોત્તમ જીવનનુ સાફલ્ય છે વિસ્તારથી કહીએ તો સમગ્ર બ્રહ્માણ્ડનુ એકાન્તે કલ્યાણ ઇચ્છનારા તેમજ વિશ્વ વિશ્વને સાચા અને સનાતન સુખનો પૂરેપૂરો ભોગ વટો મળે એવા સાધનોનો નિર્દેશ કરનારા [1]સત સર્વજ્ઞ પરમાત્માએ જે ધર્મ પ્રરૂપ્યો છે એ જ પ્રભુ-પ્રાપ્તિનો પરમ માર્ગ છે અને એની આરાધના કરવામા જ મનુષ્ય-જન્મની સાર્થકતા સમાયેલી છે [2]ધર્મની આરાધના કરવાના અનુપમ સાધનરૂપ-અનત સુખની પ્રાપ્તિની અનન્ય સામગ્રીરૂપ મનુષ્ય-જન્મ હોવાથી તો તેની શાસ્ત્રકારોએ મહત્તા આકી છે. જે ભાગ્યશાળી હોય, જેણે પુષ્કળ પુણ્ય કર્યા હોય તેને આર્ય દેશ, આર્ય જાતિ, આર્ય કુળ ઇત્યાદિ સાનુકૂળ સામગ્રી મળી આવે પ્રબળ પુણ્યના ઉદયથી આ સામગ્રી જેણે મળી હોય તે તેનો સદુપયોગ કરવામા પાછી પાની કરે, તેને સફળ કરવાને બદલે તેને નિષ્ફળ કરે તો તેના જેવો કમનસીબ બીજો કોણ હોઈ શકે? મનુષ્ય-જન્માદિ ઉત્તમ સામગ્રી મળ્યા પછી પાશવ વૃત્તિનો પરાજય કરવા માટે બેદરકાર રહેવું, પ્રમાદ સેવવો, વિષયના રગ-રાગમા રચ્યા પચ્યા રહેવું, લોભાધતા અને વિષયાધતાનો ત્યાગ કરવા સ્વપ્ને પણ વિચાર ન કરવો એના જેવી મૂર્ખાઇ અન્યત્ર સભવે છે કે ?

---

૧ આનું લક્ષણ શ્રીયુત કબીરના શબ્દોમાં કહીએ તો—

" માન નહિ, અપમાન નહિ, એસે શીતલ સંત
ભવસાગર ઉતર પડે, તોડે જમકે દત "

૨ ધર્મ એ અનિષ્ટ બધન છે, એ મનુષ્યની સાચી સ્વતત્રતારૂપ લતાને કાપનારી કુહાડી છે, વ્યક્તિ-સ્વાતન્ત્ર્યને નિર્બળ અને નામરો કરવા માટે જ એનો અવતાર છે ઇત્યાદિ કુવિકલ્પો કરનારા ધર્મના શુદ્ધ સ્વરૂપ તરફ ન જોતા, તેના ઉપર અવશ્રદ્ધા, અવિવેક, અજ્ઞાન ઇત્યાદિના થરો ચડવાથી થયેલા તેના વિકૃત સ્વરૂપનું જ દર્શન કરી રહ્યા છે એટલે તેમને એનો ઉદ્દેશ વિપરીત ભાસે તો તેમા શી નવાઇ ?

મનુષ્ય-ભવ પામ્યા પછીનું સૌથી પ્રથમ કર્તવ્ય ૧સાધુજનનો સમાગમ છે-વિદ્યા-વ્યાસંગની લાલસા વધારવા માટે શુદ્ધ શાસ્ત્રનું શ્રવણ છે અર્થ અને કામની લાલસા ઘટાડવા માટે, કષાયની કટુતા મંદ કરવા માટે, વિષય-વાસનાને વિસારવા માટે, ટુંકમાં કહીએ તો સંસાર-સાગર તરવા માટે આ કાર્ય કરવાની આવશ્યકતા છે જે શાસ્ત્રના પ્રરૂપક સર્વજ્ઞ હોય, રચનાર અપૂર્વ પ્રતિભાશાળી બીજબુદ્ધિ ગણધર દેવ હોય અને તેને ધારણ કરનારા અને સાચવી રાખનારા મુનિપુંગવો ત્યાગની મૂર્તિ સમાન હોય તેની સત્યતા વિષે શંકા કરવી એ શાણપણ નથી, પરંતુ એના ઉપર અપ્રતિમ વિશ્વાસ રાખવો, એને વિષે સાચી શ્રદ્ધા રાખવી એમાં મનુષ્યપણાની મોટાઈ રહેલી છે, સાચું જૈનત્વ છે, ગુણથી જૈન બનવાપણું રહેલું છે, સમ્યક્ત્વની વિભૂતિ રહેલી છે અને એ શ્રવણ પછીનું કર્તવ્ય છે ત્રીજુ કર્તવ્ય શ્રવણના મનન અનુસારનું વર્તન છે વર્તન ન થાય તો લાચારી જાહેર કરવી, પરંતુ વિરુદ્ધ વર્તન કરવું અને તેને પણ ધાર્મિક આચરણ તરીકે ગણાવવું એમાં તો બદમાસીની હદ થયેલી ગણાય, કેમકે સત્યનો સ્વીકાર અને અસત્યનો પરિત્યાગ ન થઈ શકે તો હજી નીભે, પરંતુ સત્યના વૈરી બનવું એ ક્ષતવ્ય ગણાય ખરૂં કે? વિશેષમાં સાધ્યને પહોંચી વળવા માટે જે સાધનો શાસ્ત્રકારે દર્શાવ્યા હોય તેનું સેવન ન થઈ શકે તેથી તેમાં અનુચિત પરિવર્તન કરવું એ અન્ય જીવને પણ સાધ્યની સિદ્ધિથી વિમુખ કરવા જેવું છે એટલે એ કાર્ય પણ ઇષ્ટ નથી જ

આથી કરીને ગમે તેમ થય તો પણ ઉચ્ચતમ ધ્યેયને ક્યારે પણ સદાને માટે અશક્ય ઠરાવવાની ભૂલ કરવી નહિ, કેમકે ધ્યેયને જો તેના ઉચ્ચ આસન ઉપરથી ગબડાવીએ તો તેનો વિનિપાત શતમુખે નહિ પણ અનંતમુખે થશે જે સ્થિર નહિ તે ધ્યેય શાનું? વળી એ ધ્યાનમાં રાખવું કે સાચું ધ્યેય

---

૧ જેઓ ધનિકને-પોતાને ધર્મના નામથી ઓળખાવી ભોળા ભક્તોને છેતરતા હોય તેઓ 'સાધુ' નહિ પણ 'સેતાન' છે ખરી સાધુતાનું લક્ષણ તો એ છે કે—

'આપા તજ હરિકો ભજે, નખ શિખ તજે વિકાર
સબ જીવનસે નિર્વૈર, સાધ મતા હય સાર '

એ પણ યાદ રાખવું કે આજકાલ હિંદુસ્તાનમાં સાધુઓનો રાફડો ફાટ્યો છે, આવાઓની જમાત ભેગી થય છે તેમાંના ઘણા ખરા ધુતારાઓ છે સચ્ચારિત્રના પ્રભાવ વડે સત્તત્ત્વોનો પ્રવાહ ચાલુ રાખનારા તેમજ અહિંસાનું સામ્રાજ્ય સ્થાપનારા એવા સંતો તો વિરલા જ છે કહ્યું પણ છે કે—

"હાટ હાટ હીરા નહિ કંચનકા નહિ પહાર
સિહનકા ટોના નહિ સંત બિરલા સંસાર "

વિશિષ્ટ વ્યક્તિ કે કાળના સામર્થ્યથી બદલી શકાતું નથી ટુકમા સર્વજ્ઞોએ સૂચવેલ કાર્યક્રમ આપણા આદર્શો સૂચવે છે એ આપણા ધ્યેય ઉપર પ્રકાશ પાડે છે એ આદર્શોને આપણે જેટલે અંશે ઝીલી શકીએ-એ ધ્યેયને આપણે જેટલે દરજ્જે પહોચી શકીએ તેટલી આપણી સિદ્ધિ છે ન પહોચાય તેટલા માટે ધ્યેયને ટુકુ રાખવુ એ ટુકી નજરનુ પરિણામ છે એક પણ મનુષ્યે જો આ ધ્યેય સુધી પહોચી બતાવ્યુ હોય તો પછી તેને શક્ય કોટિમા જ ગણવુ જોઇએ પવિત્ર ઉચ્ચ ધ્યેયને છોડીને સુખની ભ્રાતિથી બીજા ધ્યેય ઉપર આવવુ એ સુધારણા નહિ પણ કુધારણા છે, એ અધ પતન છે, બાકી એને પહોચી વળવા માટે ગીતાર્થો સાધનોમા પરિવર્તન કરે અથવા સૂચવે તેમા કશુ ખોટુ નથી ટુકામા પરિસ્થિતિ પ્રમાણે સાધનોમા પરિવર્તન કરી શકાય છે કેટલીક વાર તો તેમ કર્યા વિના ચલાવી શકાય નહિ એવી પણ પરિસ્થિતિ ઊભી થાય છે, કિન્તુ એવા સમયે પણ સાધ્ય-ધ્યેય-આદર્શ તો ધ્રુવના પેઠે અચળ રહે એ તરફ પૂર્ણ લક્ષ્ય આપવુ જોઇએ

જેણે પોતાની પાશવ વૃત્તિ ઉપર વિજય મેળવ્યો છે, જેના ચિત્તે ક્ષુદ્ર સ્વાર્થને જલાજલિ આપી છે તેવા નિષ્પક્ષપાતી, અનાસક્ત અને સામ્ય-સ્થિત મનવાળા મહાત્માને જ મનુષ્યનુ શ્રેય શું છે તે સમજાય છે આ શ્રેયને ધ્યેયરૂપ ગણી તે માટે પૂર્ણ પ્રયાસ કરવો એ મનુષ્યનુ સર્વોત્તમ ભૂષણ છે સૌ કોઇએ પોતાની શક્તિ અને પરિસ્થિતિ અનુસાર આ ઉચ્ચ ધ્યેયને કૃતિમા ઉતારવા પ્રયત્ન કરવો જોઇએ

અત્ર એ પણ ઉમેરવુ અનાવશ્યક નહિ લેખાય કે આપણો સામાજીક વ્યવહાર પણ ન્યાય અને ઉદારતાથી વિભૂષિત હોવો જોઇએ કોઇ માણસની ભૂલ થઇ હોય, તેનુ વર્તન અનુચિત જણાતું હોય તો તે વખતે તેના વર્તન ઉપર ટીકા કરતી વેળા પણ મનુષ્ય-પ્રાણી સ્ખલનશીલ છે, ઇન્દ્રિય-ગ્રામ બળવાન્ છે, પરિસ્થિતિ આગળ મનનો નિશ્ચય ટકવો મુશ્કેલ છે એ વાત લક્ષ્યમા રાખીને તે ભૂલોને માટે અત્યત ક્રોધ કે તિરસ્કાર ન બતાવતા અને તેટલી દયા, અનુકપા અને સહાનુભૂતિ રાખવી એ યોગ્ય છે

--વિરોધી પ્રતિ વેરની વૃત્તિ નહિ પણ સદ્‌ભાવ રાખવો ક્રોધને ક્ષમાથી પરાસ્ત કરવો, અસત્યને સત્યથી જીતવુ, એ પ્રમાણે આસુરી સપત્તિને દૈવી સપત્તિથી હરાવવી અર્થાત્ તામસ અને રાજસ મનોવૃત્તિઓનો સાત્ત્વિક વૃત્તિથી પરાજય કરવો એમા માનવ-જીવનની મહત્તા સમાયેલી છે એમ કરવાથી પ્રેય કરતા શ્રેયને આદ્ય સ્થાન અપાયેલાની પ્રતીતિ થાય છે

પ્રતિસમય એ ખ્યાલ રાખવો કે જિનેશ્વરની આજ્ઞા અનેકાંતથી અલંકૃત છે દરેક ગુણસ્થાનક માટે જુદી જુદી આજ્ઞા છે આ આજ્ઞાને માથે ચઢાવવા અને તદનુસાર વર્તન કરવામા જેટલો પ્રયાસ થાય તેટલે અંશે ધર્મની મોસમરૂપ માનવ-જીવન સફલ કર્યું ગણાય આથી મહાત્માઓ તો ફરી ફરીને એ જ અમૃતમય ઉપદેશ આપી રહ્યા છે કે—

"[1]ध्यानाग्निकुण्डजीवस्थे, दममारुतदीपिते ।
असत्कर्मसमित्क्षेप, अग्निहोत्रं कुरूत्तमम् ॥"

આ ઉપદેશને ઝીલનારા ધન્ય ભવ્ય જીવો એમ કહી શકે કે—

"[2]इन्द्रियाणि पशून् कृत्वा, वेदीं कृत्वा तपोमयीम् ।
अहिंसामाहुतिं कृत्वा, आत्मयज्ञं यजाम्यहम् ॥"

અંતમા એટલું જ નિવેદન કરવુ બસ થશે કે પરાક્રમ અને પ્રેરણાના કલ્લોલથી તરંગિત તથા રસ, ઉલ્લાસ અને પ્રગતિના પ્રબળ પ્રવાહોથી પરિપૂર્ણ, પરંતુ દુરાગ્રહ, મિથ્યાભિનિવેશ, આડંબર, સ્વાર્થ વગેરે દુર્ગુણરૂપ વિષથી અસ્પૃષ્ટ એવા અધ્યાત્મ-રત્નાકરની છોળોથી આત્માને ભીંજાવવો એ માણસમાત્રનુ આવશ્યક અને આલ્હાદદાયક જીવન છે તેમા પણ મદ, મદન વગેરેથી ઉત્પન્ન થતી વિષયાસક્તિ અને ઇન્દ્રિય-સુખ પ્રતિ મનનું ખેંચાણ નષ્ટ થાય, અકુશળ વિચાર અને અમંગળ ભાવનાનો ધ્વંસ થાય, એવું જીવન તે 'જીવન' ગણાય, બાકી બીજુ બધુ મોતના ફંદારૂપ છે પવિત્રતારૂપ સુવાસથી યુક્ત, માયારૂપ કંટકથી શૂન્ય અને કલ્યાણરૂપ કુસુમથી સુશોભિત એવી શુક્લ ધ્યાનરૂપ વલ્લરી હૃદય-ભૂમિ ઉપર ડોલવા લાગે અને આ પ્રમાણે અકુશળ વિચારની વિરતિ પૂર્વક કુશળ વિચાર-પ્રવૃત્તિથી ઉદ્‌ભવનારા નિરતિશય નિર્વાણ-સરોવરમા મન કમલ વિકસે એ આદર્શ જીવન છે આવુ જીવન જીવવા સૌ કોઈ ભાગ્યશાળી થાય એ જ અભિલાષાપૂર્વક વિરમીશું

❋ ❋ ❋ ❋

---

૧ જીવરૂપ અગ્નિકુંડને વિષે રહેલા ધ્યાનરૂપ અગ્નિને સયમરૂપ પવનથી પ્રદીપ્ત કરી તેમજ તેમા અશુભ કર્મરૂપ સમિધોના પ્રક્ષેપ કરી તુ ઉત્તમ અગ્નિહોત્ર કર

૨ ઇન્દ્રિયોને પશુરૂપ કરી, તપશ્ચર્યામય વેદી કરી અને અહિંસાની આહુતિ આપી હું આત્મ-યજ્ઞ કરું છુ

अन्यग्रन्थार्णवात् सारं, पय आदाय वर्षति ।
वैराग्यसस्यनिष्पत्त्यै, ग्रन्थोऽयं मे घनोपमः ॥ १६४ ॥

ગ્રંથનો પરિચય—

શ્લો૦—"અન્ય ગ્રન્થરૂપ સમુદ્રમાંથી સારરૂપ જળ લઇને વૈરાગ્યરૂપ ધાન્ય તૈયાર કરવા માટે મારો આ મેઘ સમાન ગ્રન્થ વર્ષે છે."—૧૬૪

पूर्वर्षिप्रोक्त एवास्ति, भावोऽत्र चित्तहारकः ।
शतशः त्रुटिसंयुक्ता, केवलाऽस्ति कृतिर्मम ॥१६५॥

पूज्यपादैस्तथा प्रातः-स्मरणीयैश्च प्रेरितः ।
श्रीमत्कमलसूरीशै-र्गुरुभिः कृतवानहम् ॥ १६६ ॥

रचनां विजयाल्लब्धिः, पर सूरिर्गुणावहाम् ।
पक्षमात्रेण कालेन, भवेयु. स्खलनास्तत. ॥१६७ ॥

सज्जनैर्हंसवद् भूत्वा, सारमादाय केवलम् ।
पय.पानं हि कर्त्तव्यं, त्रुटिनीरमपास्य च ॥ १६८ ॥

—कलापकम्

ગ્રંથકારની લઘુતા વગેરે—

શ્લો૦—"આ (ગ્રન્થ)માં જે જે મનોહર ભાવ છે તે પૂર્વ ઋષિઓએ કહેલો જાણવો, જ્યારે સેંકડો ત્રુટિથી વ્યાપ્ત એવી કેવળ કૃતિ જ મારી છે. પૂજ્યપાદ અને પ્રાતઃસ્મરણીય મારા ગુરુ વિજયકમલસૂરીશ્વરની પ્રેરણાથી મેં વિજયલબ્ધિ-સૂરિએ એક પખવાડીયા માત્ર સમયમાં (આ) ગુણકારી કૃતિ કરી (છે), તેથી તેમાં સ્ખલનાઓનો સંભવ છે, (એથી કરીને) જેમ હંસ પાણીને તજી દૂધ લે છે તેમ સજ્જનોએ ત્રુટિરૂપ જળને છોડીને કેવળ સાર(રૂપ દૂધ)ને ગ્રહણ કરી એનું પાન કરવું"—૧૬૫-૧૬૮

રચના-સમય—

સ્પષ્ટી૦—ગ્રન્થકારે સ્વયં સૂચવ્યું છે કે આ કૃતિ પંદર દિવસમાં તૈયાર કરવામાં આવી હતી એટલે કે લગભગ ૪૦ પદ્યો રોજ સરેરાશ રચાયાં હશે આ ઉપરથી સૂરિજીની વિદ્વત્તાનું અનુમાન કરતી વેળા મારા નમ્ર મત પ્રમાણે જૈન શ્રમણ વર્ગમાં ગીર્વાણ ગિરામાં મનોમોહક કાવ્ય રચી શકે એવાની સંખ્યા ગણીગાંઠી છે અને વિવિધ છંદોમાં અધ્યાત્મ તેમજ ન્યાય જેવા પ્રૌઢ વિષયોનું ગુંથન કરનારા મુનિવરો તો એથી પણ થોડા હોય એમ જણાય છે, એ હકીકત લક્ષ્યમાં રાખવી યુક્ત છે

પ્રસંગત એ પણ ઉમેરવા હું લલચાઉં છું કે અત્યારે જૈન ગગનાંગણમાં પ્રાચીન મુનિવર્યોના સમાન કે પૂર્વકાલીન ગૃહસ્થોના જેવી પ્રતિભા-ચન્દ્રિકા દૃષ્ટિગોચર થતી નથી વિચારો શ્રીશોભન મુનીશ્વરે ગોચરી માટે ગમનાગમન દરમ્યાન રચેલી ૯૬ પદ્યોની યમકમય સ્તુતિચતુર્વિંશતિકા, એક દિવસમાં કવિચક્રવર્તી શ્રી શ્રીપાલે રચેલો પ્રબન્ધ ઇત્યાદિ અજૈન સમાજમાં પણ વિદ્યાની વૃદ્ધિને બદલે હાનિ અને તેમ છતાં અભિમાનની વૃત્તિની પુષ્ટિ થતી હોય એમ કવિ શ્રીવેંકટાધ્વરિકૃત વિશ્વગુણાદર્શ નામના ચંપૂ કાવ્યના [2]નિમ્નલિખિત પદ્ય ઉપરથી સ્ફુરે છે —

"वेदव्यास स इह दश यो वेद वदाक्षराणि
श्लोकं त्वेकं परिपठति यः स स्वयं जीव एव।
आपस्तम्बः स किल कलयेत् सम्यगौपासनं यः
कष्टं शिष्टक्षतिकृतिरलौ कार्श्यमृच्छन्ति विद्या॥"

—મન્દાક્રાન્તા

અર્થાત્ અત્ર જે વેદના દશ અક્ષરો જાણે છે તે વેદવ્યાસ ગણાય છે, જે એક શ્લોકનું પઠન કરી શકે છે તે તો સાક્ષાત્ બૃહસ્પતિ જ છે અને જે ખરેખર રૂડી રીતે ઉપાસના કરી શકે છે તે આપસ્તમ્બ છે કષ્ટ છે કે શિષ્ટોના ક્ષય કરનારા 'કલિ'યુગમાં વિદ્યાની કૃશતા થતી જાય છે

❀ ❀ ❀ ❀ ❀

૧ સરખાવો પ્રભાવક-ચરિત્રગત શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિપ્રબન્ધનો નિમ્ન-લિખિત શ્લોક —
"पयोह(फाह)विहीतस्फीत-प्रबन्धोऽथ कृतीश्वरः ।
कविराज इति ख्यातः श्रीपालो नाम मूर्तिमान् ॥ २०४ ॥"
૨ લગભગ બે સૈકા જેટલું પ્રાચીન કાવ્ય.